

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник
Кам'янець-Подільська міська організації Національної спілки краєзнавців України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

МУЗЕЙНА СПРАВА НА ПОДІЛЛІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Кам'янець-Подільський

2015

УДК 069 (477.43) (082)

ББК 79.1

М-90

*Друкується згідно з рішенням вченої ради
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
протокол № 5 від 12 травня 2015 р.*

Рецензенти:

- В.С. Лозовий** – доктор історичних наук, професор, головний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень (м. Київ);
І.М. Романюк – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури
України Вінницького державного педагогічного університету

Редакційна колегія:

- Травінський В.С.**, директор Кам'янець-Подільського державного історичного
музею-заповідника (голова);
Баженов Л.В., доктор історичних наук, професор;
Завальнюк О.М., доктор історичних наук, професор;
Копилов С.А., доктор історичних наук, професор;
Прокопчук В.С., доктор історичних наук, професор;
Філінюк А.Г., доктор історичних наук, професор;
Дубінський В.А., кандидат історичних наук, доцент;
Комарницький О.Б., кандидат історичних наук, доцент (відповідальний редактор);
Йолтуховський Р.В., вчений секретар Кам'янець-Подільського державного історичного
музею-заповідника (відповідальний секретар)

М-90 **Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність:** зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-
практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 15 травня 2015 р. / [редкол.: В.С. Травінський (голова),
Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк та ін.]. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. –
272 с.

У виданні вміщено матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції «Музейна справа на Поділлі: історія та сучасність» (15 травня 2015 р.) та регіональної науково-практичної конференції «Юхим Сіцінський – визначний дослідник Подільської землі» (15 травня 2014 р.).

Публікації подано в авторській редакції.

УДК 069 (477.43) (082)

ББК 79.1

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ МУЗЕЇВ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ

Філінюк А. Г. Проблеми музейно-екскурсійної діяльності в Кам'янці-Подільському на сучасному етапі: зв'язок з історичним минулим, практика та нові теоретико-методологічні підходи.....	6
Травінський В. С. Концепція розвитку Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.....	12
Гайдук Ю. Р., Скибіцька Т. Р. Розвиток музейної справи на Поділлі: загальний огляд (кінець XIX ст. – перша чверть XX ст.).....	16
Волкова В. М. До історії Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та його бібліотеки (кінець XIX – поч. XX ст.).....	18
Баженов Л. В., Касап Ж. Б. Музейна справа на Поділлі в добу Української революції (1917-1920-ті рр.).....	20
Гудима В. В., Старенький І. О. Музеї Кам'янця-Подільського в період Української революції (1917-1920 рр.).....	23
Нестеренко В. А. Репресовані керівники Кам'янець-Подільського музею.....	26
Йолтуховський Р. В. Історія Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника мовою документів.....	30
Галатир В. В., Олійник Ю. В. Кам'янець-Подільський історико-археологічний музей в 1923 році.....	35
Пагор В. В. Історія створення історико-архітектурного заповідника в Кам'янці-Подільському (1920-1970-ті рр.).....	37
Нестеренко В. А. Кам'янець-Подільський історичний музей у перші двадцять післявоєнних років (1944-1964 рр.).....	41
Лірук Л. В. Фінансування та штат Кам'янець-Подільського музею другої половини 1940-х років до 2010 року (на основі архівних документів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника).....	46
Западенко І. В. Музеї зарубіжжя і України в мережі TWITTER – досвід #MUSEUMWEEK2015.....	54
Алещенко М. І. Роль музею в житті Подільського державного аграрно-технічного університету.....	57
Візнюк В. Г. Відкриття кімнати-музею в Меджибізькій ЗОШ I-III ступенів.....	60
Кириліна О. В. Експозиція літературної зали як відображення літературного процесу на Кам'яничині від середньовіччя до сьогодення.....	62
Данилова К. В. Георгіївські хрести в нумізматичній колекції музею.....	67
Швец І. В. Колекція вишивок Подільської губернії початку XX століття з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.....	70
Гудима В. В. Відображення в експозиції і фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника проблеми формування та діяльності місцевих органів влади на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки.....	71
Венгрова О. І. Патріотично-виховна функція експозиції «Історія Поділля та Кам'янця-Подільського XX–XXI ст.» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.....	74
Трембіцький А. М. Вони створили музей пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років на Хмельниччині.....	77
Валяровська Л. П., Пацай І. С. Революція Гідності в контексті історичної експозиції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.....	79
Дашко О. В. Пам'ятна медаль «Небесна сотня на варті» в нумізматичній колекції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.....	81
Ковальчук А. М. Експозиційна діяльність як сегмент музейної роботи. Аналіз виставкової роботи художнього відділу за 2013-2014 рр.	82

ЮХИМ СІЦІНСЬКИЙ – ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК ПОДІЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ

<i>Баженів Л. В.</i> Творча спадщина Юхима Сіцінського і сучасність (До 155-річчя від дня народження вченого-поділлєзнавця).....	85
<i>Кучеров Г. Г.</i> Роль Ю.Й. Сіцінського у розвитку просвітницького руху на Поділлі	90
<i>Кривошій О. П.</i> Структури воєнної повсякденності пересічних жінок Поділля й Волині у науково-творчому доробку Юхима Сіцінського та Йосипа Ролле	94
<i>Трембіцький А. М.</i> Євфимій Сіцінський про лірництво на Поділлі.....	99
<i>Климчук А. М.</i> Юхим Йосипович Сіцінський – дослідник давньої книги.....	102
<i>Погорілець О. Г.</i> Пам'ятка середньовічної фортифікації «Замок Ракочі» в дослідженнях Юхима Сіцінського	104
<i>Кондратюк Д. І.</i> Юхим Сіцінський та фортифікація Сатанівського замку у 1920-ті роки та на початку ХХІ ст.	109
<i>Гуцал А. Ф.</i> За азимутами археологічної карти Є. Сіцінського.....	111
<i>Осецький Й. П.</i> Перспективи використання методу системного аналізу в археологічних дослідженнях на Поділлі.....	114
<i>Кулішова А. А., Пагор В. В.</i> Актуальність програми і рекомендацій Ю. Сіцінського щодо виявлення та охорони пам'яток культурної спадщини Поділля.....	118
<i>Трембіцький А. М., Іваневич Л. А.</i> Євфимій Сіцінський про весільні обряди та звичаї подолян наприкінці ХІХ ст.....	122
<i>Візнюк В. Г.</i> Повітове місто Летичів в описі «Приходы и церкви Подольской епархии».....	127
<i>Сердуніч Л. А.</i> Юхим Сіцінський про Пиляву	129
<i>Дашко О. В.</i> Будинок Є. Й. Сіцінського в м. Кам'янці-Подільському	132
<i>Трембіцький А. А., Трембіцький А. М.</i> Євфимій Сіцінський про генеалогію роду Вовковинських	135
<i>Григоренко О. П., Захар'єв В. А.</i> Ігнацій Мархоцький у краєзнавчій спадщині Євфимія Сіцінського	137
<i>Мороз В. С., Мороз В. С.</i> Д.І. Яворницький і Є.Й. Сіцінський – подвижники музейної справи	142
<i>Гуцал В. А.</i> Ю.Й. Сіцінський та І.С. Винокур – зв'язок через покоління	148
<i>Михайлик А. О.</i> Юхим Сіцінський та його праці в дослідженнях професора Л.В. Баженова	151
<i>Леськів І. Я.</i> Наукова інвентаризація в «Описі предметів старовини» Є.Й. Сіцінського	154
<i>Галатир В. В.</i> Особовий фонд Ю. Сіцінського в Державному архіві Хмельницької області.....	157
<i>Завальнюк К. В.</i> Джерела з генеалогії Ю.Й. Сіцінського (1859-1937) у фондах Державного архіву Вінницької області	160

ПОДВИЖНИКИ МУЗЕЙНОЇ І КРАЄЗНАВЧОЇ СПРАВИ

<i>Кривошій О. П.</i> Воєнна повсякденність елітних жінок козацького Запорозжя у науково-творчому доробку подільського історика Йосипа Ролле	166
<i>Патрушева І. А.</i> Вивчення феміноорієнтованого науково-творчого доробку Йосипа Ролле засобами інформаційно-комунікаційних технологій.....	169
<i>Єсюнін С. М.</i> Митрополит Митрофан Сімашкевич: «російський період» життя.....	173
<i>Прокопчук В. С.</i> Микола Федотович Біляшівський: біля витоків національного музейного будівництва	177
<i>Задорожнюк А. Б.</i> П.В. Клименко – архівознавець і дослідник подільського цехового ремесла	183
<i>Старенький І. О.</i> Археологічні дослідження Г.М. Хотюна	186
<i>Лехіцька І. В., Мартинова А. С.</i> Закохана в минувшину рідного краю	191
<i>Карбовська Ж. А.</i> Козлова Ніна Кирилівна – подвижник музейної та краєзнавчої справи у другій половині ХХ століття.....	193

<i>Леськів І. Я.</i> Музейна діяльність Галини Медведчук.....	197
<i>Савицька Н.М.</i> Подвижники музейної справи: В.П. Соловей	200

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ

<i>Мошак М. І.</i> Архівні документи про магазини подружжя Мнішків на ринку у Кам'янці-Подільському (друга половина XVII століття) як важливе джерело для дослідження матеріальної культури.....	203
<i>Єсюнін С. М.</i> Подільське церковно-будівельне присутствіє та його діяльність у другій половині XIX ст.	208
<i>о. Пантелеймон (Сварчевський А.В.)</i> Паломницька література подільських прочан XVIII–XIX ст.	213
<i>Опря І. А.</i> Потенційні можливості українського церковного руху на Поділлі на початку XX ст.	214
<i>Созанська Г. І., Лакуста Ю. В.</i> Життя та діяльність членів Кам'янець-Подільського історико-статистичного комітету.....	218
<i>Завальнюк К. В., Вітюк О. О.</i> Початки краєзнавчих досліджень на Поділлі.....	221
<i>Глушковецький А. Л.</i> Депутат-священик II Державної Думи Російської імперії А.У. Гриневич	223
<i>Барчишина М. М., Івасюк О. Р.</i> До історії Маріїнської жіночої гімназії у місті Кам'янці-Подільському.....	226
<i>Завадська І. М., Власюк К. В.</i> З історії архітектури вірменського храму Св. Миколи XV–XVIII ст. в Кам'янці-Подільському.....	228
<i>Завальнюк О. М.</i> Кам'янець-Подільський університет як осередок утвердження української культури і духовності в добу національного відродження (1918-1920 рр.).....	230
<i>Сидорук С. А.</i> До питання про розвиток шкільництва та становище вчителів на Поділлі в 1917-1920 рр.	235
<i>Комарніцький О. Б.</i> Виконання планів прийому студентства до педагогічних вишів радянської України у першій половині 1920-х рр.....	240
<i>Зелінська Н. В., Кімаківська В. С.</i> Казанський собор у Кам'янці-Подільському: до питання відродження сакральної пам'ятки	245
<i>Мельничук К. В.</i> Відречення від сану в контексті релігійного життя Поділля 1920-х рр.....	248
<i>Широка О. М.</i> Діяльність комітетів ЛКСМУ щодо впровадження антирелігійної політики радянської влади на Поділлі у 20-х роках XX століття.....	252
<i>Комарніцький О. Б.</i> Соціальний склад студентів педагогічних вишів радянської України у 1920-1930-х рр. (на матеріалах Правобережжя)	256
<i>Мельничук К. В.</i> Роль жінки-трудівниці у гендерній політиці УРСР у 1920-1930-х рр.....	262
<i>Лехіцька І. В.</i> Відродження української греко-католицької церкви на Кам'яничині в добу незалежності України	265
<i>Наші автори</i>	269

ІСТОРІЯ МУЗЕЇВ ПОДІЛЬСЬКОГО КРАЮ

А. Г. Філінюк

ПРОБЛЕМИ МУЗЕЙНО-ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: ЗВ'ЯЗОК З ІСТОРИЧНИМ МИНУЛИМ, ПРАКТИКА ТА НОВІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ

У статті зроблено спробу обґрунтувати погляд історика на сучасну музейно-екскурсійну практику в Кам'янці-Подільському, необхідність істотної зміни її теоретичних і методологічних засад і зосередження уваги на історичний феномен пам'яток історії та культури міста над Смотричем, Поділля і загалом України.

Ключові слова: музейно-екскурсійна діяльність, історико-культурні надбання, практика, теоретико-методологічні підходи.

«Історія, за висловом професора М. Юрія, – культурний текст, написаний самими людьми. Його потрібно вміти читати» [18, с. 7]. Від мистецтва такого читання залежить не лише пізнання минулого, але й з'ясування того, як виявити та уникнути небезпек, чого не слід робити, щоб їх не допустити. Виникає необхідність розглядати музейно-екскурсійну роботу як специфічну сферу, що має винятково важливе значення для розуміння механізмів історичної діяльності – від відтворюючої суспільства та державності до формуючої повсякденності. Можливо, цим можна пояснити той факт, що збереглися лише ті культури, ті форми культури, ті культурні цінності, які спрямовують особистість на відтворення, збереження та інтеграцію суспільства.

Музейно-екскурсійна практика є, поза всяким сумнівом, безцінною скарбницею збереження та передачі історичного досвіду багатьох поколінь, всього, що витримало випробування часом у сфері матеріальної і духовної культури. Це – унікальний засіб і невичерпна скарбниця, що виступає своєрідним містком зв'язку поколінь. На ґносеологічних, культурних, просвітницьких і виховних можливостях туристичного краєзнавства наголошував видатний вітчизняний історик, академік І. Крип'якевич, який ще у 1927 р. писав, що тільки той, хто власними ногами перейшов частину свого краю, на власні очі побачив його природу, оселі, мешканців, відчує сердечно близький зв'язок із рідною землею, її минулим і сучасним, зрозуміє, що таке Вітчизна.

Історія музейно-екскурсійної сфери нашого міста і Подільського краю загалом як відносно новий об'єкт міждисциплінарних досліджень останнім часом перебуває в центрі уваги історичної, географічної, економічної, інших наук. Між тим, дотепер музейно-екскурсійна діяльність в Кам'янці-Подільському, що має столітній досвід і традиції, котрі відзначаються винятковою національно-культурною значимістю, поки що науково не осмислена і не написана. Більше того, не можна обійти увагою той факт, що за часів Російської імперії та Радянського Союзу центральні і місцеві органи влади не виявляли особливої турботи про піднесення краєзнавства та музейно-екскурсійної справи, які легко могли б пробудити у мешканців і подорожуючих надто велику любов до Подільського краю та його головного міста, небезпечні думки про давнє і недавнє минуле своїх предків. Якщо й писали про цю сферу, то здебільшого росіяни і поляки, які з певною імперською погордою ставилися до подолян, їхніх звичаїв та історичних традицій [15, с. 22; 19, с. 16]. Цілком закономірно, що на перший план ставилися історичні факти, досягнення, історичні події власників і господарів, а не представників корінних мешканців.

Проблема полягала в тому, що всі засоби, в тому числі й музейно-екскурсійна сфера, були націлені на одурманення людей. Адже вони покликані були допомагати в продукуванні слуг, а не синів, рабів, а не господарів своєї країни. Наслідком травмування віри та формування полегшеної віри стали, скоріше, безпринципність і зневага й обернулись повною байдужістю та нігілізмом до свого, рідного. Усе це вело до розкладання найчесніших людей, розкладання зсередини, виховувало хитрість, точний розрахунок і безпринципність. Саме це сприяло тому, що люди втратили здатність розуміти такі прості слова, як любов, ненависть, добра воля, свобода, демократія, справедливість тощо.

Проголошення незалежності України відкрило новий етап у збереженні історико-культурної спадщини країни та розвитку музейної справи. Насамперед зміни торкнулися загальної спрямованості діяльності

музеїв і пріоритетів тематики, що визначили зміст експозиційної та виставкової діяльності, їх збиральницьку працю [12, с. 275]. Цілком закономірно, що це позначилося й на музейно-екскурсійній роботі колективів заповідників і музеїв Кам'янця-Подільського та промовисто засвідчило про їх важливе місце в подоланні негативних наслідків минулого та національно-культурному відродженні через включення нового краєзнавчого матеріалу і влаштування ґрунтовних за змістом україноцентричних, поділлєцентричних й містоцентричних пізнавальних екскурсій та мандрівок.

Актуальність і необхідність дослідження та розкриття обраної проблеми пов'язані із все зростаючим внеском музейно-екскурсійної справи не лише у пізнання духовно-культурних скарбів подолян і кам'ячан, а й в економіку та добробут як на місцевому, так і на регіональному й всеукраїнському рівнях. Тільки остаточний вихід культури за межі міфологічно-релігійного креаціонізму та провіденціалізму дозволяє увявити минуле нашого народу, мешканців окремих регіонів України, по-перше, як самодіяльність конкретних людей; по-друге, як діяльність, яка змінюється в просторі і часі, внаслідок діалектичного зв'язку загального та особливого; по-третє, котра змінюється закономірно, що означає, що в просторовому вимірі наше минуле постає в єдності родового, загальнолюдського, національно-специфічного та соціально-своєрідного, а у часовому вимірі – в історичних змінах.

Мета цієї розвідки окреслити сучасні підходи до музейно-екскурсійної діяльності в Кам'янці-Подільському, більш органічний зв'язок із минулим краю на основі найновіших досліджень, застосування нових методологічних підходів і змістового компоненту до її організації.

Приступаючи до розкриття теми сучасної музейно-екскурсійної практики в Кам'янці-Подільському як самобутнього етнокультурного феномену, який має надзвичайні потенційні можливості впливати на формування особистості, світогляду, політичних переконань, настроїв і моральних цінностей різних поколінь, передусім підкреслимо, що до її суті та змісту винятково влучними є слова Лесі Українки:

*Людське безсмертя з роду і до роду
Увись росте з коріння родоводу.
І тільки той, у кого серце чуле,
Хто вміє берегти своє минуле
І вміє шанувати своє сучасне,
Лиш той майбутнє вивершить прекрасне.*

Без перебільшення цей вислів видатної української поетеси може стати девізом музейно-екскурсійної діяльності в Кам'янець-Подільському. По-перше, той факт, що музейно-екскурсійна практика створює кожному її учаснику можливість не тільки розумно та раціонально відпочивати, а й більше пізнавати потенціал міста, Подільського краю, всієї України. По-друге, вона містить потужний соціальний, виховний і пізнавальний потенціал. Очевидно, не вимагає особливих доказів те, що справжнім громадянином, повноправним господарем своєї землі може стати лише той, хто отримав національне, а не космополітичне, відірване від життя виховання. Ще Г. Сковорода писав, що «правильне виховання криється в природі свого народу, як вогонь і світло в кремені». Звідси винятково важливе значення відродження традицій наших земляків як мудрих хліборобів, умілих господарів своєї землі, знавців найрізноманітніших промислів і ремесел, хоробрих і відважних захисників, подвижників у праці, культурі і науці, побуті та людських стосунках, носіїв високих гуманних моральних цінностей. По-третє, її розвиток і вдосконалення в органічному зв'язку з історичним краєзнавством у місті над Смотричем поки що не знаходили належного розкриття у вітчизняній літературі. А відтак не узагальнювався багатий досвід музейно-екскурсійної та туристично-краєзнавчої роботи.

На початку третього тисячоліття, коли дедалі більш відчутною стає необхідність переоцінки цінностей і творення нових форм людського співжиття, виховний та об'єднуючий потенціал «малої історії» стає особливо вагомим [10, с. 21]. Вона створює своєрідний культурний, моральний і психологічний фон, який дає змогу людині, особливо молодій, усвідомлювати свою причетність до долі краю і свою частину відповідальності за збереження та примноження його надбань і духовних скарбів. Вона тому й користується великою популярністю та дедалі більш зростаючим інтересом, який відгукується у найтонших струнах людської душі.

Музейно-екскурсійна діяльність, як ніяка інша сфера, здатна органічно поєднати минуле, сучасне і майбутнє, відкривати нове в давно відомому, є не лише міцним фундаментом історичної пам'яті, а й засобом формування самозахисту від різних ударів долі. На краєзнавчому рівні вона має передусім духовно-культурний вимір, а відтак допомагає людям розширювати свій кругозір, поєднувати активний відпочинок з пізнанням навколишнього середовища. Вона інтелектуально збагачує людину, сприяє розвитку людської особистості, завдяки чому відбувається підвищення загального культурного рівня суспільства.

Останнім часом до неї потягнулись десятки і сотні ентузіастів, які хочуть прилучитися до власної історії, щоб глибше збагнути сенс тих змін, що відбуваються в нашому житті.

У зв'язку з цим наголосимо, що сучасна музейно-екскурсійна діяльність виконує низку суспільних функцій. Рекреаційна або відтворювальна чи репродуктивна функція передбачає відновлення сил і внутрішніх резервів його учасників. Її соціокультурна функція полягає у задоволенні інтересів його учасників до історії та культури, власних і родинних коренів, розвиває бажання краще пізнавати їх, викликає відчуття гордості, бажання зберігати та продовжувати національні традиції, звичаї, морально-етичні цінності. Дуже близькою до неї, безперечно, є виховна функція. Як активна форма людського спілкування, вона сприяє взаєморозумінню між людьми, налагодженню культурно-економічних зв'язків, розвитку співробітництва тощо. Важливою є і політична функція музейно-екскурсійної діяльності, яка знаходить своє вираження передусім у формі «народної дипломатії». Екологічна функція цієї сфери виступає засобом збереження природних ресурсів через природо-пізнавальну, природо-виховну та природоохоронну діяльність. Деякі фахівці виділяють холістичну функцію як засобу отримання від подорожі, екскурсії задоволення, створення атмосфери свята, а також біхевіористичну функцію – як сферу задоволення людських потреб [8, с. 5].

На наше глибоке переконання, історія та культура були, є і будуть найважливішими складовими музейно-екскурсійної практики; по-друге, що Кам'янець-Подільський посідає виняткове значення як історико-краєзнавчий та екскурсійно-туристичний об'єкт Хмельниччини і всієї України. Уособлюючи властиві подібним поселенням із багатомістовою історією цінності, містоконцентрує справді невичерпні гносеологічно-краєзнавчі та туристично-рекреаційні ресурси. Серед них – рельєф і каньйон р. Смотрич, краєвиди та інші унікальні природні об'єкти; з іншого – створенні багатьма поколіннями українців, представників інших народів різних переконань і вірувань архітектурні, історико-культурні, культові та інші пам'ятки. До речі, у висновку Міжнародної хартії, прийнятої Другим Міжнародним конгресом архітекторів і технічних спеціалістів із питань історичних пам'яток (Венеція, 1964), зазначено, що «історична пам'ятка включає в себе як окремий архітектурний твір, так і міське чи сільське середовище, що мають характерні властивості певної цивілізації, особливого шляху розвитку, або ж історичної події» [21].

Музейно-туристична сфера в Україні поставлена на міцний і надійний фундамент. Під опіку держави взято понад 150 тисяч пам'яток історії та культури. Кам'янець-Подільський займає щонайменше третє місце в Україні після Києва та Львова за кількістю пам'яток історії та культури, яких у місті налічується близько 150 [16, с. 79]. Кожний історичний період наклав свій відбиток на топографію, архітектуру та весь духовно-культурний потенціал міста-легенди. Є тут православні й католицькі храми, є навіть мусульманський мінарет, прибудований турками до стін кафедрального костельу у період 27-річного їхнього панування в краї. За висловом письменника Б. Грищука, «незважаючи на химерне переплетіння споруд різних епох і стилів, архітектура Кам'янця – взірць єдиного історичного цілого» [11, с. 8].

Далека і близька історія Кам'янця-Подільського здатна викликати до життя не один історичний роман, а природа міста така, що на ній, як на чудовій основі, можна виткати не один епохальний твір. З року в рік Кам'янець-Подільський своїми пам'ятками матеріальної і духовної культури притягає до себе все більше відвідувачів. Дає їм можливість душею і серцем доторкнутись до краси та величі архітектурних споруд, створених талантом і руками древніх предків й неповторних куточків ландшафту, створених самою природою. В переліку пам'яток Кам'янця-Подільського як туристичного центру [9, с. 458] не лише регіонального і національного, а й міжнародного значення особливе місце посідає славетна Стара фортеця з численними вежами, кам'яним (Турецьким) мостом, котрий, немов скляна трубка в піщовому годиннику, з'єднує фортецю і неповторне Старе місто. Головним композиційним осередком міста, навколо якого формувалася його планувальна структура, був майдан-ринок (нині це східна частина сучасного Вірменського ринку), із храмом на честь св. Параскеви П'ятниці (тепер це територія двору колишнього приміщення Руської ратуші по вулиці П'ятницькій [13, с. 56]). Власне, і Хмельниччина входить у п'ятірку областей України з найбільшою концентрацією пам'яток історії і культури, зокрема трипільського поселення в Луці Врублівецькій, понад 20 скіфських курганів, 30 слов'янських жертovníків [20, с. 6], широко знаних 12 літописних міст періоду Київської Русі, в тому числі Меджибож, Ізяслав, Полонне; міст Болохівської землі – Божок Деражнянського, Губин Старокостянтинівського районів, безіменного городища біля с. Теліженець Старосинявського району, Бакотського скельного монастиря, заснованого до 1025р. Найбільша кількість об'єктів екскурсійного значення зосереджена в Кам'янець-Подільському, Хмельницькому, Старокостянтиніві, Меджибожі, багатьох районах Хмельниччини [22].

Але Кам'янець-Подільський не лише історичний, а й сучасне культурне, науково-технічне, спортивне місто Поділля і України. Це – колоритний осередок творчої інтелігенції, справді студентський, молодіжний центр країни, ініціатор і фундатор багатьох фестивалів, конкурсів, змагань.

Органічною складовою інфраструктури краєзнавства і туризму став Національний Природний парк «Подільські Товтри» із центром у м. Кам'янці-Подільському, створений указом Президента України 27 червня 1996 р. № 474/96 і функціонує з 1997 р. [4]. НПП «Подільські Товтри» став найбільшим не тільки в Україні, а й Європі. Його загальна площа склала 261 тис. га на території Кам'янець-Подільського, Городоцького та Чемеровецького районів.

В усіх фахівців і тих, хто хоч раз побував або прочитав про Кам'янець-Подільський, не викликає сумніву, що функціональне застосування його історико-культурних та архітектурних пам'яток є нагальною потребою часу. Більш глибоко з'ясувати і усвідомити це допоміг науково-практичний семінар «Проблеми нормативно-правового забезпечення в управлінні цінною архітектурною нерухомістю історичних міст України», що відбувся в Кам'янці-Подільському 6-7 жовтня 1998 р. Ініціатором семінару став центр адаптації архітектурного середовища історичних міст під егідою ІКОМОС, а фінансові витрати взяв на себе Міжнародний фонд «Євразія». Центральною проблемою, яку обговорювали його учасники, були історико-архітектурні пам'ятники, які потрібно зберігати, реставрувати і передати нащадкам. Більшість учасників семінару зійшлись на тому, що одним із варіантів вирішення цієї проблеми виступає передача таких пам'яток у користування фізичних чи юридичних осіб з умовою виділення ними основних фінансових затрат на відбудову та використання. Проте найголовніший результат семінару полягав у тому, що він допоміг наочно ознайомитись з конкретними проблемами міста, обговорити їх та виробити низку пропозицій щодо реалізацій широкомасштабної програми реставраційних робіт у Старому місті.

Ось чому винятково важливого значення нині набуває активізація діяльності з реалізації архітектурної концепції реставрації в місті комплексу старого й нового замків, розробленої ще 2000 р. Державним науково-дослідним інститутом теорії та історії архітектури і містобудування. Її основною методичною засадою концепції є збереження містобудівного комплексу, але не в перебудованому й деформованому стані, в якому він дійшов до нас. Головна мета регенерації – утривалення стану архітектурного розквіту об'єкта, що збагатить історичний ландшафт Кам'янець-Подільського [14, с. 12].

Нормативно-правову основу та організаційні засади діяльності з охорони пам'яток історії та культури склали закони України «Про охорону культурної спадщини» та «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» [2] «Про музеї та музейну справу» від 1995 р. із доповненнями і змінами, внесеними в 1999, 2001-2004, 2008-2009, 2012, 2014 рр. [3], «Про туризм», зі змінами та доповненнями від 2001, 2004, 2009-2015 рр. [5], «Про природний заповідний фонд України» [1] та низка інших. Низку безпосередніх аспектів туристичного краєзнавства було врегульовано указами Президента і постановами Кабінету Міністрів України [6-7]. Ще в 90-х рр. розроблено програму збереження і використання пам'яток архітектури та історичних місць. Її складовими стали Державний реєстр національного культурного надбання і список історичних міст України [8]. Створення та удосконалення нормативно-правової бази музейної, туристичної і краєзнавчої діяльності продовжувалось впродовж усіх років незалежності України.

У Законі України «Про музеї та музейну справу» ключовим є визначення поняття «музейна справа» як «спеціальний вид наукової та культурно-освітньої діяльності, що включає комплектування, зберігання, охорону та використання музеями культурних цінностей та об'єктів культурної спадщини України, в тому числі їх консервацію, реставрацію, музеєфікацію, наукове вивчення, експонування та популяризацію». В статті 2 підкреслено, що «Музейна справа уособлює національну музейну політику, музеєзнавство та музейну практику, а основними напрямками діяльності музеїв є науково-дослідна, культурно-освітня діяльність, комплектування музейних зібрань, експозиційна, фондова, видавнича, реставраційна, виставкова, пам'яткоохоронна робота, а також діяльність, пов'язана з науковою атрибуцією, експертизою, класифікацією, державною реєстрацією та усіма видами оцінки предметів, які можуть бути визначеними як культурні цінності, з метою включення до Музейного фонду України» [3].

Аналізуючи укази Президента України про заходи щодо посилення розвитку туризму в Україні [6, с. 24-35; 7, арк. 4], слід наголосити на кількох важливих обставинах. По-перше те, що на державному рівні туризм оголошено одним із пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки. По-друге, визначено потребу в розвитку вітчизняної туристичної індустрії, покликаної забезпечити висококультурне обслуговування туристів. До неї віднесли, власне, інфраструктуру туризму (готелі, транспорт, зв'язок, дороги і т. п.) та систему обслуговування (заклади культури, охорони здоров'я, підприємства торгівлі тощо). По-третє, підкреслено необхідність координації туристичної діяльності. Для цього ще в листопаді 1992 р. було створено Державний Комітет України по туризму. На відміну від управління по іноземному туризму, ця державна інституція займається внутрішнім туризмом, його пізнавально-оздоровчими функціями. Виняткове значення в цьому покликана відіграти розроблена Державна програма розвитку туризму України

до 2005 р. Що стосується стратегічних питань, то вони знаходяться у компетенції Національної ради по туризму, створеної Кабінетом Міністрів України в березні 1996 р.

Якісно нове поняття утворює музейно-екскурсійна робота в поєднанні з туризмом, які розширюють і поглиблюють пізнання, сприяють фізичному розвитку, збагачують спілкування, мають виняткові виховні можливості, закладають основи прикладних навичок та вмій, необхідних для повсякденного життя. Вони є однією з найбільш поширених форм раціонального використання вільного часу і без перебільшення – складовою національно-культурного відродження. Туристичне краєзнавство стало важливим засобом вивчення історії рідного краю мешканцями конкретних регіонів та знайомства з ним інших подорожуючих співвітчизників, популяризації багатоміжових культурно-історичних цінностей і традицій народу, що закономірно, активно впливає на формування національної самосвідомості та громадянських рис кожного учасника. Туристичне краєзнавство дає вагомий економічний ефект, поповнюючи державну та місцеву казну і забезпечуючи участь у загальнодержавних й регіональних проєктах соціально-економічного розвитку.

Пізнавальні можливості музейно-екскурсійної роботи та туристичного краєзнавства реалізуються в різних формах. Найбільш доцільними з них є організація тематичних історико-краєзнавчих маршрутів, екскурсійних програм і циклів, що всебічно, повно та правдиво висвітлюють минуле і сучасне краю, його культурні надбання та старожитності. Так, через свою пізнавальну функцію туристичне краєзнавство залучає людей різного віку і різних поколінь до вивчення минулого краю, його пам'яток, історико-культурних цінностей. У такий спосіб відбувається задоволення духовних та інтелектуальних потреб громадян. Це, в свою чергу, спонукає до переосмислення непростих уроків нашої історії та усвідомленого покаяння, яке, за висловом М. Тимошика, очищує власне сумління, робить людей мудрішими і добрішими в нашому розхристаному й загузаному світі [17].

Водночас музейно-екскурсійна робота і туристичне краєзнавство виступають дієвими засобами входження молодшої Української держави в європейське та світове співтовариство. Подорожі по Україні, окремих її регіонах, у тому числі й по Поділлі, створюють в іноземних туристів правдивий образ нашої держави, а відтак сприяють її інтеграції в європейський і міжнародний цивілізований світ. З іншого боку, відправляючись в інші країни, кожен наш співвітчизник не тільки знайомиться з надбаннями їх народів, а й здійснює під час свого відпочинку рецепцію духовно-культурної спадщини України.

Цілком об'єктивна і закономірна зростаюча увага до питань туристичного краєзнавства з боку уряду, бізнесових структур і приватних осіб. Це тим більш важливо, адже економічний внесок музейно-екскурсійної сфери і туристичного краєзнавства у розбудову держави має надзвичайно широкий аспект – від сплати податків до участі в загальнодержавних і регіональних програмах соціально-економічного розвитку. На місцевому рівні діяльність щодо задоволення туристичного краєзнавства, крім зазначеного відділу з туризму і зовнішньоекономічних зв'язків міськвиконкому, здійснюють представники цієї галузі. Серед них найбільш помітне місце посідають Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець», Національний природний парк «Подільські Товтри», історичний музей-заповідник, картинна галерея та низка приватних підприємств. Їх роль і значення у туристично-краєзнавчій інфраструктурі стають все більш істотними. Внаслідок реформування управління галуззю суб'єкти туристичної діяльності розділились за формами власності на: колективні, приватні, державні та з іноземними інвестиціями.

За підтримки Держкомтуризму, низки міністерств, інших органів центральної виконавчої влади України, Хмельницької обласної ради та обласної державної адміністрації в Кам'янці-Подільському розгорнута цілеспрямована діяльність щодо розвитку туристичної галузі як ефективного засобу виведення економіки з кризи, стимулювання ринкових відносин, національно-культурному відродженню держави. Туристичне краєзнавство завдяки своєму пізнавальному та соціальному призначенню стало займати дедалі більш вагоме місце в місті з багатою історико-культурною спадщиною.

Нині на часі більш тісна творча наукова та навчально-методична співпраця університету, зокрема історичного, економічного та природничого факультетів, із заповідниками і музеями міста та області за кількома напрямками. Останніми роками вона безумовно набула істотного змістового наповнення. Однак, в ній переважає індивідуальний, особистісний характер. Її перспектива убачається в таких напрямках. По-перше залучення до навчального процесу з майбутніми фахівцями, передусім для організації музейно-архівної практики на базі Кам'янець-Подільського історичного музею та Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець». По-друге, виконання на замовлення цих інституцій курсових, бакалаврських, дипломних, магістерських робіт і кандидатських дисертацій. По-третє, створення спільного наукового збірника. По-четверте, розробка силами науково-педагогічних працівників університету і наукових співробітників спільних наукових госпрозрахункових проєктів. Для цього можна було б створити спільний

науково-музейно-екскурсійний комплекс, у рамках якого проводити наукові форуми (конференції, семінари, конгреси, симпозиуми, «круглі столи», школи) на різноманітну проблематику. По-п'яте, залучення науково-педагогічних працівників факультету до розробки рекомендацій і порад зі створення нових експозицій, рецензування текстів проведення екскурсій, ліцензування екскурсиводів; до роботи в редакційних колегіях та рецензування наукових збірників тощо.

Щоб ефективно вирішувати проблеми недостатнього рівня розвитку культурно-пізнавального туризму, бажано: а) створити та виокремити як стратегічну ціль розробку маркетингового плану розвитку міста; б) розробити наукове та техніко-економічне обґрунтування розвитку історико-культурних, екскурсійно-туристичних об'єктів, особливо тих, які мають унікальне значення як для нашого краю, а в деяких випадках – для всієї країни і навіть міжнародної спільноти; в) у контексті заходів щодо якісного надання послуг забезпечити сучасне змістовне навчання працівників музейно-екскурсійної сфери; г) підготувати науково-методичні поради щодо удосконалення культурно-туристичної інфраструктури та створення іміджевих брендів і маршрутів за перспективними історико-культурними, етнокультурними, заповідними та курортно-туристичними напрямками; д) сформувати сучасну екскурсійно-туристичну інфраструктуру з урахуванням археологічних та історичних маршрутів, оновлення експозицій, організації виставкової діяльності музеїв, поліпшення інформаційної та експозиційної значущості історичних об'єктів краю, збереження й охорону пам'яток тощо.

Таким чином, музейно-екскурсійна діяльність у Кам'янці-Подільському на сучасному етапі набула певних теоретичних, методологічних і змістових трансформацій. Вона, нарешті, стала базуватися на вітчизняному законодавстві й дедалі більше ґрунтуватися на засадах української державності, відродження духовності та національного самоусвідомлення, об'єктивного висвітлення особливостей багатовікового історичного шляху та вироблених історією, але забутих соціальних характеристик і «систем координат». В свою чергу, це спричинило посилення творчої співпраці музейних працівників із науковцями університету та краєзнавцями краю, активізації спільних досліджень регіональної культурно-історичної проблематики, поглиблення «регіоналізації» досліджень, що є одним із важливих чинників організації музейно-екскурсійної практики та виразнішого окреслення індивідуального обличчя і неповторності історико-культурних надбань краю, їх самобутнього образу з усіма етнографічними й історичними складовими. Творче співробітництво науковців університету та співробітників музеїв і заповідників створює потужне підґрунтя для істотного поліпшення краєзнавчої й музейно-екскурсійної роботи, забезпечує дієву координацію заходів, громадських організацій і університетських підрозділів у цій сфері, а відтак – збільшенню надходжень до державного та місцевих бюджетів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» Закон від 21 січня 2010 р. № 1826-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 11. – 19 березня. – С. 340-346.
2. Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2245-15>.
3. Про музеї і музейну справу. Закон України // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80>.
4. Про створення Національного природного парку «Подільські Товтри» від 27 червня 1996 р. № 474/96. – Поточний архів управління розвитку гуманітарної сфери Кабінету Міністрів України, ф. 3, оп. 8, спр. 4, арк. 7.
5. Про туризм. Закон України // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>.
6. Указ Президента України від 10 серпня 1999 р. № 973/99. про основні напрямки розвитку туризму в Україні // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – С. 24-35.
7. Указ Президента України. Про надання Кам'янець-Подільському державному історико-архітектурному заповіднику статусу Національного від 30 квітня 1998 р. № 396/98 // Поточний архів виконавчого комітету Кам'янець-Подільської міської ради, ф. 2, оп. 3, спр. 7, арк. 4.
8. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: методологія та методика аналізу, термінологія, районування / О. О. Бейдик. – К. : Альтерпрес, 2001. – 234 с.
9. Верменич Я. В. Історичне місто як туристичний об'єкт / Я. В. Верменич // Туристично-краєзнавчі дослідження. – Вип. 2. – К. : ЧП Кармаліта, 1999. – С. 458-471.
10. Верменич Я. В. Історична регіоналістика в Україні / Я. В. Верменич // Укр. іст. журн. – 2001. – № 6. – С. 3-21.
11. Грищук Б. Поділля – колиско і доле / Броніслав Грищук // Хмельниччина: Фотоальбом. – Пряшів: Фірма «Чорлі», 1996. – С. 3-18.

12. Історія української культури. У 5-ти т. – Т. 5: Українська культура ХХ – початку ХХІ століть. – Кн. 4: Проблеми функціонування, збереження і розвитку культури в Україні. – К. : Наук. думка, 2013. – 943 с.
13. Петров М. Б. Кам'янець-Подільський / М. Б. Петров, І. В. Рибак // Енциклопедія історії України: У 8 т. / Редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін. – К. : Наук. думка, 2007. – Т. 4: Ка-Ком. – С. 55-64.
14. Пламеницька О. Архітектурна концепція реставрації комплексу Старого і Нового замків у Кам'янці на Поділлі / О. Пламеницька // Пам'ятки України: історія та культура. – 2000. – № 3–4. – С. 11-13.
15. Попова Т. Н. Проблемы категориального аппарата историко-региональных исследований в современной российской историографии / Т. Н. Попова // Записки історичного факультету. Вип. 11. – Одеса, 2001. – С. 22-26.
16. Расщупкін О. І. Кам'янець на Поділлі / О. І. Расщупкін, С. В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – 112 с.
17. Тимошик М. Дух безпам'ятства на Даниноу / Микола Тимошик // День. – 2015. – № 67-68. – 17-18 квітня. – С. 9.
18. Юрій М. Ф. Соціокультурний світ України: монографія. Вид. 2 / М. Ф. Юрій. – К. : Кондор, 2004. – 738 с.
19. Батирева І. М. Традиційна культура у дослідженнях другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07. 00. 05 – етнологія / І. М. Батирева. – К., 2006. – 19 с.
20. Хмельниччина справжня. Фотокнига. Вид. 2 / Авт. ідеї С. Кабачинська; упоряд. Т. Колесниченко; фотохуд. О. Соленцов та А. Іш. – Хмельницький: Поліграфіст, 2007. – 155 с.
21. Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначених місць (Венеціанська хартія) // Електронний ресурс. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_757http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_757.
22. Хмельниччина туристична // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://investcenter.km.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=113%3A2013-04-05-12-57-53&catid=17%3Anews&Itemid=53&lang=uk.

В. С. Травінський

КОНЦЕПЦІЯ РОЗВИТКУ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

У статті представлені основні положення Концепції розвитку музею на найближчу перспективу, над якою колектив музею працював останні два роки.

Ключові слова: *концепція, музейна комунікація, музейні функції, місія, система планування, інформаційне поле музею, мотивація, менеджмент, музейний маркетинг.*

Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник входить до сімки найстаріших музеїв України.

На сьогоднішній день це важливий культурний центр Поділля, головний гравець на ринку туристичних послуг міста. Згідно Статуту музею головними напрямками його діяльності є: заходи по збереженню культурної спадщини, науково-дослідна, науково-фондова, експозиційна, науково-просвітницька, популяризаційна роботи. Не рахуючи за необхідне детально аналізувати результати роботи, потрібно відмітити, що практично по всім напрямках в роботі музею за останні роки спостерігається позитивна динаміка.

Але час на місці не стоїть, тому колектив музею завжди працює над самовдосконаленням. Враховуючи світовий досвід в розвитку музейної справи, думку вітчизняних фахівців-музейників, результатів опитувань відвідувачів, місцевих мешканців, досвіду попередньої роботи музею, розроблено та схвалено Концепцію розвитку Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Для чого потрібна музею концепція?

Концепція – чи не найголовніший документ в роботі музею. Саме концепція формулює відповідь на питання – для чого існує музей, яким він має бути, в якому напрямі має розвиватись.

Кому потрібна концепція?

- В першу чергу самим працівникам музею. Саме концепція чітко та ясно пояснює призначення музею, напрямки його роботи, цінності, критерії оцінки роботи та результатів роботи музею.

- Тим хто працює з музеєм – концепція пояснює партнерам музею те, для чого і як музей існує та працює. Визначає позицію музею у відношенні до своїх партнерів.

- Концепція як документ в якому зафіксовано напрямки роботи та розвитку музею – може допомогти знаходити нові контакти, точки перетину з іншими установам та організаціями, зацікавленими особами.

Концепція розвитку музею

Головним завданням розвитку музею на найближчі роки є перетворення музею на сучасну, актуальну (потрібну сучасному суспільству) установу. Це передбачає в першу чергу переосмислення роботи музею згідно теорії музейної комунікації.

Технічно реалізація переходу бачиться нами в рамках вирішення тих нагальних проблем, що стоять зараз перед музеєм.

Головна стратегічна проблема: Музей не впливає на туристичний потік, в той самий час, він залежить від кількості туристів в місті (80% відвідувачів не місцеві). Крім того кількість відвідувачів є одним з основних критеріїв оцінки роботи музею, що викликає певне протиріччя.

Суть проблеми: Згідно опитувань проведених в 2007-2008 роках серед туристів що відвідували наше місто – Музей не згадується серед тих факторів, що приваблюють відвідувачів в місто. Вирішальними складовими частинами туристичного бренду міста є Фортеця (як пам'ятка архітектури, а не як відділ музею), каньйон, костел і решта пам'яток архітектури Старого міста. Туристи приїжджають дивитись саме на це. Побіжно відвідуючи відділи музею, що займають названі пам'ятки.

Вирішення цієї проблеми можна вважати стратегічною метою розвитку музею на найближчий час.

На лице факт недооцінки музеєм своїх можливостей і нереалізований потенціал. Аналіз доступності фондів музею (9% в експозиції і відсутність інтернет представництва) та бібліотеки (при 25 000 томів – 325 не музейних відвідувачів за 5 років + відсутність інтернет представництв) вказує на те, що це не використаний ресурс. Навіть при відсутності великих капіталовкладень, в разі звернення в бік фондів уваги науковців можна гарантувати велику кількість інформаційних приводів що зможуть стати ґрунтом для формування інформаційного поля музею, яке в свою чергу мало би приваблювати нових і нових зацікавлених суб'єктів.

Крім того, ці експозиції, що наявні, не завжди гармоніюють з об'єктами. Експозиція ХХ ст. в фортеці виглядає не дуже доречно – це спроба зловити готового відвідувача, замість того щоб привести кудись свого клієнта.

Вирішення цієї проблеми можливо двома шляхами:

1. Розвинути діяльність музею до масштабів, що перетворили би його на один з факторів формування туристичного бренду міста. Перетворення музею на сучасну потужну науково-освітньою інституцію, що здатна впливати на прийняття рішень на рівні міста. Завдання є стратегічним і виконання його можливе лише після переходу всіх напрямів роботи музею на новий якісний рівень. Більше того, як показує аналіз статистики відвідування місті – Кам'янець-Подільський конче потребує саме такої динамічної, цінної з культурної точки зору частини свого туристичного бренду.

2. Робота спрямована на переорієнтацію музею в бік місцевого споживача. Це не означає повністю відмовитись від приїжджих туристів, а лише те, що треба більше уваги приділяти місцевим. Світова практика показує, що в місцевих муніципальних музеях більше половини відвідувачів – представники місцевої територіальної громади. Акції та заходи, що проводяться зараз, мають епізодичний характер і майже не ефективні. Потрібно детально проаналізувати досвід зарубіжних музеїв і спираючись на нього запровадити багаторічну програму формування «звички ходити в музей», яка б поетапно від покоління до покоління формувала в жителів міста уявлення про музей, як про територію комфорту.

На шляху до вирішення першої проблеми виникає ряд менших, тактичних проблем, що потрібно вирішити:

1. Не відповідність наявної матеріальної бази та фінансування тим завданням і масштабам діяльності, що стоять перед музеєм.

Фактично музей не має можливості виконувати первинні музейні функції на належному рівні (комплектування фондів – відсутнє фінансування на закупку, зберігання – відсутні умови для зберігання через поганий стан приміщення; відсутність умов працювати з колекцією на рівні сучасних вимог – електронна база даних, музейна інформаційна система тощо; реставрація – лише епізодично в той час як багато експонатів руйнується, популяризація – відсутність фінансових ресурсів на друковану продукцію, рекламу, немає комп'ютерної техніки, тощо). Особливо ускладнює вирішення цієї проблеми те, що причини її об'єктивні – ситуація в країні, важкий економічний стан та дефіцит бюджету. З іншого боку чекати пасивно що вона вирішиться сама собою – втрачати час та експонати з об'єктами, втрачати кредит довіри як відвідувачів так і тих, від кого напряму залежить робота музею. Через низьку активність в популяризації музейної роботи – на рівні тих, хто приймає рішення, проблеми музею часто залишаються на другому плані, і фінансуються за остаточним принципом. Крім того, музей відповідає за пам'ятки архітектури національного значення, для утримання яких в належному стані не має ні фінансів ні фахівців;

Шляхи вирішення: шляхом активної продуктивної діяльності по всіх напрямках підняти статус музею, і таким чином створити привабливий інвестиційний та дотаційний клімат в музеї. Отримати кредит довіри інвесторів та благодійників, показати, що музей може ефективно використовувати кошти. Проблема одна з базових. Вирішення можливе лише, або при умові різкого збільшення фінансування (що в сучасних умовах практично не можливо), або вирішувати поступово, визначення пріоритетних для музею та міста напрямів інвестування; розробки проектів, залучення коштів із зазначенням кінцевої мети та бажаного результату залучення коштів. Робота з органами місцевого самоврядування по залученню фінансування місцевого та не місцевого рівня;

2. Не ефективність наявної системи планування та звітів:

Орієнтація на пріємного відвідувача ставить реальність планів, в залежність від об'єктивних факторів, що від музею не залежать. Через це більшість планування роботи музею – робота що йде паралельно з рештою робіт. Наявні плани, що пишуться в відповідності до радянських норм, фактично фіксують процеси що відбуваються, як результат – не визначеність стратегічної мети діяльності, місії музею, тактичних завдань, відсутність мотивації в колективу, неможливість прозора оцінювати роботу.

Шляхи подолання:

– Розробка, до несення до кожного концепції музею, чітке формулювання місії, стратегічної мети та поточних завдань, критеріїв оцінки роботи.

– Паралельно з удосконалення існуючої системи планів/звітів застосовувати проектний метод.

3. Не достатньо розкритий потенціал наукової роботи.

Відправною точкою цієї проблеми є слабкі внутрішні зв'язки між напрямками музейної роботи та слабка мотивація в працівників до наукової роботи. Як результат, наукова робота не є основою для інших напрямів роботи музею, а виступає дещо автономно і не слугує для досягнення загальної мети.

Шляхи подолання:

– Переглянути систему планування так, щоб всі напрямки роботи були пов'язані і спрямовані на досягнення однієї мети.

– Підвищити мотивацію в науковій роботі працівників шляхом надання можливості самореалізації в цій царині.

4. Низька мотивація працівників.

Причини – низькі заробітні плати, відсутність економічного стимулу і залежності оплати праці від результатів роботи. Відсутність можливостей самореалізації в музейній сфері.

Шляхи подолання:

– Розробка правил гри за яких, співробітники будуть зацікавлені чесно і сумлінно працювати (чіткі завдання та прозорі критерії оцінки роботи);

– В процесі планування роботи враховувати мотивації кожного працівника і формулювати поточні завдання його роботи з урахуванням такої мотивації;

– Створити дієву систему матеріального стимулювання творчої праці. В цьому напрямі є позитивний досвід російських музеїв, де працівники, що працюють над різними музейними проектами отримують додаткове матеріальне та моральне заохочення.

5. Відсутність в колективу музею досвіду сучасної роботи музею.

Проблема загальнодержавна, в Україні немає системи закладів освіти, що готували б музейних спеціалістів. Через це не завжди присутнє розуміння принципів та мети роботи. Не знання сучасних стандартів та технологій.

Шляхи вирішення:

– Слід звернути особливу увагу на самоосвіту працівників (підготовка семінарів, круглих столів, тощо в самому музеї)

– Брати активну участь в загальнодержавних та обласних музейних програмах та конкурсах.

– Вивчати, аналізувати та застосовувати на практиці досвід передових українських та зарубіжних музеїв.

6. Відсутність розвинутого інформаційного поля музею, здатного реалізувати потенціал музею. Правильніше говорити про наявність його лише в напівзародковому, гіперобмеженому розмірі.

Сам по собі музей в сучасному світі – в першу чергу, інформаційний простір. Майданчик для обміну інформацією, думками. Функція музею як установи в цьому зв'язку – наповнення цього інформаційного простору конкретними знаннями інформацією, провокування тем для розмов, створення інформаційних приводів тощо. Сучасні авторитети в музейній справі часто висловлюють думку, що один з критеріїв роботи музею – це те, як музей впливає на громадську думку, в т.ч. динаміка кола охоплення музею.

Шляхи подолання: формування інформаційного поля музею, через:

а) створення системи формування інформаційних приводів (вивчення експонатів історії, озвучення фактів, формування події, пошук і залучення зацікавлених);

б) залучення в орбіту роботи музею якомога більшого кола зацікавлених осіб;

в) створення системи інформації і реклами. За правильно організованого інформаційного поля вплив музею на прийняття рішень має істотно підсилитись.

7. Відсутність в місцевої громади культури відвідування музею.

Місцеві жителі відвідують музей епізодично – переважно це школярі. Звичайний місцевий обиватель в музей практично не ходить. Для музею орієнтація на приїжджого відвідувача – явище швидше негативне – місцеве населення (100 000 мешканців) – перспективна цільова аудиторія, при чому не стільки з точки зору джерела коштів, як скоріше резонатора в інформаційному полі музею.

Шляхи подолання: переорієнтація роботи музею на місцевого споживача. Ефективно це можливо лише через розробку довгострокових програм роботи з місцевим населенням спільно з освітніми та культурними закладами.

Приблизний план роботи за конкретними напрямками може виглядати наступним чином:

1. Менеджмент (дає відповідь на питання що і як робити?)

– Розробка Стратегічного плану роботи музею з метою перетворення його на один з активних факторів туристичної привабливості міста. В системі формування інформаційного приводу звернути увагу на приводи, що формуються на експорт і відповідно до них планувати роботу;

– Залучення партнерів з-за меж регіону;

– Формування горизонтальних зв'язків з ведучими українськими інституціями;

– Створення і розширення інформаційного поля музею, як інструменту формування його іміджу та бренду. Для цього необхідно провести: налагодження інформаційних каналів, та системи створення інформаційних приводів в середині музею (загальне планування з урахуванням інформаційного поля, удосконалення системи накопичення інформації, перехід на електронну систему накопичення інформації). Просто кажучи – налагодити сталі горизонтальні комунікації між відділами музею з метою швидко і ефективно збирати інформацію і доводити її до визначеної цільової аудиторії.

1.1 Музейний маркетинг (дає відповіді на питання: що, кому і як ми «хочемо сказати»?)

- подальше вивчення кола клієнтів музею, потенційних зацікавлених сторін та цільових аудиторій музею, налагодження каналів зв'язку з ними, ведення та аналіз статистики. Вивчення, макро- та мікро- сегментація цільових аудиторій;

- вивчення реакцій на наявні музейні продукти;

- формулювання рекомендацій щодо втілення результатів проведених досліджень в усі рівні музейної роботи.

2. Фондова робота (накопичення, зберігання, доступ, опрацювання артефактів)

Комплектування фондів – вироблення єдиної логіки, такої, що забезпечила би оптимальний склад їх наповнення та слугувала підтримці загального напрямку роботи музею. Тобто визначення пріоритетних тем для закупки (збору) експонатів що будуть пов'язані з науковими темами що розробляються та соціальним замовленням.

Зберігання – забезпечення оптимальних умов для зберігання та забезпечення доступу до експонатів – втілення електронної системи обліку та планування (Система KAMIC).

Вивчення – оптимізація доступу до експонатів через сучасну систему обліку, формулювання пріоритетно потрібних речей, ставлення до вивчення в т.ч. як до формування інформаційного приводу.

3. Наукова робота (формування бази музейного продукту)

– підкорення її загальному музейним напрямкам роботи;

– оцінювання конкретних результатів цієї роботи;

– розширення кола наукових зв'язків музею;

– залучення відомих авторитетів до роботи в музеї і цим самим підняття рейтингу музею.

4. Просвітницько-освітня робота

– експозиційна робота – розробка перспективного плану експозиційної роботи;

– методична робота спрямована на підвищення якості екскурсійного обслуговування (переосмислення екскурсій в контексті теорії музейної комунікації, створення методичного об'єднання, бази даних по інформації, що є, тощо);

– робота з місцевою громадою – потрібно розробити широку програму спрямовану на залучення місцевих жителів в музей та створення специфічного музейного продукту для них;

-
- переосмислення роботи з навчальними закладами з метою створити актуальну для них пропозицію;
 - формування загальнодоступної бази даних з історії краю, бібліографії, матеріалів бібліотеки, тощо;
 - видавнича робота – концентрація по підготовці друкованої продукції власними силами та видання Інтернет видань.

Коротко про суть змін, що мають відбутись:

- переосмислення роботи музею з точки зору теорії музейної комунікації;
- забезпечення доступності вивчення фондів – перехід на інформаційну систему;
- переорієнтація на місцеву громаду.

**Ю. Р. Гайдук,
Т. Р. Скибіцька**

РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ НА ПОДІЛЛІ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД (КІНЕЦЬ ХІХ ст. – ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ ст.)

У статті розглянуто питання створення музеїв на Поділлі в кінці ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. Основна увага звернута напрямки діяльності установ та зусилля подільської інтелігенції щодо створення музеїв.

Ключові слова: Поділля, музеї, експозиції, Ю.Сіцінський, Я.Регул.

Загальновизнаною запорукою економічного, соціального, духовного розвитку будь-якої країни є дбайливе ставлення до її історико-культурної спадщини. Необхідною умовою цього є розширення доступу до накопичених упродовж сторіч величезних духовних багатств, втілених у пам'ятках культури, збирати й зберігати які покликані музейні установи.

Впродовж другої половини ХІХ ст. визріли умови для заснування місцевого історичного музею, про що свідчили зростаючий інтерес до минулого краю, розвиток історичних досліджень, а також діяльність Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, заснованого 1865 року [10, с. 12].

Завідувач справами комітету М.І. Яворівський 29 жовтня 1889 року запропонував заснувати церковне Давньосховище – музей старожитностей у Кам'янці-Подільському. Цю думку підтримав протоієрей Казанського православного кафедрального собору М.З. Доронович, який порадив виділити в соборі дві кімнати для влаштування архіву, бібліотеки і музею. Було створено спеціальну комісію з організації давньосховища. Засідання історико-статистичного комітету, на якому затвердили правила музею й обрали завідувачем В.С. Якубовича і секретарем Ю.Й. Сіцінського, відбулось 30 січня 1890 року.

Поява музею, на думку Ю.Сіцінського, була зумовлена потребою «...в розробці місцевих архівних і археологічних матеріалів. В цьому питанні Поділля відстало від інших провінцій Росії. До 100-річчя возз'єднання Поділля з Росією необхідна розробка архівних матеріалів, потрібно описати забуті речі і будівлі, відтворити минуле життя наших предків».

Першим помешканням музею була галерея одного з соборів міста. Невеличка та неопалювана площа з дуже крутими сходами робила музей для відвідувачів неприступним. 1902 року музей отримав шість кімнат у домініканському костьолі, куди, через відсутність достатньої площі, було перенесено тільки частину експонатів. 1910 року, за наказом губернатора, приміщення музею було передано поліцейській школі. Владика розпорядився, щоб музей було перенесено до нового собору і розміщено: «...в його коморі без права використання ким би то ні було». На прохання О.З. Неселовського роз'яснити ситуацію владика відповів: «І навіщо потрібно було збирати різний мотлох, якщо немає для нього приміщення» [7, с. 110].

Зусиллями знавців краю наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. поширилось збирання історичних, археологічних, етнографічних і мистецьких пам'яток, стародруків та інших свідчень різних епох. Це дозволило незабаром працівникам Давньосховища опублікувати перші каталоги (2 т., 1904, 1909) укомплектованих колекцій. В 1909 році за описом фонди музею нараховували 7 684 предмети. Зрозуміло, що найбільшу колекцію (1 116 од. зб.) склали культові предмети: ікони, плащаниці, хоругви, антимінси, хрести, складні, ризи, церковно-богослужбовий посуд. Іншими значними збірками були 666 картин, 998 стародруків, 2 968 монет та бонів, а також 1 304 етнографічних предметів. Завідувачем музею впродовж 1890-1922 років був Ю.Сіцінський.

Згодом було започатковано музеї при Подільській губернській земській управі (Кам'янець-Подільський), на утримання якого щороку виділялося 2 100 руб., Подільському товаристві природодослідників

і шанувальників природи (Кам'янець-Подільський, 1912) та Подільському товаристві сільського господарства і сільськогосподарської промисловості (Вінниця, 1915), шкільні музеї (наочних приладів) при навчальних закладах. У буремному 1917 році у Вінниці спробували створити Музей війни та революції. Діяли численні музеї, які за сучасною термінологією, слід називати стаціонарними виставками, наприклад «музей» виробів кустарних промислів при губернському і повітових земствах [8, с. 203].

Співробітники цих музеїв успішно вирішували проблеми систематизації, класифікації і атрибуції надходжень, активно їх популяризували й робили доступними широкому колу науковців та аматорів. Комплектування було несистематичним, здійснювалося здебільшого за рахунок пожертвувань та обміну, тільки зрідка придбання окремих предметів. Основна увага музейників була зосереджена на предметах місцевого походження. Профіль комплектування закладів не визначався чітко, тому звичною була практика некритичного всеосяжного збирання. Наприклад, співробітники Музею Подільського товариства сільського господарства поставили собі за мету зібрати «...матеріали для самого широкого і різнобічного вивчення губернії у сільськогосподарському, природничо-історичному, демографічному, культурно-історичному, економічному та ін. відношеннях, фіксувати еволюцію тих чи інших культурних цінностей, набутих чи втрачених населенням на шляхах його розвитку». Хоча подібна ситуація виправдовувалася молодістю й слабкістю місцевого музейного руху, який тільки починав свій розвиток.

Створення універсального публічного музею у Вінниці почали обговорювати у місцевих органах самоврядування з 1916 року. Передбачалося, що музей належатиме Вінницькому повітовому земству, а безпосередньо опікуватись ним буде «Товариство ревнителів збереження культурно-історичних пам'яток Поділля». Серед його відділів планували художньо-промисловий, художній, археологічний, історичний, нумізматичний, етнографічний і бібліотеку. Спочатку діяльність закладу мала обмежитися збиранням колекцій та влаштуванням тематичних виставок і лекцій.

У Кам'янці-Подільському на початок 20-х років ХХ ст. працювали два музеї: історико-археологічний (реорганізований 1920 року з колишнього Давньосховища, директор Ю.Сіцінський) та історико-природничий (колишній Музей Подільського товариства природослідників, директор Я.Регул) [4, с. 23].

1921 року в природничому музеї працювало лише 4 особи, в археологічному – 5, але науково-дослідна робота ними здійснювалася. Було складено описи пам'яток старовини та мистецтва на Кам'янецьчині, проходились екскурсії для збору етнографічного матеріалу, археологічні розкопки в Кам'янецькій фортеці, біля Карвасарської церкви, в селах Баговиця, Врублівці, Демшин, Привороття, Мар'янівка, Маків, Нігин. Природничий музей у 1923 році спробував співпрацювати із сільбудами округи, тому вже на наступний рік для них було заплановано підготувати 12 колекцій бур'янових, 17 колекцій шкідливих рослин округи. Організовувалися політико-просвітницькі виставки до Першого травня, Шевченківських днів, жовтневих роковин, а також художньо-мистецькі експозиції.

Наприкінці 1920 року радянською владою передбачалося створення 12 музеїв у кожному з повітів губернії, але на 1 грудня 1921 року діяло 6 музеїв: Вінниця – Народний музей, Кам'янець-Подільський – історико-природничий та історико-археологічний, Брацлавський повіт – 1 (Брацлав), Гайсинський повіт – 2 (Гайсин, Краснопілка), Ольгопільський повіт – 2 (Ольгопіль, Бершадь).

Велике значення для розвитку музейної мережі краю досліджуваного періоду мала діяльність справжніх ентузіастів Ю.Сіцінського, Ю.Александровича, Г.Брлінга, І.Зборовського, з іменами яких тривалий час був пов'язаний музейний рух на Поділлі.

Отже, ми проаналізували і систематизували існуючі історичні джерела про різні типи середніх навчальних закладів Поділля, співставили і критично їх оцінили. В цілому, необхідно зазначити, що існуюча на сьогоднішній день в Україні джерельна база (документи і матеріали фондів Центрального державного історичного архіву у м. Києві, державних архівів Хмельницької, Вінницької та інших областей, їх бібліотек, а також, наукових бібліотек України та ін.) дає змогу об'єктивно, з наукових позицій висвітлити історію середніх навчальних закладів Поділля в період капіталізму, освітянську кадрову політику царського уряду.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. міста відігравали провідну роль у розвитку освіти та культури у Подільській губернії, адже саме в них концентрувалися навчальні заклади різних типів, бібліотеки, театри, музеї, які обслуговували потреби не лише міських жителів, а й населення повітів. Усе це перетворювало міста на осередки культури та освіти краю. Серед таких осередків, провідне місце належало губернському центру Кам'янцю-Подільському, а також повітовим центрам Вінниці, Проскурову, Могилів-Подільському. Разом із тим, у багатьох подільських містах існуюча мережа навчальних закладів та установ культури не відповідала зростаючим потребам їх жителів. Більшість міст Поділля у порівнянні з містами інших українських губерній, явно відставали за кількістю освітньо-культурних закладів. Причини цього

слід вбачати у недостатньому соціально-економічному розвитку подільських міст, коли чого органи міського самоврядування не могли належним чином фінансувати освітньо-культурні заклади.

У другій половині XIX – на початку XX століття відбулися значні зміни в галузі освіти, система якої визначалася за соціальними спрямуваннями (духовна, світська), джерелами утримання (державна, приватна), ступенем (початкова, середня, вища), статтю (чоловіча, жіноча) та соціальним статусом вихованців. У Подільському краї діяли чоловічі та жіночі гімназії, технічні, реальні, комерційні училища, вчительський інститут, що опікувалися питаннями загальної художньої освіти. У багатьох подільських містах існуюча мережа начальних закладів та установ культури не відповідала зростаючим потребам їх жителів.

Міста відігравали провідну роль у своїх регіонах як осередки освіти, культури та охорони здоров'я, розбудова яких стала важливим містоутворюючим чинником, адже суттєво впливала на соціальну структуру міського населення, сприяла появі прошарку науково-творчої інтелігенції та мала велике значення для формування урбаністичної самосвідомості городян.

Таким чином, друга половина початок століття характеризується бурхливим розвитком навчально-виховних інституцій як державного, так і громадського характеру.

Список використаних джерел і літератури:

1. Будзей Олег. Маріїнка // Подолянин. – 2007. – № 15. – 13 квітня.
2. Кам'янець-Подільська Маріїнська жіноча гімназія [Електронний ресурс] // Вікіпедія [Інтернет-сайт]. – Режим доступу: www.wikipedia.com.ua
3. Папєвська С. Маріїнська гімназія / С. Папєвська // Прапор Жовтня. – 1984. – 1 грудня.
4. Михалеви́ч І.К. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем ее существовании 1833-1883). В. 24. – Кам'янець-Подільський, 1883. – 4.І. – С. 20-21.
5. Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: «АртЕк», 1999. – 727 с.
6. Популярная художественная энциклопедия: Архитектура. Живопись. Скульптура. Графика. Декоративное искусство / Гл. ред. В.М. Полевой; Ред. кол.: В. Ф. Маркузон, Д.В. Сарабьянов, В.Д.Синюков (зам. гл. ред.), – М.: «Сов. энциклопедия». Книга II. М–Я, 1986 – 432С., ил., 32 л. ил. – 396 с.
7. Сесак І.В. З історії Кам'янця-Подільського (1903-1919рр.) / І. В. Сесак // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. – Т. 2. – 580 с.
8. Сесак І. В. З історії Кам'янець-Подільського (1867–1917 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 1998. – 232 с.
9. Собчинська М.М. Розвиток професійної освіти на Поділлі 1917–1920 рр. // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 239-240.
10. Хозяйственное строительство Подолии. Отчет Губэкономсовещания Украинскому Экономическому совету (октябрь-март 1921-22 гг. (по 1 апреля 1922 г.). – Винница, 1922. – 89 с.
11. Хоптяр Ю.А. Запровадження загальної початкової освіти та розширення мережі шкільних навчальних закладів м. Кам'янця-Подільського (1907–1914 рр.) / Ю.А. Хоптяр // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. – Т. 1. – С. 106-1909.
12. Хмурий А. К. Подільська «Просвіта» і Подільське духовенство / А. Хмурий // Рада. – 1907. – №2. – 3 січня. – С. 32.

В. М. Волкова

ДО ІСТОРІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА ТА ЙОГО БІБЛІОТЕКИ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧ. XX ст.)

У статті розповідається про витоки і встановлення кам'янецького музею та його бібліотеки.

Ключові слова: статистичний комітет, давньосховище, бібліотека.

Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник бере свої витоки зі середини XIX ст. 1865 року в місті був організований епархіальний історико-статистичний комітет «для дослідження церковно-релігійного життя подільської епархії в її минулому і сучасному» [5, с. 56].

До складу комітету, який працював на базі Подільської духовної семінарії, окрім священників, увійшли талановиті краєзнавці, аматори, ентузіасти, такі як, викладач чоловічої гімназії Дмитро Жудін (1860-1942), фотограф Леон Раковський (1856-1903), дослідник подільської старовини, письменник і лікар Юзеф Ролле (1830-1894) [1, с. 332].

Члени комітету розробили і розіслали по селах програму для описів парафій, церков і монастирів Подільської єпархії. Відповідно до неї священники, яким допомагали міська і сільська інтелігенція, службовці склали і систематизували зібраний матеріал. В «Подільських єпархіальних відомостях» було вміщено понад 100 статистичних і географічних описів міст і сіл краю [1, с. 20].

В 1867-1916 році побачили світ 12 випусків «Трудов Подольского статистического комитета» (з 1903 року «Трудов Подольского Церковного Историко-Археологического общества»).

Розгортання історичних досліджень членами єпархіального статистичного комітету супроводжувалося накопиченням книг, пам'яток матеріальної культури, цінних документальних матеріалів [2, с. 24].

29 жовтня 1889 року завідуючий справами комітету Микола Яворівський запропонував створити в місті церковне давньосховище. Засідання, на якому було затверджено статут давньосховище, обрано завідуючого і секретаря відбулося 30 січня 1990 року. Ця дата і являться датою заснування кам'янецького давньосховища. Першим його завідуючим було обрано священника Віктора Якубовича (1832-1920), секретарем Юхима Сіцінського (1859-1937).

Давньосховище складалося з бібліотеки, архіву і музею-сховища для предметів церковної старовини [6, с. 1]. Бібліотек було дві – наукова і єпархіальна. Наукова бібліотека створювалася для членів єпархіального комітету; в ній містилися книги з історії, археології, етнографії російською і польською мовами.

Єпархіальна бібліотека, яка була заснована 1891 року, називалася Іоаніківська на честь першого подільського єпископа Іоанікія. Складалася переважно з книг і журналів богословського характеру [3, с. 3]. Поповнювалися шляхом обміну «Подільських єпархіальних відомостей» на церковні видання, що друкувалися в інших єпархіях. Основою єпархіальної бібліотеки, яка обслуговувала подільське духовенство, складали релігійно-богословські газети і журнали такі як «Богословський вісник», «Віра і Розум», «Місіонерський огляд», «Церковні відомості» [4, с. 5].

В наукову бібліотеку поступали безкоштовно видання Імператорської Академії Наук, Імператорської Археологічної комісії, Етнографічного відділу Руського музею Імператора Олександра II, Київського комітету для розгляду давніх актів, наукових праць губернських статистичних комітетів [4, с. 5]. Губернський статистичний комітет надсилав в давньосховище щорічні звіти Подільської губернії, губернське земство – земські журнали, доповіді і постанови.

Давньосховище і наукова бібліотека первісно розміщувалися на галереї Казанського Кафедрального Собору. Єпархіальна бібліотека – в Архієрейському домі.

1892 року завідуючим давньосховище та бібліотеки був призначений Юхим Сіцінський – видатний подільський вчений, з ім'ям якого пов'язаний розквіт музейної і бібліотечної справи в Кам'янці-Подільському [2, с. 5].

Завдяки величезній енергії вченого, науковому підходу до справи охорони стародавніх пам'яток, в давньосховище надходили не лише церковні старожитності, а й археологічні знахідки, етнографічний матеріал, експонати, які розповідали про духовність українського народу. Давньосховище стало тим фундаментом, на якому виросла будова сучасних відділів і експозицій, стаціонарних виставок у Кам'янець-Подільському історичному музеї-заповіднику, одному з найстаріших музеїв України.

Список використаних джерел і літератури:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. – Кам'янець-Подільський, 1993.
2. Волкова В., Нестеренко В. Кам'янець-Подільський історичний музей: перші 50 років. – Кам'янець-Подільський, 2010.
3. Отчет Подольского епархиального историко-статистического комитета за 1901 год. – Каменец-Подольский, 1902.
4. Отчет Подольского церковного Историко-Археологического общества за 1904 год. – Каменец-Подольский, 1905.
5. «Подольские епархиальные ведомости». – Каменец-Подольский, 1865.
6. Устав Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1895.

МУЗЕЙНА СПРАВА НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ (1917-1920-ті рр.)

У статті розглядаються особливості музейного будівництва на Поділлі в добу визвольних змагань 1917-1920 рр., звертається увага на діяльність музейних закладів у Вінниці та Кам'янці-Подільському.

Ключові слова: Поділля, музейна і пам'яткоохоронна справа, музей, фонди, експонати, українізація.

Великий вплив на піднесення краєзнавчого, пам'яткоохоронного руху та розвиток музейництва в Україні і, зокрема на Поділлі, справило падіння російського самодержавства, національно-визвольна боротьба 1917-1920 рр. Не слід скидати з рахунку й припинення шестирічної Першої світової та братовбивчої громадянської воєн, переходу до мирного життя, повернення на Поділля з евакуації культурних закладів та установ, відродження їх діяльності. Сприяло активізації цієї сфери заснування в роки революції Української академії наук (УАН), Всенародної бібліотеки УАН, відкриття державних українських університетів, у тому числі в Кам'янці-Подільському, українізація освіти, науки та культури. Все це стимулювало інтерес до знань, пізнання минулого, до пам'яткоохоронної та музейної справи, як сфери українського національно-культурного відродження.

Про стан і розвиток музейної справи на Поділлі в ці буремні роки опублікували дослідження В.М. Волкова і В.А. Нестеренко [1], Т.Р. Соломонова [2, 3], Л.Р. Кароєва [4], Л.В. Баженов [5, 6], Ж.Б. Касап [7] та інші, а також розглядалося під час проведення науково-практичних конференцій, присвячених 100-річчю та 120-річчю Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [8], 85-річчю Вінницького обласного краєзнавчого музею [9]. Тим не менш, з'ясовується, що період музейного будівництва в роки Української революції найменш досліджений в історіографії порівняно з іншими періодами в історії музейництва на Поділлі.

Після повалення російського самодержавства провідні діячі науки та культури країни, які підтримали Українську революцію і розбудову незалежної соборної держави, занепокоєні станом збереження історико-культурної спадщини, почали активно домагатися створення державних органів охорони пам'яток та музеїв. В Україні вони отримали підтримку з боку Центральної Ради. В результаті вже восени 1917 р. в структурі Генерального секретаріату освітніх справ (з січня 1918 р. Міністерства народної освіти) розпочав діяльність відділ музеїв і охорони пам'яток, який взяв під свою опіку культурну спадщину України та створення на місцях пам'яткоохоронних органів та музеїв [10; 11, с. 104-107].

У квітні 1917 р. розпочалось формування Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні (ЦКОПСІМУ), членами якого стали і подоляни: бершадчанин І.Зборовський [12, арк. 1-4; 13, арк. 12-15], вінничанин О.Бабенко та кам'янчанин Є.Сіцінський [14, арк. 12-15; 11, с. 106]. Згідно свого статуту ЦКОПСІМУ займався реєстрацією в Україні пам'яток історії та культури, забезпеченням зберігання, дослідження, реставрації й охорони, упорядкуванням їх планів, креслень, ілюстрацій, створенням мережі музеїв, архівів і бібліотек [13, арк. 5-10; 14]. 25 листопада цього ж року при Раді ЦКОПСІМУ засновано спеціальний відділ охорони пам'яток під головуванням М.Ф. Біляшівського, який одночасно виконував обов'язки завідувача відділу музеїв Генерального секретаріату народної освіти уряду Центральної Ради. На початку вересня 1917 р. М. Біляшівський розробив і подав на затвердження уряду проекти створення Українського національного музею, Національної картинної галереї, Музею видатних діячів української культури [15, с. 84-86; 16]. У 1918 р. він стає автором уперше прийнятого закону УНР про охорону пам'яток історії, культури і мистецтва [17, с.47-50; 11, с. 106; 18, с. 22; 19, с. 101-102].

Утворення у Києві ЦКОПСІМУ схвально зустріли краєзнавці, пам'яткознавці, музеєзнавці, освітяни, загал громадськості регіонів України. Вже 28 квітня 1917 р. у Вінниці виникло Подільське товариство охорони культурно-історичних пам'яток. Статут товариства передбачав «збір і дослідження пам'яток у місцях їх зберігання». В своїй діяльності товариство спиралося на створені відділення в Кам'янці-Подільському, Ольгополі, Тульчині, Гайсині та інших містах і повітах Подільської губернії [20; 21].

Одним з головних завдань Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток було утворення художньо-промислового і наукового музею у Вінниці, де зберігалися би у фондах рухомі пам'ятки старовини та мистецтва. «Творити Музей треба якомога скоріше, бо теперки стільки гине нашої

старовини, як ніколи ще цього не було», – вважали члени товариства. Серед них були відомі діячі культури Ю.Александрович, О.Бабенко, М.Білінський, В.Ващенко (голова), І.Шипович та І.Шульц [10, с.73]. Вони збиралися «організувати поїздки по губернії переважно у ті місцевості, де у поміщиків були всім відомі бібліотеки, картинні галереї, колекції та інші краєзнавчі збірки.., оглянути наші сільські церкви», де «теж багато усякої старовини, котра гине даром», і «збирати етнографічні речі» для створення музею [10, с. 73]. Члени товариства зверталися до Міністерства народної освіти УЦР за допомогою в отриманні спеціального приміщення для музею у вінницьких Мурах, а також фінансування в розмірі 100 тис. крб. Близько 20 тис. крб. вже надали місцеві організації – губернське та повітові земства, губернська кооперація, міське самоврядування [10, с. 10].

Вже влітку 1917 року розпочався збір експонатів для вінницького музею одночасно з відповідними пам'яткоохоронними заходами [10, с. 111].

20 червня 1918 р. М.П. Василенко, міністр народної освіти, звернувся до Ради Міністрів з доповідною запискою, в якій, висловивши занепокоєння станом збереження пам'яток старовини в Україні, просив уряд асигнувати 100 тис. крб. на невідкладні пам'яткоохоронні заходи [10, с. 154], зокрема, і на фінансову підтримку вінницького музею. Проте Рада Міністрів прийняла відповідне рішення лише 24 вересня 1918 р. [22, с. 199-200]. На підтримку згаданого музею у доповідній записці було спрямовано тільки 25 тис. крб. [10, с. 121]. Хоча Вінницька міська рада у 1917 та 1918 рр. кілька разів ухвалювала рішення про створення у місті власного музею, однак реалізувати проект тоді так і не спромоглася [6, с. 146].

На початку 1919 р. палкий прихильник створення у Вінниці музею народного побуту і мистецтва Густав Вольдемарович Брілінг (1867-1957) [23, с. 138-139] створив ініціативну групу по заснуванню цього закладу [24, арк. 2-3; 25, с. 59-60; 4, с. 6-8; 26]. До її складу ввійшли подвижники цієї справи художник В.Ф. Коренев, який надав свою трикімнатну квартиру для розташування музею, Ю.С. Александрович, Д.П. Грепачевський, інспектор народної освіти П.І. Ординський, А.С. Урбанський та інші [6, с. 146]. Зусиллями цих ентузіастів 5 травня 1919 р. у Вінниці урочисто було відкрито народний музей Поділля, першим директором якого став В. Коренев, а з грудня цього ж року Г.В. Брілінг [27, арк. 32-33; 28, арк. 170-177; 4]. Тому день 5 травня 1919 р. вважається часом заснування нині діючого Вінницького обласного краєзнавчого музею. Він був невеликим. У двох кімнатах містилася експозиція рухомих пам'яток природи, історії та культури Поділля, а в третій кімнаті – зберігалися колекції експонати. Проте у 1919-1920 рр. робота музею лише налагоджувалася, збиралися експонати, гальмували його розвиток відсутність належного приміщення, неузгодженість позицій щодо його формування між Г.В. Брілінгом та Ю.С. Александровичем, перипетії громадянської війни [25; 26].

Водночас до середини 1917 р. із труднощами та з втратами чисельних експонатів завершилося повернення із Вінниці Кам'янець-Подільському давньосховищу старожитностей (історичному музею) його фондів, що були евакуйовані в роки Першої світової війни, здійснено оформлення нової експозиції для відвідувачів у дусі потреб національно-культурного відродження, влаштувалися пересувні виставки музейних колекцій, налагоджувалася пошукова і науково-дослідна робота. Подвижницька і провідна роль у цій справі належала багаторічному завідувачеві музею Є. Сіцинському. Музей палко підтримував заснування в місті Кам'янець-Подільського державного українського університету (Є. Сіцинський входив до складу організаційного комітету громадськості міста щодо відкриття закладу), у вересні 1918 р. передав з своїх фондів до бібліотеки вже створеного університету 120 примірників книг, у тому числі 59 раритетних, для використання їх у навчальному процесі. Про це повідомила газета «Свято Поділля» в числі від 22 жовтня 1918 р. (присвячена фундації університету) [6, с. 142, 178]. У приміщенні музею розташовувалося правління Подільського церковного історико-археологічного товариства. У плані охорони пам'яток за пропозицією завідувача музею Є. Сіцинського 18 травня 1918 р. міська дума ухвалила рішення про визнання прибудованого в роки турецької окупації Поділля (1672-1699 рр.) мінарету до Кафедрального костелу св. Петра і Павла пам'яткою суспільного значення та заборону проїзду територією храму автомобілів [1, с. 10]. Навесні-влітку 1918 р. значну увагу активісти приділили організації охорони Старого замку-фортеці у Кам'янці-Подільському. Ще до революції громадськість міста непокоїлася щодо належної охорони унікального історико-архітектурного ансамблю. На початку травня 1918 р. К.Широцький звернувся до Кам'янець-Подільської міської думи з листом, в якому запропонував перевести арештантів з фортеці до іншого приміщення, припинити використання каміння з фортечних мурів для господарчих потреб та розпочати ремонт стін. Його думку в листі до відділу охорони пам'яток підтримали Рада Подільської «Просвіти», Подільське церковне історико-археологічне товариство та Подільське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтв: «Кам'янецький замок повинен стати національною цінністю» [29]. Громадськість, музейні працівники спільно з іншими пам'яткоохоронцями міста над Смотричем

домоглися від українського уряду виведення із замку-фортеці арештантів та інших установ, які не мали стосунку до цієї пам'ятки, призначення для її догляду подільському товариству «Просвіта» і розробили плани використання пам'ятки для музейного використання (останнє було реалізоване у 1920-ті роки) [30, с. 525; 10, с. 146-147], добилися асигнування 300 тис. крб. для охорони Кам'янецької фортеці та упорядкування в ній військового архіву [31, арк. 68-69].

Крім того, у січні 1919 р. подільський відділ охорони пам'яток звернувся до летичівського повіткомісара з проханням повідомити про стан Меджибізького замку, літинського – про Пилявський, Проскурівського – про Сатанівський з метою їх охорони і використання для розташування культурних закладів [32, арк. 23].

Таким чином, Українська національно-демократична революція 1917-1921 рр. одним із вузлових своїх завдань на ниві творення державності поставила проблему збереження і охорони історико-культурного надбання народу та здійснення музейного будівництва. Відповідно вперше були створені національні державні і громадські установи, товариства та інші структури у цій сфері. Незважаючи на перипетії громадянської війни, економічну розруху, численні жертви, масове знищення і розкрадання пам'яток культурної спадщини, встановлена в Українській Народній Республіці пам'яткоохоронна і музейна система забезпечила українізацію цієї галузі та відповідну розробку під її потреби законодавчої та нормативно-правової бази, налагодження обліку та реєстрації рухомих і нерухомих пам'яток, проведення їх досліджень, організацію збереження і охорони культурних цінностей та їх використання в музейних експозиціях.

Від цього процесу не стояв осторонь Подільський регіон. Його оплотом у розбудові структур охорони пам'яток та музеїв стали Кам'янець-Подільський державний український університет, подвижники цієї справи І. Огієнко, Є. Сіцінський, Ю. Александрович, П. Клименко та ін., які відновили діяльність Подільського історико-археологічного товариства, вперше почали реалізовувати проекти реставрації і охорони Кам'янець-Подільської фортеці та інших монументальних споруд, проводили інші організаційні та роз'яснювальні заходи щодо збереження рухомих і нерухомих пам'яток, здійснювали українізацію музейної справи. Заслуга музейників у ці революційні роки полягала в тому, що, незважаючи на всі трагічні перипетії, матеріальну скруту, надзвичайно обмежені можливості для розвитку своїх культурних закладів та несправедливості, які почасти чинилися стосовно них, вони зуміли зберегти вже давно існуючі (Кам'янець-Подільський історичний музей), заснувати нові (Вінницький народний музей та інші), українізувати музеї і створити умови для подальшої їх діяльності аж до наших днів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Волкова В.М. Кам'янець-Подільський історичний музей : перші 50 років : посібник / В. М. Волкова, В. А. Нестеренко. – Кам'янець-Подільський : Зволейко Д.Г., 2010. – 24 с.
2. Соломонова Т. Р. Розвиток музейної справи на Поділлі 1860-1924 років / Т. Р. Соломонова // Подільська старовина : наук. зб. – Вінниця, 2008. – Вип. IV. – С. 5-18.
3. Соломонова Т. Р. Становлення музейної мережі Поділля 1860-1924 рр. : проблема формування т збереження музейної колекції / Т. Р. Соломонова // Історія України : Маловідомі імена, події, факти : Зб. наук. статей. – К., 2006. – Вип. 33. – С. 17-29.
4. Кароєва Л. Р. Густав Вольдемарович Брілінг // Л.Р. Кароєва // Подільська старовина : Збірник наук. праць. – Вінниця, 1998. – Вип. I. – С. 5-15.
5. Баженов Л. В. Alma mater подільського краєзнавства (місто Кам'янець-Подільський центр історичної регіоналістики XIX – початку XXI ст.) : наукове вид. / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2005. – С. 67-71.
6. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія : Монографія / Л.В. Баженов. – Хмельницький : Доля, 1995. – С. 136-148.
7. Касап Ж. Б. Пам'яткоохоронна справа на Поділлі в добу визвольних змагань (1917-1920 рр.) / Ж. Б. Касап // Краєзнавець Хмельниччини: науково-краєзнавчий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2013. – Вип. 4. – С. 52-58.
8. Музей і Поділля: Тези доп. наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника / [редкол.: Л. В. Баженов (відп. ред.), С. Е. Баженова та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 1990. – 94 с.
9. Подільська старовина : наук. збірник до 85-річчя з часу заснування Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Вінниця, 2003. – С. 38-41.
10. Нестуля О. О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні : Доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії : Монографія / О.О. Нестуля. – К.; Полтава, 1994. – 242 с.
11. Нестуля О. О. Охорона пам'яток України за доби Центральної Ради / О.О. Нестуля // УІЖ. – 1993. – № 10. – С 104-117.

12. Центральний державний архів вищих органів влади України у м. Києві (далі – ЦДАВОУК), ф. Р-166, оп.12, спр. 2713.
13. Там само, ф. 2581, оп. 1, спр. 206.
14. Там само, спр. 207.
15. Кілієвич С. Академік М.Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею історії України / С. Кілієвич // Київська старовина. – 1999. – № 4. – С. 80-86.
16. Дідух Л. Микола Біляшівський і розвиток місцевих музеїв в Україні / Людмила Дідух // Краєзнавство. Науковий журнал. – К., 2008. – № 1-4. – С. 120-128.
17. Акуленко В. Охорона пам'яток культури в Україні (1917-1990 рр.) / В. Акуленко. – К.: Вища школа, 1991. – 220 с.
18. Репресоване краєзнавство (20-30-і роки) / [Авт. кол.: Бабенко Л.Л., Білоус Г.П. та ін. – К.: Рідний край, 1991. – 478 с.
19. Машевський О. Охорона пам'яток у 1918 році / О. Машевський // Історичний календар. – К., 1997. – Вип. 4. – С. 101-102.
20. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення компартії і рад. уряду. 1917-1959 рр. : 3б. док. і матеріалів / редкол.: О.І Євсєєв та ін. – К., 1960. – Т. 1. – 983 с.
21. Охорона пам'яток історії і культури в Україні (1917-1919 рр.): 3б. докум. і матер. / авт.-упоряд.: О.О. Несетуля, В.О. Горбик (відп. ред.) та ін.. – К.: Ін-т іст. України, 2008. – 320 с.
22. Наше минуле (Київ). – 1918.
23. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. : Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський : Б.В., 1993. – 480 с.
24. ЦДАВОУК, ф. Р-166, оп.12, спр. 832.
25. Брилинг Г. К истории Винницкого обласного краеведческого музея: Очерки (отрывки) / Г.В. Брилинг // Подільська старовина: Історія музею в документах і спогадах. – Вінниця, 1998. – С. 58-62.
26. Кот С.І. Валентин Отамановський та розвиток краєзнавства на Поділлі / С.І. Кот // Духовні витоки Поділля : Творці історії краю. Матеріали Міжнар. науково-практич. конференції. – Хмельницький, 1994. – Ч. I. – С. 45-47.
27. Державний архів Вінницької області, ф.Р-254, оп.1, спр. 600.
28. Там само, спр. 645.
29. Александр. Кам'янецький замок та заходи щодо його охорони / Александр // Трудова громада. – 1919. – 16 серп. (№ 39). – С. 5-6.
30. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листоп. 1918 – серп.1919 рр.): 3б. документів і матеріалів. – К., 1962. – 600 с.
31. ДАВіО, ф. Р-907, оп. 1, спр. 140.
32. Там само, ф. Д-230. оп. 1, спр. 10.

**В. В. Гудима,
І. О. Старенький**

МУЗЕЇ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1920 рр.

У статті розглядається функціонування і розвиток музеїв Кам'янця-Подільського в період Української революції 1917-1920 рр., наповнення їх фондів у той час, перепони на шляху діяльності.

Ключові слова: музей, Кам'янець-Подільський, Українська революція 1917-1920 рр., УНР, Юхим Сіцинський.

Велику роль у збереженні історичної пам'яті відіграють музейні заклади. Музеї є скарбницею історичної та культурної спадщини, а музейні експонати – носіями безцінної інформації про історію та культуру краю.

На сьогодні активно проходить вивчення історії музейної справи на Поділлі. Так, у Кам'янці-Подільському в 1990 і 2010 рр. проведено дві конференції, присвячені історії Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [12; 13]. Проте дослідники мало уваги приділяють розвитку музейної справи в Кам'янці-Подільському в 1917-1920 рр.

Мета даної статті полягає у висвітленні функціонування та розвитку музеїв Кам'янця-Подільського в період Української революції 1917-1920 рр., наповнення їх фондів у той час, перепони на шляху діяльності.

Центральною музейною інституцією на Поділлі продовжувало залишатися засноване 1890 року Давньосховище, яке 1912-го було перейменоване на Музей Подільської губернії.

З початком війни становище музею значно ускладнилося. За словами Юхима Сіцінського, 1914 року австрійці, увійшовши до музею, побачили, що це справді музей і, нічого не чіпаючи, вийшли [8, арк. 21]. Але вже того року музей довелося двічі евакуювати: перший раз до Вінниці, другий – до Немирова. 1917 року музей був вивезений втретє.

У ході переїздів розпорозувалися музейні предмети. Це викликало незадоволення громадськості. 15 липня 1918 року Кам'янець-Подільська міська дума, у складі якої був і член Подільського церковно-історико-археологічного товариства Олександр Прусевич, порушила питання про повернення до Кам'янця-Подільського тієї частини історичного музею, яка була евакуйована до Вінниці і передана місцевому товариству охорони пам'яток старовини. клопотання про повернення етнографічної колекції порушила і Подільська губерньська «Просвіта». На жаль, через різні обставини це рішення повністю виконане не було.

І все ж музейна колекція, що залишилася в Кам'янці-Подільському, мала надзвичайно велику цінність. Так, Іван Огієнко в пояснювальній записці до проекту рішення про призначення Подільському церковному історико-археологічному товариству щорічної допомоги в розмірі 5000 крб. 21 січня 1919 року писав: Товариство в значній мірі поширило рамки діяльності того Комітету [Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. – Авт.], упорядкувало чудовий музей церковної старовини нашого Поділля, улаштувало при ньому бібліотеку зі значною кількістю надзвичайно рідкісних книжок і зібрало багато матеріалів для висвітлення церковно-релігійного життя та загально-громадського життя Поділля і його давноминулого [1, арк. 3-3 зв.; 3, арк. 85-86].

Номінально музей залишався церковним і підпорядковувався Подільському церковному історико-археологічному товариству. 23 жовтня 1919 року Комісія охорони пам'яток та національної культури (П.В. Клименко, О.М. Прусевич та ін.) сформувала групу для вироблення статуту музею, перетворення його на державний музей [5, арк. 181].

Тоді музей складався з 4-х відділів:

- 1) історико-археологічного;
- 2) мистецького;
- 3) побутового;
- 4) церковної старовини.

Для управління справами музею Головним управлінням мистецтв та національної культури УНР призначався директор. Він запрошував на роботу завідуючих відділами, яких затверджувало Головне управління. Директор та завідувачі відділами входили до Комісії охорони пам'яток старовини та культури. Кожного року від музею до Головного управління мистецтв та національної культури мав надходити кошторис. 1919 року він передбачав на облаштування музею 332 250 гривень, на придбання, перевезення та фотографування пам'яток – 500 000 гривень. Заробітна плата працівників музею складала 89 000 гривень, оренда приміщення, канцелярські та інші витрати – 77 000 гривень [6, арк. 39-41].

Проте всі ці заходи не гарантували нормального функціонування музею в буремний період Української революції, коли в Кам'янці-Подільському перебувала велика кількість військових. Зберігся лист Юхима Сіцінського, який характеризує складне становище музею. З огляду на важливість цього документу наведемо його повністю: До Головного управління мистецтв та національної культури при Міністерстві народної освіти і мистецтв. Часто буває, що військові частини займають або намагаються зайняти помешкання в будинку археологічного музею (на Губернаторській площі). Назад тому кілька днів 4 козаки по розпорядженню старшини були поміщені в бібліотечній кімнаті і прийшлося завідувачому музеєм кілька разів ходити в міську комендатуру й прохати, щоб звільнили помешкання музею від військового постю. Вчора й сьогодні знову якась частина галицького війська намагається зайняти помешкання музею. І таке провадиться часто і не можливо бути запевненому, що музей не буде зайнятий, реквізований. Ласкаво прошу звернути увагу на таке непевне становище музею й зробити заходи, щоби був виданий закон або приказ, що музеї взагалі не підлягають ніякій реквізиції. А коли буде даний такий закон, ласкаво прошу написати пану начальнику залоги й просити його, щоби музей не був реквізований. Про це й пишу пану начальнику залоги й хочу, щоби Головне управління мистецтв та національної культури підтримало моє прохання перед паном начальником залоги. Завідуючий музеєм протоієрей Є. Сіцінський [5, арк. 47-47зв.].

Про роль музею в збереженні української національної спадщини красномовно свідчив Віктор Кіндратович Приходько, голова Губерньської народної управи: Музей був «церковно-археологічним, але коли ви входили до нього, то з вишивок і килимів, зі стародруків та гравюр, з мовчазних портретів Залізняка і Гонти – до вас голосно промовляла Україна [14, с. 53].

Заклад музейного типу був створений у Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Навчальний кабінет мистецтв при університеті досить скоро перетворився у музей. 26 грудня 1919 року Іван Огієнко доручив знавцю музейної справи Юхиму Сіцінському систематизувати нумізматичну колекцію, яку придбали в колекціонера Казимира Пуласького (2253 монети). Юхим Йосипович уклав «Хронологічний список речей (експонатів), що поступають до Кабінету мистецтва Кам'янець-Подільського університету» і в трьох книгах зафіксував детальну інформацію про експонати – їх назву, походження, дату надходження, кількість, вік. Першу книгу інвентарного опису було заведено 1919 року. Вона розпочиналася описом нумізматичної колекції, придбаної у Казимира Пуласького (до її складу входили здебільшого срібні польські, пруські, литовські монети XVII-XVIII ст.). Досить повно в кількісному відношенні були представлені давньоримські та давньогрецькі монети. Колекція містила й різноманітні нагороди, зокрема польські медалі XIV і наступних століть, відзнаки епохи Наполеона Бонапарта та Олександра I (всього 46 одиниць). У другій книзі зафіксовані «дарунки Миколи Олексійовича Митькова» – 118 монет польської та російської чеканки XVIII – початку XIX ст., а також 9 предметів китайського походження, речі етнографічного та культового характеру. У другій і на початку третьої книги дано аналіз нумізматичної колекції Івана Огієнка, яка складалася з бельгійських, російських, швейцарських, фінських, болгарських, австрійських, пруських, французьких, англійських, румунських, італійських, китайських, бразильських, індійських, японських монет XVIII-XIX ст. (всього 228 одиниць). На кінець 1919 року в Кабінеті мистецтв було 2619 експонатів [15, с. 113-114].

Кабінет мистецтв очолив Ю. Й. Сіцінський. У ньому на кінець 1920 року налічувалося 3274 експонати [16, с. 86; 10, с. 408-409; 11, с. 64]. 10 вересня 1920 року професорською радою було видано постанову, згідно якої «можна вважати університетську церкву за музей, перенести туди Кабінет мистецтв» [7, арк. 4].

Були й інші проекти створення музеїв на Поділлі, але вони не знайшли своєї реалізації. Так, неодноразово порушувалося питання про перетворення в музей Кам'янець-Подільської фортеці в добу Директорії Української Народної Республіки. Дописувач газети «Трудова громада», який заховався за псевдонімом Александр, писав: У самому замкові варто було би утворити помешкання під краєвий музей... [9, с. 6]. У зверненні Подільської «Просвіти» до Міністерства мистецтв Української Держави зазначалося: «Кам'янецький замок повинен стати національною цінністю, нехай той замок, перед яким українська нація пролила стільки крові, перед яким був сам гетьман Богдан Хмельницький став музеєм» [2, арк. 4]. Проте фортеця в той час так і не стала музеєм.

1919 року Законом Ради Міністрів УНР Кам'янець-Подільську художньо-ремісничу майстерню було перетворено в крайову художньо-промислову школу, а при ній створено музей [4, арк. 2].

Отже, не зважаючи на складний період військово-політичного протистояння в часи Української Революції, музейні заклади в Кам'янці-Подільському не лише продовжували функціонувати, але й створювалися нові. Їх фонди поповнювалися за рахунок приватних колекцій з пограбованих і залишених шляхетських маєтків, ліквідованих установ і т. д.

Список використаних джерел і літератури:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 1062, оп. 1, спр. 89, 3 арк.
2. ЦДАВО, ф. 2457, оп. 1, спр. 42, 12 арк.
3. ЦДАВО, ф. 2582, оп. 1, спр. 182, 120 арк.
4. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1. Спр. 9, 57 арк.
5. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 14, 189 арк.
6. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 15, 57 арк.
7. Держархів Хмельницької області, ф. р-582, оп. 1, спр. 114, 4 арк.
8. Держархів Хмельницької області. ф. р-3333, оп. 1, спр. 34, 58 арк.
9. Александр. Кам'янецький замок та заходи щодо його охорони // Трудова громада. – 1919. – 16 серп. (№39). – С. 5-6.
10. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: основні результати діяльності / О.М. Завальнюк // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 398-409.
11. Завальнюк О.М. Ю.Й. Сіцінський і Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. – Хмельницький, 1994. – С. 62-64.
12. Збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – 296 с.

-
13. Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990. – 100 с.
 14. Приходько В.К. Під сонцем Поділля: спогади. Ч. 2 / Віктор Приходько; упоряд. і автор передм.: Ю. Легун, О. Кравчук. – Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. – 416 с.
 15. Телячий Ю.В. Ю.Й. Сіцинський і Кабінет мистецтва Кам'янець-Подільського державного українського університету / Ю.В. Телячий // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: зб. наук. пр. за підсумками III міжнар. наук.-практ. конф. «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність». – Кам'янець-Подільський: Зволейко Д. Г., 2010. – С. 113-115.
 16. Трембіцький А.М. Є.Й. Сіцинський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень / А.М. Трембіцький // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 1. – С. 76-102.

В. А. Нестеренко

РЕПРЕСОВАНІ КЕРІВНИКИ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МУЗЕЮ

У статті розповідається про трагічну долю завідувачів музейних установ Кам'янець-Подільського, які були репресовані за часи радянської влади, висвітлюється деструктивна політика радянського уряду щодо українського національно-культурного процесу.

***Ключові слова:** музей, репресії, тоталітаризм, арешт, ГПУ, радянська влада, культурно-освітній процес, експозиція.*

Історія одного із найдавніших в Україні Кам'янець-Подільського музею є складною та сповнена різними драматичними подіями. Особливо важким був період між двома світовими війнами. Радянська влада, намагаючись перетворити музей в першу чергу в комуністичний агітаційно-пропагандистський заклад, розпочала справжню війну проти тих діячів української культури, які під час Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. чимало зробили для відродження мистецтва та освіти подільського регіону.

Ця розвідка розповідає про тих керівників музейних установ міста над Смотричем, які були репресовані радянською владою. Їхній вклад у розбудову музею не є однаковим. Так, Юхим Сіцинський був одним із засновників цього закладу і потім упродовж майже 30 років його очолював, в той час як І. Любарський керував музеєм близько року. Дехто з них був відомим вченим, який отримував радянські нагороди та премії за свої праці і дослідження (В. Храневич), в той час як В. Беньковський був політичним діячем і став керівником музею зовсім випадково. Але всі вони стали жертвами тоталітарного політичного режиму.

Ця тематика досліджувалась у вітчизняній науковій та краєзнавчій літературі. Особливо багато статей і монографій присвячено висвітленню життєвого шляху та діяльності Ю. Сіцинського [3]. Дещо менше приділялась увага іншим репресованим керівникам музею, хоча про діяльність І. Любарського та В. Храневича йде мова у нашій попередній праці [4]. В процесі дослідження автор використав як відомі опубліковані праці, так і маловідомі архівні джерела.

Відносини у визначного дослідника історії Поділля, одного із фундаторів Кам'янець-Подільського музею Ю. Сіцинського із радянською владою були непростими із самого початку. І це не випадково, адже Юхим Йосипович працював приват-доцентом Кам'янець-Подільського державного українського університету, активним прихильником українізації Православної церкви, підтримував активні відносини з діячами УНР. Отже, з точки зору радянської влади вважався контрреволюціонером. 25 березня 1921 р. Ю. Сіцинський був заарештований Кам'янець-Подільською надзвичайною комісією по боротьбі з контрреволюцією по звинуваченню у здійсненні «контрреволюційної діяльності» [3, с. 338].

За спогадами племінниці Ю. Сіцинського його звинувачували у зв'язках з молодшим сином Володимиром Січинським, який у цей час перебував в еміграції у Чехословаччині. Слідство тривало майже три місяці і закінчилось після зміни чекістської трійки. 24 червня Ю. Сіцинського звільнили, проте майже все його майно конфіскували, що призвело до важкої хвороби дружини вченого, яка через кілька років померла.

7 жовтня 1922 р. розпорядженням Вінницької губерніяльного відділу політпросвіти Ю. Сіцинського було усунуто від завідування Кам'янецьким музеєм «позаяк священнослужитель не може завідувати радянською установою» [3, с. 44]. Пізніше його повернули на посаду зберігача фондів музею, але праця

вченого знаходилась під негласним наглядом міського відділу ГПУ про що свідчать секретні документи цього відомства.

Вдруге Юхима Йосиповича заарештували 26 серпня 1929 р. У цей час радянські каральні органи робили все можливе, щоб сфабрикувати справу «Спілки визволення України». До членства у цій міфічній організації залучили кількох найбільш відомих діячів культури та мистецтва Поділля (наприклад, голову Кабінету виучування Поділля В. Отамановського – учасника легендарної битви під Крутами у 1918 р.), намагаючись організувати процес над «Вінницькою філією СВУ». Ю. Сіцінського звинувачували у тому, що він «належав до правих українсько-шовіністичних антирадянських кіл і серед своїх близьких займався критикою заходів радянської влади і здійснював антирадянську агітацію» [3, с. 49]. Йшлося також про начебто «антирадянську» участь Ю.Сіцінського в «Просвіті», Кирило-Мефодіївському братстві та автокефальному русі. Однак, конкретних звинувачень слідчі йому так і не могли пред'явити.

Слідство тривало кілька місяців і своє 70-ліття видатний вчений зустрів у в'язниці. Врешті-решт 21 квітня 1930 р. уповноважений СОГПУ УССР Аглицький не знайшов достатніх доказів для віддання Ю. Сіцінського до суду, тому зробив висновок, що справу слід припинити. Остаточно ця справа була закрита 7 серпня.

Потім була короткотривала праця вченого у Всеукраїнському музейному містечку в Києві, повернення до Кам'янець-Подільського, де у Ю. Сіцінського вилучили будинок. Останні свої роки Ю. Сіцінський проживав на Підзамчі у надзвичайно важких матеріальних умовах. Помер 8 грудня 1937 р. В останню путь його супроводжували лише п'ять осіб. В радянській пресі про цю подію навіть не згадали. Така була вдяка з боку місцевої влади засновнику Кам'янець-Подільського музею та одному із найвідоміших дослідників історії Поділля!

На відміну від Ю. Сіцінського І. Любарський пропрацював у Кам'янець-Подільському музеї лише близько року. Уродженець Слобожанщини, він після закінчення Київської Духовної Академії був запрошений професором І. Огієнком до викладання у Кам'янець-Подільському державному українському університеті. Працював приват-доцента на кафедрі класичної філології історико-філологічного факультету [4, с. 73].

З приходом більшовиків Іван Антонович продовжив викладати на факультеті професійної освіти Інституту Народної Освіти (ІНО). Однак, на початку 1923 р. у зв'язку із реорганізацією факультет професійної освіти був ліквідований. З 7 лютого 1923 р. І. Любарський разом із літературознавцем К. Копержинським, фізиком М. Ретановим, хіміком О. Полонським та групою інших викладачів був звільнений з ІНО «за скороченням штатів» [4, с. 75].

Щоправда, довго без роботи він не залишався. Після усунення восени 1922 р. за політичними та релігійними мотивами від керівництва Кам'янець-Подільського археологічного музею визначного дослідника Поділля Юхима Сіцінського ця установа опинилась у дуже скрутному становищі. Її керівником був призначений студент ІНО І. Стойкевич, який не мав жодного досвіду історико-краєзнавчої роботи. Експонати псувались, деякі колекції були розформовані, нові виставки та експозиції не створювались. Щоб хоч якось покращити стан музею 24 лютого 1923 р. міським відділом професійної освіти І. А. Любарський був призначений тимчасово виконуючим завідувачем музеєм. На цій посаді він працював близько одного року і завдяки його діяльності стан цієї культурно-освітньої установи дещо покращився. Вдалось уладнати колекції, припинити процес псування та розбазарювання експонатів, ввести систематичний облік фондів тощо. На початку 1924 р. І. Любарського знову запросили до викладання у Кам'янець-Подільського ІНО і він передав завідування музеєм відомому досліднику подільської минувшини О. Неселовському.

У подальшому І. Любарський очолював науково-дослідну кафедру історії, культури та економіки Поділля, написав кілька наукових розвідок, що були надруковані в центральних наукових виданнях Радянської України. У другій половині 20-х рр.. головну увагу І. Любарський почав приділяти дослідженню українських діалектів подільського регіону. Його по праву можна вважати одним із засновників діалектології Поділля.

У 1929 р. вийшов з друку перший і єдиний том «Записок Кам'янець-Подільської науково-дослідної кафедри». У ньому було вміщено кілька матеріалів гуманітарного циклу. Зокрема, І. Любарський у своїй статті проаналізував життєвий та творчий шлях відомого українського фольклориста Івана Манжури, чия діяльність свого часу привертала увагу видатних українських істориків та етнографів Миколи Костомарова та Михайла Драгоманова.

У жовтні 1930 р. І. Любарському було запропоновано переїхати до Києва на постійну роботу до науково-дослідного інституту лінгвістики. Однак, у грудні 1932 р. він був заарештований слідчими органами ДПУ. Під тортурами та тиском він «визнав», що мав розмову з ректором ІНО В. Гериничем, з

яким домовились про спільну роботу щодо консолідації української інтелігенції. Після повернення академіка М. Грушевського до Радянської України В. Геринович нібито повідомив І. Любарського, О. Неселовського та інших викладачів ІНО про те, що в Україні формується організація, яка поставила своєю метою повалення радянської влади та відновлення незалежної Української Народної республіки. На чолі цієї організації начебто були академік М. Грушевський, професори Ф. Савченко та М. Яворський. Після цього, як «свідчив» співробітнику ДПУ І. Любарський, В. Геринович запропонував створити осередок цієї націоналістичної організації у Кам'янці-Подільському. До неї увійшли, крім В. Гериновича та І. Любарського, також колишні викладачі Кам'янець-Подільського державного українського університету Н. Гаморак, О. Мельник та інші. Ця організація начебто займалась шпигунською діяльністю на користь Польщі та проведенням контрреволюційної націоналістичної роботи серед студентства [4, с. 85].

У 1933 р. прізвище І. Любарського часто зустрічалось у різних кримінальних політичних справах, порушених проти заарештованих освітян Кам'яниччини. З'явився навіть спеціальний термін – «любарщина», під яким розумілось створення спеціальної української наукової термінології, намагання відірвати українську мову від російською тощо. Саме за «любарщину» був розкритикований на засіданнях студентських зборів ІСВ, а пізніше вилучений з вузівських бібліотек підручник професора сільськогосподарського інституту, визначного дослідника фауни Поділля В. Храневича «Курс загальної зоології», що вийшов друком 1930 р. [4, с. 85].

Судила І. Любарського судова трійка при колегії ДПУ УСРР. 20 вересня 1933 р. за статтями 54-11 КК УСРР його було засуджено до трьох років виселення у Північний край. Відбувши покарання, він деякий час проживав у Вологодській області, однак 2 листопада 1937 р. його повторно заарештовують і рішенням колегії НКВС СРСР і прокурора СРСР від 25 листопада 1937 р. засуджують до розстрілу.

У 1920-х рр. у Кам'янці-Подільському поряд із історико-археологічним функціонував природничий музей, який у 1913 р. створило «Товариство подільських природодослідників та любителів природи», на чолі якого був відомий український зоолог, професор Петро Бучинський.

До революції музей обслуговували п'ять осіб: завідувач музеєм, ботанік, препаратор, кур'єр та наглядач. Однак, з приходом радянської влади в музеї не було завідувача та наглядача. Точного опису книг не було. З червня 1920 р. службовців музею не отримували ні копійки. Музейне помешкання потребувало ремонту. Від холоду та голоду загинули тварини, замерзли рослини. Бажаючих побувати у музеї громадян було багато, але наукова робота у ньому за браком коштів була зовсім відсутня. У наступні місяці деяка допомога музею була надана, але й далі він знаходився у важкому стані, особливо після звільнення «за скорочення штатів» його завідувача Якова Регулі.

Новим завідувачем природничого музею пізніше було призначено приват-доцента сільськогосподарського інституту В. Храневича [4, с. 90].

Він народився 28 лютого 1887 р. у сім'ї священика с. Пирогівці Летичівського повіту Подільської губернії. Закінчив Подільську духовну семінарію, потім – природничий відділ Харківського університету, працював у земських установах. У 1919 р. посідає посаду приват-доцента Кам'янець-Подільського державного українського університету. Викладав спочатку лувівництво та культуру рослин на сільськогосподарському факультеті, однак у подальшому він зосередився на дослідженні фауни Поділля.

Певний внесок зробив В. Храневич у музейну справу. Наприкінці 1923 р. він очолив природничий музей, а після створення у наступному році єдиного музею у Кам'янці-Подільському – природничий відділ Кам'янець-Подільського музею. Займався збиранням для нього нових експонатів, читав популярні лекції для населення, проводив тематичні екскурсії. Пізніше Василь Полікарпович очолив зоологічний музей сільськогосподарського інституту. Разом з аспірантами підбирав необхідний матеріал з фауни Поділля. Музей був публічним і його відвідували не лише студенти, а й мешканці міста та навколишніх сіл. Згодом через брак коштів природничий відділ Кам'янець-Подільського музею було об'єднано із зоологічним музеєм при СГІ. В. Храневич завідував цим музеєм аж до початку 1933 р.

Визнанням великого авторитету В. П. Храневича у наукових колах стало те, що у 1930 р. його підручник «Курс загальної зоології» надрукувало Державне видавництво України. Це був один із перших підручників із зоології, виданий українською мовою. Згодом вийшов друком ще один посібник вченого «Курс систематики тварин для вишів» [4, с. 92].

В. Храневича обрали до керівництва товариства біологів України. У нього було багато планів та нових творчих задумів. Але у грудні 1932 р. центральна влада СРСР розпочала справжній етноцид проти українського народу. Каральні органи провели масові арешти серед викладачів, науковців навчальних та науково-дослідних закладів і установ Кам'янця-Подільського, які і раніше вважалися не дуже благонадійними.

У березні 1933 р. Василя Храневича разом із групою інших представників української наукової інтелігенції міста заарештували бійці Кам'янець-Подільського прикордонного відділу ДПУ. Слідство тривало більше півроку. Не витримавши тортур підсудні зізнавались у найстрашніших злочинах. У листопаді оголосили вирок. В. П. Храневича та інших звинуватили в участі так званої «Української Військової організації» і засудили до 5 років концтаборів. Його праці були оголошені «шкідницькими» і «націоналістичними» тому що, у них зустрічалась українська наукова термінологія. Їх вилучали із бібліотек.

Про подальшу долю вченого відомо небагато. Є свідчення про те, що він на початку 1937 р. подав із місця засудження апеляцію на дострокове звільнення із ув'язнення, але 13 квітня надійшло по цій справі розпорядження з відділу НКВС СРСР про те, що дострокове визволення В. П. Храневича небажане. Далі сліди науковця губляться у сталінських таборах. Ймовірніше всього, що він загинув під час масових репресій 1937-1938 рр.

1930-ті роки були надзвичайно важкими для Кам'янець-Подільського музею. Численні перевірки, вилучення експонатів «контрреволюційного змісту», політичні звинувачення – все це дуже негативно впливало на його діяльність. У цих умовах керівники музею часто змінювались, мало кому удалось пропрацювати більше року. Найдовше, з 1933 р. до початку 1937 р. цю посаду займав Антон Вікентійович Беньковський.

Він не був професійним дослідником, не написав жодної роботи на краєзнавчу тематику і завідувачем музеєм став передусім через політичні причини. А. Беньковський, уродженець Варшави, за часів царизму був активним учасником революційного року, входив до складу Соціал-демократичної партії Польщі та Литви. Під час революції активно підтримував Червону армію, брав безпосередню участь у різних бойових операціях. У післявоєнний період працював в різних центральних радянських установах, зокрема в ЦК Польбюро, що займалось організацією агітаційної комуністичної роботи серед польського населення УСРР. Кілька разів нелегально відвідував Польщу для проведення прокомуністичної діяльності.

Однак у 1929 р. з невідомих причин був відряджений на Кам'яничину. Працював спочатку окружним інспектором польських шкіл краю, а після ліквідації Кам'янецького округу – деканом робітничого факультету при силікатному інституті, де також викладав історію [1, Арк. 25]. До речі, цей навчальний заклад у той час очолював брат одного із найбільш одіозних представників сталінського терору Вишинського А. Я. – генерального прокурора СРСР у 1937-1938 рр. На робітничому факультеті А. Беньковський пропрацював недовго, його було усунено від викладання за «політичні помилки» у викладанні історії.

Після цього у 1932 р. Андрія Вікентійовича призначено директором Кам'янець-Подільського музею. Заклад був тоді у надзвичайно важкому стані. Піднімалось навіть питання про переведення його до Вінниці. Проте, на щастя, ця пропозиція центральної влади УСРР на практиці не втілилась. За кілька місяців колектив музею підготував нову експозицію, яка хоч і була створена за більшовицькими принципами, але не забула про тих діячів УНР (зокрема головного отамана УНР С. Петлюру), які діяли на Поділлі під час революції. Однак, ця експозиція викликала обурення місцевої влади і згодом була закрита для відвідувачів. Очевидно, саме через це 5 січня 1936 р. А. Беньковський був виключений з лав КП(б)У, оскільки «через втрату класової пильності оточив себе класово-ворожими елементами і допустив використання ними роботи для контрреволюційних націоналістичних цілей» [2, арк. 16].

А 28 вересня 1937 р. А. Беньковський був заарештований і утримувався в Київській в'язниці [1, Арк. 1]. У листопаді 1937 р. військовий прокурор КВО Калосин у звинувачувальному вирокі зазначив, що мовляв А. Беньковський ще з 1917 р. був активним учасником так званої «Польської організації військової», проводив контрреволюційну націоналістичну роботу, займався шпигунською діяльністю на кориті Польщі. Під тортурами він визнав усі звинувачення і був засуджений до страти.

Отже, у міжвоєнний період чотири завідувача музейних установ Кам'янця-Подільського було репресовано, що свідчить про антигуманний і антиукраїнський характер тодішньої сталінської влади. Доля деяких завідувачів музею (наприклад Я. Регули, Е. Ласка, М. Вербицького та інших), які пропрацювали на цій посаді порівняно недовго, залишається ще нез'ясованою. Пошукову діяльність у цьому напрямку слід продовжувати.

Список використаних джерел і літератури:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф.р. 6193. – Оп. 12. – Спр. 24955.
2. ДАХМО. – Ф.п. 12. – Оп. 1. – Спр. 1.
3. Мошак М. Великий подолянин. Біографія, спогади, документи та листування Юхима Йосиповича Січинського / М. Мошак. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – 408 с.
4. Нестеренко В. Злочин проти розуму і совісті: репресії сталінізму проти української інтелігенції та Церкви на Поділлі. Нариси / В. Нестеренко. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – 104 с.

ІСТОРІЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

У статті автор оприлюднює оригінальні архівні документи 1940-х – 1950-х рр., які доповнюють уявлення про стан Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника після завершення Другої світової війни, а також відомості про директорів музею-заповідника.

Ключові слова: архів, музей-заповідник, документи, автобіографія, М. Матвеев, М. Приходько, Г. Хотюн.

У 2015 році Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник відзначає 125 років з часу свого заснування. За цей період зі змінами суспільно-політичних ладу в Україні він зазнавав різних пертурбацій. Незважаючи на те, що в 1990 р. та 2005 р. було проведено науково-практичні конференції, присвячені історії музею-заповідника [1; 2], в історії музею є ще малодосліджені сторінки його діяльності. До таких сторінок належить період функціонування музею під час нацистської окупації в ході Другої світової війни та повоєнний період.

Мета нашого дослідження – введення в науковий обіг архівних документів та матеріалів, які відображають стан музею-заповідника у повоєнний період, а також біографічні відомості про директорів музею в цей час.

Серед поданих матеріалів заслуговують на увагу біографічні дані керівників музею, а саме автобіографії М. Матвеева [3], Г. Хотюна [4] та витяг з трудової книжки М. Приходько [5], які, окрім біографічних даних, показують їхню долю в радянській системі управління та ставленням влади до ролі музеїв у виховній та пропагандистській роботі з населенням. При цьому слід зазначити, що ці документи потребують критичного аналізу. Зокрема це стосується автобіографії М. Матвеева, в якій він пише, що під час окупації «ніде не працював» [6]. Однак на шпальтах газети «Подільчанин», яка виходила в місті під час нацистської окупації, ми виявили статті його авторства, які він підписував, як «науковий робітник музею» [7]. Дуже цікавими та певною мірою показовими є відомості про М. Приходько, з ім'ям якої пов'язаний той період, коли Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник мав статус республіканського [8]. Автобіографія Г. Хотюна, хоч і датована 1958 р., однак, ознайомившись з нею, ми бачимо, що ним було зроблено доповнення до неї вже по завершенні його трудової діяльності.

Інформативний характер несе в собі довідка, дана М. Приходько Кам'янець-Подільському міському «Комітету у справах культури-освітніх закладів» [9], в якій містяться відомості про чисельність колективу музею, його стан та діяльність. Про роботу музею під керівництвом М. Приходько ми знаходимо відомості також на шпальтах газети «Прапор Жовтня» [10; 11].

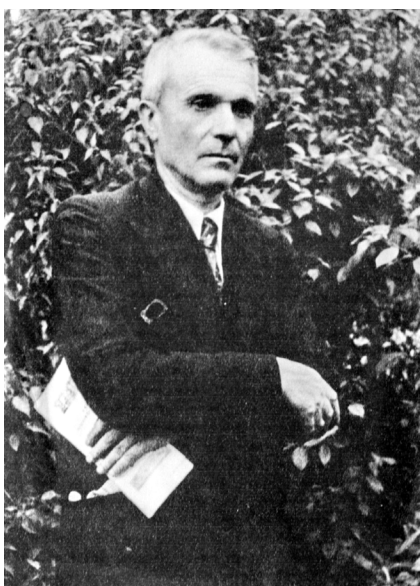
З метою введення документів у науковий обіг та надання можливостей науковцям і краєзнавцям використовувати їх у своїх дослідженнях і враховуючи значення цих матеріалів для дослідників музейної справи в Україні, вони подаються мовою оригіналів авторської редакції.

Автобіографія Матвеева Михаїла Константиновича

Родился я городе Каменце-Подольске, по Набережной ул., дом 37. Отец мой профессии был рабочий, резчик и позолотчик по дереву, все время работал по найму умер в 1908 г. Мать моя была домаш. хозяйка умерла в 1923 году.

Учился я церковноприходской школе, а потом в 4-х классном городском училище и закончил в 1905 году, после подготовки в 1906 году, поступил в 4-й класс Каменец-Подольской Духовной Семинарии, которую закончил в 1908 году.

1908 году я поступил в наборное отделение типографии Киржацкого в которой проработал в качестве корректора-наборщика, работал до сентября 1916 г. В сентябре м-це 1916 года меня мобилизовали на военную службу, как работника ополчения 2-го разряда и отправили в действующую армию на австро-германский фронт, где в 1916 году находясь на передовой линии я, был ранен и контужен. В связи с этим, в марте м-це 1917 года, меня по болезни отпустили домой на поправку, я по выздоровлению в августе 1918 года поступил на

работу в государственную типографию им. Ленина, в качестве корректора-наборщика, и работая в этой вредной для моего здоровья профессии заболел свенцовым отравлением, и по совету врачей в апреле м-ца 1922 года оставил типографию.

В том-же 1922 году проф. Сецинский Е.О. в то время бывший заведующий историко-краеведческим музеем гор. Кам.-Под. Предложил мне место в музее экскурсовода, я под руководством проф. Неселовского **Арк.7(зв.)** первое время осведомлялся с моими обязанностями, а затем после освоения возлагаемых на меня обязанностей начал работать самостоятельно в плоть до мая м-ца 1938 года.

С июля 1938 г. по 5 июля 1941 года работал младшим науч. работником при Каменец-Подольском историко-краеведческом музее, с 6 июля 1941 года по 26 марта 1944 года, был на оккупированной зоне, в период оккупации немцами нашего города я у немцев нигде не работал. Был преследован немцами, как семья большевицкая. Эвакуировался по дороге был задержан и направлен в город Каменец-Подольск.

С 1 апреля 1944 года гор-наробразам был назначен директором историко-краеведческого музея.

Имея двух дочерей старшая моя дочь находится в г. Москве замужем за генерал-майором Аписинов С. В. Младшая замужем за гвардии майора который погиб в боях в 1942 году под Харьковом Шиляев В.К.

14. / X. – 47 г.

Підпис [3, арк. 7–7(зв.)]

Выписка из трудовой книжки.

Арк. 9.

Приходько Матрёна Абрамовна, рождения 1905 года. Образование начальное, профессия продавец.

1. 24.I.1939 г. Общий стаж работы до поступления в обком союза составляет 8 лет 1 мес. Подтвержден стаж 1 год 9 мес. документами и записано со слов 6 лет 4 мес.

2. 01.XII.1937 г. Обком союза медсантруд. избрана Постановлением обл. собрания коллектива 1-й клинической больницы. Освоб. зам. председателя МК.

3. 16.V.1939 г. В связи с избранием секретарем Политбюро парторганизации института усовершенствования врачей и 1-й клинической больницы – перешла на постоянную работу освобожденным секретарем Политбюро этой парторганизации.

4. 14.IX.1939 г. Зачислена инструктором отдела кадров Дзержинского РК ВКП(б). Решение пленума.

5. 01.IV.1940 г. Решением Пленума Дзержинского РК ВКП(б) избрана зам. зав. отдела кадров райкома.

6. 01.IX.1940 г. В связи с упразднением должности зам.зав.отдела кадров зачислена инструктором отдела кадров РК ВКП(б).

7. 01.IV.1941 г. Согласно решения бюро обкома откомандирована, на учебу слушателей областных партийных курсов.

8. 02.IV.1941 г. Облпарткурсы. Зачислена слушателем курсов.

9. 01.VII.1941 г. Освобождена в связи с прекращением работы курсов.

Арк. 9.(зв.)

10.01.VII.1941 г. Зачислена аппарат обкома ВКП(б). На должность инструктора оргинстиодела.

11. 04.I.1942 г. Освобождена от занимаемой должности в связи с переходом на другую работу.

12. 04.I.1942 г. Зачислена в аппарат Лесостаевского (с. Легостаево, Легостаевский район Новосибирская область. – Автор.) РКВК. На должность второго секретаря.

13.28.IX.1943 г. Зачислена слушателем облстанткурсов.

14. V.1944 г. Освобождена в связи с окончанием работы курсов.

15. 20.V.1944 г. Зачислена в аппарат Искитимского (м.Искитим, Новосибирская область. – Автор) РКВ КП(б) на должность 2-го секретаря.

16. 17.IX.1945 г. Освобождена от занимаемой должности по состоянию здоровья.

17. 05.XII.1945 г. Назначена директором Каменец-Подольского республиканского исторического музея. Командировка ЦК ВКП(б) от 11.IX.1945 года.

18. 05.XII.1948 г. Освобождена от занимаемой должности в связи с переходом на работу в горисполком.

19. 14.II.1949 г. Назначена на должность зав. отделом культпросветучреждений Каменец-Подольского горисполк.

Підпис [5, арк. 9].

**Список
научных работников Каменец-Подольского исторического музея**

Ф. И. О.	Занимаемая должность	Образование
Кутузов П. К.	научный работник	высшее
Литуева О. Н.	научный работник	высшее
Киселёва О. П.	зав. фондами	среднее
Матвеев М. К.	научный работник	незаконченное высшее
Вострякова В. К.	научный секретарь	высшее
Кутузова А. Н.	бухгалтер	среднее

Арк. 82. Комитету по делам культпросвет учреждений

11 мая 1947 г.

На Ваш запрос от 19.IV.1947 года за № 1-363 Каменец-Подольский исторический музей сообщает следующее:

1) Стоимость музейных фондов и имущества на 1.I.1947 г. Составляет 5.621.054 руб., в том числе:

- а) музейные ценности и экспонаты 758.760 руб.
- б) библиотека (книг, брошюр) 37588 руб.
- в) имущество и хозинвентарь 41266 руб.
- г) помещения (здания бывшего кафедрального костёла и в Старой крепости 4.783440 руб.

2) В связи с тем, что в г. Каменец-Подольске исторический музей создается вновь и что имущество историко-краеведческого музея разграблено и увезено немецкими захватчиками, но теперь наш музей имеет 2 здания с 12 залами для экспозиции потребность на 1947 год в музейных ценностях, материалах и мебели следующая:

- 1) Витрин для экспозиции $20*50=10000$
- 2) Шёлк для оборудования экспозиции $60*40=2400$
- 3) Полотно суровое $100 \text{ метр} * 30 = 3000$
- 4) Бархат $20*50 = 1000$
- 5) Дорожек плюшевых $120*40 = 4800$

Арк. 82 (зв.) 6) Картин:

- а) Переяславская рада
- б) Повстання Мухи. авт. Ижакевича.
- в) Бій Богуна з Вишневецьким.
- г) Сталин и Ленин в Горках.
- д) Сталин и Горький.
- е) Ленин в Смольном.
- ж) Ватутин и Хрущев в боях за Киев.
- з) Ковпак. авт. Шовкуненко, всего на 30 000 тыс.
- и) Скульптура. Фигура в рост Ленина, Сталина, Кагановича, Хрущева 16.000 руб.
- к) Диваны мягкие $10*1000 = 10000$.
- л) Столов канцелярских $5*400 = 2000$.
- м) Шкафов $10*700 = 7000$.
- н) Стекло для витрин и окон $400 \text{ метров} = 800 \text{ руб.}$

3) Со штатом музея нам нужно срочно разрешить дела ибо так дальше работать нельзя, имея 2 здания в разных местах, 2 двора которые нужно держать в чистоте и опрятности.

Свыше 5 млн. рублей ценностей, нет ни одного охранника.

То, что положено по штатам для республиканского музея 3-й категории прошу разрешить вопрос срочно и дополнительно дворников 2 чел., кассира 1 чел., охранников 4 чел., смотрителей залов 2 чел. и уборщицу одну для филиала музея, который уже с 1 мая открыт, со следующими отделами:

Арк. 84. а) Скульптура и живопись.

- б) Отечественная война и фото партизан УССР.
- в) Природоведение.
- г) Памятники архитектуры старины.
- д) Алтарь со скульптурой по дереву и резьбой в стиле рококо и барокко XVIII век.

1. Бюджет на 1947 год необходимо увеличить с 174800 руб. до 440. 000, а именно:

Статья 1. Штаты:

1) Зам. директора по науч. части	1*1000 = 1000.
2) Зам. директора по хоз. части	1*800 = 800.
3) Научных работников	3*700 = 2100.
4) Зав. фондами	1*700 = 700.
5) Зав. библиотекой	1*600 = 600.

Так как библиотека музея насчитывается с 11 тыс. книг и брошюр.

6) Бухгалтер	1*700 = 700.
7) Дворники	2*225 = 500.
8) Сторожа	2*225 = 500.
9) Уборщиц	2*225 = 500.
10) Смотрителей залов	2*225 = 500.
11) Кассир	2*225 = 500.
12) Художник	1*700 = 700.
13) Секретарь музея	1*350 = 350.
14) Шофер	1*380 = 380.
15) Столяр	<u>1*700 = 700.</u>
Итого	22 человека.

Плюс к тому, что имеем 3 чел.

Статья 2. Начисление на зарплату 1500 руб.

Статья 3. Страхование имущества 5300 руб.

Текущий ремонт 15 тыс.

Отопление 6 тыс.

Освещение 1 тыс.

Водоснабжение 1200 руб.

Озеленение 2000 руб.

Канцелярские 900 руб.

Противопожарные меры 300 руб.

Почтово-телеграф. 600 руб.

Периодические издания 800 руб.

Электрофикация 3000 руб.

Итого по статье 3 ^и 36.100 руб.

Статья 4. Командировочные 4000 руб.

Статья 5. а) науч. командировки и экспедиции 5000 руб.

б) оформ. выстав. экспозиции 10000 руб.

в) консультации 2000 руб.

Итого 17000 тыс.

Статья 7. Приобретение книг 7000 руб.

Статья 11. Приобретение музейных экспонатов 45000 руб.

Статья 12. Приобретение и ремонт хозинвентаря 86600 руб.

Автомашина 10000 руб.

Статья 14. Позалимитный ремонт 40000 руб.

Характеристика зданий которые занимает исторический музей города Каменец-Подольска

Арк. 83. На территории крепости Всесоюзного заповедника – XIV столетия имеется одно здание для экспозиции, второе для библиотеки, третье – разрушенное. Здание, где будет расположен исторический отдел имеет 4 комнаты и 5-я достраивается в 1947 году построенное в 1923 г. По расположению фондов оно обеспечит только исторический отдел. Отдел соцстроительства, отдел Отечественной войны, на территории крепости здания в 300 м² стоимостью 120000 тыс. [9, арк. 33, 82-84].

Арк. 4. Автобиография (Г. М. Хотюн – Автор)

Я, Хотюн Григорий Николаевич, родился в 1915 году в семье крестьянина-середняка Днепропетровской области, Покровского района, поселка городского типа Покровского. Отец и мать занимались сельским хозяйством, с 1930 года в колхозе. Мать умерла в 1933 году, отец в 1950 году. Семья наша состояла из 3-х братьев и 5 сестер. До 1930 г. я учился в сельской школе и помогал по хозяйству, а с августа 1930 г. по

июль 1932 года учился в школе ФЗУ при заводе «Большевик» в г. Киеве и получил специальность формовщика. В августе 1932 г. я переехал в г. Ленинград и поступил работать формовщиком на завод им. Кирова, где проработал до ноября 1933 года, когда я ушел добровольно на службу в ряды Советской Армии, где и прослужил до октября 1935 года. После этого я поступил учиться рабфак при Авиадорожном институте, который окончил в 1937 году, а с сентября этого же года поступил учиться в Ленинградский Коммунистический Политико-Просветительский институт им. Н.К. Крупской, на музейно-краеведческий факультет, который окончил в июне 1941 года, получив специальность историка-музееведа.

Во время учебы в институте я работал внештатным экскурсоводом музея Истории религии и атеизма Академии Наук СССР, а в сентябре 1939 года по мобилизации был призван в Советскую Армию и в составе 101-го гаубичного артиллерийского полка, участвовал в войне с Финляндией до 1-го января 1940 года, когда был отозван на учебу в Институт согласно приказа министра обороны СССР.

После окончания института я был направлен на работу в г. Воронеж, где с 15 июля по 22 августа 1941 года работал заместителем по научной части областного музея революции. По мобилизации я был призван в ряды **Арк. 4 (зв.)** Советской Армии сначала в 55-й запасной Стрелковый полк, а затем с марта 1942 года на Западном фронте связистом 801 отдельного батальона связи 344 стрелковой дивизии где прослужил непрерывно до сентября 1944 г. Когда был переведен на должность завдел-казначей 481 отдельного саперного батальона этой же дивизии, где и прослужил до декабря 1945 года. Награжден Орденом Красной звезды за выполнение боевых заданий.

После демобилизации, по назначению Комитета по делам культурно-просветительных учреждений при СНК РСФСР я был направлен на работу в г. Воронеж, где работал инспектором по музеям областного отдела культпросвет работы до мая 1946 года.

По вызову Управления музеев УССР я прибыл в г. Киев и по согласованию ЦК КП(б)У я был направлен на работу директора Областного краеведческого музея г. Ивано-Франковска где и проработал с мая 1946 г. по ноябрь 1948 года, когда по состоянию здоровья переехал в г. Воронеж, где с декабря 1948 г. до февраля 1949 г. работал лектором-методистом Областного Управления УССР я прибыл в Киев и по согласованию и утверждению меня направили на работу директором республиканского исторического музея-заповедника г. Каменец-Подольского, где я начал работать с 9 февраля 1949 г. по 15 июня 1984 г.

1958 г.

Г. Хотюн [4, арк. 4-4(зв.)]

Список використаних джерел та літератури:

1. Музей і Поділля. Тези доповідей наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990. – 94 с.
2. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 120-й річниці Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – 296 с.
3. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник (далі – КПДІМЗ). – Архів. Особові справи звільнених робітників. – 43 арк.
4. КПДІМЗ. – Архів. – Особова справа Хотюн Г. М. – 9 арк.
5. КПДІМЗ. – Архів. – Переписка с обкомом и МК. – Архів. – 56 арк.
6. КПДІМЗ. – Архів. – Особові справи звільнених робітників. – 43 арк.
7. Матвій М.І. Історична довідка про Карвасарську Хресто-Воздвиженську церкву / М.І. Матвій // Подолянин. – 1942. – 5 лип. (№ 56). – С. 4.; Матвій В.І. Передмістя Карвасари / В.І. Матвій // Подолянин. – 1942. – 16 лип. (№ 59). – С.4.; Матвій. Русько-Фільварецька церква / Матвій // Подолянин. – 1942. – 16 серп. (№ 67). – С.4.
8. КПДІМЗ. – Фонди. – КПМ р/п. – 7001/23.
9. Державний архів Хмельницької області, ф. р-1421, оп. 3, спр. 11, 92 арк.
10. Приходько М. Знати і вивчати багатства своєї Батьківщини – завдання кожного трудящого / М. Приходько // Прапор Жовтня. – 1946. – 6 берез. – С. 2.; Приходько М. Цінні історичні знахідки / М. Приходько // Прапор Жовтня. – 1946. – 12 листоп. (№ 135). – С. 2.; Приходько М. Відкриття музею / М. Приходько // Прапор Жовтня. – 1947. – 1 трав. (№ 47). – С. 2.; Приходько М. Минуле і сучасне / М. Приходько // Прапор Жовтня. – 1947. – 5 груд. (№ 135). – С. 2.
11. Сис Т. Історична знахідка / Т. Сис // Прапор Жовтня. – 1947. – 12 верес. (№ 135). – С. 2.

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ В 1923 РОЦІ

У статті на основі історіографічних напрацювань та джерел із фондів Державного архіву Хмельницької області висвітлюється становище історико-археологічного музею міста Кам'янець-Подільського в 1923 р.

Ключові слова: Ю. Сіцінський, музей, колекція, експозиція, відділ.

Музеями являються культурно-освітні та науково-дослідні заклади, призначені для збереження, вивчення та використання пам'яток історії, природи та культури, залучення населення до надбань національної і світової історико-культурної спадщини. Основними напрямками музейної діяльності є: науково-дослідна, культурно-освітня, комплектування музейних зібрань, експозиційна, реставраційна, фондова, видавнича, пам'ятко-охоронна робота. На Хмельниччині унікальною музейною установою є Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник – який внесено до міжнародного реєстру відомих музеїв світу. Наразі спостерігається зростання інтересу до дослідження історії та діяльності установи. Напрацювання по відповідній тематиці розміщені у працях М. Приходька [1], Н. Вікторського [2], Н. Козлової [3], Л. Кравчука [4], Г. Хотюна [5], В. Нестеренка [6], О. Будзея [7] та ін. Проте 1923 році приділялася лише побіжна увага. Тому метою розвідки – є відтворити становище та діяльність установи у цей короткий, проте по-своєму цікавий період в його історії.

У другій половині XIX – на початку XX ст. в Україні з'явилися різнопрофільні наукові осередки, з яких найпопулярнішими були краєзнавчі музеї. Найпоширеніші їхні назви: місцевий, крайовий, місцевих старожитностей. Щодо першого тридцятиліття історії створення музейної установи В. Волкова та В. Нестеренко зазначають, що в Кам'янці-Подільському в 1865 р. при Подільській духовній семінарії створено губернський епархіальний історико-статистичний комітет для дослідження «церковно-релігійного життя єпархії в її минулому і сучасному». Його членами стали викладачі семінарії, міські та сільські священики. 29 жовтня 1889 р. завідувач справами комітету М. Яворовський запропонував створити в місті церковне давньосховище. Для нього протоієрей Казанського кафедрального собору М. Дороневич погодився виділити приміщення в храмі. Засідання історико-статистичного комітету, на якому затвердили правила давньосховища та обрали його завідувача та секретаря, відбулося 11 лютого 1890 р. Звідси ведеться відлік заснування музею. Давньосховище знаходилося у верхній галереї Казанського кафедрального собору. Основним джерелом надходжень у давньосховище були приватні пожертвування. Із 1892 по 1922 р. завідуючим давньосховищем був Ю. Сіцінський. Завдяки його науковому підходу до охорони пам'яток, у колекцію надходили не лише церковні старожитності, але й археологічні знахідки, етнографічний матеріал, експонати, які розповідали про духовність, історію краю [8].

Із приходом до Кам'янця-Подільського більшовиків Подільське церковне історико-археологічне товариство припинило діяльність. Щоб запобігти знищенню або пошкодженню історичних будівель, на початку 1921 р. в місті створили комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи. Музей перейшов у його підпорядкування. У 20-х рр. XX ст. музей було розділено на 3 окремі музеї: археологічний, природничий і мистецько-промисловий. Археологічний музей і далі діяв у приміщенні колишнього духовного чоловічого училища. Грошей і засобів для існування музею не мав, був відкритий три дні на тиждень по три години. В червні 1922 р. музей передали до відділу народної освіти. Керівництво закладом перейшло до студента І. Стойкевича [9].

12 жовтня 1923 р. І. Стойкевич передав заступнику, науковому співробітнику І. Любарському (який тимчасово очолив установу, був заступником керівника науково-дослідної кафедри інституту народної освіти, професор, безпартійний) в присутності наукового співробітника Ю. Сіцінського грошову прибуткову і видавничу книгу, 4026 крб. що залишилися із наукових і господарських операцій, музейну печатку, ключі, документи і звіт музею [10]. У цей рік до складу музею входили: пам'ятки побуту і речей доісторичного та історичного часу, мовні та писемні пам'ятки, пам'ятки мистецтва, архітектури, живопису, скульптури, прикладного мистецтва, культури, предмети побуту, документальні пам'ятки (канцелярія та судові справи і книги). При музеї функціонували історичний архів та бібліотека. Колектив музею складався із завідувача (т. в. о. був І. Любарський), 2 наукових співробітників (І. Сіцінський), бібліотекаря, архівіста, 2 доглядача (М. Сміянів), сторожа. Завідуючий і співробітники музею складали комітет, що розглядав і вирішував різні питання [11]. У музеї було 2 друкованих описи: опис стародруків та предметів старовини, картковий каталог для бібліотеки, хронологічні і систематичні рукописні описи [12].

28 листопада 1923 р. в музеї проводилися перестановки колекцій. Церковний відділ було перенесено на перший поверх, де розташовувалася музейна бібліотека та архів. Через це не було місця для бібліотеки. Поруч із музейним будинком на тому ж подвір'ї було двоповерхове приміщення де розміщувалася єпархіальна рада. Музей просив дозволу у інспектора повітової освіти передати у підпорядкування цей будинок, та вогнетривку шафу для зберігання цінних речей [13]. 29 грудня 1923 р. з першого поверху музею, відірвавши дошки якими були забиті вікна невідомі особи викрали із приміщення бібліотеки 200 книг Санкт-Петербурзької академії наук [14].

В установі на той час функціонувало 3 головних відділи: зібрання предметів давнини, бібліотека із книг історичного, археографічного і етнографічного змісту, архів – зібрання матеріалів для історії та археології. Колекції розміщувалися із обох сторін кімнати по можливості наповнення [15].

Таблиця 1

Тематичні відділи музею та кількість речей у них

№ з/п	Назва	Кількість
1.	Первіснообщинний	188
2.	Давньоісторичних	317
3.	Пам'яток архітектури	12
4.	Пам'яток скульптури	17
5.	Портретів, картин, фотографій	795
6.	Грамот на пергаменті	40
7.	Рукописів	135
8.	Стародруків	1031
9.	Планів, географічних карт, атласів	72
10.	Металічних хрестів, медальйонів	193
11.	Ікон	845
12.	Церковних ємностей та одягу	182
13.	Монет, медалей, грошових знаків	3470
14.	Зброї	35
15.	Предметів етнографічного характеру	1365
Всього предметів		8695

У 1923 р. в музеї зберігалася цінна колекція зброї: 5 кремнієвих рушниць (деякі оздоблені слоновою кістю, бронзою, прикрашені рослинними орнаментами), рушниця фабрики К. Березіна, 1904 р. виробництва, рушниця часів русько-турецької війни 1877-1878 рр., 5 пістолетів (деякі кремнієві, оздоблені слоновою кістю, сріблом та бронзою), 1 пістолет пістонний, 8 шабел (частина козацьких з мідними та позолоченими оправами), 7 кинджалів (деякі із бронзовим оздобленням), 4 штики, частини від артилерійських снарядів, 2 залізних каски, сталевий нагрудник, позолочений нагрудник і каска, 2 козацькі піки, давньоруський меч, 2 давньоруських шоломи, 2 залізних кольчуги, чавунні ядра, 2 мідні частини від розірваної гармати 17 ст., Також цінна колекція грошових знаків, що складалася із польських та німецьких марок, карбованців періоду 1864-1919 рр. [16].

Уже 1924 р. міська влада постановила об'єднати археологічний і природничий музеї в центральний міський музей. Йому надали нове приміщення: на другому поверсі колишньої чоловічої гімназії (нині – будинок історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету). На 18 липня 1925 р. у музеї числилось уже 9555 експонатів та у природничому відділі – 1868 [17]. В 1926 р. природничий відділ музею було передано сільськогосподарському інституту, а 1929 р. історико-археологічний музей а також замок-фортеця з усіма оборонними спорудами, який оголошено історико-культурним заповідником, передано у підпорядкування народного комісаріату освіти [18].

Таким чином, період 1923 р. у історії Кам'янець-Подільського музею позначився складними процесами – пошуком нових приміщень, переміщеннями експозицій, зміною адміністративного управління, внутрішніми змінами складу співробітників, частковою втратою предметів експозиції, крадіжкою майна. Проте в цей нелегкий період вдалось зберегти цінні предмети, колекції зброї та грошових знаків, втриматись «на плаву» та уже в наступні роки експонувати на широкий загал предмети з історії Поділля.

Список використаних джерел і літератури:

1. Приходько М. Знати і вивчати багатства своєї Батьківщини – завдання кожного трудящого // Прапор Жовтня. – 1946. – 6 березня. – С. 2. Приходько М. Відкриття музею // Прапор Жовтня. – 1947. – 1 травня. – С. 2.
2. Вікторський Н. Пам'ятник історії Поділля // Прапор Жовтня. – 1947. – 27 травня. – С. 2.
3. Козлова Н. Музею – вісімдесят // Прапор Жовтня. – 1970. – 6 жовтня. – С. 4.
4. Кравчук Л. А що у музейних фондах? // Прапор Жовтня. – 1989. – 14 червня. – С. 2.
5. Хотюн Г. М. Сторінки історії музею (1949–1984) // Музей і Поділля: Тези доповідей наукової конференції. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 18.
6. Нестеренко В. Кам'янець-Подільський міський музей та місцеві органи самоврядування у 1920-1930-ті роки // Час: Інформаційний бюлетень. – 2006. – № 1 (1). – С. 6.
7. Будзей О. Музей у музеї // Подолянин – 2010. – 25 червня. – С. 7.
8. Волкова В. Музей: перші 30 років із 125 / В. Волкова // Подолянин [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид.: <http://podolyanin.com.ua/history/8394/>. – Назва з екрану.
9. Нестеренко В. Музей: сім радянських десятиліть / В. Нестеренко // Подолянин [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид.: <http://podolyanin.com.ua/history/8420/>. – Назва з екрану.
10. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-1421, оп. 1, спр. 4, арк., 12.
11. Там само, арк., 16-17.
12. Там само, арк. 49.
13. Там само, арк. 26.
14. Там само, арк. 28.
15. Там само, арк. 49-50.
16. Там само, арк. 103-106.
17. Там само, ф. Р-5, оп. 1, спр. 825, арк. 45-45 зв.
18. Державний архів Хмельницької області: Путівник. Том 1 / Головна ред. колегія серії «Архівні зібрання України»: Удод О. А. (голова), Боряк Г. В., Верстюк В. Ф., та ін. – К., Хмельницький, 2007. – С. 573.

В. В. Пагор

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (1920-1970-ті рр.)

У статті розглянуто питання охорони культурної спадщини Кам'янця-Подільського у 20-70-ті рр. ХХ ст. Основна увага звернута на ряд спроб створення заповідника, в тому числі на одну з мало-відомих – кінця 1940 – початку 1950-х рр., про яку інформують матеріали Державного архіву Хмельницької області.

Ключові слова: архітектурний заповідник, Кам'янець-Подільський, пам'ятки, реставрація, постанови.

Правовою основою охорони й збереження архітектурних, археологічних та історичних пам'яток є законодавчі та нормативні акти. Одним з перших нормативних актів про охорону пам'яток історії та культури був декрет Раднаркому від 1 квітня 1919 р. «Про передачу історичних і мистецьких цінностей у відання Народного комісаріату освіти».

1 лютого 1921 р. було організовано Кам'янець-Подільський комітет охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи [11, с. 73]. Спочатку осередок очолював професор Кам'янець-Подільського університету П.В. Клименко, а потім професор П.Г. Клепацький [1, с. 11-12].

Комітет діяв у 1921-1922 рр. Він складався із ряду секцій, провідними серед яких була музейна, археологічно-монументальна та архівна. На його засіданнях розглядалися важливі питання пам'яткоохоронної роботи, заслуховувалися звіти, колегіально ухвалювалися рішення. Комітету належали всі права з охорони та ревізії пам'яток історії. Його члени організовували експедиції з опису архітектурних пам'яток Поділля [11, с. 157-177]. Комітет був ліквідований у травні 1922 р. На його основі створено Кам'янець-Подільське архівне управління, яке пізніше стало окружним, а згодом – обласним державним архівом [1, с. 11-12].

У 1920-х рр. Ю.Сіцінський одним з перших підняв питання про необхідність захисту фортеці як пам'ятки [10, с. 85]. 23 березня 1928 р. Рада Народних Комісарів УСРР оголосила замок-фортецю у Кам'янці-Подільському з усіма старовинними оборонними спорудами, Польською і Руською брамою, вежею Стефана Баторія Державним історико-культурним заповідником (дод. №1) [8, с. 241-242]. Заповідник відносився до сфери управління Народного комісаріату освіти УСРР. 28 березня 1928 р. Юхим Йосипович

був призначений завідувачем державного заповідника «Кам'янецька фортеця». Планувалося провести активну роботу збереження комплексу фортеці. Проте йому так і не судилося функціонувати.

У 1929 р. Комітет охорони пам'яток культури при Наркоматі освіти України вніс Іоанно-Предтеченську та Троїцьку церкви, поряд із Кам'янець-Подільською фортецею, Кафедральним та Домініканськими костелами, Рагушею та іншими найбільш значними пам'ятками міста, до переліку об'єктів, що підлягають збереженню та охороні.

Через декілька років, державна політика щодо церкви і охорони культурної спадщини погіршилася. В 1930-х рр. розпочався сталінський наступ на релігію. В червні 1932 р. ЦВК УСРР прийняв постанову про закриття в Кам'янці-Подільському Іоанно-Предтеченської і Свято-Троїцької православних церков, Українського (раніше – Казанського) собору [3, с. 25].

На початку лютого 1935 р. комунальний відділ розпочав розбирати собор Олександра Невського. Звільнену площу планували використати під газон піонерського палацу, який мав бути відкритий в приміщенні тодішнього історичного музею (сьогодні – будинок Кам'янець-Подільського коледжу архітектури та дизайну). На місці собору планували побудувати театр. Повністю собор було розібрано наприкінці 1935 р.

Частину культових будівель, які не були зруйновані, використовували за нецільовим призначенням. Так, в 1935 р. було укладено договір між керівництвом Довжоцького заводу спирту і домініканською громадою по використанню костелу для зберігання зерна. Аналогічний договір було укладено з релігійною громадою Георгіївської церкви. Тринітарський костел використали під склади місцевого гарнізону [6, с. 62-65].

Загалом, в 1930-х рр. сакральній архітектурі Кам'янця-Подільського було завдано великої шкоди. В Старому місті було зруйновано унікальні пам'ятки сакральної архітектури, які являлися містобудівними домінантами – Іоанно-Предтеченську, Троїцьку та вірменську Миколаївську церкви, Кармелітський костел [12, с. 55-56].

В роки Другої світової війни історична архітектура Старого міста зазнала великих втрат. Було пошкоджено багато об'єктів фортифікації. Постраждали сакральні споруди. Із 32 кам'яниць XVI-XVIII ст. вціліло лише 4 [13, с. 19]. Загалом, з 555 будівель, які формували забудову Старого міста станом на 1941 р., у післявоєнний час збереглося лише 169 [5, с. 18].

В перші повоєнні роки реставрація та консервація пам'яток Старого міста не проводилася. Починаючи з 1947 р., на замовлення Управління головного архітектора міста розпочалися протиаварійні і ремонтно-консерваційні роботи на окремих пам'ятках архітектури [7, с. 122]. Цими питаннями займався трест «Будмонумент», обласний відділ архітектури та управління головного архітектора м. Кам'янця-Подільського.

Для належної організації пам'ятоохоронної роботи такої кількості історичної архітектури, яка є в Кам'янці-Подільському, необхідно було створити відповідну установу. Так, в повоєнні роки після проведення перших реставраційно-консерваційних робіт на пам'ятках архітектури Старого міста було запропоновано створити архітектурний заповідник. В кінці 1940-х рр., опираючись на Постанову Ради міністрів СРСР №3898 від 14 жовтня 1948 р. і Ради Міністрів УРСР обласний відділ в справах архітектури пропонував головному архітектору міста Б.Б. Ройтеру підготувати пропозиції про створення «Кам'янець-Подільського архітектурного заповідника» [2, арк. 4]. Певна робота була проведена, але ідею не вдалося реалізувати.

Питання знову поставили на порядок денний на початку 50-х років. Це підтверджують матеріали Державного архіву Хмельницької області (ф.р.3504). 24 січня 1952 р. начальнику Кам'янець-Подільського обласного відділу в справах архітектури В.В.Кириченку надійшов лист від Ради Міністрів УРСР. В ньому зазначалося, що «управління в справах архітектури при Раді Міністрів УРСР доручає підготувати проект положення про «Кам'янець-Подільський архітектурний заповідник». В склад заповідника мали увійти Кам'янець-Подільська фортеця та найбільш цінні пам'ятки архітектури та містобудування м. Кам'янця-Подільського. Титульний список пам'яток архітектури для включення на баланс заповідника нараховував 38 об'єктів [2, арк. 7].

Проект положення про заповідник було розроблено спільно з дирекцією Кам'янець-Подільського історичного музею [2, арк. 3]. Заповідник мав підпорядковуватися Управлінню в справах архітектури при Раді Міністрів УРСР. Це давало надію на збереження історичного середовища Старого міста та стабільне бюджетне фінансування ремонтно-реставраційних робіт. Вказувалося, що окрім охорони, вивчення та популяризації пам'яток архітектури «на дирекцію Кам'янець-Подільського державного архітектурного заповідника покладається робота по вивченню і охороні пам'яток архітектури в Кам'янець-Подільській області» [2, арк. 5-6]. Проте, створити заповідник в 1950-х в так і не вдалося. Лише в кінці 1960-х рр. завдяки активній позиції науковців, краєзнавців та місцевої влади почали робитися певні кроки для створення історико-архітектурного заповідника.

Кінець 1960-х рр. в історії міста характерний становленням системного підходу до охорони культурної спадщини. Реставраційні роботи отримують плановий характер, місто стають сприймати як важливий туристичний центр. Нова сторінка охорони пам'яток історії та культури була закладена певними досягненнями реставраційної практики. На державному рівні було прийнято ряд важливих рішень. Зокрема, Постанова Ради Міністрів УРСР від 20 лютого 1967 р. про підготовку пропозицій для оголошення території Старого міста історико-архітектурним заповідником [4, с. 119]. Впродовж 1967-1969 рр. інститутами КиївНДІТІ та КиївНДІПмістобудування було підготовлено наукове обґрунтування для організації заповідника. Визначено його межі. Всі пропозиції було викладено в роботі: «Історичні обґрунтування і науково-методичні пропозиції щодо організації заповідника у м. Кам'янці-Подільському» [12, с. 67-68].

Нарешті, 18 травня 1977 року Постановою Рада Міністрів УРСР № 298 було затверджено створення Державного історико-архітектурного заповідника в м. Кам'янці-Подільському (дод. №2) [9, арк. 1-2]. Ідея створення заповідника виношувалася довгі роки. В числі ініціативної групи, яка вболівала та активно працювала над ідеєю створення заповідника, були сьогодні покійні кандидат історичних наук І.І. Винокур, директор історичного музею Г.М. Хотюн, головний архітектор міста І.І. Медведовський, краєзнавець А.Г. Паравійчук. Межі заповідника були затверджені рішенням облвиконкому від 16 червня 1977 р. №194 за погодженням з Держбудом УРСР [14, с. 1]. Територію заповідника формували 26 кварталів, а 27-й розташовувався в каньйоні на лівому березі р. Смотрич [13, с. 19]. Першим директором заповідника працював А.Г. Басюк, в 1980 р. заповідник очолює А.І. Качуровський, у 1985-1987 рр. директором був В.В. Марушевський. З 1987 р. директором (сьогодні – генеральним) працює В.В. Фенцур. Заповідник став замовником на проведення ремонтно-реставраційних робіт на пам'ятках архітектури Старого міста.

Оголошення території Старого міста історико-архітектурним заповідником позитивно вплинуло на охорону пам'яток. Старе місто почали оцінювати як комплекс пам'яток, в якому були рівнозначними розпланування, забудова, візуально-просторові зв'язки між об'єктами. З цих позицій пізніше було закладено напрямок – опрацювати концепцію відродження Старого міста, як цілісного урбаністичного комплексу, з притаманними йому характеристиками.

З початку 1970-х рр. міському комунальному господарству і відділу архітектури доводилося вирішувати чимало питань життєдіяльності мікрорайону Старе місто. Напередодні створення заповідника в Старому місті проживало 5,4 тис. населення в 119 житлових будинках комунальної та відомчої власності, а також в 219 житлових будинках приватної власності. В основному це 1-2-поверхові (82%) та 3-поверхові житлові будинки (18%). Більша частина житлової забудови була реконструйована в середині ХХ ст. і не мала комунальних зручностей, мала пічне опалення. Лише 6 житлових будинків були забезпечені водопроводом та каналізацією. Біля 30 будинків мали знос більше 50% і біля 70 будинків потребували капітального ремонту. Житловий фонд не був газифікованим. Громадські будинки та промислові підприємства опалювалися від 16 локальних котелень, які працювали на вугіллі.

У Старому місті функціонувало 9 промислових підприємств, в тому числі з шкідливим виробництвом: тютюнова, швейна, ткацька фабрики, металоштампувальний завод з гальванічним цехом. П'ять з них були розташовані в пам'ятках архітектури.

З 96 пам'яток архітектури, взятих на облік, майже половина знаходилося в аварійному та незадовільному стані, не використовувалися або використовувалися не за призначенням. Так, три храми були пристосовані під архівосховище, деякі під господарські та складські потреби.

Для вирішення вище названих комунальних питань, а також проблеми збереження і реабілітації пам'яток архітектури необхідно було розробити підходи в охороні історичного середовища Старого міста. Дирекцією заповідника в подальші роки спільно з місцевою владою довелося вирішувати чимало комунальних питань. Поступово забезпечувалося належне функціонування Старого міста як житлового мікрорайону і водночас туристичного центру. Було вирішено в порядку виділення державних коштів системно проводити дослідні і ремонтно-реставраційні роботи на пам'ятках архітектури. Проводити популяризацію об'єктів культурної спадщини.

Додаток №1

**РАДА НАРОДНИХ КОМІСАРІВ УРСР
ПОСТАНОВА**

від 23 березня 1928 р.

**Про оголошення замку-фортеці в м. Кам'янці-Подільському
державним історико-культурним заповідником
(витяг)**

Маючи на увазі історико-культурне значення замку-фортеці в м. Кам'янці-Подільському, на підставі ст. 17 постанови ВУЦВК і РНК УСРР від 16 червня 1926 року «Про пам'ятки культури і природи» (Зб. Уз. 1926 р. №32-33, ст. 259), Рада Народних Комісарів УСРР ПОСТАНОВИЛА:

1. Замок-фортецю в м. Кам'янці-Подільському в межах стародавніх його стін і земельних валів, з усіма старовинними фортечними спорудами, польською брамою, руською брамою і вежею Стефана Баторія оголосити за державний історико-культурний заповідник і передати його з усім майном, що має історико-культурне значення, у відання Народного комісаріату освіти УСРР.

Додаток №2

РАДА МІНІСТРІВ УРСР
ПОСТАНОВА

від 18 травня 1977 р.

№298

Київ

Про створення Державного історико-архітектурного заповідника у м. Кам'янці-Подільському

Враховуючи історичну, архітектурну і художню цінність комплексу пам'яток історії та культури міста Кам'янця-Подільського, з метою забезпечення їх охорони і широкого використання в комуністичному вихованні трудящих, Рада Міністрів УРСР ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Прийняти пропозицію Хмельницького облвиконкому, Держбуду УРСР і Міністерства культури УРСР про створення Державного історико-архітектурного заповідника в межах давньоруської та середньовічної частин міста Кам'янця-Подільського і підпорядкувати його Хмельницькому облвиконкому.

Методичне керівництво справою охорони, реставрації та використання пам'яток історії та культури, які знаходяться на території заповідника, покласти на Держбуд УРСР і Міністерство культури УРСР.

2. Встановити, що витрати заповідника фінансуються за рахунок і в межах коштів, які передбачаються по бюджету області для здійснення відповідних робіт і заходів, а також коштів, які буде отримувати заповідник від використання пам'яток.

Дозволити Хмельницькому облвиконкому за згодою: з Держбудом створити дирекцію заповідника з утриманням її штату за рахунок витрат на соціально-культурні заходи по бюджету області.

3. Держбуду УРСР щорічно виділяти заповіднику на реставрацію пам'яток архітектури 100 тис. крб. з коштів, передбачених йому в бюджеті республіки для цієї мети.

4. Хмельницькому облвиконкому за згодою з Держбудом УРСР і Міністерством культури УРСР в 3-місячний термін затвердити положення про Державний історико-архітектурний заповідник у м. Кам'янці-Подільському та перелік споруд, які передаються на баланс заповідника.

5. Дозволити дирекції заповідника, як виняток, знімають додаткову орендну плату в розмірі 0,40 руб. за один квадратний метр площі, яку орендують госпрозрахункові організації у заповідника, на покриття витрат, пов'язаних з проведенням спеціальних робіт з благоустрою території та реставрації пам'яток заповідника.

6. Держбуду УРСР у Хмельницькому облвиконкому із залученням зацікавлених міністерств і відомств забезпечити:

- Підготовку в 1979 році проекту впорядкування заповідника з визначенням вартості та черговості робіт з реставрації пам'яток архітектури та витрат, пов'язаних з обслуговуванням туристів;

- Завершення у 1990 році всіх робіт з реставрації пам'яток архітектури та з благоустрою та впорядкування території заповідника.

7. Міністерству легкої промисловості УРСР, Міністерству харчової промисловості УРСР, Міністерству місцевої промисловості УРСР провести в 1976-1979 рр., підготовчі роботи з перенесення промислових підприємств за межі заповідника, маючи на увазі повне їх винесення з території заповідника до 1985 р.

8. Державному комітету Ради Міністрів УРСР у справах держав, поліграфії і книжкою торгівлі видавати починаючи з 1979 року масовим тиражем буклети, путівники та іншу довідкову літературу по заповіднику.

9. Держбуду УРСР, Міністерству культури УРСР м Хмельницькому облвиконкому доповідати Раді Міністрів УРСР про хід виконання стозі постанови щорічно в січні по 1981 рік.

Голова Ради Міністрів
Управління справами Ради
Міністрів УРСР

О.Ляшко

К.Бойко

Список використаних джерел і літератури:

1. Гарнага І.В. З історії Кам'янець-Подільського комітету охорони пам'яток старовини (1920-1922 рр.) / І.В.Гарнага // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф. присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського держ. іст. музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С.11-12.
2. Державний архів Хмельницької області, ф.р.3504.Управління головного архітектора виконкому Кам'янець-Подільської міської ради (1946-1973 рр.), оп.1, спр.40.Докладные записки и смета на мероприятия по охране памятников архитектуры г. Каменец-Подольского (9 января – 2 июля 1952 г.), 23 арк
3. Задорожнюк А. Казанський собор у Кам'янці-Подільському / А. Задорожнюк, С. Копилов, М. Петров. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 52 с.
4. Кам'янець-Подільський в минулому і сучасному: хронологія основних історичних подій у місті (XI ст. – 1970 р.): рукопис / [упоряд.: А.Г. Паравійчук, Т.П. Просяний]. – Кам'янець-Подільський, 1976. – 172 с.
5. Національний історико-архітектурний заповідник «Кам'янець»: історія, сьогодення, перспективи. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко, 2007. – 76 с.
6. Нестеренко В. Трагічні сторінки з історії релігійного життя Кам'янця-Подільського: маловідомі факти (до 70-ї сумної річниці) / Валерій Нестеренко // Хмельниччина: Дивокрай. – Кам'янець-Подільський. – 2005. – №1-2. – С. 62-65.
7. Пламеницька Є. Дослідження і реставрація архітектурної спадщини Кам'янця-Подільського / Є. Пламеницька, О. Пламеницька // З історії української реставрації / [за ред. В. Тимофієнка; упоряд.: В. Отченашко, А. Антонюк]. – К.: Українознавство, 1996. – С. 122-134.
8. Постанова РНК УРСР від 23 березня 1928 р. «Про оголошення замку-фортеці в м. Кам'янці-Подільському державний історико-культурним заповідником» // Законодавство про пам'ятки історії та культури / Під ред. О.Н. Якименка. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1970. – С.241-242.
9. Поточний архів відділу реставрації та реабілітації пам'яток архітектури НІАЗ «Кам'янець», Папка «Інформація і рішення виконкому 1981-1995 рр.», Постановление Совета Министров УССР от 18 мая 1977 г. №298 «О создании Государственного историко-архитектурного заповедника в г. Каменец-Подольском, 2 арк.
10. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність: [монографія] / В. С. Прокопчук; НАН України, Ін-т історії України; Всеукр. спілка краєзнавців. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.
11. Трембіцький А.М. Єфимій Січінський (1859-1937): наукова та громадська діяльність: монографія / А.М. Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300 с.
12. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Науково-технічний архів, інв. № 3852, Історико-архітектурний опорний план, проект зон охорони та визначення меж і режимів використання історичних ареалів м. Кам'янця-Подільського / Я.-О. Мокану, О. Пламеницька. – К., 2010. – Кн. 1. – Т. 1. – 160 с.
13. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Науково-технічний архів, інв.№3878, Предложения по упорядочению государственного историко-архитектурного заповедника в г. Каменец-Подольском, Хмельницкой области / [Г.П. Крутенко и др.]. – К., 1985. – Т. I.
14. Шабага Ю. Старому місту – статус вільної економічної зони / Юрій Шабага // Край Кам'янецький: міськрайонна газета. – Кам'янець-Подільський. – 1994. – 18 жовтня. – №82(12440). – С. 1.

В. А. Нестеренко

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ У ПЕРШІ ДВАДЦЯТЬ ПІСЛЯВОЄННИХ РОКІВ (1944-1964 рр.)

У статті розкривається та аналізується діяльність Кам'янець-Подільського історичного музею у перші двадцять післявоєнних років, висвітлюється науково-пошукова, експозиційна робота працівників музею, описуються ті об'єктивні та суб'єктивні труднощі, з якими зіткнувся колектив музею у ці роки.

Ключові слова: музей, експозиція, виставка, краєзнавство, Поділля, фортеця, костьол, церква.

В історії Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника є чимало «білих плям». Зокрема, слабо дослідженим продовжує залишатись період його функціонування у післявоєнні роки та у роки так званої «відлиги», хоча ця тематика не залишилась поза увагою вітчизняних істориків та краєзнавців. Зокрема, деякі аспекти даної проблематики висвітлені у працях С.М. Дзюби [1; 2]. У них міститься інформація яким був стан музею після закінчення війни, описується праця музейних співробітників щодо створення історичної експозиції музею. Цікаві моменти є у спогадах тодішнього директора музею Г.М. Хотюна [3]. Г.І. Юркова у своїй розвідці коротко висвітлила діяльність тодішнього директора му-

зею Г.М. Хотюна, відомого наукового працівника Т.А. Сис та багаторічного завідувача фондами музею Н.К. Козлової [4]. Проте, комплексної роботи про діяльність музею у цей період в історико-краєзнавчій літературі немає.

У цій статті автор ставить собі за завдання, використовуючи маловідомі матеріали архіву Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, висвітлити його історію у перші двадцять післявоєнних років, проаналізувати творчий доробок музейних працівників у напрямі розбудови музею, показати ті труднощі, з якими у зазначений період стикались працівники музею, навести біографічні дані його керівників.

Наприкінці березня 1944 р. Кам'янець-Подільський був визволений від німецьких окупантів. Воєнні дії, які відбувались недалеко від Старої фортеці, негативно позначились на роботі міського музею, що розміщувався у фортечних будинках. Його корпуси були зруйновані. В одному із фортечних корпусів в єдиній кімнаті містились працівники Т. Уласюк (директор), О. Кисельова, В. Матвеев. Війна завдала великих збитків музею, з фондів якого нацистськими окупантами були вилучені цінні колекції з нумізматики, етнографії, історичних документів. Зникли сотні античних, литовських, польських монет, картини польських, російських художників, колекції середньовічної зброї, чимало грамот польських королів XV-XVII ст. тощо [2, с. 41]. Була пограбована бібліотека музею, а чимало книг знищено.

Першого квітня 1944 р. після мобілізації Т. Уласюка до лав Радянської армії музей тимчасово очолив Михайло Костянтинівич Матвеев [9, арк. 1]. Майже все своє життя він провів у місті над Смотричем. Зокрема, тут він у 1908 р. закінчив Подільську духовну семінарію, потім працював у відомій у місті типографії Киржацького, брав участь у подіях першої світової війни, за що був нагороджений царською владою Георгієвським хрестом. У 1922 р. за порадою лікарів залишив працю коректора у типографії і за пропозицією тодішнього директора музею Ю. Сіцінського був прийнятий на посаду екскурсовода у музей. На цій посаді пропрацював до травня 1938 р. [9, арк. 1]. За ці роки був у 1929 р. заарештований місцевим відділом ГПУ Ю. Сіцінський, звільнений за політичними мотивами керівник музею у 1924-1929 рр. О. Неселовський, а в 1937 р. репресований директор цього культурницького закладу середини 30-х рр. В. Беньковський, якого оголосили учасником так званої «Польської організації військової».

М. Матвееву вдалось пережити усі ці репресії. З липня 1938 р. до 5 липня 1941 р. він працював молодшим науковим співробітником Кам'янець-Подільського краєзнавчого музею. У своїй післявоєнній автобіографії М. Матвеев написав, що за часів німецької окупації з музею він був звільнений і переслідувався нацистськими окупантами. Однак, на шпальтах часопису «Подільнин», який видавався за часів німецької окупації, є кілька історичних дописів М. Матвеева, зокрема про Панівецький замок і в них він вказаний як науковий співробітник музею. Тобто є всі підстави вважати, що і в цей час Микола Костянтинівич працював у музеї, але приховав цей факт від радянської влади, побоюючись переслідувань. Адже саме за співробітництво з нацистами був заарештований науковий працівник В. Георгієвський.

Гонінь з боку радянської влади М. Матвееву вдалось уникнути. Можливо через те, що старша донька була одружена з генерал-майором С.В. Анісімовим, який у цей час проживав у Москві, а чоловік молодшої дочки загинув у катастрофічній для Радянської армії битві під Харковом улітку 1942 року [9, арк. 4].

Після звільнення міста від німецьких загарбників 1 квітня 1944 р. Кам'янець-Подільським міським відділом освіти М. Матвеев був призначений директором історико-краєзнавчого музею. Цю посаду він займав трохи більше року. У грудні 1945 р. директором Кам'янець-Подільського історичного музею стала М.А. Приходько [6, арк. 9]. Вибір цієї кандидатури яскраво ілюструє тогочасну політику радянської влади щодо музейної справи. Матрона Абрамівна мала початкову освіту, до війни працювала на партійній роботі в різних закладах та підприємствах, які не мали нічого спільного з історією чи краєзнавством. У воєнний період працювала в апараті Новосибірського обкому партії, потім секретарем кількох районних комітетів партії цієї ж області. Отже, на зміну таким знавцям музейної справи як Є. Сіцінський чи О. Неселовський до керівництва музеєм прийшла особа, яка взагалі не зналася на музейно-краєзнавчій роботі, але мала великий досвід партійної роботи. Можна стверджувати, що радянська влада в післявоєнні роки дивилась на музеї в першу чергу як на джерело радянської пропаганди, і не розцінювала їх як важливі осередки збереження культурної спадщини. М. Приходько пропрацювала на посаді завідувача музеєм до лютого 1949 р, коли її перевели на більш високу посаду завідувачем відділу культури Кам'янець-Подільського міськвиконкому [6, арк. 10].

Офіційно Кам'янець-Подільський історичний музей був відновлений рішенням ЦК КП(б)У і Ради Міністрів УРСР 1 липня 1946 р. Спеціального приміщення він не мав. Музейні експонати знаходились у сирих фортечних будівлях, які не були пристосовані для експозицій. У них обвалився дах і будинку вимагали ремонту, який не проводився із-за відсутності коштів та матеріалів.

10 вересня 1946 р. праця Кам'янець-Подільського музею спеціально заслуховувалась на засіданні міської ради [6, арк. 1]. Бюро міськради констатувало, що великим досягненням для музею було те, що 1 липня 1946 р. йому постановою Ради Міністрів УРСР надала статус музею республіканського значення. За сім місяців музей відвідало 13437 людей. Однак, було відмічено чимало недоліків. Зокрема, вказувалось, що дуже повільно проводиться реконструкція історичного відділу. Тимчасові, створені у спішному порядку, виставки із трофейної німецької зброї та фауни Поділля були не систематизовані, екскурсії «не пов'язувалися з біжучими завданнями соціалістичного будівництва і не цілком правильно відображали наукове і історичне значення» [6, арк. 3]. Директор музею М. Приходько не приділяла належної уваги питанню збору нових експонатів та комплектації фондів. Працівники музею не брали участі в тих археологічних розкопках, які на теренах Кам'янець-Подільського району проводили дослідники Академії наук.

Міська рада постановила: просити Кам'янець-Подільський обком КП(б)У порушити клопотання перед ЦК КП(б)У та Міністерством освіти України про прискорення розв'язання питання про повернення будівлі Кафедрального костелу музею з метою скорішого оформлення історичного відділу у помешканнях фортеці. Директора музею зобов'язали до першого січня 1947 р. відремонтувати всі будівлі на території фортеці, створити чотири відділи музею, з трьома старшими науковими працівниками і двома екскурсоводами. Окремим пунктом у резолюції міської ради містилась вимога негайно звільнити частину фортеці від складів військових частин. Час від часу військові влаштовували на території фортеці навчання з стрілецької зброї, не даючи можливості нормально проводити екскурсії. Для більш ефективної діяльності планувалось залучити до співпраці з музеєм кафедру історії учительського інституту та вчителів істориків [6, арк. 4-5].

Наприкінці 1946 р. музею знову повернули будівлі Кафедрального костелу. Під час сталінських репресій проти римо-католицької громади в 1936 р. він був закритий і згодом у ньому розмістився природничий відділ міського музею. Під час Другої світової війни він був повернутий вірянам і тут проводились богослужіння. Однак, директор музею М.А. Приходько неодноразово зверталась до місцевої влади та різних центральних інстанцій, щоб Кафедральний костел знову повернули до музею. Це прохання, незважаючи на скарги римо-католицької громади, місцевою владою було задоволено.

У 1947 р. рішенням Ради Міністрів Радянського Союзу Кам'янець-Подільська фортеця була визнана історико-культурним і архітектурним заповідником всесоюзного значення, що значно підвищило увагу і до міського музею. Цього року на запит центрального радянського керівництва керівництвом музею був складений детальний звіт про стан фортеці. Першого грудня 1947 р. до Києва надійшла детальна доповідна записка про стан музею у післявоєнний період, підготовлена тодішнім директором музею М. Приходько [5, арк. 1]. У цьому документі говорилося про те, що в 1947 р. на відновлення історичних пам'яток Кам'янця-Подільського архітектурним управлінням при Раді Міністрів УРСР було виділено близько 345 тис. карбованців. Був створений трест «Будмонумент», котрий безпосередньо займався відновлювальними роботами в місті над Смотричем. За кілька місяців були в основному відреставровані Донна (Денна), Чорна башти, очищені від завалів фортечні будинки та переходи. Гірше були справи з відновленням інших міських історико-архітектурних пам'яток: Ратуші, домініканського костелу, вірменської каплиці та інших, оскільки не вистачало будівельного матеріалу та відсутня заробітної плати для будівельників. У листопаді 1947 р. Приходько склала детальний кошторис відбудови музейних об'єктів (Фортеці та Кафедрального костелу), який включав у себе необхідні витрати на ремонт фортеці, фортечних будинків, очистку колодязя, затрати на придбання нових музейних експонатів тощо [5, арк. 5].

Згідно офіційних даних, музей відновив свою роботу для відвідувачів першого травня 1947 р. У фортечному будинку, де планувалось розмістити історичний відділ, були відремонтовані 4 кімнати, проте кімната, в якій планувалось розмістити відділ соціалістичного будівництва та Великої вітчизняної війни ще продовжувала бути на ремонті. Тому керівники музею просили відділ культури добудувати зруйноване під час війни приміщення з метою розміщення там відділу радянського періоду. У будинках, що знаходились поблизу Кафедрального костелу налічувалось 13 залів. М. Приходько планувала використати для музейної експозиції 10 залів, а інші зайняти під контору музею [5, арк. 10].

Через кілька місяців було створено три відділи: історичний, Вітчизняної війни і пам'ятників старовини. Але жодний із них ще не створив постійної експозиції. У музеї діяла бібліотека, яка налічувала близько 11 тис. книг. У 1948 р. була створена науково-методична рада музею, до якої увійшло 13 осіб. Після цього науково-дослідна робота музею дещо поживилась. Зокрема, науково-методичною радою були розроблені виставки, присвячені 30-річчю УРСР, виставка, присвячена 300-літтю початку національно-визвольної боротьби українського народу під проводом Б. Хмельницького. Крім того, науковими співробітниками вивчалися такі теми: «IV Сталінський п'ятирічний план у розвитку народного господарства УРСР», «Що

дала Радянська влада Україні», «Герої соціалістичної праці Кам'янець-Подільської області». Уже сам вибір тем свідчив про те, що музей у першу чергу був знаряддям комуністичної радянської пропаганди, а не культурно-освітньою установою, що займалася вивченням старожитностей та історичних артефактів Поділля [7, арк. 1].

Щоправда, у 1948 р. поблизу с. Панівці були знайдені місцевими мешканцями кістки мамонта, які були принесені до музею. Колектив музею повідомив про ці знахідки відділення археологічних наук УРСР та СРСР, які організували наукову експедицію в липні того ж року. Крім того, Т.А. Сис розпочала працю над створенням путівника по історичним місцям Кам'янця-Подільського. Наукові співробітники займалися і проведенням екскурсій. У 1948 р. музей відвідало 5585 громадян, для яких було проведено 52 екскурсії по Старій фортеці і 17 – по місту [7, арк. 2-4].

Першого вересня 1948 р. музей отримав нового директора. Ним став Євген Михайлов, який до цього працював керівником музею у Феодосії в Криму. Однак, на цій посаді він пропрацював недовго.

У лютому 1949 р. новим директором Кам'янець-Подільського музею був призначений Григорій Миколайович Хотюн. Він народився в 1915 році в селі Покровське Катеринославської губернії в багатодітній селянській сім'ї. Його мати померла під час Голодомору 1932-1933 р., а сам Григорій виїхав до Києва, де навчався у школі ФЗУ при заводі «Большевик», потім була служба в лавах армії та навчання на робітничому факультеті автодорожнього інституту [10, арк. 1]. З вересня 1937 по липень 1941 р. навчався на музейно-краєзнавчому факультеті Ленінградського комуністичного політико-просвітницького інституту імені Н. Крупської. По закінченню отримав спеціальність «історик-музеєзнавець». Деякий час працював замісником директора Воронежського обласного музею. З вересня 1941 р. до вересня 1944 р. служив у різних частинах Орловського, Західного, Білоруського і Прибалтійського фронтів. Був нагороджений різними нагородами, у тому числі медаллю Червоної Зірки за перемогу над Німеччиною. Після демобілізації працював у Воронежі інструктором у справах музеїв [10, арк. 1].

У травні 1946 р. на прохання КП(б)У переїхав до України і до грудня 1948 р. очолював Станіславський (Івано-Франківський) обласний краєзнавчий музей. Згодом, за станом здоров'я повернувся до Воронежа, однак за кілька тижнів за викликом музейного управління УРСР був призначений на посаду директора Республіканського історичного музею-заповідника у Кам'янці-Подільському [10, арк. 1].

Він розпочав свою діяльність у складний ідеологічний час. 27 липня 1951 р. обласна газета «Радянське Поділля» розкритикувала роботу Кам'янець-Подільського історичного музею за те, що його колектив досі не створив стаціонарну експозицію радянського відділу, що наукові працівники не проводили науково-дослідної роботи, не мали належного зв'язку із установами, школами, колгоспами. Після такої розгромної статті праця музейного колективу активізувалась. Цього року в музеї працювали такі співробітники: Г.М. Хотюн – директор, наукові співробітники Є. Силенок, Т. Сис, О. Жигульов. Згодом завідувачем відділу радянської історії було призначено випускницю Київського університету Е. Галузо [9, арк. 15].

Дещо активізувалась пошуково-польова діяльність. У 1953 р. науковий співробітник музею Є. Силенок взяла участь в археологічних розкопках поселення ранніх слов'ян біля села Лука-Врублівецька, які організували дослідники АН СРСР. Керівником експедиції була відомий археолог М. Тихонова. Є. Силенок кілька тижнів заміняла її у зв'язку із хворобою відомої дослідниці [9, арк. 15].

У березні 1954 р. співробітники музею підготували дві історичні виставки. Одна із них була присвячена 300-літтю так званого «возз'єднання» України з Росією і розміщувалась в центральній наві Кафедрального костелу. Там же знаходилась виставка, присвячена 10-й річниці визволення Кам'янця-Подільського від німецьких окупантів. Улітку 1954 р. міське керівництво ознайомилось зі змістом історичної експозиції і визначило кілька важливих недоліків. Зокрема, вказувалось, що в експозиції недостатньо показані особливості подільського краю, художнє оформлення було далеким від досконалості. В експозиції дореволюційного періоду були відсутні оригінальні документи. Чимало недоліків було і в нещодавно відкритій експозиції радянського відділу [8, арк. 1].

1954 року було порушено питання про належне вшанування пам'яті відомого подільського легендарного селянського ватажка Устима Кармалюка. Науковому співробітнику Т. Сис було поставлено завдання в Папській башті фортеці організувати виставку, присвячену його діяльності на теренах Поділля. Ця виставка розпочала свою діяльність через кілька років, а в 1957 р. на Папській башті була встановлена спеціальна стела, що розповідає про перебування знаменитого селянського ватажка в Кам'янецькій фортеці.

За часів М.С. Хрущова в УРСР посилилась атеїстична пропаганда. Від музейних працівників партійні верховоди вимагали створення антирелігійних виставок. Тому в 1957 р. керівництво музею поставило перед тими музейними співробітниками, які працювали в Кафедральному костелі завдання – організувати виставку, присвячену римо-католицькій церкві і розмістити її у вівтарній частині костелу. Час від часу

в музеї спостерігались і прикрі випадки, зокрема псування експонатів, скульптур. Наведемо лише один такий приклад. У листопаді 1955 р. із-за неувважності доглядачів музею у Кафедральному костелі була пошкоджена скульптура Лаури Пшездецької, що була створена в 1876 р. відомим російським скульптором В. Бродським, зокрема було забрано невідомими особами мармуровий факел [8, арк. 26].

У 1950-ті роки вдосконалювався рівень наукового персоналу музею. Якщо в перші післявоєнні роки в музеї працювали часто випадкові люди, без належної фахової підготовки, великою була плінність кадрів, то тепер ситуація в цьому питанні дещо покращилась. У травні 1956 р. на посаду наукового співробітника музею була призначена Ніна Кирилівна Козлова, яка пізніше працювала завідувачем фондами музею і багато зробила для вдосконалення фондової і експозиційної роботи. Н.К. Козлова закінчила Львівський державний університет ім. І. Франка, після закінчення якого працювала в середній школі під Києвом. Вона була невтомним дослідником історії Поділля, допитливим археологом. Впродовж кількох десятиріч саме вона фактично керувала науковою роботою музею, передаючи свій досвід молодим працівникам музею [4, с. 286].

Покращилось і фінансування музею, що дало можливість у вересні 1957 р. Хмельницькому облвиконкому встановити нові штати працівників. Були прийняті на роботу В.П. Ланевський (у майбутньому кандидат історичних наук, доцент Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту), Е. Галузо, яка ще на початку 50-х р. кілька років працювала в музеї. В. Ланевський був призначений завідувачем відділу радянської історії, Н.К. Козлова – відділу історії періоду капіталізму, І. Зільманович – відділу феодалізму [8, арк. 46]. Цікаво, що починаючи з 1957 р. все діловодство, службове листування в музеї знову почало здійснюватись українською мовою, як це було в 1920-ті роки. Це свідчить про те, що «відлига» на місцях супроводжувалась відносним відродженням української культури.

У жовтні 1957 р. після внесення деяких коректив була відкрита для відвідувачів нова експозиція радянського відділу, яка включала наступні теми: «Громадянська війна та інтервенція», «Соціалістичне будівництво в 1921-1941 рр.», «Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр.», «Відбудова та дальший розвиток народного господарства СРСР у 1945-1955 рр.». Хоч вона була створена в межах комуністичного світогляду і повинна була прославляти «щасливе радянське майбутнє», але сам факт появи такої експозиції був справжньою подією в культурно-освітньому житті міста. У 1960 р. вийшов перший невеликий путівник по історичній експозиції музею, в роботі над яким взяли участь Г.М. Хотюн, Н.К. Козлова, Т.А. Сис, Е.М. Галузо та ін.

Період «відлиги» характеризувався значним піднесенням краєзнавчого руху. Почали створюватись невеликі громадські музеї в селах Хмельницької області, у закладах і підприємствах. Працівники Кам'янець-Подільського музею часто виїжджали в села Хмельниччини і надавали необхідну методичну допомогу для створення аматорських музеїв. Так, у листопаді 1957 р. Т.А. Сис, Н.К. Козлова, В.П. Ланевський будували в Летаві експозицію колгоспного музею [8, арк. 76]. І подібних випадків було чимало.

Разом з тим, у роботі музею було чимало труднощів. Зокрема, незадовільним продовжував залишатись стан Кам'янець-Подільської фортеці. У багатьох місцях стіни, башти, підземні переходи були в аварійному стані, що викликало занепокоєння у відвідувачів музею. Негативно позначився на праці музею і той партійний тиск, який посилювався на початку 60-х рр. у зв'язку із початком в УРСР нової атеїстичної кампанії проти релігії. У жовтні 1960 р. різкої критики зазнала тодішній керівник відділу радянської історії Е. Галузо [8, арк. 68]. Її звинувачували в тому, що вона нетактовно ставилась до своїх колег по роботі і до представників місцевих радянських і партійних органів, проявила аполітичність у поясненні «живучості релігійних забобонів» під час проведення екскурсії заступнику міністра культури УСРР т. Шаблій тощо. У наказі по музею від 2 листопада 1960 р. вказувалось, що перебуваючи у Бакоті Е. Галузо звернулася через парафіяна до місцевого священика за допомогою у зборі матеріалів для майбутнього музею, на що той дав згоду. Тим самим «Галузо дискредитувала музей як культурно-освітню установу, проявила політичну помилку, яка йде врозріз з постановою КППС про науково-атеїстичну пропаганду в сучасних умовах» [8, арк. 70]. Вона була звільнена з роботи за політичні помилки, однак у липні 1961 р. Григорій Михайлович Хотюн змінив формулювання звільнення і колишнього керівника відділу радянської історії звільнили за власним бажанням, а не за «аполітизм».

Попри всі негаразди та несприятливі політичні умови, Кам'янець-Подільський музей продовжував розвиватися. У 1965 р. у ньому працювали такі відділи: атеїзму (керівник А.І. Мамалига, у майбутньому кандидат історичних наук, доцент педагогічного інституту), дореволюційного періоду (завідувач Т.А. Сис), радянського періоду (завідувач Я.С. Шемчук), фонди музею (керівник Н.К. Козлова), музейна бібліотека, яку очолювала С.М. Дзюба.

Загалом, за перші двадцять післявоєнних років Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник загалом оправився від тих руйнувань, яких завдала йому війна. У Кам'янець-Подільській фортеці роз-

міщувалась історична експозиція, яку щороку відвідували тисячі туристів. Великою популярністю серед школярів користалась і експозиція відділу атеїзму, що розміщувалась у будинку колишнього Кафедрального костелу. У музеї працювали в цей час досвідчені фахівці, віддані історико-краєзнавчій роботі: Г.М. Хотюн, Т.А. Сис, Н.К. Козлова та ін. Однак, негативно позначились на роботі музею ті негативні тенденції, що були характерні для тодішньої соціально-культурної політики радянського керівництва. Це вплинуло на зміст експозицій, що мали агітаційний пропагандистський характер, покликаний прославляти і популяризувати серед населення комуністичний світогляд.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дзюба С.М. Відродження музею / С.М. Дзюба // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 15-17.
2. Дзюба С.М. Історія музею 1941-1965 / С.М. Дзюба // Зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-тій річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 39-44.
3. Хотюн Г.М. Сторінки історії музею (1949-1984 рр.) / Г.М. Хотюн // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 18-21.
4. Юркова Г.І. Три визначні постаті з когорти музейчиків 40-80-х рр. ХХ ст. / Г.І. Юркова // Зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-ій річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 2010. – С. 279-287.
5. Державний архів Хмельницької області, ф. р-1421, оп. 3, спр. 11.
6. Матеріали архіву Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Справа 3. Переписка с Каменец-Подольским обкомом коммунистической партии и местным комитетом партии (1945-1952).
7. Матеріали архіву Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Справа 6. Планы работы Каменем-Подольского исторического музея-заповедника (1946-1948).
8. Матеріали архіву Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Справа 10. Приказы по Каменец-Подольскому государственному историческому музею-заповеднику (1953-1964 гг).
9. Матеріали архіву Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Особова справа Матвеева М.К. (1944-1949).
10. Матеріали архіву Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Особова справа Хотюна Г.М. (1949-1984).

Л. В. Лірук

ФІНАНСУВАННЯ ТА ШТАТ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО МУЗЕЮ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-х РОКІВ ДО 2010 РОКУ (НА ОСНОВІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА)

У статті подаються архівні дані про штат працівників Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, які дають можливість ознайомитися з розподілом коштів, плануванням бюджету, плинністю кадрів даної установи починаючи з другої половини 1940-х років до 2010 року.

Ключові слова: музей, штат, плинність, кадри, заробітна плата, бюджет, освіта, Хотюн Г.М., Баженова С.Е., Станіславська Л.П.

Музей в Кам'янці-Подільському – найбільший музей Хмельницької області та один із найдавніших в Україні. Та, незважаючи на це, малодослідженим залишається питання кадрів, починаючи з післявоєнної відбудови. Питання даної тематики коротко висвітлювали Дзюба С.М. [1; 3], Хотюн Г.М. [5].

Ця стаття дає можливість ознайомитися, на основі музейних архівних матеріалів, з кадровою роботою музею, проаналізувати плинність та фінансування персоналу, становлення музею у повоєнні роки.

У березня 1944 року Кам'янець-Подільський був визволений від німецьких окупантів. Наслідки війни вкрай негативно позначились на діяльності музею, який був переданий місту та працював на території Старого замку, будівлі якого були в руїнах. У післявоєнні роки установа мала назву «Історичний музей» і була підпорядкована Комітету в справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР. На початку

50-х років він став називатися «Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник», підпорядкований Головному управлінню культурно-освітніх установ Міністерства культури УРСР [5, с. 18].

Питання з приміщенням не вирішувалося, штат музею був затверджений у складі 3 чоловік: директора (Уласюк Т.), наукового працівника (Матвеев М.К.), бухгалтера (Кисельова О.П.) і сторожа (Корнієнко К.І.). Директора було призначено згідно наказу Воєнного коменданта м. Кам'янець-Подільського [52, арк. 1].

Було відкрито експозицію двох відділів – Вітчизняної війни та зоологічний. Весною 1944 року Т. Уласюка мобілізували до армії і директором музею був призначений Матвеев Михайло Костянтинович, який займав цю посаду майже рік [52, арк. 1].

Згідно наказу №17 по Кам'янець-Подільському краєзнавчому музею від 23.08.1945 року, штат музею з 1 жовтня скорочується, а тому звільняються наступні працівники: Уласюк В.Д., Сис Т.А., Кисельова О.П., Свідерський Б.І. [52, арк. 2].

5 грудня 1945 року директором музею призначають Приходько Матрону Абрамівну. Матрона Абрамівна не мала спеціальної освіти та не була фахівцем у музейно-краєзнавчій роботі. Досить довгий період працювала на партійній роботі [6, арк. 9].

На той момент музей знаходився в республіканському підпорядкуванні. Директор музею зверталася в органи місцевого та обласного значення з питанням підтвердження статусу музею та укомплектованості штатів. У результаті цього, 31 січня 1946 р. виконком обласної ради прийняв рішення про перейменування та підпорядкування музею в обласний історико-краєзнавчий музей, але без збільшення штатних одиниць. І тільки постановою Ради Міністрів УРСР від 1 червня 1946 р. музею повернуто статус республіканського. Музей знаходився на республіканському бюджеті до 1960 року [5, с. 18].

Аналізуючи документи з архіву музею, можна подати кошторис витрат з бюджету на утримання персоналу за штатним розписом 1946 року [8, арк. 1], а саме:

Таблиця 1.1

Посада	Кількість посад	Посадовий оклад, руб.	Сума на рік
Директор	1	1300	8450
Науковий працівник	1	600	3900
Прибиральниця-сторож	1	115	760
Разом			13110

В кінці 1946 року затверджуються 4 відділи: історичний, відділ пам'яток старовини, відділ Вітчизняної війни, відділ природи. Штати музейних працівників збільшилися на 4 одиниці – працівник фондів, науковий працівник, бухгалтер, бібліотекар, яких утримували за рахунок спецкоштів [1, с. 41]. Таким чином у музеї працювало 7 чоловік.

Фонд заробітної плати на 1946 рік складав 22 180 рублів [8, арк. 2].

Згідно наказу №27 по історичному музею міста Кам'янець-Подільський з ціллю забезпечення та розвитку науково-дослідної та культурно-просвітницької роботи затверджується науково-методична рада музею, до якої входило 13 осіб, серед яких працівники музею: Приходько М.А. – директор музею, наукові працівники – Сис Т.А., Матвеев М.К., Кутузов П.К., Літуєва О.Н. та представники міського виконавчого комітету, інституту, шкіл міста [54, арк. 11].

Станом на 1 липня 1948 р. кількість працівників історичного музею складала 11 чоловік: директор, 3 наукових працівника, бухгалтер, зав. господарським відділом, шофер, прибиральниця, 2 сторожі, двірник.

Якісний склад персоналу виглядав так:

- працівники, які мають вищу освіту – 3;
- працівники, які мають середню освіту – 4;
- працівники без освіти – 4.

Наведені дані можна показати, використовуючи наступну таблицю.

Таблиця 1.2

Якісний склад персоналу на 1 липня 1948 р.

Працівники за освітою	Кількість осіб	Процентне співвідношення
вища освіта	3	27,3%
середня освіта	4	36,4%
без освіти	4	36,4%

9 лютого 1949 року директором музею було призначено Григорія Миколайовича Хотюна, під керівництвом якого невеликий заклад культури перетворився в солідну установу, підтвердивши категорію музей-заповідник. Г.М. Хотюн мав спеціальну освіту – історик-музезнавець, закінчив Ленінградський комуністичний політико-просвітницький інститут імені Н. Крупської. Мав досвід роботи на керівних посадах. До роботи в музеї в м. Кам'янець-Подільський працював заступником директора Воронежського обласного музею, згодом очолював Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей [7, арк. 6].

Штат музею в 1949 році складався з 12 чоловік: директор (освіта вища), три наукових працівника (2 працівника – вища освіта, 1 – незакінчена вища) та вісім чоловік технічного персоналу (середня освіта).

На 1 січня 1949 р. бюджет історичного музею-заповідника складав 18 тис. карбованців. Вхідний квиток у музей коштував для дітей – 5 копійок, для дорослих – 10 копійок. З кожним роком кількість відвідувачів, бажаючих скористатись послугами музею, зростала. У 1949 р. музей відвідало 8599 осіб та проведено 75 екскурсій, 1948 р. – 8138 осіб та 183 екскурсії, 1949 р. – 8760 осіб та 162 екскурсії [3, с. 43].

Аналізуючи звіт роботи музею, зокрема питання штату за 1949 рік, з'ясується, що директор музею Г.М. Хотюн просив та вимагав у міської ради збільшити штат на 2 наукових працівника, заступника по науковій роботі, бібліотекаря, завідувача фондів, секретаря-машиніста, 3 доглядачів залів [13, с. 4].

У 1950-ті роки покращився рівень фінансового стану музею, було затверджено новий штатний розпис, відчутно знизилась плинність кадрів, що позитивно вплинуло на діяльність музею в цілому. У 1951 році вводиться штамп і печать музею.

З 1960 по 1961 роки переведено на обласний, а з 1962 року на місцевий бюджети [5, с. 18]. Питання по збільшенню штатів виникло і в 1960 році, доказом чого слугує доповідна записка від 30 червня 1960 р., в якій директор музею Г.М. Хотюн звернувся до секретаря міської ради Г.А. Тонкочесова з проханням переглянути штат музею і, по можливості, збільшити його [11, арк. 1]. На березень 1962 р. у музеї працювали 7 наукових працівників, директор, ст. бухгалтер, зав. господарським відділом, зав. фондами, два сторожа, дві прибиральниці, двірник та шофер.

Протягом наступних років кількість працівників постійно зростала, хоча й невеликими темпами. Для порівняння, наприклад, кількість працівників у 1963 р. становила 20 чоловік, з яких директор, 6 наукових працівників, бібліотекар, ст. бухгалтер, завгосп, чотири прибиральниці, доглядач залу, два сторожі, двірник, шофер та кіномеханік [15, арк. 8], а в 1967 р. – 22 чоловіки, 6 з них було переведено на спецрахунок [17, арк. 9].

Опираючись на річний звіт про виконання перспективних і поточних планів з фінансування, 1964 року дохід складав 1388 крб., витрати – 2144,68 крб. Видатки, в основному, йшли на роботи ремонтні – 350, наукову діяльність – 188,48, з/п нештатних працівників – 400, з/п – 1131.84, канцелярію і господарські витрати – 53,39.

Якісний склад персоналу у 1967 році виглядав так:

- директор – освіта вища спеціальна;
- ст.бухгалтер – освіта середня загальна;
- зав. господарським відділом – неповна середня освіта;
- науковий працівник (4) – освіта вища;
- технічний персонал – неповна середня освіта.

Крім цього в 1967 році обласне управління культури написало лист, в якому вони повідомляють, що Міністерство культури УРСР затвердило додатково в штатному розписі музею чотири штатні одиниці:

- старший науковий працівник – 1;
- науковий працівник – 1;
- музейний служитель – 2.

Зазначені посади встановлювались у межах лімітів з праці та бюджетних асигнувань, затверджених місту на 1967 р. Таким чином, штат музею складався з 26 працівників, а вже в 1969 р. кількість працівників становила 27 осіб, штат збільшився лише на одного працівника, 8 працівників було переведено на спецрахунок. На основі фінансового звіту за 1969 рік було складено кошторис витрат по зарплаті працівників музею, наведений нижче у таблиці [18, арк. 4-5].

Таблиця 1.3

Кошторис витрат по зарплаті працівників музею у 1969 році

№		Осіб	Посадовий оклад, руб.
1	Директор	1	130,0
2	Касир	1	62,5
3	Зав. господарством	1	66,25
4	Зав. фондами	1	100,0
5	Ст. науковий працівник	6	90,0
6	Науковий працівник	3	80,0
7	Бібліотекар	1	62,5
7	Прибиральниця	3	60,0
8	Охорона	1	65,0
9	Двірник	2	55,0
10	Музейний служитель	4	60,0
11	Шофер-кіномеханік	1	87,50
12	Опалювач	1	60,0
13	Столяр	1	66,25
Разом		27	1625

У другій половині 70-х років музей переведено у другу категорію музеїв республіки. Було затверджено посади заступників директора по науковій та господарській частині, 4-х завідуючих відділів, головного зберігача фондів, 4-х старших наукових працівників, 20 наглядачів.

Робота по відборі кадрів була важливою, оскільки від якості роботи працюючих залежала доля самого музею. Старались підбирати висококваліфікований персонал. Так, за звітною інформацією за 1977 р. штат музею складався з 66 чоловік, в тому числі за рахунок бюджету 53 чоловіки, за рахунок спецкоштів – 13 чоловік (враховуючи працюючих по сумісництву). Наукових працівників – 23, директор, заступник по науковій частині, 5 заввідділами, 6 ст. наукових працівників, 8 наукових працівників та 2 екскурсводи [19, с. 3].

Наприкінці 1979 року обласне управління культури перевело музей з II у III категорію з пониженням окремим працівникам заробітної плати.

На 1979 рік бюджет було затверджено в сумі 100305 крб., в т.ч. на реставрацію пам'ятників фортеці і філіалу, костелу виділено 78,5 тис. крб. Кошти по статтях освоєні так:

Таблиця 1.4

№	Статті	Затверджено, крб.	Виконано
1	Заробітна плата	52405	48942
2	Нарахування	2800	-
3	Господарські витрати	12300	12233
4	Відрядження	300	-
5	Наукова та експозиційна робота	10000	9831
12	Придбання обладнання	4000	4683
16	Капітальний ремонт та реставрація	18,5	42,5

Музей отримувал спец кошти за рахунок відвідувань – 22250 крб.

14 листопада 1979 року пройшла атестація наукових працівників історичного музею-заповідника у зв'язку з підвищенням зарплати керівним працівникам та спеціалістам музеїв. У цьому ж році виконком міської ради народних депутатів постановив затвердити штат по спецкоштах у кількості 25 штатних одиниць, згідно штатного розпису. На 28 листопада 1979 року в музеї по бюджету працювало 56 працівників, по спецкоштах – 14. Міністерство культури УРСР, враховуючи значний обсяг роботи, затвердило додатково посади пожежника – 1, шофера – 1, двірника – 1. Зазначені посади вводилися в межах асигнувань та плану з праці музею на 1979 рік. Оклад директора на даний період дорівнював 160 рублів, заввідділи отримували 110 рублів, старші наукові працівники – 90 рублів, наукові працівники – 80 рублів, музейні доглядачі – 60 рублів [21, арк. 1].

Структура музею на 1980 рік складалася з п'яти відділів – відділ фондів, відділ історії дореволюційного періоду, відділ історії радянського періоду, відділ атеїзму, екскурсійно-масовий відділ, де працював 71 працівник, по бюджету – 56, по спецкоштах – 15. У квітні 1980 року завідуючий міським відділом культури А.С. Кугай надіслав лист начальнику Хмельницького обласного управління культури Ф.П. Возняку з проханням розглянути питання про затвердження додаткових штатних одиниць по спецкоштах історичного музею-заповідника в кількості 5 одиниць: екскурсовод II категорії – 1, реставратор книг та експонатів – 1, настройщик органу – 1, прибиральниця – 1, допоміжний робочий – 1. Необхідність введення додаткових штатних одиниць пояснювалася тим, що збільшилось відвідування музею-заповідника, організація і проведення лекцій-концертів органної музики, необхідність реставрації бібліотечних фондів та стародруків, а також реставрації експонатів з дерева, металу, кераміки [22, арк. 1].

Протягом 1981-1982 років кількість працівників була незмінною, а саме: в музеї так і залишалося працювати 71 чоловік, серед них 21 науковий працівник, 10 молодших наукових працівників, 4 старші наукові працівники, 4 екскурсоводи. Фонд заробітної плати на 1981 рік становив 64249 рублів, на 1982 рік – 32220 рублів [23, арк. 1].

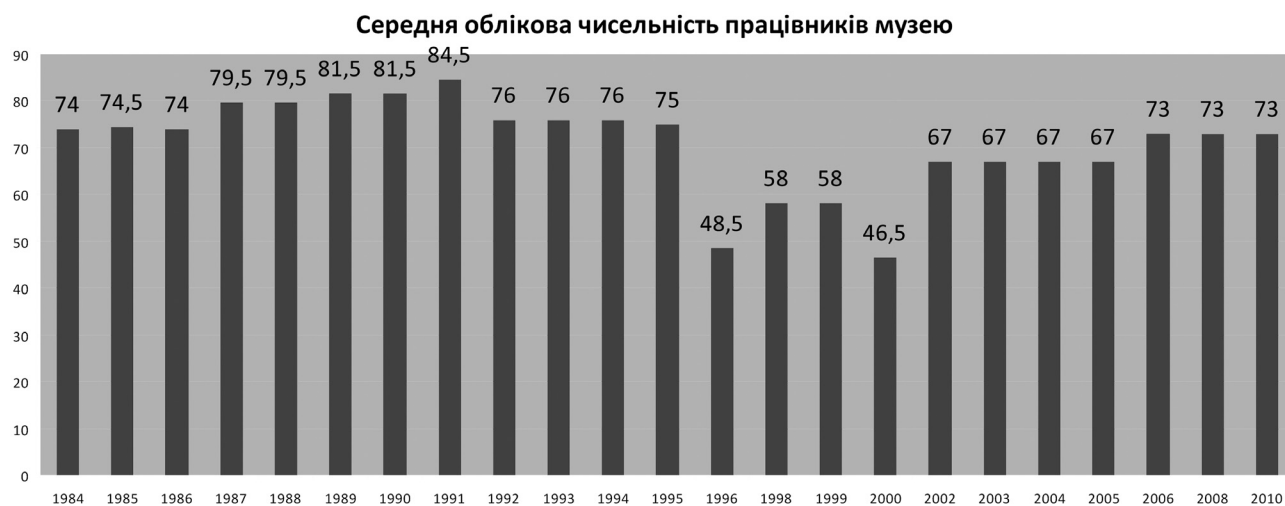
На кінець 1983 року штат музею-заповідника складається з 74 працівників: наукових працівників 25 чоловік, 10 молодших наукових працівників, 4 старші наукові працівники, 4 екскурсоводи. Протягом року були прийняті 2 наукові працівники, 1 екскурсовод [25, арк. 1].

Нову сторінку в історії керівництва музею відкрила Стефанія Едуардівна Баженова, яка перебувала на посаді директора музею-заповідника 12 років – з 1984 по 1996 рр. [6, с. 4].

Штат музею на кінець 1984 року складався з 74 чоловік: наукових працівників 25, з них директор, заступник по науковій частині, головний зберігач, 5 заввідділами, 4 ст. наукових працівника, 10 мол. наукових працівників, 4 екскурсоводи. В основному штат музею по своїм діловим якостям відповідав тим вимогам, які ставилися перед установами культури. [29, с. 5]. Бюджет музею в 1984 році складав 110 тис. карбованців

У зв'язку зі збільшення частки відвідувачів зросла потреба і в персоналі музею. Так, на 1987 рік штат музею складався з 79,5 штатних одиниць, при цьому 1 науковий працівник та 2 екскурсоводи були переведені на спецкошти [32, с. 4].

Середньооблікову чисельність працівників музею можна прослідкувати, використовуючи діаграму:

Мал. 1.1. Середньооблікова чисельність працівників музею

Річний фонд заробітної плати на 1.07.1987 р. склав 9192 крб, з них 1200 – з/п директора, 1080 – з/п заступника по науковій частині, 960 – з/п зав. господарством, 1020 – з/п голов. зберігача фондів, 4932 – з/п заввідділів. Місячний оклад вище наведених посад складає: директор – 200 крб., заступник по науковій частині – 180 крб., зав. господарством – 160 крб., голов. зберігач фондів – 170 крб., заввідділом – 165 крб. [10, арк. 3].

Середня заробітна плата на цей момент становила 173,9 карбованців. Бюджет затверджено в сумі 265 тис. крб., в т.ч. на реставрацію пам'ятників фортеці і філіалу, костелу виділено 103 тис. крб. Розподіл коштів у 1987 подано у таблиці.

Таблиця 1.5

№	Статті	Затверджено, крб.	Виконано
1	Заробітна плата	740	68,3
2	Нарахування	5,2	5,2
3	Господарські витрати	24,0	23,0
4	Відрядження	0,2	0,2
5	Наукова та експозиційна робота	0,8	7,9
12	Придбання обладнання	23,7	17,5
16	Капітальний ремонт та реставрація	130,0	148,6

Музей має спецкошти за рахунок відвідувань – 91,6 тис. крб.

Уже в 1989 році штат зріс на 2 одиниці і становив на кінець року 81, оскільки в II півріччі обласне управління культури затвердило 2 посади (науковий секретар, 1 ст. науковий працівник) [34, с. 5].

4 грудня 1991 року була проведена міськвиконкомом атестація, за результатами якої всі працівники музею були атестовані, за винятком Геровської О.М. Вона повинна була пройти атестацію через рік. Штат музею відповідав займаним посадам та, відповідно, професійним якимостям [11, арк. 2].

Перехідний період, який супроводжувався економічним занепадом держави, залишив свій вагомий слід і на функціонуванні музею в цілому.

Серед проблем, які займали важливе значення, було різке зниження відвідування – до 40 тис. чоловік на рік, скорочення штатів, припинилась побудова історичних експозицій. Музей було передано міській владі, що дало можливість збільшити фінансування музею на різні роботи.

Таке важливе питання як заробітна плата, суттєво впливало на плинність кадрів, що позначилося на усій діяльності музею далеко не позитивно. Зарплата була мізерною, відтак і плинність кадрів досить швидка, а це, відповідно, відбивалося і на якості історичних досліджень.

Згідно даних штатного розпису, середня заробітна плата станом на 1992 рік складала 2215,31 крб., тобто нижче мінімальної заробітної плати, яка була встановлена законодавством на рівні 2300 крб., музейні служителі отримували 1575 крб., а технічний персонал – 1125 крб. Фонд заробітної плати на рік складав 1 820 982 крб. [13, арк. 2].

Що ж стосується плинності кадрів, то вона і дійсно була досить швидкою. Так, у 1992 році штат з 81,5 зменшився на 5,5 і становив 76 одиниць, а вже в 1996 році дорівнював всього 48,5 одиниць. Це було зумовлено рядом причин, однією з основних було низьке фінансування музею, яке тягнула за собою економічна криза, а це, в свою чергу, мізерні заробітні плати, невдоволення працівників, а також ряд соціально-побутових причин, через які відбувалося скорочення або ж звільнення за власним бажанням. Разом з тим, виникли й труднощі, обумовлені особливостями перехідного періоду. Різкий спад промислового й сільськогосподарського виробництва обумовили зниження державних асигнувань на потреби культури. Замість закріпленого в законодавчому порядку обов'язкового фінансування культури в розмірі 2% від державного бюджету на розвиток культури, виділялося в 90-ті рр. менш 1% на рік. Через ці обставини матеріальна база установ культури стала занепадати, кількість їх скорочуватися. Культурні установи зменшили кількість безкоштовних заходів, у тому числі й тих, які були орієнтовані на соціально незахищені верстви населення.

На 1998 рік бюджет затверджено в сумі 288,9 тис. грн., в т.ч. 100,0 тис. грн. на реставрацію пам'яток музею, спецкошти – 28449,51 грн., використано – 29602,97 грн. У 1999 році бюджет уже було затверджено в сумі 262224,57 грн., у т.ч. 100,0 тис. грн. на реставрацію пам'яток музею, спецкошти – 37681,05 грн. Розподіл коштів за 1999 рік подано нижче в таблиці.

Таблиця 1.6

№	Статті	Затверджено, грн.	Виконано, грн.
1	Заробітна плата	61123,43	61123,43
2	Нарахування	67303,34	67303,34
3	Господарські витрати	-	-
4	Відрядження	133797,80	133797,80
ВСЬОГО		262224,54	

У кінці грудня 1996 року відбулися в музеї кадрові зміни – з посади директора розрахувалась С.Е. Баженова, яка очолювала заклад з 1984 року. У 1997 р. директором музею призначено Л.П. Станіславську, яка очолювала музей до 2010 року.

У цей період були створені нові експозиції в підземеллях Старої фортеці та Рагуші, створений новий відділ археології. Активна діяльність Людмили Павлівни перетворила музей на впливовий чинник формування культурного простору в регіоні.

Л.П. Станіславська організувала роботу по впровадженню музейних проектів, розвитку нових експозицій, створювала умови для залучення до музейної роботи молодих фахівців, краєзнавців, студентів [5, с. 46].

Протягом цього періоду об'єкти музею-заповідника оглянули більше 0,5 млн. осіб, для них проведено близько 100 тис. екскурсій, які відповідали нормам екскурсійного обслуговування. З 1 квітня 1998 року на виконання рішення міськвиконкому ціни на квитки та екскурсійне обслуговування були такими: вхідні квитки для дорослих – 100 тис. крб. (1 грн.), для дітей – 50 тис. крб. (50 копійок); екскурсійне обслуговування дорослих груп – 200 тис. крб. (2 грн.), дитячих груп – 100 тис. крб. (1 грн.) [57, арк. 1].

Станом на 1997 рік штат складався з 48 одиниць [43, арк. 5].

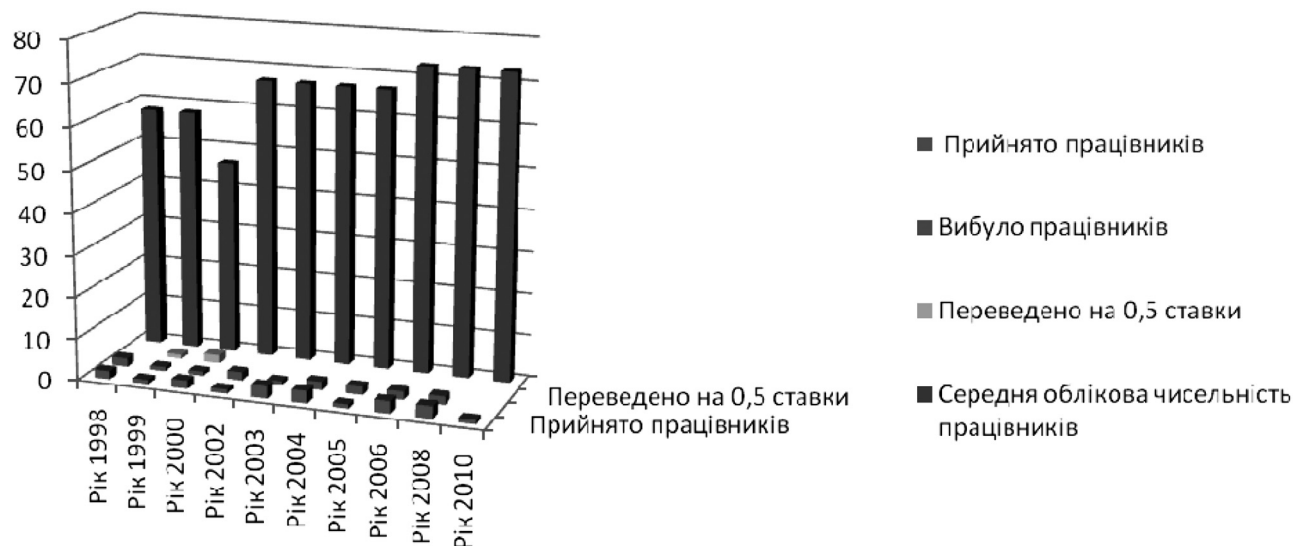
Та оскільки зростали потреби в персоналі у зв'язку зі збільшенням туристів та екскурсій для них, штат постійно зростав і вже на кінець 2010 року дорівнював 73 одиницям. Персонал утримувався за рахунок бюджету та спецкоштів [54, арк. 6].

Фінансування штатних працівників музею на 1.01.2001 р. в кількості 41 одиниць відбувалось за рахунок бюджету та 15 одиниць за рахунок спецкоштів. Середня заробітна плата дорівнювала 95 грн. Для порівняння, мінімальна заробітна плата встановлена законодавством – 118 грн.

Аналізуючи дані щодо заробітної плати та кількості персоналу наступних років, впливає наступне: штат працівників музею на 2003 рік був затверджений в кількості 46,5 одиниць з місячним фондом 8791 грн., які фінансувалися з місцевого бюджету та в кількості 20,5 одиниць з місячним фондом 3795,5 грн., які фінансуються зі спеціального фонду [49, арк. 1].

На 1.01.2007 рік кількість штатних посад становила 73, з них 46 – за рахунок бюджету, 26,5 – спецкошти. Фонд заробітної плати на місяць для бюджету – 28112,40, для спецрахунку – 12336,40. Середня з/п – 480 грн. [53, арк. 1].

Плинність працівників Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника покажемо, використовуючи діаграму, подану нижче.

Мал. 1.2. Плинність кадрів протягом 1998-2010 років

Аналіз вище наведених даних дає можливість зробити висновок про невисоку плинність кадрів у музею-заповіднику, що є досить позитивним, оскільки витрати на пошук нових працівників, їх навчання та випробовування практично були відсутні. Штат музею на кінець 2010 р. складається з 73 штатних працівників, з них 49 одиниць утримувались за рахунок бюджету (27 науковців, 5 завідуючих відділами, 1 вчений секретар, 3 старших наукових працівників, 11 наукових працівників, 1 мол. науковий працівник, 3 екскурсовода, головний зберігач фондів) та 29,5 одиниць за рахунок спецкоштів [56, арк. 4-5].

Отже, на основі поданих музейних матеріалів, можна прослідкувати як змінювалася плінність кадрів музею, як вирішувались питання укомплектованості штатних одиниць, їх фінансування, як Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник розвивався у післявоєнні роки в плані кадрової політики та в усіх аспектах його діяльності цілому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дзюба С.М. Відродження музею / С.М. Дзюба // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990 р. – 94 с.
2. Станіславська Л.П. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник: від створення до сьогодні / Л.П. Станіславська // Становлення та сучасна музейна справа
3. Дзюба С.М. Історія музею в 1941-1965 рр. / С.М. Дзюба // Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – 296 с.
4. Болтанюк П.А. Григорій Хотюн – знавець музейної справи та відроджувач музею / П.А. Болтанюк, Г.І. Юркова // Музейний вісник. – 2011. – №4. – С. 4.
5. Хотюн Г.М. Сторінки історії музею (1949-1984 рр.) / Г.М. Хотюн // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990. – 90 с.
6. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник (далі КПДІМЗ) – Архів. – Виписка з трудової книжки Приходько М.А., 1949 рік, арк. 34.
7. КПДІМЗ. – Архів. – Особова справа Хотюна Г.М, арк. 6.
8. КПДІМЗ – Архів. – Штатний розпис, 1946 рік, арк. 3.
9. КПДІМЗ. – Архів. – Штатний розпис, 1965 рік, арк. 3.
10. КПДІМЗ. – Архів. – Штатний розпис, 1982 рік, арк. 2.
11. КПДІМЗ. – Архів. – Доповідна записка Г.А. Тонкочесу директора музею Хотюна Г.М. від 30.06.1960 р., арк. 1.
12. КПДІМЗ. – Архів. – Фінансовий звіт музею за 1969 рік, арк. 5.
13. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1949 рік, арк. 11.
14. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1962 рік, арк. 20.
15. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1963 рік, арк. 21.
16. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1965 рік, арк. 18.
17. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1967 рік, арк. 17.
18. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1969 рік, арк. 20.
19. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1977 рік, арк. 76.
20. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1984 рік, арк. 20.
21. КПДІМЗ. – Архів. – Штатний розпис, 1979 рік, арк. 3.
22. КПДІМЗ. – Архів. – Штатний розпис, 1980 рік, арк. 1.
23. КПДІМЗ. – Архів. – Штатний розпис, 1981 рік, арк. 1.
24. КПДІМЗ. – Архів. – Штатний розпис, 1982 рік, арк. 1.
25. КПДІМЗ. – Архів. – Штатний розпис, 1983 рік, арк. 1.
26. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1984 рік, арк. 20.
27. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1985 рік, арк. 20.
28. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1986 рік, арк. 17.
29. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1987 рік, арк. 23.
30. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1988 рік, арк. 15.
31. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1989 рік, арк. 19.
32. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1990 рік, арк. 17.
33. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1991 рік, арк. 21.
34. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1992 рік, арк. 20.
35. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1993 рік, арк. 20.
36. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1994 рік, арк. 23.
37. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1995 рік, арк. 20.
38. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1996 рік, арк. 16.
39. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1997 рік, арк. 23.
40. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1998 рік, арк. 21.
41. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 1999 рік, арк. 11.
42. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 2000 рік, арк. 19.

43. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 2001 рік, арк. 23.
44. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 2002 рік, арк. 23.
45. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 2003 рік, арк. 22.
46. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 2004 рік, арк. 24.
47. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 2005 рік, арк. 31.
48. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 2006 рік, арк. 26.
49. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 2007 рік, арк. 22.
50. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт музею за 2010 рік, арк. 26.
51. Книга приказов по Каменец-Подольському краєведческому музею. Начата 27.03.1944 г. Окончено 14.11.1947 г. (на 24 листах), арк. 1.
52. Книга приказов по Каменец-Подольському краєведческому музею. Начата 27.03.1944 г. Окончено 14.11.1947 г. (на 24 листах), арк. 2.
53. Книга приказов по Каменец-Подольському краєведческому музею. Начата 27.03.1944 г. Окончено 14.11.1947 г. (на 24 листах), арк. 7.
54. Книга № 5 приказов Каменец-Подольського історического музею-заповідника. Начато: 17 ноября 1947 г. Окончено: 31 декабря 1949 г. (на 99 листах), арк. 11.

І. В. Западєнко

МУЗЕЇ ЗАРУБІЖЖЯ І УКРАЇНИ В МЕРЕЖІ TWITTER – ДОСВІД #MUSEUMWEEK2015

У статті аналізується практика застосування соціальної мережі Twitter у науково-популярній роботі музеїв України і зарубіжжя. Наводяться практичні рекомендації ефективного використання цього засобу електронної комунікації з досвіду Державного історико-культурного заповідника «Межибіж».

Ключові слова: музейний менеджмент, інтернет, соціальні мережі, Twitter, музейна спільнота, комунікації, громадськість.

Однією з найпомітніших і певно наймасовішою інтернет-подією у світовому музеєзнавстві стала все-світня акція #MuseumWeek2015 [1], яку з ініціативи ком'юніті-менеджерів кількох музеїв Франції було проведено з 23 по 29 березня 2015 року.

У всесвітній акції #MuseumWeek2015 загалом взяли участь 2825 музейних закладів з 77 країн світу – набагато більше, ніж минулого року, коли у першій такій акції взяли участь 630 музеїв Європи [2].

Хоч акцію було організовано музейниками «Старого світу», але найчисельніше в ній взяли участь представники США (521) [в дужках – кількість музеїв, що взяли участь в акції з 23 по 29 березня 2015 р. – Авт.], також багаточисельно на просторах інтернету протягом музейного тижня були представлені музеї Канади (218), Мексики (72), Бразилії (67). Однак музеї з розвинених країн Європи продемонстрували не менш активну діяльність у соціальній мережі. Серед лідерів – Великобританія (442), Франція (358), Італія (256), Іспанія (220), Німеччина (92). Інші країни – Нідерланди (24), Бельгія (22).

Очевидно, що соціальна мережа Twitter як спосіб комунікації дуже активно використовується музеями Заходу, але дуже мало поширена в Азії за винятком Японії (127) та у країнах постсоціалістичного табору. Дуже стримано цей електронний засіб використовується музейниками арабського світу – імовірно, даються взнаки наслідки «Арабської весни» – серії революцій 2010-2011 рр., під час яких Twitter активно використовувався як засіб організації масових акцій. Такі країни Східної Європи як Болгарія, Румунія, Чехія у #MuseumWeek2015 не були представлені взагалі, малоактивними були Хорватія (5), Словенія (4), Сербія (4), Вірменія (2), Грузія (2). Польща та Литва, які історично становлять цільову спільноту для ДІКЗ «Межибіж» в рамках спільної історичної спадщини, були представлені відповідно 4 і 2 музеями.

Як видно, така нерівномірність поширення Twitter серед музейників світу не залежить від технологічного розвитку країни (наприклад, Сингапур – усього 2 музеї-учасники). Даються взнаки як кількість музеїв загалом в країні, так і пріоритети музейної політики, популярність соціальних мереж, а подекуди банально від наявності у колективі людей, які знайомі з цими засобами музейної промоції і можуть взяти на себе цю ділянку роботи.

Ці особливості поширення Twitter у музейному середовищі різних країн слід враховувати при плануванні створення власної музейної інтернет-спільноти. Якщо спеціалізація, сфера наукової, культурно-освітньої та туристичної діяльності закладу географічно стосується країн Заходу, або ж працівників цікав-

лять досвід, події, участь у заочних заходах, креативні підходи до формування експозицій і роботи з громадськістю у Великобританії, США, Франції, Італії чи інших країн з числа названих вище – користування Twitter'ом та підписка у ньому на новини провідних та регіональних музеїв за короткий час дає багато корисної інформації, яку складно отримати іншим шляхом.

Twitter-спільнота ж країн пострадянського і постсоціалістичного простору знаходиться у зародковому стані, за винятком України (9), Білорусі (8) та Російської Федерації (74 музеї – учасники всесвітньої тижневої акції).

Використання соціальної мережі музеями Росії взагалі, відкинувши упередження, варто взяти за приклад – настільки вони це роблять активно та цікаво. Так, помітними учасниками інформаційної стрічки #MuseumWeek були як Державний Ермітаж @state_hermitage, Державний музей історії релігії @Museum_Religion та Державний Дарвінівський музей @darwinmuseum, так і музеї дерев'яної архітектури і народного побуту села Нижня Синячиха @MuseumNs, музей «Стара Сарепта» @Sarepta1765 та музей села Сінськ @sinsk_museum, а також приватні музеї та картинні галереї. У великих державних музеях веденням сторінок (їх створенням, формуванням аудиторії, дописами та підписками) займаються працівники прес-служб і відділів зв'язків з громадськістю, у малих музеях – ентузіасти, однак незалежно від категорії музею багато сторінок у соцмережах ведуться неформально, цікаво, а головне з діалогом з друзями та передплатниками. Так, менеджери сторінки Державного Ермітажу, надсилаючи велику кількість повідомлень про експозиції, експонати, роботу відділів, водночас відповідали на коментарі (у тому числі й наші), цікавилися, чи бували в Ермітажі наші працівники, у які роки це було, що в експозиціях запам'яталося з тих часів та ін.

Загалом саме серед музеїв України, Білорусі та Росії під час музейного тижня у Twitter склалося найактивніше спілкування – взаємні підписки на новини, відзначення в «обране» та ретвіти найцікавіших повідомлень, коментування та діалоги. Зазначимо також, що в цьому спілкуванні був присутній певний фактор «народної дипломатії», важливий у нинішній період напружених і навіть ворожих стосунків між державами. Представники кількох музейних закладів України, Білорусії та Росії на відкритому інтернет-майданчику спілкувалися між собою кожен своєю національною мовою, без перекладу, демонструючи повагу один до одного і водночас стверджуючи національний характер, присутній у справі охорони культурної спадщини.

На жаль для ДІКЗ «Межибіж», такого ж активного Twitter-спілкування не відбулося з музеями Польщі та Литви, але маємо сподівання, що контакти з ними будуть встановлені пізніше, коли стрічка ДІКЗ у Twitter регулярно наповнюватиметься матеріалами, які приваблять литовців та поляків спільними з Меджибожем сторінками історії та туристичними цікавинками. Тим часом, нами зроблено підписку на читання Twitter-стрічок кількох музеїв Польщі та Литви, і не лише тих, які брали участь в музейному тижневі.

Що ж конкретно дала участь у всесвітній акції #MuseumWeek2015 Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж»?

1. Акція послужила поштовхом створити і протягом кількох днів «розкрутити» Twitter-сторінку заповідника <https://twitter.com/Mezhybizh>.

2. Опублікований перелік зареєстрованих учасників «всесвітнього музейного тижня», в якому взяв участь ДІКЗ @Mezhybizh, є своєрідним довідником Twitter-адрес інформаційно активних музеїв світу, що сприяє промоції музейного закладу.

3. Наша сторінка отримала низку підписників, які поширюють далі наші публікації, що привернули їхню увагу.

4. Створено підписку на широкий перелік вітчизняних і зарубіжних музейних закладів, новини від яких надходять миттєво і в короткому, конспективному вигляді.

5. В режимі реального часу отримується інформація про музейне життя і практику як світових лідерів музейної сфери, так і регіональних музеїв. Встановлено прямі контакти з кількома музеями України, Білорусі, Росії, Польщі, Литви.

6. Через фото та відеоматеріали показано позитивний образ і туристичну привабливість ДІКЗ «Межибіж», при тому зацікавлені користувачі самі сприяють подальшому поширенню матеріалів.

7. Вільний доступ до сформованої таким чином інформаційної стрічки та взаємні контакти з провідними музеями світу позитивно мотивують співробітників заповідника.

Як підсумок – кілька рекомендацій з досвіду використання мікроблогової соціальної мережі Twitter в музейній справі.

Не будемо зупинятися на початковому знайомстві з основними поняттями та функціями Twitter'а, для цього відішлемо до вільно доступного онлайн посібника «Можливості Twitter для журналістів. Case

ElectUA» [3], який у більшій частині придатний і для музейників. Знайомство з описаними тут можливостями Twitter буде корисним і для тих, хто вже зареєстрований у цій соціальній мережі.

З досвіду ДІКЗ «Межибіж» у Twitter наголосимо на таких практичних рекомендаціях для музейних працівників:

1. Покладіть функції ком'юніті-менеджера на одного з працівників, виділіть для цього частину робочого часу. Без такого працівника неможливо ефективно комунікувати з навколomuзейною спільнотою. Врахуйте, що соціальні мережі для музейників – це не «сидіння», а робочий обов'язок комунікації з громадськістю. Кількість дописів та кількісне зростання спільноти вашої сторінки відображайте у щоквартальному звіті, в розділі «Науково-популярна робота».

2. Сформууйте підписку на нові дописи музеїв. Найпростіший спосіб – зайдіть на сторінки інших музеїв зі списку [2] і додатку 1, підпишіться на ті, які вас зацікавили, а потім перегляньте, кого читають вони – і також підпишіться на ті ж сторінки, що й вони. Приділіть особливу увагу зарубіжним музеям – краще один раз подивитися на «європейські стандарти музейництва», аніж 100 разів чути про них на нарадах.

3. Підпишіться на стрічки музейних спільнот «Музейний простір» @PROSTIR_MUSEUM, «Музеологія в Росії» @rus_museology та інші подібні. Не минайте таких сторінок як

4. Не обмежуйтеся винятково «музейними» підписками – підписуйтеся на сторінки ресурсних центрів, посольств, які підтримують культурологічні проекти, активістів сфери культури.

5. Не тільки читайте, але й дописуйте самі! Вами цікавляться, коли ви розповідаєте про себе. Коли на твіті ДІКЗ «Межибіж» підписується Британський музей @britishmuseum – це мотивує до більш активної та цікавої роботи. Регулярно надсилайте короткі новини, анонси, фото цікавих експонатів, екскурсій, посилання на нові публікації вашого музейного сайту (загалом дивіться, про що пишуть інші і робіть так само).

6. Дописуючи в Twitter – обов'язково користуйтеся хештегами, це запорука того, що ваші повідомлення не загубляться серед мільйонів інших, а будуть прочитані тими, хто цікавиться темою. Детальніше про використання хештегів читайте в посібнику [3].

7. Регулярно дописуйте з хештегами на теми: #onthisday – історичні події цього дня, пов'язані з вашою спеціалізацією та експозицією, #closingtime – фотографії життя музеїв після закриття для відвідувачів, #MuseumSelfie – фотографічні «автпортрети» відвідувачів в музеї, серед експонатів та ін. Шукайте серед хештегів теми, популярні у цей момент.

8. Користуйтеся з традицій Twitter'a – беріть участь в акціях та флешмобах, як спеціальних, таких як #MuseumWeek, так і традиційних щотижневих. Для музейників цікавими є #MuseumMonday – «музейний понеділок», #ManuscriptMonday – «понеділок рукописів», а також загальнотвітерівська #FollowFriday або інакше #FF – традиція щоп'ятниці рекомендувати користувачам підписки на нові сторінки у Twitter.

Робота музею у соціальних мережах – справа не менш серйозна, аніж щоденна взаємодія з громадськістю у реальному режимі. Використання Twitter – це одна з можливостей без вкладання великих ресурсів наблизитися до «світових стандартів музейництва», які у більшості залишаються на папері, і самостійно інтегруватися до світової музейної спільноти.

З звітами окремих музейних закладів про участь в акції #MuseumWeek2015 можна ознайомитися на сторінках інтернет-видань [4, 5, 6].

Додаток 1

Музейні заклади України, представлені в соціальній мережі Twitter станом на 1 квітня 2015 р.

№ з/п	Twitter-ім'я	Назва музею	Примітки
1	2	3	4
1.	@vokm2014	Вінницький обласний краєзнавчий музей	
2.	@GenderMuseumUKR	Музей гендерної історії (Харків)	Учасник #MuseumWeek
3.	@history_museum	Національний музей історії України (Київ)	Зареєструвався в #MuseumWeek, але участі не брав, сторінка неактивна
4.	@KhanenkoMuseum	Музей мистецтв ім. Богдана та Варвари Ханенків (Київ)	Учасник #MuseumWeek
5.	@litmuzodessa	Одеський літературний музей	Учасник #MuseumWeek
6.	@Mezhybizh	Державний історико-культурний заповідник «Межибіж»	Учасник #MuseumWeek
7.	@museum1849	Дніпропетровський національний Історичний музей ім. Д. І. Яворницького	Учасник #MuseumWeek

1	2	3	4
8.	@MuzeYMel	Мелітопольський міський краєзнавчий музей	Учасник #MuseumWeek
9.	@Mystetskyi	Мистецький Арсенал (Київ)	Учасник #MuseumWeek
10.	@NAMU_art	Національний художній музей України (Київ)	Учасник #MuseumWeek
11.	@Museum_Folk_Art	Національний музей українського народного декоративного мистецтва (Київ)	
12.	@Boryspil_Museum	Бориспільський державний історичний музей	
13.	@KOKMkir	Кіровоградський обласний краєзнавчий музей	Сторінка неактивна
14.	@nkphcp	Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник	
15.	@xutirsavky	Етнографічний музей «Хутір Савки» (Київ)	
16.	@zapovidnik	Державний історико-меморіальний Лук'янівський заповідник (Київ)	Сторінка неактивна
17.	@museum_lviv	Музей історії релігії (Львів)	
18.	@honcharmuseum	Музей Івана Гончара (Київ)	
19.	@HalahanArt	Чернігівський обласний художній музей ім. Григорія Галагана	
20.	@MuseumTychyna	Музей-квартира Павла Тичини (Київ)	
21.	@HolodomorM	Національний музей «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні»	
22.	@tustan_ua	Заповідник «Тустань» (Сколівський р-н)	
23.	@PROSTIR_MUSEUM	Відкритий музейний портал «Музейний простір»	

Список використаних джерел і літератури:

1. #MuseumWeek, 23–29 марта 2015 года [Електронний ресурс] // #MuseumWeek. – Режим доступу: http://museumweek2015.org/src/docs/museumweek_russian.pdf
2. List of participants [Електронний ресурс] // #MuseumWeek. – Режим доступу: <http://museumweek2015.org/en/participants/>
3. Западенко І. Можливості Twitter для журналістів. Case ElectUA [Електронний ресурс] / І. Западенко, В. Мороз // МГО «Інтерньюз-Україна». – Режим доступу: http://civic.kmu.gov.ua/consult MVC_kmu/uploads/attach-578-211759395.pdf
4. Отчет об акции #MuseumWeek [Електронний ресурс] // Исторический музей в социальных сетях. Проекты, акции, аналитика. – Режим доступу: <http://blog.mediashm.ru/museumweek-analysis>
5. Підсумок акції #MuseumWeek2015: нові зв'язки українських музейників [Електронний ресурс] // Музейний простір. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/34736>
6. Что такое #MuseumWeek2015 и зачем это нужно? // Hleb.asia. – Режим доступу: <http://hleb.asia/museumweek2015/>

М. І. Алещенко

РОЛЬ МУЗЕЮ В ЖИТТІ ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО АГРАРНО-ТЕХНІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У статті йде мова про музей історії Подільського державного аграрно-технічного університету, аналізується зміст його експозиції, розповідається про найбільш цікаві його експонати.

Ключові слова: музей, Подільський державний аграрно-технічний університет (ПДАТУ), сільськогосподарський інститут (СГІ), експонат, колекція, факультет.

Музей історії Подільського державного аграрно-технічного університету є невід'ємною частиною навчально-виховного процесу.

Музей було відкрито 1967 р. з ініціативи доктора біологічних наук, професора Семена Сергійовича Сербіна, який очолював Кам'янець-Подільський сільськогосподарський інститут (з 1995 р. – Подільська державна аграрно-технічна академія, а з 2004 р. Подільський державний аграрно-технічний університет – примітка автора) з 1957 до 1980 рр.

Організатором та першим завідувачем музею став кандидат історичних наук, доцент Василь Петрович Ланевський. В інституті він працював з 1964 до 1992 рр. [1, с. 4].

1993 року з ініціативи ректора інституту професора Михайла Івановича Самокиша музей зазнав докорінної реконструкції. Робочу групу з реорганізації музею очолив декан факультету соціально-гуманітарної освіти, доцент Василь Григорович Романюк. До складу групи увійшли також доценти Михайло Іванович Алещенко та Олександрович Каденюк (нині – доктор історичних наук, професор кафедри історії і філософії ПДАТУ – прим. автора), завідувач музеєм Володимир Васильович Сальва, старший викладач Федір Антонович Дудун та художники Станіслав Петрович і Леонід Петрович Грабовські.

Керівництво ПДАТУ завжди надає музею необхідну матеріальну та моральну підтримку. Музей розміщений в двох кімнатах головного корпусу університету і нараховує понад 1000 експонатів. Це архівні документи, фотографії, газетні матеріали, особисті речі викладачів та студентів, монографії, підручники, збірники наукових праць тощо.

Музейна експозиція побудована за хронологічним принципом і охоплює період з 1919 р. (відкриття сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському Державному Українському університеті) до сьогодення.

Перш за все, музей є візитною карткою університету. В ньому побували відомі державні діячі, зокрема колишній голова Верховної Ради В.М.Литвин, народні депутати України, відомі українські вчені (наприклад, академік П.Т. Тронько), іноземні гості з Австрії, Аргентини, Китаю, Молдови, Німеччини, Пакистану, Польщі, США та Франції. 19 травня 2014 р. музей відвідав посол Ісламської Республіки Пакистан в Україні Ваджахат Алі Муфті, який перебував з робочою поїздкою в університеті [2, с. 1].

Музей відіграє важливу роль в профорієнтаційній роботі. Так, 22 жовтня 2014 року в день відкритих дверей університету музей відвідали ліцеїсти Кам'янець-Подільського військового ліцею, студенти Кам'янець-Подільського індустріального коледжу, Бучацького коледжу, Снятинського та Хотинського технікумів, учні шкіл Кам'янця-Подільського (всього 110 осіб).

Музей є навчально-науковою лабораторією кафедри історії і філософії університету, відіграє важливу роль в навчальному процесі. Його на першому семінарському занятті обов'язково відвідують першокурсники, оскільки це заняття присвячене історії м. Кам'янця-Подільського та Подільського державного аграрно-технічного університету. Музей надає методичну та консультативну допомогу студентам при написанні повідомлень та рефератів з історії університету.

У ньому зберігаються спогади випускників Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту та інші цікаві документи.

Спільно із працівниками наукової бібліотеки університету викладачі кафедри історії і філософії та завідувач музеєм провели науково-практичні студентські конференції, присвячені 80-й річниці Голодомору та 70-й річниці визволенню України від німецько-фашистських загарбників. В третій декаді квітня така конференція буде присвячена 70-й річниці спільній перемозі народів СРСР над гітлерівцями.

Нині в музеї функціонують три спеціальні виставки. Найбільша виставка присвячена 70-річчю перемоги у Другій світовій війні. Тут, зокрема, знаходяться фотографії Миколи Аркадійовича Храновського, який навчався на робітфаці Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, а в роки війни був одним із керівників антифашистського підпілля у Проскурові та випускника інституту другої половини 1950-х років відомого державного діяча, одного із керівників партизанського руху Василя Андрійовича Бегми.

Виставлено військово-публіцистичний нарис «Хотинський напрямок», в якому мова йде про героїчні і трагічні події в роки Другої світової війни в буковинському Придністров'ї. В центрі уваги нарису – боротьба жителів краю проти фашистських загарбників і битва за Хотин – важливий стратегічний пункт для обох воюючих сторін. Автор книги – випускник агрономічного факультету 1965 р заочної форми навчання Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, капітан першого рангу у відставці, лауреат премій Національної спілки журналістів України «Золоте перо» Володимир Дмитрович Самофалов. Цю книгу він подарував інституту в квітні 2010 р. [3, с. 3]. Цікавими є спогади про участь в обороні в Аджимушкайських каменоломнях (в шести кілометрах від м. Керч) випускника інституту 1932 р. Єпіфана Андрійовича Сороковського. З 1958 р. до 1984 р. він працював доцентом в рідному інституті [4, с. 4].

Тут же знаходиться стаття «Літературної газети» за 14 січня 1976 р. Олександра Боріна «Подвиг». В ній, зокрема, мова йде про випускника Кам'янець-Подільського СГІ 1926 р., доктора сільськогосподар-

ських наук, старшого наукового співробітника Всесоюзного інституту рослинництва Вадима Степановча Лехновича. Після закінчення інституту він працював під керівництвом всесвітньовідомого вченого Миколи Івановича Вавілова. В блокадному Ленінграді (зараз – Санкт-Петербург) В. С. Лехнович зберіг 1200 світових зразків картоплі.

Змістовними є матеріали про учасника українського націоналістичного підпілля, видатного вченого-селекціонера, випускника інституту 1925 року Івана Юхимовича Громика.

Інші дві виставки присвячені 115-й річниці від дня народження Олексія Володимировича Квасницького та 105-й річниці від дня народження колишнього ректора інституту Семена Сергійовича Сербіна.

Найпочесніше місце серед випускників інституту 1925 р. належить Герою Соціалістичної праці, академіку АН УРСР, заслуженому діячу науки і техніки УРСР, лауреату Державної премії УРСР, вченому зі світовим іменем О. В. Квасницькому. Нині науково-дослідний інститут свинарства НААНУ, який знаходиться у Полтаві, носить його ім'я. Багато років О.В. Квасницький очолював цей інститут.

Найстарішими експонатами музею історії ПДАТУ є матеріали 1920 р., пов'язані з другим деканом сільськогосподарського факультету при Кам'янець-Подільському державному українському університеті Миколою Тимофійовичем Геращенком. 15 грудня 1995 року в день презентації Подільської державної аграрно-технічної академії його донька Ольга Миколаївна Геращенко подарувала університету студентську роботу свого батька на тему «Строение слизистой оболочки полости носа». Ця робота була виконана 1908 р. на медичному факультеті Харківського університету, де він навчався.

В музеї знаходиться диплом М. Т. Геращенка про закінчення імператорського Харківського університету, який датується 9 березня 1912 року, а також звіт про заняття за кордоном, що був надрукований в Саратові 1915 року. У Віденському університеті М. Т. Геращенко під керівництвом професора А. Кройдля досліджував фізіологію серця черепахи. Крім того, експонуються наукові праці М. Т. Геращенка. В музеї знаходяться підручники та збірники наукових праць викладачів інституту 1920-х років.

З особливою цікавістю відвідувачі музею знайомляться з щоденником «В северных широтах». Автор цієї праці випускник 1924 р. Василь Григорович Мізін на криголах «Вайгач» був у полярній експедиції, що тривала з 1913 по 1915 р. і першою пройшла морський арктичний шлях від Владивостока до Архангельська. Під час експедиції було відкрито Північну землю. За участь в експедиції В. Г. Мізіна нагородили срібною медаллю та пам'ятним знаком Всеросійського географічного товариства [5, с. 3].

Цікавими є матеріали про випускника інституту 1931 р. видатного генетика і біохіміка Миколу Дмитровича Тарнавського [6, с.5].

У музейній експозиції знаходиться свідоцтво (диплом) про закінчення Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту, датований 8 жовтня 1928 р., який отримав Василь Іванович Пальчевський. Успішно захистивши кандидатську і докторську дисертації, професор В.І. Пальчевський багато років завідував кафедрою рослинництва в Білоцерківському сільськогосподарському інституті (нині – Білоцерківський національний університет – примітка автора). За його редакцією вийшов перший в Україні навчальний посібник «Основи агрономії».

Привертають увагу відвідувачів музею такі оригінальні експонати як рахівниця, логарифмічна лінійка, арифмометр, телекамера «Електроніка Н-801», відеомагнітофон «Електроніка-509» (випуск 1979 р.), перший персональний комп'ютер (1986 р.), факел Московської Олімпіади 1980 р. та мінітрактор, зібраний 1973 р. студентами факультету механізації сільського господарства під керівництвом доцентів М. М. Голотіна та В. К. Фаюстова.

Перший виїзд трактора «Т-6 Міні», як згадує один із його учасників випускник інституту 1974 р. І.Д. Тимошук, відбувся під час першотравневого параду 1974 р. під схвальні вигуки та оплески глядачів.

На одному із стелажів музею зберігається форма бійця студентського будівельного загону. В літні канікули студенти інституту працювали на будівельних майданчиках Тюмені та Магадану (Росія), Миколаївської та Хмельницької областей. Щорічно вони освоювали 800-900 тисяч радянських карбованців капіталовкладень [7, с. 15].

У музеї знаходиться прапори Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту та Подільської державної аграрно-технічної академії.

Окремі стенди розповідають про розвиток художньої самодіяльності та спортивно-оздоровчої роботи. Вагомі досягнення здобули велосипедисти, гирьовики, гандболісти та важкоатлети вназу.

Відвідувачі музею знайомляться з автобіографічною книгою «Призвание» видатної вченої України, академіка Олени Семенівни Алесксеєвою, яка багато працювала в університеті. Свою книгу спогадів «Час. Люди. Події» подарував генерал-майор СБУ, доктор юридичних наук, професор, працівник освіти України Микола Павлович Стрельбичський, який закінчив агрономічний факультет 1976 року.

Серед випускників університету – 11 Героїв Соціалістичної Праці, 2 Герої України та двічі Герої Соціалістичної Праці Григорій Іванович Ткачук. В музеї експонуються матеріали про Т.І. Ткачука та Героя України Петра Володимировича Івашука.

З нагоди 75-річчя, 80-річчя, 85-річчя, 90-річчя з дня заснування університету в музеї знаходяться привітання від президентів України Л.Д. Кучми та В.А. Ющенка, Кабінету Міністрів України та Голови Верховної Ради України В.М. Литвина.

Ось далеко не повний перелік експонатів, які привертають увагу багатьох відвідувачів музею історії Подільського державного аграрно-технічного університету. Діяльність музею завжди спрямована на увічнення пам'яті про людей, які працювали в різний час в університеті, на визначні події в житті ПДАТУ та постійне примноження духовних цінностей.

Список використаних джерел і літератури:

1. Алещенко М. І. Музею університету – 40 років / М. І. Алещенко // Вісник університету (газета Подільського державного аграрно-технічного університету). – 2007. – № 29 (71).
2. Посол Пакистану в Подільському державному аграрно-технічному університеті // Вісник університету. – 2014. – № 2.
3. Алещенко М. І. Не старіють душею ветерани / М. І. Алещенко // Вісник університету. – 2010. – № 49 (91).
4. Сороковський Є. Підземний гарнізон / Є. Сороковський // Прапор Жовтня (Газета Кам'янець-Подільського міського та районного комітетів компартії України, міської і районної рад народних депутатів Хмельницької області). – 1987. – № 75 (1159).
5. Алещенко М. І. Унікальний експонат музею університету / М. І. Алещенко // Вісник університету. – 2012. – № 9 (104).
6. Рось І. Ф. Видатний український генетик і біохімік / І. Ф. Рось // Вісник університету. – 2009. – № 40 (82).
7. Ланевський В. О. Каменець-Подольський сільськогосподарський інститут / В. О. Ланевський, В. А. Мельник. – Львов: Облполіграфіздат, 1989. – 20 с.

В. Г. Візнюк

ВІДКРИТТЯ КІМНАТИ-МУЗЕЮ В МЕДЖИБІЗЬКІЙ ЗОШ І-ІІІ СТУПЕНІВ

Стаття присвячена важливій події в культурному житті містечка Меджибожа – появі шкільної кімнати-музею освіти в Меджибізькій ЗОШ І-ІІІ ступенів.

Ключові слова: шкільний музей, культурно-освітня робота, навчання, виховання, збереження.

У наш час, коли здійснюються активні пошуки ефективних засобів становлення світогляду учнівської молоді, особливо актуальною є співпраця школи і музею. Сучасний музей навчального закладу повинен стати одним із ефективних засобів навчання, розвитку, виховання молоді у процесі вивчення історії та культурної спадщини України, загальнолюдських цінностей, їх збереження, використання, примноження [1, с. 214].

Музей самим існуванням покликаний допомагати осмислювати сучасне через минуле, впливати на розум і серце людини [2, с. 124]. Тут діти мають можливість ознайомитися з його функціями та напрямками діяльності, зрозуміти, що музейні предмети є джерелами наших знань з історії минулого часу, які треба берегти і цінувати, у них виникає бажання займатися дослідницькою роботою та формується інтерес до музеєзнавства.

17 березня 2015 року в Меджибізькій ЗОШ І-ІІІ ступенів відбулася знаменна подія – відкриття кімнати-музею освіти Меджибожа. На свято в школу завітали голова Летичівської районної державної адміністрації Матлаєва І. Д., начальник відділу освіти, молоді та спорту Летичівської РДА Вараниця І. Г., методист відділу освіти Коржик С. А., Меджибізький селищний голова Гуцалюк Т. Г., учасники обласного семінару заступників директорів шкіл з навчальної роботи, колишні вчителі та випускники школи, жителі селища, спонсори. Всі гості зібралися в просторому, світлому шкільному актовому залі. До присутніх з вступним словом звернулася директор школи Зінаїда Станіславівна Пупиш. Вона з великою любов'ю згадала про славні сторінки минулого рідного Меджибожа, розповіла про історію створення в школі музею.

Ідея шкільного музею виникла в Зінаїди Станіславівни давно, адже в школі є гарні традиції виховання та навчання молоді, які передавалися від колишніх вчителів і сьогодні ці знання передають своїм учням талановиті фахівці своєї справи. Директору школи, яка пройшла шлях від піонерської вожатої, вчителя

російської мови і літератури, заступника директора з виховної роботи до такої відповідальної посади – очільника шкільного закладу, вдалося згуртувати людей небайдужих до педагогічної справи, справжніх професіоналів, учителів, які не тільки вміють передати знання учням, але є для них справжнім прикладом в усьому.

Організатором створення музею стала директор школи, поруч були вчителі-однодумці, які допомагали втілити в життя цю ідею. Робота по створенню музею розпочалася з вивчення архівних джерел та бібліотечних видань, спогадів мешканців містечка, вчителів, випускників, наукових робіт співробітників ДІКЗ «Межибіж». Вдалося зібрати багато цікавих матеріалів з історії шкільництва від найдавніших часів до сьогодення, раритетні фото, документи. Музейна кімната невелика, стенди гарно оформлені, фотографії, які ілюструють основну інформацію. На стендах можна побачити історію освіти давніх часів, Київської Русі, Литовської та Польської доби, Російської імперії, радянського періоду, часів незалежності. Доповнюють експозицію книги, шкільний одяг ХХ століття. Також подається інформація про Меджибізький дитячий дошкільний заклад, який очолює Г. Д. Крутих, дитячу школу мистецтв під керівництвом В. Я. Білоуса. На стендах в коридорі інформація про освітян Меджибізького району, директорів та заступників, учителів, які віддали педагогічній праці багато років, випускників школи. Облаштування музею, кріплення стендів робили С. І. Данішевський, Ю. Й. Візнюк, художнє оформлення – О. П. Савченко.

Відкриття музею розпочалося цікавою, пізнавальною екскурсією, яку провели для учасників свята підготовлені екскурсводи-школярі, учні 7–9-х класів: Островська Альона, Сікун Марина, Папка Владислав, Трайнич Віктор, Леськів Наталія, Кобець Мар'яна, Осадчук Костянтин, Недял Ірина, Слободянюк Валерія, Радецька Ірина, Марущак Дмитро, Багас Марія, Кобець Анна, Мазур Діана, Череповська Мар'яна, Петрусенко Каріна, Кравець Віталій.

Після закінчення екскурсії гості повернулися до актового залу, де відбувся святковий концерт на честь відкриття музею. Вокальна група вчителів у складі Людмили Іванової, Наталії Майдан, Галини Недял, Андрія Белеуша виконала пісню про Україну. Оскільки в містечку Меджибожі жили люди різних національностей, звучали українські, польські, єврейські пісні. У виконанні учнів присутні побачили українські танці – гопак та «Маруся», польські – карапет і краков'як, єврейський – «Хаванагіла». Вразив всіх ніжний, урочистий вальс і на мить здалося, що знаходимося не в актовому залі, а в середньовічному замку. Ніби заворожені, з захопленням дивилися на те, що відбувалося на сцені.

Керівник семінару заступників директорів шкіл Рачок Тетяна Миколаївна подякувала директору школи, педагогічному колективу, учням, привітала всіх з нагоди відкриття кімнати-музею і назвала подію значною не тільки для району та області, але вважає цей досвід важливим і на всеукраїнському рівні.

Присутніх привітали також начальник відділу освіти, молоді та спорту Летичівської райдержадміністрації Вараниця Іван Григорович та методист відділу освіти Коржик Світлана Анатоліївна. Вони відзначили високий рівень та гарну підготовку свята, подарували для новоствореного музею історичні книги.

До гостей з вітальним словом звернулася Меджибізький селищний голова Гуцалюк Тамара Григорівна, вона передала директору школи спонсорську допомогу на подальший розвиток шкільного музею.

Директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», випускник школи Погорілець Олег Григорович у своєму виступі відзначив значимість події, звернувся з щирими, теплими словами подяки до колишніх вчителів, вручив директору школи книги для музею. Його підтримала провідний науковий співробітник заповідника Візнюк Вероніка Григорівна, висловила думку, що це важлива подія для Меджибожа, яка буде записана до літопису містечка, подарувала збірники наукових статей.

На свято до Меджибожа приїхав випускник школи, відомий подільський поет і письменник Мацько Віталій Петрович, який виступив перед присутніми. Він наголосив, що не можна забувати своє коріння, витоки, з яких і виростає особистість. З вдячністю згадав про колишню вчительку української мови і літератури Масенко Віру Павлівну, яка сприяла становленню його як поета, передав до музею свої твори.

Від колективу колишніх вчителів до присутніх звернулася Назаришина Станіслава Броніславівна, яка висловила впевненість в тому, що новий музей стане справжнім осередком культури, буде і далі розвиватися, подарунком від неї став новий вірш про нашу квітучу землю, про Україну.

Найбільш емоційним був виступ Михайлової Світлани Романівни, випускниці школи, бібліографа, краєзнавця, колишнього заступника директора Державного архіву Хмельницької області. Вона зазначила, що найталановитіші діти живуть в нашому містечку Меджибожі і найкраща школа – Меджибізька. Вона подякувала вчителям і учням за гарний настрій, за чудове свято, передала в дарунок музею книги.

Розділити радість творців музею прийшли сивочолі ветерани, чії імена назавжди ввійшли в історію Меджибізької школи: Ольга Василівна Журавська, Любов Миколаївна Ставничук, Галина Іванівна Кульчицька, Олена Яківна Гоженко, Анатолій Степанович Щербатов, Поліна Романівна Щербатова, Тамара

Василівна Микитюк, Надія Костянтинівна Попик, Раїса Андріївна Побережник, Станіслава Броніславівна Назаришина, Людмила Михайлівна Нейверт, Марія Степанівна Коробочка, які своєю подвижницькою працею заклали основу, наріжний камінь у фундамент духовних надбань, передали досвід роботи майбутнім поколінням педагогів.

Меджибізьку школу без перебільшень можна назвати флагманом освітянської справи. Тут впроваджуються в життя нові ідеї і форми навчання. В цьому колективі – талановиті особистості, які допомагають дітям бути гармонійно розвинутими. Учні школи демонструють високий рівень знань з різних предметів на районних та обласних олімпіадах, плідно працюють члени Малої академії наук України. Школярі Меджибожа є активними учасниками спортивних заходів, що відбуваються між місцевими школами, районних змагань. В позаурочний час в школі працюють танцювальні гуртки під керівництвом Андрія Белеуша, унікальне екологічне ательє «Garbadge», роботу якого вже багато років очолює вчителька біології Лілія Слободян.

Педагогічний колектив школи став ініціатором відродження давніх українських традицій. Під керівництвом вчительки української мови і літератури Людмили Михайлівни Гончар була створена композиція «Андріївські вечорниці», активними учасниками дійства стали вчителі, до них приєдналися працівники закладів культури – музиканти Сергій Мазур, Андрій Корецький, Валерій Гаврилук, Юрій Петров, викладач вокалу Меджибізької дитячої школи мистецтв Лариса Козко, керівник комунального підприємства Сергій Стецьків, підприємець Михайло Блонський. З великим успіхом відбулися виступи в Меджибізькому будинку культури, клубах сіл Ставниці і Требухівців. Кошти, які вдалося зібрати, були передані на допомогу воїнам, які є учасниками АТО.

З 1952 по 2014 роки середню освіту в Меджибізькій школі отримали 2193 учні, золотою медаллю нагороджено 100, срібною – 38 випускників. Отже є значні здобутки, є чим пишатися!

З впевненістю можна сказати, що кімната-музей освіти Меджибожа стане важливою ланкою в процесі виховання в учнів любові до своєї малої Батьківщини, гордості за героїчне минуле нашої держави. Шкільний музей стане центром проведення краєзнавчих, народознавчих занять, уроків історії, він буде поповнюватися новими матеріалами і предметами.

Список використаних джерел і літератури:

1. Мельник О. Краєзнавча робота в шкільних музеях / О. Мельник // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника / редкол.: Л. П. Станіславська (відп. ред. та ін.). – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 214.
2. Ховрич С. М. Музей вишу – важливий осередок культурно-освітньої сфери держави Україна (на прикладі музею історії КПП) / С. Ховрич // Жовківські читання 2011: Збірник статей першої наукової конференції «Музей в сучасному світі» / Львівська галерея мистецтв. Упорядник С. Каськун. – Львів: Видавництво «Растр-7», 2011. – С.124.

О. В. Кириліна

ЕКСПОЗИЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ ЗАЛИ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ ВІД СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ДО СЬОГОДЕННЯ

У статті йдеться мова про побудову і розвиток музейної експозиції Літературної зали, яка узагальнює літературний процес Кам'янець-Подільського від середньовіччя до сьогодення. Вертикальні вітрини, які розташовуються у хронологічній послідовності, знайомлять відвідувачів із безліччю імен видатних письменників не лише українських, а й зарубіжних, життя яких чи творчий шлях так чи інакше був пов'язаний з містом. Також у статті подаються найбільш відомі експонатами літературної зали, що були задіяні в експозиції: фотодокументи, листи, книги та інші особисті речі письменників.

Ключові слова: літературна зала, меморіальна кімната, літературний процес, експозиція, експонати.

У 2008 році з метою увічнити пам'ять про видатну людину і її життя, в приміщенні Картинної галереї було створено меморіальну кімнату байкаря Микити Павловича Годованця. Кімнату створено зусиллями працівників музею-заповідника, які тісно співпрацювали з рідними байкаря. Анатолій Годованець, син Микити Годованця, передав у фонди музею значну кількість батькових речей, що надало змогу до-

силь детально відтворити меморіальну обстановку, в якій жив чоловік і відбувалися важливі події його життя.

У 2012 році вирішено доповнити меморіальну кімнату та перейменувати її на літературну залу. Причиною таких змін стали пошуки розширення та збільшення аудиторії відвідувачів. Зокрема, науковці і практики порушують проблему пошуку шляхів, методів і технологій навчання молоді. Одним із таких напрямків є музейна педагогіка, в якій вбачають інноваційну педагогічну технологію, що ґрунтується на інтеграції суспільно-гуманітарних наук. Все це стало поштовхом до створення літературної зали, як об'єкту для поглибленого вивчення, популяризації літератури рідного краю та літературного процесу на Кам'янецьчині. Літературна зала у своїй роботі не обмежується пропагандистською діяльністю, оскільки вона є не лише місцем зібрання архівних документів, підручників, книг, фондів зібрань тощо, а є науковим закладом. Зала задумувалася як фактичне відображення літературного життя, творчості письменників, діяльності літературних гуртків, об'єднань та часописів нашого міста в контексті культурного розвитку міста.

В якості експонатів виступають оригінали і їх «замінники», тобто відтворення музейних предметів, а також інший науково-допоміжний матеріал, необхідний для наочного показу зв'язків між предметами і розкриттям теми. До складу експозиції входять письмові тексти різноманітного характеру.

Всі частини експозиції взаємопов'язані між собою і складають її тематичну структуру. Відповідно до неї експозиційні матеріали діляться на структурні одиниці – експозиційні комплекси, тобто групи предметів, пов'язаних між собою за змістом або іншими ознаками і складають зорову і смислову єдність. В якості експозиційного комплексу може розглядатися і експозиційний зал, створений за єдиним проектом і має свій неповторний вигляд.

Предмети в експозиції літературної зали представляють собою науково організовану сукупність, оскільки їх відбір та розміщення ґрунтуються на розробленій колективом музею наукової концепції. Вони служать засобами для вираження певного змісту, отже, утворюють знакову систему. Тому експозиція літературної зали є своєрідним «текстом», який потрібно не тільки споглядати, а й осмислювати.

Експозиція становить основу музейної комунікації, яка здійснюється шляхом зорового сприйняття відвідувачами експозиційних матеріалів, розміщених у певному просторі. Для того щоб полегшити процес спілкування відвідувачів з експонатами, зробити його більш результативним і плідним, у створенні експозиції взяли участь не тільки науковці, а й художники, які принесли в залу образний початок. Кожна вітрина за допомогою художнього оформлення відображає ту чи іншу епоху, що надає їй концептуально смислової самодостатності. На музейному терені в науки і мистецтва єдина мета – допомогти людині досягнути логічний зв'язок речей і явищ, повести її до пізнання світу через співтворчість і співпереживання. Цікавим є також художнє оформлення стін, що відображають ту чи іншу епоху завдяки різним малюнкам, портретам, картам, фото, текстам творів письменників, хоча й всі вони є репродукціями.

Перша вертикальна вітрина за допомогою малюнків і текстів, які є «замінниками» оригіналів, однак містять цікаві факти та коротку біографію письменників, відображає епоху середньовіччя, а саме починається з XVI ст. Хоча ми знаємо, що відомості про Поділля та середньовічний Кам'янець містяться в давньоруських та литовських літописах, польських та вірменських хроніках, та літературне життя в цьому регіоні зародилось не раніше XVI ст. Цьому сприяла діяльність першодрукаря України Івана Федорова у Львові та Острозі. За останню чверть цього століття було створено набагато більше творів, ніж за попередні 300 років. На цей час приходяться і перші згадки про Кам'янець в описах та спогадах іноземних мандрівників. Цікавий опис міста над Смотричем залишив російський письменник, купець та мандрівник Трифон Коробейников, який в 1593 р. відвідав Кам'янець-Подільський і у своїй праці «Мандри Трифона Коробейникова» зробив географічний та топографічний опис міста, порівнюючи його із Можайськом.

Про подільську твердиню згадували у своїх творах і польські поети, зокрема Себастьян-Фабіан Кльонович у поемі «Роксоланія». У Кам'янці народився відомий польсько-шляхетський хроніст та мемуарист, домініканський монах, знаменитий геральдик і проповідник Шимон Окольський. Його роботи використовував Микола Гоголь для написання легендарного роману «Тарас Бульба».

Першим письменником, вихідцем з Кам'янця-Подільського, можна вважати Ісайю Кам'янчанина. Він працював у Молдавії, Києво-Печерській Лаврі, пізніше – у Москві, де був звинувачений в ересі і висланий до Вологди. Звідти він надсилав російському цареві Івану Грозному листи-послання, які набували широкого розголосу.

Найбільш визначним українським літератором того часу був уродженець м. Смотрич Герасим Смотрицький, який деякий час займав посаду писаря у Кам'янці-Подільському, а пізніше був першим ректором Острозької школи. Тут він готував до друку острозькі видання, у тому числі і широко відому Острозь-

ку Біблію. Його син Мелетій Смотрицький був автором багатьох богословських полемічних трактатів та граматики церковнослов'янської мови, яка протягом декількох століть була підручником для навчальних закладів України.

У 1621 р. український політичний, церковний і освітній діяч, Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі Петро Могила брав участь у Хотинській битві. Після поранення лікувався в Кам'янці-Подільському. В його особистих записках зберігається легенда, яка пов'язана із замковою церквою в місті Кам'янці – Покровською.

У 1670 р. у Кам'янці-Подільському народився доктор філософії та богослов'я, історик, вірменин за походженням, Степанос Рошка.

У XVIII ст. після запровадження на Поділлі Берестейської унії традиції українського письменства на Поділлі перервалися і важко назвати письменників та поетів того часу, котрі працювали у Кам'янці. У греко-католицьких та римо-католицьких навчальних закладах міста вивчалися у першу чергу твори польських та античних авторів.

У 1793 р., після другого поділу Речі Посполитої, Поділля стало частиною Російської імперії. Російська влада робила кроки щодо витіснення польської культури та літератури з цієї території і взяла курс на «зросійщення» культурно-освітнього життя. Після закінчення війни з Наполеоном у місті над Смотричем деякий час працювали відомі російські поети – колишні учасники військових дій. Тому друга вертикальна вітрина відображає вже XIX – початок XX ст. Так, у липні 1815 р. сюди прибув Костянтин Батюшков – російський поет, поезія якого мала великий вплив на лірику молодого О. Пушкіна. Тут він заочно вступив до літературного товариства «Арзамас», написав вірші «Розлука», «Пробудження» та інші.

У 1816 р. у Кам'янці-Подільському служив майбутній поет Володимир Раєвський – засновник таємного гуртка «Залізні персні», який пізніше брав участь у декабристському революційному русі.

У січні 1831 р. для боротьби з епідемією холери в Подільській губернії до міста прибув відомий прозаїк та лексикограф Володимир Даль. Враження від свого перебування у Кам'янці лягли в основу повісті «Подоланка».

У XIX ст. на Поділлі проживало чимало відомих польських поетів та письменників – представників так званої «української школи» в польській літературі. Зокрема, у Кам'янець-Подільській гімназії навчався відомий поет Маурицій Гославський – автор поеми «Поділля». З 1864 по 1874 р у Кам'янці-Подільському проживав польський письменник та поет Адам Пług. Неодноразово відвідував Кам'янець-Подільський польський письменник Тимон Заборовський. Тут він збирав пісні і легенди про давнє минуле краю. Головна праця – поетичний цикл «Подільські думи за часів турецького панування». Станіслав Старжинський (1785–1855) – польський письменник, відомий ще як Стах із Заміхова, проживав із родиною у Кам'янці-Подільському. Враження від подільської природи відображені в ліричних поезіях.

Найбільш відомим польським письменником міста другої половини XIX ст. був Ю. Ролле – автор численних художніх робіт та нарисів на історичну тематику. Саме він вперше художньо описав життєвий шлях дружини турецького султана Сулеймана Пишного Роксолани – уродженки України. Його праці в майбутньому часто використовувались літераторами, котрі писали на історичну тематику. Зокрема, на основі праць Ю. Ролле відомий письменник Г. Сенкевич створив роман «Пан Володичевський». У вітрині експонується оригінальне фото Ролле з фондів музею.

Поділля у XIX ст. відвідували відомі українські поети. Так, восени 1846 р. у складі археографічної комісії до Кам'янця-Подільського прибув Тарас Шевченко. Знайомство з людьми та історією краю залишили свій відбиток у поемах «Гайдамаки», «Меж скалами, неначе злодій...», у повісті «Варнак» та ін. У вітрині експонується оригінальний експонат з фондів музею – прижиттєве фото Т.Г. Шевченка.

Варто зауважити, що експозиція літературної зали постійно доповнюється. Так, 26 лютого 2014 року на честь 200 річчя з дня народження Т.Г. Шевченка експозицію доповнили новими речами з фондів музею, такими як: твори живопису шевченківської тематики (гравюри та портрети В. Касіяна, М. Панасюка, С. Кукурузи, Є. Рябової, В. Лашка та ін.), старовинні листівки (сім'ї Розвадовських, видавництва «Час» та ін.), вази, присвячені 125- та 150-річчю з дня народження Т.Г. Шевченка, одна з яких подарована музею Анатолієм Годованцем (позолота, петриківський розпис), книги («Древности изданные временною комиссиею для разбора актов». – К., 1846 р., Т. Шевченко «Кобзарь». – С-Петербург, 1908 р. та ін). Також експозиція доповнена виставкою екслібрисів художника Бориса Романова, яка називається «Шевченкіана Бориса Романова».

Не дарма для літературної зали обрали приміщення Картинної галереї, адже саме тут у 1849-1856 рр. в Подільській духовній семінарії навчався відомий український письменник Степан Руданський. Саме тут він розпочав свою літературну діяльність.

Подільську семінарію також закінчив Анатолій Свидницький, котрий у повісті «Люборацькі» відобразив враження від міста. У вітрині експонується оригінальне фото з фондів музею.

У 1869 р. з ціллю статистичних і етнографічних досліджень Кам'янець відвідав Павло Чубинський – український етнограф, фольклорист, поет, громадський діяч, автор слів Гімну України.

Місто кілька разів відвідував відомий український театральний діяч та письменник Михайло Старицький. Зібраний тут матеріал він потім використав при написанні творів «Розбійник Кармалюк» та «Богдан Хмельницький».

Перша світова війна та Українська національно-демократична революція 1917-1921 рр. значною мірою вплинули на стан літератури на Поділлі. Деякі відомі письменники взяли участь у Першій світовій війні. Так, влітку 1916 р. відомий російський письменник Михайло Булгаков був лікарем одного із госпіталів Кам'янця-Подільського.

У горизонтальній вітрині, яка відноситься до першої і другої вертикальних вітрин, експонуються такі старовинні книги, як: «Хождение дьяка. Трифон Коробейников», «Грамматика слов'янська» М. Смотрицького, «Заметки. Нотатки» Й. Ролле (1863), «Русские древности» (1846), а також літографія В. Гагенмейстера «Портрет С. Руданського» і старовинні фотолистівки кін. XIX – поч. XX ст.

Наступні три вертикальні вітрини відображають епоху буремного XX ст. У період революції 1917-1921 рр. у Кам'янці-Подільському розпочали свою діяльність чимало відомих українських письменників та поетів. Свої перші твори в друкованих виданнях УНР опублікували видатний поет-лірик Володимир Свідзінський, Володимир Сосюра, який відобразив період свого перебування у Кам'янці-Подільському в автобіографічному романі «Третя Рота», письменники-гумористи Остап Вишня, який друкувався в часописі УПСР «Трудова громада» та Микита Годованець. Продовжували свою плідну діяльність українські дореволюційні письменники та публіцисти – колишні вихованці Подільської духовної семінарії: П. Богацький, М. Левицький, О. Лотоцький та інші.

В утвореному в 1918 р. Кам'янець-Подільському державному українському університеті працювало чимало відомих вчених філологів, які займалися також літературною діяльністю та літературною критикою. Серед них особливо слід виділити ректора університету Івана Огієнка, поета-неокласика Михайла Драй-Хмара – викладача слов'янських мов, літературного критика Миколу Плевако – автора кількох робіт про творчість Т. Шевченка, літературознавця Леоніда Білецького. Деякі студенти пізніше стали відомими українськими радянськими поетами, зокрема Валеріян Поліщук, який редагував у Кам'янці-Подільському студентський журнал «Нова думка» (1920).

Після поразки Західноукраїнської революції в липні 1919 р. до Кам'янця-Подільського разом з частинами УГА прибуло кілька відомих галицьких поетів та письменників. Юрій Липа, який свої враження від міста, а також національно-визвольної війна 1917-1921 рр. поклав в основу новели «Кам'янець столичний», Ростислав Заклинський, Мирослав Ірчан, Антон Крушельницький, Осип Назарук, який у Кам'янці працював керівником української преси і пропаганди. Він у місті закінчив історичну повість XII ст. «Князь Ярослав Осмомисл» та приступив до написання твору «Роксоляна».

Утвердження радянської влади на Поділлі наприкінці 1920 р. привело до суттєвих змін у літературному процесі. У 1920-ті роки ще була певна свобода для діяльності українських літераторів, хоча деяка їхня частина після приходу більшовиків емігрувала за кордон. У 1922 р. у Кам'янці-Подільському за редакцією Варфоломія Кириленка був виданий літературний альманах «Буяння», у якому вмістили свої твори «неокласик» М. Драй-Хмара, відомі поети Іван Кулик та Іван Дніпровський.

Основною темою творів, надрукованих у «Буянні», було встановлення радянської влади на Поділлі. У місті розпочав діяти міський осередок літературної організації пролетарських письменників «Гарт», який знову ж таки очолили Іван Кулик та керівник місцевої політосвіти Іван Дніпровський. Твори членів «Гарту» часто друкувались на шпальтах часопису «Червона правда». Вони пропагували ідеї соціалізму і дуже рідко вдавались до ліричної творчості.

У 1924 р. у Кам'янці-Подільському був створений міський осередок літературної організації селянських письменників «Плуг», який очолив перший редактор «Червоного кордону» Сава Божко. До міського осередку входили такі молоді письменники як П. Довгалюк, Д. Копиця, Т. Масенко, Т. Огневик та ін. У 1926 р. після повернення С. Божка до Харкова міська організація «Плугу» фактично розвалилась.

Багато «плужан» влились до міської організації масової літературної організації «Молодняк», яка була створена письменниками-комсомольцями України наприкінці 1926 р. У Кам'янці-Подільському до лав цієї організації належали Терень Масенко, Любомир Дмитерко, Федір Маківчук, Олекса Кундзіч і Володимир Беляєв, якому, до речі, відведені цілі вертикальна і горизонтальна вітрини. Організація висту-

пала за активні соціалістичні перетворення, активно пропагувала серед громадян ідеї комунізму, активно займалась атеїстичною роботою. Їх твори часто друкувались на шпальтах місцевої періодичної преси.

Згортання політики «українізації», репресивна політика радянської влади щодо української творчої інтелігенції в 1930-ті рр. призвели до негативних явищ в українській літературі. У концентраційні табори потрапило чимало письменників та поетів, чий творчий шлях в тій, чи іншій мірі був пов'язаний з Кам'янцем: Л. Старицька-Черняхівська, Б. Антоненко-Давидович, Остап Вишня та інші. Багато із них загинули у сталінських застінках: Д. Бузько, М. Драй-Хмара, М. Ірчан, І. Кулик, В. Поліщук, В. Свідзінський, Г. Шкурупій та інші.

Серед кам'янчан найбільшого визнання в довоєнний період з боку офіційної влади мав Володимир Беляєв – відомий радянський письменник, який народився в Кам'янці-Подільському. В 1935 р. написав оповідання «В Старій фортеці», що лягло в основу майбутньої трилогії «Стара фортеця».

У період Другої світової війни на території Поділля на деякий час було відновлено діяльність українського культурно-освітнього товариства «Просвіта», кам'янецький осередок якого очолював український поет Микола Чирський, який помер у 1942 р. у Кам'янці-Подільському. У часописі «Подоланин» часто друкувались твори заборонених радянською владою українських поетів та письменників. Проте згодом окупаційна влада розпочала репресії щодо членів українських культурницьких організацій.

В боях за визволення Кам'янця-Подільського взяли участь відомі радянські письменники. Серед них – Юрій Бондарєв і Михайло Львов. Письменники та поети міста і країни також брали безпосередню участь у подіях Другої світової війни. Серед них – Володимир Бабляк, Володимир Булаєнко, Євмен Долманта та ін.

Певне пожвавлення у літературному житті Поділля прийшлося на період так званої «відлиги». У 1956 р. вийшов літературний альманах «Кам'янець-Подільський», в якому було надруковано спогади Тереня Масенка, Любомира Дмитерка, Олексія Кундзіча, Наталі Забіли про літературне життя Кам'яниччини у 1920-ті роки. Почали повертатись із забуття твори репресованих письменників. Чимало творів місцевих молодих літераторів було надруковано в місцевій періодичній пресі: Ю. Бейдера, В. Василашка, Наталі Кашук – авторки понад двох десятків книг. У Кам'янці-Подільському плідно продовжував свою творчу діяльність Микита Годованець, який написав кілька нових збірок байок. Велику історико-краєзнавчу та етнографічну роботу проводила Тамара Сис, яка збирала та упорядкувала велику кількість легенд та переказів про Кам'янець-Подільський. Місто не оминув рух «шістдесятників», найбільш яскравим представником якого був Петро Фаренюк – учитель української літератури та мови, автор численних патріотичних поем та віршів. За свою діяльність він переслідувався органами КДБ.

У 1950-1970-ті роки продовжував свою плідну творчу діяльність патріарх української радянської літератури, уродженець Кам'янця-Подільського Микола Бажан. У 1982 р. він за книгу «Карби» був відзначений лєнінською премією. Ряд нових робіт написав Юрій Смолич, який ще в дореволюційний період закінчив чоловічу гімназію в Кам'янці-Подільському. Свої враження від перебування у місті він залишив у повісті «Дитинство».

У післявоєнний період ряд праць видали ті українські письменники та поети Кам'янця-Подільського, котрі в післявоєнний період емігрували за межі України. Так, уродженець с. Боришківці Григорій Костюк, який свого часу закінчив Кам'янець-Подільську гімназію та місцевий Робфак при сільськогосподарському інституті, у 1944 р. виїхав до Німеччини, пізніше до США. Там він написав чимало літературознавчих творів і книгу спогадів «Зустрічі та прощання», де детально відобразив літературно-митецьке життя Кам'янця в першій чверті ХХ ст. Варто також відзначити літературні праці Ольги Мак.

Збірки багатьох цих письменників експонуються в горизонтальній вітрині: Огієнко І. «Рідна мова в українській школі» (1917), «Буяння» (1921), Сис-Бистрицька Т. «Перлини Товтрів Медоборів» (1994), Кашук Н. «Високе відродження», Баженов «Сохрани Солнце».

Експозицію завершують так звані «полиці сьогодення», які постійно поповнюються новими виданнями завдяки нашим теперішнім письменникам.

Нові можливості для розвитку української літератури в Кам'янці-Подільському відкрились в зв'язку з початком «перебудови» та проголошення незалежності України. Зокрема, велику літературну роботу в другій половині 80-х рр. проводив випускник Кам'янець-Подільського пединституту Олександр Климчук – завідувач відділом, а потім редактор часопису «Україна», де опублікував чимало популярних праць про письменників, поетів, діячів мистецтва Кам'янця-Подільського. Доктор історичних наук Віталій Нечитайло, перший лауреат Хмельницької обласної літературної премії імені Володимира Булаєнка (1968) написав ряд цікавих монографій, поем, збірок гумору. Автором кількох поетичних збірок був випускник

Кам'янець-Подільського педінституту Іван Іов. Серед нової хвилі українських поетів відзначимо творчість Сергія Пантюка.

Іншим напрямком зали, як музею, крім збирацької і фондової, є екскурсійна, методична, науково-дослідна, виставкова робота, яка поступово збагачує свої ресурси та набуває популярності, разом з тим розширює музейну аудиторію.

Лекції, тематичні заняття та екскурсії висвітлюють відвідувачам маловідомі сторінки з літературного життя Кам'янця. Прикладом можуть бути такі теми, як: «Літературний процес на Кам'яничині», «Репресії 20-30-х років і долі літературних діячів», «Письменники – визволителі міста», «Літературні осередки, гуртки, об'єднання, часописи нашого краю», «Сучасна література Кам'яничини» та інші.

Систематично проводиться широка методично-консультаційна та освітня робота за такими напрямками: опанування студентами за допомогою музейного працівника секретами професійної екскурсійної роботи; консультаційно-методична робота щодо написання студентами й учнями науково-пошукових досліджень; підбір літератури для наукових проєктів та педагогічних практик студентів; літературно-критична й публіцистична діяльність, що допомагає молоді зорієнтуватися в культурному та літературному процесах міста; проведення планових занять, екскурсій із українознавчих дисциплін, літературного краєзнавства; пошук і підтримка талантів серед студентської та учнівської молоді.

Список використаних джерел та літератури:

1. Косторакова Г.Є. Музеєзнавство. Курс лекцій. Тема 4. Музейна експозиція. Методи побудови експозицій; експозиційні матеріали.
2. Микола Трачук. Курс лекцій для студентів філологічного факультету зі спеціальності українська мова та література. Відродження української літератури 20-х років ХХ ст.
3. Терській С.В. Музеєзнавство (методичні поради). – Ст. 5.
4. litopys.org.ua/suspil/sus11.htm

К. В. Данилова

ГЕОРГІВСЬКІ ХРЕСТИ В НУМІЗМАТИЧНІЙ КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ

У статті описана колекція з групи збереження «Нумізматика», нагороди 19-го – початку 20-го століття.

Ключові слова: *ордени, вензель, Георгіївська стрічка, Подільська і Волинська губернія.*

У фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею зберігається невелика кількість нагород (орденів, медалей, та різноманітних відзнак 18 – початку 20 ст.) ряду східноєвропейських країн та Російської імперії – на той час могутньої держави, яка залишила чималий слід у військовій історії.

Наша сучасна Хмельниччина в 1795 році стала частиною цієї держави у складі Подільської та Волинської губерній. Талановиті майстри, які працювали на монетних дворах Москви та Санкт-Петербургу, створили багато визначних шедеврів, які до наших днів захоплюють нас глибиною та справжньою майстерністю.

До нумізматичної колекції входить 58 одиниць, з яких 46 предметів зберігаються в основному фонді, а 12 – у науково-допоміжному. Дані предмети репрезентують 34 зразки російських нагород більш пізнього часу, детальніше: 15 зразків – 18 століття, а 19 екземплярів – 19-те – початок 20 ст. Майже половина з них – лише копії з оригінальних речей у різних ступенях достовірності відтворення. В цій категорії знаходяться всі нагороди 18 ст. (23 відзнаки) і частково 19 ст. З решти предметів, тобто оригіналів, тільки деякі можуть вважатися рідкісними, в більшості – це досить поширені нагороди другої половини 19 ст. – початку 20 ст.[1].

Лише кілька нагород, переважно Георгіївські, мають в основі коштовні матеріали, а саме – срібло. Про цю доволі відому та поширену відзнаку далі піде мова.

У фондах «ХОКМ» є три екземпляри солдатських Георгіївських хрестів III та VI ступеня 1917 року. Хрести виготовлені з металу і покриті білою емаллю. З лицьового боку – зображення Георгія Побідоносця на коні. На звороті – в центрі, вензель Г.С. та №304520 III ступені. №213950 – VI ст., №228494 – VI ст. Ці нагороди були передані Московським державним музеєм в 1957 році. На жаль, кому вони належали – не відомо [4].

Орден – це спеціальний знак і особлива відзнака встановленої форми, затверджений вищим законодавчим актом і присуджений главою держави за особливі відзнаки і заслуги.

Одержати орден може як кожний громадянин чи колектив людей, так і адміністративна одиниця. Орден як спеціальний знак має три основних елемента: 1) орденська зірка 2) орденський знак 3) орденська стрічка. Витоки всіх 3-х складових частин беруть початок з епохи Хрестових походів. Тоді виникли перші духовно-рицарські союзи – Мальтійський орден, орден Тамплієрів і Німецький орден. Саме від цих орденів-союзів ведуть свою історію сучасні ордени і нагороди. Під час Хрестових походів виникли військово-монарші союзи – ордени. Латинське слово «ордо» – від якого бере початок слово орден, переводиться як ряд, розряд, соціальний статус чи організація. Так католики називали перші монарші общини і духовно-рицарські союзи. Німці – називали «ORDEN», англійці називали їх «ORDER», а французи «ORDRE». В середньовіччі ордени мали, в основному, релігійно-духовне забарвлення [2].

Ще одна різновидність державних нагород – це хрести та медалі. Хрести та медалі, як нагороди нижчого рівня, порівняно з орденами, також діляться на три великих класи. Імператор Олександр I видав наказ про затвердження солдатського орденського хреста – Георгіївського.

Срібний хрест на георгіївській стрічці мав з лицьового боку зображення Георгія Побідоносця, який вражає змія, на звороті – вензель святого Георгія: «СГ». Малюнок солдатської нагороди повністю повторював малюнок офіцерського ордена. Тільки він був не в золотим, а в срібним. Колір стрічки чорний та жовтий, що уособлює військову мужність солдата на полі бою.

Історія цієї відзнаки походить з давнього вірування про смерть та життя цього святого. За християнською історією вважається, що Святий Георгій тричі пройшов через смерть і двічі був воскреслим. У дореволюційній Російській імперії дуже шанували Святого Георгія, більшість полкових церков по всій державі були освячені іменем саме цього святого.

Офіційна назва нової нагороди – «Знак отличия Военного ордена Святого Великомученика и Победоносца Георгия». Нагороджували солдатським знаком, як офіцерів так і солдат, виключно за подвиги на полі бою. Статут цього ордену не раз переглядався. В 1913 році була прийнята передостання редакція статуту ордену. Там також була і нова стаття про відзнаку Військового ордену. З цього часу відзнака іменувалася «Георгіївським хрестом». Нагороджені солдатським Георгієм більше ста років не вважались кавалерами ордена Св. Георгія, а мали статус «числившихся при ордене». З 1913 року солдат також стали називати Георгіївськими кавалерами.

У Статті 63 «Статуту ордену Св. Георгія» йшла мова про таке: «К военному ордену Св. Великомученика и Победоносца Георгия причисляется Георгиевский крест, установленный для нижних чинов в награду за выдающиеся подвиги храбрости и самоотвержения против неприятеля в бою оказанные». Початку відзнака військового ордену (Георгіївський хрест) була без ступенів. Нагородження Георгіївським хрестом означало звільнення від тілесних покарань, сплати податку і підвищення заробітної плати на третину. Коли нижчий чин, вже відмічений «Георгієм», здійснював ще подвиг, заробітна плата збільшувалась на дві третини окладу. Після третього подвигу додаток до заробітної плати дорівнював повному окладу! Такі герої носили свій Георгіївський хрест на стрічці з бантом. Перші два роки відзнаки ордену Св. Георгія не нумерувались, але з 1809 року, за наказом царя, були складені списки всіх нагороджених і на хрестах проставили 9937 номерів. З того часу проводився такий опис: номер хреста, ім'я власника, опис його подвигу. З 1856 року новий статут ордена Св. Георгія вводить 4 ступені Георгіївського хреста. Перші дві ступені – золоті хрести, дві останні – срібні. Для хрестів 1 і 3 ступенів стрічка була з бантом.

Серед нагороджених солдатським Георгієм в 1807 році під номером 5723 значиться дворянський син Олександр Олександрович Александров – рядовий Гродненського уланського полку. Цікаво те, що улан Олександр Олександрович – це відома жінка кавалерист Надія Андріївна Дурова. В 18 років вона вийшла заміж, але з патріотичного поклику в чоловічому одязі вступила в Уланський полк. Йшла чергова коаліційна війна проти Наполеона. За відзнаки при Гутштаді, Гейльсберге, Фридланді була нагороджена солдатським Георгієм і переведена в офіцери. Випадково виявилось, що це жінка. Її хотіли одразу ж звільнити, але імператор Олександр I, коли взяв її історію, взяв під свою опіку єдину жінку-офіцера. Надія Дурова прослужила в кавалерії десять років, брала участь в боях Вітчизняної війни 1812 року, в закордонних походах Російської армії в 1813 році. В 1816 році пішла у відставку з посади штабс-капітана, писала мемуари. Пізніше відомий радянський режисер Ельдар Рязанов зняв фільм «Гусарська балада», надихнувшись історією життя Надії Дурової.

До речі, Надія Дурова була не єдиною жінкою-кавалеристом. Захоплена духом патріотизму в 1814 році, дівчина Анна Люринг, в костюмі свого брата і під іменем Едуарда Круза, вступила в Пруський полк

Лютцова. Боролась з французами. В 1815 році урочисто повернулася у свій рідний Бремен. За свою хоробрість вона заслужила пенсію 150 талерів, яку встановив магістрат Бремена.

Георгіївські Хрести вручались тільки у військовий час. Нагородження йшло послідовно, починаючи з 4 ступені. Воїна, який одержав всі чотири хрести, називали повним Георгіївським кавалером. А самі хрести – всі 4 ступені – повний бант. За звичай, Георгіївським хрестом нагороджували солдат діючої армії або командирів окремого корпусу. Під час війни головний керуючий армією міг нагороджувати офіцерськими орденами Св. Георгія 4 ст., Св. Володимира 4 ст., Св. Анни 2, 3, 4 ст., Св. Станіслава 2 і 3 ст. Представлення до нагороди готувала Георгіївська дума з дійсних семи Георгіївських кавалерів. Нагородження солдат проходило простіше. Солдата міг представити до нагороди або ротний командир, або збори солдат роти. Самі солдати виділялися зі свого середовища достойного нагороди Георгіївським хрестом. Якщо ж відзначився цілий полк, то давали по 3-5 хрестів на роту. Георгіївський хрест не знімали, коли переводили до офіцерів.

Подібну до російського Георгіївського хреста нагороду заснували багато європейських країн. У 1833 році герцог Фрідріх (Саксен-Альтенбург), Герцог Ернест I (Саксен-Кобург-Гота) і герцог Бернгард заснували для герцогств єдиний орден Ернестинського дому. Вищий клас ордену – тільки для членів керуючого династичною лінією. На знаках ордену – портрет засновника династичної лінії Ернеста Скромного Веттина. Три молодших ступені ордену могли отримати за заслуги перед герцогами. В 1834 році герцог Вільгельм (Брауншвейг) також заснував орден, який назвали іменем середньовічного засновника династії Генріха Лева. При ордені Генріха Лева був також хрест «Заслуги» 2-х ступенів. У Болгарії з 1879 року, при Олександрі Баттенберзі, був схожий орден «За бойові заслуги» п'яти класів. При ордені – солдатський хрест 4-х ступенів. Як і орден СВ Георгія, болгарський орденський знак покритий білою емаллю [3, с. 70].

Та все ж російська нагорода визнана найкращою. До 4-х офіцерських орденських хрестів і до 4-х солдатських, в 1878 році була затверджена солдатська медаль «За хоробрість». Медаль «За хоробрість» існувала в Російській імперії ще з 1807 року та мала 4 ступені. Удостоювали нагородою іновірців – на ній не було християнських зображень. Портрет імператора на аверсі (лицьова сторона) і напис «За хоробрість» на реверсі. Цю медаль міг одержати і православний міщанин і селянин. Георгіївський хрест міг одержати тільки солдат. Хоробрість цивільної особи нагороджувалась медаллю. Золоті і срібні медалі були 2-х розмірів – 50 мм впоперек, для носіння на шийній георгіївській стрічці, 28 мм – для носіння на грудях. Коли в 1878 році вийшов указ встановити 4 ступені медалі «За хоробрість», всі нові медалі мали вже один розмір і носили їх на грудях на георгіївській стрічці. Як і Георгіївські хрести, ці медалі перших двох ступенів були золотими, а 3 та 4 ступені – срібні. Орденські Георгіївські медалі «За хоробрість» спочатку призначались для нижчих чинів прикордонної та митної служби, для солдат та матросів. Згодом ця медаль стала загальновійськовою.

Усіма чотирма Георгіївськими хрестами та Георгіївськими медалями був нагороджений старший унтер-офіцер (сержант по-сучасному) 18-го Сіверського драгунського полку Семен Михайлович Будьонний. В громадянську війну Будьонний керував Першою кінною армією [3, с. 77].

Дані нагороди є безцінним інформативним джерелом для вивчення історії краю. Дозволяє глибше та наочніше розповісти про героїзм під час війни та в мирний час. Представлення Георгіївських хрестів в експозиціях Хмельницького краєзнавчого музею допомагає краще описати події, світогляд населення кінця XIX початку XX ст.

Список використаних джерел і літератури:

1. Фонди ХОКМ. – Нм 201-215 нд 3768-3772 3776 3777.
2. Архів ХОКМ. – нд 436.
3. Болгов В., Чепак В., Чепак Г. Фалеристика. Рассказы об орденах и медалях. Украинская академия геральдики товарного знака и логотипа. – К., 2005. – С. 68-77.
4. Фонди ХОКМ. Нм. № 234–237, 239.
5. Кузнецов А. А. Ордена и медали России. – М.: Изд-во МГУ, 1985.
6. Памятные медали. – К.: «Мистецтво», 1982.
7. Новая история. Ч. 1. Учебник для пединститутов. – М., 1978.
8. Новая история. – К., 1975.
9. Колесников Г. А., Рожков А. М. Ордена и медали СССР. – М.: Воениздат, 1974. – 269 с.
10. <http://wikipedia.org>

КОЛЕКЦІЯ ВИШИВОК ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ З ФОНДІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

У статті йдеться про колекцію зразків вишивки Подільської губернії зібрану під керівництвом Є. Сецінського Подільським Церковним Історико-Археологічним Товариством на початку ХХ століття.

Ключові слова: *Подільська вишивка, техніка, мотиви, музейна колекція.*

Вишивка – це духовний символ українського народу, рідного краю, батьківської оселі, тепла материнських рук, це орнаментальна скарбниця колективного генію в якій втілено чудеса народної вигадки. Вишивка в Україні відігравала велику роль, була оберегом, відображала культурні цінності та надбання українського народу протягом століть.

У фондах Кам'янець – Подільського державного історичного музею-заповідника зберігається колекція з 26 альбомів зразків української народної вишивки Подільської губернії, яка була зібрана на початку ХХ століття Подільським церковним історико-археологічним Товариством під керівництвом Є. Сіцінського. Гортаючи шпальга старих видань в газеті «Православное Подолье» за 1906 рік № 2 знаходимо «Програму для собиранія писанок и вышиванок. В музей Подольского Историко-Археологического Общества устраивается этнографический отдел, в котором будет собираться материал характеризующий быт нашего народа и его духовную природу...» за якою і була зібрана колекція до якої увійшли зразки народної вишивки з Кам'янецького, Брацлавського, Ушицького, Могилівського, Літинського повітів Подільської губернії. Шити, вишивати – значить працювати голкою, різними способами закріплювати нитку на тканині. На Україні існує понад 100 технічних засобів виконання вишивки: основні і допоміжні. В усіх етнографічних районах існують різноманітні техніки. Водночас кожна місцевість має і свої найбільш улюблені техніки, які виступають провідними по відношенню до інших. Здавна відомі в українській вишивці такі техніки як гаптування, стеблівка, верхоплут, вишивання зірочкою, найпоширенішими були техніки гладь, мережка, хрестова, вирізування, занизування.

Орнаментальні композиції подільської народної вишивки, як і в цілому української, створені не тільки для того, щоб тішити око, а й щоб роздумувати, «читаючи» їх. У цих геометричних, рослинних і фауністичних орнаментах прихована давня та багата символіка, що аж ніяк не є випадковою. Мотиви творчості завжди, в усі часи підпорядковані наявному світогляду, який у наших предків характеризувався нерозривною єдністю людини і природи, взаємовпливом реального та уявного буття. У Подільській вишивці улюблені такі мотиви: «сосонка», «реп'яхи», «рута», «жабки», «коропова луска», «прямий і косий хрестик», «гребінчики», «ланцюги».

Яскраво виділяються і колористичні вподобання подолян. Це вишивка чорним, червоним, поєднання цих кольорів у найрізноманітніших пропорціях, вишивки жовтим кольором, поєднання червоного з синім, вишивки коричневими кольорами холодних та теплих відтінків. Особливою славою користується високохудожня вишивка білим по білому. Прикладом такої вишивки є зразки із села Тростянець Брацлавського повіту (К.Тк. 442, 19 зразків), зібрав С. А. Венгрженовський. Техніка виконання насилування, лічильна і тіньова гладь, прорізування. Орнаменти мають назви: «різані полики», «підкова», «половина кривонога», «миканка». У багатобарвних українських вишивках завжди переважає який-небудь один чи два кольори, які визначають основне забарвлення та стають основними. Одноколірність зустрічається у зразках села Тростянець Брацлавського повіту (К. Тк. 444, 39 зразків), у них вишивка виконана чорними нитками, технікою хрестиком і низзю, орнаменти геометричні та рослині мають назви: «голуби», «баранячі роги», «купчаки», «косиці», «жабки».

Чи не найбільш яскраво втілено багатство й різномайття вишивки в українських сорочках. В альбомі зразків вишивки із села Бодачівки (Колодіївки) Ушицького повіту (К. Тк. 437, 69 зразків) зібрав Г. Голоскевич 20 серпня 1910 року, у приписці « До уваги...» у третьому пункті вказано назви, де робили вишивку на жіночих сорочках: полик – вишивка в горі рукава, збиранка – вишивка по середині рукава, погрудка – вишивка на грудях, побічниця та прибоки – вишивка по боках та брацарі – вишивка на манжетах. Усі ці зразки можна побачити у цьому альбомі. Крім того у тій же приписці Г. Голоскевич вказує на те, що в моду входить вишивка зі шпалерів та хусток, малюнки з них являються узорами.

Музейна колекція Подільської вишивки користується великою популярністю серед науковців, краєзнавців, майстринь, учнів місцевих шкіл, для вивчення та вдосконалення етнічних мотивів у сучасному мистецтві вишивки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кам'янець Подільський державний історичний музей заповідник. – Фонди. – К.Тк. – № 437.
2. Кам'янець Подільський державний історичний музей заповідник. – Фонди. – К.Тк. – № 444.
3. Кам'янець Подільський державний історичний музей заповідник. – Фонди. – К.Тк. – № 442.
4. Сецинский Е.М. Програма для збирання писанок и вишиванок. // Православное Подолье. – 1906. – № 2. – С. 14.
5. Кулик. О. Українське народне художнє вишивання. – К. – 1958. – С. 5–8, 35–60.

В. В. Гудима

ВІДОБРАЖЕННЯ В ЕКСПОЗИЦІЇ І ФОНДАХ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ДИРЕКТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У статті розглянуто відображення в експозиції та фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника проблеми формування та діяльності місцевих органів влади на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки.

Ключові слова: експозиція, фонди, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, Поділля, Стара фортеця, місцеві органи влади, Директорія, Українська Народна Республіка.

У сьогоdnішньому світі музеї набувають нового значення. Нині це не просто традиційні спеціалізовані заклади для зберігання, експонування та дослідження предметів старовини, якими їх звикли бачити у минулому столітті.

Наразі історичні музеї не тільки надають неоціненну допомогу у дослідженні та вирішенні культурних, політичних та економічних проблем, що стоять перед суспільством у складному сьогоденні, але й впливають на створення майбутніх стратегій його розвитку.

Сьогодні в колі вчених і освіченої публіки спостерігаємо відновлення зацікавленості музеями, що пов'язано зі збільшенням уваги до історії та соціальної й історичної пам'яті. Музей, як соціальний продукт, є результатом цілеспрямованої, систематичної, творчої пошуково-дослідницької, збиральницької, фондової, експозиційної роботи.

Дана проблема не була об'єктом спеціального дослідження науковців. Окремі аспекти висвітлювали в своїх працях науковці Йолтуховський Р. В. [14; 15; 16], Лозовий В. С. [17].

Метою даної статті є відображення в експозиції та фондах Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника проблеми формування та діяльності місцевих органів влади на Поділлі в добу Директорії Української Народної Республіки.

Виходячи з головних завдань і пріоритетів, одна з провідних ролей у процесі висвітлення історії України та донесення історичних знань до громадськості належить музеям. У травні 2009 р. в Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику на території Старої фортеці було відкрито історичну експозицію, присвячену новітній історії Поділля: «Поділля у ХХ – на початку ХХІ ст.». Автором концепції виступила директор музею-заповідника Л. П. Станіславська, науковим консультантом став кандидат історичних наук В. Лозовий, проект-дизайн, художнє рішення належить заслуженому майстру народної творчості України – В. Лашко [14, с. 374]. Активну участь у формуванні експозиції прийняли: головний зберігач фондів – Л. Кравчук, завідувач історичного відділу С. Дзюба, провідний науковий працівник, кандидат історичних наук – В. Нестеренко, наукові працівники – Р. Йолтуховський та О. Венгрова. Художнє й технічне забезпечення здійснили: С. Мароха, Д. Костюк, В. Бондаренко, В. Ромашин, І. Долінська [19, с. 1]. Перед новою експозицією стоїть мета висвітлити події новітньої історії України та відобразити їх у долях подолян. В основу концепції для створення історичного відділу музею покладено узагальнення нових досліджень в історичній науці, музейні практики, що з'явилися за останнє десятиліття, а також творчий підхід до реконструкції складених історичних процесів при висвітленні історії краю та міста Кам'янця-Подільського, що ґрунтується на фондовій збірці музею.

Дана експозиція, докорінно відрізняється від попередніх не тільки змістом, але й художнім рішенням. Проект покликаний представити відвідувачу найповніше найхарактерніші і найцікавіші експонати цієї епохи. Цьому, насамперед, прислужився ілюстративний ряд (оригінальні фотографії, плакати, документи),

що складають найбільший процент експонатів через формування образу часу та епохи дизайнерськими засобами. Саме ці речі виявляють, підкреслюють й демонструють самотні риси подолян, кам'ячан, їх участь та роль в історичних процесах ХХ ст. [18, с. 1].

У другій залі пристінного корпусу №2 Кам'янець-Подільського замку хід історичних подій 1917-1920 рр. показано у вигляді вітряка, вісь якого становить звичайна українська родина, а лопасті – це боротьба різних ідеологій та політичних партій за владу, які у боротьбі між собою змінюють одна одну [18, с. 1].

Восени 1918 року незадоволення режимом гетьмана П.Скоропадського вилилося у широкий повстанський рух. Керівником боротьби проти гетьманату 14 листопада 1918 р. Український Національний Союз обрав тимчасовий революційний орган – Директорію Української Народної Республіки (УНР).

Стрімке поширення повстання, масова підтримка Директорії УНР військовими та населенням свідчили, що консервативна ідея не спиралася в Україні на серйозне соціальне, а тим більше національне, підґрунтя. Гетьманський режим тримався лише в центрі, державні структури на периферії виявилися кволими і недієздатними. Тому зміна влади у провінції відбувалася без серйозного опору [12, с. 218].

Гетьманська влада на Поділлі спиралася на збройну підтримку 2-го Подільського кадрового корпусу. 18 листопада 1918 р. командир Подільського корпусу генерал П. Єрошевич офіційно заявив про перехід на бік Директорії і наказав всім підлеглим частинам підтримати нову владу [13, с. 8]. Одразу після проголошення повстання Директорія УНР відмовилася від використання державного апарату, створеного за доби гетьманату.

В процесі встановлення контролю над Поділлям, Директорія УНР здійснила реформу місцевих адміністрацій – відновила посади губернських і повітових комісарів. Було розпочато формування керівного складу апарату. Часто місцевими державними службовцями призначалися особи, які займали керівні посади в період Центральної ради, були її місцевими державними службовцями.

19 листопада 1918 р. Директорія УНР призначає Г. Степуру (адвоката, губкомісара Поділля за доби Центральної Ради) на посаду Подільського губернського комісара [17, с. 555]. Одразу Г. Степура розпочав роботу з відновлення діяльності органів влади УНР: місцевих комісарів, міських та повітових демократичних самоврядувань [11, Арк. 1].

Важливу роль в експозиції відіграють особисті речі, спогади, речові експонати, документи 1918-1920 років. Для показу подолян, їхнього місця в історичному минулому України широко використанні експонати, які є джерелом відомостей з питань соціально-політичного, соціального-економічного і побутового життя. За ними, зокрема, можна скласти достатньо конкретне уявлення про трагічну долю та боротьбу за національну ідею, яка пронизує всю експозицію.

Серед експозиційних матеріалів заслуговують на увагу документи і матеріали учасників національно-визвольних змагань, як знаних постатей, так і звичайних подолян, які потрапили у вир революційних подій. Потраплянню цих матеріалів у музейну експозицію потрібно завдячувати родичам учасників революційних подій, які, незважаючи на репресії радянської влади, змогли зберегти не лише пам'ять своїх рідних, але й документи та фотографії, які засвідчують їхню участь у національно-визвольних змаганнях, також музейним працівникам, які впродовж усього радянського періоду, незважаючи на систематичні періодичні «зачистки» фондів музею від будь-якої «буржуазно-націоналістичної контрреволюції» та «петлюрівщини», змогли зберегти ці унікальні матеріали. На деякі з них хотілося би звернути увагу, оскільки вони не достатньо відомі фахівцям, але при потребі можуть слугувати під час вивчення та дослідження проблеми формування та діяльності місцевих органів влади на Поділлі в добу Директорії УНР.

Увага працівників музею спрямована на повернення історичної пам'яті імен тих українців, що замовчувалися в радянський період. Чільне місце в експозиції займають матеріали, передані сином Подільського губернського комісара Григорія Калістратовича Степури, Тарасом Степурою, а саме паспорт Г. К. Степури [3], в якому зазначається, що Г.К. Степура народився 20 листопада 1881 року в м. Жванець, Кам'янецького повіту Подільської губернії, дві сімейні фотографії, на одній з яких зображено Г. К. Степуру зі своїми дітьми [7]. Друге фото, де Г. К. Степура із своєю сім'єю [4] – дружиною і п'ятьма дітьми, було зроблено у м. Луцьку 1924 р., після того як родина Г. К. Степури змушена виїхати на еміграцію. Цікаві матеріали про Г. К. Степуру передав у фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника його онук Любомир Тарасович Степура, зокрема спогади Тараса Григоровича Степури про свого батька. Які вперше ввів у науковий обіг науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Р. В. Йолтуховський (2011 р.) [15, с. 222-234]. У 2014 році в фонди музею-заповідника поповнилися новими експонатами які передав син Тарас Степура, зокрема: візитку Г. К. Степури виготовлену на цупкому папері, прямокутної форми м. Луцьк. 1920 р. [10], портфель шкіряний, яким користувався губернський комісар (1920 р.) [1], портрет Г.К. Степури написаний маслом на дерев'яній основі м. Луцьк,

1920 р. [2], фотопортрет Г. К. Степури (м. Луцьк 1920 р.) [8], фотографія портрету Г. К. Степури (фото чорно-біле, м. Луцьк, 1990 р. [9].

Серед матеріалів, переданих Т. Степурою, заслуговує увагу сюжетне фото, на якому зображено будинок Жванецької «Просвіти» імені Івана Сташенка і мітинг біля нього, який відбувся 14 грудня 1918 року з нагоди вступу Армії Директорії УНР до Києва. На передньому плані показано козаків Подільського гайдамацького куреня імені Янка Кармелюка, який був сформований Г. К. Степурою в «січні 1918 р.» [17, с. 554].

В експозиції музею-заповідника також представлено документ, – це посвідчення від 15 квітня 1919 р., яке було дане Кам'янець-Подільською міською управою членові міської управи Романові Бройтману та Секретареві Міської Думи Олександрю Прусевичу в тому, що вони є «уповноваженими вести переговори з наступаючим на Кам'янець загоном Радянської армії» [5].

Відновлення та налагодження місцевого адміністративного апарату, відтворює поміщене в експозиції посвідчення видане О. Козіцькому 14 червня 1919 року повітовим комісаром «як представникові Кам'янецької організації УПРС йому доручає обслідувати села Городоцької та Довжоцької волостей та земельні управи в цілях налагодження адміністративного і господарського апарату» [6]. Для цього він мав право «скликати сходи».

В музейній експозиції на лопасті вітряка подано документи, які дозволяють відтворити процес формування та діяльності місцевих органів влади, це: постанова селянського віча с. Лисогірки Летичівського повіту Подільської губернії, наказ про призначення Подільським губернським комісаром Г. К. Степуру, Отчот-телеграфічний губернському комісару від Кам'янець-Подільського повітового комісара [Я].Огородника.

Отже, названі матеріали Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника мають чималу інформаційну цінність для вивчення та висвітлення проблеми та діяльності місцевих органів влади на Поділлі в добу Директорії УНР.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник (далі – К-НДІМЗ). – К-ПДІМЗ. – Фонди. – КШ.Ф. 200.
2. К-ПДІМЗ. – Фонди. – Ж.Ф.1387.
3. К-ПДІМЗ. – Фонди. – Док. р/п. – №1483
4. К-ПДІМЗ. – Фонди. – Док. Ф. р/п. – №2547.
5. К-ПДІМЗ. – Фонди. – Док. р/п. – №3435.
6. К-ПДІМЗ. – Фонди. – Док. р/п. – №7694
7. К-ПДІМЗ. – Фонди. – Док. Ф.р/п. – №10719
8. К-ПДІМЗ. – Фонди. – Ф.14857
9. К-ПДІМЗ. – Фонди. – Ф.14858
10. К-ПДІМЗ. – Фонди. – Док. Ф.21498.
11. ЦДАВО України. – Ф.538. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.1, арк.1.
12. Бойко О. Директорія у боротьбі за владу: хід протигетьманського повстання, фактори перемоги / О. Д. Бойко // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 4. – С. 209-236.
13. Гай-Нижник П. П. Повалення Гетьманату П.Скоропадського: підготовка та здійснення (1918 р.) / П. П. Гай-Нижник // Гілея. – 2011. – №52. – С. 5-15.
14. Йолтуховський Р. В. Відображення в експозиції ф фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника національно-визвольної боротьби українського народу 1917-1920 рр. / Р.В. Йолтуховський // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки : мат. Всеукр. наук. конференції, Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. / [ред. кол.: Смолій В.А., Верстюк В.Ф., Завальнюк О.М. та ін.] – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С.373-377.
15. Йолтуховський Р.В. Життєвий шлях Григорія Калістратовича Степури за спогадами його сина Тараса Григоровича Степури / Р.В. Йолтуховський // Матеріали III науково-практичної конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Ред. кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співгоова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін. – Хмельницький, 2011. – С. 222-234.
16. Йолтуховський Р. «Поділля в добу Української революції 1917-1921 років» / Р. Йолтуховський // Музейний Вісник Присвячений відкриттю експозиції «Поділля у ХХ-ХХІ ст.» Видання Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – №3-4. – С.2-3.
17. Лозовий В.С. Григорій Степура – політичний та громадський діяч Поділля в добу революції / В.С.Лозовий // Наук. праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2001. – Т.6(8). – С. 552-559.

-
18. Музейний вісник. – Видання Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – №3-4. – С. 1.
19. Прес-реліз Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник відкриття історичної експозиції «Поділля у ХХ–ХХІ ст.» м. Кам'янець-Подільський, Стара фортеця. – 5 с.

О. І. Венгрова

ПАТРІОТИЧНО-ВИХОВНА ФУНКЦІЯ ЕКСПОЗИЦІЇ «ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ ТА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО ХХ–ХХІ ст.» КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

У статті висвітлюється роль експозиції «Історія Поділля та Кам'янець-Подільського ХХ-ХХІ ст.» у формуванні патріотичного виховання, що є одним із головних завдань музею.

Ключові слова: музей, експозиція, незалежність, боротьба, патріотизм, національна ідея.

30 травня 2009 року на території Старого замку в II пристінному корпусі було відкрито експозицію «Історія Поділля та Кам'янець-Подільського ХХ – поч. ХХІ ст.». Автором концепції експозиції виступила колишня директор музею Л.Станіславська. Відповідальним за проект-дизайн був заслужений майстер народної творчості України В.Лашко. У побудові експозиції приймали участь: кандидат історичних наук В.Лозовий, головний зберігач фондів – Л.Кравчук, провідний науковий працівник, кандидат історичних наук – В.Нестеренко, наукові працівники історичного відділу – С.Дзюба, Р.Йолтуховський, О.Венгрова, художнє та технічне забезпечення – С.Мароха, Д.Костюк, В.Бондаренко, В.Романишен, І.Долінська.

Мета новоствореної експозиції: висвітлення історичних подій ХХ ст. та відображення їх у долях подолань. В основу концепції були покладені узагальнення нових досліджень в історичній науці, музейній практиці, що з'явилися за останні десятиліття, творчий підхід до реконструкції складних історичних процесів при висвітленні історії краю та міста Кам'янець-Подільського. Важливою функцією експозиції в контексті історичного музею в цілому – це виховання, формування зміцнення почуття патріотизму, почуття любові до своєї держави, свого краю, свого міста, почуття гордості за його минуле і сьогодення, повага до пам'яті минулих поколінь.

В експозиції, при висвітленні тієї чи іншої події зроблено акцент насамперед на людину, тому що саме людина є творцем історії.

Приміщення пристінного корпусу, де розташовується експозиція складається із 5 залів, які мають різні розміри і наскрізний прохід, тобто перебуваючи в першому залі ми можемо бачити останній зал, у такому форматі крізь зали у різних варіаціях проглядається тризуб у поєднанні з жовто-блакитним прапором, як уособлення одвічної боротьби за незалежність, що пронизує всю експозицію.

У першому залі, який за розмірами є найменшим, мовою експонатів відтворена епоха поч. ХХ ст. Вітрина розташовується навпроти стіни, де розміщено відоме фото поч. ХХ ст. кам'янецької родини, у самій експозиції за допомогою хаотично розкиданих предметів побуту передано трагізм подій 1917 р., тут же відбувається гра дзеркал, які використали при будівництві експозиції, зокрема відображення фото кам'янецької родини, що заставляє відвідувачів задуматись, як саме склалась доля цих людей, після революції 1917 року. Крім відображення фото, ми ще бачимо і своє відображення, що спонукає нас до моделювання ситуації, а як би склалась наша доля, як би ми жили в той час, якими б були наші вчинки і наша поведінка? Червона блискавка над фото символізує розмежування лінії життя до революції 1917 року і після.

Неабиякий інтерес викликає оригінальна карта Української держави періоду гетьманату П. Скоропадського, видана у Відні 1918 року [1]. На карті бачимо кордони нашої держави, які охоплювали частину сучасної території Польщі, Білорусії, частину Росії, зокрема частини територій Воронежської і Белгородських областей.

В II залі показ експонатів на лопатях млина, які обрамлені у червоний, жовто-блакитний кольори, у центрі вітряка – фото кам'янецької родини губ. комісара Г.Степури [2]. Що знову заставляє відвідувача відчути трагізм епохи, зокрема на прикладі конкретної родини, яка потрапила у вир подій, що відбувались у нашому місті у період з 1917 – по 1920 рік, коли влада часто змінювалась. І, власне, зміну влади показано за допомогою вітряка.

В експозиції є накази і розпорядження Кам'янець-Подільського виконкому про мобілізацію, комендантську годину, про порядок виїзду людей за межі УРСР. Аграрна політика більшовиків викликала на По-

діллі масовий антирадянський селянський рух. Окремі повстанські виступи відбувались на Кам'янецьчині, про що свідчать списки в експозиції.

Не дивлячись на встановлення радянського ладу продовжується боротьба за незалежність – документи про події Першого і Другого Зимових походів, фото Чорного і Палія – керівників Подільської групи Другого Зимового походу, комплекс документів та фото Л.Воронюка – учасника Другого Зимового походу [3], щоденник Кваші – червоноармійського командира, учасника боротьби проти повстанського загону отамана Я.Гальчевського (Орла).

Достатньо-конкретне уявлення про побут 20–30-х років складається при демонстрації в експозиції одягу, меблів, хатніх речей. Фото, документи, газетний матеріал, брошури про роки індустріалізації краю експонуються на великих шестернях у вигляді букв СРСР червоного кольору. Доповнює експозицію матеріал, що демонструється на 16 моніторах у вітринах: фото, додаткові документи з основних питань історії, документальні, художні фільми.

В основі патріотичної функції експозиції лежить показ і демонстрація не лише духовної чи матеріальної краси, досягнень нашого народу, нашого краю, але і показ темних і трагічних сторінок нашої історії, показ його слабкостей, помилок і недосконалості, тому що любити свій народ не означає улещувати його чи приховувати від нього слабкі сторони, а чесно і мужньо відкривати їх і боротися з ними.

Важливу роль в експозиції відіграють такі надзвичайно важливі експонати як спогади очевидців, рукописні листи, які найточніше, без усіляких прикрашень, передають образ епохи того часу. Зокрема, мова йде про спогади очевидців про роки голодомору 1932-33 рр., листи монаха Києво-Печерської лаври Амвросія, який був уродженцем с. Мала Кужелівка Новоушицького району до свого брата Стефана Іванова, де монах описує голодні роки [4], просить про допомогу, це лікарняний лист 1933 року – де читаємо діагноз – «упадок питания, опухловатость» [5], довідка про згоду голови сільради залишити селянину своє помешкання [6], документ, що передбачав сурову відповідальність за найменші крадіжки зерна, який в народі прозвали «Закон про три колоски». Такі експонати справляють на відвідувачів неабияке враження.

В експозиції представлений матеріал, який розкриває реальний стан культури, освіти 20-30 рр., про процеси «українізації», «коренізації», фото письменників, художників, освітян, науковців особисті речі, брошури, карикатури.

На вітринах, де експонуються ці матеріали бачимо зображення мішені із чорними цятками, придивившись уважніше бачимо, що то не просто цятка, а зображення Сталіна, такий був задум художника, показати на конкретних прикладах освіту, культуру, науку, яка була на прицілі у Сталіна, і хто, власне, став жертвою Сталінського терору, хто потрапив у вир переслідувань, репресій, розстрілів. Тому на фото, які експонуються у вітринах, також можна побачити чорні цятки – зображення Сталіна, це свідчить про те, що ці люди були розстріляні, як «зрадники, вороги народу». І саме в цій частині експозиції на конкретних прикладах ми бачимо прояв патріотизму. Процес національного відродження України потребував і потребує від громадян не лише віри і любові до свого народу, а й усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством, народом, нацією. В експозиції представлені матеріали слідчої справи видатного історика, одного із засновників музею Юхима Сіцінського, який у серпні 1929 року був безпідставно заарештований, згодом його звільнили. Мовою експонатів: фото, довідка про реабілітацію, зразки робіт учнів художньо-промислової школи в експозиції розповідається про Володимира Гагенмейстера – художника-графіка, мистецтвознавця, подільського етнографа, директора художньо-промислової профшколи, який став жертвою сталінських репресій і загинув у 1938 році [7].

Одним із найбільш складних і трагічних розділів експозиції є розділ «Кам'янець-Подільський та Поділля в роки масового терору 1937-38 рр.». В експозиції бачимо велике зображення у вигляді книги радянської Конституції, яка знайомить нас із статтями, які гарантували політичні права і обов'язки громадян, з іншого боку показ матеріалів про репресивну політику влади по відношенню до громадян розміщений у машині, яку в той час називали «чорний воронок», поруч фото в'язниці НКВС у Кам'янці-Подільському – будинок жіночого Домініканського монастиря, фото місця страти репресованих – хутір Загальського (консервний завод).

І знову ж, так, на конкретних прикладах, розповідаючи про долю тих чи інших людей-кам'ячан, фото з чорними цятками – працівника міліції Ковальчука, директора школи Маховича, робітника Кошевича, яких зображено у машині екскурсовод десь на рівні підсвідомості закладає, чи цементує відчуття гуманістичної моральності, яка включає такі риси як доброта, увага, чуйність, милосердя, співчуття, толерантність, що є одним із складових патріотизму.

Третій зал експозиції, присвячений подіям Другої Світової війни, де показані усі позитиви і негативи того часу, за допомогою експонатів, розвінчаний міф «раптовості і віроломного нападу Німеччини на Ра-

дянський Союз», таємні домовленості Гітлера і Сталіна про поділ сфер впливу у Східній і Західній Європі, наказ від 29 червня 1941 про знищення всього, що не вдається вивезти, або евакуювати, накази Радянського Головнокомандування №270 за 1941 рік, і №227 за 1942 рік про утворення заградзагонів, і про протягування до відповідальності членів сімей військовослужбовців, що потрапили в полон, про перші місяці окупаційного періоду в Кам'янці-Подільському – про встановлення окупаційного режиму, про поліційні години, про вивіз молоді до Німеччини, окупаційні гроші, фото учасників підпільного руху Опору, молодіжного підпільного руху, матеріал про гетто на території міста, масові розстріли єврейського населення у 1944 році, про праведників Світу [8]. Надзвичайно важливими експонатами в контексті патріотичного виховання є документи про діяльність ОУН-УПА в нашому краї, які розповідають про боротьбу українців за незалежність в період II Світової війни, а також у повоєнні роки [9].

Матеріал IV залу знайомить відвідувача із життям краю в роки «Хрущовської відлиги» коли було розвінчано культ особи Сталіна, в експозиції це показано способом розміщення погрудь Сталіна у ямі, роки Брежнєвського неосталінізму, розміщені фото поборників ідей національної свідомості й суверенності України – це В.Стус, В.Чорновіл, Л.Лук'яненко, І.Дзюба, П.Фаренюк та ін., які знову потрапили у жорна переслідувань і репресій [10].

В експозиції ми бачимо похилу площину з великої кількості рапортів, таким чином відображений один із складних етапів історії Хмельниччини 60-80 років, з одного боку – роки напруженої праці людей – зокрема бачимо карту Хмельницької області, де позначено промислові центри краю, фото і продукція підприємств, грамоти і подяки працівникам, з іншого боку – проблеми і труднощі, що призвели до глибокої кризи, і та сама похила рапортів, що сповзає донизу, означає, що досягнення були лише на папері, не відповідаючи реаліям, оскільки відбувалась ідеалізація усіх сфер життя [11]. У цей період відбувається складний процес суспільно-політичних зрушень. В експозиції розміщено фото «живого ланцюга» у січні 1990 року між Галичиною та Східною Україною, Івано-Франківськом, Львовом, Києвом, акція, що була ініційована Народним Рухом України за перебудову, присвячена проголошенню Акту Злуки між УНР і ЗУНР в 1919 році у Києві.

Чисельні документи розповідають про передумови проголошення незалежності України, зокрема про події, що відбувались у Кам'янці-Подільському – фото учасників студентського страйку 16 жовтня 1990 року, спогади і фото О.Миронюка – учасника студентського страйку, жовто-блакитний прапор, що був піднятий на міську раду на вимогу пікетуючи студентів [12].

Останній зал експозиції присвячений першим рокам незалежності. Перед відвідувачами постає політична палітра агітаційного матеріалу до виборів Президента України в роки незалежності, виборів до Верховної Ради, місцевих рад та представлені фото мерів, яких обирали кам'янчани.

Окремої уваги заслуговує матеріал в експозиції, що розповідає про події Революції Гідності 2013 – 2014 рр., який у повній мірі розкриває усю суть патріотизму у боротьбі за незалежність України. Боротьбі, яка триває у наш час, яка переросла у військове протистояння між Росією і Україною, переформатувалась у площину війни, яку так вперто наші політики називають «АТО». Наразі працівники музею збирають експонати по темі «АТО», щоб у найближчому майбутньому доповнити експозицію розділом «Участь кам'янчан в АТО».

Отже, в основу патріотично-виховної функції експозиції «Історія Поділля та м. Кам'янця-Подільського ХХ – початку ХХІ ст.» покладено національну ідею як консолідуєчий чинник розвитку нації в цілому.

Список використаних джерел і літератури:

1. Фонди К-ПДІМЗ. – Док.р/п. 13560.
2. Фонди К-ПДІМЗ. – Ф.р/п. 2547.
3. Фонди К-ПДІМЗ. – Док.р/п. 16191-16193.
4. Фонди К-ПДІМЗ. – Док. р/п. 15522.
5. Фонди К-ПДІМЗ. – Док. р/п. 16672.
6. Фонди К-ПДІМЗ. – Док. р/п. 16674.
7. Фонди К-ПДІМЗ. – Док. р/п. 12845.
8. Фонди К-ПДІМЗ. – КНз. 687689.
9. Фонди К-ПДІМЗ. – Док. р/п. 16708.
10. Фонди К-ПДІМЗ. – Фр/п 12636.
11. Фонди К-ПДІМЗ. – Док. р/п. 2736.
12. Фонди К-ПДІМЗ. – Ктк. 1772.

ВОНИ СТВОРИЛИ МУЗЕЙ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ

Голодомор в Україні 1932-1933 років, – це одна з найбільших в історії людства гуманітарних катастроф, чітко спланована тоталітарним комуністичним режимом. У такий нелюдський спосіб діюча влада намагалась завдати смертельного удару українському селянству, як основі нації. За неповний рік з осені 1932 р. до початку літа 1933 р. від штучно організованого голоду в Україні загинуло 10 млн., наших співвітчизників. Вмирало 17 людей щохвилини, 1000 – щогодини, 25 тис. – щодоби.

Автором концепції одного з найвидатніших проектів 2008 р. – створення музейної експозиції «Голодомор 1932-1933 років» у Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» є скульптор, монументаліст, живописець-станковіст, графік, педагог, хмельницький митець Микола Іванович Мазур, який разом із своїми колегами-сподвижниками: сином Богданом і донькою Оксаною, Олександром Гуменчуком та Олегом Бобровським у рекордні строки створив унікальний музей пам'яті жертв Голодомору в Меджибізькій фортеці-заповіднику. Роботи тривали цілодобово, за 30 днів і 30 ночей, старовинний Каретний зал фортеці перетворився у могутнє панорамне дійство, що оживляло трагічну, але незнищену українську історію.

Чому Меджибіж? «Здається, що самі віки вклали у Меджибіж стільки, що час там спресований, що це – лише перша сторінка, яка відкриває правдиву історію нашого краю», – висловлює своє бачення М. Мазур. За оповідями старожилів та історичними документами в Каретному залі була в'язниця і відбувалися розстріли в 1933-1937 рр., а під час Другої світової війни тут, попросту – в конюшні – знищували людей... Далі М. Мазур говорить, що «інтер'єр, точніше, утроба цього Каретного залу, дуже схожий на анатомію самої людини: колосальний простір, а сама архітектура, перепади, перспективи залу, конструкція його: підлога – камінь, стіни – камінь, колони, схожі на велетенські снопи, – все це якось асоціюється з полем, з хатою, із склепом, з в'язницею – усім вкупі... І чим більше я вивчав документи з Голодомору, тим більше асоціативно вони пов'язувались з простором, який мені дозволили освоїти для експозиції».

Заслужений художник України (1996) і Народний художник України (2008) Микола Іванович Мазур народився 2 січня 1948 р. у Кушівському зернорадгоспі Кушівського району Краснодарського краю (Росія). Закінчив Одеське художнє училище ім. М. Б. Грекова (1963-1968). В 1968-1973 рр. викладач, а в 1973-1979 рр. директор Хмельницької дитячої художньої школи. Закінчив Київський художній інститут (1997). Працював у Батурині, Києві, Хмельницькому. З 2002 р. – старший викладач фахових дисциплін відділення «дизайн», з 2004 р. – доцент кафедри дизайну, а з 2006 р. – керівник навчально-творчої майстерні Хмельницького національного університету. Він член Національної спілки художників України (1987), голова правління Хмельницької обласної організації Національної спілки художників України (1992).

Микола Іванович, як людина, наділена Богом різними талантами, в рівній мірі проявляє їх упродовж свого життя. Він добре ерудований знавець історії мистецтва, філософ, мудрий і сильний чоловік, прекрасний оратор і дотепний оповідач, щирий друг і вірний товариш, національно свідомий патріот і просто чесна і порядна людина. У 80–90-х роках ХХ ст. створив об'ємно-просторові композиції в Хмельницькому міському парку «Автомістечко», «Космодром» (1982, 1986), на площі Героїв Сталінграда – «Сад» (1987-1991), «Політ на повітряній кулі» (1984), «Цирк» (1986), у дитячому кінотеатрі «Планета» – «До нас їде цирк» (1989-1991), біля готелю «Поділля» – «Гармонія» (1992), дитячий майданчик у парку ім. Т. Шевченка (1992-1993), а також декоративні казкові скульптури на набережній м. Старокостянтинова (1992). Як скульптор-монументаліст разом із сином Богданом є автором декількох проектів. Зокрема, пам'ятників правоохоронцям (*Хмельницький*, 1998), С. Бандері для конкурсу (*Львів*), Незалежності України (*Хмельницький*, 2001); композиції з дерева «Час» (1998), яка уособлює стрімкість і повільність, нескінченність і невловимість часу як філософської категорії, в якому живе, творить і залишається в пам'яті нащадків людина як Божий витвір, як особистість. А їхній спільний «Ангел Скорботи» (*Хмельницький*) став місцем поклоніння хмельничан в дні вшанування пам'яті жертв сталінських репресій. Його монументальні твори, що несуть у собі часточку душі майстра, небайдужого до краси навколишнього світу і прикрашають парки і сквери, площі і громадські споруди Хмельницького та інших міст області, принесли йому заслужену славу.

Микола Мазур також займається живописом олійними чи темперними фарбами, який вирізняє його з-поміж інших майстрів пензля трепетним ставленням до історичного спадку, що прийшов до нас з далеких віків. У його роботах завдяки спілкуванню з українським фольклором, народним малярством, традиційними витворами народного мистецтва – розписом, вишивкою і витинанкою, присутні глибока метафоричність, колорит і образний лад. Переважна більшість творів митця присвячена Україні, зокрема, Поділля, яке від-

творене ним у роботах: серія «Це вам голос», «Доля», «Земля», «Ковчег», «Лісничий», «Писанка», «Під яблуною», «Подільська рапсодія», «Подільські жінки», «Ранок», «Рушники», «Сузір'я». Ряд творів присвячено трагічним сторінкам історії: «1933 рік», «Біда в домі», «Вогняна ніч», «Голодомор», «Молитва», «Передчуття», «Попіл сподівань», «Скрута», «Чорне яблуко». Історичні події минулого розкрито в роботах: «Метафора», «Пилява», «Стіна». Його акварельні композиції («Верета», «Земля», «Небо», «Особисте», «Подолляни», «Роде наш...», «Розмова», «Сон») несуть в собі певну філософську ідею, сповнені глибоких роздумів, випромінюють добру енергію, а за своїм настроєм і внутрішнім змістом є гімном життю.

М. Маричевський, головний редактор журналу «Образотворче мистецтво» та альманаху «Артанія» характеризує творчість Миколи Івановича, пише «Із усього огрому явищ і з'явиськ Сього Світу непересічний український сучасний мистець із Поділля Микола Мазур вибирає, виокремлює такі своєрідні акценти-образи, таке художньо вразливе письмо, яке робить його як творця художнім прямо-таки мислителем ХХІ ст., деміургом національної арти, котрий щодоби в русі, у творенні вартостей власної душі, яка є частиною великої душі нашого народу». Відомому митцю «наразі близьке все, що пов'язане з долею, культурою, традицією, історією його українського народу. Якраз через це він пізнає себе, формує і творить свої образи, свій мистецький світ. Через це завжди перебуває в пошуках художньо нового».

Починаючи з 1972 р. він брав участь у десятках мистецьких персональних та інших виставках різних рівнів, де презентовані твори художника незмінно викликали непересічний інтерес. Про нього написано сотні статей, його ім'я – на сторінках енциклопедій, монографій і наукових збірників, його роботи репродуковані в престижних альбомах та каталогах, широко представлена його творчість в монографічному альбомі-каталозі (*Київ*, 2005). Його твори, що наповнюють душу різними почуттями, найголовніше з яких – радість спілкування з відкритим втіленням таланту, ім'я якому – високе мистецтво, зберігаються в державних музеях Вінниці, Одеси, Хмельницького, Чернівців, Белграда, Бора (*Сербія*), Модесто (*США*), Силістри (Болгарія). А також у приватних колекціях в Україні, Бельгії, Болгарії, Ізраїлі, Канаді, Литві, Німеччині, Польщі, Росії, Сербії, США.

Знаний митець нагороджений: Першою премією МВС СРСР за оформлення дитячого автомобіля в м. Хмельницькому (1982), Республіканською премією ім. М. Островського (1989), Всеукраїнською премією «Золота фортуна» (2001), «Людина 2007 року» (за рейтинговою оцінкою журналу економічних відомостей «Статус»), орденом «За заслуги» III ступеня (2007). Водночас він є лауреатом численних обласних премій – «Корчагінець» (1987), ім. Т. Г. Шевченка (1993), ім. В. Розвадовського (1995), ім. Я. Гальчевського (2003), а також міських – ім. Б. Хмельницького (1996), «Людина року» в номінації «Митець» (1998).

Дружина – Людмила Олександрівна Мазур (03.11.1947, с. Сальниця, Уланівського району, Вінницької області – †13.01.2000, Хмельницький), відома українська мисткиня-монументаліст, засновниця станкового паперовитинання, член НСХУ (1990), лауреат обласної премії ім. Т. Шевченка (1993), республіканської премії ім. братів Тарасевичів (1994), міської премії ім. Б. Хмельницького (1994), обласної премії ім. В. Розвадовського (1999).

Син, відомий український скульптор Богдан Миколайович Мазур народився 6 липня 1969 р. у Хмельницькому. Закінчив Одеське художнє училище (1992) і Київський художній інститут (1997, майстерня Володимира Чепелика). Серед його творчих здобутків монументальні скульптури: Пам'ятник Сергію Параджанову на території Національної кіностудії ім. Олександра Довженка (1997), Пам'ятник коту Пантелеймону у Золоторітському сквері (1998), Пам'ятник В'ячеславу Чорноволу (Київ, 2009); скульптурні композиції «Гетьмани. Молитва за Україну» (*Батурін*, 2009), «Віра, Надія, Любов» (*Хмельницький*, 2012). 4 березня 1999 р. йому присуджено Малу Державну премію України ім. Тараса Шевченка за пам'ятники Сергію Параджанову (*Київ*) та «Ангел Скорботи» (*Хмельницький*). За самовіддану працю, високий професіоналізм, створення умов для духовної єдності поколінь, реалізацію важливих молодіжних проектів 27 червня 2003 р. він отримав звання «Заслужений художник України». А за вагомих особистий внесок у створення Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця» в місті Батурін, плідну наукову роботу, благодійницьку діяльність на ниві збереження історичної спадщини Українського народу отримав 19 січня 2009 р. звання «Народний художник України».

Донька – Оксана Миколаївна Мазур – художник і мистецтвознавець, викладач кафедри дизайну Хмельницького національного університету.

Живописець Олександр Іванович Гуменчук народився 20 січня 1952 р. у с. Кузнецово Приморського краю (Росія). Закінчив факультет дизайну Латвійської державної Академії мистецтв ім. Залкална (*Рига*, 1982). Член Національної Спільноти художників України (2002). Заслужений художник України (2008). З 1982 р. митець живе в Хмельницькому та навчає мистецтву дизайну студентів Хмельницького національного університету. У вільний час створює картини, працює в жанрі живопису, автор близько 600 робіт,

серед яких «Три дерева – три гнізда» (1996), «Подільський пейзаж» (1999), «Богородиця» (2000), «Вулиця Хмельницького» (2005), «Бажання польоту» (2007), «Толока» та інші. Разом із Миколою Мазуром брав участь у розробці та створенні музею «Пам'яті жертв голодомору 1932-33 років» у Меджибожі.

Неодноразовий учасник всеукраїнських, регіональних та обласних, а також персональних виставок. Роботи Олександра Гуменчука, що нагадують обереги, зберігаються у багатьох приватних колекціях і музеях України, Латвії, Німеччини, Польщі, Росії, США, Угорщини та інших країнах.

Олег Володимирович Бобровський народився 13 червня 1961 р. у с. Гранів Вінницької області. Закінчив Московське вище художньо-промислове училище (1988). Член Національної Спілки художників України (1993), старший викладач кафедри дизайну Хмельницького національного університету. Працює в жанрі художнього оформлення, проектування, дизайну. Основні твори: проекти інтер'єрів санаторію «Товтри» (1988), кафе «Підкова» (1993), бару «Пекло» (1993), «Місто» (2006).

За створення масштабної музейної експозиції площею понад 500 квадратних метрів на виконання Указу Президента України від 28 березня 2007 р. № 250 «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні» у Державному історико-культурному заповіднику «Межибіж» одразу два подільських митці у день професійного свята – Дня художника – отримали високі державні звання за вагомих особистий творчий внесок у розбудову українського національного мистецтва. Указом Президента України від 11 жовтня 2008 р. Заслуженому художнику України Миколі Мазуру присвоєно звання Народного художника України, а звання Заслуженого художника України – Олександрю Гуменчуку. Так оцінено їхню талановиту подвижницьку працю у спорудженні музейної експозиції пам'яті жертв Голодомору.

Список використаних джерел:

1. Богдан Миколайович Мазур // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
2. Жити, пам'ятати... (розмова журналістки, Заслуженого працівника культури Тетяни Слободянюк з Народним художником України Миколою Мазуром) // Артанія (Київ). – 2008. – Ч. 4. – С. 50-57.
3. Маричевський М. Земля і небо Миколи Мазура / Микола Маричевський // Артанія (Київ). – 2008. – № 4. – С. 90-91.
4. Микола Іванович Мазур // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Народний художник України Микола Мазур: Моя спроба – це намагання зрозуміти те, що відбувалося з моїм народом (розмовляла Тетяна Слободянюк) // Подільські вісті (Хмельницький). – 2008. – 30 жовтня. – С. 3.
6. Оксана Миколаївна Мазур // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
7. Олег Бобровський // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
8. Олександр Гуменчук // Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
9. Трембіцький А. М. Творці Музею пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років на Хмельниччині / А. М. Трембіцький // Музей пам'яті жертв Голодомору на Хмельниччині 1932-1933 років (до 5-річчя від дня створення) / Упоряд. і передм. А. М. Трембіцький. – Хмельницький : ІРД, 2013. – С. 83-89.

*Л. П. Валяровська,
І. С. Пацай*

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ЕКСПОЗИЦІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЯ-ЗАПОВІДНИКА

У статті розповідається про події листопада 2013 р. – лютого 2014 р. та як ці події було відображено працівниками музею при доповненні історичної експозиції.

Ключові слова: *Революція гідності, музей-заповідник, історична експозиція, документи, експонати.*

У травні 2009 р. в Кам'янець-Подільському державному історичному музеї-заповіднику на території Старого замку було відкрито історичну експозицію, присвячену новітній історії Поділля: «Історія Поділля ХХ – на початку ХХІ ст.». Перед новою експозицією постала головна мета – висвітлити новітній період історії України та відобразити їх у долях подолян. Експозиція включає в себе періоди історії від початку

XX ст. і до наших днів. Але час не стоїть на місці, відбуваються події, які змінюють нашу історію, і їх потрібно висвітлювати в музейній експозиції.

На початку XXI ст. Україна вступила в доленосний для себе період, важкий і досі не позбавлений небезпечних викликів як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, потрапила в центр подій європейського масштабу. Український народ показав себе в 2013-2014 рр. під час подій, які ввійшли в історію як Революція Гідності, справжньою свідомою нацією. Ми на весь голос заявили не лише корумпованій владі, а й усьому світу, що готові захищати свою свободу від будь-яких посягань. Тому і виникла необхідність проілюструвати ці важливі для нашої країни події в історичній експозиції.

Автором ідеї виступив вчений секретар музею-заповідника Р.Йолтуховський. До робочої групи входили працівники музею-заповідника: кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник В.Нестеренко, проект-дизайн та художнє рішення належить художнику музею-заповідника А.Сушарник, всі фото до експозиції виготовляв фотограф музею П.Ігнатєв.

Важливу роль в експозиції відіграють особисті речі, спогади, речові експонати, які відображають ці події, за ними можна скласти конкретне уявлення про трагічну долю наших земляків під час подій на Майдані та боротьбу за національну ідею, яка пронизує всю експозицію. У процесі створення експозиції працівники музею-заповідника з метою як найповніше показати революційні події зверталися по допомогу до безпосередніх учасників подій. Експонатами допомогли кам'янецькі активісти Майдану: З. Онищук, М. Мошак, О. Мазурик, С. Полятинчук, члени місцевого осередку ВО «Свобода»: М. Сливка, М. Посітко, Е.Крилов, а також прес-секретар міського голови М.Сіماشкевича Я. Мельничук, яка передала документи, що підтверджують дії міської ради і громади міста. Вони допомогли краще показати як розгорталися події в Кам'янці-Подільському [8].

Документи було розбито на три групи. До першої відносяться про події на Київському Майдані та участь в них кам'янчан [1]. Демонструється те роздоріжжя, на якому в листопаді 2013 р. опинилася тодішня українська влада в особі Президента України В. Януковича, прем'єр-міністра М.Азаров, а також те, з чим у більшості громадян України асоціювалася тодішня влада [2].

21 листопада 2013 р. Кабінет Міністрів України на своєму засіданні прийняв рішення про призупинення процесу підписання Угоди про Асоціацію між Україною та Євросоюзом, 29 листопада В.Янукович не підписує Угоду в Вільнюсі, і в ніч з 29 на 30 листопада при розгоні мирного майдану проти студентів було застосовано силу [3]. Зрив підписання Угоди та побиття студентів виявились не єдиними, а можливо, не головними причинами соціального напруження, яке вилилось у невдоволення українського народу через зростаючу політичну корупцію В. Януковича та його оточення. Показано ці події через фотографії замської резиденції Межигір'я, представників т.зв. «сім'ї» В. Януковича [4]. На протигагу цьому відображено реакцію українського суспільства, яке показано через фото Маршу мільйонів 1 грудня 2013 р., а також через символ українського народу Т. Шевченка. На інших фотографіях демонструються події, які відбувалися на столичному Майдані Незалежності та участь у них кам'янчан [5].

Друга група документів показує, як розгорталися події в Кам'янці-Подільському. Після подій 1 грудня в Київ з усіх куточків переважно Західної України почала приїжджати молодь для підтримки Майдану. З нашого міста теж рушали машини і автобуси на Київський Майдан, але Кам'янецький Майдан теж не пустував [6].

Він був створений 24 листопада 2013 р. Комендантом Кам'янецького Майдану був обраний В.Товкайло. Майдан розташувався біля міської ради. Кожного дня проходили мітинги біля будівлі міськвиконкому та виступи на ньому представників різних політичних партій, громадських організацій, представників інтелігенції міста, студентських активістів, священнослужителів різних християнських конфесій (окрім УПЦ МП). Для показу атмосфери, яка була в місті на той час, використано примірники кам'янецької преси: «Подільщина», «Кам'янець-Подільського вісника», інформаційного бюлетеня «Вісник Майдану» [7]. Розміщено також відозву Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника «Про підтримку Євроінтеграційного курсу України». Одним з перших установ нашого міста протести в Києві проти президента В.Януковича підтримав Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник. Директор В.Травінський зібрав збори трудового колективу і було прийнято звернення від 2 грудня 2013 р., копія якого вміщено в експозиції.

У третій групі представлено матеріали, які відображають трагічні і криваві події, які відбувалися на столичному Майдані Незалежності та біля будівлі СБУ у м. Хмельницькому. Після прийняття «диктаторських законів» 16 січня 2014 р. протистояння по обидві сторони барикад активізувалося. О 3 год. ночі 21 січня розпочалась атака спецпідрозділів на барикади протестувальників, які використовували саморобні пляшки з палаючою сумішшю та палили шини, тому ми поставили їх біля вітрин експозиції. 22 січня

від куль снайперів загинули перші герої Євромайдану: С.Нігоян та М.Жізневський, які розпочали відлік «Небесної сотні», фото всіх загиблих ми помістили на стенді. 18 лютого 2014 р. в день коли Верховна Рада мала прийняти зміни до Конституції силове протистояння посилювалось, і мирних протестувальників зустріли водометами і газом. Тому, щоб проілюструвати ці події представлено загальне фото героїв «Небесної сотні», а також семи представників «Небесної сотні» з Хмельниччини, зокрема А. Корнеєва, В. Васильцева, М. Дзявкульського, С. Бондарчука, Л. Шеремет, Д. Пагора, А. Мазура. Розміщено звернення міського голови Кам'янця-Подільського М. Сіماشкевича про оголошення 19 лютого «Днем жалоби». А також відеофільм, присвячений голові Рудської сільради А. Корнеєву загиблому від кулі снайпера.

У рамках відкриття експозиції 24 серпня 2014р. відбувся круглий стіл, на якому запрошені гості, представники влади та музейні працівники висловили свою точку зору з приводу цих подій. Майдан відкрив серця мільйонів українців для нової України. Нам вдалося проголосувати за нового Президента, обрати парламент. Сьогодні українці відстоюють державність на Сході у неоголошеній війні з російськими військами.

Завдання відділу – продовження експозиції Історія Поділля ХХ-ХХІ ст. на тему: «Участь кам'янчан в АТО». Тому зараз ми збираємо експонати, пов'язані з цією темою: осколки від гравів, гільзи, російські монети зі спаленої на території Донецької області російської техніки, шеврони, чисельні фото, гільзи, сухпайки українського виробництва, дитячі листи та малюнки воїнам АТО, особисті речі воїнів.

Історична експозиція з новими матеріалами цікавить відвідувачів «Старого замку», які приїжджають з усіх куточків України і світу, зупиняються перед стендами і розповідають про свою участь в цих подіях.

Список використаних джерел і літератури:

1. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник (далі – КПДІМЗ). – Фонди. р/п. – №2056.
2. КПДІМЗ. – Фонди р/п. – №13181.
3. КПДІМЗ. – Фонди р/п. – №2018.
4. КПДІМЗ. – Фонди р/п. – №20805.
5. КПДІМЗ. – Фонди р/п. – №10110.
6. КПДІМЗ. – Фонди р/п. – №20804.
7. КПДІМЗ. – Фонди р/п. – №12132.
8. Перша річниця Революції Гідності. Підсумки та перспективи. / матеріали круглого столу / [ред. кол. Дубінський В.А., Степанков В.С. та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 46 с.

О.В. Дашко

ПАМ'ЯТНА МЕДАЛЬ «НЕБЕСНА СОТНЯ НА ВАРТІ» В НУМІЗМАТИЧНІЙ КОЛЕКЦІЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА

У статті розповідається про пам'ятну медаль «Небесна сотня на варті» випущену Національним банком України у 2014 році з метою вшанування та увіковічення пам'яті Героїв Небесної сотні, які загинули під час трагічних подій у Києві на початку 2014 року та про досягнення Революції Гідності.

Ключові слова: пам'ятна медаль, експонат, музей, «Революція Гідності», Небесна сотня.

У цьому році Кам'янець-Подільський історичний музей-заповідник відзначає своє 125-річчя з дня заснування і має найбільшу нумізматичну колекцію в Україні.

Нумізматична колекція музею формувалась протягом 125 років й продовжує формуватись завдяки старанням наукових співробітників, відвідувачів музею, мешканців міста й інших регіонів. Вона є джерелом для побудови експозицій, створення виставок й роботи науковців. Сьогодні колекція нумізматики нараховує 24 тисячі експонатів.

Музейні експонати... Свідки сивої давнини і сьогодення, безцінне культурне надбання будь-якої нації, гордість кожного музею. Безумовно, що для будь-якого музею надходження нових експонатів – це завжди подія.

Серед нових надходжень Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника – Пам'ятна медаль «Небесна сотня на варті», випущена Національним банком України у 2014 році з метою вшанування та увіковічення пам'яті Героїв Небесної сотні, народжених революцією Майдану, які загинули під час трагічних подій у Києві на початку 2014 року.

Минуло вже більше року із того моменту. Для когось ця революція була прогулянкою, для когось військовою. Але в першу чергу Майдан став випробуванням на цінність особистості людини, виміром людської честі та гідності.

Події 21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 р. стали етапом прояву українцями неабиякої сили, мужності, гідності, віри та міцності духу. Вони показали усьому світу, що вищою метою для українського народу є збереження людських цінностей та основ демократії. А будь-яке зазіхання на них зі сторони ворогів зазнає невдачі і буде покаране. Проте за відстоювання цих ідей довелося заплатити дорогою ціною – кров'ю «Небесної Сотні» – патріотів, які поклали своє життя на вівтар для захисту рідної Батьківщини. В цих трагічних подіях смерть кожної людини – це не просто втрата однієї сім'ї, а біль усього народу. Революція Гідності принесла великий прорив у свідомості багатьох українців. Зміни торкнули усіх і всього. Ми стали старшими як нація, ми стаємо монолітними й «дорослішаємо», до кожного українця приходять усвідомлення, що саме ти відповідальний за долю своєї країни та власного дому.

Пам'ятну медаль «Небесна сотня на варті» виготовлено з нейзильберу. Категорія якості карбування – «спеціальний анциркулейтед», маса – 16.54 г, діаметр – 35.0 мм, тираж – до 100 000 штук. На аверсі медалі зображено архангела Михаїла в оточенні українського орнаменту, під ним написи – **«Мамочко, вибач за чорну хустину, за те, що віднині будеш сама. Тебе я любив і любив Україну, вона, як і ти, була в мене одна» та «Героям слава!»**. Праворуч під орнаментом розміщено логотип Монетного двору Національного банку України. На реверсі медалі зображено групу героїв подій українського Майдану на барикаді, один із яких тримає синьо-жовтий Державний прапор України (використано тамподрук); угорі напис півколом – **«Небесна сотня на варті»**; внизу ліворуч – рік карбування – **2014**. Вірш-реквієм «Мамо, не плач. Я повернусь весною...», рядки якого розміщено на аверсі медалі, неодноразово звучав зі сцени Майдану і нікого не залишив байдужим. Автор твору – поетеса Оксана Максимишин-Корабель – українка, яка нині мешкає в Португалії, але глибоко вболіває за майбутнє України. Над створенням пам'ятної медалі працювали: художник-скульптор – Анатолій Дем'яненко та скульптор – Володимир Атаманчук. Медаль в ідеальному стані, поміщена в спеціальну пластмасову капсулу для зберігання медалей.

Загальною характеристикою для усіх пам'ятних медалей є те, що вони в основному випускаються на заготовках, що використовуються для виготовлення ювілейних і пам'ятних монет.

Після наукової інвентаризації пам'ятна медаль «Небесна сотня на варті» назавжди залишається у скарбниці музейного фонду під інвентарним кодом КН-128851; НУМ.-23965. Висока художня цінність та інформаційна змістовність пам'ятної медалі робить її прикрасою музейного нумізматичного зібрання. Сьогодні медаль виставлена для огляду в експозиції музею «Історія грошей», що знаходиться в Ратуші й викликає жвавий інтерес у відвідувачів.

Революція 2013-2014 років **показала** нам тих, хто має Гідність, і тих, хто не тільки не має її, а й взагалі не розуміє, що це означає, й **доказала**, що тільки той, хто має гідність, може знайти в собі сили робити те, що вважає за потрібне, незважаючи на страх. Страх смерті.

Сьогодні вже можна з впевненістю сказати, що якщо хтось захоче позбавити нас нашої гідності – то ми зможемо себе захистити. Якщо навіть не в судовій залі, то на вулиці, співаючи гімн України з коктейлем Молотова в руках.

Слава Україні! Героям Слава!

А. М. Ковальчук

ЕКСПОЗИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СЕГМЕНТ МУЗЕЙНОЇ РОБОТИ. АНАЛІЗ ВИСТАВКОВОЇ РОБОТИ ХУДОЖНЬОГО ВІДДІЛУ ЗА 2013-2014 рр.

У статті розкриває зміст експозиційної діяльності художнього відділу музею, аналізує проведену роботу за 2013-2014 рік.

Ключові слова: виставка, експозиція, мистецтво, живопис, графіка, декоративно-прикладне мистецтво.

Одним із аспектів музейної діяльності є виставкова та експозиційна, яка покликана популяризувати колекції фондів, творчі доробки місцевих, українських та іноземних майстрів і художників, висвітлювати здобутки юних талантів.

Оскільки м. Кам'янець-Подільський є безперечним центром культури та творчості Поділля і має розгалужену та розвинуту структуру художньої освіти: від художньої дитячої школи та школи мистецтв до кафедри мистецьких дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, цілком логічним та послідовним є існування Картинної галереї, як об'єкта музею, та Виставкової зали.

У 1982 році на баланс Кам'янець-Подільського музею-заповідника було передане приміщення колишньої Духовної семінарії (пам'ятка архітектури XVIII-XIX ст.), в якому розмістилася «Картинна гале-

рея» – віддзеркалення рівня мистецької освіти у Кам'янці. Однак галерея не могла задовольнити попит на виставкову площу великої кількості бажаючих представити свої роботи до уваги відвідувачів. Тому у 1995 році сесією міської Ради було прийнято рішення про передачу новозбудованого приміщення у центрі міста по вулиці Соборній, 29/а Кам'янець-Подільському музею-заповіднику. Ця подія була достойно оцінена творчою інтелігенцією, і Виставкова зала зайняла гідне місце у туристичному Кам'янці.

Колективом художнього відділу музею у 2013-2014 рр. в приміщенні Картинної галереї було організовано та проведено 4 стаціонарні експозиції з фондів музею і 15 виставок, 5 з яких живописні, 3 – графічні та 7 виставок декоративно-прикладного мистецтва.

Яскравим початком виставкового сезону 2013 р. стала виставка Класичного Ювелірного Дому «Лобортас», на яку було представлено 26 оригінальних виробів із дорогоцінних металів та каміння. Перлиною виставки для кам'янчан був перстень «Царівна Либідь», який увійшов у Книгу Рекордів Гіннеса як перстень із найбільшою кількістю діамантів. Також до блоку виставок творів декоративно-прикладного мистецтва відноситься виставка Л.Клепас «Живопис вовною» та дипломних робіт випускників ВПУ № 14 «Колекція історичного костюма XV-XIX ст.». Роботи представлені на виставках виконані у різних техніках та з використанням різноманітних фактур та матеріалів. Цікавими для відвідувачів були вишивані полотна Арт-галереї «Естет» м. Вінниця. Виставка із приватної колекції творів XIX-XX ст. представила давні візерунки вишивання та маловідомі техніки цього старовинного мистецтва. Аналізуючи рівень майстерності та професіоналізму, з якими були виконані твори і представлені на виставках етнографічного блоку, слід зазначити, що вони заслужили високої оцінки з боку відвідувачів, а також з боку майстрів ДПМ.

Виставковий сезон 2014 р. відзначився виставкою прикладного мистецтва у техніці «печворку», або клаптикового шиття, «Ми любимо Україну», яку привіз до нашого міста Центр Української Культури та Мистецтва (м. Київ). Калейдоскоп кольорових тканин заповнив, майже, усі зали другого поверху Картинної галереї. Майстрині зі всієї країни представили на огляд кам'янчан довершені полотна ручної роботи, що заворожують погляд гармонією форми, глибокого змісту, насиченого кольору та фантазії. Кульмінацією виставки стала робота «Україна», яка виконана більше, ніж із 3200 клаптиків тканини. Також до цього блоку можна віднести виставку творчих робіт юних майстрів спеціальної школи-інтернату I-III ступеня для слабозорих дітей у Хмельницькій області «Маленькі митці у великій галереї». Діти середніх класів представили роботи у різноманітних техніках: це і випалювання, і різьба по дереву, вишивка стрічками, а також батик. Звичайно, їх роботи ще не такі досконалі, як у дорослих, однак запевняють у неабиякому таланті авторів.

Блок графічних виставок розпочинала виставка робіт молодого кам'янецького художника С.Боднара із творами гумористичного, романтичного та, навіть, філософського характеру, що свідчить про активний пошук та самовдосконалення. Потужним акцентом у виставковому сезоні 2013 стали виставки «Дорогами вчителів, стежками учнів» м. Катовіце (Польща) та Перша персональна виставка К.Рейди. Катерина Рейда представила 85 робіт, переважна більшість яких у стилі книжної графіки, а також живописні твори. Багатий внутрішній світ молодої художниці виливається на полотнах дивовижними образами та перевтіленнями, примушуючи глядача зупинитись, розглянути мініатюрні елементи та деталі, задуматись. Кожна робота виконана з глибоким осмисленням та влучною передачею теми, сюжету, характеру героя. Виставка викликала неабиякий резонанс у творчих колах кам'янчан.

У травні 2013 року минуло 115 років з дня народження відомого подільського художника і педагога О.Грена. То ж до ювілейної дати художній відділ музею разом із викладачами міської дитячої художньої школи підготували виставку невідомих творів О.Грена, які доповнили діючу та відкрили таємниці творчої лабораторії митця. На виставці представлені ескізи та замальовки до майбутніх олійних полотен, а також портрети наставника, виконані його учнем та послідовником А.Данилюком. Виставка причаровує до себе, заворожує погляди та передає величезну любов художника до Поділля.

До блоку живопису належить і виставка пленерних робіт «Осінь у Кам'янці», яка об'єднала плеяду молодих художників з усієї України. Виставці передував тижневий пленер, організований Спілкою художників-християн. То ж «Осінь у Кам'янці» видалася відвідувачам Картинної галереї різною: натхненною, дощовою, туманною, сонячною, кольоровою та яскравою, відповідні кольорові гами були домінуючими у представлених роботах. Не залишила байдужими і виставка чернівецького художника, члена Національної спілки художників України О.Літвінова, що заповнила зали красою буковинських краєвидів та буянням квіткових мотивів. Роботи виконані високо професійно, з багатою кольоровою палітрою та грамотним композиційним вирішенням. Виставка отримала велику кількість схвальних відгуків відвідувачів.

Живописний блок 2014 р. відкрила виставка творчих робіт індійського художника Шрі Чін Моя «Джарна Кала», що перекладається як «Водограй мистецтва». І справді «водограй» засяяв тисячами барв,

які дивними струменями розтікалися залами Картинної галереї. Майстер творить у власній абстрактній манері, використовуючи за основу кольорові плями, влітає різноманітні фактури та образи, що і створює неповторну атмосферу на полотні і розкриває потаємні куточки душі художника.

Яскравим акцентом виставкового року 2014 стала виставка волинського художника початку ХХ століття Г.Косміади. Грек за походженням, представник української інтелігенції, що не хотів коритися радянській владі, виїхав до Європи, але і там не забував рідну землю та звеличував її у своїх полотнах. По завершенні виставки було проведено ряд зустрічей кам'янчан із донькою художника, яка є справжнім патріотом своєї Батьківщини та дослідником творчості батька.

Популяризуючи фонди музею-заповідника, проводячи науково-освітню та естетичну роботу, художній відділ музею відкрив дві стаціонарні експозиції у 2013 р. Розвиток портретного жанру у ХVIII-ХІХ ст. демонструє виставка «Старовинного портрету», в яку увійшли реставровані полотна парсуного типу, портрети козацької старшини, священнослужителів та дворян. Становлення Кам'янця як торговельного, культурного та адміністративного центру Поділля, рівень розвитку ремісничих цехів міста засвідчує експозиція «Скрижалі часу». Тут представлені холодна та вогнепальна зброя ХІV-ХХ ст., нагрудні знаки, медалі, нагороди, жетони, музичні інструменти, речі культового та побутового призначення, скульптура цього ж періоду. Дві етнографічні стаціонарні експозиції, створені у 2014 році із експонатів фондів музею «Від віночка до капелюшка» та «Бережіть Собори душ своїх...» викликали хвилю схвальних відгуків містян та гостей нашого міста. В них було представлено близько чотирьохсот унікальних предметів старовини: речі побуту, головні убори, прикраси, фото кінця ХІХ ст., ікони, подільські сорочки, вишиті рушники та ін.

Якщо Картинна галерея розрахована, в основному, на іноземних та іногородніх туристів, то Виставкова зала орієнтована на кам'янчан. То ж саме тут було організовано та урочисто відкрито 23 змінні виставки у 2013 та 19 у 2014 р. Це означає, що в середньому двічі на місяць відбувалася переєкспозиція. Зручне розташування приміщення – у центрі міста – дає можливість широкому колу населення оглянути запропоновані виставки. Основним контингентом відвідувачів Зали є учні міських шкіл та студенти Кам'янця-Подільського. Однак організатор виставок активно співпрацює з різними віковими та соціальними категоріями відвідувачів, підбираючи різноманітну тематику, яка була б цікавою великому загалу. Спираючись на цю умову, в багатьох експозиціях відбувалося поєднання живописних, графічних робіт та творів Декоративно-прикладного мистецтва. Тому їх (експозиції) не можливо класифікувати виключно за видами та жанрами мистецтва. Однак вони підпорядковуються певним категоріям: колективні, пленерні, етнографічні, фотовиставки. Також експозиціями представлена творчість майстрів з різних куточків України: Харків, Городок, Хмельницький, Івано-Франківськ, Львів, Київ, Дніпропетровськ, Хотин.

Аналізуючи сезон 2013-2014 рр. важко знайти найкращу виставку, але слід відзначити ті, що найбільше сподобались місту. Це, звісно, виставки викладачів та учнів міських дитячих художніх шкіл «Весело-го Різдва», «У променях весни», «Наш мистецький світ», колективні виставки «Таланти твої, Україно», «Місто моє – любов моя», персональні «Театр живопису», «Вишиване життя Поділля», «Фантазії арт-квілтіngu», пленерні «ВішТак», «Особистий погляд».

Однак безперечним фаворитом була експозиція «Класичний квілт. Модний і сучасний» Центру Української Культури і Мистецтва (м. Київ). Після проведеного майстер-класу у нашому місті з'явилися свої прихильники цього мистецтва. Не залишила нікого байдужими і виставка «Золоте руно, золоте зерня». Роботи, що представлялися у Виставковій залі, були виконані у техніці «живопису вовною» (пейзажі, натюрморти, портрети), та «валяння» (жіночі сумочки, іграшки, модні аксесуари). Аквазелі О. Брензея, ляльки-мотанки І. Яропуд, скульптура родини Кляпетур справили глибоке враження на відвідувачів.

Живучи в одному ритмі із країною, художники та майстри декоративно-прикладного мистецтва Кам'янця-Подільського провели величезну роботу по допомозі українським військовим у зоні АТО. Голова Мистецького об'єднання «Арт-простір» І. Кляпетура була ініціатором та організатором благодійної виставки-продажу «Митці за перемогу» і ряду заходів для збору коштів на потреби армії.

Аналізуючи проведену експозиційну роботу відділу за 2 роки варто зауважити, що тимчасові виставки та стаціонарні експозиції були розраховані на широке коло відвідувачів, охоплювали великий спектр інтересів глядача, працювали на формування етичної поведінки в суспільстві, естетичних смаків та вподобань, допомагали розвивати образне мислення, уяву, фантазію підростаючого покоління, культурно збагачували та давали поштовх для самовираження особистості через мистецтво. Однак, для підвищення якості формування естетичних смаків відвідувачів, необхідно оновити матеріально-технічну базу відділу, модернізувати систему демонстрації експонатів відповідно до сучасних норм та вимог, створити необхідні умови для дотримання температурно-вологісного режиму збереження експонатів, забезпечити своєчасну та якісну їх реставрацію.

ЮХИМ СІЦІНСЬКИЙ – ВИЗНАЧНИЙ ДОСЛІДНИК ПОДІЛЬСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Л. В. Баженов

ТВОРЧА СПАДЩИНА ЮХИМА СІЦІНСЬКОГО І СУЧАСНІСТЬ (До 155-річчя від дня народження вченого-подільцевця)

У статті, присвяченій 155-річчю від дня народження Юхима Йосиповича Сіцинського, розглядаються основні етапи його творчості упродовж кінця XIX – 30-х рр. XX ст., наукова реабілітація у 1960-80-х рр., як жертви політичних репресій радянського режиму, аналізується та історіографічно оцінюється внесок українських істориків у дослідження та популяризацію діяльності та наукової спадщини з історії України і подільства вченого-подвижника за роки незалежності України.

Ключові слова: Юхим (Євфимій) Сіцинський, історія та культура Поділля, творча спадщина, історіографія, подільство, дослідження, праці, наукові конференції, сіцинськоведці.

У 2014 р. на Хмельниччині та Вінниччині широко відзначено 155-річчя від дня народження Юхима (Євфимія) Йосиповича Сіцинського – одного з фундаторів історичного та культурологічного краєзнавства Поділля, відомого історика України, археолога, археографа, етнолога, мистецтвознавця, бібліографа, релігієзнавця, засновника і багаторічного завідувача Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника, громадського діяча, педагога. З висоти літ початку XXI століття не викликає жодного сумніву той факт, що наукова спадщина цього українського вченого, дійсного члена Наукового товариства імені Шевченка, Московського археологічного товариства, голови Подільського церковного історико-археологічного товариства, одного з очільників Кам'янець-Подільського наукового товариства при УАН, протоієрея впливала, впливає й буде впливати і надалі на розвиток вітчизняної історичної науки, особливо подільської регіональної історії та культури [1].

Ю.Сіцинському судилося творити в умовах діаметрально різної ідеології, що панувала в Російській імперії (більшу половину свого життя), в періоди Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. та радянського режиму 20-30-х рр. XX ст., що позначалося на переосмисленні і зміні його теоретико-методологічних поглядів і підходів у дослідженнях. Останній режим Ю.Сіцинський безроздільно так і не сприйняв. Він у 20-ті роки заглибився в середньовічну історію, археологію, не писав про успіхи диктатури пролетаріату і радянської влади. До того ж, він був послідовником у дослідженнях історичної школи М.С. Грушевського, а в 1926 році організував урочистості в Кам'янці-Подільському з нагоди 60-річчя М.С. Грушевського (зробив у міському театрі головну доповідь про його життя і творчість) [2, с. 220]. Все це вельми не подобалося офіційній владі і, зрештою, було сповна використано проти нього більшовицьку репресивну машину 1920–30-х років [3].

Ю.Сіцинський почав творити з 1881 року, опублікувавши в Кам'янець-Подільській газеті «Народный листок» свою першу етнографічну розвідку «Народне предання о полозе», яку він підготував під наставництвом свого наставника, ректора місцевої православної духовної семінарії М.В. Сімашкевича. Юхим Йосипович отримав схвальні відгуки на свою статтю, що його окрило і назавжди визначило творчий шлях в науці. Йому пощастило стати вченим завдяки таким своїм вчителям-наставникам, знаним історикам, як Володимир Антонович, Микола Петров, Михайло Грушевський, Іван Каманін, Орест Левицький та ін. Так склалося, що все своє наукове життя Ю. Сіцинський обертався в колі відомих українських учених, що позитивно позначилося на його творчості [4].

90-ті рр. XIX ст. – по 1914 рік – це найкращий і найбільш плідний період його життя і творчості. В цей час він опублікував майже 80 відсотків усіх своїх праць. Цінним надбанням української історіографії з-поміж його творів стали «Археологическая карта Подольской губернии» (1901), книга «Город Каменец-Подольский» (1895), дослідження «Древнейшие православные церкви в Подолии» (1890-1895), «Приходы и церкви Подольской епархии» (1901), «Исторические сведения о приходах и церквях Каменецкого и Ушицкого уездов» (1895-1916), монографії «Южно-русское церковное зодчество» (1907), «Материалы для истории цехов в Подолии» (1904), статті «Семейная жизнь в Подолии в первой половине прошлого века» (1891), «Бакота, древняя столица Понизья» (1899) та чимало ін. Сьогодні без цих праць, які стали цінним джерелом при вивченні нашого краю, обійтися ми не можемо. Перші історіографічні оцінки на ці та інші

праці подали в своїх рецензіях ще в 90-ті роки XIX ст. його вчителі В. Антонович, М. Грушевський, І. Каманін, М. Петров та ін. [5]. Усі рецензенти були єдині в одному: Ю. Сіцинський є серйозним дослідником, в основу своїх праць він покладав у першу чергу документи, взяті з архівів та археографічних збірників. По-друге, він широко використовував і критично аналізував тодішню російську, польську, німецьку історичну літературу з історії України і, зокрема, Поділля.

Дійсно, праці Ю. Сіцинського кінця XIX – початку XX ст. відзначалися глибиною джерельної бази, насиченістю фактичного матеріалу, прагненням до об'єктивного дослідження, що стало необхідною передумовою збереження їх вартості й актуальності на порозі III тисячоліття. У методології досліджень Ю. Сіцинський стояв на позиціях філософії позитивізму, позитивістської історичної школи, якою досконало володіли В.Б. Антонович, М.С. Грушевський та інші відомі прогресивні історики України та Європи. Суть цієї методології полягала в тому, що її послідовники визнавали теорію еволюції Ч. Дарвіна, що вважалася прогресивною на рубежі XIX-XX ст., прагнули фотографічно і фактографічно точно зображувати дійсність, історичні події і процеси, а не придумувати їх, фальсифікувати, в основу своїх досліджень покладали достовірні документи та свідчення [6, 9]. Саме завдяки цьому українська історична наука сьогодні з довірою ставиться до наукової спадщини Ю. Сіцинського й активно її використовує для своїх потреб.

У радянський період, де учений-подвижник у 1920-ті роки вже зазнав переслідувань, як протоієрей, старорежимник, діяч подільської «Просвіти», прибічник М.С. Грушевського тощо, він уже не так інтенсивно займався дослідженнями. Юхим Сіцинський надавав перевагу археології, безкінечним археологічним розвідкам, під час яких він відчував себе вільним, абстрагувався від політики. І все ж він за наполяганням М. Грушевського і при його матеріальній допомозі створив низку важливих праць, які вивершили його творчий шлях. До найважливіших його видань 1920-х років варто віднести такі важливі історико-краєзнавчі праці, як «Начерки з історії Поділля» (1920), «Нариси історії Поділля» (1927), «Оборонні замки Західного Поділля» (1928), «Кам'янецька фортеця» (1929), «Муровані церкви Поділля» (1925) та ін. Знову ж в цих працях автор групує важливий для історичної науки фактичний матеріал з історії та культури Подільської землі, залишається на позиціях об'єктивізму, історичної правди, покладає в них солідну джерельну базу.

Інакше ставилися наукова громадськість до Є. Сіцинського за межами радянської України. Зокрема, 19 вересня 1931 р. Наукове товариство імені Шевченка у Львові урочисто відзначило на засіданні своєї історико-філологічної секції 50-ліття наукової праці Ю. Сіцинського. З цього приводу були опубліковані ґрунтовні статті відомого діяча західної української діаспори, подолянина В. Приходька «Проф. Єфим Сіцинський – історик і археолог Поділля (з приводу 50-ліття наукової і громадської діяльності)» [7], учня і послідовника М.С. Грушевського, авторитетного українського історика І.П. Крип'якевича «50-ліття наукової праці Єфима Сіцинського» [8] та ін. У цих публікаціях докладно дана біографія ювіляра, як давнього члена НТШ, вміщено перелік найважливіших його праць і подано оцінки його творчості.

Аналізуючи творчу спадщину Ю. Сіцинського та її внесок в українську історичну науку, зокрема, І.П. Крип'якевич писав:

1. Сіцинський зібрав і систематизував цінний матеріал з історії Поділля.
2. Провів інвентаризацію джерел і пам'яток минулого краю.
3. Археологічна карта Поділля Сіцинського до тепер єдиний інвентар до історичних пам'яток давнього минулого цієї землі.
4. Його ж монографія про Кам'янець – одна з найкращих праць, які ми маємо в ділянці локальної історії.
5. Праця про подільські замки принесла нове висвітлення фортифікаційного мистецтва XV-XVI ст. тощо [8, с. 222].

Історіографічні оцінки І.П. Крип'якевича дослідницьких праць Ю. Сіцинського не зазнали змін і є актуальними для української історичної науки та поділлязнавства в роки державної незалежності України. Особливо відчуваємо це сьогодні в час відзначення його 155-річчя від дня народження

З полону відчуження і забуття 30-50-х рр. XX ст. постать Ю. Сіцинського і його творча спадщина поступово повертається для потреб українського суспільства й науки, починаючи з 1960-х років. Тільки у 1960 році була упорядкована могила цього вченого на русько-фільварецькому кладовищі м. Кам'янця-Подільського. Чималих зусиль у науковій реабілітації Ю. Сіцинського доклали відомі місцеві краєзнавці Т.А. Сис, А.Г. Паравійчук, учений з педагогічного інституту І.С. Винокур та ін. Зокрема, А.Г. Паравійчук у 1965 році уперше в своїх бібліографічних покажчиках з історії Поділля систематизував і оприлюднив перелік основних 147 праць Ю. Сіцинського, чим полегшив дослідникам історії та культури Поділля їх пошук та використання [9]. А.Г. Паравійчук опублікував 1968 року в «Українському історичному журналі»

грунтовну статтю про Ю. Сіцинського, як видатного історика Поділля, яка стала важливим рубежем у його науковій реабілітації [10].

Тим не менше, справжня наукова зацікавленість до особи Є Сіцинського та його творчого доробку виявилася з початку 1990-х років, у часи становлення і розвитку незалежної Української держави. Зокрема, в спільній доповіді І.С. Винокура та В.В. Корнілова «Історик Поділля Ю.Й. Сіцинський», виголошеній на науковій конференції з нагоди 100-річчя заснування Кам'янець-Подільського історичного музею-заповідника (1990 р.), зазначалося: «...спробуємо дати історіографічну оцінку його наукової діяльності. Опубліковані наукові дослідження Сіцинського з історії свідчать про те, що в суспільно-політичних умовах, які склалися в Україні в кінці XIX і на початку XX ст., учений став на прогресивний шлях вивчення й узагальнення історії Подільського краю. Наукову діяльність Ю.Й. Сіцинського слід, на нашу думку, розглядати у зв'язку з найбільш прогресивними представниками позитивістської історичної школи в Росії і Україні» [6, с. 9]. В наступному році ці ж автори в книзі «Репресоване краєзнавство (20-30-і роки)» [11] та «Українському історичному журналі» [12] оприлюднили розгорнуті узагальнюючі статті про Ю. Сіцинського, в яких уперше використані слідчі справи репресивних органів та інші маловідомі документи і матеріали про цю постать, подані розширені історіографічні оцінки творів й упорядковано бібліографію його 180 основних праць.

У наступні роки до особи Ю. Сіцинського і його різних аспектів наукової, краєзнавчої, просвітницької, релігійної тощо діяльності та творчості долучилися такі дослідники, як Л.В. Баженов [13; 14; 15], М.І. Мошак [16], О.М. Завальнюк [17; 18], Б.М. Кушнір [19], В.С. Прокопчук [20] та інші (м. Кам'янець-Подільський), Є.Д. Назаренко [21], Ю.С. Земський [22], А.М. Трембіцький [23], В.П. Мацько [24] (м. Хмельницький), С.Д. Гальчак (м. Вінниця) [25, с. 764-765], С.Л. Сергійчук [26], Г. Стрельський [27], О.М. Кошель [28], Р.В. Маньковська [29], О. Климчук (Київ) [30], П.П. Брицький (м. Чернівці) [1] тощо. Саме ці та інші дослідники створили і обґрунтували сучасну історіографію діяльності та творчості Ю. Сіцинського, визначили пріоритети та її джерелознавче значення його праць для використання прийдешніми поколіннями науковців.

У 90-ті роки XX – на початку XXI ст. ввійшло в традицію проведення науково-краєзнавчих конференцій поділезнавчого спрямування включати до своїх програм статті, матеріали і документи про Ю. Сіцинського та його науково-громадську і просвітницьку діяльність, роль у національно-культурному відродженні України початку XX ст. Прикладом може слугувати проведення першої такої науково-практичної конференції «Юхим Сіцинський – видатний дослідник Поділля», яка відбулася в Кам'янець-Подільському педінституті в грудні 1992 р. [23, с. 243]. у 1994 році в Кам'янці-Подільському відбулася Міжнародна наукова конференція «Духовні витоки Поділля: Творці історії краю». Тут, зокрема, працювала спеціальна наукова секція „Сіцинський і Поділля”, на якій комплексно розглянули життя, діяльність і творчість визначного вченого його дослідники І. Винокур, М. Мошак, О. Завальнюк, С. Карван, Н. Синиця, О.Котоній, Г. Козловська, Т. Бульба та ін. [31] У роботі конференції взяв участь онук Ю.Сіцинського архітектор Я. Січинський, що мешкає в США.

Певним підсумком вивчення життєдіяльності видатного українського вченого стало проведення 27-28 листопада 2002 року в Кам'янець-Подільському державному педагогічному університеті Всеукраїнської науково-практичної конференції «Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля», матеріали за підсумками якої були опубліковані в збірнику пізніше, в 2004 р. [32], Робота цього форуму засвідчила, що при всіх здобутках у дослідженнях за останні роки постаті Сіцинського та його творчості, досі залишається ще багато нереалізованих проблем щодо його вивчення і популяризації. В історіографії творчість Ю. Сіцинського звужено зведена до ролі видатного історика Поділля. Проте частина його творів, переважно ще не досліджених і не використаних в науці, дозволяє трактувати цього вченого в широкому розумінні як історика України. На той час було зафіксовано тільки близько 220 найменувань його праць. Насправді ж, їх загальна кількість була в рази більшою. За цю справу взявся дослідник життя і творчості вченого та його родини хмельничанин А.М. Трембіцький, який упродовж 2002-2006 рр. здійснив і захистив перше в історіографії дисертаційне дослідження, а в 2009 р. до його 150-річчя видав монографію «Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність» [23], а також опублікував про цю постать понад 150 різних нарисів та статей. У цих працях науковець найбільш докладно висвітлив всі аспекти життєпису подвижника, подав повну версію бібліографії його творчої спадщини, що налічує понад 1200 позицій праць, публікацій і рукописів [23, с.220], виступив упорядником перевидань низки відомих і маловідомих творів Ю. Сіцинського, ввів у науковий обіг чимало раритетних документів про нього й не полишає цю роботу дотепер.

Важливою подією у відзначенні ювілею 150-річчя Ю. Сіцинського стало проведення у Кам'янці-Подільському 15 грудня 2009 р. Міжнародної науково-практичної конференції «Поділля в житті, діяльності і

творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського», яка збрала понад 80 осіб сіцинськознавців та січинськознавців з багатьох регіонів України, Словаччини, Угорщини, Росії [33]. Тут працювали наукові секції «Археолог, історик, мистецтвознавець, етнолог, діяч краєзнавчого руху на Поділлі Юхим (Євфимій) Сіцинський», «Історія Поділля, постаті в контексті творчості Ю.Й. Сіцинського та В.Ю. Січинського». В ході роботи конференції відбулася презентація монографії А.М. Трембіцького «Євфимій Сіцинський (1859-1937)» [23] та виданий збірник листів до М.С. Грушевського під назвою «Епістолярна спадщина Юхима Сіцинського» (2009) [34], упорядкований та ілюстрований копіями раритетних документів з фондів Центрального державного історичного архіву України київським дослідником О.М. Кошелем. Водночас постать Ю. Сіцинського та його творча спадщина розглядалася під час роботи XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції 18 листопада 2010 р. [35].

Новим етапом в різноаспектному дослідженні й популяризації діяльності та творчості Ю. Сіцинського стало вшанування його 155-ліття від дня народження в 2014 році. За ініціативою Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника та за сприяння ДІКЗ «Межибіж», Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України, Подільського осередку Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України у місті над Смотричем відбулася 15 травня 2014 р. науково-практична конференція «Юхим Сіцинський – визначний дослідник Подільської землі» [36], яка збрала понад 60 сіцинськознавців з Києва, Кам'янця-Подільського, Хмельницького, Вінниці, Рівного, Дніпропетровська, Меджибожа, Старої Синяви тощо. Працювали чотири наукових секції: «Юхим Сіцинський: життя та діяльність», «Науковий доробок Ю. Сіцинського», «Духовне та релігійне життя на Поділлі», «Музейна справа на Поділлі». В ході наукових засідань зібрання відбулася презентація нових праць, присвячених ювілею Юхима Сіцинського. Зокрема, сіцинськознавець з початку 1990-х років М.І. Мошак упорядкував, видав і оприлюднив на конференції фундаментальну археографічну книгу, над створенням якої працював багато років, «Великий подолянин. Біографія, спогади, документи та листування Юхима Йосиповича Сіцинського» [37]. Книга містить чимало досі маловідомих свідчень, архівних матеріалів та епістолярію, бібліографічний покажчик головних праць та інші цікаві матеріали про вченого. Учасникам конференції була представлена ще одне такого ж значення видання «Постаті в листах: епістолярій Юхима Сіцинського», упорядниками якого виступили О.М. Кошель, В.С. Прокопчук та І.О. Старенький [38]. Ця книга містить у розширеному обсязі відомі та маловідомі листи Ю.Сіцинського до українських учених В. Антоновича, М. Грушевського, О. Левицького, О. Лотоцького, М. Петрова, С.Гамченка, до державних установ та навпаки – листування з ним, крім вище названих осіб, П.Житецького, С.Єфремова, М. Рудинського та ін., які сукупно є цінним джерелом для пізнання та вивчення як творчого оточення Юхима Йосиповича, так і з'ясування нових обставин його життя та наукової і громадської діяльності.

Загалом станом на сьогодні наукова школа сіцинськознавців об'єднує своїми науковими інтересами щодо цієї видатної постаті близько 100 осіб учених, краєзнавців, музейників, архівістів, культурологів зі всієї України та зарубіжжя, когорта яких невпинно зростає за рахунок притоку молодих дослідників. Саме завдяки цьому ми бачимо збільшення кількості археографічних і монографічних видань про Ю. Сіцинського, проведення наукових конференцій та круглих столів, що є свідченням незгасного інтересу до подвижника на далеку перспективу, його важливої ролі в сучасному розвитку української історичної науки та поділезнавства. Хоча за роки незалежності України здійснено перевидання низки творів Ю.Сіцинського, проте, на жаль, досі не реалізується започаткований сіцинськознавцями ще з початку 1990-х років проект упорядкування і видрук хоча б головних вибраних творів ученого в 2-3-х томах, які б стали доступними для широкого загалу читачів і дослідників.

Список використаних джерел та літератури:

1. Брицький П.П. Внесок сім'ї Сіцинських (Січинських) у культурну спадщину України / П.П. Брицький // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє: зб. наук. статей. – Тернопіль, 1999. – С. 33-37.
2. Баженов Л.В. М.С. Грушевський і Поділля / Л.В. Баженов // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 219-220.
3. Назаренко Є.Д. Арешт Сіцинського / Є.Д. Назаренко // Дивокрай. Хмельниччина Подільська: наук.-краєз. альманах. – Хмельницький, 1997. – Вип. 2. – С. 81-82.
4. Трембіцький А.М. Є.Й. Сіцинський: хроніка життєвого і творчого шляхів (1859-1937) / А.М. Трембіцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2003. – Т. 11. – С. 312-321.
5. Див.: В.А. (Антонович). Рецензия на труд Е.И. Сецинского «Исторические сведения о приходах и церквях Подольской епархии» // Киевская старина. – 1896. – № 4. – С. 220-223.

6. Винокур І.С. Історик Поділля Ю.Й. Сіцинський / І.С. Винокур, В.В. Корнілов // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 9-10.
7. Літературно-науковий вісник. – Львів, 1931. – Т. 106. – С. 512-513.
8. К-ч (Крип'якевич). П'ятдесятиліття наукової праці Єфима Сіцинського // Записки НТШ. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 217-223.
9. Бібліографічний покажчик літератури і публікацій з історії Подільського краю (з найдавніших часів до 1964 року включно) / упоряд. А.Г. Паравійчук. – Кам'янець-Подільський, 1965. – 503 с. (рукопис; зберігається в бібліотеці Кам'янець-Подільського національного університету).
10. Паравійчук А.Г. Видатний історик Поділля Ю.Й. Сіцинський / А.Г. Паравійчук // УІЖ. – 1968. – № 9. – С. 87-93.
11. Винокур І.С. Визначний літописець Поділля (Ю.Й. Сіцинський) / І.С. Винокур, В.В. Корнілов // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – К., 1991. – С. 93-101.
12. Винокур І.С. Визначний літописець Поділля (Ю.И. Сіцинський) / І.С. Винокур, В.В. Корнілов // УІЖ. – 1991. – № 3. – С. 69-74;
13. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 349-351.
14. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст. / Л.В. Баженов. – Хмельницький, 1995. – С. 234-236.
15. Баженов Л.В. Євтим Сіцинський і Михайло Грушевський / Л.В. Баженов // Дивокрай: наук.-краєзн. альманах. – Хмельницький, 1997. – Вип.2.
16. Мошак М. Співпраця М. Петрова та Ю. Сіцинського на ниві досліджень Подільської старовини / М.І. Мошак // Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 296-299.
17. Завальнюк О.М. Юхим Сіцинський – визначний діяч українського відродження на Поділлі (1918-1920 рр.) / О.М. Завальнюк, А.П. Гаврищук // Національна еліта та інтелектуальний потенціал України: тези доп. Міжнар. наук. конф. – Львів, 1996. – С. 259-261.
18. Завальнюк О.М. Юхим (Євфимій) Йосипович Сіцинський (1859-1937) / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарницький // Минуле і сучасне Кам'янця-Подільського: політики, військові, підприємці і діячі освіти, науки, культури й медицини: історичні нариси. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – Вип. 1. – С. 80-88.
19. Кушнір Б.М. Душа подільської історіографії // Писанка. – 1993. – № 3-4. – С. 25-26.
20. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі. – К., 1995; Вид. 2-е, доп. – Кам'янець-Подільський, 2014. – 302 с.
21. Назаренко Є.Д. Зі слідчої справи Юхима Сіцинського / Є.Д. Назаренко // Кам'яничина в контексті історії Поділля: наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 1997. – Т. 1. – С. 116-117.
22. Земський Ю.С. Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет (становлення та діяльність) / Ю.С. Земський. – Хмельницький, 1997. – 26 с.; Земський Ю. Матеріали Інституту рукопису ЦНБ НАН України ім. Вернадського про діяльність Ю.Й. Сіцинського (Січинського) / Ю.С. Земський // Поділля і Волинь у контексті українського національного відродження: наук. зб. – Хмельницький, 1995. – С. 292-294.
23. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність / А.М. Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300 с.
24. Мацько В.П. Духовне єднання поколінь родини Юхима Сіцинського (рефлексії історичних подій сучасності) / В.П. Мацько // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 120-125.
25. Гальчак С.Д. Розвиток краєзнавства у Східному Поділлі: XIX – поч. XXI ст. / С.Д. Гальчак. – Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013. – 878 с.
26. Сергійчук С.Л. Відомий подільський краєзнавець Ю.Й. Сіцинський / С.Л. Стрельський // VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність». – К, 1995. – Ч. 1. – С. 60-62.
27. Стрельський Г. Діячі України доби національно-визвольних змагань: біографічний словник: Сіцинський Юхим (Євтим) Йосипович (1859-1937) / Г. Стрельський // Історія в школі: наук.-метод. журнал. – К., 1999. – № 4. – С. 34.
28. Кошель О.М. Між церквою і наукою. Історичний нарис діяльності Подільського церковного історико-археологічного товариства (1865-1920) / О.М. Кошель. – Київ; Кам'янець-Подільський, 1998. – 69 с.
29. Маньковська Р.В. Ю.Й. Сіцинський – один з фундаторів музейної справи Поділля / Р.В. Маньковська // Поділля і Волинь у контексті українського національного відродження: наук. зб. – Хмельницький, 1995. – С. 289-291.
30. Климчук О. Життєві жалі протоієрея Сіцинського / О.Климчук // Подільські вісті (м. Хмельницький). – 1992. – 26 лист.

31. Див.: Духовні витоки Поділля: Творці історії краю: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – Хмельницький, 1994. – С. 57-74.
32. Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками роботи Всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський, 2004. – 180 с.
33. Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського: зб. матер. міжнарод. наук.-краєзн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народження Ю. Сіцинського і 115-річчю від дня народження В. Січинського. – Кам'янець-Подільський, 2010. – 312 с.
34. Епістолярна спадщина Юхима Сіцинського. Листи до Михайла Грушевського, присвяч. 150-річчю від дня народження Ю. Сіцинського / вступ. стаття, упоряд., коментарі О.М. Кошеля. – К., 2009. – 140 с.
35. Стрижак Н.П. Праці Є.Й. Сіцинського в бібліотеці та фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею / Н.П. Стрижак // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. – С. 91-93.
36. Програма науково-практичної конференції «Юхим Сіцинський – визначний дослідник Подільської землі». 15 травня 2014 р. – Кам'янець-Подільський, 2014. – 8 с.
37. Мошак М.І. Великий подолянин. Біографія, спогади, документи та листування Юхима Йосиповича Сіцинського / автор і упоряд. М.І. Мошак. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. – 408 с.
38. Постаті в листах: епістолярій Юхима Сіцинського / вступ, стаття, упорядкування, коментарі: О.М. Кошель, В.С. Прокопчук, І.О. Старенький. – К.: Старий світ, 2014. – 320 с.

Г. Г. Кучеров

РОЛЬ Ю.Й. СІЦИНСЬКОГО У РОЗВИТКУ ПРОСВІТНИЦЬКОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ

У статті зроблена спроба дослідити та проаналізувати місце Ю.Й. Сіцинського у розвитку просвітницького руху на Поділлі. З'ясовується його роль у діяльності подільської «Просвіти» та вплив ученого на культурно-освітню сферу краю.

Ключові слова: Ю.Й. Сіцинський, «Просвіта», товариство, діяльність, Подільська губернія.

Одним із самобутніх явищ початку ХХ ст. на території Поділля були культурно-освітні товариства «Просвіта», оскільки вони займалися розв'язанням питань духовного і освітнього розвитку населення і були чи не єдиними громадськими організаціями, які опікувалися видавничими справами, утворювали бібліотеки і читальні, засновували освітні заклади, влаштовували лекції, літературно-вокальні вечори, театральні заходи тощо.

У сучасних умовах розбудови української держави перед нашим суспільством постала актуальна проблема детального вивчення і глибокого осмислення свого минулого. В значній мірі це стосується культурно-освітніх товариств «Просвіта». Доволі змістовно історію «Просвіт» Подільської губернії висвітлили у своїх роботах сучасні дослідники. Серед них слід відзначити праці Л.І. Євселевського [4], С.Я. Фарини [18], О.В. Лисенка [6], О.М. Германа [2], О.В. Малюти [9], В.С. Лозового [7], С.О. Масюк [10], В.А. Нестеренка [13], А.М. Трембіцького [17] та інших. Об'єктивне дослідження науковцями проблем становлення і розвитку просвітницьких товариств стало можливим із проголошенням незалежності України. При цьому вітчизняні історики спираються на нові архівні матеріали, історичні документи, раніше не доступні, а також на спогади очевидців тих подій. Аналізуючи праці цих учених, слід зазначити, що автори ґрунтовно висвітлюють питання становлення, розвитку, форм діяльності просвітницьких товариств, звертають увагу на роль «Просвіт» в українському національно-культурному русі, відзначають значення цих громадських організацій у період української національно-демократичної революції. Наведеними працями не вичерпується перелік досліджень із цієї теми. Проте на сьогодні залишається ще недостатньо вивченою діяльність діячів «Просвіт», їх роль у поширенні просвітництва в краї. Цим можна пояснити актуальність і важливість зазначеної теми.

Поразка Російської імперії у війні з Японією в 1904 р. викликала швидкий ріст національно-культурного руху. Складовою частиною цього руху був просвітницький. З великим ентузіазмом свідомі українці включилися у справу пробудження національної свідомості свого народу.

На початку ХХ століття на Поділлі виділяється ряд діячів, які своєю важкою працею сприяли активізації української національної ідеї. Серед них помітно вирізняється постать Ю.Й. Сіцинського (1859-1937) – просвітителя, вченого, дослідника, громадського діяча. Говорячи про нього як про активіста просвітницького руху, слід відзначити його наполегливу працю в Подільському церковному історико-археологічному товаристві, де він був головою. При товаристві діяв церковно-археологічний музей. За словами В. При-

ходька – просвітнього і громадського діяча Поділля – музей «був улюбленою дитиною о. Сіцінського і гордістю його» [5, с. 101]. Розуміючи важливість своєї роботи для просвітництва населення краю, Ю. Сіцінський сам збирав пам'ятки історії, архітектури, мистецтва Подільської землі. З кожної поїздки він привозив до міста старовинні речі: хрести, ікони, археологічні знахідки, портрети відомих діячів України, старі церковні книги тощо. Збагачувати музей новими цінностями допомагало місцеве населення. Юхим Йосипович радів кожній знахідці і часто тій людині, що йому приносила якусь річ він давав пояснення, розповідав звідки вона, її призначення. Таким чином, Ю. Сіцінський сприяв поглибленню знань мешканців краю про історію Поділля. Інколи в музеї він організував читання лекцій просвітніми діячами. Тематика цих лекцій була різноманітною: про історичні пісні, про видатних діячів України, про кобзарів та лірників тощо. Вся обстановка музею зміцнювала національні почуття присутніх.

Плідно співпрацювали з Ю. Сіцінським відомі діячі Поділля М.О. Грейм, Й.Й. Ролле, В.М. Гагенмейстер. Зокрема, подільський археолог М.О. Грейм робив детальний опис старожитностей музею.

Революційні події 1905 р. у Росії спричинили зміну в бік лібералізації урядової політики, зокрема це стосувалося українського національного руху. Використовуючи царський маніфест 17 жовтня 1905 р., який проголосив «непорушні основи громадянської свободи на засадах дійсної недоторканості особи, свободи совісті, слова, союзів і зібрань», а також «Закон про товариства та спілки», який було прийнято в березні 1906 р., національно-просвітні сили Поділля розробили статут свого товариства. Одним із його фундаторів і найактивнішим членом на початковому етапі діяльності був Ю. Сіцінський. «Просвіту» в Кам'янці офіційно було зареєстровано 21 квітня 1906 р. Зважаючи на те, що для заснування подібної організації потрібно було як мінімум десять «благонадійних осіб», Ю. Сіцінський не вагаючись погодився бути в їх числі [19, арк. 74]. Як зазначав В. Приходько: «Отже старий українець о. Юхим Сіцінський, коли в Кам'янці почалася акція в справі заснування «Просвіти» один із перших взяв чинну участь в її організації, а потім став членом управи товариства» [16, с. 155]. За безпосереднього сприяння Ю. Сіцінського при Подільському історико-археологічному товаристві була організована бібліотека-читальня. Особливою популярністю вона користувалася в місцевих семінаристів. Активна діяльність Ю. Сіцінського в просвітницьких заходах служила гарним прикладом для місцевих священників, які мали намір залучитися до просвітницької роботи.

Будучи активним діячем місцевої «Просвіти», Ю. Сіцінський взяв найактивнішу участь у Комісії з правки та видання Четвероєвангелія українською мовою перекладу Пилипа Морачевського, який був у рукописному варіанті. Юхим Йосипович займається головною роботою: править тексти, листується з коректорами, координує підготовчу роботу. Подільська «Просвіта» саме через Ю. Сіцінського виявила велику зацікавленість у перекладі зазначеної праці. Просвітяни К. Солуха, С. Іваницька, К. Стиранкевич займалися перекладом [11, с. 75]. Ю. Сіцінський одночасно готовив остаточний варіант Євангелія для друку. Перекладу Євангелія надавалася значна увага, оскільки це сприяло поширенню української мови серед подільян, а також введенню в широкий обіг українського правопису. Друкування Святого Письма розтягнулося з 1906 р. (Євангеліє від Матфея) до 1911 р. (Євангеліє від Іоанна), значна частина його примірників надійшла в села Поділля. Про значення цієї роботи говорив В. Приходько: «Тепер ця справа видається маленькою, але не такою вона була в дійсності. Треба було аж до 1905 року, треба було нервувань найвищих органів російської імперії – комітету міністрів, Синоду і т. д. треба було, щоб Російська Академія Наук видала свою опінію («Об отмене стеснений малорусского слова») – щоб внаслідок всього дозволено переклад Євангелія на українську мову» [8, с. 64].

Сприяла поширенню української мови і діяльність Ю. Сіцінського на посаді редактора місцевих єпархіальних видань («Подольские епархиальные ведомости», «Православная Подолия», «Подолия»). Деякі матеріали в них друкувалися українською мовою. Для покращення змісту видань, надання йому більш національного спрямування редактор залучив до співпраці кращих українських публіцистів зі всієї Російської імперії. Писати статті в кам'янецьку періодику було запропоновано О. Лотоцькому, М. Грушевському, С. Єфремову, П. Житецькому, Ор. Левицькому та ін. [3, с. 77].

У цей період на перший план у губернії виходить духовенство. У вересні 1906 р. Ю. Сіцінський брав участь у Подільському єпархіальному з'їзді, де разом зі своїми прихильниками виступає за запровадження вивчення в подільській духовній семінарії української історії та літератури. Одним із відомих діячів, хто підтримав Юхима Йосиповича, був єпископ Подільський та Брацлавський Парфеній. За його сприяння св. Синод дозволив відкрити в Подільській духовній семінарії кафедри історії української літератури та історії України і Поділля [21, арк. 85]. Це здивувало місцеву інтелігенцію й одночасно викликало у неї захоплення. Ф. Матушевський із цього приводу писав: «Хто, наприклад, міг би сподіватися, що духовенство Поділля перше, ніж хто інший, порушить питання перед вищим духовним урядом про те, щоб у духовній

семінарії викладали українську історію і літературу? А тим часом таке сталося» [5, с. 102]. І хоча вирішення цього питання всіляко затягувалося, підняття його промовисто свідчило про намагання кам'янецьких просвітителів наблизити рідну мову до подолян.

Поряд із цим, Ю. Сіцинський у 1907 р. ініціює й активно підтримує кампанію щодо впровадження у двокласних школах української мови, історії та літератури. Разом із керівництвом «Просвіти» він також ставить питання про навчання дітей рідною мовою в церковно-приходських школах. Єпископ Парфеній, який підтримував тісні стосунки з Юхимом Йосиповичем, через доноси змушений був залишити Кам'янець. Товариство «Просвіта» в листі до нього дякувало йому за щирю працю на ниві народної освіти. Просвітяни просили Парфенія бути почесним членом товариства і повідомили про те, що подільська «Просвіта» «на першому зібранні 9 березня 1908 р. одногосно вибрала його своїм почесним членом» [21, арк. 83-84]. Отже, вплив духовенства на розвиток просвітництва був вагомим.

Проте, страх перед можливими репресіями з боку місцевої адміністрації був у цей час настільки сильним, що деяка частина просвітян навіть виступила проти проведення національно-культурної роботи на селі, бо така діяльність могла здатися революційною і привести до закриття «Просвіти». Як відзначає у своєму дисертаційному дослідженні О.В. Лисенко: «Особливо виступав проти перенесення діяльності товариства на села член Ради «Просвіти» ... Ю. Сіцинський. Враховуючи сумний досвід катеринодарської «Просвіти», ... подібні побоювання не були зовсім безпідставними. Але в умовах міщансько-чиновницького Кам'янця-Подільського, на відміну від Києва чи Одеси, відмовитися від роботи на селі означало загубити всю справу. Тому пропозиції Ю. Сіцинського було відкинуто більшістю просвітян, а сам він на знак протесту вийшов із Ради товариства» [6, с. 75].

У червні 1907 р. становище Подільського товариства значно погіршилося. За доносом С. Тижова супроти завідувачої кам'янець-подільською бібліотекою Є. Неселовської була розпочата справа. Слід зауважити, що Є. Неселовська пропагувала ідеї РСДРП і до українських проблем їй було байдуже. Адміністрація вимагала виключити її з числа членів товариства як неблагонадійну. У кількох просвітян були проведені обшуки. Врешті-решт після наради «особеного присутствія» влітку того ж року «Просвіту» було заборонено «как общество, явно преследуемое политическія, опаснія для государственнаго спокойствія, целі» [16, с. 111].

Частково переробивши попередній статут і обновили свій склад, подільська «Просвіта» в лютому 1908 р. відновила свою діяльність. Це «вже була хронологічно друга «Просвіта» [1, с. 101]. Вона діяла легально, з дозволу царської адміністрації, але під її повним контролем.

Все ж таки діяльність Ю. Сіцинського викликала занепокоєння представників київської чорносотенної преси, які систематично писали доноси на подільських просвітян. Зокрема, часопис «Киевлянин» визнав діяльність Ю. Сіцинського та інших членів товариства небезпечною. На її шпальтах зазначалося, що душею «Просвіти» є Юхим Сіцинський, а українці також знахобніли, що просвітянський хор відмовився співати «Боже, царя храни» [8, с. 64].

Ю. Сіцинський, як й інші просвітяни, працювали в нелегких умовах. Ставлення царського уряду до української інтелігенції було неприхильним. Зокрема, у 1909 р. був переведений з Кам'янця до Тули єпископ Парфеній – прихильник українського народу. Російська церква не могла допустити того, що він турбувався про прагнення українців, досліджував і пропагував історію України і Подільської губернії [11, с. 77].

Беручи участь у просвітницькому русі, будучи протягом 1909-1910 років членом управи подільської «Просвіти», Ю. Сіцинський привернув до себе увагу керівництва кам'янецького технічного училища. Влітку 1909 р. із ним хотіли розправитися за участь у «Просвіті», але на його захист виступив місцевий архієрей Серафим, що дозволило Ю. Сіцинському зберегти свою посаду законовчителя в освітньому закладі [11, с. 79].

Продовжуючи свою просвітницьку діяльність, Юхим Йосипович займався розробкою різноманітних питань та відповідей на них, які утворили «Український Катехизм». У комісію, яка робила поправки й доповнення, входив й Ю. Сіцинський. У брошурі, написаною українською мовою, говорилося про те, що «кожний має право вільного пересування, право на вільну розмову рідною мовою та уплату такого податку, який кожний захоче сам...» [20, арк. 36]. Ця копійка робота завершилася друкуванням «Українського Катехизму» в селянському тижневику «Маяк». У травні 1914 р. під час обшуку жандарми вилучили брошуру «Український Катехизм». У поліцейському протоколі було зазначено, що в ньому містилися «антидержавні думки». Зокрема, у брошурі ми читаємо, що російський цар називався «деспотом, від якого не треба приймати наказів...» [20, арк. 24, 36].

Отже, Ю. Сіцинський, не покладаючи рук, працював разом із «Просвітою» аж до її закриття у 1914 р.

У 1917 р. Юхим Йосипович із великим захопленням сприйняв лютневу революцію, сподіваючись на те, що вона принесе нарешті позитивні зміни в справі відродження українського народу. На цей час у місті планували відкрити філію Київського університету св. Володимира. У січні 1918 р., після схвалення цієї ідеї в Києві, міська дума створює особливу університетську комісію, якій «доручила надалі проводити справу» [14, с. 6]. До її складу ввійшов і Ю. Сіцинський. Він же як представник подільської «Просвіти» відвідав Київ у складі другої делегації від університетської комісії. Після відкриття університету 22 жовтня 1918 р. Юхим Йосипович продовжує свою діяльність на посаді настоятеля університетської церкви, його призначено помічником бібліотекаря, а згодом приват-доцентом кафедри церковної археології богословського факультету, викладає історію українського мистецтва. У 1921 р. Ю. Сіцинський став співробітником Комітету охорони пам'яток старовини, мистецтва, природи.

Незважаючи на політичну нестабільність і прискіпливу до нього увагу з боку радянської влади, Ю. Сіцинський не залишав своєї просвітницької праці. З іншого боку, правлячий режим не міг допустити подальшої діяльності просвітянина. 25 серпня 1929 р. його було заарештовано. У звинуваченнях Ю. Сіцинського назвали керівником Спілки Визволення України у м. Кам'янці-Подільському. Під час допиту 29 серпня 1929 р. він дав такі свідчення: «Ні в яких політичних партіях я ніколи не був. За винятком участі в суспільній роботі, як наприклад: в 1906 р. я вступив в товариство «Просвіта», в якому був до 1919 р. В період 1909-1910 років я був обраний членом правління «Просвіти». В 1918-1919 роках активної участі в «Просвіті» не брав, так як вважав, що її роль уже зіграна. З керівників «Просвіти» я нікого не пам'ятаю» [12, с. 138].

Таким чином, завдяки наполегливій праці Ю. Сіцинський зробив значний внесок у розвиток українського національно-культурного руху, зокрема на території Подільської губернії. Цілком закономірним є той факт, що у сучасних умовах розбудови України важливим є подальше ретельне вивчення, перевидання та популяризація його творчої спадщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л.В. Друга Подільська «Просвіта» та її внесок у поширенні просвітництва в краї (1908-1914 рр.) / Л.В. Баженов, Г.Г. Кучеров // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: зб. наук. пр. за підсумками II Міжнар. наук.-практ. конф. «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків». – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. ун-т, інф.-видав. відділ. – 2005. – С. 100-104.
2. Герман О.М. Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці XIX і в першій половині XX століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Герман Олег Михайлович. – Чернівці, 1995. – 228 с.
3. Завадовський А.А. Ю.Й. Сіцинський – редактор «Подолії» та «Православної Подолії» / А.А. Завадовський // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. ун-т, інф.-видав. відділ, 2004. – С.76-79.
4. Євселевський Л.І. «Просвіта» в Наддніпрянській Україні: історичний нарис / Л.І. Євселевський, С.Я. Фарина. – К.: Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 1993. – 128 с.; Фарина С.Я. Роль «Просвіти» в українському національно-культурному русі на початку XX століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Фарина Сергій Якович. – Кременчук, 1993. – 233 с.
5. Кучеров Г.Г. Ю.Й. Сіцинський та його участь в просвітницькому русі Поділля / Г.Г. Кучеров // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. ун-т, інф.-видав. відділ, 2004. – С. 101-104.
6. Лисенко О.В. «Просвіти» в суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905-1916 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Лисенко Олександр Васильович. – К., 1998. – 169 с.
7. Лозовий В.С. «Просвіта» на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917-1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). До 90-річчя Подільської «Просвіти». – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. міське т-во «Просвіта»; Історико-культурологічне Подільське братство, 1996. – С.28-40; Лозовий В.С. Діяльність подільської «Просвіти» / В.С. Лозовий // Культура Поділля: історія і сучасність: матер. II наук.-практ. конф., присвяч. 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький. – 1993. – С.281-283; Лозовий В.С. Кость Солуха – незмінний голова подільської «Просвіти» / В.С. Лозовий // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі (до 90-річчя утворення подільської «Просвіти»): матер. всеукр. наук.-красн. конф. – Хмельницький, 1995. – С. 14-15.
8. Лозовий В.С. Юхим Сіцинський та Подільська «Просвіта» / В.С. Лозовий // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. ун-т, інф.-видав. відділ, 2004. – С. 63-65.
9. Малюта О.В. Шляхи, політи кров'ю. Про діяльність осередків подільського товариства «Просвіта» в першій половині XX століття / О.В. Малюта // «Просвіта»: історія та сучасність (1868-1998): зб. матер. та док.,

- присвяч. 130-річчю ВУТ «Просвіта» ім. Тараса Шевченка. – К.: Вид. центр «Просвіта», Вид. «Веселка», 1998. – С. 329-332; Малюта О.В. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша чверть XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Малюта О.В. // К., 2005. – 20 с.; Малюта О.В. «Просвіта» як чинник націотворення українського народу на початку XX ст. – в 20-х рр. XX ст. (на прикладі подільського товариства) / О.В. Малюта // Поділля у контексті української історії. – Вінниця: Він. держ. пед. ун-т, 2001. – С. 148-152.
10. Масюк С.О. Діяльність товариств «Просвіта» в Україні (березень 1917-1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Масюк Світлана Олександрівна. – К., 1997. – 143 с.
 11. Мошак М. Юхим Сіцинський – фундатор і діяч просвітницького руху на Поділлі / М. Мошак // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). До 90-річчя Подільської «Просвіти». – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. міське т-во «Просвіта»; Історико-культурологічне Подільське братство, 1996. – С. 70-84.
 12. Назаренко Є. Епізоди життя краснезавця Сіцинського / Є. Назаренко // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. ун-т, інф.-видав. відділ, 2004. – С. 137-140.
 13. Нестеренко В.А. Діяльність товариства «Просвіта» на початку 20-х років на Поділлі / В.А. Нестеренко // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: наук. зб., присвяч. 400-річчю від дня народження Богдана Хмельницького. – Кам'янець-Подільський: Доля, 1995. – С. 158-160; Нестеренко В.А. «Просвіта» на Кам'яничині в 1921-1923 рр. / В.А. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.). До 90-річчя Подільської «Просвіти». – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. міське т-во «Просвіта»; Історико-культурологічне Подільське братство, – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 41-56; Нестеренко В.А. Політика радянської влади щодо товариства «Просвіта» на Поділлі в 1920-1923 рр. / В.А. Нестеренко // «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України: зб. наук. пр. – Хмельницький: Просвіта, 2005. – С. 91-97.
 14. Пашенко О. Як зародився Державний Український Університет у м. Кам'янці на Поділлі / О. Пашенко // Свято Поділля (м. Кам'янець-Подільський). – 1918. – 22 жовт. – С. 5-7.
 15. Подолянин. Подільська «Просвіта» // Слово. – 1909. – №10. – 8 берез.
 16. Приходько В. Під сонцем Поділля. Спогади / В. Приходько. – Вид. 3-є. – Мюнхен: «Українська трибуна», 1948. – 159 с.
 17. Трємбіцький А.М. Наукова та громадська діяльність Євфимія Йосиповича Сіцинського (70-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.): автореф. дис... канд. іст. наук / А.М. Трємбіцький. – Чернівці, 2005. – 19 с.
 18. Фарина С.Я. Роль «Просвіт» в українському національно-культурному русі на початку XX століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Фарина Сергій Якович. – Кременчук, 1993. – 233 с.
 19. Центральний державний історичний архів у м. Києві, ф. 301, оп. 1, спр. 1236.
 20. Державний архів Хмельницької області, ф. 281, оп. 1, спр. 8887.
 21. Там само, ф. 3333, оп. 1, спр. 18.

О. П. Кривошій

СТРУКТУРИ ВОЄННОЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ПЕРЕСІЧНИХ ЖІНОК ПОДІЛЛЯ Й ВОЛИНИ У НАУКОВО-ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ЮХИМА СІЦИНСЬКОГО ТА ЙОСИПА РОЛЛЕ

У статті досліджено науково-творчу спадщину Юхима Сіцинського та Йосипа Ролле, зокрема твори, в яких порушується проблема впливу військового чинника на побут та повсякденне життя жінок Волині й Поділля XVI-XVII ст. Розглянуто питання теоретичного усвідомлення істориками таких аспектів феномена воєнної повсякденності жінок як «домові війни», «полон» та «невільництво». З'ясовано позицію дослідників стосовно умов перебування жінок у турецько-татарському полоні, участі шляхетних жінок в організації розшуків, обмінів і викупів полонеників та нападів на маєтки сусідів-шляхтичів.

Ключові слова: історіографія, ранньомодерна Україна, Поділля, фронтова повсякденність жінок, науковий доробок істориків Ю. Сіцинського, Й. Ролле, жінка-воїниця.

Війна завжди являла собою не лише крайню форму вирішення соціально-політичних, економічних, ідеологічних, національних, релігійних, територіальних та інших протиріч між державами, народами, націями, класами і соціальними групами людей засобами воєнного насильства, але й особливу форму світу в якому люди (чоловіки і жінки) протягом певного часу жили і взаємодіяли з іншими людьми [1]. Йдеться про екстремальні умови життя, ратної і тилової праці, побуту, відпочинку, озброєння, харчування, тактичні дії, обставини проживання, лікування, соціальної адаптації, поведінкові стратегії, соціально-політичні

уподобання, сприйняття подій крізь призму свідомості окремої соціальної групи чи індивідуума [2, с. 184], народну пісню, танок, поезію, переказ, одним словом, про комплекс різнорідних повсякденно-побутових реалій людей, в яких провідну (нормуючу і формуючу) роль відігравав «військовий чинник» [3]. Цей, означений вище, комплекс являє собою не що інше як «особливий життєвий світ» пересічних громадян, «маленьких людей» – кризову повсякденність статей, соціальних груп, окремих осіб та маргіналів (шпигунів, диверсантів, мародерів, дезертирів, езекуторів, полоняників, колаборантів, інвалідів) воєнної епохи. Воєнна повсякденність «безмовної більшості» – являє собою історичну цілісність, сукупність двох взаємозалежних структур вищого рівня, «макро-історій», – фронтової повсякденності – комплексу повсякденно-побутових реалій людей (в нашому контексті жінок) в умовах воєн, революцій та збройних локальних конфліктів – (самі війни) і тилової повсякденності – комплексу повсякденно-побутових реалій жінок, що ці війни, революції та збройні локальні конфлікти супроводжували – розквартирування військ, реквізиції, військові заготовки, ремонтно-відновлювальна та військово-санітарна діяльність, забезпечення повсякденних потреб життєдіяльності як окремих воїнів, так і різноманітних військових формувань і таке інше. Означені вище структури – «макро-історії», складаються з структур нижчого рівня («мікро-історії») – природа, ландшафт, озброєння, харчування, військово спорядження, житло, фортифікаційні і оборонні споруди, умови ратної і мирної (тилової) праці, відпочинок, побут, тактичні дії, транспортні засоби, обставини лікування, соціальна адаптація, соціально-політичні уподобання, сприйняття подій крізь призму свідомості окремої соціальної групи чи індивідуума, народна пісня, танок – цих нетрадиційних для класичного гранд-нарративу [4, с. 153-156] сюжетів, які нині сприймаються як вияв не лінійності [5].

Реконструкція науково-творчої спадщини вчених, пов'язаної із вивченням структур воєнної повсякденності шляхетних жінок [6] епохи «ранньомодерних українських катастроф» [7] у контексті історичного, правового, етнокультурного, антропологічного, воєнно-історичного, гендерного вимірів, відкриває можливість відтворення нових статево толерантних [8] моделей науки в поєднанні з факторами простору і часу [9]. Це надає актуальності поставленій проблемі, яка й досі не знайшла належного висвітлення в українській історіографії [10].

Викладене вище свідчить про те, що наукове дослідження та всебічне глибоке висвітлення проблематики пов'язаної із способом розв'язання істориками Юхимом Сіцінським і Йосипом Ролле проблеми неприсутності/присутності в культурному просторі Поділля й Волині XVI-XVII ст. сценаріїв воєнної активності жінок має як теоретичне, так і практично-пізнавальне значення. Тим більше, що ця тема містить ряд дискусійних питань які потребують кардинального переосмислення. Застосування сучасних базових понять, одним з яких є «жіноча повсякденність» [11] розглядається автором як правомірне і необхідне для феміноорієнтованих наукових праць другої половини XIX ст., тематично пов'язаних з історією жінок ранньомодерної України. Інтерпретація поняття «жіноча повсякденність воєнної епохи» [12], як категорії історіографічного аналізу доби модернізму і постмодернізму, надає можливість розширити коло джерел, залучаючи до реконструкції воєнно-історично-фемінологічної складової праці істориків, що створювалися на межі історії з етнографією, антропологією, соціологією, правом та публіцистикою. Відтак, у науково-творчому доробку Юхима Сіцінського та Йосипа Ролле будемо шукати, критично відтворювати і ретельно аналізувати, щонайменші «сліди» воєнної активності жінок шляхетного стану Поділля XVI-XVII ст.

Аналіз науково-творчої спадщини науковців розпочнемо з неспростовно доведеного істориками факту з життя і творчої діяльності Йосипа Ролле (1830-1894) як старшого за віком.

На початку 1883 року, у Варшаві, світ побачила книжка історичних оповідань історика «Niewiasty kresowe» [13] – «Наречені кресів». Її автор, майже невідомий широкій громадськості історик і белетрист Й.Й. Ролле, що друкувався під псевдонімом «D-r Antoni J.» [14], ґрунтовно ознайомившись з комплексом раритетних документальних джерел [15], з художньою майстерністю створив 6 біографічних нарисів, які змальовували типи жінок шляхетського середовища Волині й Поділля XVI-XVII ст. Згрупувавши виявлений в приватних і державних архівах джерельний матеріал, він, крізь призму власного бачення, до певної міри об'єктивно, змальовував існуючі в українському суспільстві XVI-XVII ст. особливості соціальних відносин та культурних процесів.

Стараннями упорядників «Киевской старины» ряд оповідань з книги Й. Ролле «Niewiasty kresowe» було перекладено на російську мову і в 1883 році видруковано на сторінках часопису під заголовком «Украинские женщины» [16, с. 269-309]. Опираючись на широке коло письмових джерел Й. Ролле вдалося не лише відрефлексувати помічене впливом жіночого чинника повсякденне життя військових формувань XVI-XVII ст., але й виокремити елементи досвіду участі жінок у різного роду військових конфліктах що відбувалися в межах Волині і Поділля в XVI-XVII ст. Особливо цінними, в цьому контексті, є спостереження Й. Ролле про активну участь жінок у так званих домових війнах польсько-литовсько-української

шляхти. Дослідник, першим, звернув увагу і переконливо довів існування в межах «окраїнного» пограниччя особливого типу жінки-войовниці [17] яка самостійно утримує збройні загони, «почти» організовує наїзди [18], вдягається в «залізо» і на чолі цих найманих загонів «дає битви».

Крізь призму сюжетів про долі реально існуючих в історії жінок-шляхтянок княгині Анни з Сокольських Борзобогатої Красенської, Феофіли Хмелецької, Олени з Красицьких Немиричевої, Анни з Меленевських Блоцької, Анни з Грабянок Раціборовської, Марії з Гольшанських Курбської, Анни з Гольшанських Мильської та княгині Софії з Карабчіївських Ружинської Йосип Ролле зумів відтворити типологізовані сценарії участі шляхетних жінок-амазонок у збройних наїздах на «двори» та «держави» шляхтичів-сусідів [16, с. 271]. Дрібнота, дивлячись на воєнну активність шляхетних жінок, як правило захоплювалась їхньою відвагою. В повітах Волині й Поділля, «жінки виробляли теж саме в малому масштабі, що перші на території цілої Волині або Київщини» [16, с. 271].

В 1893 році Й. Ролле опублікував ще два оповідання про військову активність жінок-шляхтянок на українському пограниччі – «Матрона польська» та «Жінки під час турецької облоги міста». У цих творах автор відтворив типологізовані сценарії участі шляхетних жінок у діях регулярних військових формувань. Й. Ролле розповів про мужність дружини коменданта фортеці Войцеха Гуменицького та інших жінок під час оборони м. Кам'янця від нападу османського війська 1672 року [19]. Запекла боротьба за виживання в умовах пограниччя (війни, революції та майже безперервні локальні збройні конфлікти) за влучним спостереженням Йосипа Ролле сформували в межах цієї території особливий тип жіночої особистості та особливий тип жіночої психології, яку можна назвати психологією «воюючої жінки».

Праці Юхима Сіцінського (1859-1937) відзначалися не меншою глибиною джерельної бази, насиченістю фактологічним матеріалом та особливим прагненням до об'єктивності. Науковець дотримувався методологічних засад позитивізму, покладаючи в основу своїх досліджень достовірні документи [20]. В 1891 році на сторінках часопису «Киевская старина» побачила світ історично-фемінологічна праця дослідника «Семейная жизнь в Подолии в первой половине прошлого века» [21, с. 56-67]. Вона стала суттєвим доповненням до вже існуючих в українській історіографії кінця XIX ст. праць, які представляли нові грані витоків свободи українського жіноцтва. Робота була написана на хвилі інтересу української історіографії до історії приватного життя та під впливом публікацій О. Левицького та М. Владимирського-Буданова, на праці яких автор посилався, коментуючи та доповнюючи висновки цих істориків своїми дослідженнями на ґрунті історичних джерел Поділля [22, с. 207]. Історично-фемінологічні праці Й. Ролле Юхим Сіцінський до свого аналізу не залучав. Це завадило йому всесторонньо осмислити проблему появи на Поділлі шлюбів з полегшеною процедурою укладання та розриву. Серед причин появи та довготривалого збереження цієї традиції історик слушно називав «хаотическое состояние страны», зокрема, війни, турецьке панування та спричинені цими обставинами постійні міграції людей [22, с. 207]. Нестабільна ситуація, соціальні катаклізми, постійна присутність небезпеки, відчуття короткотривалості життя та людські страхи, зі слів Ю. Сіцінського, формували негативізм мешканців цієї історико-географічної області до церковно-канонічних поглядів на шлюб та інтерпретації існуючих шлюбних традицій. Місцеве населення ставилося до громадянських шлюбів як до природних, не вбачаючи у своїх діях порушення норм моралі. На Поділлі, як наголошував дослідник, жінки ще з XVI ст. нерідко добровільно поповнювали гареми царградських та кримських мусульман. При цьому жінка, яка потрапила до турецького гарему, якщо це було неподалік від Поділля жила там доти, доки їй добре жилося. Якщо ж їй там було погано, то вона йшла звідти таємно або ж намагалася звільнитися законним шляхом [21, с. 66]. Спостереження і висновки Ю. Сіцінського виглядали своєрідними рефлексіями на історико-фемінологічні погляди М. Драгоманова, що характеризувалися неоднозначністю в оцінках жіночої складової в українсько-турецькому історичному протистоянні [23]. Як священник, Ю. Сіцінський не міг висловити власного бачення щодо подібних в історії ранньомодерної України явищ жіночої повсякденності воєнної епохи. Він, на відміну від Й. Ролле та М. Драгоманова, засуджував такі шлюбні стосунки, особливо наголошуючи на негативних впливах «магометанства» на мораль.

Таким чином, з одного боку перед нами рясніють твердження Й. Ролле про розповсюдження в культурному просторі ранньомодерної України численних сценаріїв воєнної активності жінок та шлюбних стосунків з полегшеною процедурою укладання і розриву, що пояснювалось воєнним станом та нестабільністю ситуації. А з другого – висновки Ю. Сіцінського про те, що війни та постійна присутність небезпеки формувала в жінок Поділля негативізм до церковно-канонічних поглядів на шлюб, що підірвало основи християнської моралі.

Стає очевидним, що однією з провідних тенденцій української історіографії кінця XIX ст. була її ідеологізація. Науково-творча діяльність Юхима Сіцінського та Йосипа Ролле носила подвійний, якщо

не потрібний, у національно-культурному відношенні, характер. З одного боку, вона була частиною українського національного руху в його культурницьких формах, а з другого – вкладалася в загальне річище польсько-російського лібералізму XIX ст.

Список використаних джерел та літератури:

1. Синявская Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России / Е.С. Синявская. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 1999. – 383 с.
2. Колесник І.І. «Повернення до речей» як перспектива історичних досліджень / І.І. Колесник // Український історичний журнал. – 2012. – №3. – С. 183-197.
3. Щербинин П.П. Военный фактор в повседневной жизни русской женщины в XVIII – начале XIX века: автореф. ... дис. док. ист. наук / П.П. Щербинин. – Москва, 2005. – 48 с. Див. також: Сеньявская Е.С. Военно-историческая антропология как новая отрасль исторической науки / Е.С. Сеньявская // Военно-историческая антропология. Ежегодник, 2002. Предмет, задачи, перспективы развития. – М., 2002. Про спроби впровадження гендерного підходу в сучасних російських військово-історичних дослідженнях див.: Сеньявская Е.С. Женщина на войне глазами мужчин / Е.С. Сеньявская // Русская история: проблемы менталитета: тезисы докл. науч. конф. – М. 1994. – С. 149-151.
4. Колесник І. Український гран-наратив: ретроспективи і перспективи / І. Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – 2008. – Вип. 3, ч. 1. – С. 153-177.
5. Образ нелінійної історії, зі слів Ірини Колесник, це нехронічна, незавершена, незворотна, нестала історія, що не має заданості, казуальності, вона – перервна, нестала історія, що не має заданості, казуальності, вона – перервна, дискретна. Образ нелінійної історії (Non-Linear History) не лише важко уявити, але й складно репрезентувати. Метафору, що передає характер образу нелінійної історії навіяла російська літературна критика, яка кваліфікувала творчість Марка Алданова, блискучого історичного белетриста, як концепцію «ветвящейся истории». Метафора «гіллястої історії» вдало передає сутність нелінійної історії. Засобами репрезентації нелінійної історії виступають нелінійне письмо та історична пам'ять. Нелінійне письмо (Non-Linear History) руйнує ієрархію одного смислу, як правило чоловічого дискурсу, передбачає суміш жанрів, тобто (pastiche) (Ф. Джеймсон), надає перевагу текстуальним колажам, вільному стилю викладів. Історична пам'ять фіксує події минулого, мозаїку фрагментарності крізь призму нелінійності у свідомості індивідуума. Колесник І. Український гран-наратив: ретроспективи і перспективи – С. 170.
6. Шляхетні жінки – привілейовані, наділені привілеями жінки, належні до шляхетного стану. Привілей – особлива перевага, пільга яку закон надає окремим особам, групам людей або певному станові – класові (класам). Певна перевага кого-небудь, право на виняткове ставлення до себе порівняно з іншими. (Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТК «Перун», 2005. – С. 1111). Антиподом шляхетної жінки є ординарна жінка. При цьому термін ординарна жінка розуміється автором як жінка, що нічим не відрізняється з поміж інших; звичайна, рядова. (Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – С. 679.).
7. Війни, революції, як різновид історичних трансформацій, за слушним зауваженням Ірини Колесник, носять катастрофічний характер. Колесник І. Український гран-наратив: ретроспективи і перспективи – С. 174.
8. Статевотолерантні, або гендерні моделі науки. Термін гендерна історія використовується для характеристики напряму історичного знання, предметом вивчення якого являється історична ретроспектива вивчення гендерних (різностатевих) відносин в суспільстві. Поняття виникло на початку 80-х років XX століття одночасно з появою терміну гендер, його теоретичну базу вперше забезпечила Джоан Скотт в своїй знаменитій статті «Гендер: корисна категорія історичного аналізу» (1986). Див.: Муравьева М.Г. Гендерная история в российском вузе: нужна ли она? / М.Г. Муравьева // Гендерная история: pro et contra. – СПб., 2000. – С. 3-20; Пушкарева Н.Л. Гендерная проблематика в исторических науках / Н.Л. Пушкарева // Введение в гендерные исследования. Ч. I: учеб. пособ. / под ред. И.А. Жеребкиной. – Харьков: ХЦГИ, 2001; СПб.: Алетейя, 2001. – С. 277-311; Скотт Дж. Гендер: полезная категория исторического анализа / Дж. Скотт // Гендерные исследования. – Х.: Харьковский центр гендерных исследований, 2000. – Вып. 2. – С. 142-170.
9. У цьому контексті, варто мати на увазі слушне твердження російського історика Григорія Бондаренка, про те, що категорії часу і простору досить «тісно переплетені» в картині світу. «Эта глубокая связь временных и пространственных отношений, – на думку Г. Бондаренка, – может быть названа хронотопом. Термин основан на эйнштейновской теории относительности и был введен в литературоведение М.М. Бахтиным. Он (хронотоп – *О.К.*) может действовать как средство при анализе текстов в соответствии с пропорциями и природой временных и пространственных категорий в тексте. Важной чертой этого феномена, в отличие от большей части других случаев восприятия времени и пространства в литературном анализе, является тот факт, что ни время, ни пространство не доминируют, они глубоко взаимосвязаны. Как писал М.М. Бахтин: «Время как бы густеет, обретает плоть, становится художественно видимым; так же пространство густеет

- и становится зависимым от движений времени, сюжета и истории. Хронотоп характеризуют пересечение координат и смешение индикаторов»». Цит. за: Бондаренко Г.В. Повседневная жизнь древних кельтов / Г. Бондаренко – М.: Молодая гвардия, 2007. – С. 15-16.
10. З поміж відомих мені праць останнього двадцятиліття можу згадати лише дві роботи, які містять описи окремих сценаріїв участі жінок «окраїнного» пограниччя у війнах та збройних локальних конфліктах XVI-XVII ст.: Мальченко О. Шляхетські наїзди у світлі маєткових актів кінця XVI – першої половини XVII ст. (військовий аспект) / О. Мальченко // Київська старовина. – 1997. – №3/4 – С. 94-113; Лабур О.В. Деякі прояви войовничості українських шляхтянок щодо маєткових справ (XVI-XVII ст.) / О.В. Лабур // Наукові праці: наук.-метод. журнал Миколаївського державного гуманітарного ун-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». – Миколаїв, 2002. – Вип. 4, т. 17. – Сер. Історичні Науки. – С. 12-16. Публікації В. Стокяло «Про участь жінок України в національно-визвольній боротьбі українського народу 1648-1654 рр. проти польських магнатів і шляхти» (див.: Стокяло В.А. Про участь жінок України в національно-визвольній боротьбі українського народу 1648-1654 рр. проти польських магнатів і шляхти / В.А. Стокяло // Жінки України: сучасний статус і перспективи: міжнар. наук.-практ. конф.: тези доп. – К.: ІСІДО, 1995. – С. 47-49.) і Т. Орлової «Участь жіноцтва в українських національно-визвольних змаганнях: історіографічний нарис» (див.: Орлова Т.В. Участь жіноцтва в українських національно-визвольних змаганнях: історіографічний нарис / Т.В. Орлова // Сторінки історії. – 2009. – Вип. 28. – С. 111-120.) нажаль, не витримують критики.
 11. Жіноча повсякденність (*Frauenalltag nim.*) розуміється автором як звичайний та звичний хід життя найпершою реальністю, на ґрунті якої виникають всі інші складові жіночої життєдіяльності, «малий життєвий світ» пересічної жінки, в якому вона живе і взаємодіє з іншими. Йдеться про умови життя, праці, відпочинку, навчання, побут, раціональне харчування, обставини проживання, лікування, соціальної адаптації, поведінкові реакції, соціально-політичні вподобання, сприйняття подій історії крізь призму свідомості індивідуума чи окремої соціальної групи, тощо. див.: Колесник І.І. «Повернення до речей» як перспектива історичних досліджень / І.І. Колесник // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2012. – №3. – С. 184; Белова А.В. Источники по изучению женской и мужской повседневности: содержательные и дискурсивные отличия / А.В. Белова // «Женщины и мужчины в контексте исторических перемен»: матер. V междунар. науч. конф. Российской ассоциации исследователей женской истории и Института этнологии и антропологии им. Н.Н. Миклухо-Маклая РАН. – Москва: ИЭРАН, 2012. – Т. 1. – С. 45-48.
 13. Жіночу повсякденність воєнної епохи варто розглядати як кризову повсякденність жінок усіх вікових груп і соціальних прошарків (під воєнною повсякденністю розуміється весь комплекс повсякденно-побутових реалій людей в яких провідну роль відігравав «військовий фактор»). Див.: Кривоший О. Амазонки і «амазонство» в українській фольклорній традиції та історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. / О.П. Кривоший // Київська старовина (далі – КС). – 2012. – №4(406). – С. 66.
 14. D-r Antoni J. Niewiasty kresowe / D-r Antoni J. – Warszawa, 1883. – 224 s.
 15. Докладніше про життя та творчу діяльність Й.Й. Ролле див.: Баженова С.Е. Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість / С.Е. Баженова – Кам'янець-Подільський, 2001. – 224 с.
 16. Антоній І (Й. Ролле) Украинские женщины / Антоній І // КС. – 1883. – №6 (июнь). – С. 268-309.
 17. Під поняттям «жінка-войовниця» будемо розуміти архетипічний образ войовничої жінки яка має сильний характер і займається типово «чоловічою» справою, як правило, війною (інколи політикою, торгівлею або ремеслом). Докладніше про це див.: Кривоший О.П. Специфіка та межі присутності «жіночого» в культурному просторі Запорозжя. Воєнно-історичний аспект / О.П. Кривоший // Мандрівець. – 2011. – №5. – С. 25-27.
 18. Український історик Н. Мірза-Авакянц наїзди визначає як «напади шляхтичів на маєтки сусідів. Напади ці були справжньою війною поміж шляхтою, бо кожен із заможних панів мав більші чи менші загоны військового люду, а крім того, в разі потреби, озброював селян і з гуртом у кількасот, а іноді й кілька тисяч чоловік з гарматою й музикою «наїздив» на свого ворога, руйнуючи і плондруючи все, що було можливо. (Див.: Мірза-Авакянц Н. На кресах / Н. Мірза-Авакянц // Червоні квіти. – 1924. – Ч.10 (13). – С. 9).
 19. D-r Antoni J. (Й.Ролле) Sylwetki i szkice historyczne i literackie / D-r Antoni J. – Krakow, 1893. – Ser. 9. – 385 s.
 20. Баженов Л.В. Творча спадщина Є.Й. Сіцінського в українській історіографії (кінець XIX – початок XX ст.) / Л.В. Баженов // Юхим Сіцінський в історії та культурології Поділля: зб. наук. пр. за підсумками Всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 11-17.
 21. Е.С. [Сіцінський Юхим]. Семейная жизнь в Подолии в I половине прошлого века / Ю. Сіцінський // Киевская старина. – 1891. – Т. 33. – №4. – С. 56-67.
 22. Буряк Л.І. Правовий статус жінки як об'єкт дослідження в українській історіографії / Л.І. Буряк // Український історичний журнал. – 2009. – С. 190-211.
 23. Аналізуючи фольклорні джерела, М. Драгоманов звернув увагу на пісню про містечко Ведмедівка на Чигиринщині, де розповідалося про жінку, яку «у Царград з дочкою узяли» Примітним в пісні було те, що жінка

все таки втекла з полону, а її дочка «там зосталася і заміж вийшла». За спостереженнями та висновками історика було немало таких жінок, які потрапивши на чужину, «... усе ж таки пам'ятали про те, що були колись теж християнками і помагали невольникам утікати з неволі, як про те співається у думі про Марусю Богуславку». Див.: Буряк Л.І. Правовий статус жінки як об'єкт дослідження в українській історіографії / Л.І. Буряк // Український історичний журнал. – 2009. – С. 211.

А. М. Трембіцький

ЄВФИМІЙ СІЦІНСЬКИЙ ПРО ЛІРНИЦТВО НА ПОДІЛЛІ

У статті проаналізовано і висвітлено внесок відомого українського історика, етнографа, краєзнавця, археолога, мистецтвознавця і народознавця, протоієрея Євфимія Сіцінського (1859-1937) в дослідження лірництва – лірницьких пісень та лірників Поділля.

Ключові слова: *Євфимій Сіцінський, лірницькі пісні, лірники, Поділля.*

Народознавче дослідження лірництва на Поділлі в кінці XIX – початку XX ст. загалом не знайшло широкого висвітлення, лише короткі відомості про лірницькі пісні та лірників краю, відображено в роботах А. Димінського [1], М. Возняка [2], В. Гнатюка [3], К. Квітки [4], А. Гуменюка і М. Лисенка [5]. Збирачі й видавці українських дум та лірницьких пісень в 1830-1840 рр. на особу співця мало звертали уваги, про лірників нічого не писали, під текстами дум і лірницьких пісень не зазначали, від кого їх записано, відомості про народних співців почали друкуватися лише в 1850-і роки [6, с. 11], тому значні відомості про лірників-виконавців на Поділлі та їх твори були висвітлені В. Боржковським [7] лише в кінці XIX ст.

Багато зусиль для пропагування мистецтва лірників Поділля доклали К. Грушевська, Ю. Філь і В. Зборовець [8], С. Іваницький [9] та Є. Сіцінський [10]. Вони збирали матеріали про лірників, записували їх твори, читали лекції про народних співаків та музикантів, організовували їх виступи.

Збирачам не легко було здобути будь-які відомості про лірників, їх братства та гурти, які на зразок міських ремісничих цехів почали виникати наприкінці XVII ст. і їх діяльність лірники держали в таємниці, але все ж наприкінці XIX – початку XX ст. з'явилося декілька статей про братства (гурти) лірників, а зібрані Є. Сіцінським матеріали про лірництво на Поділлі не втратили свого значення і сьогодні, хоча й залишилися в рукописах і майже недоступні та невідомі дослідникам. У першій половині XIX ст. Є. Сіцінський висвітлюючи сімейне життя на Поділлі, писав: «Подоляни-українці ніколи не прагнули до нагромадження особливо великих достатків і мало винахідливі були в торгівлі, але завжди пильно цікавились грамотою, науками і вивченням чужих мов. І ще дуже схильні були до пісень, музики, танців, а своїми ніжними, злегка гортанними голосами майже не відрізнялись від визнаних в цьому мистецтві італійців» [11].

Перу видатного історика та етнографа України Є. Сіцінського належить понад 300 праць, але, на жаль, майже третина наукового доробку вченого так і не побачила світу, серед них серед них «Лірницькі пісні», в яких відображено багатство душі цих злиднених співців. Лірницькі пісні Поділля, в яких показано важке життя народу, його ставлення до змін в суспільно-політичному житті країни, відносини між людьми, прохання про допомогу та прославляння Матері Божої, святителя Миколая, за Є. Сіцінським, поділяються на пісні релігійного змісту або набожні; морально-повчальні пісні; соціально-побутові пісні; сатиричні пісні [12].

Як зауважував Є. Сіцінський: «Словесне багатство розповідей лірників в дуже малій кількості занесено на друковані сторінки, як-то їх обходили дослідники народного життя. Громадні видання Трудів Чубинського майже не мають пісень лірників. Ліричні пісні про любов, про щастя, долю, епічні думи про походи козаків, про бідування народні вже давно з такою любов'ю занесені і заносяться в літературу, а «набожні» пісні лірників чекають в майбутньому своїх записувачів, видавців, а про необхідність їх видання вже роздаються голоси» [13, арк. 1].

Є. Сіцінський сам активно збирав і записував лірницькі пісні, так у період з 18 січня 1881 р. по 2 серпня 1888 р. він записав 14 лірницьких пісень від подільських лірників: Степана Гудзя (3 пісні), Семка з Сатанова (3), Сидора Палямара (2), Івана Нетреби (1), Михася Саблука (1), Павла Дворника (1), Тодора Буховського (1), Федька Хойтового (1), невідомого лірника з Бубнівки (1). Крім того, занотував 4 лірницькі пісні із «Богогласника» (Київ, 1883): «Пісня про вічність», «Пісня про злу вічність», «Пісня про смерть» (2). Загалом же в його рукописних працях про лірників Поділля, згадується 37 лірницьких пісень, серед них «Миколаю» (8 пісень), «Панщина» (6), «Про смерть» (5), «Набожна» (4), «Коновченко», «Про

вічність», «Варвари», «Лазар», «Побутова» (по 2), «Історична», «П'яницька», «Гумористична», «Сирота» (по 1) [10, арк. 29-33].

Його сучасник В. Приходько зауважує, що Є. Сіцинський «по вдачі своїй не був «народним трибуном» – він творив «факти» [14, с. 512]. Першими його творами були пісні, народні перекази, які своїми назвами, зразками пісень, ілюстраціями, кричали про Україну. Він співзасновник Подільського історико-археологічного товариства і музею при ньому. «Товариство було, по назві, російське, музей був «церковно-археологічний», але коли ви входили в нього, то з вишивок та килимів, зі стародруків та гравюр, з мовчазних портретів Залізняка і Гонти, – до вас голосно промовляла Україна... Під маркою такого політично бездоганного «Товариства» й під кришою «церковного» музею улаштував він в тім музею «наукову» лекцію «Про Південно-руських (Боже борони – інакше!) кобзарів і лірників», з запрошенням живих лірників і кобзарів для демонстрації лекції. В напівтемній залі несміливо брентя тонкі струни під старечою рукою. Їх слухають, схиливши голови, архієреї та протоієреї – все «почесні» члени «Товариства», їх – же ж слухає молодь, і, здається, суворі портрети на стінах насторожились й потягнулись до співака зі своїх чорних рам... І все було «чинно й по закону», але я не чув більш «переконуючої» лекції української ідеї... Ми по справедливості не знаємо нікого серед Подолян – щоби стільки зробив для свого краю» [14, с. 512-513].

Значне місце серед пісень, виконуваних лірниками належить історичним пісням, які відображають історичне минуле українського народу і своїм змістом охоплюють події з XVI ст. до найновіших часів. До них можна віднести записану Є. Сіцинським від лірника Степана Гудзя, в с. Мазники у січні 1881 р. лірницьку пісню «Коновченко», в якій відображено життєвий шлях козака Івася Коновченка, що пішов служити у козацький табір проти волі матері. У військових походах здобув славу і повагу, проте, коли його у бою було поранено, заборонив друзям говорити матері правду про свою загибель [10, арк. 5-9].

Головне місце серед їх жанрів належить родинно-побутовим пісням, до найкращих з них належить лірика кохання і в яких з великою силою ліризму висловлено щирість та ніжність, вірність кохання, розлуку, ревності, нещасливе кохання, зраду, почуття і настрої, викликані різними обставинами та взаємовідносинами між хлопцем і дівчиною. Пісні про родинне життя, відзначаються глибоким змістом і мистецькою красою, їх тематика різноманітна, це щасливе подружнє життя і взаємне кохання, що переборює всі незгоди, тяжке життя молодої жінки та її глибока туга за родиною, відображення жалів та скарг одруженої жінки, що терпить від свекрухи, свекра, зовиць. В багатьох піснях з великим почуттям любові й пошани оспівується образ жінки-матері, любов дітей до матері, її невтішне горе через розлуку з дітьми чи коли навіки втрачає їх, щирим ліризмом перейняті пісні про смерть матері, відображають тяжке життя вдовиці, бідування вдівця, горювання сироти. Саме про тяжке сиротинське життя Є. Сіцинським від лірника Івана Нетреби в с. Мазники 25 липня 1883 р. записана лірницька пісня «Сирота» [10, арк. 12-14].

Окрему групу становлять пісні про кріпацтво, де висловлено страждання кріпаків, почуття гніву і обурення панською сваволею, що часом переходило в активний опір і повстання. Глибоким ліризмом, змістом і настроями відзначаються українські наймитські пісні, в яких з великим трагізмом звучать мотиви самотності, знедоленості. Від лірника Степана Гудзя в с. Мазники Є. Сіцинським 18 січня 1881 р. була записана пісня «Панщина», в якій оспівуються часи скасування кріпацького права [10, арк. 2-5].

У мандрівних народних співців-лірників було багато пісень набожного змісту, основою для яких служили біблійні оповідання про Ісуса Христа, Божу Матір, святих, різні чуда, покарання грішників. Найчастіше їх складали самі співці та письменні люди, немало їх переходило в народне середовище, ставало фольклорним. Могутній творчий геній народу яскраво виражений в релігійних піснях з переважно мандрівними мотивами, запозиченими з Святого Письма, церковної історії, життя святих, «Глибинної книги», церковних пісень, серед них найпопулярнішими були пісні про багача і Лазаря на тему відомої євангельської притчі. Є. Сіцинський в праці «Лірницькі пісні. Матеріали народної словесності» писав, «особливо люблять слухати про Сироту, Лазаря, Смерть, 12 п'ятниць» [13, арк. 3]. Серед них окрему групу становлять релігійні пісні з моралізаторською тенденцією, побожні роздумування про марноту цього світу, грішну душу, смерть, страшний суд, кривду і правду та інші, у яких помітний вплив церковних мелодій. Зокрема, Є. Сіцинський записав від лірника Сидора Палямара в с. Мазники пісню «Про смерть», подібну пісню було подано в «Богогласнику» [10, арк. 12]. Ці релігійні пісні-псалми, становили основну частину пісенного репертуару професійних співців-лірників, про що Є. Сіцинський писав: «В південно-західному краї доволі розповсюджені духовні вірші, присвячені святителю Миколаю. В цих віршах вказується за звичай на милосердя святителя і його готовність прийти на допомогу віруючому за його молитвою, а також подається в кінці вірша сама молитва про допомогу. Вірші ці несуть на собі безпосередні сліди творчості «бакаляров», монахів-базиліан і інших книжних людей старого часу, що створили багато подібних віршів

в честь праздників (особливо багато колядок) і святих, що можна бачити в «Богогласниках», виданих в XVIII ст. Почаївськими базиліанами. При всім своїм наружному риторизмі, такі вірші несуть в собі повчальні релігійно-моральні ідеї, дуже близькі і любими народом, а тому й мають бути підтримувані серед народу в релігійно-моральних його інтересах» [15, с. 897]. Це ярко виражено і в поданих Є. Сіцинським, як додаток до історико-етнографічної статті «Святитель Миколай Чудотворець і церковно-народне шанування його» (1901), двох псалмів на честь Святого Миколая [16], записаних ним в с. Мазники 25 липня 1883 р. від відставного солдата Михайла Саблука [10, арк. 11] і від лірника Степана Гудзя в січні 1881 р. [10, арк. 10]. При цьому дослідник вказує, що перша подібна духовна пісня (автор Бардинський) була видрукувана під № 147 у Почаївському Богогласнику (1825), а обидва варіанти подано в «Трудах етнографічно-статистичних експедицій» і в працях Чубинського [15, с. 899-900].

Лірницькі псалми, до перекручення яких доходили лірники, відспівуючи незрозумілі для себе тексти старих набожних пісень, які механічно зберігав лірник у своїй пам'яті й тому псував їх так далеко, що й не впізнати їх, глибоко зачіпали життя народу. Лірники описуючи, що чекає грішників і праведників, які муки перших і яке щасливе життя останніх, змальовуючи ненормальне суспільне й родинне життя, лихі відносини чоловіка й жінки, батьків з дітьми, дітей між собою, ворожнечу сусідів, гірке життя сироти в мачухи, справляли сильне враження на своїх численних слухачів, які тамували подих, встромивши очі в лірника або в простір, тільки час від часу було чути зітхання й видно сльози на очах. Дослідник писав, що «достатньо було на якому-небудь відпуску-ярмарку, достатньо раз побачити юрбу селян, що стоїть біля співаючого лірника, щоб зрозуміти, на скільки ці бідні тілом, але багаті духом лірники, володіють душею простолюдина. Пісні про Лазаря, про Сироту, про Допомогу вдовицям, Святителя Миколая заступника, прямо проникають в душу селянина. Кругом сидять чоловіки з пониклою головою, зітхають; жінки проливають непрохані сльози... Або лірник у недільний день зайшов в хату до селянина. «Заграйте дідусю що-небудь» – і вже з першими звуками нехитрого інструменту, вже на очах усіх, а особливо жінок, блистять сльози; починається заупівний речитатив співця, а разом з ним й голосні висловлювання його уважних слухачок» [24, арк. 1зв.–2].

Таким чином, Є. Сіцинський вивчаючи побут, творчість і виконавські манери народних співців-лірників Поділля, їхніх епічних творів, підготував цілий ряд цінних історичних розвідок і етнографічних статей про лірників Подільського краю, де вказав, що українські лірники, – це талановиті представники свого народу, співці, поети і музиканти, на протязі століть, складаючи і виконуючи музично-поетичні твори, відігравали велику роль у громадському і культурному житті України, в їх піснях і думках відбито найголовніші події історії українського народу, створено образи борців проти поневолення й гніту.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шалак О. Українські народні пісні записані А. Димінським на Поділлі / О. Шалак // Подільська Старовина: зб. наук. пр. / під. ред. В.А. Косаківський. – Вінниця: [б. в.], 1993. – С. 389-395.
2. Возняк М. С. Історія української літератури / М. С. Возняк ; У 2-х кн.: Навч. вид. – 2-ге вид., випр. – Львів: [б. в.], 1994. – Кн. 2. – 560 с.
3. Гнатюк В. Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. ін. про лірників повіту Бучацького / В. Гнатюк // Етнографічний збірник-II [Електронний ресурс]. – Режим доступу до інформ.: <http://litopys.org.ua/rizne/etno01.htm>
4. Квитка К. Избранные труды / К. Квитка. – М. : [б. и.], 1973. – Т. II. – С. 77, 310, 335, 336.
5. Гуменюк А. Українські народні музичні інструменти / А. Гуменюк. – К. : [б. в.], 1967; Лисенко М.В. Характеристика музичних особливостей українських дум і пісень у виконанні кобзаря Вересая / М.В. Лисенко. – К.: Музична Україна, 1978. – С. 15; Народні музичні інструменти на Україні. – К.: [б. в.], 1955.
6. Кирдан Б.П. Народні співці-музиканти на Україні / Б.П. Кирдан, А.Ф. Омельченко. – К.: Музична Україна, 1980. – 184 с.
7. Боржковський В. Лирники / В. Боржковський // Киевская Старина. – 1889. – XXVI. – С. 653-708.
8. Листи Катерини Грушевської до Юхима Філя від 02.11.1925; 21.10.1925; 26.3.1926 Родинний архів А. М. Трембіцького. – Оригінали.
9. Мошак М. Юхим Сіцинський-фундатор і діяч просвітницького руху на Поділлі / М. Мошак // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) До 90-річчя Подільської «Просвіти». – Кам'янець-Подільський: [б. в.], 1996. – С. 70-84.
10. Сіцинський Є. Лірницькі пісні, записані с. Мазники Летичівського повіту, 1881 р. Рукопис // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – ДК 5295. – 83 арк.
11. Сицинский Е. Семейная жизнь в Подолии в первой половине прошлого века / Е. Сицинский. – Каменец-Подольский: [б. и.], 1891. – С. 10.

12. Кононова Л. Лірницькі пісні з рукописної збірки Є. Сіцінського у фондах Хмельницького обласного краєзнавчого музею / Л. Кононова // Євфимій Сіцінський в історії та культурі Поділля. Мат. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: [б. в.], 2002.
13. Сіцінський Є. Лірницькі пісні. Матеріали народної словесності. 1930 р. Рукопис // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – Неоп. фонд. – Арк. 1-6.
14. Приходько В. Проф. Евфим Сіцінський-історик і археолог Поділля (з приводу 50-ліття наукової і громадської діяльності) / В. Приходько // Літературно-науковий вісник. – 1931. – Т. 151. – С. 510-513.
15. «Л.» Святитель Николай Чудотворец и церковно-народное чествование его // Подольские Епархиальные Ведомости. – 1901. – С. 891-900.
16. Рец. Ю. С.: «Л.» Святитель Николай Чудотворец и церковно-народное чествование его // Записки НТШ. – Т. 48. – С. 11.

А. М. Климчук

ЮХИМ ЙОСИПОВИЧ СІЦІНСЬКИЙ – ДОСЛІДНИК ДАВНЬОЇ КНИГИ

Юхим Йосипович Сіцінський ввійшов у вітчизняну науку як дослідник із широким колом зацікавленень. До сфери його досліджень належала поміж всього іншого рукописна і друкована книга. Стаття присвячена цій ділянці досліджень вченого.

Ключові слова: *Юхим Йосипович Сіцінський, книгознавці, рукописна книга, друкована книга.*

Наукові зацікавлення Юхима Йосиповича Сіцінського відзначалися різноплановістю та різноманітністю. У творчому доробку Ю. Сіцінського понад двісті праць, в яких досліджуються різноманітні проблеми з історії, археології, мистецтва, архітектури, етнографії. Крім всього іншого дослідника цікавила давня книга – рукописна і друкована.

Вже в досить молодому, тридцятилітньому віці, Юхим Йосипович Сіцінський спромігся на першу студію з ділянки книгознавства [1]. Вона присвячена православному Євангелію першої половини XVI ст., знайденому у Воскресенській церкві м. Саганова. Він згадує, що книга має 246 аркушів, являє собою повне Четвероевангеліє з Місяцесловом та містить численні історичні власницькі та вкладні записи (12 різночасових записів). Дуже важливою ознакою його описування є повністю наведені маргіналії та вкладні записи. Одночасно, аналізуючи ці записи, молодий дослідник розповідає про її долю і наводить ці записи, починаючи від найдавнішої, зробленої в 1552 р., у часи польського короля Сигізмунда, коли книга була передана в дар церкві м. Княжполь. Він детально зупиняється на історії м. Княжполя Кам'янецького повіту, заснованого у XV ст., історії його церкви, показує, що цей запис свідчить про наявність церкви вже в 1552 р.

Надалі Ю. Сіцінський наводить і інші записи – про те, що в 1657 р. ця книжка була вже в Берлінцях Могилівського повіту, пов'язуючи її переміщення з війною Богдана Хмельницького, надалі простежує її долю – в 1669 р. – в Храмі Різдва Христового у Києві. Через 4 роки, коли Поділля зайняли турки, в 1673 р. – в Яворі, в Галичині, подарована священику Василю Летовичу в маєтку Яна Собеського. Надалі, в 1690 р., це Євангеліє, після відходу турків, з'являється в м. Шаргороді, про що свідчить вкладний запис священику Прокопію на помин душі. Наступний запис 1789 р. пов'язаний з іменем Василя Скринова та селом Зозулиці (Київська або Волинська губернії) – власність ієрея Василя Злочанського. Надалі він повідомляє, що рукописна книга була передана до Церковно-археологічного музею Київської духовної академії (що сьогодні зберігається в Інституті рукопису НБУВ). У кінці статті від редактора вміщуються відомості про ще одне Євангеліє XVII ст. молдаво-валахського кириличного письма, що зберігалось у Подільській єпархії та передане за бажанням його колишнього власника, доглядача Кременецького духовного училища М. Яворовського, у дар Імператорській Публічній бібліотеці в Санкт-Петербургу. Найраніший власницький запис – 1675 р. – ієрея Афанасія в с. Кривецькому.

На одному із засідань Подільського єпархіального історично-статистичного комітету Юхим Сіцінський виголосив доповідь про подільські друкарні [4]. Цю доповідь було надруковано на шпальтах «Подільських єпархіальних відомостей» та присвячено до 200-літтю російського періодичного друку. Це була друга праця історика з книгознавства.

Юхим Сіцінський констатує, що тоді, коли на інших українських теренах було багато друкарень, то на Поділлі впродовж кількох років XVII ст. існувала лише одна, котра видавала польсько-латинські друки. Причини такого стану справ дослідник вбачав в тому, що в той час Поділля було околицею держави [4, с. 1380].

Найпершою друкарнею була кальвіністська польсько-латинська в Панівцях. Тут друкарем був Вавжинець (Лаврентій) Малаховський. Сіцинський зазначає, що друкарський набуток Панівецької друкарні обмежився всього лиш 7-ма виданнями та наводить перелік цих книг. Головним чином це були книги догматично-полемічного змісту пера Іонна Зигровського (Зигровіуса). Кінець друкарні поклала смерть покровителя – Я. Потоцького та прихід сюди єзуїтів.

Сіцинський зазначає, що в праці «Польське письменство від найдавніших часів до 1830 р.» (т. II) згадується про вінницькі видання, але це, очевидно, помилка, позаяк пізніші бібліографічні джерела вже таких не фіксують.

Хоча в XVII-XVIII ст. на Поділлі власних друкарських осередків і не було, однак тут мала поширення церковно-богослужбова література, видана в інших містах. На основі опрацювання книжкових фондів Кам'янецького давньосховища Ю. Сіцинський здійснив підрахунок цих видань за місцями видання. З книг XVII ст. найбільше було Львівських видань – 96, далі йшли: Київ – 15, Чернігів – 16, всього лиш кілька книг були з друкарень Москви та Вільна. Кардинально інакша ситуація була з виданнями XVIII ст.: Почаїв – 290 видань, Львів – 147, Київ – 70, Унів – 36, Чернігів – 8, Москва – 6, Санкт-Петербург – 3, Відень – 2.

Вже в кінці XVIII ст. на Поділлі існувала одна російська друкарня в м. Могилеві-Подільському та 3 польські: в Яришеві Валеріана Дзедушицького, Тульчинська Потоцьких та Миньківецька Ігнація Сцибор-Мархоцького. А вже в XIX ст. на Поділлі почали виходити перші періодичні видання – офіційні органи державних установ Подільської губернії. Короткий огляд цієї своєї праці Ю. Сіцинський подав в Записках Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка (т. 62 за 1903 р.).

Слід зазначити, що над працею про подільські друкарні Юхим Сіцинський працював і надалі. Він уточнив деякі моменти функціонування друкарень в XVII-XIX ст. та доповнив свої напрацювання про книгодрукування в XX ст. Результатом стала праця «Друкарні та видання на Поділлі» [5], що лишилася в рукописі.

Історико-джерелознавчий аналіз дослідника супроводжує «Опись старопечатных книг Музея Подольского церковного Историко-археологического общества» [2] Ю. Й. Сіцинського. Книжки в «Описі» розташовані у хронологічному порядку. Подано 183 позиції описань та Додаток (№184-194 та доповнення до існуючих примірників, що надійшли в 1903–1904 рр.). Вказуються найменування книжок, місце та час видання, формат, кількість сторінок, стовбців, детальний опис найдавніших оправ. Велике значення мають наведені маргінальні записи по краях книжок, які, на думку укладача, мають велику історичну цінність. Крім того, наводяться відомості, від кого книжка надійшла, повнота примірника та його збереженість, а також стислі бібліографічні відомості про згадки. Ю. Й. Сіцинський здійснює порівняння книжок з існуючими виданнями Каратаєва, Ундольського, Головацького, Родоського, Сопікова та Біленького, що дало йому можливість визначити примірники та цінність видань, що описувалися. Описуються усі примірники, подаються їх особливості.

Ю. Й. Сіцинський залишив нам також меморіальний каталог книжок Музею. На той час цей каталог був зразком наукового бібліографічного опису цінних та рідкісних видань, що зберігалися в Музеї. Він дає можливість уявити цінність колекції, а при бажанні – прослідкувати долю цих книжок. Велике значення мав й опис усіх примірників, а також повна публікація усіх записів, які упорядник вважав історичними джерелами, що свідчать про рівень освіченості українського суспільства XVI–XVII ст.

З метою ознайомлення усіх зацікавлених з фондами Кам'янецького історико-археологічного музею Юхим Сіцинський написав відповідну оглядову статтю [6]. В 1924 р. в Музеї було 800 датованих і 200 книг без вихідних даних. Більшість книг були русько-українські: 5 – XVI ст. (Віденське Євангеліє 1600 р., 2 грецькі друки з Венеції та 2 латинські видання з Лейпцига і Антверпена), 56 назв в 139 книгах XVII ст. (Львів – 25 назв, Київ – 12, Москва – 9 назв). XVIII ст. представлене такими друкарськими осередками: Почаїв – 37 назв, Львів – 24, Київ – 21, Москва – 16, Чернігів – 11. Сіцинський зазначає, що деяких видань було по кілька примірників і навіть по 20-25. Тут же Юхим Сіцинський зупиняється на історії цього книжкового зібрання.

Окрім цього, в спадщині Ю. Сіцинського зустрічаємо також окремі тематичні праці, що стосуються деяких проблем упорядкування архіву Комітету, причому, більшість напрацювань залишилися неопублікованими, зокрема слід згадати: «Опись архіву Подільського церковного історико-археологічного товариства (1903–1925)», «Палеографічний опис старовинних рукописів XV–XIX ст.».

Рукопис праці «Палеографічний опис старовинних рукописів XV–XIX ст.» [3] становить 97 арк. За даними на титульному аркуші, цей рукопис автором розпочато у 1904 р. та закінчено не пізніше 1907 р. Палеографічні описи богослужбових рукописних книг укладені автором за такою схемою: назва (загаль-

новживана, а не уніфікована), дата створення, стан збереження формат, обсяг, оправа, тип письма, зміст, кількість почерків, художнє оздоблення рукопису (мініатюри, заставки, ініціали, малюнки), записи, мовні та текстологічні особливості (список, редакція, ізвод), характер правопису, джерело надходження. Складові елементи опису в ньому розташовано в довільній формі. Дослідник навів власницькі та вкладні записи у літургійних рукописних книгах, в яких зафіксовано імена відомих історичних діячів і пересічних осіб, а також визначені назви церков та монастирів не лише Поділля, а й інших регіонів України.

У цій праці Юхим Сіцінський найбільше аналізує рукописи XVI-XVII ст.: Косорешневське Четвероєвангеліє (відзначено орнаментування рукопису синіми, жовтими та червоними фарбами), Соколянське Четвероєвангеліє (також відзначено орнаментування та віньєтку в цьому рукописі), Фельштинське Четвероєвангелія XVI ст. (Ю. Сіцінський висловив думку, що книга належала молдовському воєводі Антону Рудіну), Яворівське Євангеліє (відзначено цікаві маргінальні записи), Фольварське Четвероєвангеліє (опираючись на дослідження Г. Воскресенського Сіцінський проводив паралелі між рукописним і друківаним Євангелієм), Старопопелюська Мінея святкова (відзначено мистецькі виконані мініатюри).

Список використаних джерел та літератури:

1. Сецинский Е.И. Древнее рукописное евангелие, найденное в м. Сатанове Проскуровского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1887. – № 44. – С. 1007-1017.
2. Сецинский Е.И. Описание старопечатных книг Музея Подольского церковного Историко-археологического общества. – Каменец-Подольск, 1904. – 107 с.
3. Сецинский Е. Палеографическое описание старинных рукописей XV-XIX вв. 1904-1907 гг. // Государственный архив Хмельницкой области, ф. Р – 3333, оп. 1, спр. 17. – 97 арк.
4. Сецинский Е. Подольские типографы и издания. Лекция на собрании Подольского Епархиального Историко-Статистического комитета // Подольские епархиальные ведомости. – 1903. – № 46. – С. 1379-1387.
5. Сіцінський Є. Подільські друкарні в XVI-XIX ст. Лекція на Археологічній виставці в Кам'янці-Подільському ІНО. – 1921. – 62 арк.
6. Сіцінський Є. Стародруки Кам'янецького історико-археологічного музею // Бібліографічні вісті. – 1924. – №1-3. – С. 170-171.

О. Г. Погорілець

ПАМ'ЯТКА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ФОРТИФІКАЦІЇ «ЗАМОК РАКОЧІ» В ДОСЛІДЖЕННЯХ ЮХИМА СІЦІНСЬКОГО

До історії та пам'яток стародавнього Меджибожа, найдавнішого населеного пункту Поділля, увага краєзнавців та науковців була прикована ще на початку XIX ст. В численних історичних довідках, в основному польських дослідників, детально висвітлювалась історія містечка та його передмість – Требухівець, Ставниці, Слободи та Довжка. Наводилися перші літописні згадки, писалося про роль Меджибізького замку та його власників в розбудові краю, захисту від ворога та того значення, що він мав в історії. Ці дослідження важливі тим, що багатьох пам'яток, таких як Успенський Собор, Велика синагога Баха, торгові ряди, міські ворота вже немає, а реконструкцію Великого Меджибожа можна зробити лише за тією інформацією, яку ми знаходимо у дослідників того часу.

Серед таких повідомлень ми натрапляємо на згадку про залишки укріплень, які знаходяться поблизу Меджибожа, нижче за течією р. Південний Буг. Автори переоповідають місцеву легенду про те, що замок цей був збудований Юрієм Ракоці, коли той перебував в цих краях під час війни Богдана Хмельницького з поляками.

Пізніше версію про те, що укріплення на правому березі річки були збудовані Юрієм Ракоці, чи його сином, ввели в обіг і інші дослідники – Віктор Гульдман [1, с. 148–149] та Юхим Сіцінський [2, с. 210].

Вперше увагу на пам'ятку Юхим Сіцінський звернув при складанні «Археологической карты Подольской губернии», яка була опублікована в «Трудах XI Археологического съезда в Киеве» (1901 р.).

«Въ двухъ верстахъ отъ местечка (Меджибожа – О.П.), возле предм. Ставницы, ниже по теченію Буга, на полуострове, назыв. Раковецъ, – городище, где былъ по преданію, замокъ. Здесь видны канавы, валы и развалины строеній; длина городища 100, ширина 96 и окружность 280 шаговъ; форма четырехугольная. Поверхность площади неровная, поросшая кустами; посредине находится погребъ, входъ въ который заброшенъ камнями. Городище обведено рвомъ, въ которомъ постоянно вода; длина рва 240, ширина 30 шаг. Входъ съ в.»

Наступну інформацію ми знаходимо в «Трудах Подольського єпархіального историко – статистического комитета. Выпуск девятый. Под редакцією священника Евфимія Сецинського. Приходы и церкви Подольской епархии» (1901 р.): «В двух верстах ниже по течению р. Буга на полуострове видны следы другого замка, от которого ныне сохранилась только часть фундамента, а также валы и канавы, окружавшие замок. По преданию, здесь расположен был лагерь Семиградского князя Ракочи, для прикрытия которого и были воздвигнуты земляные укрепления. Потом на этом месте, как совершенно недоступном, был построен замок, получивший название замка Ракочи. Неизвестно, по каким причинам он пришел в разрушение, но стены и две башни окончательно разобраны, говорят, около 1820 г. каким-то Пухальским, управляющим именьями князя Чарторыйского» [3, с. 450-451].

Невідомо, чи відвідав замчище Юхим Сіцинський під час своєї поїздки до Меджибожа, котру він здійснив у 1903 р. і чи була надрукована інформація про замок в рефераті, в якому Сіцинський розповідав про свою поїздку до містечка Меджибіж Летичівського повіту [4, с. 31; 5, с. 99].

Проте найдетальніше Сіцинський описав замчище в своєму дослідженні «Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст.», яке вийшло в світ в Києві в 1928 р. Ця праця цікава і тим, що автором вперше був зроблений «План Межибожа й околиць його», де були позначені пам'ятки, а також окремо накреслено «План замчища коло м. Межибожа».

Ось що писав Сіцинський про замчище: «До вищезазначених відомостей про межибізькі фортифікації потрібно додати, що в двох кілометрах од Межибізького замку при Богу, нижче Межибожа, є замчище з валами і слідами мурованих будинків. Стоїть воно на невисокому березі Богу коло самої річки. План замчища в загальному квадратний, причому всі чотири боки мають зламані лінії в середину до центру. Довжина боку приблизно 125 м, а вся площа замчища займає приблизно 1,2 дес. Південний бік підступає до Бога. З усіх боків навкруги замчища йдуть два рівнобічні вали: зовнішній нижчий і внутрішній вищий; між валами рів. У деяких місцях внутрішнього валу видно сліди мурів. На двох рогах замчища (південно-західньому й північно-східньому) видно фундаменти чи сліди круглих башт, через одну башту (північно-східню) був уїзд. У середині замчища помітно фундамент якогось мурованого будинку з каменя й цегли. Цегла мала приблизно такі розміри, як теперішня цегла (завдовжки 24 см, завширшки 13 і завгрубшки 9 см); на цеглі видно подовжні жолоби від пальців робітників. Каміння, що було на замчищу, давно вже розібрали місцеві мешканці на свої потреби. Кажуть, що почав розбирати каміння ще в 20-х роках XIX ст. управитель маєтку Чарторийських Пухальський; без відома пана він будував з того каміння панські стайні. Але коли дізнався про це власник маєтку, то дуже ганив за це свого ретельного службовця.

Місцевість тую де замчище називають Раковець.

Що то за замчище – невідомо. Місцевий переказ твердить, наче б це замок угорського князя Ракочія, що колись (1657 р.) стояв із своїм військом під Межибожем, але відомо, що угорське військо після того, як погромили його поляки, окопалося під Межибожем, і значить Ракочій не міг будувати тут мурований замок. Може назва місцевості Раковець викликала легенду про те, наче – б побудував замка Ракочій. А може й інакше: місцевість так називається від того, що там були окопи Ракочієвого війська.

В одній давній статті про Межибізький замок (А. Скальковського 1847 р.) говориться, наче б у того Ракочія, що колись воювався з Польщею і окопався під Межибожем, був син, що провадив війну з цісарем Леопольдом і в 1706 р. мусів був тікати в чужі краї, знайшов притулок у маєтку Сенявського та й жив у замку Раковці, що лежав недалеко від Межибожа, і руїни того замку можна було бачити тоді 1847 р. серед озера, що утворилося з бозької води.

Може і справді втікач Ракочій і побудував замок на місці окопів свого батька» [6, с. 48–53].

Рис. 1. План Межибожа й околиць його (Сіцинський Є., 1928)

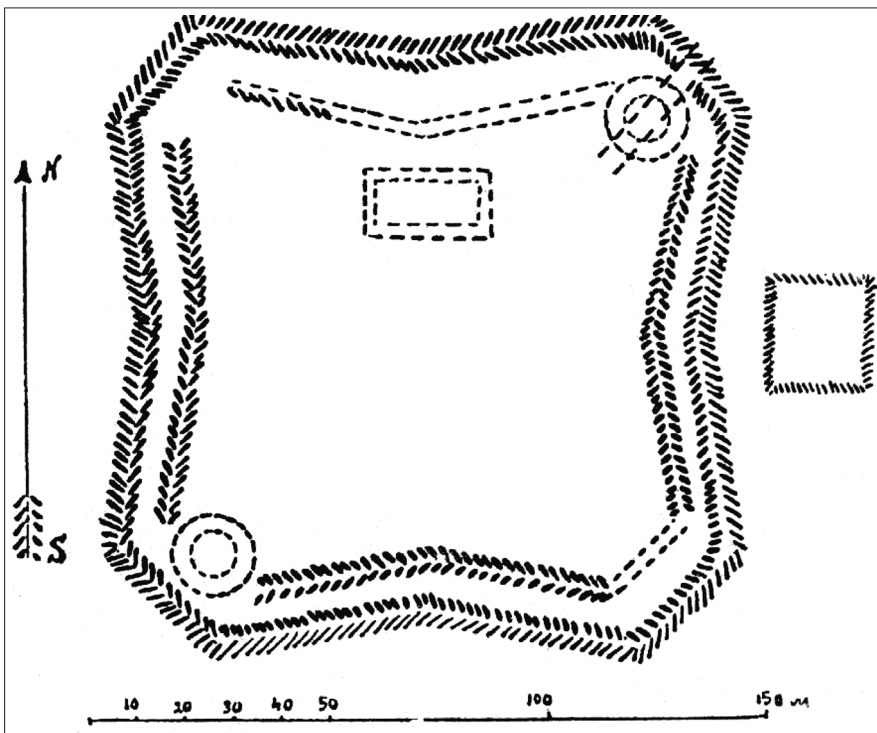

Рис. 2. План замчища біля містечка Меджибіж (Сіцінський Є., 1928)

Попри встановлення хронології побутування фортеці, на сьогоднішній день залишається відкритим питання функціонального (окрім оборонного) призначення укріплення. Віднайдені в процесі дослідження товарні свинцеві пломби (9 шт.), 2 з яких атрибутовані як такі, що виготовлені в німецькому місті Мейсен, надають можливість висунути припущення про використання замку та прилеглої до нього території, яка знаходилася на острові між двома рукавами р. Південний Буг (Бог), як митниці («комори») для збору мита та функції караван – сараю [11, с. 28–31]. Залишки ковальського виробництва, що знаходяться поза межами замчища, дорога, що проходить через весь острів, свідчать про наявність інфраструктури, котра була призначена для обслуговування не тільки гарнізону замку, але й торгових караванів [12, с. 476].

Не з'ясованими залишаються принципи побудови фортифікаційного об'єкту. Саме наприкінці XV – на поч. XVI ст. у Східній Європі активно розробляються нові форми фортифікації, що було зумовлено застосуванням артилерії в облозі та захисту фортець внаслідок винайдення димного пороху, котрий значно покращив властивості гармат. Декілька фортифікаційних шкіл намагалися пристосувати старі замки до нових умов та виробити нові підходи для будівництва укріплень. У 1527 р. в Нюрнберзі відомий живописець, рисувальник, гравер, математик, теоретик мистецтва і фортифікатор Альбрехт Дюрер (*21 травня 1471 – † 6 квітня 1528) написав трактат «Руководство по укреплению городов, замков и крепостей» (1527 р.), в якому наводяться приклади побудови ідеального укріплення – як окремо фортеці, так і цілого міста [13]. Ідеї Дюрера були використанні в Європі у Вероні, Нюрнберзі. Проте великі кошти, котрі були потрібні для втілення цих ідей, не дали можливості широко розгорнути будівництво нових фортифікацій. Але самі принципи та підходи, які викладені в трактаті, були частково використанні в першій пол. XVI ст., а також через століття пізніше.

Враховуючи те, що молодший брат Альбрехта Дюрера – Ганс, був придворним художником польського короля Сигізмунда I (Старого), можна припустити, що при королівському дворі були ознайомлені

З 2000 року поблизу стародавнього містечка Меджибожа (Хмельницька область) проводяться стаціонарні дослідження залишків фортеці XVI ст., яка відома в науковій літературі як «Замок Ракочі» [7, с. 48–53]. В ході археологічних робіт було обстежено і картографовано замчище та система зовнішніх укріплень (анвелопа), відкрито фундаменти декількох фортифікаційних кам'яних споруд, встановлено систему формування валу та південної частини подвір'я, зібрано колекції посуду, кахлів, нумізматики, побутових металевих предметів, остеології та фрагментів озброєння [8, с. 24–28].

Виявлені артефакти, в основному нумізматики, нада-

з трактатом [14, 379, 383, 579]. Елементи нових фортифікацій, котрі відповідали духові часу, могли бути використанні при будівництві укріплень на східних кордонах Польської Корони, де постійно відчувалась загроза татарських та валаських нападів. При розбудові фортеці у Кам'янці-Подільському фахівці відзначають «дюреровські» прийоми при будівництві окремих веж. І якщо татари рідко використовували для своїх нападів артилерію (битва під Сокалем 1519 р., під Ольшаницею – 1527 р.), то цього не можна сказати про волохів, котрі в цей період здійснили кілька військових походів, проводили систематичні облоги міст (Брацлав, 1551 р.) та брали участь у багатотисячних битвах, таких, як під Обертином у 1531 р. [15, с. 270–276]. Саме в такому аспекті можна розглядати будівництво «Замку Ракочі», котрий прикривав підступи до Меджибізької фортеці, не даючи можливості ворогові встановити далекобійні облогові гармати. При його будівництві було використано рекомендації трактату Дюрера.

Проте аналіз складної системи фортифікації, перші плани котрої опублікував Є. Сіцінський в 1928 р., а в 2000–2006-х роках продовжила археологічна експедиція «Меджибіж–2000», не надавав повної картини без обстеження території з висоти (рис. 1, 2).

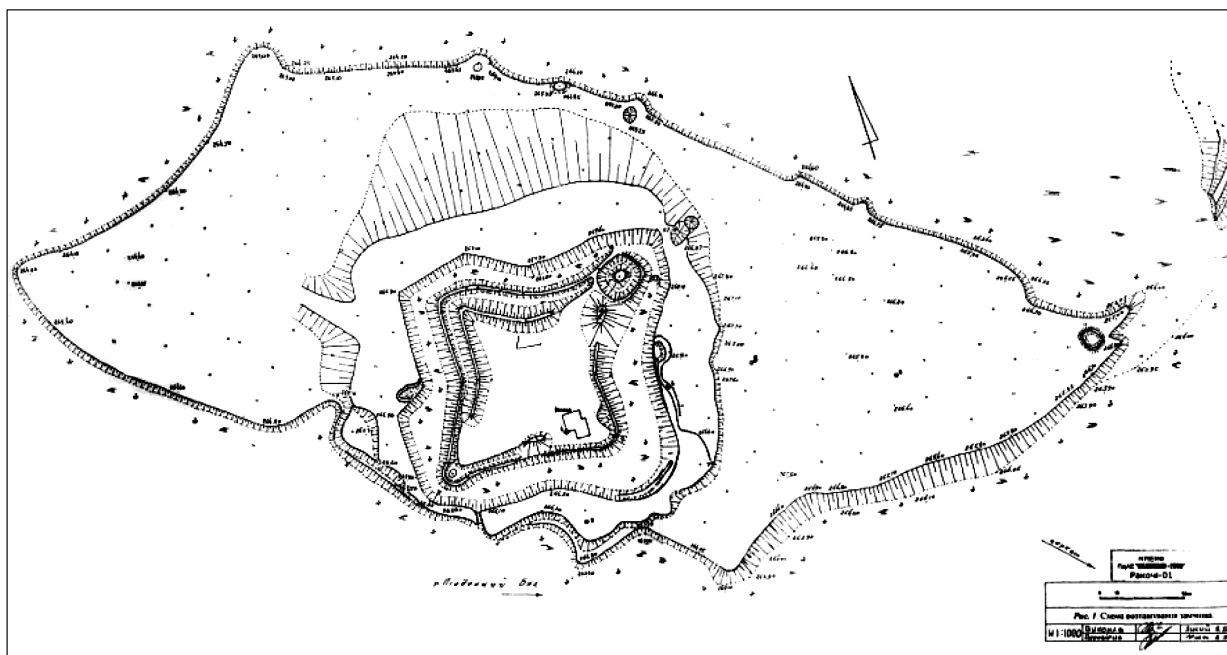

Рис. 3. План замчища «Замок Ракочі» (2001 р.)

Потрібно зауважити, що в системі Google ця територія відсканована недостатньо і прочитуються лише загальні обриси замку. Щоб отримати повну інформацію про інфраструктуру укріплення, в 2006 р. для здійснення аерофотозйомки для роботи в експедиції був запрошений мотопарапланерист Ігор Ігнат'єв [16, с. 139–141].

Аерофоторозвідка замчища відбувалась у період з 2006 по 2009 роки. Висота виконання робіт від 100 до 300 метрів. Фотофіксація пам'ятки, що була проведена у вечірній час з різних висот і ракурсів, дала змогу, переважно за тінювими прикметами, дослідити раніш невідомі елементи системи фортифікації. На фото чітко читається зовнішня лінія оборони – «анвелопа» (рис. 4), на котрій через певні відтинки розташовані позиції для гармат. Кожна позиція мала кут обстрілу 180° та більше, що надавало можливість вести фланковий вогонь вздовж рову з насипом в напрямку сусідніх позицій.

На світлині, зробленій з повітря, чітко проглядається гласис, котрий був насипаний із ґрунту, що піднятий із рову (рис. 4).

Аерофотозйомкою було охоплено цілий комплекс, що з землі неможливо було зробити. В результаті досліджень було отримано більше ста цифрових фотографій як самої фортеці, так і навколишньої території. Отримана за допомогою аерофотозйомки інформація надала можливість уявити місце укріплення в історичному і природному ландшафті, показала врахування будівничими природних умов та водних перешкод.

Проведенні дослідження «Замку Ракочі», які більш ніж 100 років тому започаткував Сіцінський та продовжила археологічна експедиція Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», показали, наскільки наукові методи можуть розвінчати легенди, що створювались протягом століть, а використання сучасних методів дослідження пришвидшують пізнання минулого нашого краю.

Рис. 4. Видяд замчища з повітря (фото Ігор Ігнат'єв, 2006)

Список використаних джерел і літератури:

1. Гульдман В. К. Памятники старины в Подолии: Материалы для составления археологической карты Подольской губернии. – Каменец-Подольск, 1901. – VIII, 401, LVII с.
2. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии // Труды XI АС. М., 1901. – Т. 1.
3. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского. – Біла Церква, 2008. – 996 с.
4. Мошак М. Великий Подолянин. Біографія, спогади, документи та листування Юхима Йосиповича Сіцінського. – Кам'янець-Подільський, 2014. – 408 с.
5. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцінський (1859–1937): наукова та громадська діяльність. – Хмельницький, 2009. – 300 с.
6. Сіцінський Ю. Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 96 с.
7. Погорілець О.Г., Стопенчук С.М. Про початок систематичного дослідження замчища «Ракочі», розташованого поблизу смт. Меджибожа Летичівського р-ну Хмельницької обл. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: збірник наукових статей. – Вип. 10. – К., 2001. – 264 с.
8. Погорілець О.Г., Стопенчук С.М. Дослідження залишків укріплення періоду пізнього середньовіччя поблизу смт. Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької обл.// Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 11. – К., 2002. – 284 с.
9. Białkowski L. Podole w XVI wieku: Rysy społeczne i gospodarcze. – Warszawa, 1920.
10. Погорілець О.Г. Нумізматична збірка з досліджень пізньосередньовічного укріплення «Замок Ракочі». // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 12. – К., 2003. – 339 с.
11. Погорілець О.Г. Свинцовая западноевропейская товарная пломба с геральдическим изображением из раскопок замчища XVI века «Замок Ракочи», находящегося вблизи пгт. Меджибож Летичевского района Хмельницкой области (Украина).// Гербовед. – Москва, Хмельницкий, 2004. – № 72. – 160 с.
12. Погорілець О.Г., Стопенчук С.М., Роль замків Верхнього Побужжя у європейському торговому сполученні пізнього середньовіччя. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – К. 2007. – Вип. 16. – С. 476.
13. Durer A. Etliche Unterricht zu befestigung der Stett, Schloss und Flecken. Nurnberg, 1527 / Faksimile. Kommentar Alvin E. Jaeggli. – Zurich, 1971 – 138 s.

14. Дюрер А. Трактаты. Дневники. Письма / Пер. с ранненововерхненем. Ц. Нессельштраус. – СПб., 2000. – 704 с.
15. Пінчак М.В., Погорілець О.Г. Дещо про ситуацію на південно-східному порубіжжі Поділля в XVI столітті. // Матеріали наукової конференції «Місто Хмельницький в контексті історії України». – Хмельницький, Кам'янець-Подільський, 2006. – 440 с.
16. Игорь Игнатьев. Применение мотопараплана для фотографирования с высоты в археологических изысканиях // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Вип. 18. – К., 2009. – С. 139-141.

Д. І. Кондратюк

ЮХИМ СІЦІНСЬКИЙ ТА ФОРТИФІКАЦІЯ САТАНІВСЬКОГО ЗАМКУ У 1920-ті РОКИ ТА НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.

*У статті подано порівняння стану замку в Сатанові за роботою Ю. Сіцинського та на основі
сучасних обмірів окремих збережених об'єктів замку.*

Ключові слова: Сатанів, замок, Ю. Сіцинський, башта, куртина, бійниця, вал, рів, стіна.

Юхим Сіцинський у своїй праці «Оборонні замки Західного Поділля» залишив нам опис Сатанівського замку, вмістив фото північно-західної сторони та план.

План вміщений на сторінці 47 показує нам, що на початку ХХ століття у Сатанівському замку [4, с. 47] простежувались три п'ятикутні башти-бастей, одна кругла башта, три стіни на повну довжину та четверта стіна фрагментарно. Три сторони замку (північно-східна, східна, південна) за муром мають рови та вали. Рів з південно-західної сторони показано за неіснуючою на той час стіною. Замкові ворота, південна стіна та одна башта-бастея на плані вказані пунктиром і до часу огляду замку не існували, проглядались фрагментарно. На основі залишок споруд Ю. Сіцинський на плані показує чотирикутну споруду, називаючи її баштою, що мала проїзд. Південна куртина прослідковувалась на основі валу, а південно-західна – рову.

На основі власного огляду замку, Ю. Сіцинський висловлює думку про існування в замку подвійної лінії оборонних споруд по всій східній стороні замку [4, с. 48]. Обґрунтовує таку думку дослідник наявністю пагорбів-валів позаду та уздовж стін замку. Вказує, на прикладі круглої вежі на східному куті, про можливість існування більш ранніх круглих веж й на інших кутах замку [4, с. 49].

Стан замку на початок ХХІ століття істотно змінився. Під час огляду та обмірювання замку в 2011-2013 роках працівниками Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Болтанюком П. та автором статті зафіксовано лише частину споруд, що існували на початку ХХ століття та були зафіксовані Юхимом Сіцинським [1].

На сьогодні від замку збереглася західна куртина, яка стримить на лівому березі річки Збруч з двома п'ятикутними баштами-бастеями, що примикають до неї. Північно-східна куртина збереглась лише фрагментарно біля північної башти. По всій довжині північно-східної куртини збереглися залишки насипного валу. Східної башти, в наслідок господарської діяльності цукрового заводу, не існує. Південно-східна сторона замку прослідковується завдяки рову та валу. По цій стороні проходить також стіна, що знаходиться поза межами території замку. Кругла башта збереглась на висоту трьох поверхів, має штраби, за якими можна прослідкувати напрям раніше існуючих стін. Південна та південно-західна куртини, замкові ворота, рови та вал не збереглися. Західна башта-бастея збереглась по периметру першого поверху та фрагментарно на висоту другого-третього поверхів. Північно-західна куртина збереглась найкраще – на всю довжину. Північна башта-бастея також збереглась найкраще на повну висоту у три яруси. Ці залишки, колись цілісного укріплення, дають нам певні відомості про особливості побудови замку.

Північна башта-бастея п'ятикутної форми має чотири сторони: два фланки, що примикають до куртин, та два виступаючі фаса. Горжа використовувалася як вхід з палацу. Башта-бастея трапецеподібної форми мала три яруси й звужувалася до середини. Побудовано башту на високому ескарповому мурі, кути викладені білим тесаним каменем пісковиком. Кожний ярус має різну товщину стін. Так товщина першого ярусу складає 1,5 м, другого – 1,1 м, третього – 0,9 м. Нахил стін вежі до середини на висоту трьох ярусів з боку фасів становить 0,3 м, а з боку фланків – 0,2 м. Цікавим є розміщення балок перекриття, які покладені по діагоналі. Ймовірно, таким чином будівничі економили матеріал та скріплювали саму башту.

Розміщення бійниць на кожному ярусі відмінне. На першому ярусі по чотири бійниці двокамерної форми з розширеними на зовні щоками під вогнепальну зброю й арочним перекриттям, вони розміщують-

ся по фланках, прикриваючи куртини замку. На другому – бійниці також двокамерні, по чотири на кожній стороні башти. Третій ярус має по два прямокутних отвори з кожної сторони, що виконували функцію вікон чи бійниць. Яруси з'єднувалися з приміщенням замку окремим входом через горжу. По верху західної стіни збереглися сліди консолей, які засвідчують існування покриття над баштою або ж парапету, що становив огорожу четвертого відкритого ярусу споруди.

На південь від башти розміщувався палац власника. Замок використовувався як палацово-господарська споруда з поєднанням елементів фортифікації [2, с. 169]. У куртині є чотири віконних прорізи максимальною шириною 1,5 м. Кожен проріз був облицьований блоками тесаного каменю пісковика, сліди та фрагменти яких збереглися й досі. З середини вікна мали віконниці, які, в свою чергу, під час небезпеки закривалися дерев'яними засувами, про що засвідчують спеціально залишені внутрішньо стінні штробы під засуви. Розмір штробів складає 15×15 см, глибина – 1,6 м. Для більшої захищеності кожне вікно мало залізні ґрати, про що засвідчують отвори округлої форми в тесаних блоках пісковика. Беручи до уваги залишки штаб від стін палацу, можна вказати ймовірні його розміри й товщину стін. Палац являв собою прямокутну споруду у три поверхи розміром 5,4×22 м, товщина його стін коливалась в межах 1,15-1,2 м.

На південь від палацу куртина продовжувалась товщиною 1,1 м. Вона мала бійниці в два яруси (з огляду на частину стіни, що збереглась у місці примикання до північної башти). Перший ярус представляв собою казематне приміщення у вигляді кам'яного коридору, перекритого кам'яним арочним склепінням. Його сліди можна простежити біля південно-західної башти. У куртині одразу ж за палацом було зроблено потерну, через яку можна було мати вихід на західний зовнішній бік замку. Недалеко від потерни вміщено каналізаційний стік, яким нечистоти виводилися за межі замку. Під стік було приладнано бійницю, в яку вкладено тесаний жолоб к каменю пісковика. Ширина каменю становить 64 см, висота – 40 см, ширина самого жолоба сягає 32 см.

Південно-західний бастион має подібну форму до північного, на час обстеження збереглося три яруси, один з яких розміщується в ескарповому цоколі. За рельєфом місцевості споруда знаходиться нижче північного бастиону. Фланки південної башти виступають за рівень куртин на 6,7 та 6,8 метрів. Фаси бастиону мають довжину 9,5 та 9,4 м. Товщина стін, як і в попередньому випадку, зменшується з кожним верхнім ярусом. Перший ярус з'єднувався з казематним приміщенням північно-західної куртини, мав по дві однокамерні внутрішні бійниці з кожного боку з розширеними щоками. Другий ярус мав по чотири двокамерних бійниці з рівномірно розгорнутими щоками бійниці під ручну вогнепальну зброю. За залишками третього ярусу можна зробити висновок, що на фланках башти розташовувались бійниці під вогнепальну зброю, а на фасах – вікна або бійниці.

У східній частині замку розміщується кругла вежа у формі усіченого конуса, яка звужується до верху. Вежа мала чотири яруси. До кожного з них був окремий вхід від внутрішньої сторони замку, що мав арочне склепіння. Ширина входу становила 1,35 м, а товщина арочного склепіння складала 35-40 см. Висота входу на другий ярус становила 2,0 м. Стан башти на момент обстеження не дозволяє чітко визначити розміри вхідних прорізів на верхніх ярусах вежі. Товщина стін вежі складає 1,2 м. Її діаметр на рівні бійниць нижнього ярусу 6,2 м, внутрішній діаметр башти – 3,8 м. Перекриття вежі – дерев'яні пласкі, влаштовані по дерев'яним балкам.

На першому ярусі круглої вежі можна простежити три бійниці. Одна з бійниць ймовірно є потерною, через яку здійснювався вихід у рів. На цю думку нас нашттовують розміри отвору-потерни, ширина якого ззовні та з середини однакова і складає 0,9-0,95 м. Від рівня сучасної поверхні висота отвору складає з середини 1,3 м, а із зовні 1,1 м.

Чітко простежується висота другого ярусу вежі, відстань між балками складає 2,5 м. У рівні другого ярусу закладено п'ять внутрішньокамерних бійниць, ширина яких з середини складає 0,75 м, а висота 0,55 м. Порівняно з другим ярусом висота третього та четвертого ярусів на багато нижча. Складається враження, що вогонь з бійниць цих ярусів виконувався лише з коліна. Бійниці третього та четвертого ярусу розміщуються досить низько від рівня підлоги – близько 0,6-0,7 м. На третьому ярусі простежуються три бійниці, а на четвертому вісім. Бійниці є двокамерними з розширеною внутрішньою камерою.

З північного та південного боків круглої вежі простежуються штаби кам'яних стін товщиною 1,2-1,3 м. По відношенню до кам'яних стін, башта виходила на три чверті на напільну сторону. Цікавим є використання двох розчинів для мурування стін під час будівництва вежі. Якщо зовнішня лицьова кладка мурувалась на вапняному розчині, то внутрішня забутовка вкладалась на глиняному. Це дуже чітко видно в місцях обвалів стін вежі.

Вал та рів, що тягнеться на північ від башти, проглядається на довжину біля 60 метрів. Далі знаходиться територія що використовувалась як кагатне поле на склад для вапна цукрового заводу. Східна

башта та вали-рови в цій частині замку зруйновані повністю разом з фундаментами та навколишньою територією на глибину біля 4-6 метрів. Внутрішній двір неодноразово переплановувався та використовувався як склад будівельних матеріалів. Південно-східна та південна сторони замку також зруйновані переплануванням території.

Порівнюючи опис замку зроблений Сіцинським з тими залишками споруд замку, що збереглись до сьогодні, можна зробити висновок, що за століття Сатанівський замок втратив більшу частину території та споруд. Цукровий завод, що використовував територію замку, нищив споруду, використовуючи територію на власний розсуд. Висловлена Ю. Сіцинським думка про існування подвійної лінії укріплень на основі існуючих залишків валів та ровів, не знаходить підтверджень [3].

До нашого часу найкраще збереглась північно-західна сторона замку з двома баштами-бастеями, які за сто років, ймовірно, не зазнали додаткових руйнувань. У південно-східному куті замку збереглась кругла вежа, що вказує на південно-східну межу замку.

До нашого часу достеменно не відомо точне планування замку. Невідомо розташування частини оборонних споруд. Нерозглянуте взагалі питання внутрішньої забудови замку. У зв'язку з руйнуванням замкової території, на сьогодні не можливе археологічне дослідження північної частини замку. Разом з тим, лише археологічні дослідження можуть виявити залишки укріплень та господарських споруд замку.

Завдяки роботі Ю. Сіцинського ми можемо простежити зміни в збереженості Сатанівського замку та зробити висновки з наслідків господарської діяльності цукрового заводу на історичній пам'ятці оборонного мистецтва XVIII ст. Приклад Сатанівського замку є застереженням у господарській діяльності на сучасному та майбутніх етапах пам'яткоохоронної діяльності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Болтанюк П.А. Замок Сатанова: особливості побудови / П.А. Болтанюк, Д.І. Кондратюк // Матер. Всеукр. наук.-краєзн. конф. «Хмельниччина в контексті історії України». – Хмельницький, 2012. – 560 с.
2. Килимник Е.В. Эволюция замковой архитектуры XIV-XVI вв. в Центральной Европе. Электронный ресурс. Режим доступа до ресурсу: // ciif.3dn/load/kilimnik_ev/8
3. Липа К. Замок у Сатанові / Катерина Липа // Міжнародна конференція з проблем охорони фортифікаційних споруд в Україні. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. міськдрукарня, 1993. – С. 17-18.
4. Сіцинський Ю.Й. Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVII ст. (Історично-археологічні нариси) / упоряд. С.В. Трубочанінов; передм. І.С. Винокур, С.В. Трубочанінов; прим. І.В. Данілов, О.В. Карбовський, С.В. Трубочанінов. – Кам'янець-Подільський: Центр поділлєзнавства, 1994. – 96 с.

А. Ф. Гуцал

ЗА АЗИМУТАМИ АРХЕОЛОГІЧНОЇ КАРТИ Є. СІЦИНСЬКОГО

У статті говориться про те, яке значення має «Археологічна карта Подільської губернії», складена у свій час Є. Сіцинським, для сучасної археологічної науки і як важливе інформаційне джерело для вивчення давньої історії Поділля.

Ключові слова: Сіцинський, карта, городище, курган, розкопки.

Багатогранність особистості Є. Сіцинського з кожною новою публікацією про нього розкривається дедалі повніше. До його спадщини зверталися чимало дослідників. А. Трємбіцьким захищено дисертацію, опубліковано десятки статей та монографію [25] з аналізом досить широкого діапазону наукових і громадських інтересів Є. Сіцинського. В архівах щоразу знаходяться все нові документи, які відкривають невідомі факти з творчості вченого. Це був гуманітарій, якого цікавило, здається, все, що відбувалося навколо. Він займався історією, етнографією, філософією, мистецтвом, педагогікою, просвітництвом, музейними, бібліотечними і релігійними питаннями, написав десятки рецензій на різного роду публікації.

Серед наукових пріоритетів вченого чільне місце займала археологія. Найбільшим попитом серед спеціалістів користується його «Археологічна карта Подільської губернії», яка не втратила своєї популярності і на сьогоднішній день. Для збору матеріалу автором було залучено велике коло людей, священики, церковний притч. Подільська духовна консисторія розіслала по всіх благочинних округах анкети з питаннями, що стосувалися історії краю. На них надійшло 19 зошитів з відповідями [24]. Вони стали відчутною підмогою для складання карти. Самим Є. Сіцинським проведено колосальну роботу по осмисленню і систематизації зібраної інформації. Було опрацьовано найважливіші праці таких відомих на той час дослід-

ників як Антонович, Батюшков, Бобринський, Гульдман, Симашкевич, популярні видання: «Древности. – Труды Московского археологического общества», «Записки Императорского русского археологического общества», «Известия Императорского русского археологического общества», «Отчеты Императорской археологической комиссии», «Киевская старина», «Киевский телеграф», «Подольские епархиальные ведомости», «Труды» археологічних з'їздів, Подільського історико-статистичного комітету, широке коло польської літератури, рукописні матеріали, приватні і музейні колекції [17, с. 197-199]. До карти включено відомості про пам'ятки, зосереджені у 868 населених пунктах губернії. У томі XI Археологічного з'їзду вони займають 127 сторінок.

Автором вибрано зручну схему опису, виявлених об'єктів археології. Територіально вони розподілені по кожному із дванадцяти повітів, а в межах цих адміністративних одиниць згруповані по басейнах річок. Дослідник, залежно від наявних у нього даних, намагався якомога повніше характеризувати пам'ятку. Окремі із них тільки згадуються. Але переважна більшість подана із зазначенням географічних прив'язок, назв урочищ, розмірів, стану збереженості тощо. Часто це доповнюється переповіданням легенд, переказів, якщо такі збереглися у народній пам'яті. Більш детально аналізуються ті старожитності, на яких проводилися розкопки (Кринички Балтського повіту [18, с. 255-257; 23]; Студениця Ушицького повіту [18, с. 292-293]; Івахнівці [18, с. 308-309], Сирватинці [18, с. 313-314], Привороття [18, с. 323-324] Кам'янецького повіту), особлива увага приділена Бакоті [18, с. 293-296]. Більше всього в поле зору потрапляли ті старожитності, які добре фіксувалися візуально: круглі насипи, вали, рови, печери тощо. Так, тільки курганів у губернії вдалося нараховувати 3202, городищ – 287. У роботі охарактеризовано відомості про поселення, печери, мегалітичні споруди, кам'яні скульптури, замки, культові місця, різні знахідки і виробы, написи, церковні цінності, монети тощо. Карта має додатки, що полегшують користування нею. Зокрема це детальний географічний і предметний покажчики. Останній побудований за тематичною і хронологічною ознаками які дозволяють швидко вийти на об'єкт пошуку.

Карта стала свого роду путівником для наступних дослідників. Окремі пам'ятки, зазначені в ній, викликали значний інтерес. В числі таких Немирівське городище скіфської епохи, перші наукові розкопки на якому розпочав у 1909 р. С.С. Гамченко, за ним у 1910 р. – А.А. Спіцин, у 1941 р. – А.П. Смирнов [22]. У післявоєнні роки тут працювала Південно-Подільська експедиція на чолі з М.І. Артамоновим [4], Немирівський загін Скіфо-слов'янської археологічної експедиції Харківського університету під керівництвом А.О. Моруженка [14], експедиція Вінницького педінституту організована П. Хавлюком. Не зважаючи на помітну зацікавленість городищем, варто відзначити, що масштабне його вивчення ще попереду.

М. Артамоновим виконано певний об'єм робіт і на таких укріплених центрах Дністровського Лівобережжя періоду раннього заліза як Григорівка і Рудківці, Мервенецьких курганах, проведено розвідки на десятках поселень [1]. Слід сказати, що М. Артамонов досить серйозно ознайомився з картою Сіцінського. Свої розвідкові маршрути по Середньому Подністров'ї він постійно звіряв з картою, вносив уточнення, робив коментарі.

У Григорівці з'ясовано планування оборонних споруд, топографію, зібрано унікальну колекцію кераміки. Виявлені у Мервенцях захоронення, пролили світло на зміст поховального обряду придністровського населення на рубежі бронзового і ранньозалізного віків [21]. На Рудковецькому городищі працювала й експедиція Кам'янець-Подільського педінституту [7]. Її роботами встановлено, що городище у IX-VII ст. до н.е. було одним із потужних адміністративних, соціально-економічних і культурних центрів регіону. Воно сприйняло на себе перші потужні військові удари скіфських кочових орд, які проникали на територію середньої течії Дністра. Подільське населення серйозно готувалося до відсічі агресора, споруджувало резервні оборонні пункти, де можна було б сховатися в разі потреби. Матеріальна культура городища представлена залишками житлових будівель з глинобитними печами, багатим набором керамічного посуду, знаряддями праці із заліза, кістки та каменю. Цікавою виявилася конструкція валу, до внутрішньої частини якого примикали різного роду приміщення. За кілька кілометрів від Рудковець, вище по течії річки розташоване Маціорське городище, яке в Є. Сіцінського представлено навіть окремим схематичним планом [18, с. 331]. Явних слідів заселення тут не зафіксовано. Але грандіозні фортифікації, добре продумана система планування, вдало вибраний рельєф, однозначно свідчать, що городищу відводилася далеко не другорядна роль у загальній системі оборони.

Карта, складена Є. Сіцінським, стала постійною супутницею археологам в період, коли велася масштабна підготовка до спорудження Дністровської ГАЕС. Тоді, в числі інших, досліджувалися ранньослов'янські поселення в Бакоті [6], Каветчині, Соколі [4], Теремцях, давньоруські городища у Гринчуку [15], Іванківцях [25], Старій Ушиці [12], проводилися розвідки і обстеження старожитностей [13]. Ці розкопки відкрили нові, раніше невідомі сторінки історії Хмельниччини.

Йдучи за даними карти Є. Сіцінського, археологи Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка розкопали десятки курганів на території Хмельниччини, які датуються VII-VI ст. до н.е. У першу чергу назвемо такі пункти як Тарасівка, Шутнівці [9], Чабанівка, Колодіївка [8], Спасівка [10] та ін. Аналогічні пам'ятки вивчалися М. Бандрівським, В. Захар'євим у Сокільці [3], Міцівцях, І. Зайцем у Тютках [11] та інших місцях. Завдяки цим пошукам отримано винятково важливі дані про архітектурні особливості курганних насипів, їхню внутрішню будову, матеріальну і духовну культуру місцевих жителів.

Одним із складових духовного світу давніх мешканців Поділля було язичництво. Євфимій Йосипович привів чимало інформації про кам'яні статуї давньослов'янських богів, капища, святилища. Сучасна наука значно розширила зібрані ним повідомлення. У цьому плані слід згадати дослідження І.С. Винокура, який йдучи за вказівками Є. Сіцінського не тільки перевірив їх, а й суттєво примножив. Цю справу продовжує зараз С. Семенчук [16]. Йому пощастило відшукати місцезнаходження одного з істуканів, про якого йдеться у Є. Сіцінського і ще одного, про якого ніде в літературі не згадувалося.

Із сучасних досліджень, поштовхом для яких у свій час стала археологічна карта, є Северинівське городище. Перші дослідницькі кроки тут були зроблені М. Артамоновим [19]. Впродовж останніх польових сезонів вивчення пам'ятки ведеться об'єднаною польсько-українською експедицією НаУКМА та УАМ на чолі з Ю.И. Болтриком та М. Ігнашакком. Городище відноситься до VI ст. до н.е. і, згідно міркувань авторів розкопок, функціонувало як окремих опорний пост в оборонній системі тодішнього Поділля [26].

Отже, «Археологічною картою Подільської губернії», складеною Є. Сіцінським, вже друге століття надійно послуговуються вчені. Про те, що вона потрібна їм і не втратила свого пізнавального і практичного значення, користується попитом в наукових колах, свідчить її перевидання, здійснене О.Л. Баженовим, яке вже теж встигло стати раритетом [2].

Список використаних джерел та літератури:

1. Артамонов. М.І. Археологічні дослідження на півдні Поділля в 1948 р. / М.І. Артамонов // Археологічні пам'ятки УРСР. – 1952. – Т. 4. – С. 194.
2. Баженов О.Л. Глибівське городище IX-XI ст. на р.Калюс у системі оборонних споруд Середнього Подністров'я / О.Л. Баженов // Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. – Київ; Дунаївці; Кам'янець-Подільський, 2000. – С. 84-87.
3. Бандрівський М. Про один тип поховальних споруд періоду раннього заліза на Середньому Придністров'ї (за матеріалами розкопок кургану III в селі Сокілець у 1999 р.) / М. Бандрівський, В.Захар'єв // ЗНТШ. – 2002. – ССXLIV. – С. 545-562.
4. Вакуленко Л.В. Славянские поселения I тыс. н.э. у с. Сокол на Среднем Днестре / Л.В. Вакуленко, О.М. Приходнюк – К., 1984. – 108 с.
5. Вахтіна. М.Ю. Грецька розписна кераміка з розкопок Немирівського городища / М.Ю. Вахтіна // Археологія. – 1995. – № 5. – С. 85-93.
6. Винокур І.С. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І.С. Винокур, П.А. Горішній. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 364 с.
7. Гуцал А.Ф. Рудковецьке городище і перший похід скіфів у Придністровський лісостеп / А.Ф. Гуцал // Давня і середньовічна історія України. Історико-археологічний збірник на пошану І.Винокура з нагоди його 70-річчя. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2000. – С. 69-79.
8. Гуцал. А.Ф. Археологічні дослідження в Колодіївці / А.Ф. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів і аспірантів. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Вип. 4. – Т. 12. – С. 3-4.
9. Гуцал. А.Ф. Шутнівецькі кургани / А.Ф. Гуцал // Ранній залізний вік Євразії (до 100-річчя від дня народження О.І. Тереножкіна). – Київ; Чигирин: Формат, 2007. – С.62-65.
10. Гуцал. А.Ф. Роботи на пам'ятках археології в районі Сатанівських тогтр / А.Ф. Гуцал // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І.Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Т. 21. – С. 147-156.
11. Заец И.И. Курганный комплекс раннескифского времени у с. Тютки Винницкой области / И.И. Заец // Советская археология, – 1979. – №1. – С. 256-260.
12. Кучера М.П. Исследования летописной Ушицы / М.П. Кучера, П.А. Горишній // Археологические исследования на Украине в 1976-1977 гг. Тез. докл. – Ужгород, 1978. – С. 114.
13. Кучера М.П. Дослідження городищ на Волині і Поділлі М.П. Кучера // Археологія. – 1979. – № 29. – С. 62-72.
14. Моруженко А.О. Оборонні споруди Немирівського городища / А.О. Моруженко // Археологія, – 1975. – № 15. – С. 66-70.

15. Пачкова С.П. Давньоруське городище Гринчук на Дністрі / С.П. Пачкова // Археологія. – 1979. – № 32. – С. 78-96.
16. Семенчук С. Язичницька скульптура з археологічної карти Ю. Й. Сіцінського в Середньому Подністров'ї / С. Семенчук // 36. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 98-99.
17. Сіцінський Ю.Й. Археологічна карта Подільської губернії / упоряд. О.Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – 130 с.
18. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI археологического съезда. – М., 1901. – Т. 1. – С. 197-354.
19. Смирнова Г.И. Севериновское городище (по материалам Юго-Подольской экспедиции 1947-1948, 1953 гг.) / Г.И. Смирнова // АСГЭ. – Вып. 2. – С. 88-103.
20. Смирнова. Г. И. Предварительные данные о Немировском городище / Г.И. Смирнова // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. – Полтава. – 1996. – С. 183-198.
21. Смирнова Г.И. О хронологическом соотношении памятников типа Сахарна-Солончены и Жаботин (по материалам раскопок курганов у с. Мервинцы) / Г.И. Смирнова // СА. – 1977. – № 4. – С. 94-106.
22. Спицын А.А. Скифия и галыштат / А.А. Спицын // Сборник археологических статей поднесенных А. Бобринскому. – Спб., 1911.
23. Старкова Е.Г. Трипольское поселение Кринички: новый взгляд на старые коллекции / Е.Г. Старкова // Сообщения государственного Эрмитажа. – Санкт-Петербург: Издательство Государственного Эрмитажа, 2012. – Т. LXX. – С.5-17.
24. Старенький І. 07.02.2013 До історії створення археологічної карти Подільської губернії. – www.kphistory.com.ua.
25. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцінський (1859-1937): наукова та громадська діяльність. / А.М. Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300 с.
26. Шелехань О.В. Оборонні споруди Северинівського городища скіфського часу в басейні р. Південний Буг / О.В. Шелехань // Магістеріум. Археологічні студії. – 2011. – Вип. 45. – С. 55-59.
27. Якубовський В.І. Розвідкові дослідження у Городку та Іванківцях / В.І. Якубовський // Городоччина: минуле і сучасність у контексті історії Поділля. – Городок. – 1994. – С. 64-68.

Й. П. Осецький

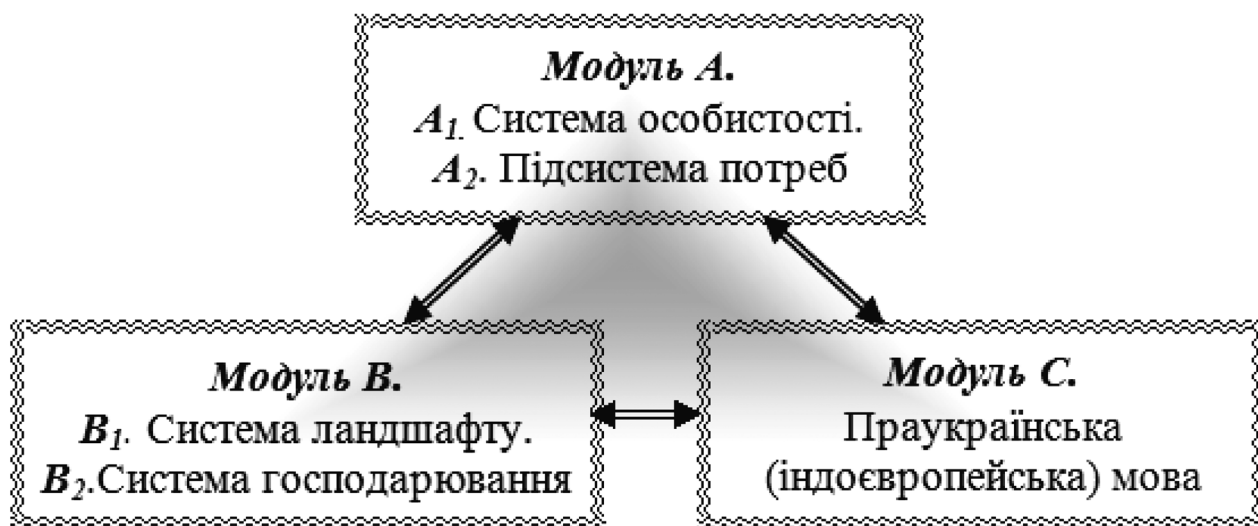
ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ НА ПОДІЛЛІ

Прогрес будь-якої суспільної діяльності неможливий без удосконалення знарядь і способів цієї діяльності. Зазначене безпосередньо стосується і перспектив археологічної науки. У ретроспективі, в часи Ю.Й. Сіцінського, вважалося необхідним не лише зібрати матеріальні докази про доісторичну давнину, але й певним чином систематизувати і ці раритети, і місця їх знахідок. Наприклад, сам основоположник подільської археології розподіляв ці об'єкти на такі групи: кургани (могили), городища, стоянки (поселення), знахідки декількох предметів в одному місці, знахідки окремих предметів, а самі предмети групував за матеріалом і часом виготовлення на три групи – кам'яного, бронзового і залізного віку.

З того часу, опираючись на результати праці таких сподвижників минулого як Ю.Й. Сіцінський, археологія здійснила потужні наступні кроки вперед. Сучасні археологи поряд з низкою специфічних саме для цієї науки методів також активно використовують конкретно-історичний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, порівняльно-аналітичний, синтезуючий, картографічний, а також палеогеографічні, палеофауністичні, палеодемографічні та інші методи дослідження. Та незважаючи на безперечні здобутки, у тому числі на Поділлі, усе ж чимало сторінок давньої історії продовжують залишатися недосяжними. Так, скажімо, якщо на карті Ю.Й. Сіцінського на теренах Городоцького району Хмельницької області знахідки археологічних об'єктів зафіксовано у приблизно третині населених пунктах, то сьогодні, тобто через понад століття, у наукових джерелах повідомляється про різний рівень обстеження лише 57% території цього району. Особливо мало досліджена епоха кам'яного віку – 27 населених пунктів із 74. В результаті виявлено 3 місцини з пам'ятками палеоліту, зовсім не ідентифікований період мезоліту і 5 неолітичних поселень. На цьому фоні дещо помітнішим є пласт інформації щодо обстежених поселень трипільського періоду (27), але вона більше стосується належності знайдених предметів до певних

археологічних культур, аніж соціальних процесів на конкретних місцинах. Подібна ситуація характерна і для інших теренів Поділля. Вона вказує не лише на потребу розширення польових археологічних досліджень, але й на актуальність проблем модернізації наукового інструментарію з археології та давньої історії, що обґрунтовують у своїх працях Л.В. Баженов, А.Ф. Гуцал, В.А. Захар'єв, С.А. Копилов, В.Г. Космина, І.Р. Михальчишин, В.С. Прокопчук, В.С. Сідак, О.В. Сминтина, В.С. Степанков, В.М. Степанчук, В.І. Якубовський та інші відомі вітчизняні історики й археологи.

З цього погляду увазі учасників цього форуму та інших дослідників автор пропонується власне розроблення (2010-2012 р.р.), що дає змогу розкривати на основі синергетичного підходу і методу системного аналізу суть тих доісторичних соціальних процесів, що не піддаються відтворенню та з'ясуванню з використанням традиційних методик історичних наук.

Мал. 1. Схема антропогенно-природної системи освоєння праукраїнським населенням конкретної місцини в добу кам'яного віку і творення назви цієї місцини індоєвропейською мовою

Застосування цієї методики ґрунтується на об'єктивній триєдиній сутності процесів діяльності первісної людини із задоволення життєво важливих потреб особистості у їжі, воді й безпеці та розвитку самої особистості і її мови у природно-ландшафтних умовах конкретної місцевості (мал. 1). Предметом дослідження із застосування методу системного аналізу може бути будь-який невідомий елемент кожного з модулів системи. Однак з позицій археології чи давньої історії основними слід розглядати якраз невідомі елементи з модуля **В**, що характеризують доісторичні соціальні й економічні процеси. Відповідь щодо цих процесів криється у значеннях слів індоєвропейської мови, які містяться у словниках санскриту, що були використані для позначення природних характеристик конкретних місцин або пріоритетної діяльності праукраїнських громад у цих місцинах та збереглися в українській мові як архаїчні топоніми.

Логіка дослідження методом системного аналізу схожа з вирішенням нескладних математичних рівнянь, у яких значення невідомого числа визначається шляхом проведення відповідних дій з уже відомими елементами. Ними можна вважати інформаційні значення модулів **А** щодо основних життєвих потреб людської особистості та **В** – щодо елементів місцевості (якщо вони не зруйновані природними впливами чи екологічною діяльністю людей). Модуль **С** можна вважати відомим у разі, коли назва місцини була створена саме індоєвропейською мовою. Системні зв'язки між модулями (на мал. 1 показані стрілками) мають характер множини, а тому значення модулів мусять бути позитивними. Звідси, помилково обрані значення природних, діяльнісних чи особистісних чинників творення назви місцини або мови народу-творця цієї назви у добутку логічно призведуть тільки до нульового результату.

Тому застосування методу системного аналізу в інтересах археології чи давньої історії передбачає прискіпливий відбір системно взаємопов'язаної інформації щодо предмету дослідження, отриманої не тільки науками історичного циклу, у тому числі археології, а також з позицій таких наукових галузей як палеопсихологія, особистісна і соціальна психологія, палеогеографія, кліматологія, геологія, палеоботаніка, палеозоологія, палеодемографія, палеоекономіка, порівняльно-історичне і загальне мовознавство, етимологія української мови, теорія систем, математична логіка тощо.

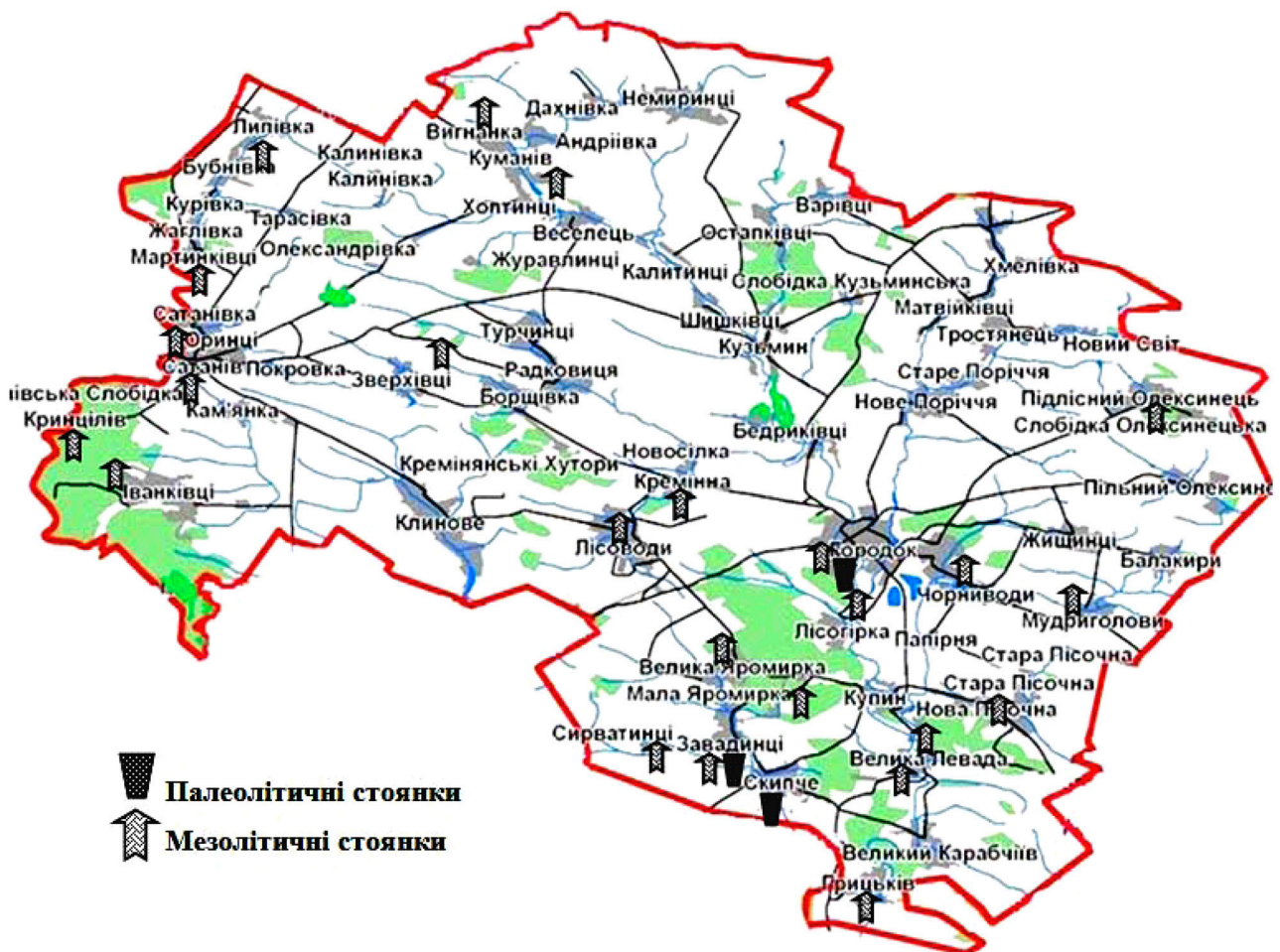
Підсумково інформацію, отриману на основі методу системного аналізу, далі опрацьовують традиційними методами науки, в інтересах якої проводиться дослідження, для підтвердження їх об'єктивності та

вирішення завдань дослідження. При бажанні та, особливо, у разі спірності отриманих даних, їх можна перевірити на об'єктивність доступними методами.

Ефективність застосування зазначеного підходу підтверджує практичний досвід автора за декілька останніх років та вже отримані результати досліджень як давньої вітчизняної історії, так і дописемної мови українського народу. Зокрема, це засвідчують дані щодо системної взаємопов'язаності процесів розселення і життєдіяльності стародавнього населення у конкретних природно-кліматичних умовах Городоцького району на Хмельниччині і творення там низки назв конкретних місцин.

Ця територія належить до басейну дністрових приток Збруча і Смотрича, переважно, у їх середній течії. За історичні даними, землі у межах понад 25-40 кілометрів від Дністра, за окремими винятками, освоювалися у період мезоліту, коли пріоритетним заняттям у життєзабезпеченні роду виступало полювання мисливців-лучників. Однак, їх розселення і діяльність на теренах Городоцького району археологічними раритетами досі не підтвержене. Насамперед, варто зауважити, що відсутність такої інформації відверто суперечить нерозривній діалектичній взаємопов'язаності розвитку людства у часі та просторі.

Враховуючи достатньо високий рівень розвитку особистості мезолітичної людини та мови цього періоду, автор дослідив можливі сліди характерної мисливської лексики індоєвропейської мови (за словником санскриту) в архаїчних назвах місцин на теренах зазначеного району. Зокрема, для дослідження були обрані синоніми понять «мисливець» (усього 10), «лук» (3), «стріла» (9), назв здобичі, результативних мисливських дій, м'ясної їжі, умов полювання (20). В результаті отримано дані використання методу системного аналізу, згідно з якими в епоху мезоліту на Городоччині у прибережних смугах Збруча і Смотрича та їх приток господарювали 23 громади, що майже у вісім разів перевищує кількість відомих палеолітичних стоянок.

Мал. 2. Карта-схема палеолітичних і мезолітичних стоянок на Городоччині у XII–VII тис. до н. е. (дані системного аналізу)

Зокрема, мезолітичне протокіричне населення пов'язувало себе мовою із природою конкретних обжитих місцин та з основною життєво важливою мисливською діяльністю на землях 17 населених пунктів Городоччини у басейні р. Смотрич (с.с. Вигнанка – *viga+gan+kga* = «стрільці-мисливці біля джерела»); Гриць-

ків – *крішаану+іва*=«відмінні лучники живуть»; Городок, ліс Макарів – *му'рїагя+кар+іва*=«полюванням-добуванням живуть» та Мархлівка – *маартаня+івіка*=«стріла+засіб життя»; Завадинці – *шасвадга+іна+ксі*= «забиванням мисливці багаті живуть»; Кремінна – *крішаану+міна+йна*= «лучники і риби знавці»; Левада Велика, Левада Мала – *лаг[уда]+вадха*=«з дубинками мисливці»; Ліпибоки – *лубда+бгакша+ксі*=«мисливством-харчуються-живуть»; Лісоводи – *вадга*=мисливець; Мудриголови – *мріаа+ава*=«мисливські долини»; Олексинець Лісовий, Пільний – *геліка+асана+іна+ксі*=«на кіз полюванням багато живуть»; Пісочна Стара – *піч+шісаа+йна*=«заготовляти м'ясо здобичі знавці»; Сирватинці – *шарва+вадга+іна+ксі*=«стрілами мисливці багато живуть»; ліс Чернеча (між Зверхівцями і Турчинцями) – *чаранга+шась*=«луками убиваючі», Чорнівводи, р.Чорноводка – *чаранга+вадга*=«лучники-мисливці»; Велика, Мала Яромирка – *я+аріні+му'рїагя*=«початок струмка, мисливці») та у 6 населених пунктах у басейні р. Збруч (Іванківці: висілок Іванівка – *вааня+івіка*=«здобич засіб життя»; Кринцілів: арх. Крутилів – *крішаану+та+іва*=«відмінні лучники мешканці»; Липівка – *лубда+івіка*= «мисливство+спосіб життя»; Мартинківці – *мард+атя+іна+ів+ці*= «полюванням на коней багато живуть»; Сатанів: мікротопонім Хорватчина – *шара+вадха+іна*=«стрілами мисливці багаті»; Спасівка арх. Війтовина: *вая+та+іна*=«здобиччю багаті»).

Далі, починаючи з VI тис. до н. е., відбулася так звана неолітична економічна революція, завдяки якій на зміну споживацькому мисливству та збиранню прийшла значно ефективніша економіка відтворення. Тоді мисливці перейшли до одомашнення й розведення великої і дрібної худоби, а з V тис. до н. е. також коней, а збирачі стали переважно землеробами. Археологи розвідали на Городоччині 5 неолітичних поселень т. з. буго-дністровської культури та 18 трипільських поселень. Однак виявлені археологічні пам'ятки не завжди розкривають суть соціальних і господарських процесів на рівні окремих місцин.

Результати застосування методу системного аналізу дають підстави для висновків, що, крім виявлених археологами, на теренах району мешкали принаймні ще 17 неолітичних і трипільських спільнот (мал. 3). Із них першими землеробами стали 8 (Веселець, Городок (Шидлівщина), Жищинці, Лісоводи, Лісогірка, Новосілка, Сирватинці (уроч. Селисько), Шишківці. Цей факт відображають релікти слів *нівапа* – посів, зерно; *луу* – збирати, урожай; *шіла*, *шілонцін* – збирання колосків; *сасья* – посів, урожай зерна, злаки).

Мал. 3. Карта-схема землеробських і тваринницьких поселень Городоччини періоду неоліту і трипілья (дані системного аналізу)

Первісне тваринництво району мало таку географію:

- 15 спільнот – розведення великої рогатої худоби (Городок – Городок, Козача долина, Кошарня; Балакири, Грицьків, Завадинці, Калитинці, Ковалівка, Куманів, Купин, Радковиця, Сирватинці, Скіпче, Тростянець і Хоптинці – від слів: *тава, таві, то* – бик, корова; *то-чара* – пасовище; *дхену'* – молоко, корова; *пашу-паті* – пастух: «*повелитель худоби*»; *бала-да* – бик: «*силу дає*»; *баллава* – пастух; *ватса* – теля; *вачі кар, віні* – приручати; *саха-ватса* – корова з телятком; *ганьса-калітаная* – буйвол). При цьому топонім Радковиця засвідчує, що її неолітичні мешканці приручали велику рогату худобу.

- 4 спільноти – розведення овець (Борщівка, Журавлинці, Курівка і Юринці – від слів *ураня* – баран, ягня, *ураа* – вівця);

- 1 спільнота – розведення свиней – с. Зверхівці: від *вараха* – свиня. Цей факт, очевидно, вказує на складність догляду за свинями в часи кам'яного віку;

- 6 спільнот – розведення коней (Великий Карабчіїв, Мартинківці, Скотиняни (нині Клинове), Сатанів, Сирватинці: уроч. Грабники, Турчинці – від слів: *атя* – кінь, *атъаа* – кобила; *арван* – кінь; *тура-га, турань-гін* – кінь, кобила; *саад'я* – верховий кінь; *х'арі, харіка* – кінь, карий кінь; *марі, мар'іта* – правити кіньми; *х'арі+рабх* – розпочинати, хазяйнувати кіньми).

Цікаво, що питома вага поселень періоду неоліту і трипілья становить близько 161% до теоретично розрахованої кількості мезолітичних громад, що є значенням, яке майже повністю співпало з максимальним для соціальних та економічних процесів значенням «золотого перетину». Цей показник переконує у тім, що приріст населення у цій частині Поділля від неоліту до енеоліту відбувався завдяки об'єктивному природному зростанню автохтонної людності.

Таким чином, використання методу системного аналізу дає очевидні переваги у теоретичній реконструкції доісторичних соціальних і економічних процесів та може суттєво конкретизувати археологічний пошук наперед визначених матеріальних доказів щодо місць мешкання чи певного виду господарювання первісного населення Поділля у часи кам'яного віку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник / А.Ф. Гуцал, В.І. Якубовський, І.Р. Михальчин. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2011. – 176 с.; 32 іл. – Бібліогр. – С. 161-176.
2. Згуровский М.З. Исследование социальных процессов на основе методологии системного анализа / М.З. Згуровский, А.В. Доброногов, Т.М. Померанцева. – К. : Наукова думка, 1997. – 222 с.
3. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю.Й. Сіцінського і М.І. Теодоровича). Навчальний посібник / уп. Тимошук О. – Хмельницький : Поліграфіст-2, 2011. – 506 с.
4. Кочергина В. А. Санскритско-русский словарь / [под ред. В. И. Кальянова] / Издание 2-е, испр. и доп. / Кочергина В. А. – М. : Издательство «Русский язык», 1987. – 944 с.
5. Осецький Й.П. Можливості застосування системного методу у дослідженнях етимології архаїчних топонімів / Осецький Й. П., Осецький Б. Й. // Наукові праці КПНУ імені Івана Огієнка : Філологічні науки. Випуск 23. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. – С. 162–166.

*А. А. Кулішова,
В. В. Пагор*

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОГРАМИ І РЕКОМЕНДАЦІЙ Ю. СІЦІНСЬКОГО ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ ТА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ПОДІЛЛЯ

У статті йдеться про пам'яткоохоронну роботу Юхима Сіцінського. Піднята проблема актуальності програми і рекомендацій для збирання речей старовини та відомостей про пам'ятки стародавньої матеріальної культури підготовленої дослідником.

Ключові слова: *архітектура, археологія, Юхим Сіцінський, культурна спадщина, пам'ятки, дослідження.*

У відновленні історичної пам'яті народу виняткова роль належить проблемам дослідження, збереження та використання культурної спадщини – безцінних пам'яток історії та культури.

За останні десятиліття в Україні було проведено велику роботу по впорядкуванню сфери охорони культурної спадщини з метою збереження, використання її об'єктів у суспільному житті, захисту традиційного характеру середовища в інтересах нинішнього й майбутнього покоління.

Досвід історика і краєзнавця Юхима Сіцинського (1859-1937) щодо охорони й збереження історичної спадщини становить для нас не тільки пізнавальний інтерес, а й допомагає осмислити сучасний стан справ у сфері збереження культурної спадщини.

Юхим Сіцинський був у ряді перших, хто цілеспрямовано зайнявся питаннями охорони культурної спадщини Поділля. Ректор духовної семінарії М. Сімашкевич прищепив молодому семінаристу Ю. Сіцинському любов до історії, етнографії, пам'яток архітектури [8, с. 56]. Ще в 1876 р. Сімашкевич опублікував «Програму для збирання історико-археологічних свідчень про Поділля, складену за дорученням Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, викладачем Подільської семінарії Митрофаном Сімашкевичем» [6]. У ній третій розділ носить назву «Свідчення про міське зодчество», який став для багатьох одним з перших методичних посібників до здійснення опису фортифікаційної архітектури Поділля. Окремі положення цієї програми були в майбутньому розвинуті Юхимом Сіцинським.

Крізь праці Юхима Йосиповича червоною ниткою тягнеться проблема охорони пам'яток архітектури, яка була актуальною не лише для історичного Кам'янця, але й для всього Поділля, багатого на давню архітектуру [1; 4].

Історію архітектури Юхим Сіцинський висвітлює у ряді праць, більшість з яких збереглися в рукописах у Державному архіві Хмельницької області. Серед них: «Архітектурні багатства Кам'янця-Подільського» (1920), «Кам'янець, археологія та історичні пам'ятки» (1920), «Руська брама, побудована в XVI ст.» (1923), «Кам'янецька ратуша» (1924) та ін. [2].

Менш відомий внесок Сіцинського в збереження пам'яток археології. Дослідник проводив вивчення історії архітектури, шляхом організації археологічних досліджень. Вчений у статті «Исследования и раскопки» (1901) висвітлює археологічні дослідження провалу в Кам'янці-Подільському на Губернаторській вулиці біля Вірменського костелу. 22 травня 1925 р. ним були проведені археологічні розкопки в передмісті Кам'янця-Подільського, за результатами яких підготовлено «Матеріали про розкопки льоху під фортецею на Карвасарах в 1925 р.», які так і залишилися неопублікованими [8].

У 1927 р. Ю. Сіцинський публікує дослідження методичного спрямування «Програма і вказівки для збирання речей старовини та відомостей про пам'ятки стародавньої матеріальної культури», яка є вміщеною в «Нарисах з історії Поділля» (Ч.1). Програма була рекомендована краєзнавцям і дослідникам історії Поділля. Вона складається з 10 пунктів, які, в свою чергу, поділяються на підпункти. Виявленню і охороні об'єктів архітектурної спадщини присвячений пункт 6, решта – археології (публікуються нижче з окремими поправками перекладу). Аналізуючи пункт 6, можна виділити, що він інформує про необхідність зосередження уваги при складанні опису об'єкту архітектури на ряді ознак, які враховуються і сьогодні:

1) опис інтер'єру та екстер'єру будівлі з проведенням фотофіксації і визначенням технічних характеристик об'єкту культурної спадщини;

2) звернення уваги на раніше проведені ремонтні роботи на об'єкті, перебудову або його пошкодження;

3) відшукування джерел і збирання інформації з історії будівлі та обов'язкове опитування старожилів;

4) складання опису історичних цінностей, які містяться в будівлі, обов'язкова фіксація всіх написів розміщених на об'єкті архітектури.

Юхим Сіцинський поглибив методику описання археологічних та архітектурних пам'яток, запропоновану ще в 70-х рр. XIX ст. Митрофаном Сімашкевичем. Методи з вивчення пам'яток, які застосовував Юхим Сіцинський, можна умовно згрупувати наступним чином:

1. Джерелознавчі дослідження – аналіз історичних джерел, пов'язаних з об'єктом дослідження. Вивчення напрацювань в історіографії.

2. Польові дослідження, натурне обстеження пам'яток архітектури:

а) проведення розкопок;

б) обміри будівель;

в) графічна фіксація (план, фасад, розріз);

г) польові записи (ведення щоденника археологічних робіт).

У рекомендаціях до програми, Юхим Йосипович наполягав на тому, щоб усі речі та відомості про пам'ятки старовини передавалися до музеїв, де вони стануть загальнодоступними і будуть належно збереженими. Зауважував, що «найбільшими ворогами науки є різні аматори старовини..., великої шкоди науці роблять також різні шукачі скарбів, що нищать археологічні пам'ятки» [7, с. 72]. Це проблема не вирішена до сьогодні.

Серед цінної наукової спадщини Ю. Сіцинського є підготовлена ним в 1927 р. «Історико-археологічна карта Поділля», яка була другим додатком до «Нарисів з історії Поділля» (креслив П. Копієвський). На

карті вказано розташування різних культур і стоянок давніх людей від палеоліту до раннього залізного віку. Експлікація подана двома мовами – українською та однією з германських. В ній зафіксовано: 1) палеоліт з кістками мамонта; 2) палеоліт загалом; 3) неоліт; 4) кам'яні скринькові гроби неолітичної доби; 5) трипільна культура; 6) скорченська культура; 7) печери та місця перебування людини неолітичної доби; 8) мішана культура кам'яного, мідно-бронзового часу (типу Чехо-Вісоцьке); 9) мідно-бронзова культура; 10) рання залізна культура (Гальштатська, Лятенська, Мегаліти). Карта інформує про адміністративно-територіальний поділ Поділля. Вона до сьогодні може служити цінним довідником для археологів та дослідників суміжних з археологією наук.

Загалом, щодо актуальності програми і рекомендацій Ю. Сіцінського, то вона була спрямована, насамперед, на широкі верстви населення. Метою її було залучення жителів Поділля до охорони пам'яток культурної спадщини, прищепити розуміння важливості збереження пам'яток археології та архітектури для нащадків.

Додатки

№1

«Програма і вказівки для збирання речей старовини та відомостей про пам'ятки стародавньої матеріальної культури.

Склав Євтим Сіцінський» [5]

1. Кам'яне знаряддя. Підчас оранки поля чи копання городу або випадково трапляються на поверхні землі кремінці з слідами обробки людською рукою (відбиванням) на вигляд ніби ножі, пилки, списи, стрілки, клинці; часом такі речі шліфовані на кінцях, де вістря, а часом шліфовані з усіх боків, іноді попадаються камінці інших твердих порід шліфовані з дірками ніби молотки (без держална) або сокирки. Попадаються також круглі камінці завбільшки з яблуко (це каміння до кидання), або півкулі та плити вирівняні з одного боку (це зернотерки). Ці найдавніші пам'ятки людської культури треба зберігати, не псувати, і найкраще віддавати до музею з відомостями, де, коли і як знайдено їх.

Бажано зібрати відомості про знахідки кам'яного знаряддя: в якій місцевості, на якій глибині в землі, при яких обставинах знайдено кожну річ, а також – в кого зберігаються такі знахідки.

2. Мідно-бронзове знаряддя. Що зауважено про кам'яне знаряддя, те саме треба сказати і про знахідки мідно-бронзових речей первісної старовини – клинців з дірками для насаджування держална (т. зв. кельтів), сокирок, мотик і т. ін. Такі речі, коли вони були довго в землі, бувають вкриті зеленою патиною. Не треба обшкрябувати ту патину, а зберегти знайдені речі так, як їх знайдено, та передавати до музею. Бажано записувати про знахідки мідно-бронзових речей, де, хто і як знайшов, і в кого зберігаються ці речі.

3. Печери. Де, в якій місцевості є печери? Чи знаходили в печерах і коло них кам'яне знаряддя: відбивне чи шліфоване? Чи попадаються в печерах кістки людини в намулі в печерах, або зверху? Що розказують люди про ті печери, про схованки людей від татар, про загибель людей у тих печерах, про скарби, заховані в печерах, і т. ін.?

4. Місця стародавніх поселень (селища). Там, де були стародавні поселення, попадаються кам'яне та мідно-бронзове знаряддя, залізні речі, скляні шматки, металеві речі та глиняні, найчастіше – черепки, а часом викопують цілі посудини. Треба записувати, в якій місцевості знаходять старовинні речі, при яких обставинах попадаються знахідки та які саме, про черепки записати: які черепки, якого кольору, з якої глини – чи добре вимішеної, як зроблені: чи на гончарському кружалі, чи без кружала, чи добре випалені, чи мають ці черепки які прикраси, розмалювання, орнамент; чи орнамент зроблено опукло, чи витиснуто (заглиблено), який саме, і та. ін. Треба збирати на селищах знахідки, навіть черепки, коли вони мають якісь прикраси, або якусь цікаву форму. Коли в землі знайдено купу черепків, то поспробувати, чи не можна з тих черепків зложити посудини, і як виходить щось, то зберегти всі шматки черепків. Треба збирати відомості, в кого є які знахідки. Дуже бажано, щоб усі знахідки та записи про них передавалися до музею.

5. Земляні пам'ятки старовини.

а) **Городища** (місцевості обведені земляними валами та ровами). Де саме є городище, якої форми і розміру, який план валів та ровів? Як називається городище? Чи робив хто розкоп на городищу, що знайдено там і в кого і де зберігаються знайдені речі? Чим зайнята тепер площа городища; чи орють чи копають на городищу? Що розказують люди про ту місцевість?

б) **Могили.** Чи є де могили, в якій місцевості і скільки їх, якого вигляду (напр. обкладені внизу камінням, чи без каміння – тільки земляні), якого розміру кожна могила (висота й ширина внизу)? Як називають могили? Чи розкопував хто могили, що знайдено в них і де зберігаються знахідки? Чи розорюють ті моги-

ли? Чи в великі могили з запалою серединою (т. зв. в археології городища-майдани, або могили-майдани)? Чи хто й коли розкопував ту велику могилу, що знайдено і чи зберігається викопане? Чи розорюється та могила? Чи велика могила стоїть одна, чи коло неї є ще інші менші могили? Як називається велика могила, що розказують про ту велику могилу й про інші?

в) **Вали.** Чи є де земляні вали, що тягнуться далеко (часом кілька кілом.), де саме проходить вал, якої довжини й висоти він? Які речі старовини або монети знаходили на валу або коло нього? Чи розорюють або розкопують вал? Що розказують про ті вали?

6. Муровані будівлі.

а) **Замки, замчища.** Чи є де замки (оборонні будівлі, укріплення), або руїни їх – мури, башти, стіни й т. ін.? Якої форми, з чого побудовані (камінь, цегла)? Як цегляні, то якої форми й розміру цеглини? Як ставився мур: чи з каменю тільки, чи з домішкою цегли, і таке ін.? Який план побудовань та їх околиць? Чи є коло колишніх будівель вали й рови? Що тепер там? Як називається та місцевість і руїни? Чи є такі місцевості, що про них розказують, що там були замки чи кріпості (замчища), але на поверхні землі нема ніяких будівель старовинних або руїн? Що тепер на площі того замчища? Що розказують про ті кол. замки, про руїни їх та місця, де були замки? Які речі знаходили на замчищах і де зберігають знахідки?

б) **Старовинні будинки.** Які і де старовинні будинки культового призначення, муровані та дерев'яні: церкви, костьоли, дзвіниці, синагоги? Якого вигляду, який план їхній? Чи є там підвали (льохи), і що там є або що розказують про ті льохи? Чи є старовинне розмалювання стін у середині будинку? Чи є які архітектурні та скульптурні прикраси будинків? Чи є які художні образи та художня різьба дерев'яна? Чи є написи на будинках про час будування та інші написи? Які особливості будинку? Бажано мати фотографії того всього.

Чи є старовинні панські будинки в селах, або міські будинки – громадські та приватні? Які тепер ті будинки? Який їхній вигляд, який план будувань? Бажано мати фотографії будинків. Чи в старовинні хати або інші господарські будинки? З чого й як побудовані вони (в зруб чи як)? Яке розміщення в них кімнат? Чи нема написів на будинках про час будування їх? Чи нема в хатах сволоків із різьбою і з написом і яким саме? Чи нема дверей або віконниць з різьбою та малюнками? Бажано мати фотографії того всього.

в) **Підземні ходи.** Чи є де підземні ходи? Хто їх досліджував і які наслідки досліджень? Що оповідають про ці ходи?

7. Кам'яні баби. Чи є де «кам'яні баби» (примітивні статуї, що ставилися на могилах). Як є, то якого вигляду й розміру? Як нема тепер, то може розказують, що були такі «баби», де були і де вони поділися?

Чи є якісь камені при дорогах, на полях та лісах з написами або з якимись знаками? Чи є де які камені на межах полів та в інших місцях, що про ті камені розказують?

8. Кладовища, гробовища. Чи є старі кладовища (християнські, єврейські та ін.)? Чи є там старовинні надгробки кам'яні та дерев'яні, особливі своєю формою? Чи є там які написи чи візерунки? Бажано мати малюнки тих надгробків. Де є надгробки при дорогах, полях, лісах? Які написи на них? Бажано списати точно ті написи й мати описання надгробка.

Чи не знаходили підчас оранки чи копання землі слідів кладовища без ніяких знаків на поверхні землі? Що там знаходили? Чи не знаходили де окремо гробів або кістяків людини; де саме й що саме знайдено? Чи не знаходили гробів обкладених кам'яними плитами, так ніби скрині? Що в тих кам'яних скринях знайдено і де зберігаються знахідки з тих гробів?

9. Скарби, речові та монетні. Часом знаходять в землі скарби, себто колись закопані різні речі золоті, срібні, бронзові (зброю, посуд, монети та ін.). Бажано зібрати відомості: хто, коли й де знаходив і що саме; чи не збереглося щось із тих знахідок у кого, куди знахідки передано? Якщо знайдено монетний скарб, то чи не відомо, з яких монет складався той скарб, чи не збереглося в кого хоч кілька монет і які саме ті монети? Чи не знаходили де поодиноких монет римських, грецьких, візантійських та інших старовинних, у кого вони зберігаються?

10. Побутові старовинні речі. Чи є в кого старовинні речі побутові, особливо дерев'яні з різьбою: мисники, коромисла, «магільниці», ярма, сані й та ін.; також – старовинні скрині з різьбою, з цікавою оковкою чи розмалюванням? Чи в кого старовинні ткацькі верстати, прядки, сновалки з різьбою, терлиці, стельмаське, столярське, бондарське та інше приладдя? Старовинне рибальське та мисливське приладдя? Як є, то описати та нарисувати ті речі. Чи є в кого олов'яні (цинові) речі та посуд: миски, полумиски, ліхтарі й та ін.? Чи є в кого старовинне т. зв. гутне скло: склянки, пляшки, фігурки баранців, ведмедиків та ін.? Де були гуті (кустарне виробництво скла); що розказують про такі гуті?

Список використаних джерел та літератури:

1. Гарнага І.В. З історії Кам'янець-Подільського Комітету охорони пам'яток старовини (1920-1922 рр.) / І.В. Гарнага // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського держ. іст. музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 11-12.
2. Державний архів Хмельницької області: путівник / [редкол.: Удод О.А. (голова), Осадча Г. (відп. ред.)]. – Київ; Хмельницький, 2007. – Т. II. – 293 с.
3. Історико-археологічна карта Поділля. Склав Юхим Сіцинський // Нариси з історії Поділля. – Вінниця, 1927. – Ч. 1. – С. 73.
4. Постанова РНК УРСР від 23 березня 1928 р. «Про оголошення замку-фортеці в м. Кам'янці-Подільському державним історико-культурним заповідником» // Законодавство про пам'ятки історії та культури / під ред. О.Н. Якименка. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1970. – С. 241-242.
5. Програма і вказівки для збирання речей старовини та відомостей про пам'ятки стародавньої матеріальної культури. Склав Євтим Сіцинський // Нариси з історії Поділля. – Вінниця, 1927. – Ч. 1. – С. 70-72.
6. Программа для собирания историко-археологических сведений о Подолии, составленная, по поручению Подольского Епархиального историко-статистического Комитета, преподавателем Подольской Семинарии Митрофаном Симашкевичем // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. – Каменец-Подольск, 1876. – Вып. I. – С. I-XII.
7. Сіцинський Є. Нариси з історії Поділля / Є. Сіцинський. – Вінниця, 1927. – Ч. 1. – 72 с.
8. Трембіцький А.М. Єфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність: монографія / А.М. Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300 с.

*А. М. Трембіцький,
Л. А. Іваневич*

ЄВФИМІЙ СІЦИНСЬКИЙ ПРО ВЕСІЛЬНІ ОБРЯДИ ТА ЗВИЧАЇ ПОДОЛЯН НАПРИКІНЦІ ХІХ ст.

У статті на підставі маловідомих рукописних праць сина місцевого священика, семінариста Подільської духовної семінарії, Євфимія Сіцинського, розкрито народні весільні звичаї та обряди його рідного села Мазники (нині Деражнянського району Хмельницької області) кінця 80-х років ХІХ ст.

Ключові слова: весілля, звичаї, обряди, село Мазники, Євфимій Сіцинський.

Кожна нація, кожен народ має свої неписані закони – звичаї та обряди, які об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю, що вироблялися і освячувалися віками, що втілені в світовідчутті, світосприйманні та взаєминах між людьми, які безпосередньо впливають на духовну культуру народу, яка нерозривно пов'язана з життям народу. Українці в складних умовах багатовікового етнічного розчленування і поневолення, виробили раціональну організацію середовища життєдіяльності й забезпечення духовних запитів, витворили особливу систему обрядів, звичаїв, вірувань, моральних і естетичних форм, які склалися упродовж історичного розвитку людської спільноти, на шляхах формування української нації і національної культури. Щоби пізнати свій рідний народ, необхідно вивчати його історію, мову, культуру, що впродовж багатьох століть творилися в народному середовищі, передавалися від покоління в покоління, безперервно розвивалися і водночас зберігали свої стійкі риси, які утверджувалися, ставали традиційними й тісно пов'язаними з природними умовами, історичним буттям народу, способом його життя, діяльністю, характером і виражалися в творах усної народної творчості. Ф. Боденштедт у праці «Поетична Україна» («Poetische Ukraine»), писав: «Нема в світі такої країни, де б дерево народної поезії дало такий розкішний плід, ніде дух народний так не живуче, так добре себе не виявив у своїх піснях, як в українців» [1].

У народознавчих дослідженнях кінця ХІХ – поч. ХХІ ст. весільні обряди і звичаї Подільського краю не знайшли широкого висвітлення, хоча короткі відомості про них відображено в працях А. Димінського [2], С. Руданського [3], Є. Сіцинського [4], О. Воропая [5] та ін. Сучасні історики, етнографи і краєзнавці Т. Колотило, А. Суровий [6], М. Печенюк [7] частково узагальнили відомості про усну народну творчість, а певний вклад у фрагментарне висвітлення даної проблеми внесли Л. Баженов [8], Г. Козловська [9], А. Трембіцький [10], які проаналізували деякі етнографічні праці Є. Сіцинського про пам'ятки словесного фольклору Подільського краю.

Знаний український етнограф Є. Сіцинський добре розумів, що збирання й дослідження пам'яток української народної культури є одним із суттєвих чинників національно-культурного відродження та

процесу творення української мови на народній основі. Він став ініціатором та організатором широкої народознавчої роботи на Поділлі, залучаючи до неї значну кількість інтелігенції та духовенства краю, проводячи народознавчі мандрівки за певними програмами. Проте відсутність української періодики і труднощі з виданням українських книжок стали основною причиною того, що переважна більшість його етнографічних праць про обряди та звичаї, так і залишилися в рукописах й майже не відомі сучасним етнографам та краєзнавцям.

Створений в середині 60-х років XIX ст. Подільський єпархіальний історико-статистичний комітет, який під впливом українофілів в 1903 р. був перетворений в Подільське церковне історико-археологічне товариство, не обмежуючись рамками досліджень церковної історії та археології, став справжнім науковим закладом із значними історичними та етнографічними колекціями, що сприяло об'єктивному вивченню минулого українського народу. Члени товариства активно пропагували результати свої досліджень з історії, етнографії та фольклору Поділля, видрукувавши праці «Этнографические заметки о свадебных обрядах», «Христианские народные обычаи Подолии» та інші [11].

Значний внесок в етнографічне вивчення краю вніс відомий фольклорист А. Димінський, який зібрав на Поділлі велику добірку фольклорно-етнографічних матеріалів, однак вони й досі залишаються неопублікованими, серед них нарис «Побут селян Кам'янецького і Проскурівського повітів Подільської губернії 1864 р.» [2], що належить до дуже цінних зразків української фольклористики на Поділлі і має велике наукове значення. Великий вклад у вивчення краю, багатого музичними традиціями, внесли: С. Руданський, який зібрав і видав збірку з 156 родинно-побутових та соціальних пісень краю (1852), збірник «Копа пісень» (1861), етнографічний нарис «Подільське весілля» (1862) із 134 обрядовими піснями [3], К. Шейковський, який видрукував працю «Побут подолян» (1862) [12], М. Гославський – поеми «Поділля» і «Подільське весілля» (1826), М. Леонтович, автор численних обробок та збірок «Пісні з Поділля» [7, с. 91].

Проте найбільший, на нашу думку внесок у вивчення обрядів та звичаїв Поділля, зробив історик та етнограф України Є. Сіцінський, який народився 15 жовтня 1859 р. у селі Мазники (нині Деражнянський р-н, Хмельницька обл.), де серед простих селян, все життя яких – важка праця й хвилини дозвілля, супроводжувались мелодійними піснями, яскравими символічними, умовними та образними обрядами, призначеними для відображення важливих подій суспільного й особистого життя народу, пройшло його дитинство. У своїх спогадах він писав: «Я бувало малим любив сидіти ввечері в пекарні при тих вечірніх заняттях: тут бувало, як яка словоохоча баба розкаже всілякі перекази, біли-небилиці, а то і казку розкаже чоловік, або старий дяк, і підуть балачки про давнину, про Кармалюка, що перебував в тих сторонах десь коло Деражні, Каричинець, Нетечинець та в інших сусідніх селах. Пізніше, коли я був в семінарії, записував пісні від дівчат, перевіряючи текст пісні й при співах» [13]. Він добре розумів, що фольклористика дуже складна, тонка і делікатна праця, яка вимагає ґрунтовних наукових знань, досвіду, настирливості й самопожертви, людяності та інтуїції. Тексти пісень він записував зі співу, щоб не було перекручень і обов'язково фіксував від кого й де записав пісню, адже цікавитись своїм минулим-то звичайна річ для кожної нормальної людини.

Найбільш значний інтерес для сучасних етнографів має записаний Є. Сіцінським у серпні 1879 р., в рідному селі Мазники, обряд весілля, який відображає весільний обряд, як своєрідну церемонію, порядок проведення якої заздалегідь суворо установлений і відступати від котрого в народі вважалось неприпустимим. Головним в описаному ним обряді є особлива символічна дія з безпосереднім вираженням радісних почуттів, настроїв, переживань у зв'язку з пам'ятною святковою надією в житті молодої та молодого, їх батьків. Він показує, що в українському весіллі перехрещуються релігійно-містичні й історично-суспільні елементи, а його головними актами є сватання, заручини і саме весілля, що весільні обряди на Поділлі виходять за рамки родинного свята і охоплюють усю громаду. Під час обряду в селі Мазники молодого називали князем, а молоду – княгинею. Цей обряд починався у п'ятницю і закінчувався в понеділок.

Сватанню передувало залицання під час усяких «парубоцьких» і «дівочих» товариських сходин, вечорниць, досвідок, «вулиць». Воно починалося «допитами» батьків молодої і закінчувалося «розглядинами» чи «обзоринами», коли родина молодої приїжджала дивитися на господарство молодого. Проте найскладнішу церемонію сватання виконували свати молодого, який чекав з «дружбою» під дверима молодої і входив у хату лише після довгого церемоніалу, коли батьки молодої приймали хліб і молода давала свою згоду. Тоді молода перев'язувала сватів рушниками через плече і давала їм хліб, а молодому затикала за пояс вишивану хустку, потім свати частували господарів горілкою і домовлялися про день заручин. Заручини відбувалися у хаті молодої в присутності всіх родичів молодого й молодої і мали виразне обрядове значення, їх супроводжували співом обрядових пісень, в яких молодих порівнювали із місяцем і зорями й бажали їм бути «багатими, як земля й здоровими, як вода». Дружки брали активну участь в обряді, вони

співали, примовляли, перев'язували рушниками, показували молоду, обмінювалися подарунками, благословляли молодих хлібом, а найближчий товариш молодого, «дружба», що у весільних обрядах грав роль розпорядника, або староста молодої вели їх рушником на «посад» на покутті, а батьки умовлялися щодо приданого й весілля [14, с. 241].

У п'ятницю наречена запрошувала своїх подруг в дружки для «прилагоджування» гільця, а мати з сусідками або родичами готувала вечерю, з настанням сутінок у двір молодої сходилися подруги й чекали жениха, який приходив з «дружбою» та йшов у хату, де кланявся батькам і жінкам, що клопотали біля печі. Наречена у цей час виходила у двір і називаючи дівчат по імені, запрошувала їх до хати, де старша дружка просила у старости благословення на вбирання «гільця» або «деревця», яке прикрашають квітами, рутою, барвінком, барвистими стрічками й маленькими свічечками під спів обрядових пісень, воно стоїть ціле весілля на столі втиконе в коровай. Одночасно з вбиранням гільця, дівчата торочили рушники, під час обряду співали пісні «Із руточки дві квіточки, благослови, Боже», «Дружки ся похвалили, як вийде між люди», «Трійця по церкві ходила, Спаса за ручку водила», «Вчора-звечора чорна хмара стала, а в опівніч велика туча стала» [15, арк. 3-5]. Молода, яка сиділа в «запічку», закривши обличчя платком або стояла біля «комина» опершись на нього руками й нахиливши голову, по закінченню пісень: «Не була я дома, на свої заручини», «За воротами тихий Дунаєць, з хибкими кладочками», частувала «по келішкові горілки дівчат, які торочили рушники» [16, арк. 5-6], після вечері дівчата розходилися по домівках, лише тоді жєниху з «дружбою» давали вечеряти, а наречена сиділа в «хатині» або десь у кутку.

У суботу наречена йшла до «сповіді», а після обїду відбувався один з найважливіших, перед шлюбних обрядів, який на Поділлі називали «вінокплетини», під час якого дружки плели з калини і барвінку вінки, більший для молодої, а менший для молодого. В дворі розкладали багаття, готували вечерю, співаючи пісні «Ой піду я до Дунаю, там я стану, – подумаю», «В світлонці, при стїнонці, ще при ясній свїчинці» [15, арк. 6-7].

У цей час наречена сиділа біля дружок і плакала, музика грала і жінки, що готували вечерю танцювали, наречена йшла танцювати з дружбою, братом або близьким родичем, а потім мати ставила стїлець, на нього крала кожух, відбувалося розплетення коси [15, арк. 7] і співали «Ой вінку мій, вінку з кришчатого – барвінку!».

А «дружба» в цей час танцюючи, під спів пісні «Стїльця, матїнку, стїльця, а до стїльця гребїнця», декїлька разів намагався посадити наречену на стїлець, вона пручалася, а посадивши, знімали «бинди», розплїтали коси, починав батько, мати, потїм «дружки» співаючи «Деж твій, Мотрюню, старший брат, що твою косоньку розплїтав?», «Просо, просо-золото, ой косо, косо-золото!», «Чи дзвїн, чи голос, по новїй свїтлонці?», «Чи вогонь горит, чи полум'я палає, чи на Мотрюні золотий вїнок сяє» [15, арк. 7-8]. Пїсля розплетення коси, співаючи пісню «В полі конопелька стояла, стояла, волокененьком маяла» надївали вїнок, наречена вставала, кланялася батьковї, матерї, якщо не було батька, то співали пісні «Вїдчини Боже, ворота, бо їде на село сирота», «Комуся ти, Мотрюню, вклоняєш, що ти свого батенька не маєш?» і разом з дружками під пісню «Мати Мотрюню родила, соненьком ся обгородила», йшла в село, де кланялася усїм зустрїчним [15, арк. 8].

За той час молода, вбрана у вїнок з барвінку, їде з дружками на село просити гостей на весїлля, а також до хати молодого, де тричі кланяється перед порогом і тричі в хатї й запрошує батьків молодого на весїлля, передаючи їм по одному перепїйцевї. В домї жениха молоду садять за стїл, п'ють горїлку, ставлять на стїл «чєжки». Молодий разом з «боярами», випроваджує її з дружками з хати, ввечерї молода справляє «дївич-вечїр», прощаючись з дївчатами, які розплїтають їй косу серед хати на стїльці, застеленому кожухом. В сїнях співають пісні «Ой, матїнку – видко, здихайми ся хутко», «Ой, ти стара нене, рїж курку для мене», дївчата входять в хату, починають танці, а музика, дружки, староста і дружба їдуть за короваєм, який печуть уже в п'ятницю близькі родичї нареченої. Коровай, головний обрядовий весїльний хлїб, має не тїльки жертвне, а й родовє значення, вїн робиться з муки, принесеної всїма членами роду, при цьому «коровайниці», урочисто співають пісень, прикрашають його вилїпленими фігурками з тїста в формї «шишок», «голубїв», «гусок», «перепїйці» і «борони». В обрядї печення короваю бере участь дружба, що вносить до хати з клунї снїп жита, т. зв. «покрасу», в домї куди приходять дружби, їх пригощають, а коли коровай виносять з хати то співають пісню «Нїхто не вгадає, куда ся ми вибираєм», дорогою назад співають «Найстаршая коровайница, подивися в віко нєнько», «Свїти мїсяцю з раю, до нашого короваю», «Деж ти був наш гостю короваю?», «Журилися люди, що короваю не буде», «Мїсяцю рогозенько, свїти нам дороженьку» [15, арк. 9-10].

В домї молодої танцюють з короваєм під спів пісні «Тупнули воронї конї на станї, ой бризнули золотї ключї на столї» і заходячи в хату, дружба веде молоду за руку, а наречена дружок за хустки, які стоять в

сінях і співають пісні «Із руточки дві квіточки», «І в другій раз, в Божій час», «І в третій раз, в добрий час», а жінки в хаті відповідають їм піснею «Бодай здорові були, що за нас не забули» [15, арк. 10-11]. Дружба рукою хрестив відкриті двері, заходив в хату, три рази обходив стіл і співав пісню «Іде Мотруня на посаг, її Господь-Бог зустрічає», всі розсаджуються навколо столу, запрошуючи сторонніх дівчат [15, арк. 11-12] на «посаг», який супроводжувався піснями «Сіла Мотруня на посаженько, як на роженьці квітка», «Деся діла, деся поділа, Мотрюнева матенька». Є. Сіцінський підкреслював, що обряд «посаг» бував тільки раз у житті, якщо одружувався удівець або вдова, то обряд не відбувався. Потім «перепивав» батько, родина та молодь, яка стоячи за порогом, кидала гроші на тарілку перед нареченою, пили чарку та висловлювали молодій побажання, якщо у нареченої помер батько, то співали пісні «Мотрюнин батенько, перед милим Богом стоїть», «Мотруня на терен, рушничком махнула наперед ступила». Визиваючи «запорожців», співали «Ой, Мотрюню-серденько, дарує тобі товаришенько», а при виході до перепою кожної молодої людини, яку староста визивав по імені, співали «Лізь весомий на липу, потраси калиту, посягни в кишеню, витягни грошей жменю», якщо всі «перепили», а музика не грала, то співали «Ой дайте нам знати, чи є музики в хаті», останніми перепивали «музики» і співали «На тарілоці білий сир, у сосідоньки красний син», потім запрошували усіх до вечері, співаючи пісні «Частуйтеся, нанашеньки, частуйте, тільки мого батенька шануйте», «Ой великий двір, а малий збір» [15, арк. 12-13].

Церковне «вінчання», яке дає право на шлюбне співжиття, відбувалося перед обрядовим весіллям, в неділю. Перед виходом до церкви брат розчісував молодій косу, а батьки та родичі давали «благословення». Після вінчання (шлюбу), який бував після обідні, жених йшов зі своїми батьками до себе, а наречена до себе. Опісля молодий підготовляв весільний «поїзд», що складався з 11 чоловік: двох старостів, двох дружбів, сватів і бояр. Ввечері відбувалася найважливіша частина весільного обряду, пов'язаного з старовинними характеристичними обрядами, власне весілля, яке починалося походом весільного «поїзду» молодого. «Поїзд» складаючи присягу вірності своєму «князеві», обходив спершу в хаті стіл і пив спільно воду з миски, далі виконував з матір'ю молодого обряд «сіяння» й «їзди на коні» (на граблях) довкола діжі, «щоб овес був рясен, щоб Івашків рід був красен», приймав благословення від батьків молодого, а свахи співали в хаті при виході пісню «Куда ти ся Іванушко вибираєш, що ти собі ворон коня сідлаєш», «поїзд» вирушав із червоною «корогвою» в дім молодої, дорогою-селом співали лицарсько-містичні пісні «Котиця місяць до зірки, іде Іван до дівки», «Котиця місяць до зірки, питається свої матінки» [15, арк. 13-14].

Коли молодий був із другого села, то парубки з села молодої заступали «поїздові» дорогу, робили «перейму» і молодий був вимушений викуплятися грішми. Перед ворітьми хати молодої співали пісні «По-під гаєм битая дороженька, туди їхав молодий Івануне», «Свату наш, свату, пускай же нас в хату», «Не стій, зятю, за воротами, на зеленім папороттю» і «поїзд» зустрічав другу перешкоду перед хатою молодої, яку боронили парубки з піднятими палицями. Лише після «бою» й довгих переспорів молодого пускали до хати. На порозі хати його зустрічала мати нареченої, одягнена в кожух, вивернутий навиворіт, мати та молодий обмінювалися хлібами та пили «за здоров'я» горілку, а свахи співали пісню «Не пий, синоньку першого перепою, виляй коневі на гривоньку», входили до хати, а дружки стоячи біля порогу, співали «Шо-то до нас та наїхало, чи з міста міщане», «Ясний місяцю на небі, стоїть Іван на землі», переспівуючись зі свахами піснею «Наїхала сванечка, з гордового містечка» [15, арк. 14].

В хаті молодий мусив перебороти батьків молодого та дати відповідний викуп, щоб дістати право сісти коло молодої, зняти з неї намітку й поцілувати, у цей час бояри співали «Наша Мотруня, наша златая пташа», «Тихая Дунай-вода, добрая наша згода», їм відповідали дружки «Ой ви бояри, ви білі лебедоньки», «Либонь ви своїх коників не маєте», «Ми не ваші діти, Вам нас не глядіти», «Красні сванечки, красні, – на них рубочки ясні», а свахи переспівувалися з ними піснями «Забарила нас Іванева матінка», «Наші коники на ставниці стояли», «За мисником ложки, посуньтєся дружки», «Гарні дружечки, гарні, – на них бендочки ясні». Всіх частували вечерєю, свахам дарували платки, а дружкам – стрічки, дружки співали пісню «З калиночки дві квіточки, дайте нам міру» [15, арк. 15]. «Бояри» співаючи пісню «Така наша міра, зінківська віра», приносили в хату нареченої різні міри (колесо, пшеницю та інше), «тарілку» (дерев'яне плоске блюдо), на якій калач і рюмка, йшла переспівка дружок «Ми роду не каліцкого, ми роду старосвітського», «Є в коморі присьба, на ні рушничків триста», «Є в коморі сволок, на нім рушників сорок», «Старосту-дядку, глядіт нам порядку» зі свахами піснями «Засвіти, дружба, свічку, гляди раду по запічку», «Мала княгиня, мала: на рушнички пряла», «Є в городі липа, на ні є лика», «Є в городі зілля, на нєму насіння». Потім староста виводив до танцю, полою опанчі жениха, за якого трималися всі «журавлем» і співали «Давай мати вечеряти, бо не будем тут ночувати» [15, арк. 16].

У понеділок проходив вершок весілля, під час якого молодій розплітали косу, накривали їй голову очіпком і шапкою молодого, з комори виносили зі співами коровай і роздавали його по черзі усім родичам

і присутнім, залишаючи молодим вершечок із «місяцем». Після вечері молода прощалася з батьками й виїздила із піснями та музикантами до хати молодого, забираючи із собою «скриню» з «посагом» і чорну курку. Батьки молодого зустрічали молоду на порозі хати з хлібом та сіллю й урочисто приймали до свого роду, вводили в хату, а вона відразу випускала під піч привезену з собою чорну курку, її садовили на покутті, здимали з голови намітку й закидали на піч. Потім молодих церемоніально вели до «комори», на приготувану весільну постіль з соломи й кожуха, зі снопом жита та святим образом у головах, де відбувся старовинний обряд «ламання калини». Увесь рід молодого чекав у хаті наслідків «шлюбної ночі» й під співи еротичних пісень обносив сорочку молодої із знаками її цноти або вивішували на хаті чесної молодої червону корогву й прибирали боярів у червоні пояси та стрічки. Весілля закінчувалося розгульною забавою «перезвою», що тяглася декілька днів аж до церковного «виводу» або обрядових зливок біля річки чи криниці. Вечері жених вводив за платок, жінку в свій дім, а свахи співали пісню «Пам'ятай Івасю, даєм тобі Мотрюню» [15, арк. 17].

Крім того в рукописі весільного обряду, записаному Є. Сіцінським, відображено 18 інших пісень на весільну тематику: «Ви нас виражали, нам правди не сказали», «Дякуймо попонькові, як своєму батенькові», «Радуйся, матінонько, взяло шлюб дитятонько», «Сияла зоронька сияла, з ким же ти Мотрюню, шлюб брала?», «Ой снігури пташеньки, не літайти по-під дашеньки», «Послухайно матінонько, чи не шумить дібровонько», «Ой зять ся наш стелит, по двору хмелем», «Слава Богу в Дусі, вийшла теща в кожусі», «Їжте бояри борщик, зварила повний горщик», «Ми не малі діти, коло каші сидіти», «Я низько сижу, а далеко вижу», «Їжте бояри ріпу, на моркву не дивітця», «Де та кухарочка, шо ту печеню пекла», «Ой є в лузі кирниця, коло кирниці травиця», «Встаньте бояри, встаньте, ще й Богу хвалу дайте», «За гірця місяць за гірця, не дамо Мотрюню за стіля», більшість з цих пісень співають у неділю [15, арк. 17-20].

Всі ці весільні пісні, приповідки й вітання, зустрічі молодої й молодого, інші урочисті моменти подільського традиційного весільного обряду, й, зокрема в селі Мазники, що віками передавався з покоління в покоління і досить добре зберігся на Поділлі, є справжніми, унікальними, самобутніми й досить важливими для порівняння їх з обрядами подільського весілля інших регіонів краю, з метою визначення спільних рис й особливостей весільних обрядів на теренах Поділля. Увічнити їх і передати в спадок майбутнім поколінням – таке благородне завдання мають записи весільних обрядів та весільних пісень Євфимія Сіцінського, на превеликий жаль, вони й досі залишаються в рукописах, хоча нами й проводиться підготовка до видання його народознавчих праць, щоб науковці та дослідники мали змогу ознайомитись з етнографічним доробком вченого та використовувати його в своїх дослідженнях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боденштедт (Bodenstadt) Фрідріх // Енциклопедія Українознавства-II. – К.: Глобус, 1994. – Т. 1. – С. 147.
2. Димінський А. // Інститут Рукописів НБУ ім. В. Вернадського НАН України, ф. 36, од. зб. 709-713; од. зб. 132, арк. 23; ф. 1, од. зб. 24861.
3. Народні пісні в записах Степана Руданського / уряд. П. С. Шумада. – К.: [б. в.], 1972. – 291 с.; Руданський С. Подольське весілля / С. Руданський. – Ялта: [б. в.], 1862. – 61 с.
4. Сецинский Е. Народные образы и представления о смерти // Подольские Епархиальные Ведомости (далі – ПЕВ). – 1886. – № 10. – С. 215-222; Його ж. Народное воззрение на праздник Пасхи // Там само. – № 15. – С. 317-320; Його ж. Народные обычаи и представления о загробной смерти // ПЕВ. – 1887. – № 9. – С. 189-195; № 10. – С. 208-217; Його ж. Святые безсребренники Косьма и Домиан по народным воззрениям // Там само. – № 44. – С. 1014-1017; Його ж. К истории быта сельского духовенства в Подолии // Киевская Старина. – 1887. – № 9. – С. 67-70; Його ж. «Набожные» песни в честь Тывровской иконы Божией Матери // ПЕВ. – 1889. – № 7. – С. 159-166.
5. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / О. Воропай. – К.: Оберіг, 1993. – 592 с.
6. Колотило Т.І. Етнологічне вивчення Кам'янецьчини / Т.І. Колотило, А.Ф. Суровий // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля: наук. зб. – Кам'янець-Подільський: [б. в.], 1997. – Т. 1. – С. 29-31.
7. Печенюк М. Пісенна творчість композиторів з Кам'янецьчини / М. Печенюк // Матер. до українського мистецтвознавства. Микола Леонтович і сучасна освіта та культура (до 60-річчя від дня народження): наук. зб. – К.: Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2003. – Вип. 4. – С. 91-97.
8. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: [б. в.], 1993. – 480 с.
9. Козловська Г.П. Рукописний спадок з архіву Ю. Й. Сіцінського у фондах музею / Г.П. Козловська // Літопис Хмельниччини: краєзн. зб. – Хмельницький: [б. в.], 2001. – С. 49-52.
10. Трембіцький А.М. Весільні обряди та звичаї Поділля кінця XIX століття у висвітленні Є.Й. Сіцінського / А.М. Трембіцький // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла

Коцюбинського. Серія: Історія: зб. наук. пр. – Вінниця: ДП «ДКФ», 2004. – Вип. 7. – С. 114-120; Його ж. Подільський фольклор у дослідженнях українського історика та етнографа Євфимія Сіцінського / А.М. Трембіцький // Іван Франко і Буковина: матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Чернівці: Прут, 2006. – С. 337-345; Його ж. Народні звичаї та обряди в дослідженнях Є.Й. Сіцінського / А.М. Трембіцький // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 6. – С. 107-112.

11. Смолінський В.І. Фольклорно-етнографічні доробки істориків Поділля (II пол. XIX – поч. XX ст.) – важливий чинник формування української національної свідомості / В.І. Смолінський // Матер. II наук.-практ. конф., присвяч. 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький: [б. в.], 1993. – С. 119-121.
12. Шейковський К. Быт подолян / К. Шейковський. – К.: [б. в.], 1859. – Вып. I. – 71 с.; 1860. – Вып. II. – 74 с.
13. Автобіографічні записи Є. Й. Сіцінського. 01.1923 – 28.10.1934 р. // Державний архів Хмельницької області, ф. р-3333, оп. 1, спр. 26, арк. 28-29зв.
14. Весільні обряди // Енциклопедія Українознавства-I. – Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1. – С. 240-242.
15. Весільний обряд, записаний в с. Мазники Летичівського повіту Є. Сіцінським, 1879 р. Рукопис // Хмельницький обласний краєзнавчий музей, ДК 5300-5301, 20 арк.
16. Весільні обряди селян Ольгопільського повіту. Етнографічний нарис священика Дорохольського, 1903 р. Рукопис // Хмельницький обласний краєзнавчий музей, ДК 5296, 13 арк.

В. Г. Візнюк

ПОВІТОВЕ МІСТО ЛЕТИЧІВ В ОПИСІ «ПРИХОДИ И ЦЕРКВИ ПОДОЛЬСКОЙ ЕПАРХИИ»

У статті розповідається про роль видатного дослідника Поділля Євфимія Йосиповича Сіцінського в роботі Подільського епархіального історико-статистичного комітету та створення праці «Приходи и церкви Подольской епархии» за його редакцією, аналізується опис повітового містечка Летичева, його парафії і церков в праці.

Ключові слова: Євфимій Сіцінський, історик, дослідник Поділля, праця «Приходи и церкви Подольской епархии», повітове містечко Летичів.

Ім'я Євфимія Сіцінського, що своєю подвижницькою працею вніс величезний внесок у справу вивчення історії України й, зокрема, Поділля, відоме завдяки його дослідженням в царині археології, архітектури, краєзнавства. Діяльність Євфимія Йосиповича пов'язана з такими визначними постатями: В. Антоновичем, М. Грушевським, С. Таранущенком, К. Широцьким, І. Огієнком.

1865 року при Подільській духовній семінарії був створений Комітет для історико-статистичного опису Подільської епархії для підготовки систематичних історико-статистичних описів поселень краю. Членами Комітету були викладачі Подільської духовної семінарії, міські і сільські священики, лікарі, художники, вчителі. Вони вивчали історію краю, звичаї подолян, займалися археографічною роботою. Результати проведеної роботи публікувалися в «Трудах Подольского епархиального историко-статистического комитета». Євфимій Сіцінський в 1890 році став секретарем Комітету і розпочав активізацію його науково-краєзнавчої діяльності, завдяки чому він перетворився на науковий осередок, центр становлення і розвитку історичного краєзнавства. У 1894 році було ухвалено новий статут Комітету, згідно якого головною його метою була охорона пам'яток церковної старовини та побуту.

Євфимій Йосипович видавав свої праці в «Трудах Комітету». У V випуску вийшла монографія «Материалы для истории монастырей Подольской епархии» (1891), у VI випуску «Трудів» (1893) була видана підсумкова робота про Подільську епархію, її управління, духовні навчальні заклади, монастирі, церкви і парафії за редакцією Є. Сіцінського і М. Яворовського. У VII «Трудів» була надрукована праця «Історичні відомості про парафії та церкви Подільської епархії. Кам'янецький повіт» (1895). Є. Сіцінський разом з М. Яворовським підготував спеціальний VIII випуск «Трудів» (1897) в рамках заходів з відзначення 100-річчя Подільської епархії [6, с. 78].

Євфимій Йосипович ініціював розширення та поглиблення джерельної бази для створення історико-статистичного опису Подільської епархії та поселень губернії. 1898 року усім парафіяльним священикам було дано розпорядження про ведення ними церковних літописів та було направлено їм бланкові книги. За кілька років літописи були зібрані, в них були плани населених пунктів, парафій, історичні довідки. В 1901 році за редакцією Є. Сіцінського було видано IX випуск «Трудів» – працю членів Комітету і парафіяльних священиків «Приходи и церкви Подольской епархии». Вона стала підсумком значної роботи, проведеної подільськими краєзнавцями, цінним джерелом історичного краєзнавства. Готуючи працю до видання, Є. Сіцінський використовував досвід створення подібних описів Катеринославської, Волинської,

Воронезької, Кишинівської, Новоросійської, Курської, Литовської, Люблінської, Переяславської, Полтавської, Холмсько-Варшавської, Чернігівської єпархій і парафій [6, с. 79].

У праці «Приходы и церкви Подольской епархии» подаються географічні, історичні відомості про населені пункти, археологічні знахідки, важливі пам'ятки, духовні заклади. Євфимій Сіцінський редагував і доповнював матеріали по трьох округах Балтського, двох – Ушицького та одному – Кам'янецького повітів.

У передмові до випуску вказано, що в його створенні брали участь Беднарівський С.А. (3-й округ Летичівського повіту), Неселовський А.З. (1-й та 2-й округи Летичівського повіту), Савкевич М. П. (4-й округ Летичівського повіту). Про Летичів в праці подана інформація як про повітове місто, розташоване біля місця злиття річок Вовк і Тернава з р. Буг. Оточене воно селянськими садибами сс. Залетичівка та Рудня. Вказано, що місце, на якому розташований Летичів, схоже на трикутник (основа – на сході, вершина – на заході), площа – до 5 верст. Недалеко знаходиться м. Меджибіж, поштовий тракт проходить через саме повітове місто. Відмічено, що ґрунт чорноземний з піском та каменем. Особливістю є те, що на такій землі важко вирощувати плодові дерева – вони швидко гинуть. Згідно перепису 1897 року, в Летичеві було 8731 осіб, на початок 1899 року – 8197 осіб, з яких 4043 чоловіка і 4136 жінок (згідно підрахунків Подільського губернського статистичного комітету). Число жителів розподілялось таким чином: духовенство – 11 чол., міщан – 7080, селян – 179, військових – 313, іноземців – 26 чол. Згідно віросповідання в Летичеві жили православні (2102 чол.), католики (1172 чол.), лютерани (2 чол.), євреї (4900), магометани (3 чол.) [4, с. 415]. Щодо заснування Летичева, в описі подається інформація, що це відбувалося за часів Коріатовичів після вигнання татар з Поділля. Спочатку Летичів знаходився на лівому березі річки Вовк, в місці, де було багато ліщини, тому називався спочатку Ліщин. Після розорення татарами жителі його переселилися на правий берег і назвали нове поселення Летичевом.

Згідно історичних даних татари розоряли місто кілька разів: в XV ст. в 1453 році, в XVI – 1530 році, коли під час пожежі був знищений міський архів. Щоб рятуватися від татарських нападів, у XVI ст. в Летичеві був побудований укріплений замок. В описі Летичів характеризується як адміністративний, судовий, торговий центр округу. Після розорення гайдамаками в 1750 році перетворився на невелике містечко. Після приєднання Поділля до Росії навколишні населені пункти були власністю графа А.І. Моркова.

На початку XX ст. в Летичеві існували дві православних церкви – соборна та Успенська і костел на честь Успія Пресвятої Богородиці був побудований в 1546 році та «исправленный» гетьманом Потоцьким в 1605 році. У костелі була чудотворна ікона Божої Матері, принесена в кінці XVI ст. домініканками [4, с. 416]. До православного приходу Собору належала частина міського населення та жителі с. Рудня (чиновники, міщани та відставні військовослужбовці). Прихожанки займалися обробіткою землі, торгівлею, різними ремеслами. Соборна Св.-Михайлівська церква була кам'яною з ризницею і дзвіницею, побудована в XVII ст. з трьома дерев'яними куполами. 1836 року на церкві був один кам'яний купол, який підкрипили 4-ма контрфорсами. Було прибудовано кам'яну ризницю до вівтаря та окремо побудовано дзвіниця в 1869 році. В описі говориться про внутрішню частину церкви як «маловместительную и мрачную». Іконостас двоюрисний, «простой столярной работы, окрашенный в розовый цвет». Для церкви царською сім'єю була пожертвована срібна позолочена дарохранительница вагою 2 фунти 36 золотників з відповідним написом. До соборної церкви належала також церква на честь Всіх Святих на кладовищі та каплиця святого Миколая. На кладовищі був побудований у 1881 році будинок для настоятеля та одного псаломщика. 6 кам'яних лавок під однією покрівлею, розмішених на кладовищі, винаймалися, що приносило церкві річного доходу до 180 рублів. 20 червня відбувався хресний хід та освячення води біля каплиці, коли звідусіль приходили богомольці, щоб поклонитися іконі Божої Матері, що знаходилася в костелі. У соборному храмі служили 2 священики, диякон і два псаломщики. Церковнопарафіяльна Кирило-Мефодіївська школа (відкрита в 1885 році) розміщала в дерев'яному приміщенні, подарованому графом М.А. Морковим [4, с. 416].

Успенська церква м. Летичева мала парафію, до якої належала частина міста, с. Завовк та Летичівські Хутори. Село Завовк називалося так через те, що воно відділялося від міста річкою Вовк. Згідно легенди, на цьому місці було старе місто. Вказувалося навіть, що біля православного кладовища при поштовій дорозі колись була православна церква. Земля раніше належала місту Летичеву. Міщани, що там жили, мали власні садиби, але після 1793 року село разом з усіма землянами було передано у власність графу Моркову, а жителі села були віднесені до селянського стану, тому вони добивалися права визнання їх міщанами. В Успенській парафії, згідно опису, було 629 чоловіків і 639 жінок, сюди входили в основному міщани та селяни. Міське населення займалося ремеслами: шевством, теслярством, вичинкою шкір, також багато було мулярів. У Летичеві існував кушнірський цех. Кожного року майстри з особливими церемоніями ви-

бирали нового цехмейстра, в якого зберігалася маленька дерев'яна ікона Спасителя, старовинна цехова хоругва, документи на латинській мові. Що стосується селян, то вони займалися виключно землеробством, хоча і серед них траплялися ремісники.

Успенська церква знаходилась біля міської ринкової площі, вона була побудована на місці дерев'яної Св.-Миколаївської, знищеної пожежею в 1854 році. Церква кам'яна, на її будівництво було використано 5000 рублів, 2000 з яких пожертвував священик Фома Ловицький. Роботи були завершені в 1864 році. Іконостас в церкві трьохярусний, дерев'яний, створений в 1876 році. Серед ікон особливо цінувалась чудотворна ікона Божої Матері, що тримає на колінах померлого Спасителя. Ікона старовинна, написана на полотні, в срібній ризі. До 1870 року при церкві існувала церковнопарафіяльна школа для хлопчиків, яка була закрита після появи в Летичеві міського двокласного училища. У 1898 році була знов відкрита церковнопарафіяльна школа для дівчат. Вона розмістилася в будинку псаломщика, який працював також вчителем в школі [4, с. 417-418].

Під час відзначення 50-літнього ювілею наукової, громадської та політичної діяльності Євфимія Йосиповича Сіцинського, було підкреслено значимість творчої спадщини дослідника. І. Крип'якевич в статті «П'ятдесятитіття наукової праці Євфима Сіцинського» висвітлив багатогранну наукову діяльність вченого, відзначив цінність матеріалу з історії краю, зібраного Сіцинським. Його опис парафій і церков Подільської єпархії назвав «справді мурашиною працею, що дає пребагатий матеріал до локальної історії значної частини Поділля» [5, с. 438].

В. Приходько в праці «Професор Євфим Сіцинський – історик і археолог Поділля» (1931) писав: «Ми по справедливості не знаємо нікого серед Подольян – щоби стільки зробив для свого краю». А найбільшу працю «Приходи и церкви Подольской епархии назвав «цілою енциклопедією», бо в ній подано найголовніші географічні, історичні, етнографічні відомості про усі поселення Поділля» [5, с. 439].

Список використаних джерел і літератури:

1. Адамський В.Р. Юхим Сіцинський: перша хвиля репресій / В.Р. Адамський // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 11. – С. 393-404.
2. Завальнюк О.М. Освітнянські ниви Євфимія Сіцинського / О.М. Завальнюк, А.М. Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. – Т. 3. – С. 165-177.
3. Логвіна В.Л. М.С. Грушевський, Є.Й. Сіцинський та В.Ю. Січинський: перехрестя долі / В.Л. Логвіна // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм,
4. Приходи и церкви Подольской епархии / под ред. свящ. Евфимия Сецинского – Біла церква: Вид. О. Пшонківського, 2008. – XII + 996 с.
5. Трембіцький А.М. Наукова і громадсько-просвітницька діяльність Євфимія Сіцинського: історіографія проблеми / А.М. Трембіцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 16. – С. 434-452.
6. Трембіцький А.М. Є.Й. Сіцинський – організатор краєзнавчого руху і регіональних досліджень / А.М. Трембіцький // Студії Кам'янець-Подільського Центру дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т.1. – С. 76-101.
7. Трембіцький А.М. Є.Й. Сіцинський: хроніка життєвого і творчого шляху (1854-1937 рр.) / А.М. Трембіцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, 2003 – Т. 11. – С. 312-321.
8. Трембіцький А.М. Є.Й. Сіцинський як дослідник церкви / А.М. Трембіцький // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 179-190.

Л. А. Сердуніч

ЮХИМ СІЦИНСЬКИЙ ПРО ПИЛЯВУ

У статті автор намагається доповнити питання про пам'яткоохоронну та археологічну діяльність вченого, зокрема, його дослідження про містечко Пилява; звертає увагу на написання ім'я та прізвища вченого, а також топонімів Пилява, Пилявка і їхніх похідних.

Ключові слова: *Пилява, Пилявка, Пилявці, Юхим Сіцинський, багатомовність написання прізвища.*

Варто окремо зупинитися на рідкісному, а тому майже недоступному для широкого загалу виданні Юхима Сіцинського «Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст.» [1], у якому, крім опису Пиляв-

ського замку, міститься і коротка розповідь про Пилявецьку битву. Цю працю загалом складають історично-археологічні нариси. Видання здійснено у м. Київ 1928 року. Нарис «Замок у Пиляві» є 10-им із 12-и розділів. Своїм дослідженням історик сягає першої половини 16-ого віку (1530 р.), коли поселення Пилява вже існувало і згадувалось у податкових списках. Мало на той час 2 плуги як одиниці оподаткування і млин. 1542 р. плуги і млин спустошені. 1566 р. пилявський власник Підчасий мав 10 плугів, власник другої частини Яків Пилявський мав 1 плуг і декілька млинів. 1578 р. – 6 плугів. 1583 р. – 6 плугів [2, с. 321]. «*Р. 1640 король Владислав IV на прохання представника руської провінції ордена домініканів Августина Потриковського дає право мурафським домініканам закласти на голинчинських ґрунтах місто Пиляву, заселити те місто ремісниками та іншими людьми і для кращої охорони тих країв збудувати замок; місту надавалося Магдебурзьке право; війт та весь уряд міста повинні відповідати перед пріором Мурафського конвенту; поселенці того міста звільняються від виплати податків на 8 літ.*

Домінікани і заклали містечко Пиляву, збудували тут костьол і замок. Село, що було недалеко від цього містечка, звалось по-давньому Пилявцями, або Пилявкою; з останньою назвою (Пилявка) воно й тепер існує» [3, с. 321].

Тут зупинимось, позаяк остання цитата є, вважаю, важливою для визначення назви славнозвісної битви, яка відбулася 1648 року. Отже, її назва – *Пилявецька* – походить усе-таки від назви села *Пилявка* (тодішні Пилявці) і малося на увазі саме воно, позаяк від назви села *Пилява* мали б назву *Пилявська* (битва). Свого часу автор уже публікувала міркування щодо цього [4, с. 2]. Прикметник *пилявська, пилявський* на ті часи було у вжитку. Їх читаємо у згаданій праці Ю.Й. Сіцинського. Згадує історик і день, коли почалася битва: 20 вересня, а не 21 чи 23, як тепер вважаємо. Плутанина з числами, на мою думку, виникла через введення чужого, котре і сприяло цій плутанині. Маю на увазі новий і старий стиль та невміння переводити дати зі старого (юліанського) колодаря («календаря») у новий (григоріанський), позаяк різні сторіччя мають неоднакову різницю між цими стилями: різниця у 13 днів – лише для XX віку [5, Тольба В. У хронології важкій // Українська культура. – № 10. 2008. – С. 36].

Битва закінчилася 22 вересня, як пише далі Ю.Сіцинський. «*Пилявські домінікани після того зовсім покинули Пиляву і цей маєток перейшов в інші руки. У першій половині 17-го ст. Пилява належала кн. Любомирському, потім – Чернецьким. Вони жили в Пилявському замку. Але після пожежі на початку XIX ст. пани залишили той замок. Оповідають, що після пожежі власник Пиляви розібрав дві замкові башти та мура між ними, шукаючи тут якихсь скарбів. Відтоді замок доходить поволі до повної руйни. Пилявський замок містився на правому південному боці річки Ікави або Ікви, що розливається тут наче довгим ставом і ділить поселення на дві частини. Тут, на «Тогобічній березі», коло самого берега ставу стоять руйни двох башт і будинку між ними з брамою... Замок був квадратний у плані. Довжина боку приблизно 50 метр. Вся площа замку займала більше-менше $\frac{1}{4}$ гк. Який був замок – дає нам уявлення той західно-північний бік замку, що зберігся до наших часів. На рогах того боку ще є мури двох п'ятигранних башт; між ними мури двохповерхового будинку завдовжки 50 м. і завширшки 10 м. По середині довжини того будинку була в'їзна брама з танком. Зовні стіни того будинку не мали вікон, а тільки амбразури на середині висоти (по 3 з кожного боку брами), а вверху і внизу стрільниці. П'ятигранна башта на північно-східньому розі була трьохповерхова з четвертим підвальним поверхом, який виступає ширше від трьохгорішніх поверхів. Кожен поверх мав п'ятигранне склепіння. Стінка кожної гранки башти має в середині 4 м довжини, крім одної, що прилягала до рогу замку і має завдовжки 5,7 м. У двох горішніх поверхах були вікна, а в долішньому поверсі амбразури й дуже вузькі стрільниці (ширина зовні 8 см при висоті в 20 см). Друга башта збереглася гірше; вона також була трьохповерхова й п'ятибічна. На двох інших рогах замку були теж башти, а між ними мури, але ні башт тих, ні мурів тепер нема. На місцях їх тепер городи селянські та школи»* [6, с. 323].

Після прочитання такого детального опису складається враження, що Ю.Сіцинський сам бував у Пиляві. Можливо, так і було. Сказано «школи», отже, у Пиляві на час написання нарису була не одна школа. Неможливо не звернути увагу і на лексику нарису, яка майже не відрізняється від сучасної. Адже, думається, збережено мову і стиль автора. Тож хочу зауважити і на букві *ц* на початку слова, напр., *иниший*, яке Юхим Сіцинський вживає неодноразово. Саме таке написання пропонує новий правопис, обговорення якого припинилося. Нагадаю: рік видання нарисів – 1928, тобто саме той, коли на міжнародному конкурсі мов українська посіла почесне, друге, місце саме завдяки своїй милозвучності.

При описі твердинь (замків і фортець) історик подає й найголовніші письмові історичні свідчення про пам'ятки, а також серії їх світлин і планів. Нарис Ю.Сіцинського «Замок у Пиляві» також достатньо ілюстрований, є, зокрема, план м. Пилява, план пилявського замку, а також світлини 1900 року: західно-

північний бік замку та вигляд зі сходу з греблі. Все це дає нам ширше уявлення про пилявський замок, від якого зараз нема навіть залишків, а також про минуле Пиляви та Пилявки (Пилявців), їх заснування, першоназви і т. под.

Головну увагу у палеографічних описаннях Ю.Сіцинський приділяв найдавнішим літургійним книгам XVI ст. подільського зібрання. Йдеться, зокрема, про Косорешнівське Четверосвангеліє XVI ст., яке, за його даними, належало до давніх рукописів з маргінальними записами першої половини XVIII ст. Особливо вчений відзначив орнаменти у книзі, виконані синіми, жовтими та червоними барвами 5. Зафіксовані філіграні та папір, на жаль, не були атрибутовані автором. Змістовну інформацію для дослідників мала його мовознавча характеристика тексту: правопис середньоболгарський із вживанням юса. До 1875 р. це Свангеліє належало Успенській церкві м. Пилява Літинського пов. Подільської губ. Воно надійшло до музею у 1896 р. від протоієрея Митрофана Симашкевича (єпископа Митрофана). ([7] Держархів Хмельницької обл., ф. Р-3333, оп.1, спр. 17, арк. 56).

Принагідно зауважу і щодо наймення самого історика Юхима Сіцинського, позаяк у різних виданнях можна зустріти це ім'я в різномовних варіантах, зокр., Єфим, Евфимій, Євфимій. Перша є калькою з московинської (т. зв. «російської») мови, друга і третя, втім, також, до того ж є церковними варіантами. Саме ім'я – грецьке за походженням. Із примусовим введенням в Україну християнства, а з ним – і грецьких наймень, воно давно українізувалося, тож має спрощений і милозвучніший варіант: *Юхим*. Отже, в Україні саме так треба іменувати цю людину (і всіх інших носіїв цього ймення). Якщо, звісно, ми – патріоти рідної мови, якої повинні не соромитись, а пишатися нею, позаяк серед тисяч мов світу вона визнана однією з трьох найкращих, саме завдяки її милозвучності.

Вважаю, необхідно вже нарешті визначитись і прийти до єдності й щодо прізвища ученого, адже у сучасних різних джерелах воно з ініціалами вживається по-різному: то Ю.Й. Сецинський, то Е.Й. Сіцинський, то С.Й. Сіцинський, то Е.Й. Січинський. Це можна пояснити тим, що наприкінці XIX сторіччя у час панування московинської мови написання цього прізвища виглядало так: Съцинский та Съцинскій. Сам же вчений уже у 1920-х роках, себто в часи дозволеної українізації, вживав своє прізвище «Сіцинський». Щодо походження прізвища, то воно, як і кожне, потребує окремого дослідження, як, до речі, й питання національної приналежності історика. А ось із коренем прізвища, тобто його значенням, важко щось твердити достеменно, позаяк слово, від якого утворене прізвище, точно не відоме. Є припущення, що в його корені – слово *січ*, що було явищем (лихом) частим на наших теренах, і що таке наймення першоносій цього прізвища отримав від назви топоніму на зразок *Січинка*, *Січівці* і т. под. Це, звісно, – на перший погляд. Інша річ, що важче уявити поселення з назвою *Січинка* чи *Січівка* (назви вигадані. – Л. С.). За віки наймення першоносія могло трансформуватися, тож для достовірнішого визначення необхідно заглянути у середньовіччя, коли творилися патронімічні наймення. А наразі задля уникнення різноваріантності написання ім'я та прізвища маємо вживати варіант за сучасними правилами вимови і написання: з *ц* в першому суфіксі, а отже – Сіцинський, наймення – Юхим. Цікаво, що син Юхима Йосиповича Володимир переймався неправильним написанням родового прізвища, а згодом йому таки вдалося повернути собі первісне прізвище і знову стати Січинським [8].

Список використаних джерел та літератури:

1. Сіцинський Ю. Замок у Пиляві із книги «Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст.). – К. – 1928. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Пилявецька битва в історії України» (до 360-річчя битви під Пилявцями. Додаток В. – С. 321-325.
2. Там само. – С. 321.
3. Там само. – С. 321.
4. Сердуніч Л. Пилявеччина і Пилявківщина // Колос – 2000. – С. 2.
5. Тольба В. У хронології важкій//Українська культура. – № 10. 2008. – С. 36.
6. Сіцинський Ю. Замок у Пиляві... – С. 323.
7. http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU_1_2_2009/221-234.pdf
8. Вікіпедія: <http://mapyourinfo.com/wiki/uk.wikipedia.org/%D0%A1%D1%96%D1%86%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%AE%D1%85%D0%B8%D0%BC%20%D0%99%D0%BE%D1%81%D0%B8%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87/>

БУДИНОК Є.Й.СІЦІНСЬКОГО В м. КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

У статті висвітлено історію будинку в якому мешкав відомий український історик, археолог, етнограф та мистецтвознавець кінця XIX ст. – першої половини XX ст. – Євфимій Сіцинський (1859-1937).

Ключові слова: будинок, флігель, договір, домоволодіння, мешканці будинку, вулиця, садиба.

Євфимій Сіцинський займає почесне місце в історичній науці. Сучасники називали дослідника визначним українським культурним працівником, найкращим знавцем Поділля і Волині, найдосвідченішим знавцем Поділля з усіма його особливостями, найвизначнішим дослідником, який багато попрацював для науки і добре знав народну українську мову [10, с. 48].

Протягом життя Сіцинському довелося побувати, навчатися й працювати в багатьох місцях України. Однак найбільшу частину свого життя він присвятив Кам'янцю-Подільському. Адже саме в цьому місті Є.Сіцинський прожив найбільш довгий за кількістю років період життя й саме в Кам'янці-Подільському було надруковано більшість його наукових праць.

Зберігся в нашому місті і будинок, де жив і працював Є.Й. Сіцинський. Він розташований на нинішній вулиці Лесі Українки, 46.

Вперше місцезрештування цього будинку визначив місцевий краєзнавець Сергій Шкурко в публікації про вул. Ленінградську (теперішня назва – Лесі Українки) в газеті «Прапор Жовтня» від 1936 р.: «Будинок № 56 і флігель в саду належав історичному Поділля Є.Й. Сіцинському» [2].

У зв'язку з тим, що в подальші часи внаслідок реконструкції вулиці змінювалась нумерація будинків, тому серед дослідників та краєзнавців існували розбіжності щодо розташування будинку де мешкав Є.Сіцинський. Відповідь на це питання знаходимо в матеріалах Кам'янець-Подільського міського державного архіву і фондах НІАЗу «Кам'янець». В актовій книзі Кам'янець-Подільського нотаріуса Павла Фабіановича Валявського для актів на нерухоме майно за 1902 р. по 1 частині під №-1711 від 20 травня 1902 року зроблено запис про акт купівлі-продажу земельної ділянки між Роецькою-Сіцинським на наступних умовах: «Дворянка Пауліна Андріївна Роецька зі складу майна, що їй належить і знаходиться в третій частині Кам'янця-Подільського на Новому Плані, яке вона придбала по купчій кріпості, складеній в Подільській Палаті Громадянського Суду від 18 лютого 1861 року під номером дев'ятим продала священику Юхиму Йосиповичу Сіцинському ділянку садибної землі мірою п'ятсот квадратних сажнів, що межує з Петербурзькою вул. на протязі тридцяти шестидесяти трьох квадратних сажнів, садибами Вікула і Калишевича – на протязі тридцяти двох і двадцяти п'яти сотих квадратних сажнів, садибою доктора Мянвського на протязі вісімнадцяти і п'ятнадцяти сотих квадратних сажнів і потім рештою землі продавщиці Роецької» [2].

11 травня 1902 р. на засіданні Кам'янець-Подільської Міської Управи був розглянутий і затверджений «Проект на будівництво будинку і сарая» на ділянці священика Є.Сіцинського в третій частині Нового міста Кам'янця на Петербурзькій вулиці. В 1908 р. Сіцинський представляє в Міську Управу проект на будівництво флігеля на своїй садибі, який також був затверджений на засіданні 9 квітня 1908 р. Копії кресленників зберігаються в Кам'янець-Подільському міському державному архіві. На «Проекті на побудову флігеля» в лівому куті є підпис: «Креслив В. Сіцинський». Можливо, що проекти майбутнього родинного будинку і флігеля були першими кроками на професійному шляху сина Є. Сіцинського – Володимира Січинського – майбутнього архітектора[2]. Будинок учений збудував на гонорар, отриманий за найвідомішу свою книгу «Город Каменец-Подольский. Историческое описание», видану 1895 р. у Києві. На жаль, радянська влада не дала Євфиму Йосиповичу дожити віку у власному будинку.

Після 1917 року будинок Є.Сіцинського був націоналізований і переданий у власність Окрміськгоспу. В 1922 році Постановою житлової комісії при комгоспі домоволодіння по вул. Петровського, 62 було де-націоналізоване і повернено у власність Є.Й. Сіцинського [2].

Та вже через два роки Є.Сіцинському знову був пред'явлений позив про націоналізацію його домоволодіння. В одній з заяв про скасування цього рішення Є.Сіцинський писав: «Моє домоволодіння придбане на науково-літературні заробітки. В основу ліг гонорар за книгу – «Історичний опис Кам'янця», видану в 1895 році на кошти Кам'янецького Міського Правління. Тоді пропонували мені за гонорар ділянку міської землі, но поскільки тоді вільні міські ділянки були далеко від центру міста, то я надав перевагу гонорару грошима, що і стало першим каменем для заснування мого домоволодіння. З часом за допомогою позик

в земельному банку та у приватних осіб я призвів порожнину в упорядковану садибу, до чого доклав багато своєї власної фізичної праці: я, наприклад, сам засадив сад, сам прищеплював і т. п. і тепер на схилі життя (мені тепер 65 років) після сорокалітньої повсякденної праці на ниві науки і народної просвіти, приходить, на випадок другої націоналізації мого домоволодіння, втратити те, що могло б дати мені хоч якусь підтримку в старості, коли працювати і заробляти гроші на харчування не буде можливості (тепер я нахожусь на державній службі при історико-археологічному музеї, який, до речі сказати, я заснував і поновлював старожитностями на протязі 34 років і де зібрано мною чимало пам'яток минулого життя Кам'янця, – це дещо доповнює до моїх заслуг перед Кам'янцем. На випадок повної націоналізації чи, власне, муніципалізації мого домоволодіння трапиться, можна сказати, що місто забере в мене те, що в деякій мірі воно мені дало як зароблений гонорар... Все вищевикладене прошу врахувати при оцінці мого домоволодіння, а також при вирішенні питання про націоналізацію його. Є.Сіцінський. 8 серпня 1924 р. вул. Петровського, 58» [2].

Міська влада зважила на заслуги шановного вченого перед містом і залишила будинок у його власності. 7 січня 1924 р. Кам'янецьким Оргмісьгоспом був складений акт про передачу денационалізованого домоволодіння, що знаходиться по вул. Петровського під №-111 у приватну власність гр. Сіцінського [2]. Проте вже 31 липня 1933 р. згідно рішення Кам'янець-Подільського народного суду влада реквізувала і передала будинок Є.Сіцінського, придбаний ним за науково-літературні заробітки, в «по життєве користування громадянці Шуляк А.П. за особливі заслуги в соціалістичному будівництві». Залишили науковцю лише невеликий флігель, який також незабаром відібрали.

Є.Сіцінський намагався через особисте листування вплинути на ситуацію, але все було марно. Рішення суду було підтверджено постановою міськради. Йому також відмовили у нарахуванні персональної пенсії [3]. В заяві до міської ради вчений писав, що для «старого 73-літнього чоловіка, що доживає свій трудовий і життєвий стаж, втрата флігеля дуже дошкульна, чувствительна, бо якраз в той час, коли забрано в мене той флігель. Я перестав служити. І при моїй старості треба би мати свій притулок. Я гадав, що той флігель, який я побудував на свої трудові кошти, і буде таким притулком, але сталося інакше. Бажав би я закінчити свій вік в Кам'янці, з яким я зв'язаний своєю довголітньою працею і літературною, і науково-музейною, і службовою» [10, с. 77].

Весь період перебування Є.Сіцінського у Кам'янці-Подільському його будинок був одночасно і музеєм, місцем громадських зборів і редакцією, важливим науковим і культурно-просвітницьким осередком Поділля, пристанищем як для місцевої творчої інтелігенції без національної і релігійної різниці, так і для приїжджих. Кожен учений чи письменник, який завітав у Кам'янець-Подільський, у першу чергу відвідував отця Євфтимія. В колі його близької рідні і друзів були найвизначніші інтелектуальні сім'ї краю – Беднарівські, Вікули, Гжицькі, Колінські, Левицькі, Приходьки, Чехівські, Яворівські та багато інших [10, с.70-71].

Цікаво, що Є.Сіцінський вирощував на своїй садибі троянди і тюльпани багатьох сортів та кольорів, деякі виводив сам або отримував насіння з різних країн Європи поштою. Його досвід неабияк згодився при заснуванні в 1912 р. Ботанічного саду [1]. Навіть сьогодні мешканці будинку продовжують вирощувати на садибі Сіцінського різні сорти тюльпанів, що створюють неймовірну красу навесні.

В післявоєнний час серед мешканців будинку позначене ім'я Олени Купріянівни Сіцінської (дружини Є.Сіцінського). В цей час змінюється й адреса будинку – з вул. Німецької на вул. Ленінградську, 58 [2].

Цікаво, що вулиця на якій знаходиться будинок Є.Сіцінського за понад столітню історію неодноразово змінювала свою назву. Хоч ім'я завжди дається на все життя, але часто непередбачені (форс-мажорні) обставини змушують його змінити. Первісну назву цієї новопланівській вулиці – Петербурзька – дали в другій половині XIX ст. за іменем столиці Російської імперії. Далі були імена – Петроградська (з 1914 р.), Петровського (з 1923 р.), Німецька (з 1942 р.), Ленінградська (з 1946 р.), Лесі Українки (з 1992 р.) [9].

Домоволодіння складається в цілому з одного цегляного житлового будинку загальною житловою площею 153,3 кв. м, цегляного житлового будинку загальною житловою площею 99,2 кв.м (флігеля) й інших нежитлових побудов, що знаходяться по сучасній вулиці Лесі Українки під номер 46 й 46-а. Загальна площа земельної ділянки становить 2339,4 кв. м, в тому числі 657,32 кв. м – площа двору, 1117,50 кв. м – займає сад й 564,58 кв. м – забудова [4].

В 1967 р. домоволодіння по вул. Ленінградській, 58 було поділено між трьома співвласниками – Станіславським Миколою Рафаїловичем (258,91 кв.м), Бардом Ароном Йосифовичем (189,65 кв. м) й Рехтмановими Борисом та Софією Овсєєвичами (422,74 кв. м). Решта 1468,10 кв. м земельної ділянки знаходилось в фактичному користуванні Місцевої Ради (в тому числі флігель площею 99,2 кв. м) [4].

Ознайомлюючись з Договором власників загального домоволодіння по вулиці тоді Ленінградській, 56 від 16 липня 1971 р. ми зустрічаємо ім'я Софії Рехтман, Бориса Рехтман, Зої Коваль, Арона Барда, Ядвіги Станіславської та її сина Миколи Станіславського [6]. В цей час помічаємо, що змінюється нумерація будинку з № 58 на № 56.

В 1977 р. домоволодіння № 56-56а знову розподіляють. З'являються нові мешканці. В цілому будинок було поділено між 5 співвласниками та Місцевою Радою, якій належала більша частина домоволодіння.

В 1985 р. знову змінюється нумерація будинків й домоволодіння отримує адресу – вулиця Ленінградська, 46. В технічному паспорті від 16.12.1985 р. вказано, що загальна площа ділянки по фактичному користуванню становить 2339 м. кв. Будинок побудований з цегли на кам'яному фундаменті, перекриття та підлоги дерев'яні. Гаражі та сараї – дерев'яні, покриті шифером [8].

В 1986 р. виконавчий комітет Кам'янець-Подільської міської Ради дав дозвіл на прибудову до житлового будинку кімнати та коридору розмірами 5,25×5,35 м з південної сторони будинку [5].

Станом на 2014 р. будинок по вул. Лесі Українки, 46 поділений на 6 квартир в яких проживають сім'ї.

В 2006 р. Кам'янець-Подільське міське управління земельних ресурсів побудувало новий план розподілу земельної ділянки:

Кв. № 1 – гр. Турняк Галина Вікторівна

Кв. № 2 – гр. Дашко Тетяна Михайлівна

Кв. № 2а – гр. Козярук Ганна Кирилівна

Кв. № 3 – гр. Кульчицька Ванда Вікторівна

Кв. № 4 – гр. Станіславський Микола Миколайович

Кв. № 5 – гр. Томашевський Леонід Броніславович [7].

З північної сторони будинку знаходиться дорога спільного користування, яка веде вглиб до флігеля. Праворуч від цієї дороги розміщені кам'яні гаражі та сараї. Довгий час дорога була відкритою, але зараз встановлена металева огорожа з сусіднім будинком (Лесі Українки, 44), а зі сходу поставлено металеві ворота.

Щодо флігеля, то після війни у ньому проживала сім'я Овсевої Ольги та Турбо Перли Абрамівни. В даний час там архітектура помітно змінена і проживає там дві сім'ї – Олійника О. та Нестерчук В.

Основна будівля зазнала також значних архітектурних змін. В північній стороні будинку у 2008 р. відкрито салон краси «Ельза». Всередині також йшла перебудова. У південній частині будинку була найбільша кімната площею 36 кв. м., що певно слугувала для богослужінь. Тут були також дві ніші, мабуть для богокультур.

Будинок до сьогодні має міцну кам'яну основу та великі просторі підвальні приміщення з півночі, півдня та заходу. Вони мають вікна і в даний час деякі кімнати є частинами житлової площі, зокрема з західної сторони напівпідвальне приміщення нараховує 4 вікна. Під службове приміщення використовують підвальні приміщення із північної сторони (сучасної перукарні). Покрівля будинку до 1986 р. була бляшаною, але з часом стала протікати, тому жителі будинку у 1986 р. перекрили будівлю шифером, який служить досі.

Садиба, де мешкав Є. Сіцинський хоч і збереглася до нашого часу, проте до сьогоднішнього дня на будинку не встановлено меморіальної дошки. Непоганою перспективою було б відкриття музею Є. Сіцинського. Але це питання потребує часу для свого розгляду. Цікаво, що 11 червня 1992 р. ім'я Сіцинського надали одній з вулиць Нового плану, але не тій, на якій він жив [9]. Тож можна сподіватися, що можливо колись вулицю Лесі Українки таки перейменують на вулицю Євфтимія Сіцинського, а на будинку все таки встановлять пам'ятну плиту відомому українському історичу, археологу та етнографу – Євфтимію Сіцинському.

Список використаних джерел і літератури:

1. Дубінський М. Літописець Подільського краю / М. Дубінський // Край Кам'янецький (Кам'янець-Подільський). – 2001. – 6 лютого – №5. – С. 2.
2. Ківільша Г. Будинок Юхима Сіцинського / Г. Ківільша // Володимир Січинський та Україна: Матеріали міжнар. конф. / Редкол. О. Федорук та ін. – К.: Абрис, 1996. – С. 158-160.
3. Народження минулого: невідома спадщина Юхима Сіцинського // Сіцинський Ю. Поділля під владою Литви / Упорядники Ващук Д., Мошак М.; Монографія. – Кам'янець-Подільський, ПП «Медобори-2006», 2009. – 160 с.
4. Особистий архів автора. – Акт от 24 марта 1967 г. об произведение обмера земельных участков, находящихся в пользовании каждого совладельца домовладения № 58 по ул. Ленинградской в городе Каменец-Подольский.

5. Особистий архів автора. – Виписка з рішення від 20.02.1986р. № 66 м. Кам'янець-Подільський «Про дозвіл на будівництво, реконструкцію, переобладнання та визнання права особистої власності на будівлі».
6. Особистий архів автора. – Договір собственников общего домовладения об установлении идеальных долей домовладения и порядка пользования им. Город Каменец-Подольский. 16.07.1971 года.
7. Особистий архів автора. – Домова книга для прописки громадян, що проживають в будинку № 46 по вулиці Лесі Українки, м. Кам'янець-Подільський.
8. Особистий архів автора. – Технический паспорт на жилой дом (домовладение) по ул. Ленинградской дом № 46, квартал № 116, 16.12.1985 г.
9. Про перейменування вулиць // Край Кам'янецький. – 1992. – 11 червня (вирізка з газети).
10. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцінський (1859-1937): наукова та громадська діяльність. Монографія. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300 с.

*А. А. Трембіцький,
А. М. Трембіцький*

ЄВФИМІЙ СІЦІНСЬКИЙ ПРО ГЕНЕАЛОГІЮ РОДУ ВОВКОВИНСЬКИХ

У статті розкрито родословну трьох братів – Олександра, Федора та Іоанна Подобо-Вовковинських, як складову генеалогічного дерева одного із членів славної української родини Солухи-Приходька-Герасименка-Філя – Володимира Герасименка-Вовковинського, уродженця містечка Вовковинці.

***Ключові слова:** рід, родина, село Вовковинці, Подобо-Вовковинські, Володимир Герасименко-Вовковинський, Євфимій Сіцінський.*

«... А ми хто? Хто ми? Хто ми?
Хто наші предки? Пришли? Автохтони?
Сколоти? Лоти? Вихідці з Дворіччя?
Висока віть з пракореня слов'ян?»

Ліна Костенко

Рід... Родина... В українців здавна цінувалося знання свого роду, вони ще в сиву давнину вважали, що коли людина не знає своїх предків, то на неї чекає нещасливе життя. Людина не має майбутнього без свого коріння, свого роду, адже єдність сім'ї, родини є запорукою єдності нації, українського народу. Ми народжувалися, щоб своїм життям підкреслювати важливість життя наших прабатьків, продовжувати та примножувати їхні здобутки, пам'ятати та прославляти їхні імена. «Не зрадь свого роду! Не відречись коріння, бо всохнеш», на цьому має базуватися життя усіх нас. Ще з коліски маємо розуміти, що єдність сім'ї і родини зумовлює єдність нації, українського народу [1]. Вивчаючи власну історію, історію України, ми шукаємо не лише власних витоків, але й предтечу нашого родоводу. Ми, відчувши дійсну історичну твердь, яку в нас упродовж тривалих віків вибивали з-під ніг, маємо розуміти, що вона дає нам опертя для нових життєвих парадигм, дає підстави послідовно реконструювати вітчизняну та загальносвітову історію.

Сьогодні небагато знайдеться в Україні родин, які б лишили такий глибокий слід в її історії та культурі, як українська родина Солухи-Приходька-Герасименка-Філя, хоча більшість з її членів була репресована, або були змушені емігрувати. Феномен цієї родини варто шукати у витоках української ментальності. Саме в їхньому родоводі можна простежити, як українська кров породила в Україні, а саме на Поділлі, низку обдарованих науковців, державницьких, культурно-освітніх і громадсько-просвітницьких діячів. Серед багатьох завдань більшовицької ідеології, було і завдання стерти історичну пам'ять не лише окремих народів, але й уславлених родів.

Саме на цю надзвичайну родину Солухи-Приходька-Герасименка-Філя за часів радянської влади було накладено табу і вилучено з історичною оберту, адже більшість членів цієї славної родини потрапляли під всі заідеологізовані штампи: петлюрівці, українські буржуазні націоналісти, вояки СС «Галичина» тощо. Відомий науковець, протоієрей, подолянин Євфимій Сіцінський, досліджуючи історію рідного Поділля, а також своєї малої Батьківщини – Деражнянщини, добре розумів, що одним із шляхів виховання особистості в колі сім'ї є знання дітьми біографії батьків, історії свого роду, адже шанування пам'яті предків є головною запорукою здорової моралі сьогоднішніх та прийдешніх поколінь. Він у своєму рукописному спадку [2] залишив досить цікаві матеріали з генеалогічного дерева одного із членів цієї славної родини –

знаного літературознавця і етнолог, науково-громадського діяча, доктора філологічних наук Володимира Герасименка-Вовковинського (*15(28).07.1895 – †26.09.1984) [3], уродженця містечка Вовковинці (нині смт Деражнянського р-ну Хмельницької обл. – Авт.) [4].

Зокрема Є. Сіцінський в праці «Приходы и церкви Подольской епархии» пише, що точних відомостей про заснування Вовковинців не має [8, с. 419], але містечко вперше згадується в історичних документах 1559 р., коли польський король Сигізмунд-Август [5, с. 419] подарував земельну ділянку «Вовковий» Мацьку і Миколі Лазаренам за відбиття навали татар, які розорили село «Сатаново», що знаходилось неподалік від нинішніх Вовковинців по дорозі на Бар. На місці «Вовкового» утворилось село, яке в 1893 р. отримало статус містечка. Більше ніж $\frac{2}{3}$ його православного населення є нащадками стародавнього українського дворянського роду Вовковинських. Дипломи дворян, грамоти на землі та інші привілеї Вовковинські отримували від великих литовських князів, адже належали до стану дружинників, і польських королів, зокрема з династії Ягеллонів, за військові заслуги. Згідно з документами шляхтичі Вовковинські ведуть свій родовід від трьох братів Вовковинських: старшого брата Олександра, Іоанна і Федора (Федора). Так, від Олександра походять Подобо-Вовковинські; від Федора – Басенки, Буцни-Вовковинські, Гуди, Маленки, Плюшки, Сугаки, Худенки; а від Іоанна – Лазарени або Сали, Соломки-Вовковинські. Більшість шляхтичів Вовковинських втратили своє дворянство і стали міщанами або селянами. Шляхтичі Салови, Подоби і Сугакови-Вовковинські залишилися дворянами й володіли 2 тис десятин землі, за об'ємом свого життя майже не відрізнялися від селян, але зважаючи на свій гонор з ними не бажали вступати в родинні зв'язки [5, с. 420].

В одній із справ особового фонду Є. Сіцінського в Державному архіві Хмельницької області віднайдено цікавий документ «Родословная Подобо-Волковинских. 1462-1890», який 30 травня 1890 р. склав Станіслав Якович Таманне на підставі сімейних документів і паперів Кам'янець-Подільського дворянського депутатського зібрання для Олександра Івановича Подобо-Вовковинського, мешканця містечка Вовковинці. Згідно цього документу, свої привілеї три брати Олександр, Іоанн і Федір Вовковинські одержали в 1507 р. від польського короля Сигізмунда I на сеймі в Кракові – «за відвагу при захисті від нападів татар під час яких вони втратили не тільки все майно, але й грамоти виданні їм попередніми королями» (переклад – наш). Братам було даровано королівський маєток «Вовковинці» над річкою Згар. Маніфестами від 1761 р. і 1795 р. Ярема і його син Іван відновили свої дворянські титули Подобо-Вовковинських і права на маєток «Вовковинці», який тоді складався з наділів «Дорогоніово, Михаліково і Воротніково», які займали $\frac{1}{8}$ частину Вовковинців і мали 20 посесорів. Федір, син Івана, свій дворянський титул Подобо-Вовковинського відновив 4 грудня 1802 р. за ухвалою Кам'янець-Подільського дворянського депутатського зібрання [2, арк. 4].

Знаний філософ П. Флоренський досліджуючи розвиток самосвідомості народів, наприкінці XIX ст. писав: «Життєве завдання кожного, пізнати будову і форму свого роду, його задачу, закон його росту, критичні точки, співвідношення окремих гілок і їхні власні задачі, а на тлі всього цього – пізнати власне своє місце в роду і власну свою задачу, не індивідуальну свою, поставлену собі, а свою – як члена роду, як органа вищого цілого. Тільки за такого родового самопізнання можливе свідоме відношення до життя свого народу й до історії людства, але часто не розуміють цього і родовим самопізнанням нехтують» [6, с. 24]. П. Флоренський немовби писав про сучасну Україну, адже питання збереження і поглиблення національної самосвідомості народу, занедбаність якої є однією з причин застою. Проте віриться, що генеалогічна пам'ять, яка може відродитися лише на основі документальних джерел і родинних переказів-згадувань, розбудить нашу приспану національну гордість і гідність, і стане вагомим елементом національної ідеї, яка ставить людину на позицію переконаного патріота-державника.

Список використаних джерел та літератури:

1. Соловей В. Рід Морозових з с. Роздолівка Мурованокуриловецького району на Вінниччині / В. Соловей // Народна культура Поділля в контексті національного виховання: зб. наук. пр. – Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2004. – С. 73-79.
2. Родословная Подобо-Волковинских. 1462-1890. Подборка материалов. Сецинский Ефим Иосифович (1859-1937) – историк Каменца-Подольского и Подолии // Державний архів Хмельницької області, ф. 3333, оп. 1, спр. 39, арк. 4.
3. Архівно-слідча справа Юхима Павловича Філя // Державний архів Хмельницької області, ф. УСБУ в Хмельницькій області, № 312, 74 арк.
4. Сарана Ф.К. Герасименко Володимир Якович / Ф.К. Сарана // Українська літературна енциклопедія. – К.: Вид-во УРЕ, 1988. – Т. 1. – С. 408-409.

-
5. Приходы и церкви Подольской епархии / под ред. свящ. Евфимия Сецинского. – Біла Церква: Вид. О. Пшонківського, 2008. – XII + 996 с.
6. Марченко П. Дуже видатна людина... / П. Марченко // Україна. – 1989. – № 36. – С. 24, 3 стор. обкл.

*О. П. Григоренко,
В. А. Захар'єв*

ІГНАЦІЙ МАРХОЦЬКИЙ У КРАЄЗНАВЧІЙ СПАДЩИНІ ЄВФІМІЯ СІЦІНСЬКОГО

У статті проаналізовано діяльність графа-реформатора Ігнація Сцібор Мархоцького, який організував на рубежі XVIII-XIX ст. так звану «Миньковецьку державу» в науковій спадщині Євфимія Йосиповича Сіцинського. Акцентується увага на тому, що внесок Є.Й. Сіцинського у справу популяризації діяльності І.С. Мархоцького достойно пошановано у миньковецькому Меморіальному музеї графа-реформатора.

Ключові слова: Євфимій Сіцинський, Ігнацій Мархоцький, Поділля, краєзнавчі дослідження, Миньковецька держава, граф-реформатор, музей.

Одним із вітчизняних істориків, який чи найбільше зробив для популяризування діяльності засновника Миньковецької держави Ігнація Сцібор Мархоцького був Євфимій Йосипович Сіцинський [2, с. 7-12]. Завдяки цій патріотично налаштованій людині залишено вагомий слід про реформатора. Адже у конкретному випадку відомості про того, кого більшість дослідників та журналістів рубежу XIX-XX століть у Російській імперії продовжували вважати неадекватним і зарозумілим польським поміщиком, потрапили не у газету чи пригодницький розділ популярного журналу для дрібної буржуазії та інтелігенції, а на сторінки серйозного, можна назвати, академічного видання регіонального масштабу – «Приходы и церкви Подольской епархии» [18]. Як відомо, ця капітальна енциклопедична праця ввійшла до дев'ятого випуску «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета», головним редактором якого був Є.Й. Сіцинський.

Про Мархоцьких у ній згадано не мало не багато – 13 разів. Зауважимо, що незважаючи на діловий стиль книги та обмеженість місця, редактор видання зумів подати стисло інформацію про Ігнація Мархоцького досить об'ємно. Навіть відчувається певна симпатія до нього.

Зважаючи на тему дослідження і установу, що була замовником проекту та фінансувала втілення його в життя – керівництво Кам'янецької єпархії, Є.Й. Сіцинський сильно ризикував. Адже у 1813-1818 роках духовенство вело нещадну боротьбу з Ігнацієм Мархоцьким та запровадженим ним святом Обжинок (Церери), яке вважали антихристиянським і язичницьким [5, 20, с. 47-50].

Ось, наприклад, цитати з довідки про Миньківці у «Приходах и церквях Подольской губернии»: «...имение это в 1786 г. куплено Войцехом Мархоцким, после смерти которого в 1788 г. М. с окрестностями перешли к его племяннику Игнатию Сцибор Мархоцкому, известному чудаку первой четверти XIX в. В 1795 г. этот Игнатий Мархоцкий заявил протест против раздела Польши, объявил свои имения независимым государством и поставил на границах имений столб с надписью, что это «граница Миньковецкого государства от Российского царства»; затем стал учреждать в своих имениях какие-то древнеримские праздничества в честь Цереры, объявил себя верховным жрецом, для всех крестьян писал законы и печатал в своей типографии и т.п. Тем не менее этот владелец был благодетелем своих крепостных крестьян: он освободил их от панщины, т.е. обязательных работ, и заботился об улучшении их быта. Благодаря его заботам, М. из весьма бедного и весьма малолюдного местечка скоро разрослось в большое и многолюдное. Здесь появились суконная и бумажная фабрики и мельницы, типография, бесплатная больница с двумя хорошими врачами. За свои чудачества, особенно утверждение языческих празднеств, Мархоцкий был судим и даже попал в тюрьму, затем освобожден; умер в 1827 г. Имения перешли его сыну, а затем конфискованы в 1836 г. (впрочем, часть имений была возвращена его наследникам Стадницким). Приход состоял и состоит из м. Миньковец и следующих деревень: Антоновки, Кружковец, Городыск, Заречья, Мыслибор, Мархоциц и Веселой» [18, с. 968].

Очевидно, що провести такий текст у книгу вдалося лише завдяки певній словесній еквілібристиці і напускному акценті на пануючій у суспільстві думці про графа і його нестандартності. Але з якою переконаністю тут представлено головне – результати економічного та суспільного прогресу привнесеного Ігнацієм Мархоцьким в цей, висловлюючись сучасним терміном, депресивний регіон. Заради цього редак-

тор навіть опустил дуже важливий факт за темою довідки, себто того, що пов'язано з церковним життям приходу. Наприкінці XVIII ст. І. Мархоцький розібрав приміщення старих церков у селах Антонівка та Кружківці і, очевидно, з позиції притаманних йому раціоналізму та економності, бо села, на той час були не надто людними, не відбудував їх до своєї смерті. Навіть незважаючи на те, що справа була на контролі у єпархіального керівництва та самого сенату, і ті вимагали їх відбудови [5].

Аналізуючи повідомлення у «Приходах и церквях Подольской епархии», зауважимо, що вісім із 13 згадок, вказують на приналежність населених пунктів до Мархоцьких. Конкретніше: село Отроков – «Отроков входил некогда в состав Миньковецкого имения Мархоцких» [18, с. 969]. Село Велика Побійна – «принадлежала к Миньковецкому имению Мархоцких и в 1831 г. конфискована вместе с другими имениями» [18, с. 970]. Село Мала Побіянка – «так же, как и Побойна, принадлежала некогда Мархоцким, а затем была конфискована» [18, с. 970]. Село Сивороги – «во второй половине XVIII в. принадлежала к имениям Мархоцких» [18, с. 970]. Село Тимків – «Т. в исторических документах встречается с XVI в. и входил в состав Миньковецкого имения» [18, с. 973]. Село Бучая – «владельцем той местности Мархоцким, известным устройтелем «Миньковецкого панства» (государства)» [18, с. 962]. Село Маліївці – «Затем М. принадлежали Туркулам и Мархоцким. У Войцеха Мархоцкого М. куплены в XVIII в. Яном-Онуфрием Орловским» [18, с. 947]. Містечко Ярмолинці – «В 1772 году Ярмолинцы переходят в собственность нового владельца – Мархоцкого, от которого затем приобретает Ярмолинцы Адам Орловский, в роде которого местечко Ярмолинцы и удержалось, наконец, до последнего времени» [18, с. 858]. І навіть село Шутнівці під губернським Кам'янцем – «В начале XIX в. она принадлежала майору Мархоцкому, дочь которого внесла это имение, как приданное, в род Мнишков, которым принадлежит и ныне» [18, с. 410].

Якщо все вище перераховане для тих, хто захоплюється Мархоцькими, відоме за текстом історичного нарису Д-ра Антонія (себто, лікаря-краєзнавця Юзефа Ролле) «Граф Редукс» [6], то дві інформації, що стосуються православних церков, цікаві не лише тим, що до їх появи мають безпосереднє відношення Мархоцькі. Судить самі. Наприклад, у Отрокові – «Нынешняя приходская церковь существует с 1807 г.; построена из камня владельцем Игн. Мархоцким. Престол в честь Св. Параскевы Сербской (14 окт.). Храм имеет форму костела (без купола)» [18, с. 969]. А у довідці про с.Тимків завдяки Мархоцьким знаходимо свідчення про сусіднє сільце Притулівка – «В приходе есть еще и другой храм (также каменный), построенный в 1895 году графом Людвигом Мархоцким (на его средства) в приселке Притулии, на кладбище, в честь Зачатия св. Анны, матери Пресв. Богородицы» [18, с. 973].

Однак, ще більше конструктивної інформації дізнаємося з довідки про Сивороги. «Приход, кроме Сиворог, состоит из деревни Сциборы и Катериновки. Там, где ныне расположена дер. Сциборы, первоначально было только два здания: для почты и для корчмы и две лачужки для сторожей. Это поселение имеет другое название, употребляемое крестьянами, – «Сиворогская почта». Впоследствии, по желанию владельца этих мест графа Мархоцкого, местность по обе стороны дороги заселена и этому приселку дано название «Сциборы» в память родового наименования владельца «Сцибор-Мархоцкого». Дер. Катериновка получила свое начало почти одновременно с Сциборами. Первые жители были выходцы из великорусских губерний – старообрядцы» [18, с. 971]. І цілком унікальним є вказаний Є.Й. Сіцінським у довідці про Бучаю факт – «Приход состоит, кроме с. Бучая, из дер. Загорян и маленького приселка Сандолины или собств. Санкт-Долины, последнее название дано владельцем той местности Мархоцким, известным устройтелем «Миньковецкого панства» (государства)» [18, с. 962]. Про це ніхто з тих, хто торкався життя та діяльності І. Мархоцького до часу виходу твору Є.Й. Сіцінського не писав доти. Оригінальний також інший вищенаведений автором факт, нібито після смерті Ігнація Мархоцького «Имения перешли его сыну, а затем конфискованы в 1836 г. (впрочем, часть имений была возвращена его наследникам Стадницким)». Навіть і через 100 років після публікації цієї праці ще ніхто не спробував з'ясувати чи це дійсно було так, чи таке твердження про родинні стосунки Мархоцьких і Стадницьких хибне. Це питання залишається відкритим і тема перспективна для бажаючих підтвердити чи спростувати думку подільського Геродота.

Залишається жалкувати, що через об'єктивні обставини, а саме: початок Першої світової війни – очолений Є.Й. Сіцінським колектив не зміг випустити 13-ий та подальші томи «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета». В ньому мали бути розлогі нариси про населенні пункти теперішніх Дунаєвецького та Новоушицького районів, зокрема, і тих, що входили до складу «Миньковецької держави», як до цього у 11-12 томах були опубліковані дані про Кам'янецький та половину Ушицького повітів. Можна лише уявити, скільки цінної інформації про Ігнація Мархоцького безповоротно втрачено.

Говоримо про це впевнено, бо твердо знаємо, що Є.Й. Сіцінський, як ніхто інший, повно володів цією темою. Саме він був одним із засновників, а потім очолював Кам'янецьке давньосховище, плідно займався наповненням його документами та іншими раритетами.

Принаймні, про його глибоку компетентність у справах графа-реформатора свідчить уродженець Поділля, науковець Кость Копержинський в фольклорному дослідженні «Обжинки», частина якого безпосередньо присвячена дійству, що протягом майже трьох десятиліть проводив у «Миньковецькій державі» її засновник.

Там дослідник дякує Євфимію Йосиповичу за допомогу у написанні книги такими словами: «Висловлюємо подяку проф. Є.О. Сіцінському за бібліографічні вказівки що до Мархоцького» [13, с. 31].

Цей епізод побічно проілюстрував та підсилив сучасний подільський історик В.О. Савчук у статті «Інтелігенція Кам'янець-Подільського регіону в контексті історико-краєзнавчого руху 20-их років ХХ ст.». Повідомивши, що 6 червня 1925 року Президія Всеукраїнської академії наук (ВУАН) затвердила статут Кам'янець-Подільського наукового товариства, яке очолив О.М. Полонський, він додав, що заступником керівника обрали Є.Й. Сіцінського, ученим секретарем – В.С. Зборовця, і що поява товариства відкрила можливості для наукової праці всіх бажаючих, адже лише початкова кількість членів товариства склала близько 70 осіб.

Дослідник зауважив, «характерним було й те, що в його роботі, поряд з місцевими поціновувачами, брали участь і фахівці інших міст. На засіданнях товариства вже влітку 1925 року виголошувалися доповіді В.П. Храневича – «Фауна Поділля»; П.О. Богацького – «Флора Поділля у порівнянні з кримською»; Є.Й. Сіцінського – «Завдання наукового товариства з краєзнавства»; В.Є. Свідзінського – «Події в Подільських селах 1917-1918 рр.»; О.Б. Курило (м. Київ) – «Методика запису говірок»; К.О. Копержинського (м. Ленінград) – «Старослов'янські обряди при обжинках»; В.Я. Герасименка (м. Одеса) – «Кармелюк у народній словесності». Плідну роботу демонстрували Кам'янець-Подільські історико-археологічний і природничий музеї. Вони здобули визнання громадськості та стали невід'ємною частиною історико-краєзнавчого життя, зокрема, і культурного взагалі. Тільки в 1925 році, завдяки ініціативі громадських прихильників, колекції історико-краєзнавчого музею збагатилися порцеляною українських фабрик Межигір'я, Баранівки. З'явилися унікальні речі з гутного скла, кілька стародруків місцевої Миньковецької друкарні кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст.» [19, с. 240-247].

Таким чином, працюючи над своїм дослідженням, К. Копержинський, особисто зустрічався в Кам'янці з Є.Й. Сіцінським і за його безпосередньої допомоги копіював сторінки представлених ним книг дореволюційних авторів, які згадували про І. Мархоцького; працював з документами окружного архівного управління, що стосуються Миньковецької держави, колишнім архівом Подільської духовної Консисторії у Кам'янецькому історико-археологічному музеї та ознайомився зі змістом вищезгаданих музейних експонатів.

Отже, документально доведено, що діяльність Є.Й. Сіцінського тісно пов'язана з Ігнацієм Мархоцьким та представниками його роду, принаймні, з середини 90-х років ХІХ до середини 20-х років ХХ століть.

Ігнацій Сцібор Мархоцький народився 1749 р. у м. Тарноруда на Збручі [9, с. 93-95]. Батько його мав три села у Сквирському повіті на Київщині, але за нез'ясованими поки що обставинами, чомусь змушений був працювати писарем у місцевого поміщика. До того ж, і він, і дружина рано померли. Відтак, сиротами став опікуватися бездітний дядько Войцех [1, с. 256].

Ігнацій Мархоцький не міг знайти згоди з опікуном, тому, коли став повнолітнім, той відправив його на службу в пруську армію. Там юнак за 4 роки дослужився до капітана, перечитав чимало книг з філософії та історії людства, і на вимогу хворого дядька, який був схильний до перебільшень, особливо у плані власного здоров'я, повернувся на Поділля. Однак, той невдовзі одужав, і відставний офіцер подався до Варшави.

Маючи талант до музики, він викладав її основи дітям місцевих багатіїв. Якось познайомився з донькою королівського кондитера італійського походження Евою Руффо, яку сильно покохав і називав «римською патриціанкою». Закохані поборалися і приїхали зі своєю радістю до дядька.

Проте Войцеху Мархоцькому такий вибір не сподобався, бо він мав намір одружити племінника на багатій польській католичці, і молода родина змушена була перебраться до Кам'янець-Подільського, де голова сім'ї заробляв на життя службою у військовому гарнізоні. Там і застала Ігнація звістка про смерть дядька. І хоч небіжчик в останні місяці робив все можливе, щоб позбавити племінника спадку, того ж 1788 р. останній владнав усі юридичні моменти і став єдиним власником «Миньковецького ключа» – містечка та 12 сіл. Тоді й взявся за омріяні реформи.

Найперше, він 1 січня 1791 р. затвердив «Право міста Миньківці», яким надавалися рівні повноваження представникам різних вірувань та національностей, що тут мешкали. Відчувши свободу вибору та

ініціативи, міщани стали швидкими темпами розвивати економіку містечка. Тут запрацювали дві суконні фабрики, фабрика байкової тканини, фабрика анісової олії, майстерня, де виготовляли та ремонтували карети, цегельне та черепичне виробництва, гончарня, вапнярка і, навіть, папірня [15, с. 82-83]. Остання дозволила І. Мархоцькому відкрити власну друкарню, в якій, зокрема, надрукований перший переклад «Гамлета» польською мовою [3, с. 97-98]. З дозволу графа свою друкарню організували і євреї [7].

За Мархоцького в центрі міста збудували башту з найточнішими на Поділлі вагами та різними еталонами. Крім того граф відкрив для громадян «Миньковецької держави» аптеку, лікарню, школи, музичну академію [6].

В останні для Речі Посполитої роки І. Мархоцький був військово-цивільним комісаром Подільського воєводства, провів якісну лоцію Дністра, запропонував чітку систему перепису населення. Як патріот своєї держави, спочатку він виступав проти Торговицької конференції і навіть написав для короля проект «достойної загибелі Польщі». Але зрозумівши, що боротьба марна, після другого її поділу 1793 р. присягнув на вірність Катерині II. Це, однак, не завадило йому встановити на межах володінь щити з написами «Кордон «Миньковецького панства» та «Панства Російського» і «Кордон «Миньковецького панства» та «Панства Австрійського» [12].

Згодом Ігнацій Мархоцький запровадив реформи і на селі. 1795 р. відмінив дармовизну – десятину та інші податі, а 2 січня 1804 р. – панщину і уклав з підданими офіційний документ «Закони землеробів» [1].

Ігнацій Мархоцький і його «держави» були славні ще й своїми святами. Взимку тут урочисто відзначали день затвердження «Права міста Миньковець», весною – так зване Гайове свято, а влітку – 15 серпня – обжинки. Останнє залишилося в архівних документах під назвою Свято Церери. То було величне театралізоване дійство, в якому були задіяні тисячі місцевих людей: селян, міщан, шляхтичів, священнослужителів і сотні гостей, серед яких і представники тодішньої подільської влади [11, с. 89-104; 17, с. 78-98]. У 1813-18 рр. через нібито язичницький характер його забороняли, за це Ігнацій Мархоцький навіть потрапив до в'язниці, однак згодом дозволили. І ще майже десятиліття всі тішились з того, бо організатор свята мав до такого талант [8, с. 55-75].

Як людина, що мала ідеальний художній смак, Ігнацій Мархоцький облюбував красиві місцини Миньковеччини і облаштував там свої чотири резиденції [10, с.53-74]. Наприклад, зимову – Лицарський замок, який розташовував на околиці Миньковець, на горі, що назвав на французький манер Бельмонтом (Дивовижною горою) [16, с. 77-80]. Тут же знаходилися головний суд, архів та друкарня.

У Отрокові графу сподобався мис при з'єднанні долин річок Отроківка та Ушиця [21, с. 13-14]. Тут на його замовлення збудували будинок в стилі середньовічного замку – весняну резиденцію з бібліотекою, залом для балів, великими підвалами. На найвищій вежі встановили великого залізного флюгера, який блищав і виднівся здалеку. На схилах нижче замку фахівці заклали парк під назвою Біловежа. Туди, а заодно, до осінньої резиденції у Притулівці через красиву велику арку, яка збереглася і нині, вела брукована дорога. Нею ж можна було потрапити у так звані «Сади (Салони) Притулії» – місцину з дзвінками струмками, водопадами, таємничими печерами і скелями, альтанкою, лавками в заростях бузку та різних дивовижних для цього краю кущів, берізок, кленів і карпатських буків [14]. Все це, незважаючи на запус-тіння, вражає й дотепер.

Четверта – літня резиденція розташовувалася у Великій Побійні [6, 1]. На жаль, час і люди не пощадили її. «Перші ж бо стануть останніми!» – мовиться в Біблії.

Ініціатор розквіту Миньковеччини покинув цей світ у березні 1827 року, залишивши започатковане ним громадянам «держави» та сину Каролу, котрий відповідно до заповіту та й поклику серця ретельно дотримувався традицій, але 1836 р. через патріотичні поривання засланий до Сибіру [1].

«Золоті роки» минули. Втім ще не одне покоління згадувало добрим словом і батька, і сина. Наприклад, Д-р Антоній (Юзеф Ролле), побувавши у Миньківцях на початку 80-х років XIX ст. здивувався тому, що місцеві жителі продовжують підтримувати в належному стані антуражні будиночки на крутих схилах долини річки Ушиці [6]. Їх до цього ніхто не примушував. Просто їм настільки запала краса, якою наповнювали їхню буденність ці «видумки» давно померлого графа.

Є.Й. Сіцінський в своїй праці «Приходи и церкви Подольской епархии» проявляє доброзичливе ставлення до ініціатора та реалізатора найбільш видовищного експерименту кінця XVIII – першої третини XIX століть на Поділлі, сюжет якого навіть у сухому науковому зрізі – чудова основа для захоплюючого пригодницького роману. Внесок Євфимія Сіцінського у популяризацію діяльності Ігнація Мархоцького та його Миньковецької держави достойно вшановано в миньковецькому Меморіальному музеї графа-реформатора Ігнація Мархоцького [4, с. 96-98]. У другому залі на чільному місці там встановлено портрет

цього видатного поділлєзнавця, а також копії сторінок з його «Приходов и церков Подольской епархии». Про нього обов'язково згадують працівники музею, проводячи екскурсії для відвідувачів. Хай ще одним визнанням його достойного служіння мархоцькознавству буде і ця стаття.

Список використаних джерел та літератури:

1. Aftanazy R. Dzieje rezydencje na dawnych kresach Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1996. – Т. IX. – S. 255-265.
2. Баженов Л. Граф Ігнатій Мархоцький у зарубіжній та українській історіографії XIX-поч. XXI ст. / Л.В. Баженов // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Миньківці на Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 7-12.
3. Гарбузюк М. Перші постанови «Гамлета» В.Шекспіра на території України (кінець XVIII – початок XIX ст.) / М. Гарбузюк // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Івано-Франківськ, 2010. – Т. 2. – С. 97-98.
4. Григоренко О.П. Ім'я графа-реформатора Ігнація Сцибор Мархоцького і новий цікавий та змістовний екскурсійний маршрут на півдні Хмельниччини / О.П. Григоренко, В.А. Захар'єв // Проблеми туристичної галузі України: здобутки, стан, перспективи: зб. пр. за матер. засідання наук. симпозиуму. – Кам'янець-Подільський, 2014. – С. 96-98.
5. Державний архів Вінницької області, ф. 470, оп. 1, спр.46; Державний архів Хмельницької області, ф. 120, оп. 1, спр. 330; ф. 227, оп. 1, спр. 825, 1003.
6. Д-р Антоній (Юзеф Ролле). Граф Редукс / переклад з польської Василя Ганущака. – Дрогобич, 2008. – 81 с.
7. Dubiecki M. Na kresach i zakresami. – К., 1914. – 178 s.
8. Евтихийев Е. Миньковецкое государство (Новое слово. – 1913. – № 3. – С. 34-52) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013. – Т. 5. – С. 55-75.
9. Захар'єв В. Коли ж насправді народився Ігнацій Сцибор-Мархоцький? / В. Захар'єв // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Миньківці на Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 93-95.
10. Захар'єв В. Минуле та сучасне архітектурних пам'яток Миньковецької держави графа-реформатора Ігнація Мархоцького / В. Захар'єв // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2011. – Т. 3. – С. 53-74.
11. Ковальський Ф. Спогади. Щоденник. – К., 1859. – Т. 2. (Витяги. Переклад П.Даниляка) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2011. – Т. 3. – С. 89-104.
12. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник / В. Колесник. – Вінниця, 2007. – С. 404-408.
13. Копержинський К. Обжинки / К. Копержинський. – Одеса, 1926. – С. 29-59.
14. Marchotiana. Pisma i listy Ignacego Scibora Marchockiego. – Відділ рукописів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. – Збірка документів з бібліотеки Оссолинських, ф. 5, оп.1, №4039/III.
15. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne historyczne opisanie gubernii Podolskiej. – 1820, s. 263-264. (Витяги. Переклад Л.Дзіндяловської) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2011. – Т. 3. – С. 82-83.
16. Михайловський Я. Бельмонт: минуле і сучасність / Я. Михайловський // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Миньківці на Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 77-80.
17. О.Л. Праздник Цереры. Из воспоминаний польского шляхтича о событиях в Юго-Западном крае 1819-1824 гг. (Киевская старовина, 1897, декабрь, С. 312-331) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Хмельницький, 2013. – Т. 5. – С. 78-98.
18. Приходы и церкви Подольской епархии. Под редакцией священника Евфимия Сецинского // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1901. – Вып. IX. – 1064 с.
19. Савчук В.О. Інтелігенція Кам'янець-Подільського регіону в контексті історико-краєзнавчого руху 20-х років XX ст. / В.О. Савчук // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Вип. 1. – С. 240-247.
20. Слободянюк П. Документи державного архіву Хмельницької області як джерело дослідження Миньковецької держави / П. Слободянюк // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Миньківці на Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 47-50.
21. Urbański A. Memento kresowe / A. Urbański. – Warszawa, 1929. – S. 13-14.

Д.І. ЯВОРНИЦЬКИЙ І Є.Й. СІЦІНСЬКИЙ – ПОДВИЖНИКИ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ¹

Розглядаються творчі зв'язки і взаємовідносини двох українських засновників музеїв Д.І. Яворницького і Є.Й. Сіцинського.

Ключові слова: музей, Катеринослав-Дніпропетровськ, Кам'янець-Подільський, Київ, Вінниця, Д.І. Яворницький, Є.Й. Сіцинський.

«Подвижники нужны как солнце. Составляя самый поэтический и жизнерадостный элемент общества, они возбуждают, утешают и облагораживают. Их личности – это живые документы, указывающие обществу, что ... есть еще люди подвига, веры и ясно сознанный цели».

А.П. Чехов

Вони були ровесниками. Народилися восени в різних кінцях України в сім'ях церковнослужителів, навчалися в духовних закладах. Рано, ще на студентській лаві, розпочали займатись збиранням фольклорних та етнографічних матеріалів. Згодом ці ентузіасти, вивчаючи побут, звичаї та історію українського народу, стали знаними вченими і засновниками музеїв. Мова йтиме про Д.І. Яворницького та Є.Й. Сіцинського. Саме на таких одержимих і фанатично відданих своїй справі подвижниках держиться світ.

Музей (грецьке *museion* – храм муз) – місце, присвячене дев'яти музам, дочкам богині Мнемозіни, покровительницям поезії, мистецтв і наук.

Найперші згадки з писемних джерел і археології про збирання своєрідних колекцій та зібрання різних цінностей відносяться до III тисячоліття до нашої ери [13, с. 13].

Першим дореволюційним музеєм на Україні був відкритий у 1806 р. в Миколаєві, у 1811 р. – Феодосійський музей старожитностей, у 1825 р. – Одеський, у 1826 р. – Керченський.

У першій половині XIX ст. на Україні виникають університетські музеї. Зокрема, в 1807 р. завдячуючи зусиллям відомого громадського діяча В.Н. Каразіна (1773-1842) – вченого, винахідника, ініціатора заснування в 1805 р. Харківського університету при ньому відкрито ряд музеїв – Археологічний, Зоологічний, Мінералогічний, Музей образотворчих мистецтв. Перший ректор Київського університету ботанік та історик М.О. Максимович (1804-1873) сприяв створенню Музею старожитностей, Нумізматичного, Образотворчих мистецтв та Зоологічного музею, які почали функціонувати в 1834-1837 роках [13, с. 19].

У 1839 р. за ініціативи М.Н. Мурзакевича (1806-1883), Д.М. Княжевича (1788-1844), А.Я. Фарба (1789-1863) в Одесі засновується Одеське товариство історії і старожитностей і при ньому Археологічного музею [18, с. 17]. У 1847 р. правитель канцелярії Новоросійського генерал-губернатора таємний радник А.Я. Фарб призначається катеринославським цивільним губернатором [4, с. 237]. У 1849 р. в приміщенні дворянського зібрання (Палац Г.О. Потьомкіна (1739-1791) відкривається Музей древностей Катеринославської губернії [12, с. 78]. Експонатами першого громадського музею стали знахідки із розкопаних курганів губернії, древньоєгипетських та керченських поховань, кам'яні баби, нумізматичні колекції і т.п. із зібрань засновників музею А.Я. Фабра, директора класичної гімназії Я.Д. Грахова та інших колекціонерів [25, с. 76]. У ньому були представлені флора і фауна краю.

Сучасні «Екатеринославские губернские ведомости» писали: «Назначением «музеуму» было «хранить различные исторические и археологические редкости, чтобы каждый мог найти оные в музее и ознакомиться с ними».

Громадський музей існував на добровільні пожертвування, власного приміщення не мав, перебував у класичній гімназії, потім у Потьомкінському палаці. У другій половині XIX ст. зростає інтерес громадськості до історії своєї малої Батьківщини і сприяє зростанню кількості регіональних музеїв в різних кінцях України.

Знаний сьогодні Дніпропетровський державний історичний музей ім. Д.І. Яворницького до свого визнання пройшов довгий шлях. У його створенні переплелися долі і колекції багатьох безкорисливих ентузіастів і подвижників служіння історії. З часом «Музей древностей Катеринославської губернії» закинутий

¹ Автори висловлюють щирю подяку к. і. н. доценту Хмельницького національного університету Дячку Валерію Васильовичу за надану методичну допомогу при написанні статті.

і забутий. На ниву колекціонування виступають нові люди. Перше місце серед них на Катеринославщині по праву належить О.М. Полю та Д.І. Яворницькому.

Олексій Миколайович Поль (1832-1890) походив по материнській лінії з відомих козацько-старшинських родів Полуботків і Полетик. Закладені ще в ранньому дитинстві зерна тяги до історії свого роду з часом переросли в стійку цікавість до минулого свого краю. Випускник правничого факультету Дерптського університету зі ступенем кандидата дипломатичних наук, успішний сільський господар, підприємець, громадський, культурний і земський діяч, юрист, педагог, історик, археолог, нумізмат, меценат, колекціонер і краєзнавець [14]. О.М. Поль – піонер розвитку гірничої промисловості і залізничного будівництва. Він перетворив Катеринославщину на центр гірничодобувної та металургійної промисловості. Завдячуючи йому залізниця з'єднала Криворізький залізорудний район із Донецьким вугільним басейном.

Серед безлічі турбот знаходив час займатися історією, археологією, збиранням колекцій старожитностей, писати наукові статті, відвідувати археологічні з'їзди. У 1883 р. розпочалося знайомство і плідна співпраця О.М. Поля із таким же самим невгамованим шукачем історичних пам'яток, випускником Харківського університету Дмитром Івановичем Яворницьким [10, с. 169]. Обоє займалися археологічними розкопками, які фінансував О.М. Поль.

Вперше своє зібрання старожитностей меценат виставив у своєму будинку в Катеринославі. 20 червня 1884 р. він писав Дмитру Івановичу в Харків: «Дорогой козаче! Уведомляю Вас, что вчера посетили мой музей три козака: Василевский, Александров, и еще один, по фамилии мне неизвестный» [10, с. 261]. Хто ж вони були? Першим козаком був відомий український художник із Харківщини Сергій Іванович Василевський (1854-1917), співець української природи і звитяжних запорожців, автор широко відомих полотен «Козача левада», «Дніпровські плавні», «Дума про трьох братів», «Козаки в степу», «Запорожець в розвідці» та ін. Александров – член Харківської громади в 1880-1890 роках.

За 13 років колекціонер зібрав 4774 експонати різних епох. Серед них була значна кількість дуже цінних запорізьких старожитностей [6, с. 794-797]. Після смерті О.М. Поля в 1890 р. збірка була передана Катеринославу.

Дмитро Іванович Яворницький стає незаперечним і авторитетним збирачем старожитностей і науковцем, із часом академік, археограф, історик, етнограф, фольклорист, археолог, лексикограф, музеєзнавець, письменник. Походив із родини сільського псаломщика збіднілого дворянського роду. Народився 25 жовтня 1855 р. с. Сонцівка (нині Борисівка Харківського району Харківської обл.). Навчався в Харківських повітовому училищі, семінарії і університеті на історико-філологічному факультеті. Після закінчення університету в 1881 р. залишений позаштатним стипендіатом для підготовки до професорського звання. Ще в студентські роки залучився до наукової роботи, збирає і вивчає фольклорні та етнографічні матеріали, археологічні знахідки та різні старожитності.

У 1884 р. в Одесі проходив VI археологічний з'їзд. На ньому відбулася зустріч двох неординарних людей – молодого випускника університету і викладача гімназії Д.І. Яворницького і студента Київської духовної академії Євфимія Йосиповича Сіцинського, майбутніх засновників музеїв. Про цю незабутню для подолянина подію він згадував через 44 роки. 9 вересня 1928 р. Євфимій Йосипович писав із Кам'янця-Подільського в Дніпропетровськ: «Високо поважний Дмитро Іванович! ... А дуже хотів би я побачитись з Вами та побачити Ваш музей запорожської старовини. Я пам'ятаю Вас ще з часу археологічного з'їзду в Одесі 1884 р., коли Ви ходили на перев'язі. Тоді я був ще студентом і на свої гроші, що я заробив малюючи образи (ікони – авт.) поїхав до Одеси на з'їзд. Там я захоплювався Вашими докладами, яких більшу частину Ви розповідали українською мовою (під соусом «оце так розповідав якийсь-то там дід»)). Хоч під такою прикрасою можна було почути українську мову, яку на всіх рос[ійських] археологічних з'їздах не допускали, а ні-ні! З великою приємністю згадую я цей Одеський з'їзд і Ваші доклади-оповідання» [7, с. 482].

Цей лист – яскраве свідчення дружніх, людських взаємовідносин двох велетів духовності українського народу, глибокої і щирої поваги та визнання заслуг один одного на науковій та музеєзнавчій ниві. Підкреслюємо – враження від зустрічі через 44 роки!

Чи зустрічалися вони пізніше? Невідомо. Знаємо тільки про зацікавленість Є.Й. Сіцинського Катеринославщиною, яке відобразилось в роботах (рецензіях): «Століття св. церкви в містечку Котовці Новомосковського повіту Катеринославської єпархії», «Століття Успенської церкви м. Катеринослава», «Краткие сведения об архиве Самарского Пустынно-Николаевского монастыря», «Про розкопки скіфських могил біля села Башмачки Катеринославського повіту в 1897 р.», «Краткие исторические сведения об Екатеринославской духовной семинарии», «К программе историко-статистического описания Екатеринославской епархии».

1880-1890 роки стали для Дмитра Івановича періодом інтенсивного та творчого зростання. На сторінках «Киевской старины», «Исторического вестника», багатьох газет публікувалися роботи з історії запорізького козацтва та Придніпров'я. Найголовніші твори: «Топографический очерк Запорожья», «Последний кошевой атаман Петр Иванович Калнышевский», «Запорожье в остатках старины и преданиях», «Сборник материалов для истории запорожских козаков», «Переправы через днепровские пороги», «Очерки по истории запорожских козаков и Новороссийского края», «Вольности запорожских козаков», «История запорожских козаков», «Иван Дмитриевич Сирко», «По следам запорожцев», «Из украинской старины», «Источники для истории запорожских козаков» та багато інших [3, с. 261-269]. За даними дослідниці М.М. Шубравської відомо 210 праць вченого [26, с. 234].

Величезне творче навантаження посилювалось підготовкою і здачею циклу із чотирьох екзаменів при Варшавському університеті на звання магістра російської історії. Здача продовжувалась тривалий час. Розпочалася восени 1895, а закінчилась на початку 1896 р. [1, с. 47]. Восени 1896 р. Д.І. Яворницький за сприянням відомого історика В.О. Ключевського (1841-1911) стає приват-доцентом Московського університету. Диплом магістра дозволив одержати звання професора. Стан здоров'я вимагав зміни північного клімату на південний. Проте жодних зачіпок для цього не було. Несподівано вони з'явилися.

9 травня 1901 року Катеринославське наукове товариство вперше офіційно порушило питання про відкриття в Катеринославі обласного музею ім. О.М. Поля. Ідею підтримав губернатор генерал-лейтенант Генерального штабу Ф.Е. Келлер та професор Московського університету Д.І. Яворницький, який неодноразово про це виступав у пресі і пожертвував майбутньому закладу зібрану унікальну колекцію старожитностей. Це ж зробили професор Київського університету святого Володимира В.Б. Антонович (1834-1908) та його дружина історик і археолог К.М. Мельник-Антонович (1859-1942) [10, с. 261]. Подарували свої зібрання катеринославці Е.А. Акінфієва, Гегело, Чайкін. Професор Гуров і П'ятницький внесли збірки гірничих порід [11, с. 12].

Катеринославська губернська управа запросила на посаду директора професора Московського університету Д.І. Яворницького [19, с. 24]. 6 травня 1902 р. відбулося урочисте відкриття обласного музею ім. О.М. Поля в приміщенні Катеринославського комерційного училища [15, с. 936]. Директор з усією притаманною йому енергією взявся за створення музею [16, с. 513]. Д.І. Яворницький, переїхавши із Москви в Катеринослав, працює директором музею до 1933 року. Подвижник будує приміщення музею, проводить у Катеринославі в 1905 р. XIII археологічний з'їзд, на якому, без сумніву, знову зустрілись ці дві видатні особи – Д.І. Яворницький і Є.Й. Сіцинський, обстежує всі історичні місцевості Катеринославщини, проводить археологічні розкопки, збирає стародруки, рукописи, карти, плани, старовинний одяг, медалі, монети і т. п. Він зібрав понад 85 тис. експонатів для музею. Як археолог розкопав близько 200 могил (курганів) [9, с. 195].

На Поділлі самовіддано трудився побратим козацького батька Євфимій Йосипович Сіцинський: історик, археолог, бібліограф, музеєзнавець, церковний, релігійний і просвітницький діяч, педагог, член наукових товариств Києва, Львова, Москви і Кам'янця-Подільського.

Життя і багатогранна діяльність Є.Й. Сіцинського привертала увагу багатьох дослідників. Та справжній прорив і науковий подвиг здійснив блискучий дослідник багатьох проблем історії Поділля, кандидат історичних наук, доцент Хмельницького Інституту МАУП, заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника «Межибіж» Анатолій Михайлович Трембіцький. У 2009 р. побачила світ монографія «Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність». Автор провів величезну евристично-археографічну роботу, виявив і вперше ввів до наукового обігу архівні матеріали, в т. ч. із власного сімейного архіву з рукописами Є.Й. Сіцинського. А.М. Трембіцький виявив, вивчив і критично проаналізував практично все написане про Є.Й. Сіцинського. Про наукову прискіпливість автора монографії свідчить хоча б те, що список використаних джерел сягає 842 найменувань.

Є.Й. Сіцинський народився 15 жовтня 1859 року в с. Мазники Летичівського повіту Подільської губернії в сім'ї священика. Шість поколінь його предків присвятили життя служінню Богу і людям. Продовжив сімейну традицію і Євфимій. Освіту здобув у подільських духовних навчальних закладах: сільській церковнопарафіяльній школі, епархіальному училищі і семінарії. Мрію про університет перекреслив указ 1879 р. – семінаристи мали здавати екзамен за повний курс класичної гімназії. Тому залишилась тільки духовна академія. Студент був веселим і дотепним, влучно в канву розмови вплітав дотепне українське слівце. Всебічно обдарований юнак добре малював (навіть ікони), грав на скрипці, займався фотографією, самотужки вивчив чеську і польську мови, зробив переклади деяких праць подільського історика, лікаря, доктора медицини Й.Й. Ролле (1830-1894).

Закінчивши в 1885 р. церковно-історичне відділення Київської духовної академії, випускник одержав направлення на роботу вчителем у м. Бахмут (нині Артемівськ) Катеринославської губ. Займатися збиранням фольклору і етнографічного матеріалу став ще навчаючись в семінарії. Тоді ж була надрукована його перша розвідка. У 1889 р. Євфимій Йосипович повертається на Поділля, розпочинає дослідження печер Бакоти сам, потім спільно з В.Б. Антоновичем. За результатами досліджень написав статтю «Бакота – древня столица Понизья».

Є.Й. Сіцінський – активний член Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, проводить численні археологічні дослідження, збирає велику кількість старожитностей, які могли б стати цінними музейними експонатами для музею, який ще не існував. Саме він був відкривачем з товаришами трипільської кераміки в Луці-Врублівецькій [22, с. 300-310]. Ним були виявлені, обстежені і взяті на облік 21 пам'ятка трипільської культури [23, с. 112].

29 жовтня 1889 р. на засіданні Подільського єпархіального історико-статистичного комітету повідомлено про створення комісії з організації церковного Давньосховища. 30 січня 1890 р. було відкрито перший на Поділлі історичний музей з архівом, бібліотекою і приміщенням для зберігання експонатів. Директором обрали В. Якубовича, секретарем Є.Й. Сіцінського. З 1890 р. і по 1922 рік він керував музеєм, засновником якого був [17, с. 2845]. Саме він написав проект статуту музею. Після його затвердження Комітетом, музей через брак власного приміщення розмістився в Казанському соборі і став швидко поповнюватись експонатами.

Є.Й. Сіцінський продовжував самостійно досліджувати Бакоту. Влітку 1891 р. прибув В.Б. Антонович. Разом із директором музею вони продовжили дослідження літописного міста. Відомий київський професор став вчителем археології для ентузіаста [20, с. 139]. Успіхи ентузіаста були належно оцінені. Його обирають членом-коресподентом Імператорського археологічного товариства, делегують на XI Археологічний з'їзд 1899 р. в Києві, XII – 1902 р. в Харкові, XIII – 1905 р. в Катеринославі, XIV – 1908 р. в Чернігові. Виникає питання – чи був Є.Й. Сіцінський в Катеринославі і чи зустрічався із своїм побратимом Д.І. Яворницьким. На наш погляд був. Правда, в силу різних обставин не всі делегати могли прибути на з'їзд. Про це вони завчасно повідомляли: «Доложены письма и телеграммы проф. Н.П. Кондакова (Петербург), проф. Д.Н. Анучина (Москва), А.Н. Нарцева (Тамбов), В.М. Сысоева (Екатеринодар), проф. Э.Р. фон Штерна (Одесса) с выражением сожаления о невозможности приехать...» [16, с. 21]. Серед названих відмовників прізвища Є.Й. Сіцінського немає. Отже, він був у Катеринославі.

Завдячуючи енергії директора, музей значно поповнював свої фонди. Якщо в 1896 р. Давньосховище мало 862 книги, 69 рукописів, то вже в 1909 р. нараховувало 7684 писемних і речових пам'яток історії та культури, понад 2 тис. оригінальних документів різного походження і змісту. Євфимій Йосипович перетворив «церковне Давньосховище» на світський музей. Культурно-освітній заклад став одним із найкращих в дореволюційній Росії. Брак власного приміщення змушував музей міняти місця розташування. У 1903 р. він перейшов із Казанського собору в домініканський монастир. У 1910 р. запропонували забиратися і звідти [24, с. 18]. Довелося збирати кошти на будівництво власного приміщення. До речі, подібні скитання пережив і Катеринославський обласний музей імені О.М. Поля. Петербурзький інститут цивільних інженерів оголосив конкурс. Його виграв український архітектор 25-річний Д.М. Дяченко. Проект будинку Кам'янець-Подільського церковно-археологічного товариства виготовлено в українському архітектурному стилі на основі бароко [5, с. 617] в 1912-1913 роках. Приміщення збудовано не було.

Розпочалася Перша світова війна. У 1915-1916 роках музей евакуювали в Ростов-на-Дону. Ящики з цінними експонатами потрапили в Сімферополь. У 1916-1917 роках музей вдруге евакуювали у Вінницю.

22 жовтня 1918 р. відкрився Кам'янець-Подільський державний український університет. Є.Й. Сіцінський зайняв посаду приват-доцента по кафедрі церковної археології богословського факультету [2, с. 350] і після його перетворення в Інститут народної освіти в 1921-1922 роках.

Д.І. Яворницький і Є.Й. Сіцінський не були сприйняті радянською владою. Їх звільнили з роботи, лишили засобів до існування, цькували, звинувачували в «буржуазному націоналізмі» і т.д. Незважаючи на це, вчені продовжували працювати. У 1928 р. між подвижниками-музезнавцями відновлюється спілкування. Можливо воно було й раніше, проте документального підтвердження ми не знайшли.

25 червня 1928 р. Дмитро Іванович звертається до колеги: «Високошановний Євфимію Йосиповичу! Звертаюся до Вас з такими запитаннями. По-перше: що то є за ікона дівоча, про яку Ви кажете в своїй книзі «Музей Подол[ьського] Церковн[ого] Ист[орико]-Арх[еологического] Общества (1909)?» Через що воно зветься «дівочою»? Чи через те, що на ній Варвара та Катерина (діви), чи, може, що її спорудили для церкви дівчата?» Вчений запитує про наявність у нього запису слів для «Словника української мови» і «я

дуже хотів би Вас бачити у себе і побалакати дрібно про музейні справи загально. Як би могли приїхати до мене, то Вам буде і кімната в музеї і обід у мене. А якби Ви захотіли побачити Дніпрові пороги, то я б Вас спустив до самого Кічкасу (в районі міста Запоріжжя – Авт.), де у мене, під моїм керівництвом, зараз працюють більш десятка археологів, яких я викликав з різних місць України. З великою, щирою і правдивою до Вас пошаною Дм. Іван. Яворницький» [8, с. 240].

9 вересня 1928 р. із Кам'янця-Подільського в Дніпропетровськ пішов лист такого змісту: «Високоповажний Дмитро Іванович! Ікона виносна «Дівоча» – це така ікона, що її несуть дівчата при процесіях (крестних ходах) чи то коли обходять кругом церкви, чи коли йдуть «крестним ходом» святити воду, або в поля на зелені свята та в ін[ших] випадках. У нас на Поділлю в кожній церкві є така ікона, або й дві. Такі ікони робляться з дерева, з різьбою й підставкою так, щоби ікона стояла, коли б її поставили на землю. Звичайно на таких іконах малюються «Ізображенія» на одному й другому боці – малюють храмову ікону і святих жінок Варвару, Катерину та ін[ших]. В церквах такі ікони ставлять там, де передня частина церкви злучується з середньою; в дерев'яних церквах там звичайно буває ніби бар'єр й ставлять «дівочі образи». Дівчата завше прикрашають ті свої образи квітками та рушниками вишитими або «заслонками» – кружевними чи якими іншими.

Дуже дякую Вам за Ваші запрошення – приїхати до Вас, але нема для цього засобів. Нема ніяких командировок й асигнувань на це в нашому музею, де я служу. Наш музей цьому 1927/1928 бюдж[еті] перейшов на місцевий бюджет і це дуже зкрутило наші кошти. Археологія в нас, на глухій провінції, не дуже в пошані...

А їхати кудись на свої кошти також важко. Лишків в тих коштах щось нема...».

Є.Й. Сіцинський в листі виправдовувався, що не збирав матеріалів до словника і нічим допомогти не зможе [7, с. 482].

Наводимо листи Д.І. Яворницького до Є.Й. Сіцинського та Є.Й. Сіцинського до Д.І. Яворницького.

ЛИСТ ДО Є.Й. СІЦИНСЬКОГО

25.07.1928.

Дніпропетровськ – Кам'янець-Подільський

Високоповажний Євфимію Йосиповичу!

Звертаюсь до Вас з такими запитаннями. По-перше: що то є за ікона дівоча, про яку Ви кажете в своїй книзі «Музей Подол[ьского] Церковн[ого] Ист[орико]-Арх[еологического] Общества (1909)? Через що воно зветься «дівочою»? Чи через те, що на ній Варвара та Катерина (дівки), чи, може, що її спорудили для церкви дівчата? По-друге, чи немає у Вас лексичного матеріалу, яким я міг би скористуватися для свого «Словника української мови», над яким я працюю десятки років? Ви чоловік знаючий, багато попрацювали для науки на віку, знаєте народню українську, то чи не могли б Ви поділитись Вашим багатством зо мною? По-третє: я дуже хотів би Вас бачити у себе і побалакати дрібно про музейні справи загально. Як би могли приїхати до мене, то Вам буде і кімната в музеї і обід у мене. А якби Ви захотіли побачити Дніпрові пороги, то я б Вас спустив до самого Кічкасу, де у мене, під моїм керівництвом, зараз працюють більш десятка археологів, яких я викликав з різних місць України».

З великою, щирою і правдивою до Вас пошаною Дм. Іван. Яворницький

Адреса:

Дніпропетровське (Катеринослав), Дворцова пл., б. 5.

25.VII.1928.

Особовий архів А. Трембіцького.

ЛИСТ Є. СІЦИНСЬКОГО

9.09.1928 р.

Кам'янець-Подільський – Дніпропетровськ.

Високоповажний Дмитро Іванович!

Відповідаю на Ваш лист – по тим пунктам, що Ви зазначили в своєму листі.

Ікона виносна «Дівоча» – це така ікона, що її несуть дівчата при процесіях (крестних ходах) чи то коли обходять кругом церкви, чи коли йдуть «крестним ходом» святити воду, або в поля на зелені свята та в ін[ших] випадках. У нас на Поділлю в кожній церкві є така ікона, або й дві. Такі ікони робляться з дерева, з різьбою й підставкою так, щоби ікона стояла, коли б її поставили на землю. Звичайно на таких іконах малюються «Ізображенія» на одному й другому боці – малюють храмову ікону і святих жінок Варвару, Катерину та ін[ших].

В церквах такі ікони ставлять там, де передня частина церкви злучується з середньою; в дерев'яних церквах там звичайно буває ніби бар'єр від зрубів, і на тому бар'єрі й ставлять «дівочі образи». Дівчата зазвичай прикрашають ті свої образи квітками та рушниками вишитими або «заслонками» – кружевними чи якими іншими. Такі виносні дівочі образи є також і в костьолах на Поділлі.

По другому запитанню Вашому про матеріали для укр[аїнського] словника – скажу, що на жаль й сором собі, я не збирав таких матеріалів, і не можу цим прислужитися Вам.

Дуже дякую Вам за Ваші запрошення – приїхати до Вас, але нема для цього засобів. Нема ніяких командировок й асигнувань на це в нашому музею, де я служу. Наш музей цьому 1927/1928 бюдж[еті] перейшов на місцевий бюджет і це дуже зкрутило наші кошти. Археологія в нас, на глухій провінції, не дуже в пошані...

А їхати кудись на свої кошти також важко. Лишків в тих коштах щось нема.

А дуже хотів би я побачитись з Вами та побачити Ваш музей запорожської старовини. Я пам'ятаю Вас ще з часів археологічного з'їзду в Одесі 1884 р., коли Ви ходили на перев'язі. Тоді я був ще студентом і на свої гроші, що я заробив, малюючи образи, поїхав до Одеси на з'їзд. Там я захоплювався Вашими докладами, яких більшу частину Ви розповідали українською мовою (під соусом: «оце так розповідає якийсь то там дід»). Хоч під такою приправою можна було почути українську мову, яку на всіх рос[ійських] археологічних з'їздах не допускали, а ні-ні. З великою приємністю згадую я цей одеський з'їзд, і Ваші доклади-оповідання.

Будьте здорові й благополучні! Бажаю Вам довгі літа – працювати на ниві української археології та письменства.

З щирою пошаною й гарячою любов'ю Є. Сіцинський.

Кам'янець-Под[ільський], вул. Петровського, 62.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абросимова С.В. «Personalica» у творчому доробку професора М.П.Ковальського / С.В. Абросимова // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Дніпропетровськ: «Промінь», 1997 – Вип. 1 – С. 47.
2. Баженов Л.В. Поділлія в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: МП «Вінок», 1993.
3. Бібліографічний покажчик праць професора Дмитра Івановича Яворницького // Зб. Дніпропетровського краєвого історично-археологічного музею. – Дніпропетровськ, 1929. – Т. 1 – С. 261-269.
4. Владимиров В.В. Первое столетие г. Екатеринослава / В.В. Владимиров. – Екатеринослав: Типогр. Я.М. Гаусского.
5. Дяченко Дмитро // Енциклопедія українознавства. – Львів, НТШ, 1993 – Т. 2.
6. Яворницький Д.И. Музей А.Н. Поля / Д.И. Яворницький // Исторический вестник. – 1890 – Т. XLII, №12.
7. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Вип.1. Листи вчених до Д.І.Явлоницького / уклад.: С.В. Абросимова, А.І. Перкова, О.В. Піщик, Н.Г. Чередник; під заг. ред. А.Н. Стежари. – Дніпропетровськ: Гамалія, 1997.
8. Епістолярна спадщина академіка Д.І. Яворницького. Листи Д.І. Яворницького до діячів науки і культури. – Дніпропетровськ: Арт-Прес, 2005 – Вип. IV.
9. Іваннікова Л. Енциклопедист народного життя академік Д.І. Яворницький / Іваннікова Л. // Дослідники українського фольклору. Невідоме та маловідоме. – К.: Вид-во М. Дмитренко, 2008.
10. Історія міста Дніпропетровськ. – Дніпропетровськ, Грані, 2006. – С. 261.
11. Матвієвський П. 25-річчя Дніпропетровського історично-археологічного музею / П. Матвієвський // Зб. Дніпропетровського краєвого історично-археологічного музею. – Дніпропетровськ: друкарня 25-річчя ВКП, 1926.
12. Машуков Д. Воспоминания о городе Екатеринославе (1887-1910) / Д. Машуков. – Екатеринослав: Типогр. губ. земства.
13. Мезенцева Г.Г. Музеезнавство / Г.Г. Мезенцева. – К.: Вища школа, 1980.
14. Мороз В.С. Колумб Приднепровья / В.С. Мороз // Днепр вечерний. – 1990. – №16, 17.
15. Освящение здания музея им. А.Н. Поля // Вестник Екатеринославского земства. – Екатеринослав: Типогр. Губ. земства, 1905 – 37 с.
16. Кондратьева І.Ю. Д.І. Яворницький як фундатор Катеринославського історичного музею / І.Ю. Кондратьева // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997 – Вип. 1 – С. 513.
16. Правила Тринадцатого Археологического съезда в Екатеринославе в 1905 г. – М.: Типогр. Г. Лисснера и А. Гешеля, 1903.
17. Сіцинський Юхим // Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Львів: НТШ, 2000. – Т. VIII.

18. Скрипник Г.А. Етнографічні музеї України / Г.А. Скрипник. – К.: Наукова думка, 1989.
19. Сохань П.С. Видатний дослідник запорізького козацтва, полум'яний український патріот / П.С. Сохань, М.М. Олійник-Шубравська // Яворницький Дмитро. Твори. У 20 томах. – К.; Запоріжжя, 2004. – Т. 1. – С. 24.
20. Старенький І.О. Євфимій Йосипович Сіцинський – археолог, дослідник трипільської культури / І.О. Старенький, В.С. Прокопчук, А.М. Трембіцький // Археологічні студії «Межибіж». – Хмельницький: ІРД, 2013.
21. Тахо-Годи А.А. Греческая мифология / А.А. Тахо-Годи. – М.: Искусство, 1989.
22. Трембіцький А.М. До історії археологічних досліджень Є.Й. Сіцинського на Поділлі / А.М. Трембіцький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. – Т. XIII.
23. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність / А.М. Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300 с.
24. Трембіцький А.А. З історії музейної справи на Поділлі / А.А. Трембіцький // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я: II Всеукр. наук.-практ. конф. Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012.
25. Фоменко А.К. Музей ім. Поля – музей ім. Яворницького / А.К. Фоменко // Дніпропетровськ: минуле і сучасне. – Дніпропетровськ: Дніпро Книга, 2001.
26. Шубравська М.М. Д.І. Яворницький. Життя. Фольклористично-етнографічна діяльність / М.М. Шубравська. – К.: Наукова думка, 1972.
27. Костриця М.Ю. Визначний літописець Поділля (Ю.Й. Сіцинський) / М.Ю. Костриця, Г.П. Мокрицький // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – К.: Хмельницький ред.-видав. відділ, 1991. – С. 93-101.

В. А. Гуцал

Ю.Й. СІЦИНСЬКИЙ ТА І.С. ВІНОКУР – ЗВ'ЯЗОК ЧЕРЕЗ ПОКОЛІННЯ

У статті йде мова про вплив наукової спадщини подільського краєзнавця, історика, археолога, музеєзнавця кінця XIX початку XX ст. Ю. Сіцинського на археологічні студії другої половини XX ст., зокрема на дослідження професора Кам'янець-Подільського університету І. Винокура.

Ключові слова: Ю. Сіцинський, І. Винокур, Поділля, археологія, пам'ятки, дослідження, статті, конференції.

Постать Юхима Йосиповича Сіцинського – краєзнавця, історика, археолога, музеєзнавця, просвітницького і церковного діяча довгий час залишалась мало відомою не тільки для громадськості, але й для широкого кола вчених. Радянська історіографія намагалась всіляко не помічати його напрацювань, вдаючись до їх повного ігнорування, або ж обмеженого використання у наукових дослідженнях. Та загалом викреслити його творчий доробок, який складається із трьохсот наукових праць та більше тисячі оглядових статей, видрукуваних в різних часописах, офіційна історіографія не змогла. Починаючи із 70-80-х років XX ст., під натиском змін, які відбувались у суспільстві, наростанням краєзнавчого руху, відбувалась поступова реабілітація Ю. Сіцинського. На початку 90-х років з ліквідацією ідеологічних перешкод цей процес значно прискорився. Ім'я Юхима Сіцинського починає все частіше з'являтися в програмах міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, на сторінках збірників, наукових видань. На даний час оприлюднені більше 200 наукових, та науково-популярних статей, які стосуються життя і творчості Ю.Й. Сіцинського [31, с. 20]. Найбільше в цьому плані зробили такі подільські історики, як Л.В. Баженов, О.М. Завальнюк, Є.Д. Назаренко, В.С. Прокопчук, М.Б. Петров, А.М. Трембіцький.

Не останнє місце у цьому списку займає і професор Кам'янець-Подільського університету І. Винокур. Зайнявшись на початку 60 років XX ст. археологічними дослідженнями пам'яток Поділля, він не міг обминути публікацій, залишених своїм попередником, оскільки у значній частині їх також розглядалися питання давньої історії краю. Матеріали зібрані та редаговані Ю.Й. Сіцинським, перш за все в таких роботах як «Приходи и церкви Подольской епархии» [22], «Археологическая карта Подольской губернии» [23], «Нариси з історії Поділля» [27] тощо, були настільки важливі, що максимально були використані І. Винокуром при написанні та редагуванні ряду статей до тому «Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область» [2; 3; 4], «Історична топографія Кам'янця-Подільського...» [5], в нарисах «Історія Поділля» [7; 8], історико-краєзнавчому нарисі «Буша» [11], навчальному посібнику «Археологія доби українського козацтва» [17] та ін.

Проводячи постійні археологічні дослідження та розвідки, І. Винокур завжди координував їх із матеріалами, зібраними Ю.Й. Сіцинським. У процесі таких пошуків, паралельно уточнювались розміри

та місцезнаходження уже описаних старожитностей, встановлювалась їхня культурна приналежність та хронологічні рамки. Крім цього відбувалось поповнення відомого «сіцінківського» списку пам'яток ново виявленими старожитностями, що сприяло створенню якісно нового каталогу, який дав можливість І.Винокуру разом із колегами підготувати два видання. Перше – «Археологічні пам'ятки Хмельниччини» [1], вийшло 1965 року, як методична розробка конспекту лекцій на допомогу студентам. Друге – «Довідник з археології Хмельницької області» [6], з'явилося у 1984 р. Останнє, не дивлячись на те, що туди увійшли відомості не про всі наявні в області давні місцезнаходження (багато з них ще не відкриті), відрізняється від попередніх більшою інформативністю, яку вдалось забезпечити за рахунок використання усіх відомих на той час джерел.

Довгий час, протягом 60-80-х років І. Винокур займався дослідженням літописної Бакоти. Це спонукало його знову звернутись до напрацювань Ю. Сіцінського, у яких йшлося про історію даного регіону й зокрема давньоруської літописної Бакоти, як важливого адміністративного центру Пониззя [24; 25; 26]. Зазначені моменти знайшли своє відображення в монографії «Бакота. Столиця давньоруського Пониззя» [16], написаній у співавторстві із П.А. Горішнім. Готуючи цю книгу, І. Винокур з допомогою завідуючої фондами Кам'янець-Подільського держаного музею-заповідника Л.П. Степанковою, відшукали в архіві музею фотоальбомом Ю.Й. Сіцінського з описом, виявлених ним ще в кінці XIX ст. під час розкопок Бакотського монастиря, знахідок [28; 29]. Наразі, самі знахідки не збереглись, але зроблені з альбому графічні малюнки деяких із них значно розширили джерельну базу дослідження та підсилили аргументованість висновків у монографії. Особливо цінною знахідкою стали зображення фресок на стіні церкви в одній із монастирських печер, до яких подано й оригінальний опис, зроблений Ю.Й. Сіцінським відразу після їх відкриття [16, с.202-203, рис. 112, 117].

Для свого часу І. Винокур, на відміну від інших краєзнавців, виявився краще обізнаним з роботами Ю.Й. Сіцінського і його, по праву, можна вважати одним із перших, хто в новітній історії України звернувся до висвітлення наукової спадщини Юхима Йосиповича. Нагадаємо, що перші дві невеликі роботи з цього приводу були видрукувані ним у збірнику тез доповідей наукової конференції, присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [9; 10], організатором і незмінним керівником якого протягом 30 років був саме Ю. Сіцінський. Замітки стосувались основних напрямків його діяльності в галузі історії та археології і, по суті, лише окреслювали аспекти та перспективи подальших досліджень творчості вченого.

Наступним етапом стали розгорнуті статті, що з'явилися у 1991 р. в «Українському історичному журналі» [13] та в книзі «Репресоване краєзнавство (20-30-і роки)», яку підготувала Всеукраїнська спілка краєзнавців [12]. В них, окрім залучення більш повних біографічних даних про Ю.Й. Сіцінського, дається й аналіз його наукового доробку. За словами А.М. Трембіцького, в цих роботах автори вперше використали матеріали архівно-слідчої справи тодішнього КДБ УРСР та збільшили бібліографічний показник науковця до 180 праць [31, с. 45].

Вивчення ж археологічних студій Ю.Й. Сіцінського було продовжено в роботах 1994 і 2004 років [14; 18]. Найбільш вдалою виявилась остання стаття, де зібрано та проаналізовано всі відомі на той час археологічні дослідження проведені в придністровському регіоні. Окремо також слід сказати, що до І. Винокура, як до спеціаліста-археолога й одночасно найбільш ознайомленого із роботами Ю.Й. Сіцінського у цій сфері, звертались за порадами упорядники окремих факсимільних перевидань останнього. Так було, наприклад, із працями «Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVII ст.» [15] (перевидання 1994 р.), та «Археологічна карта Подільської губернії» (2001 р.) [18], до яких І. Винокуром написані передмови. Крім цього І. Винокур, у різний спосіб, був долучений й до організації та проведення трьох наукових симпозиумів, присвячених життю і творчості Ю.Й. Сіцінського. Перший із них «Юхим Сіцінський – видатний дослідник Поділля. 1859-1992» пройшов у 1992 р., другий – «Духовні витоки Поділля: творці історії краю» – у 1994 р. третій – «Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля» відбувся в 2002 р.

Не дивлячись на проведену істориками і краєзнавцями за останні десятиліття роботу по вивченню матеріалів, пов'язаних із Ю. Сіцінським, його наукова спадщина все ще залишається до кінця не пізною. Багато праць Ю. Сіцінського із-за їх обмежених тиражів продовжують залишатись бібліографічною рідкістю. Чекають на свою публікацію і численні рукописи. З деякими такими роботами І. Винокура вдалось познайомитись лише в останні роки свого життя. Пригадується випадок, коли при підготовці до друку монографії про дослідження Губинського городища, йому до рук потрапив щойно виданий рукопис Ю.Й. Сіцінського про Болохівське князівство [30]. Ознайомившись із матеріалом, І. Винокур одразу ж зробив відповідні примітки й доповнення в уже готовий до друку текст [20, с. 66].

Чимало зусиль докладалось І. Винокуром, аби творче надбання Ю. Сіцинського стало відоме не лише вузькому колу істориків-краєзнавців, але й більш широкій громадськості. Про актуальність цих досліджень може свідчити одна із його статей, яка була відібрана редколегією збірника «Реабілітовані історією: Хмельницька область» [21] уже по смерті автора. Червоною ниткою в цьому дослідженні проходить теза про високий професіоналізм Ю.Й. Сіцинського, його широке безкорисне служіння історичній науці, музейному будівництву, справі просвітництва серед народу та поширення на Поділлі історико-краєзнавчих знань [22, с. 721]. У характеристиці, даній Ю. Сіцинському, міститься багато з того, що було так притаманно й самому І. Винокуру. Тому не випадково, що в подальшому їхні імена переплелися в сонмі українського краєзнавства. Так, за видатні заслуги в справі розвитку подільського історичного краєзнавства, 1997 року І. Винокуру була присуджена обласна премія імені Юхима Сіцинського. А вже в 2010 р. Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України прийняла рішення про запровадження за науково-краєзнавчі дослідження премії імені І.С. Винокура. Тож без перебільшення можна сказати, що творча археологічна спадщина Юхима Сіцинського знайшла своє органічне продовження в діяльності І. Винокура.

Список використаних джерел та літератури:

1. Винокур І.С. Археологічні пам'ятки Хмельниччини: конспект лекцій на допомогу студентам / І.С. Винокур, С.К. Гуменюк. – Кам'янець-Подільський, 1965. – 40 с.
2. Винокур І.С. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – 706 с.
3. Винокур І.С. Кам'янець-Подільський / І.С. Винокур, М.Ф. Александра, І.В. Гарнага, та ін. // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К., 1971. – С. 297-324.
4. Винокур І.С. Чермерівці / І.С. Винокур, М.Г. Глинська // Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – Київ, 1971. – С. 576-583.
5. Винокур І.С. Історична топографія Кам'янця-Подільського з найдавніших часів до кінця XVIII століття / І.С. Винокур, М.Б. Петров. – Хмельницький, 1983. – 48 с.
6. Винокур І.С. Довідник з археології України. Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області / І.С. Винокур, А.Ф. Гуцал, С.І. Пеняк, Б.О. Тимошук, В.І. Якубовський – К., 1984. – 223 с.
7. Винокур І.С. Первіснообщинний лад на території Поділля / І.С. Винокур // Нариси історії Поділля. – Хмельницький, 1990. – С. 5-31.
8. Винокур І.С. Формування і розвиток феодальних відносин / І.С. Винокур // Нариси історії Поділля: на допомогу вчителю. – Хмельницький, 1990. – С. 31-54.
9. Винокур І.С. Історик Поділля Ю. Й. Сіцинський / І.С. Винокур, В.В. Корнілов // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Поділ. держ. іст. музею-заповідника – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 7-9.
10. Винокур І.С. Археологічні дослідження у науковій спадщині Ю.Й. Сіцинського / І.С. Винокур // Музей і Поділля: тези доп. наук. конф., присвяч. 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Поділ. держ. іст. музею-заповідника – Кам'янець-Подільський, 1990. – С. 40-41.
11. Винокур І.С. Буша. Історико-краєзнавчі нариси / І.С. Винокур, О.М. Альошкін, Р.В. Забашта та ін. – Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ, 1991. – 220 с.
12. Винокур І.С. Визначний літописець Поділля (Ю.Й. Сіцинський) / І.С. Винокур, В.В. Корнілов // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – К.; Хмельницький, 1991. – С. 93-101.
13. Винокур І.С. Ю.Й. Сіцинський / І.С. Винокур, В.В. Корнілов // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 69-75
14. Винокур І.С. Історико-археологічні дослідження Ю.Й. Сіцинського / І.С. Винокур // Духовні витоки Поділля: творці історії краю: матер. міжнар. наук.-практ. конф. –Хмельницький: Поділля 1994. – С. 57-59.
15. Винокур І.С. Передмова до книги Юхима Сіцинського «Оборонні замки Західного Поділля XIV-XVII ст.»: факсимільне перевидання / упоряд. і видавець С.В. Трубочанінов, передм. І.С. Винокур. – Кам'янець-Подільський, 1994. – С. 3-8.
16. Винокур І.С. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І.С. Винокур, П.А. Горішний. – Кам'янець-Подільський, 1994. – 364 с.
17. Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст.: навч. посіб. / І.С. Винокур, Д.Я. Телегін, О.М. Титова та ін. – К., 1997. – 336 с.
18. Винокур І.С. Передмова до книги Юхима Сіцинського «Археологічна карта Подільської губернії»: факсимільне перевидання / упоряд. і видавець О.Л. Баженов, передм. І.С. Винокур. – Кам'янець-Подільський: Центр Поділлязнавства, 2001. – 96 с.
19. Винокур І.С. Ю.Й. Сіцинський та його діяльність в галузі археології / І.С. Винокур, В.В. Корнілов // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, інф.-видав. відділ, 2004. – С. 17-25.

20. Винокур І.С. Літописний Губин XII-XIII ст. Болохівська земля. Вип. I. За матеріалами археологічних досліджень 1997-2003 років. До 800-річчя Губина / І.С. Винокур, О.І. Журко, В.П. Мегей, В.І. Якубовський. – Хмельницький: Мельник А.А., 2004. – 72 с.
21. Винокур І.С. Корнілов В.В. Визначний літописець Поділля // Реабілітовані історією: У 27 томах. Хмельницька обл. – Хмельницький, 2008. – Кн. 1. – С. 716-725.
22. Сецинский Е. Приходы и церкви Подольской епархии. // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1901. – Т. IX. – С. 840.
23. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии / Е. Сецинский // Труды XI археологического съезда. – М., 1901. – Т. 1. – С. 197-354.
24. Сецинский Е. Бакотский скальный монастырь / Е. Сецинский // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольский, 1890-1891. – Вып. 5. – С. 217-227.
25. Сецинский Е. Раскопки древнего скального монастыря в с. Бакоте Ушицкого уезда / Е. Сецинский // Подольские епархиальные ведомости. – 1891. – № 46. – С.1-9.
26. Сецинский Е. Бакота, древняя столица Понизья / Е. Сецинский // Подольские епархиальные ведомости. – 1899. – № 46-49. Окр. відб.: Каменец-Подольский, 1899. – С.34.
27. Сецинский Е. Нариси з історії Поділля, ч. I. (нариси I-II). – Вінниця: Всенародная бібліотека при Українській академії наук. Кабінет виучування Поділля, 1927. – 74 с.; 48 іл., історико-археологічна карта Поділля.
28. Сецинский Е. Описание предметов старины. Музей Подольского церковного общества. – Каменец-Подольский, 1909. – 28 с.
29. Сецинского Е.И. Фотоальбом 1891 г. // Фонды Кам'янець-Подільського держаного музею-заповідника: 1) КБ-40424 (733); 2) КВ-40423 (732).
30. Сецинский Е. Болоховское княжество (1150-1257) / передм. та упоряд. А.М. Трембіцький. – Хмельницький: 2004. – 27 с.
31. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцінський (1859-1937): наукова та громадська діяльність. Монографія. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300 с.

А. О. Михайлик

ЮХИМ СІЦІНСЬКИЙ ТА ЙОГО ПРАЦІ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРОФЕСОРА Л.В. БАЖЕНОВА

Стаття висвітлює історіографічний доробок професора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Л.В. Баженова, присвячений відомому подільському історичному краєзнавцю і громадському діячу Ю.Й. Сіцінському. Значну увагу приділено характеристиці творчого внеску Юхима Сіцінського в розвиток історичної регіоналістики кінця XIX – першої половини XX ст., здійсненій Левом Баженовим.

Ключові слова: Ю.Й. Сіцінський, історіографія, краєзнавство, Поділля, історична наука, наукова школа.

Науковий інтерес до творчості видатного українського історика, краєзнавця, педагога, церковного і освітнього діяча Юхима Сіцінського з боку сучасної національної історичної науки пояснюється як об'єктивними факторами: багатогранним талантом подільського вченого й солідним творчим доробком, так і суб'єктивними: фактично, повною відсутністю його імені в радянській історіографії.

Брак інформації про Сіцінського протягом багатьох десятиліть пов'язаний з впертим небажанням царизму, а, згодом, і комуністично-радянського режиму, бачити самобутню українську культуру, всіляким способом замовчувати та нищити будь-які її прояви. Її яскраві представники, до яких, без сумніву, належить Юхим Йосипович, або оголошувалися народними глитаями – буржуазними націоналістами, або просто не помічалися. Сіцінський чудово підходив для такої ролі: справжній інтелігент, переконаний патріот, священник, що все життя віддано служив Богові та своєму народу. Більше того – батько активного учасника Української революції 1917–1921 рр., політичного емігранта, який навіть у вигнанні вважав себе громадянином неіснуючої тоді незалежної України – Володимира Січинського. Людина такого життєвого шляху була просто приречена на забуття.

Тому не викликає жодного сумніву актуальність та необхідність всебічного вивчення наукової спадщини та самої постаті Юхима Сіцінського зараз, в період, коли для цього є всі можливості. Цілком зрозумілим видається наукова увага до нього представників наукової школи історичного краєзнавства і про-

блем регіональної історії Правобережної України, об'єднаних навколо доктора історичних наук, професора Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голови обласного осередку Національної спілки краєзнавців України, багаторічного керівника Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, академіка Української академії історичних наук Л.В. Баженова.

Мабуть, ніхто з місцевих подільських вчених-істориків другої половини XIX – першої половини XX ст. не зробив так багато для вивчення свого краю, як Ю.Й. Сіцинський. Отже, перед сучасниками стоїть завдання «повернути борг» перед попередником і довести, що чудові традиції глибини наукового пошуку, великої працьовитості і творчого довголіття, закладені на початку XX ст., не втрачені й на початку XXI ст.

Лев Баженов, фактично, є продовжувачем наукової школи історичної регіоналістики України (однієї з перших), заснованої ще в другій половині XIX – на початку XX ст. професором київського Університету св. Володимира В.Б. Антоновичем (1834 – 1908). До неї з 90-х рр. XIX ст. входив і сам Юхим Сіцинський, який згуртував навколо себе діячів Подільського церковного історико-археологічного товариства. Завдяки В. Антоновичу та його учням (М. Грушевському, Н. Молчановському, М. Дашкевичу, В. Ляскоронському, О. Андріяшеву) було не тільки створено наукову регіональну історію ранньої України, народжено галузь наукової історичної регіоналістики України, але в її складі відбулося становлення внутрішньої спеціалізації на такі наукові підрозділи, як киевознавство, поділлєзнавство, волинезнавство, буковинознавство й інші, розквіт яких відбувся вже в незалежній Україні [15, с. 7]. Проте, наприкінці 20-х – на початку 30-х рр. XX ст. Ю. Сіцинський, разом з іншими видатними поділлєзнавцями, таким, як В. Гериневич і В. Отамановський, були репресовані, а їх наукові школи припинили своє існування. Саме таку характеристику витоків краєзнавства на Поділлі знайдемо в одному з перших та найбільш повних видань, присвячених цій проблемі, створеному Л.В. Баженовим у 1993 р. [10]. У книзі вміщено більше 600 енциклопедичних довідок про науковців і краєзнавців минулого і сьогодення, в тому числі й Сіцинського. Подається життєвих шлях видатного кам'яничанина, основні праці та література про нього.

В 1993 р. виходить також ряд статей Л.В. Баженова, де він побіжно торкається його постаті та історіографічного спадку [6; 7].

9-11 вересня 1994 р. у Кам'янці-Подільському було проведено представницьку Міжнародну науково-практичну конференцію «Духовні витoki Поділля: творці історії краю», приурочену 135-річчю від дня народження Юхима Сіцинського, 100-річчю від дня народження Володимира Січинського та 400-річчю від дня народження Богдана Хмельницького. В її роботі взяло участь 35 кам'яничан, у тому числі Л.В. Баженов. За матеріалами конференції видано збірник, багато статей якого присвячено постаті Юхима Сіцинського [14].

Продовженням дослідницької роботи вченого стала підготовка і видання в 1995 р. нової монографії «Історичне краєзнавство Правобережної України в XIX – на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Бібліографія» Тут, на основі опрацювання значного масиву архівного матеріалу та історіографічного надбання попередників, було докладно вивчено в контексті нових підходів процес зародження й розвитку організаційних форм та наукових засад історичного краєзнавства на теренах Київщини, Волині й Поділля. Яскрава постать Юхима Сіцинського також зайняла гідне місце на сторінках книги [5].

Не обмежуючись викладеною в книзі інформацією, Лев Баженов друкує також ряд статей у наукових та науково-популярних виданнях, присвячених подільському подвижнику. Це, зокрема, відомості про формування наукової школи історичного поділлєзнавства та роль Юхима Йосиповича в цьому процесі [1], характеристика історіографічної спадщини вченого та її значення для поступу місцевого краєзнавства в кінці XIX – на початку XX ст. [9], вивчення його творчих стосунків з М.С. Грушевським [8].

Тривала й кропітка праця Лева Баженова на ниві краєзнавства мала своїм логічним наслідком написання ним докторської дисертації на тему «Становлення та розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (кінець XVIII – перші десятиріччя XX ст.)» та її захист у спеціалізованій вченій раді Інституту історії України НАН України (м. Київ) у вересні 1996 р. [11]. Ця робота, по-суті, стала першою докторською дисертацією в Україні з історичного краєзнавства. Науковим консультантом дослідження виступив патріарх національного краєзнавчого руху і регіоналістики Петро Тронько. На сторінках рукопису було систематизовано практично всю наявну інформацію про Юхима Сіцинського, подано глибокий аналіз його праць, визначено їх значення для висвітлення історії Поділля. Вчений зазначає, що Сіцинський включився в краєзнавче життя здебільшого під впливом викладача кам'янецької семінарії М.І. Яворовського, коли останній 1892 р. передав йому редагування «Подольских епархиальных ведомостей». Маючи на той час певний досвід краєзнавчої та редакторської роботи, Юхим Йосипович очолив процес підготовки та видання найважливішого IX тому «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета», який вмістив 1401 опис населених пунктів, церков і парафій 61 благочинного округу 12 повітів

Подільської губернії [19]. Були охоплені майже всі населені пункти краю, вказані дати їх першої писемної згадки, походження топонімів, хроніка найважливіших подій, історія церкви, школи, доречно наведені уривки документів, легенд, інші етнографічні дані.

У дисертації Л.В. Баженов багато уваги приділяє також організаторським здібностям Юхима Сіцінського, зокрема, щодо заснування та облаштування музею старовини в Кам'янці-Подільському – єпархіального Давньосховища. Голова єпархії архієпископ Донат затвердив проект влаштування музею і призначив Ю.Й. Сіцінського секретарем Комітету в справах Давньосховища і його завідувачем [16, с.11]. Однак, найголовнішим надбанням подільських церковних істориків-краєзнавців, у тому числі й Сіцінського, стали саме 12 випусків «Трудов...», що повною мірою представили історію, етнографію, топонімію, церковну статистику, хроніку та бібліографію того часу. Й досі вони залишаються джерелом вивчення історії, теорії та методології дореволюційного подільського краєзнавства, базою фактів для написання історії міст і сіл регіону в нових історичних умовах, як зазначив Л.В. Баженов [11, с. 203].

У наступні роки науковий інтерес професора Баженова до постаті та напрацювань талановитого подільця не згасав. З'являється низка статей вченого, присвячених безпосередньо Юхиму Сіцінському [3], а також таких, де інформація про нього подається в загальному контексті поступу краєзнавчого руху на Правобережжі [4; 13; 2].

У 2004 р., на базі Кам'янець-Подільського державного університету, було організовано і успішно проведено Всеукраїнську науково-практичну конференцію «Юхим Сіцінський в історії та культурі Поділля». Провідну роль в організації форуму відіграв Центр дослідження історії Поділля, очолюваний Л.В. Баженовим. Останній, крім організаційної роботи, опублікував статтю, надруковану в збірнику матеріалів конференції. У ній автор визначив місце творчої спадщини Сіцінського в українській історіографії кінця XIX – початку XXI ст. [12].

Глибина наукового пошуку Лева Баженова, в поєднанні з багатющим педагогічним та життєвим досвідом, дозволили йому не лише самостійно вирішувати дослідницькі проблеми, але й скеровувати молодих науковців. Як відомо, наприкінці 90-х років XX ст. в історичну науку та краєзнавство стрімко увірвався хмельницький дослідник А.М. Трембіцький. Декілька років напруженої праці останнього привели до закономірного та очікуваного наслідку – захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Тема роботи, здійсненої під керівництвом Л.В. Баженова, цілком відповідала напрямку очолюваної кам'янецьким професором наукової школи: «Наукова та громадська діяльність Євфимія Йосиповича Сіцінського (70-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.)» [18].

2009 року Анатолій Трембіцький видав монографію, присвячену науковій та громадській діяльності Юхима (Євфимія, як він пише) Сіцінського [17]. Його перу також належить біля 50 статей (!) про видатного подолянина [15, с. 164-174]. Отже, на сьогодні, А.М. Трембіцький є беззаперечним лідером у вивченні Сіцінського, його родини і творчого скарбу, залишеного не одному поколінню істориків і краєзнавців.

Юхим Йосипович Сіцінський був унікальною особистістю української культури кінця XIX – першої половини XX ст. Працюючи на ниві історичного краєзнавства, музеєзнавства, поєднуючи служіння Богу зі служінням громаді, він всім своїм життям демонстрував приклад справжнього подвижника від науки, патріота та інтелігента. Практично все життя проживши в Кам'янці-Подільському, похований на місцевому кладовищі, він назавжди увійшов у плеяду славетних кам'янчан, людей які своїм життям та працею прославили давнє місто над Смотричем. Важливим завданням сучасної історичної науки є дослідження та популяризація їхніх імен. Саме на це направлений один з багатьох векторів наукової та громадської діяльності одного з лідерів подільської науки та освіти – Лева Васильовича Баженова.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л.В. Володимир Антонович та його учні – дослідники історії Поділля / Л.В. Баженов // Наукові праці історичного факультету Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 1995. – Т. 1. – С. 165-170.
2. Баженов Л.В. До питання про періодизацію українського історичного краєзнавства / Л.В. Баженов // Матеріали V Конгресу Міжнародної Асоціації українців. Історія: зб. наук. статей. – Чернівці: Рута, 2004. – Ч. 2. – С. 350-353.
3. Баженов Л.В. Євфимій Сіцінський і Михайло Грушевський (з історії листування на ґрунті дослідження Поділля) / Л.В. Баженов // Хмельниччина. Дивокрай. Наук.-кресн. вид. – Хмельницький, 1997. – Вип. 2. – С. 79-80.
4. Баженов Л.В. З історії краєзнавчого руху на Київщині, Волині й Поділлі у час визвольних змагань в Україні (1917 – 1920) / Л.В. Баженов // Наукові праці КПДПУ. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, 1997. – Т. 1(3). – С. 115-133.

5. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України в XIX – на початку XX ст.: становлення. Історіографія. Бібліографія / Л.В. Баженов. – Хмельницький: Доля, 1995. – 256 с.
6. Баженов Л.В. Кам'янець-Подільська духовна семінарія – науковий центр дослідження Поділля в другій половині XIX – на початку XX ст. / Л.В. Баженов // XXXXIII звітна наукова конференція кафедр інститут за 1991–1992 рр. (секція суспільних дисциплін). Тези доповідей. – Кам'янець-Подільський: К-ПДП, 1993. – С. 97-98.
7. Баженов Л.В. М.С. Грушевський і Поділля / Баженов Л.В. // Культура Поділля: історія і сучасність: наук.-практ. конф., присвяч. 500 річчю м. Хмельницького. – Хмельницький: Облдержвидав, 1993. – С. 224-226.
8. Баженов Л.В. М.С. Грушевський і Поділля / Л.В. Баженов // Матеріали IX-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 1995. – С. 219-221.
9. Баженов Л.В. Основні наукові школи історико-краєзнавчого вивчення Поділля / Л.В. Баженов // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: наук. зб. за матер. Всеукр. симпозиуму. – Хмельницький: Доля, 1995. – С. 334 – 339.
10. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 349-351.
11. Баженов Л.В. Становлення та розвиток історичного краєзнавства Правобережної України (кінець XVIII – перші десятиріччя XX ст.): дис. ... доктора іст. наук: 07.00.01 / Баженов Лев Васильович. – К., 1996. – 450 с.
12. Баженов Л.В. Творча спадщина Є.Й. Сіцинського в українській історіографії (кінець XIX – початок XXI ст.) / Л.В. Баженов // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками Всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, 2004. – С. 11-17.
13. Баженов Л.В. Хроніка археологічних досліджень Кам'яниччини (80-ті роки XIX – середина 90-х років XX ст.) / Л.В. Баженов, О.Л. Баженов // Кам'яниччина в контексті історії Поділля: наук. зб. за матер. Всеукр. наук. симпозиуму. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 1997. – Т. 1. – С. 44-52.
14. Духовні витоки Поділля: творці історії краю: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. – Хмельницький: Поділля. – 432 с.
15. Історичне краєзнавство і проблеми регіональної історії Правобережної України (наукова школа): бібліогр. покажч. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2011. – 204 с.
16. Прокопчук В.С. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета (церковного историко-археологического общества) (1876 – 1916): зведений каталог і покажчик змісту / В.С. Прокопчук, Н.Д. Крючкова. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 148 с.
17. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцинський (1859 – 1937): наукова та громадська діяльність / А.М. Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300.
18. Трембіцький А.М. Наукова та громадська діяльність Євфимія Йосиповича Сіцинського (70-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.): дис. ... кандидата істор. наук: 07.00.01 / Трембіцький Анатолій Михайлович. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 284 с.
19. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под. ред. Н.И. Яворовского, Е.И. Сецинского. – Каменец-Подольский: Тип. губ. правл., 1901. – Вып. IX. – XX, 1064, 170 с.

І. Я. Леськів

НАУКОВА ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ В «ОПИСІ ПРЕДМЕТІВ СТАРОВИНИ» Є.Й. СІЦІНСЬКОГО

У статті проаналізований «Опис предметів старовини» музею Подільського церковного історико-археологічного товариства, складений Євфимієм Йосиповичем Сіцинським у 1909 році.

Ключові слова: *Євфимій Йосипович Сіцинський, музей, опис, предмети, старожитності.*

Важливе значення для розвитку музейної мережі на Поділлі в кінці XIX – на початку XX ст. мала діяльність Євфимія Йосиповича Сіцинського. Він був серед тих ентузіастів, які наполегливо займалися розвитком музейної справи в краї, а його дослідження в галузі археології, етнографії, фольклористики, мистецтвознавства, релігієзнавства стали неоціненним скарбом для майбутніх поколінь музейників, істориків та дослідників Поділля.

У статті автор аналізує «Опис предметів старовини» з музею Подільського церковного історико-археологічного товариства, складений Євфимієм Сіцинським у 1909 році, який є важливим джерелом дослідження історії музейної справи в Україні. Документ надрукований у 1911 році в додатку одинадцятого випуску «Праць Подільського церковного історико-археологічного товариства».

У вересні 1889 року Є. Сіцинський та М. Яворський зібрали велику кількість древніх предметів під час дослідження печер колишнього монастиря в с. Бакота, але зіткнулися з проблемою розміщення цих знахідок, які б могли стати цінними музейними експонатами. Також дослідники Поділля були стурбовані тим, що тисячі старовинних пам'яток вивозилися до Варшави, Києва, Кракова, Петербурга, а деякі зникли безслідно. Члени комітету не мали де їх розміщувати та зберігати, тому багато древніх книг, документів, рукописів, образів було втрачено [5, с. 168]. Крім того, вони провели чимало експедицій, зібрали багато стародруків, археологічних та етнографічних пам'яток Подільської губернії [2, с. 38]. Саме тому виникла необхідність заснування історичного музею, в якому можна було б зберігати і експонувати старожитності Поділля.

29 жовтня 1889 року завідувач справами комітету М.І. Яворівський запропонував заснувати церковне Давньосховище – музей старожитностей у Кам'янці-Подільському. Цю думку підтримав протоієрей Казанського православного кафедрального собору М.З. Доронович, який порадив виділити в соборі дві кімнати для влаштування архіву, бібліотеки і музею. Було створено спеціальну комісію з організації Давньосховища. Засідання історико-статистичного комітету відбулось 30 січня 1890 року. На ньому затвердили правила музею й обрали завідувачем В.С. Якубовича – педагога, краєзнавця, священника, а секретарем Ю.Й. Сіцинського [4]. Проте вже з наступного року фактичним керівником музею став Євфимій Йосипович, який очолював його протягом 25 років. Він не тільки займався поповненням експонатами Давньосховища, а й активно працював у сфері церковної історії та археології [2, с. 38].

Спочатку музей називався Давньосховищем Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, який перейменований в 1903 році у Подільське церковне історико-археологічне товариство. Розміщувався він у верхній галереї кам'янецького кафедрального собору, а з 1903 р., з дозволу Подільського губернатора О.О. Ейлера, був перенесений в так звану подомініканську будівлю (домініканський костел) [6, с. 3]. Такий був початок музейної справи на Поділлі.

Поява музею, на думку Ю.Сіцинського, була зумовлена потребою «в розробці місцевих архівних і археологічних матеріалів. У цьому питанні Поділля відстало від інших провінцій Росії. До 100-річчя возз'єднання Поділля з Росією необхідна розробка архівних матеріалів, потрібно описати забуті речі і будівлі, відтворити минуле життя наших предків» [4].

У 1904 році був складений і виданий докладний опис стародруків музею, а в 1909 році – опис всіх предметів музею, включаючи короткий перелік стародруків. Складав його завідуючий музеєм протоієрей Є. Сіцинський, а допомагав йому бібліотекар Товариства Олександр Миколайович Прусевич [6, с. 3], який у 1907-1915 роках працював головним охоронцем Давньосховища [1, с. 323].

«Опис предметів старовини» видрукуваний у додатку одинадцятого випуску «Трудів» і складається з 16-ти частин:

I. Первісні старожитності – кам'яні відбивні знаряддя (кам'яні скребки, ножі, наконечники стріл і списа); кам'яні знаряддя з поліруванням і бронзові (клини-сокири, долота, сокирки); кістки викопних тварин (кістки і зуби мамонта, бика, роги оленів). Всього 114 предметів.

II. Доісторичні та історичні старожитності – стародавні предмети (шпори, вістря стріл, мечі, срібні жіночі прикраси, побутові предмети, керамічний посуд і прясла); історичні предмети більш пізнього часу (обладунки, алебарда, мідні гармати, картечі, ядра, кахлі, мідні цехові значки, посуд і побутові предмети); печатки, штампи. Всього 226 предметів.

III. Хрести, медальйони, складні – хрести нагрудні та інші (кам'яні, мідні, металеві, срібні, чавунні хрести та фрагменти, хрести-енколпіони, гіпсові зліпки для хрестів); медальйони, складні та інші зразки (мідні, фініфтеві іконки, складні та фрагменти, панагії в срібній оправі, колекція нагрудних хрестиків); хрести напрестольні та виносні (срібні, дерев'яні, металеві, олов'яні хрести). Всього 138 предметів.

IV. Ікони, плащаниці, хоругви, різні зображення і статуї – ікони східного православного типу (ікони хатні, народні та храмові, аналойні та з іконостасів, виготовлені на дереві, полотні, дзеркалі, гравюри на атласі); ікони західного католицького та уніатського типу (ікони храмові, виготовлені на дереві, полотні, вишиті шерстю на канві, деякі в позолочених рамах); ікони алегоричні і символічні (ікони виготовлені на полотні, дереві, в рамах і без рам); плащаниці (писані олійними фарбами на шовковій тканині, атласі, полотні, вишиті шовком); хоругви, виносні ікони, різні зображення і статуї (хоругви на сукні, виносні ікони на дереві, різьблені, статуетки, статуї дерев'яні, гіпсовий барельєф). Всього 140 предметів.

V. Антимінси – православні (митрополитів, єпископів, гравіровані на шовку та полотні); уніатські (митрополитів, архієпископів, єпископів). Всього 687 предметів.

VI. Церковно-богослужбові облачення (ризи шовкові, вишиті золотом, сріблом, шерстю, бісером, підризники полотняні, прикраси). Всього 41 предмет.

VII. Церковно-богослужбовий посуд та інші речі християнського богослужіння (чаші срібні, мідні, олов'яні, монстранції металеві та бронзові, дарохранительниці металеві, позолочені, срібні та мідні блюда, чашки, ложки, підноси, вінці, кадильниці, підсвічники, панікадила, чавунний дзвоник). Всього 110 предметів.

VIII. Пам'ятки церковної архітектури (дерев'яні моделі церков, колони, царські ворота, фрагменти іконостасу). Всього 7 предметів.

IX. Портрети, картини та інші зображення – портрети олійними фарбами (митрополитів, архієпископів, єпископів, архіпастирів, імператорів Російської імперії, польських магнатів, фундаторів церков, а також Данила Апостола, Кирила Розумовського, Івана Гонти, Устима Кармалюка); портрети – акварелі, пастелі, літографія (митрополитів, єпископів, історика Й. Ролле); фотографічні портрети (Подільських єпархіальних архіпастирів, єпископів Вінницьких, Балтських, священників, чиновників); картини і різні зображення (малюнки замків, сцени світського і церковного життя); фотографії – знімки з різних місцевостей, будівель і предметів давнини на Поділлі; фотографії різного змісту (знімки карт Південної Росії з книги Галея Ортелія «Theatrum orbis terrarum»); фотографічні негативи. Всього 666 предметів.

X. Пам'ятки мови і письма. Грамоти (королівські, цехові, шляхти, турецька, свідоцтво, ювілейні адреси з нагоди 100-річчя Подільської єпархії). Всього 39 предметів.

XI. Пам'ятки мови і письма. Рукописи (Євангелії, Апостоли, Мінеї, Тріоді, Октоїхи, Службники, Часослови, Требники, нотні книги, проповіді, повчання та інші церковні книги). Всього 121 предмет.

XII. Пам'ятки мови і письма. Стародруки (Євангелії, Апостоли, Мінеї, Тріоді, Октоїхи, Службники, Часослови, Требники, Біблії, проповіді, повчання та інші церковні книги). Всього 998 предметів, включаючи близько 200 стародруків з невизначеним часом і місцем видання.

XIII. Старовинні карти, плани і атласи – рукописні (копії карт Боплана, карти і плани Подільської губернії, городищ, план міста Кам'янця-Подільського 1870 р.); печатні (географічні атласи країн світу, план печер Київської лаври). Всього 14 предметів.

XIV. Монети – давньогрецькі та інші не визначені, римські, візантійські, західноєвропейські (Швеція, Іспанія, Нідерланди XVII-XVIII ст., Австрія, Пруссія, Франція XVII-XIX ст., Баварія, Саксонія XVIII ст., Чехія XV ст., Ганновер, Фрейбург, Італія, Греція, Америка XIX ст., Англія XVII – поч. XX ст., Венеція XIII-XIV ст., Валахія XVI ст., Румунія XIX – поч. XX ст.) східноєвропейські (генуезько-татарські XIV-XVI ст., золотоординські XIV ст., кримські XVIII ст., грузинські XIII-XIX ст., перські, турецькі, а також не визначені, польсько-литовські XIV-XVIII ст., давньоруські, російські XVII-XIX ст.); асигнації і грошові знаки (п'ятирублева і рублева асигнації, грошові підробки, актові папери і гербові штемпелі, вексельні бланки, поміщицькі грошові знаки, які використовувались замість дрібної монети). Всього 2968 предметів, з них золотих монет – 3, срібних – 1113, мідних – 1828, асигнацій і грошових знаків – 24.

XV. Медалі, жетони, ордени та інше – російські (медалі срібні, бронзові свинцеві XIX – поч. XX ст., бронзові хрести військові і священників, срібний жетон); іноземні (медалі срібні, бронзові, жетони польські, єврейські). Всього 71 предмет.

XVI. Етнографічний відділ (стіл дерев'яний, плуг, прядка, музичні інструменти, вишиті сорочки, рушники, зразки тканин місцевого і не місцевого виробництва, килими, колекція писанок, зразки гончарних виробів Подільської губернії, люльки, підсвічники). Всього близько 1304 предмети, включаючи 535 зразків узорів вишивок, 550 пасхальних писанок, 105 видів гончарного посуду, 45 люльок, 20 зразків старовинної тканини не місцевого виробництва та 19 – місцевого виробництва [6].

Таким чином, на початку XX ст. музей налічував 7684 предметів [6, с. 105]. В «Описі» кожний предмет має порядковий номер і назву, вказані розміри, короткий опис і місце знаходження чи ким передані старожитності. Проаналізувавши його, зазначу, що в основному фонди музею поповнювались археологічним матеріалом, знахідками селян і міщан, пожертвуванням духовенства. Також свій внесок в розвиток музею зробили Кам'янецька міська управа, бібліотека Подільської духовної семінарії, деякі поміщики та небайдужі люди.

На 90-і роки XIX ст. припала активна польова археологічна діяльність Є. Сіцінського. Контактуючи з В.Б. Антоновичем, він вирішив створити археологічну карту Подільського краю. Дослідник зібрав і узагальнив надзвичайно великий і цінний матеріал, а це близько 2 тисяч археологічних пам'яток кам'яного віку, доби міді і бронзи, раннього залізного віку і епохи Київської Русі IX-XIV ст. У період збирання матеріалів для археологічної карти Поділля Є. Сіцінський проводив розвідкові та стаціонарні дослідження. Важливе місце серед старожитностей, що їх вивчав археолог, займає Бакотський давньоруський скельний монастир. У 1891-1892 рр. під час розкопок там були виявлені знахідки, що підтвердили його існування протягом XII-XIII ст. [3, с. 18-19]. Таким чином, фонди музею були поповнені 22 предметами з с. Бакотського.

та Ушицького повіту (нині Кам'янець-Подільського району) – металеві фрагменти зброї, ковані вироби, шматки дерева, зразки цементу, ґрунту, каміння, сталактитових утворень, мідний казан [6, с. 10].

Цікаві та важливі знахідки були виявлені Є. Сіцинським і в інших населених пунктах на Поділлі. Це розкопки поблизу с. Привороття в 1898 р., які дали нові матеріали з давньої і середньовічної історії краю. У результаті в музей поступило 24 предмети: фрагменти зброї, металеві вироби, срібна оправа до медальйона, керамічні прясельця, фрагменти посуду [6, с. 11].

Є. Сіцинський виявив і зафіксував цікаву пам'ятку епохи енеоліту (III тисяч. до н. е.) поблизу с. Кептинці. Там було досліджене мегалітичне поховання разом з супровідним інвентарем (кераміка, знаряддя праці) [3, с. 19]. У 1895 році археолог дослідив курган в с. Чаусова Казенна Балтського повіту (нині Балтський район Одеської області) і виявив фрагменти зброї, дрібні турецькі монети, керамічний посуд: миски темно-сірого кольору, глечики, горшки, які згодом поповнили фонд музею [6, с. 11].

Серед археологічних знахідок слід відзначити срібні прикраси з скарбів, знайдених в Ямпільському і Ольгопівському (нині Чечельницький район) повітах. Всього передано на зберігання 7 предметів [6, с. 11].

До поповнення музейних фондів долучалися також історики та науковці Поділля. Один з найактивніших збирачів старовини був С.О. Венгрженівський – етнограф, фольклорист, історик, член Подільського історико-археологічного товариства [1, с. 146]. В «Описі» вказано 28 крем'яних знарядь праці, 23 знахідки з околиць м. Гайсина, 8 гіпсових зліпків для виготовлення хрестів, а також вишиті сорочки, рушники, які науковець передав у музей [6, с. 5-6, 104]. Багато предметів надійшло в Давньосховище від відомих діячів та членів Подільського історико-археологічного товариства, таких як Й.Й. Ролле, М.І. Яворський, О.М. Прусевич, С.С. Дложевський, Л.Е. Раковський, наставниці Подільського жіночого училища С. Протопової та ін.

Таким чином, перший історичний музей на Поділлі, без перебільшень, функціонував завдяки діяльності та відданості справі Євфимія Йосиповича Сіцинського. Він став найактивнішим збирачем коштовних колекцій з українського мистецтва, археології, етнографії, збірок рукописів, стародруків, цінних документів XVI-XVIII ст. та нумізматики. Тому, не зважаючи на обмеженість коштів, майже повну відсутність спеціалістів, з кожним роком фонди Давньосховища збільшувались, а музей мав досить пристойний вигляд.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 479 с.
2. Блажевич Ю.І. Євфимій (Юхим) Сіцинський – церковний діяч Поділля / Ю.Ф. Блажевич // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. ун-т, інф.-видав. відділ, 2004. – С. 36-42.
3. Винокур І.С. Ю.Й. Сіцинський та його діяльність в галузі археології / І.С. Винокур // Юхим Сіцинський в історії та культурі Поділля: зб. наук. пр. за підсумками всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: Кам.-Поділ. держ. ун-т, інф.-видав. відділ, 2004. – С. 17-25.
4. Соломонова Т.Р. Розвиток музейної справи Поділля 1860-х – 1924 років / Т.Р. Соломонова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://muzey.vn.ua/node/192.htm>.
5. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність / А.М. Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2009. – 300 с.
6. Труды Подольского церковного историко-археологического общества / под. ред. протоиерея Е. Сецинского и Н. Яворовского. – Каменец-Подольск: Типогр. Св.-ТроицкагоБратства, 1911. – Вып. XI. – 418 с.

В. В. Галатир

ОСОБОВИЙ ФОНД Ю. СІЦИНСЬКОГО В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті висвітлюється наповненість особового фонду Ю. Сіцинського, який міститься в Державному архіві Хмельницької області та слугує джерелом для дослідження діяльності історика, етнографа, археолога, мистецтвознавця і культурно-громадського діяча Поділля.

Ключові слова: Ю. Сіцинський, історик, особовий фонд, справа, Держархів Хмельницької області.

Останнім часом значно зростає інтерес до персоналізації історичного процесу. Дійсно, саме окрема особистість і творить історію. Можливість висвітлити історичні процеси як сучасника своєї епохи викликає значний інтерес до такого виду джерел, як документи особового походження. Тема наповненості

особового фонду Ю. Сіцінського не була предметом спеціального дослідження, хоча окремі положення можна знайти у працях Л. Кучугури [7], Т. Сис [10], Л. Баженова [1], Р. Маньковської [8], О. Дзьобана [5], О. Завальнюка [6], А. Трембіцького [11; 12] та ін.

Загалом, документи особового походження – це документи, що утворилися впродовж життя, наукової, творчої, службової, громадської та іншої діяльності фізичної особи (сім'ї, роду), а також ті, що відклались у їхніх особистих архівах. Інформація, що міститься в документах особового походження, з одного боку, дає уявлення про стан суспільства і місце особи в соціумі, а з другого – дозволяє відобразити історичний процес через суб'єктивне сприйняття особистістю. Індивідуальна стратегія життєвого шляху особи – історія її розвитку, виражена у подіях, вчинках, намірах, поглядах та отриманих результатах, дає змогу побачити її як учасника певного відрізка суспільного життя, виявити ті особливості, які несуть у собі «дух часу». Традиційно, що саме документи особового походження є невичерпним джерелом з історії всіх проявів інтелектуальної і громадської думки, а відтак, їх особливе значення спонукає до вивчення тих напрямів людської діяльності, де на перший план виступає індивідуальна творчість. Архівні фонди особового походження, що переважно репрезентовані відомими речниками інтелектуальної еліти народів України, відкривають дослідникам сотні маловідомих, забутих, безпідставно викреслених з історичного процесу імен. У кожному нерегламентованому та індивідуально неповторному документі міститься по своєму унікальна інформація з історії всіх проявів життя держави та суспільства. Документи, утворені в процесі життя та діяльності фізичних осіб – державних і громадських діячів, представників творчих і робітничих спеціальностей, пасіонаріїв і типових представників свого часу завжди були і будуть у центрі уваги дослідників, проте, доступними широкому загалу вони стають лише у результаті повсякденної та копіткої праці архівістів. Особливості роботи з такими документами пов'язані з їх специфікою. Так, первісні комплекси особових архівних фондів формуються стихійно (за виключенням колекціонерів) за ініціативи приватних осіб та є їх власністю. Процес утворення документів особового походження не регламентований у часі і ненормований щодо форм і змісту. На окрему увагу заслуговує і специфіка інформативної насиченості документів особового походження, яка, насамперед, полягає у фіксації творчого процесу та фактів з усіх сфер життєдіяльності конкретної особи. Документи особового походження не завжди піддаються повноцінній науковій атрибуції, а подекуди їх зміст не завжди носить завершений характер. Нерідко у межах одного архівного фонду зосереджуються документи з різними носіями інформації, видами та способами фіксації, утворених кількома авторами за розбіжні хронологічні проміжки часу. Надходження до архіву з різних джерел у неописаному вигляді та видове розмаїття творчих документів особового походження потребує особливих підходів [9, с. 4-6].

На Хмельниччині провідною установою де зберігається найбільше документів особового походження є Державний архів Хмельницької області. Тут міститься понад пів сотні фондів особового походження видатних людей краю, проте їх кількість стрімко збільшується. Державний архів Хмельницької області є однією з найбільших установ документальних пам'яток історії України і Поділля. В її двох сучасних, спеціально обладнаних корпусах на стелажах (протяжність майже 3 тис. погонних метрів) зберігається 8 тис. фондів, які містять біля 2 млн. документів періоду кінця XVIII – початку XXI ст., майже 37 тис. фото-, фоно-, відео- та кінодокументів [2].

Із-поміж десятків відповідних фондів значний інтерес у дослідників викликає фонд історика, етнографа, археолога, мистецтвознавця, музеєзнавця і культурно-громадського діяча Поділля Ю. Сіцінського.

Юхим Йосипович Сіцінський (1859-1937), священник, історик, краєзнавець, народився 1 грудня 1859 р. в с. Мазники Летичівського повіту Подільської губернії. Навчався в Кам'янець-Подільському духовному училищі, після його закінчення – в духовній семінарії. Одержав вищу освіту в Київській духовній академії. Знав 9 мов. Викладав Закон Божий, російську та церковнослов'янські мови, латину, доісторичну археологію, українську історію (1919 р.) в учбових закладах; був цензором катехізисних казань. Виконував обов'язки голови Подільського церковного історико-археологічного товариства; 33 роки очолював заснований ним в Кам'янці у 1890 р. музей старожитностей, серед яких була рідкісна колекція подільських вишивок, збірка рукописів і стародруків. Член Подільської духовної консисторії, голова Кам'янецького відділення Подільської єпархіальної училищної ради, завідуючий діловодством Подільського єпархіального комітету з облаштування причетових приміщень; член церковно-історичного і археологічного товариства при Київській духовній академії, Львівського історичного наукового товариства Нестора Літописця, член-кореспондент імператорського Московського археологічного товариства, Київського товариства давностей та мистецтв, редактор часопису «Подільські єпархіальні відомості», помічник бібліотекаря Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918 р.). Заснував і редагував «Труди єпархіального історико-статистического комітета». Він є автором понад 100 наукових праць, зокрема:

«Бакота – древняя столица Познзья» (1889 р.), «Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии», «Материалы для истории монастырей Подольской епархии» (1891 р.), «Город Каменец Подольский. Историческое описание» (1895 р.), «Археологическая карта Подольской губернии» (1901 р.), «Исчезающий тип деревянных церквей Подолии» (1904 р.), «Роспись церков в южнорусском стиле» (1907 р.), «Начерки з історії Поділля» («Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету» (1920 р.), «Нариси з історії Поділля», ч. 1-2 (1927 р.), «Оборонні замки Західного Поділля XIV–XVII ст.» (1928 р.). Нагороджений орденами Святої Анни II і III ступеню; срібною на Олександрівській стрічці медаллю в пам'ять царствування імператора Олександра III, знаком Червоного Хреста. За старання виконання пастирських обов'язків нагороджений набедреником, скуфією, капилавою, синодальним надгрудним хрестом.

Фонд Ю. Сіцінського в Держархіві Хмельницької області зашифровано під аббревіатурою Р-3333. Він містить 1 опис українською, російською та латинською мовами та 41 одиницю зберігання (справ) 1829-1937 рр. Перше надходження документів почалось з 1957 р. Інформація використовувалася у виставковій діяльності, наукових статтях та виданнях [4].

У фонді містяться матеріали: наказ імператора Миколи I про затвердження доповіді кримінального суду над декабристами; листи та документи архієпископа А. Мартиновского, брошури: Анатолій, архієпископ Могилевський, матеріали для біографії архієпископа А. Мартиновского (30 липня 1829 р. по вересень 1906 р.); секретна (записна) книга священника В. Сімашкевича, список костелів Подільської губернії на 1864 р.; матеріали з історії монастирів Подільської єпархії – 1887-1891 рр.; літопис Сатанівського монастиря та документи до нього (1887-1888 рр.); чорнові записи Ю. Сіцінського про родовід магнатів Ярмолинецьких та Сутковецьких – XV-XVIII ст., (з 1888 р. по 1909 р.); біографічні та бібліографічні картки (1888-1928 рр.); записки преосвященного Димитрія по огляду церков Подільської єпархії у 1889 р.; листи професора Н. Петрова, автора історичної частини книги «Поділля» за 1890-1893 рр.; авторський рукопис Ю. Сіцінського про Брацлавський замок, брошура: Григоренко Г. «Город Брацлав и его храмы. Историческая записка» (1896-1928 рр.); церковний літопис Свято-Покровської церкви с. Бакоти Ушицького повіту за 1898 р.; матеріали по Хмельницькому замку та по м. Хмельник (1900-1931 рр.); церковні проповіді Н. Яворовського та Ю. Сіцінського з 1900 р.; авторські чорнові записи Ю. Сіцінського до праці «Приходы и церкви Подольской епархии» з 1901 р.; особисті документи та фотокартки Ю. Сіцінського та О. Сіцінської (1902-1955 рр.); опис архіву подільського церковного історико-археологічного товариства (1903-1925 рр.); палеографічний опис старовинних рукописів XV-XIX ст. (1904-1907 рр.); переписка про переклад Євангелії на українську мову (з 12 березня 1905 р. по 6 грудня 1912 р.); авторські чорнові записи Ю. Сіцінського по історії Поділля з 1906 р. по 1929 р.; рукописи Широцьких (Віталій Широцький: «Выезд южнорусских епископов в XVII-XVIII вв.» (історична довідка), Костянтин Широцький: «Из художественного прошлого Подолии» – 1907-1909 рр.); історія сіл Ушицького повіту, авторський чорновий рукопис Ю. Сіцінського з 1911 р.; авторський рукопис Ю. Сіцінського: «Местечко Брусилев Киевской губернии» за 1912 р.; чорнові авторські конспекти лекцій про українське мистецтво (1919 р.); авторський рукопис «Исторический обзор деятельности Подольского церковно-историко-археологического общества за 50-летие (1865-1915 гг.)» з 1920 р.; авторські конспекти лекцій Ю. Сіцінського про історію всевітнього мистецтва давньої Русі, Росії, України (1921 р.); автобіографічні записи та запис про передачу особистої бібліотеки Проскурівському музею з 1923 по 1934 рр.; матеріали про розкопки Ю. Сіцінського підвалу під фортецею на Карвасарах в 1925 р.; історичні записи про Смотрич, Бакоту та Кам'янець (1926-1928 рр.); рукопис про трипільську культуру в Кам'янецькому окрузі із замальовками городищ, в тому числі Траянового валу в 1926 р.; авторські чорнові записки до «Очерку истории Подолии (I-II)» з 1927 р.; авторський чорновий рукопис до «Очерку истории Подолии (III)» з 1927 р.; нариси по історії топографії м. Кам'янець-Подільського і його околиць (є 5 фотокопій планів міст) – за 1928 р.; біографічні довідки про діячів м. Кам'янець-Подільського та Поділля (Анципо-Чикунівський, Венгрженівський, Грочелевич, Гриневич, Грушевський, Сімашевський, Солуха, Стиранкевич, Шероцький) за 1928 р.; рукописи про 40-річчя Кам'янецького істотко-археологічного музею (чорнові матеріали) у 1930 р.; друкована виписка з «Записок научного общества им. Шевчеко» в м. Львові, І. Крип'якевича «50-летие научной работы Е. Сецинского» та виписка з газети «Діло» (Чехословаччина) 4 червня 1931 р. «50-летие научного труда» з 1931 по 1961 рр.; друкована виписка із судової справи за 1834 р. по скарзі ремісничих цехів м. Городка Кам'янецького повіту на притиснення і незаконні побори управителя Городоцького маєтку (1934 р); мемуарні записки Ю. Й. Сіцінського у 1936 р.; спогади родичів та знайомих про Ю. Сіцінського, зібрані Сергієм Кириловичем Шкурко в 1960 р.; фотографії та гравюри церков і історичних облич Петра Дорошенко, Петра Могили, Сави

Туптала, родовідна Вовковинських; авторський рукопис про Болохівське князівство (1150-1257); таблиці Російської історії з 9 гравюрами; та ін. [3].

Таким чином, особові фонди є надзвичайно цінними та корисними видами джерел. Особовий фонд Ю. Сіцинського, що в Державному архіві Хмельницької області зберігається під аббревіатурою «Р-3333», де містяться автобіографічні записки, рукописи праць, історичних записок, церковних літописів та проповідей, документи з історії м. Кам'янця-Подільського та Поділля, історичні записки про населені пункти Подільської губернії, конспекти лекцій з українського мистецтва, історії всесвітнього мистецтва, спогади фондоутворювача, фото і гравюри церков дозволяє дослідникам і сьогодні виявляти та висвітлювати мало-відомі факти, події, явища з історії Поділля зокрема та України загалом.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 349-351.
2. Блажевич Ю.І. Архівні джерела релігійної історії Поділля (кінець XVIII – початок XX ст.) / Ю.І. Блажевич // Історія, культура та освіта: християнський вимір (до 1025-річчя Хрещення Київської Русі та 20-річчя Хмельницької єпархії УПЦ): зб. наук. пр. – Хмельницький : Вид-во ХІ МАУП, 2013. – С. 36-37.
3. Державний архів Хмельницької області, ф. Р-3333, оп. 1, спр. 1-41.
4. Державний архів Хмельницької області: Путівник. Том 2 / голов. ред. колегія серії «Архівні зібрання України»: Удод О.А. (голова), Боряк Г.В., Верстюк В.Ф. та ін. – Київ; Хмельницький, 2008. – С. 145-146.
5. Дзьобан О. Видатний краєзнавець Поділля / О. Дзьобан // Історичний календар'97. – К., 1996. – С. 373-374.
6. Завальнюк О.М. Вихідці з Поділля – викладачі Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1921 рр.) / О.М. Завальнюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 6(8). – С. 303-304, 306-309.
7. Кучугура Л. Літописець краю подільського / Л. Кучугура // Прапор Жовтня (Кам'янець-Подільський). – 1987. – 8 груд. – С. 4.
8. Маньковська Р. Ю.Й. Сіцинський, один з фундаторів музейної справи Поділля / Р. Маньковська // Поділля і Волинь у контексті українського національного відродження: наук. зб. – Хмельницький: Доля, 1995. – С. 289-291.
9. Робота з документами особового походження. Метод. посібн. / укл. Л.О. Драгомірова І.М. Мага, З.О. Сендик, К.Т. Селіверстова, Н.М. Христова. – К.: УАНДІАСД, 2009. – 284 с.
10. Сис Т. Слово про історика / Т. Сис // Кам'янець-Подільський вісник. – 1992. – 16 груд. – С. 1.
11. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність / А.М. Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2009. – 300 с.
12. Трембіцький А.М. Наукова та громадська діяльність Євфимія Йосиповича Сіцинського (70-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Трембіцький Анатолій Михайлович; Кам'янець-Подільський держ. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2005. – 284 с.

К. В. Завальнюк

ДЖЕРЕЛА З ГЕНЕАЛОГІЇ Ю.Й. СІЦИНСЬКОГО (1859-1937) У ФОНДАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті аналізуються маловідомі документи із фондів Державного архіву Вінницької області, які дозволяють уточнити біографію визначного українського вченого-краєзнавця Ю.Й. Сіцинського (1859-1937), а також окремих представників його родини.

Ключові слова: Ю. Й. Сіцинський, родина Сіцинських, документи, матеріали, творча спадщина.

Розвиток сучасного краєзнавства неможливо уявити без праць визначного історика-краєзнавця, етнографа, археолога, мистецтвознавця, музеєзнавця та активного громадського діяча Юхима Йосиповича Сіцинського (Сіцинського), на працях якого виховувалось не одне покоління дослідників історії Поділля.

«Всією своєю науковою і громадською діяльністю, – відзначали І. Винокур та В. Корнілов, – він сприяв активному вивченню і узагальненню матеріалів з історії Поділля, а також частково – й суміжних регіонів України.

Звернення до опублікованих вченим праць переконує в широті його наукових інтересів. Це різні аспекти археології, історії, етнографії. Чільне місце у всіх цих напрямках займало Поділля – земля, де він народився і виріс, де здійснив важливі наукові задуми в галузі історичного краєзнавства. Зауважимо, що

дитинство майбутнього дослідника пройшло серед подільських селян Летичівщини. Це, очевидно, сприяло тому, що в його свідомість міцно і назавжди увійшла любов до свого народу і рідного краю» [2, с. 94].

Чимале місце в наукових дослідженнях вченого займала і територія сучасної Вінницької області. У цьому плані надзвичайно важливе значення для сучасних дослідників має 9-й випуск «Трудов Подольского епархиального историко-статистического комитета» під назвою «Приходы и церкви Подольской епархии» (К.-П., 1901. – 1064 с.), праці, яка, без перебільшення, є справжньою енциклопедією з історії краю. Не менше значення для нащадків має і праця Ю. Січинського «Археологическая карта Подольской губернии», надрукована у 1-му томі «Трудов XI археологического съезда в Киеве» (М., 1901. – С. 197-365). У цій праці вчений зафіксував і систематизував біля 2 тисяч пам'яток кам'яного віку, доби міді і бронзи, раннього залізного віку і періоду Київської Русі.

Варто також відзначити й численні роботи Ю. Січинського про найвідоміші православні церкви на Поділлі, оборонні замки Поділля XIV-XVII ст., подільські монастирі, історію унії на території історичного Поділля, а також про історію цехів на Поділлі, про різні прояви народного побуту й культури, історичне минуле різних населених пунктів краю тощо. Цікавили Юхима Йосиповича храмова архітектура (дослідження «Храмы города Бара Могилевского уезда», надруковане у «Подольских епархиальных ведомостях» в № 47-51 за 1902 рік), а також твори мистецтва у храмових спорудах (праця «Иконы художника В.А. Тропинина в церкви с. Кукавки Могилевского уезда», вміщена в № 41 «Православной Подолии» за 1907 рік).

У свою чергу, автор цього дослідження хоче зупинитися на маловідомих документах і матеріалах із фондів Державного архіву Вінницької області, які дозволяють краще зрозуміти життєвий і творчий шлях одного з корифеїв подільського краєзнавства.

Одним з найцінніших документів із фондів ДАВіО, що стосуються родини Січинських (Січинських), є справа з фонду Літинського духовного правління за 1820 рік про смерть священника церкви села Мазники Федора Січинського (прадіда Юхима Січинського). Із цієї справи ми, зокрема, дізнаємось, що Ф. Січинський був рукопокладений у священники 3 липня 1770 р. уніатським єпископом Леоном Шептицьким [6, арк. 50зв.]. Помер він 29 липня 1819 р. у віці 77 років. На той час у нього був син Симеон (Семен), 23 роки, який навчався у філософському класі Подільської духовної семінарії, але через хворобу мусив полишити навчання. Також у документах згадуються вдова священника Марія, 64 роки, і дочка-вдовиця Марія з трьома дітьми [6, арк. 50].

Значний інтерес для дослідників може складати і опис рухомого та нерухомого майна померлого священника, складений 2 липня 1820 р. благочинним Василем Ковальським. Зокрема, серед нерухомого майна значаться житловий будинок з двох хат і з дерев'яною коморою, дві комори з дубових колод, клуня для хліба, чотири великі сараї для худоби, три недильовані сараї для сіна та худоби, дерев'яний погріб під дахом, огорожа навколо городів та трьох садів з дубового частоколу, три сливові сади, яблуневий та грушевий сад на хуторі, пасіка, хата з коморою на хуторі, а також сарай для сіна, великий погріб для бджіл та сушарня. З худоби священник утримував 8 волів, 4 корови (з них 3 з телятами), 4 ялівки, 28 овець, 5 дорослих і 6 маленьких свиней, 30 гусей. Також священник мав 30 пнів на пасіці, 60 вуликів без бджіл, старий віз на ресорах, 3 прості вози, плуг, 3 залізні борони, 4 рала, стіг жита на 23 копи [67, арк. 53-53 зв.].

Заслугує на увагу і опис культового майна Святопредтеченської церкви, де відзначимо велику кількість богослужбової літератури (позолочене Євангеліє, оправлене сріблом, Апостол, Тріод, Часослов, Акафіст, два Службники, два Требники, три Псалтирі, Мінея мала, Молитовна книга, Книга бесіди святого Василя Великого тощо) [6, арк. 59-59зв.].

Варто також відзначити і кілька справ, в яких йдеться про священницьку родину Січинських, що осіла в Ольгопільському повіті Подільської губернії. Так, у фонді Ольгопільського духовного правління є справа за 1803-1804 рр. про рукопокладення у священники церкви села Студена (нині – Піщанський район Вінницької області) Іоанна Січинського. Про останнього відомо, що 9 січня 1779 р. він був рукопокладений Бессарабським православним єпископом Амфілохієм у священники в Святомихайлівську церкву с. Ілія [7, арк. 4]. До речі, у зазначеній справі знаходиться оригінал грамоти про це призначення з печаткою та підписом Амфілохія [7, арк. 5].

У 1781 р. І. Січинський з дозволу нунція офіціалом Ісаком Любинським був приєднаний до унії. За унії він чотири роки служив вікарним священником у Благовіщенській церкві містечка М'ястківка Ольгопільського повіту (нині – с. Городківка Крижопільського району Вінницької області), а згодом два роки був наглядачем-священником у селі Вербка-Волоська. Після цього І. Січинський перейшов на провікарію у с. Студена до священника Федора Солтиського [7, арк. 4]. Тут, у Студеній, у 1794 р. І. Січинський приєднався до православ'я. За генеральною ревізією 1797 року він значився як мешканець села Студена. На цей час

у нього вже була своя сім'я: сини Гаврило, 22 роки (в документі записано, що він «находиться в праздності»), Максим, 17 років (навчався у вищому граматичному класі Подільської духовної семінарії), Семен, 13 років, Іоанн, 4 роки, Юхим, 2 роки, та дочки Феодосія, 11 років, і Ганна, 16 років [7, арк. 15].

Власне, в історію отець Іоанн Січинський потрапив через те, що «к епархиальному архиерею и поныне не являлся» [7, арк. 14]. Через цю обставину він й потрапив у немилість до вищого церковного начальства, яке ухвалило священника с. Студеної Ф. Солтиського за «передержание при себе Сичинского без позволения Главного начальства и непоказывание в исповедных росписях», а також благочинного Г. Красовського за «слабое смотрение и невысылку Сичинского через два года по предписанию в духовное правление» оштрафувати кожного з них по 5 крб. на користь вдів і сиріт [7, арк. 15зв.].

Ймовірно, що про сина отця І. Січинського Івана згадується в одній із справ з фонду Ольгопільського духовного правління за 1822 рік. Мова йде про «села Старої Гарячківки священницького сина» Івана Січинського, який 16 березня 1822 р. архієпископом Подільським і Брацлавським Ксенофонтом був рукопокладений у священники в с. Салинці Брацлавського повіту (нині – Немирівського району Вінницької області) до Дмитрівської церкви [8, арк. 4].

У Салинцях в 1832 році в отця Івана Січинського (Січинського) народився син Ферапонт, який продовжив духовну естафету свого батька. Після закінчення повного курсу богословських наук у місцевій духовній семінарії, 30 жовтня 1855 р. преосвященним Євсеєм він був рукопокладений у священники в с. Бортники Брацлавського повіту Подільської губернії (нині – Тульчинського району Вінницької області). У 185-1864 рр. отець Ферапонт виконував пастирські обов'язки в с. Махнівка Вінницького повіту (нині – с. Красне Вінницького району Вінницької області), у 1864-1868 рр. – в с. Сокиряни Гайсинського повіту (нині – Теплицького району Вінницької області), у 1868-1877 рр. – в с. Слободзея Балтського повіту, у 1877-1885 рр. – в с. Шепілова того ж повіту (нині – с. Шепилове Голованівського району Кіровоградської області). Помер отець Ферапонт 25 вересня 1885 р. від запалення кишок вдівцем. Після його смерті залишилася повнолітня дочка Надія, 22-х років, випускниця Тульчинського епархиального жіночого училища [17, с. 469].

Досить цінною для дослідників є також справа із фонду Вінницького окружного суду за 1913 рік за «проханням священника Миколи Володимировича Січинського про затвердження його у правах спадщини на капітал померлого священника Володимира Йосиповича Січинського». Останній доводився батьком священнику с. Топала Балтського повіту Миколі Січинському (народився 22 травня 1880 р. в с. Сарнів Проскурівського повіту Подільської губернії у родині парафіяльного священника зазначеного села Володимира Йосиповича Січинського та його дружини Надії Максимівни). Обряд хрещення Миколи Січинського здійснював 15 червня 1880 року його дід, парафіяльний священник с. Мазники Летичівського повіту Подільської губернії Йосип Січинський [3, арк. 3]. Із зазначеної справи також з'ясовується, що парафіяльний священник с. Топала Балтського повіту Подільської губернії (нині – с. Топали Красноокнянського району Одеської області) помер у зазначеному селі 30 січня 1913 р. (похований 2 лютого) у віці 58 років від склерозу сердечної артерії [3, арк. 2]. Після себе покійний залишив грошові заощадження у розмірі 990 рублів 10 копійок [3, арк. 1], спадкоємцем яких за ухвалою 2 цивільного відділення Вінницького окружного суду від 3 грудня 1913 року став його син Микола [3, арк. 6-7].

У фондах ДАВіО зберігається також архівно-слідча справа за 1930 рік на Миколу Володимировича Січинського, який з 1928 року був священником Української автокефальної православної церкви в с. Гавришівка нинішнього Вінницького району Вінницької області. 1 березня 1930 року отець Микола був заарештований Вінницьким облвідділом ДПУ за звинуваченням у антиколгоспній агітації (стаття 54-10 ч. 1 КК УСРР) [14, арк. 18]. І хоча він твердо заперечував висунуті проти нього звинувачення, все ж, Особлива нарада при Колегії ДПУ УСРР 7 травня 1930 р. постановила вислати його на 3 роки на Північ [14, арк. 21]. У справі є також згадки про те, що згодом отець Микола 1 лютого 1938 року був засуджений трійкою УНКВС у Вологодській області за статтю 58-10 КК РСФСР до 10 років позбавлення волі. У цих же краях обірвався його земний шлях 19 грудня 1941 року [14, арк. 25 зв.]. Реабілітований племінник Юхима Січинського був лише 3 листопада 1989 року висновком Прокурора Вінницької області [14, арк. 27].

Варто також відзначити, що окремі представники великої родини Січинських зустрічаються у Гайсині та в Літині. Зокрема, в метричній книзі Кунянського костюлу є запис про те, що 21 травня 1877 року в м. Гайсин у сім'ї дворян – гайсинського аптекаря Івана Павлиновича Січинського та його дружини Валерії з роду Муніхів народився син Іван, який був охрещений 24 травня того ж року [12, арк. 200зв.-201]. Окрім цього, у метричній книзі Свято-Покровської церкви м. Гайсин є запис про одруження 14 січня 1896 року дворянина Сергія Івановича Січинського, 29 років, з дворянкою Катериною Ульяновною Піонтковською, 20 років [10, арк. 29].

Також у метричній книзі Літинського костюлу за 1874 рік виявлено запис про те, що 5 травня 1874 р. в м. Літин у сім'ї дворян Хоми та Теклі з Васютинських Сіцінських народилася дочка Мар'янна-Анна (охрещена 16 травня 1874 року) [11, арк. 116-116зв.]. Ще раніше у цієї пари народжувались діти Владислав (14 лютого 1867 року, охрещений 25 вересня того ж року) [11, арк. 44 зв.-45], Софія (15 травня 1869 року, охрещена 3 серпня того ж року) [11, арк. 66 зв.], Мар'янна-Катерина (30 квітня 1871 року, охрещена 21 серпня того ж року) [11, арк. 89] та Мар'ян-Станіслав (21 липня 1872 року, охрещений 11 січня 1873 року [11, арк. 103].

Досить цінним у біографічному плані є також надрукований у 1901 році в «Подольських єпархиальних ведомостях» матеріал, присвячений 50-річному ювілею священства протоієрея Йосипа Сіцінського, батька краєзнавця.

Ювіляр, заштатний протоієрей Йосип Семенович Сіцінський, відзначав свій 50-річний ювілей священства 11 листопада 1900 р. в с. Мазники Летичівського повіту Подільської губернії. На святкування, яке мало характер скромного сімейного торжества, зібралися діти та внуки ювіляра, а також деякі довколишні священники. Отець Йосип у 1851 році закінчив Подільську духовну семінарію і того ж року Подільським Преосвященним Євсевієм 11 листопада рукопокладений до церкви села Мазників, парафія якого рахувалася за ним, як за сиротою, 13 років. На цій парафії, середній за засобами для життя порівняно з іншими парафіями Поділля, ювіляр прослужив 45 років, виховавши своїх семеро дітей та належним чином влаштувавши їх (два сини його стали священниками, три дочки заміжні за священниками, одна – вдова священника і одна заміжня за чиновником). У 1896 році протоієрей Сіцінський через хворобу вийшов у заштат і з тих пір проживав у тій же парафії, де проминуло усе його службове життя і де священствував його молодший зять Всеволод Доб'я (чоловік доньки Єлизавети) [20, с. 900-901].

«Багато кандидатів домагалися отримати цю парафію, – відзначив у своєму подячному слові ювіляр, – але Господь Бог судив таки мені стати біля вівтаря цього на місці своїх предків. У двадцять п'ять років, після закінчення семінарського курсу, я дав обіцянку одному з товаришів, Мартирію Федоровичу Чемені, вступити у шлюб з його сестрою Ксенією Федорівною, яку я бачив двічі до вступу з нею у шлюб; і Господь благословив наш шлюбний союз, від якого народилося семеро дітей [20, с. 903].

Також отець Йосип зазначив, що в парафії с. Мазників священствує 6-е покоління з його роду: «Прабабуся була у заміжжі за 2-ма священниками – Створжинським і Макогонським (це було в часи унії); потім надійшли Сіцінські – дід, батько і я; нині тут священствує 5-й рік молодший мій зять. Ось які долі Божі стосовно мене, мого роду і колишньої моєї парафії» [20, с. 904].

Досить цікаві та невідомі раніше документи, що стосуються постаті Ю.Й. Сіцінського, нещодавно віднайшов та упорядкував заступник директора Державного архіву Вінницької області, кандидат історичних наук О.С. Петренко. Це – документи церковного архіву Луко-Мелешківської Преображенської церкви, в яких містяться згадки про Ю. Сіцінського та його родину.

Серед цих документів нашу увагу насамперед привертають клірові відомості зазначеної церкви, а також книга вихідних паперів священника Павла Жданова. В останній за номером 17 міститься цікавий запис про те, що 21 березня 1885 року студенту Київської духовної академії Юхиму Сіцінському було видане сповідальне свідоцтво, про що є засвідчуючий підпис його отримувача [16]. На той час парафіяльним священником у селі Лука-Мелешківська був Павло Іванович Жданов. Про нього відомо, що народився він 10 січня 1855 року в родині священника в селі Новосілка Летичівського повіту Подільської губернії (нині – Деражнянського району Хмельницької області). Після закінчення в 1878 році Подільської духовної семінарії працював учителем російської та церковнослов'янської мови у Приворітському духовному училищі (до 15 липня 1879 року). 19 серпня 1879 року Подільським єпископом Маркелом був рукопокладений у сан священника до Преображенської церкви у селі Лука-Мелешківська. За час свого пастирського служіння неодноразово отримував подяки та нагороди від церковного та освітнього керівництва. Так, 19 квітня 1887 року йому було оголошено подяку від попечителя Київського навчального округу «за піклування та турботу у потребах Луко-Мелешківського народного училища, що виявилось у побудові за власні кошти класного приміщення для нього» [16].

Які ж усе-таки причини привели тогочасного студента Київської духовної академії Ю. Сіцінського у Луко-Мелешківську, де він навіть сповідувався в місцевого священника? Відповідь на це питання можна знайти у клірових відомостях Луко-Мелешківської церкви. Із них з'ясується, що дружиною священника Павла Жданова була сестра Юхима Сіцінського, Олександра Йосипівна, 1862 року народження. У цьому шлюбі в с. Лука-Мелешківська народилося двоє дітей: донька Віра (1884) та Ніна (1886) [16].

До речі, про народження Ніни йдеться у метричній книзі Луко-Мелешківської церкви за 1886 рік, що зберігається в Державному архіві Хмельницької області. У ній, зокрема, зазначено, що донька парафіяль-

ного священика с. Луки-Мелешківської Павла Івановича Жданова Ніна народилася 26 січня 1886 р. за ст. ст., а охрещена 9 лютого того ж року. Хрещеними батьками її були священик села Соломна Проскурівського повіту Подільської губернії Антон Іванович Монастирський (чоловік старшої сестри Ю. Сіцінського Степаниди) та священика с. Селевинці Брацлавського повіту Платона Даниловича Богдановича дружина Марія Іванівна [15, арк. 710зв.-712]. У такому випадку приїзд Ю. Сіцінського в це село виглядає цілком закономірним з огляду на можливе кумівство (на жаль, метричні книги місцевої церкви за 1884-1885 роки не збереглися).

Ще одним підтвердженням перебування Юхима Сіцінського в Луці-Мелешківській може бути виконаний ним малюнок дверей хати місцевого священика. Репродукцію цього малюнка можна побачити в праці іншого відомого подолянина, Костя Широцького, яка називається «Художественное убранство украинского дома». У цій праці К. Широцький писав (переклад з російської): «В Луці Мелешківській в Под[ільській] г[убернії] нещодавно в будинку священика можна було бачити такого роду зображення на дверях: на верхньому полі трое журавлів стоять на відпочинку. Крайні заснули, сховавши голову під крило, а середній охороняє їх, маючи у трохи піднятій нозі камінь. На нижньому плані на дверях зображений був кінь, який немов мчався із порваною уздою чи з рогом (єдинорог). Написи, що супроводжували ці картини, пропали, лише на першому зображенні можна було розібрати слова: «о всем бодрствуй як страж журавлій» [19, с. 67-68].

Окрім вищезазначених документів, про життя і діяльність Ю.Й. Сіцінського розповідає цілий ряд документів, що зберігаються у фондах Державного архіву Вінницької області. Одним з найдавніших документів такого роду є лист Ю. Сіцінського в Подільську духовну консисторію від 14 лютого 1907 року. Із листа помітно, що Ю. Сіцінський займався порівнянням присланого йому з консисторії родовідного акту від 8 грудня 1794 р. з його копією. Це свідчить про глибоке знання ним польської мови, а також про ретельність, оскільки в наданій копії він виявив цілий ряд розбіжностей із оригіналом [9, арк. 29].

Наступний документ подібного роду – це повідомлення Брацлавського повітового відділення Подільської єпархіальної училищної ради раді Забужанської двокласної школи від 10 листопада 1916 р. про те, що ухвалою св. Синоду від 21 вересня – 21 жовтня 1916 р. за № 6829 законовчителя Кам'янець-Подільського технічного училища протоієрея Юхима Сіцінського призначено на посаду Подільського єпархіального наглядача церковних шкіл [4, арк. 63].

Про надзвичайно відповідальне ставлення отця Ю. Сіцінського до своєї нової посади є його рапорт єпископу Подільському і Брацлавському Митрофану від 23 січня 1917 року про обстеження ним 18 січня того ж року церковнопарафіяльної школи при Олександро-Невській церкві у м. Жмеринка. Відзначивши у своєму рапорті позитивні моменти в діяльності школи (нове прекрасне приміщення, талановита вчителька Євгенія Котеленець тощо), Ю. Сіцінський звернув увагу і на різні негаразди (відсутність будь-яких документів на нове шкільне приміщення та земельну ділянку під ним, постійні суперечки за школу між залізничним відомством та земством, слабе керівництво школою з боку її завідувача протоієрея Василя Яворського, котрий рідко бував у Жмеринці через те, що його сім'я постійно мешкала у Вінниці) [5, арк. 36-37].

Про громадянську позицію Ю. Сіцінського в роки Української революції 1917-1920 рр., його патріотизм та активну державотворчу працю, свідчить полемічна стаття «В чім моя провина?», надрукована 21 квітня 1920 р. в кам'янецькій газеті «Наш шлях». У цій статті Ю. Сіцінський полемізує з єпископом Подільським і Брацлавським Пименом, котрий 10 листопада 1919 р. відсторонив його на невизначений час від священнослужіння. 19 листопада 1919 р., вже після від'їзду Директорії із Кам'янця, Ю. Сіцінський отримав від Пимена повідомлення такого змісту: «Протоієрею Евфимию Сецинскому. В виду того, что Вы 1) еще в начале 1919 г. самовольно прекратили молитвенное поминовение и возгласение за богослужениями имени Московского патриарха, 2) ввели самовольно за богослужениями украинскую фонетику в церковно-славянский язык, 3) вступили в члены Кирилло-Мефодиевского Братства, агитировавшего против православной русской иерархии и, вопреки моему распоряжению, оставались в нем, 4) отложились от Московского патриарха, признав автокефальность Украинской церкви и приняв звание члена незаконного Украинского Синода и 5) приняли деятельное участие в возмущении против своего епархиального Архиепископа, обсуждая вопрос о лишении его кафедры и даже свободы, – запрещаетесь мною в священнослужении, впредь до решения дела о Вас Святейшим патриархом Тихоном. Подольская Духовная Консистория и моя канцелярия поставят об этом в известность как правящих Архиепископов, так и Духовные Консистории всех Украинских епархий» [18].

У відповідь на висунуті звинувачення Ю. Сіцінський аргументовано довів, що його справа розглядалася Пименом формально, навіть з порушенням чинного церковного законодавства. Більше того, позиція

єпископа абсолютно не враховувала нових реалій в Україні, особливо ж після проголошення Директорією УНР закону про автокефальну Українську церкву [18].

Окрім вищезазначених документів, у ДАВіО також зберігається копія мандату, виданого Всеукраїнським Археологічним Комітетом ВУАН 9 червня 1925 р. Ю. Сіцінському для проведення ним на території Подільської губернії дослідницьких робіт. У документі, зокрема, зазначалося: «Видано цього мандата від Всеукраїнського Археологічного Комітету У.А.Н. Юхимові Йосиповичу Сіцінському в тому, що йому доручається: роботи археологічні та етнографічні розвідки і археологічні розвідки, розкопки, оглядати пам'ятки старовини і мистецтва, робити фотографічні знімки й зарисовки з обмірами пам'яток старовини, мистецтва й побуту на території Подільської губернії» [13, арк. 65]. Копія цього мандату з проханням ВУАКу про надання допомоги Ю. Сіцінському державними установами, партійними та громадськими об'єднаннями у його праці була розіслана у 20-х числах червня 1925 р. Секретаріатом Подільського губвиконкому до Кам'янецького, Проскурівського та Могилів-Подільського окрвиконкомів. Останній вже 3 липня 1925 р. надіслав усім райвиконкомам Могилівщини розпорядження: «Окрвиконком пропонує не чинити жодних перешкод т. Сіцінському Юхимові Йосиповичу для проведення ним археологічної та етнографічної розвідки на терені округи згідно маючимся у нього мандатом, виданим Всеукраїнським Археологічним Комітетом» [13, арк. 62].

Таким чином, у фондах ДАВіО зберігається цілий ряд матеріалів, які дозволяють уточнити та конкретизувати біографію визначного вченого-краєзнавця та громадського діяча, а також поглибити уявлення про його творчу спадщину, котра, за даними сучасних дослідників, нараховує понад 200 праць з археології, історії, релігії, мистецтва, архітектури, етнографії та фольклору Поділля [1, с. 350]. Окрім цього, наукова спадщина Ю. Сіцінського і сьогодні є актуальною для дослідників краю і потребує детального вивчення та популяризації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
2. Винокур І.С. Визначний літописець Поділля (Ю.Й. Сіцінський) / І.С. Винокур, В.В. Корнілов // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). – К., 1991. – С. 93-101.
3. Державний архів Вінницької області, ф. д-173, оп. 3, т. 5, спр. 1580.
4. Там само, ф. д-190, оп. 1, спр. 3.
5. Там само, ф. д-283, оп. 1, спр. 41.
6. Там само, ф. д-604, оп. 1, спр. 25.
7. Там само, ф. д-606, оп. 1, спр. 6.
8. Там само, ф. д-606, оп. 1, спр. 82.
9. Там само, ф. д-669, оп. 1, спр. 4.
10. Там само, ф. д-904, оп. 13, спр. 96.
11. Там само, ф. д-904, оп. 16, спр. 9.
12. Там само, ф. д-904, оп. 31, спр. 3.
13. Там само, ф. р-489, оп. 3, спр. 90.
14. Там само, ф. р-6023, оп. 4, спр. 21175.
15. Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 12379.
16. З особистого архіву О.С. Петренка.
17. Памяти священнослужителя Подольской епархии, умерших в июле-октябре 1885 года // Подольские епархиальные ведомости. – 1886. – № 23. – С. 465-470.
18. Сіцінський Є. В чім моя провина? / Є. Сіцінський // Наш шлях. – 1920. – 21 квіт.
19. Шероцький К. Художественное убранство украинского дома / К. Шероцкий // Искусство в Южной России. – 1914. – № 3-4. – С. 53-211.
20. Юбилей пятидесятилетия священства протоиерея Иосифа Сецинского // Подольские епархиальные ведомости. – 1901. – №51. – С. 900-905.

ПОДВИЖНИКИ МУЗЕЙНОЇ І КРАЄЗНАВЧОЇ СПРАВИ

О. П. Кривошій

ВОЄННА ПОВСЯКДЕННІСТЬ ЕЛІТНИХ ЖІНОК КОЗАЦЬКОГО ЗАПОРОЖЖЯ У НАУКОВО-ТВОРЧОМУ ДОРОБКУ ПОДІЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА ЙОСИПА РОЛЛЕ

У статті досліджено науково-творчу спадщину Йосипа Ролле, в контексті історії жінок козацького Запорозжя, напрямку історичного знання, предметом вивчення якого виступають жінки в історії цієї історико-географічної області на півдні України. Розглянуто питання теоретичного усвідомлення істориком таких аспектів феномена воєнної повсякденності елітних жінок козацького Запорозжя як «фронтна повсякденність жінок козацького Запорозжя», «тилова повсякденність жінок козацького Запорозжя», «жінки-полонянки», «жонки», «жінки воєнно-адміністративні діячки». З'ясовано позицію дослідника стосовно участі шляхетних жінок українського пограниччя в організації обміну та викупів полонени(ць)ків, укладенні шляхетними жінками шлюбів з представниками козацької старшини Запорозької Січі та Гетьманщини.

Ключові слова: історіографія, ранньомодерна Україна, дніпровський Низ, козацьке Запорозжя, історія жінок козацького Запорозжя, фронтна повсякденність елітних жінок козацького Запорозжя, тилова повсякденність елітних жінок козацького Запорозжя, науково-творчий доробок Й. Ролле, жінка-полковниця, жінка-сотничиха, жінка-воячка.

За межами предмета вивчення української історичної науки і досі залишаються елітні жінки козацького Запорозжя¹ XVI–XVIII ст. з їх думками, почуттями, мотиваціями вчинків та реально існуючою поведінкою [1, с. 201]. За цифрами, звітами, ідеологічними настановами і гаслами очільників політичних режимів і рухів загубились не лише постаті визначних жінок, а й численні досвіди їхньої участі у становленні запорозького козацького руху. Відійти від гіг-типажів соціальної моделі запорозького козацтва історикам заважає відсутність теоретичних настанов та слабка обізнаність з вітчизняною історіографічною спадщиною [1, с. 201-207].

У цій статті я збираюсь проаналізувати деякі феміноорієнтовані публікації подільського історика і краєзнавця Йосипа Ролле², в яких зроблено спробу представити особливі досвіди участі жінок українського пограниччя у запорозькому козацькому русі. У своїх розмірковуваннях я буду виходити не з універсальності історії жінок України чи надання їм особливого статусу серед інших субдисциплін, а з чисельності інтерпретацій історії, із плюральності напрямків і дискурсів, яка стала прикметою європейської історіографії початку XXI ст.

Інтерес до вивчення проблематики пов'язаної з участю шляхетних жінок українського пограниччя у становленні традицій життєустрою запорозького козацького соціуму виник у Йосипа Ролле після того, як історик ґрунтовно ознайомився з комплексами документальних джерел з приватних і державних архівів та бібліотечних установ Волині і Поділля [2, с. 144]. Виявлені дослідником архівні матеріали віддзеркалювали різноманіття сценаріїв участі шляхетних жінок³ цих історико-географічних регіонів у повсякденному житті запорозької козацької спільноти. Осмисливши виявлене, Й. Ролле зробив спробу на сторінках збірки оповідань «Niawiasty kresowe» – «Наречені кресів» [3] вписати у контекст історії запорозького козацтва, сюжет про участь жінок шляхетного стану в обмінах та викупах полонеників (чоловічої та жіночої статі), які протягом багатьох років проводилися в запорозькому степу, під Переволочною [4, с. 29-30]. Зі слів дослідника, у XVI – середині XVII ст. в полях під Переволочною можна було зустріти не одну зем'янку, яка заручившись листом польського короля до запорозької старшини, поспішала в Степ аби «за посередництва кошового, викупити із неволі рідну бранку...» [5, с. 273]. Виїзду жінки в Запороги, як правило, передувала ціла низка оперативно-розшукових та розвідувальних дій, які проводились за волею, а іноді й за безпосередньої участі ініціаторки розшуків. Шляхетна пані залучала до участі в операції по встановленню місця перебування розшукуваної особи значну кількість як військових, так і цивільних осіб із числа дипломатів, купців, мандрівників, різного роду служебників, полонеників та мандрівних співців [6, с. 67].

Обміни та викупи полонени(ць)ків передбачали приїзд зацікавленої особи в Січ для переговорів з кошовим про умови випусти (обміну) полоненої особи. Перемовини з кошовим велись або за особистої

участі ініціатор(а)ки викупу, або за (його) її волею, довіреною особою (чоловічої або жіночої статі). Виїзд учасників викупу (обміну) полоненик(а)ів за межі Запорозжя (після завершення операції) також відбувався після зустрічі з кошовим (старш(а)ий з подорожників, повинен був отримати підписаний кошовим супровідний лист).

У своїй пізнішій роботі «Женщины при Чигиринском дворе» [7, с. 512-529] Й. Ролле виказав думку про те, що козаки-запорозжці нерідко виявляли схильність до одруження [8, с. 149]. Серед козацьких дружин, зі слів історика, були *«не лише місцеві за походженням, а й шляхетні польки, єврейки, молдаванки, вірменки і навіть, іноді, татарки...»* [8, с. 148] (курсив мій – О.К.). Випадки одруження запорозжців із захопленими у полон жінками, за влучним спостереженням Й. Ролле, були, скоріше нормою, а ніж аномалією козацького життєустрою [1, с. 203]. При захопленні загонами М. Кривоноса містечка Тульчин, козацький очільник Антон уподобав собі княгиню Софію Четвертинську, Чурилівну родом і одружився з нею [8, с. 149]. Так само, після захоплення Немирова, зазначає історик, *козаки взяли собі за дружин багато вродливих єврейок...* [8, с. 149] (курсив мій – О.К.). Зі слів анонімного літописця, що їх переказав Й. Ролле, таких випадків було доволі багато [8, с. 149]. Таким чином, шляхетні жінки «українного» пограниччя ставали дружинами запорозьких старшин і простих (рядових) козаків. Потрапляючи в хутори, зимівники і бордюги⁴ запорозжців, такі жінки приносили туди свій особливий світогляд, ментальність та поведінкові стратегії, які в умовах постійної небезпеки (реально існуючих загроз життю і здоров'ю) набували нових (екстремальних) соматичних, психічних та поведінкових властивостей. Разом з «місцевими, за походженням» жінками [8, с. 148] вони складали особливу категорію жінок – мешканок дніпровського Низу – жінок козацького Запорозжя⁵.

Козацька старшина – керівний склад Запорозької Січі поділялась на військову, паланкову та курінну старшину. Військова старшина складала своєрідний уряд Запорозької Січі [9, с. 273]. Паланкова і курінна – місцеві органи влади [9, с. 324]. До складу військової старшини входили кошовий отаман, військовий суддя, військовий писар, військовий осавул, військовий обозний, старшина без посад і похідна сташина [10, с. 324]. Паланкову старшину складали полковник, осавул, писар, підосавул, підписар та хорунжий. Курінну – курінний отаман і хорунжий. Переважна більшість козацьких старшин мала дружин і дітей, які проживали або в межах козацького Запорозжя, або в поближких місцях. Постійна внутрішня готовність до війни, очікування нових воєнних загроз змінювали як поведінкові установки таких жінок у бік адекватної протидії воєнним загрозам, так і сприйняття гендерних стереотипів членами запорозького козацького соціуму [11, с. 19-26].

Зроблені Й. Ролле спостереження над ментальністю та поведінковими стратегіями шляхетних жінок «українного» пограниччя XVI–XVIII ст. покликали до життя цілу галерею образів жінок – військово-адміністративних діячок XVII–XVIII ст. – Олени Галаган, Параски Сулими, Уляни Милорадович, Феодосії Гурко (Палііхи), Анастасії Скоропадської та ін.

Зі слів львівського історика і краєзнавця Ігоря Лоського, «полковниця» Уляна Милорадович із дому Бутовичів, *«...розпоряджалася у полку (Полтавському – О.К.), як у себе хаті...»* [12, с. 8]. Гадяцька старшина, навіть, вимушена була звернутись до гетьмана Д. Апостола із скаргою в якій прохала *«...аби пані полковниця не вмішувалась до справ полку, не безчестила старшину, судів не судила, декретів старшиною підписаних не нищила, власних наказів! по поку не розсилала* (курсив мій – О.К.) та жінок не безчестила...» [12, с. 8].

Дружина білоцерківського полковника Семена Гурко Палія Феодосія (Палііха), за твердженням українських істориків Миколи Котляра та Валерія Смоля, розсудливо порядкувала в охопленому війною краї, вміла достойно прийняти іноземних мандівників, переговорити з ними про військові та комерційні справи [13, с. 272]. За свідченням російського священника Івана Лук'янова, Палієва дружина дуже добре зустріла валку московських купців, виславши їм на зустріч «п'ятсот вершників з прапорами», та «брала до себе обідати...» [14, с. 328-329]. Шляхтянка Феодосія Гурко Семашко (Палііха) була другою дружиною Семена Палія «улюбленця народу» і «козацького батька» [15, с. 145-151]. Її поведінкові стратегії цілком відповідають створеному Й. Ролле в кінці XIX ст. типу привілейованої української жінки військово-адміністративної діячки.

Стає очевидним, що розгляд козакоорієнтованої науково-творчої спадщини Й. Й. Ролле з позицій сучасної історіографічної критики, з урахуванням складових епоха-автор-текст-контекст, дає можливість сформувати уявлення не лише про творчу лабораторію історика, але й «побачити» нові контексти присутності «жіночого» в культурному просторі козацького Запорозжя.

Примітки:

- ¹ Елітні жінки козацького Запорозжя – дружини доньки і матері військової старшини – вищого керівництва Запорозької Січі (кошових отаманів, кошових суддів, кошових писарів, кошових осавулів), військових слугжителів Запорозької Січі (військових канцеляристів, довбишів, пушкарів, шафарів, товмачів, табунщиків, скотарів, шкільних отаманів), паланкової старшини (полковників, осавулів, писарів, підосавулів, підписарів, хорунжих) та курінної (курінних отаманів, і хорунжих). Статус привілейованості/непривілейованості жінок в козацькому Запорозжжі визначався за місцем (рівнем можливостей) їхніх чоловіків, батьків чи синів-козаків в ієрархічній системі Запорозької Січі.
- ² Докладніше про життя та науково-творчу діяльність Й.Й. Ролле див.: *Баженова С.Е.* Юзеф Антоній Ролле: життя, діяльність, творчість / С.Е. Баженова – Кам'янець-Подільський. 2001. – 224 с.
- ³ Шляхетні жінки – привілейовані, наділені привілеями жінки, належні до шляхетного стану. Привілей – особлива перевага, пільга яку закон надає окремим особам, групам людей або певному станові – класові (класам). Певна перевага кого-небудь, право на виняткове ставлення до себе порівняно з іншими. (*Див.*: Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТК «Перун», 2005. – С. 1111). Антиподом шляхетної жінки є *ординарна жінка*. При цьому термін *ординарна* (*Див.*: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – С. 679.) жінка розуміється автором як жінка, що нічим не відрізняється з поміж інших; звичайна, рядова. *Див.*: Кривоший О.П. Гендерні виклики фронтової повсякденності козацького Запорозжя у науковому доробку українських істориків (1946-1991 рр.) / О.П. Кривоший // Українознавчий альманах. – К., 2013. – Вип. 11. – С. 141.
- ⁴ Бордюгами в Запорозжжі звалися землянки із стільницями для проживання та захисту від різного роду нападників.
- ⁵ Жінки козацького Запорозжя – особлива категорія жінок, які постійно проживали в межах козацького Запорозжя – екстремальної історико-географічної області на півдні України. В умовах постійної небезпеки (реально існуючих загроз життю і здоров'ю) ці жінки забезпечували себе необхідними військовими навичками та засобами самооборони. Поведінкові стереотипи цих жінок формувалися навколо звичних їм предметів і речей, до переліку яких обов'язково входили набори холодної (лук, стріли, шабля, бойові ножі, спис, бойова коса) і вогнепальної (рушниця, пістолі) зброї та бойове спорядження (щити, кольчуги, панцирі, шоломи і таке ін.) У зв'язку з цим змінювався менталітет таких жінок, вироблялись своєрідні форми і зразки адекватної реакції на існуючі загрози. Жінки козацького Запорозжя поділялись на елітних (привілейованих) жінок козацького Запорозжя, та рядових (ординарних).
- ⁶ На сторінках праці Н. Полонської-Василенко «Майно запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя» наведено опис майна запорізької козацької старшини другої половини XVIII ст., серед якого поряд із чоловічими речами зафіксовано велику кількість жіночих речей – предмети верхніх і нижніх одягів, взуття, зразки прикрас, жіночі головні убори. Це майно, поза всяким сумнівом, належало членам сімей запорізької козацької старшини – дружинам, донькам і матерям (*елітним жінкам козацького Запорозжя*). *Див.*: Полонська-Василенко Н. Майно запорізької старшини, як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя / Н. Полонська-Василенко. Нариси з соціально-економічної історії України. – К., 1932. – Т. 1. – С. 43-206.
- ⁷ Стає очевидним, що без введення категорії воєнна повсякденність жінок, жінка-невидима, як жінка в історії козацького Запорозжя, про що доре відомо з, майже, індеферентної до жінок дніпровського Низу, радянської історіографії. Під *воєнною повсякденністю* автор розуміє весь комплекс повсякденно-побутових реалій людей (в даному контексті жінок) у яких провідну (нормуючу і формуючу) роль відіграє «воєнний чинник». *Див.*: Кривоший О. Амазонки і «амазонство» в українській фольклорній традиції та історіографії другої половини XIX – першої третини XX ст. / О.П. Кривоший // Київська старовина. 2012. – №4(406). – С. 66.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кривоший О.П. Проблема присутності «жіночого запорізького» в працях українських істориків XIX – початку XX ст. / О.П. Кривоший // Музейний вісник – Запоріжжя: ТОВ «ПУВК», 2013. – №13/2 – С. 201-207.
2. Кривоший О.П. Сценарії фронтової повсякденності шляхетних жінок Волині XVI–XVII ст. на сторінках історичних праць Йосипа Ролле / О.П. Кривоший // Воєнна історія України. Волинь та Полісся [Текст]: Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної конф., 25-26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України. – К., 2013. – С. 143-147.
3. D-r. Antoni J. Niewiasty kresowe. – Warszawa, 1883. – 224 s.
4. Кривоший О.П. Історія воєнної повсякденності шляхетних жінок ранньомодерної України у часописі «Киевская старина» / О. Кривоший // Культурологічний вісник – Запоріжжя. – 2014. – Вип. 33 – С. 27-33.
5. Антоній І (Й. Ролле). Украинские женщины / Антоній І // Киевская старина (далі КС). – 1883. – №6 (Іюнь). – С. 268-309.

6. Кривоший О.П. Жінки в історії козацького Запорозжя: постаті, події, документи, свідчення: [навч. посібн. для учнів загальноосвіт. навч. закл., військ. ліцеїв, ліц. з посиленою військ-фіз. підготовкою та вчителів] / О.П. Кривоший. – Запоріжжя: Просвіта, 2015. – 144 с.
7. D-г Antonij I. Женщины при Чигиринском дворе / D-г Antonij I. // КС. – 1894. – Т. 44. – №1. – С. 107-126; №2. – С. 282-304; №3 – С. 512-529.
8. Д-р Антоній І. Жінки при Чигиринському дворі / Д-р Антоній // Хроніка 2000. – 2000. – Вип. 3-4. – С. 134-175.
9. Українське козацтво: Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Г. Турченко; Відп. Ред. С.Р. Лях. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006 – 672 с.: іл., карти.
10. Довідник з історії України (А-Я): Посібник для серед, загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
11. Кривоший О.П. Два погляди на один об'єкт дослідження: тилова повсякденність жінок козацького Запорозжя у працях Й. Ролле та Д. Яворницького / О.П. Кривоший // Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя: Просвіта, 2013. – Вип. 32. – С. 19-26.
12. Лоський І. Українська жінка в козацьку дльбу / І. Лоський // Жінка. (Львів). – Ч.16-16 (серпень). – С. 6-9.
13. Котляр М.Ф., Смолій В.А. Історія в життєписах: Пер. з рос. – К.: Час, 1994. – 328 с.
14. Леонтий (Луцьков І.) Путешествие в святую землю священника Луцькова, 1701-1702 / Леонтий // Русский архив. – 1863. – №5/6.
15. А.А. [Лазаревський О.] Антон Танский, полковник киевский (1712-1734): к портрету его тещи – жены Палея / А.А. // КС. – 1894. – Т. 45. – №4. – С. 145-151.

І. А. Патрушева

ВИВЧЕННЯ ФЕМІНООРІЄНТОВАНОГО НАУКОВО-ТВОРЧОГО ДОРОБКУ ЙОСИПА РОЛЛЕ ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

У статті розглянуто інноваційну модель впровадження в систему національно-патріотичного виховання молоді сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Описано досвід використання ІКТ при вивченні окремих тем програми авторського навчального курсу «Жінка в історії козацького Запорозжя». Проаналізовано доцільність впровадження передових інформаційно-комунікаційних технологій у музейну практику.

Ключові слова: *Історія України, шкільний курс історії, інформаційно-комунікаційні технології, історія жінок козацького Запорозжя, інтерактивна вправа, курс за вибором «Жінка в історії козацького Запорозжя», науково-творчий доробок Й. Ролле, гендерно врівноважена історична освіта.*

Молодь ХХІ ст. зростає в епоху науково-технічного прогресу: з пелюшок діти цікавляться гаджетами і з легкістю опановують найскладніші інтерфейси програмного забезпечення, інтуїтивно керують складними пристроями. Життя сучасних школярів, здебільшого проходить у віртуальному світі: перед монітором вони забувають про родину, друзів і домашні обов'язки. Як привернути увагу підлітків до історії народу його культурних надбань і традицій, навчити школярів і школярок шанувати минувшину української держави, окремо взятого регіону, міста, села, власної родини? Один із напрямків досягти цього – приєднатися до молоді у віртуальному світі і викладати історію українського народу засобами сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Інформаційно-комунікаційні технології або ІКТ – це сукупність методів та програмно-технічних засобів, об'єднаних для забезпечення виконання інформаційних процесів, з більшою надійністю та оперативністю і зниження трудомісткості використання інформаційного ресурсу [1, с. 54].

Увагу дослідників все більше привертають моделі впровадження ІКТ у різні сфери людської діяльності. Публікації з питань розробки, впровадження та використання автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем склали величезний документальний потік в українському, європейському та світовому масштабах. Значним внеском у цьому напрямку в Україні стали роботи вчених М. С. Слободяника, Л. Й. Костенка, В. О. Васильєва, Г. Г. Асєєва, О. Г. Кириленка, М. І. Сенченка, Т. П. Павлуші, Г. В. Шемаєвої, О. Г. Луганського, В. А. Голуба [2, с. 99-101]. Впровадження ІКТ у діяльність музеїв, процес модернізації музейної діяльності, створення власного інформаційного простору вивчали дослідники Знаменський А. В. [3, с. 70-75], Калініна К. К. [4, с. 1-85], Кокоріна Є. А. [5, с. 1-60]. Висвітлення проблем, пов'язаних з використанням сучасних інформаційних і комп'ютерних технологій у педагогічному процесі, започатковано і розвинуто у фундаментальних роботах учених Вільямса Р.С., Гершунського Б. І., Глушкова В.А., Єршо-

ва А. А., Маклін К. Н., Машбиця Ю. І., Пейперта С. Л., Полат Є. М. та ін. [6, с. 80-87]. Зроблений авторкою статті аналіз зазначеної вище літератури переконує, що впровадження комп'ютерних технологій у шкільну освіту є однією з форм підвищення ефективності навчально-виховного процесу.

Вивчення історії є одним із найважливіших чинників формування національної свідомості народу. «Без знання минулого неможливо точно поняття про сучасне», – справедливо наголошував відомий історик Михайло Грушевський. За короткий час в Україні створено нову цілісну систему викладання історії України та Всесвітньої історії, повністю оновлено зміст та структуру історичної освіти. Навчальні заклади різного рівня акредитації у варіативну складову навчальних планів, все активніше вводять спецкурси, факультативи історичного та суспільствознавчого спрямування.

З вересня 2014 року у навчально-виховний процес Запорізького колегіуму «Елінт» впроваджено навчальний курс за вибором «Жінка в історії козацького Запорозжя» для учнів 8-го класу [7, с. 1-16]. Передувала цьому велика підготовча робота розробника програми навчального курсу кандидата історичних наук Кривошия Олександра Петровича та директора колегіуму «Елінт», вчителя-практика Зайковської Олени Анатоліївни. Жінки Козацької України практично «невидимі» в діючій програмі шкільного курсу з історії України XVI-XVIII ст. та в більшості шкільних підручників з історії [8, с. 12-17; 9, с. 36-42; 10, с. 15-16].

Курс за вибором «Жінка в історії козацького Запорозжя» покликаний сприяти подоланню поширених в українському суспільстві переконачень та міфів, нав'язаних радянською історіографією, а також пошукам нових, конструктивних підходів до оцінки нашого історичного минулого, яке потребує більш глибокого переосмислення та об'єктивного, гендернорівноваженого висвітлення. Зміст навчальної програми «Жінка в історії козацького Запорозжя» відповідає Державному стандарту базової та повної загальної середньої освіти в галузі «Суспільствознавство». Тематика курсу розроблена у відповідності до програми для загальноосвітніх навчальних закладів з історії України для 8 класу, суттєво доповнює її [7, с. 4-5]. Навчальну програму курсу за вибором «Жінка в історії козацького Запорозжя» було **«Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах»** України (Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти № 141/12 – Г-1155, від 14. 07. 2014 р.) [7, с. 2].

Для полегшення вивчення учнями навчального матеріалу з історії жінок козацького Запорозжя та України XVI-XVIII ст. в цілому Кривошиєм О.П. укладений навчально-методичний комплект для учнів 8 класу основної школи, до складу якого входять: зазначена вище навчальна програма, навчально-методичний посібник для учнів загальноосвітніх навчальних закладів «Жінки в історії козацького Запорозжя: постаті, події, документи, свідчення» [11, с. 1-144] та освітньо-просвітницький портал «Козацька Україна: жіночі сторінки історії». Творчою групою вчителів колегіуму «Елінт» розроблено ряд інтерактивних вправ для вивчення окремих тем навчального курсу, які регулярно виставляються на сторінках освітньо-просвітницького інтернет-порталу.

Одна з таких вправ – знайомство з феміноорієнтованим науково-творчим доробком історика Йосипа Ролле. Автор навчальної програми багато років працює над вивченням науково-творчої спадщини вітчизняних істориків другої половини XIX – початку XX ст. Свої напрацювання О.П. Кривоший висвітлює у ряді статей, присвячених діяльності Й.Й. Ролле: «Два погляди на один об'єкт дослідження: тилова повсякденність жінок козацького Запорозжя у працях Й. Ролле та Д. Яворницького» [12, с. 19-26], «Історія воєнної повсякденності шляхетних жінок ранньомодерної України у часописі “Киевская старина”» [13, с. 27-33], «Сюжети з історії воєнної повсякденності жінок козацького Запорозжя у часописі “Киевская старина”» [14, с. 281-301], «Сценарії фронтової повсякденності шляхетних жінок Волині XVI–XVII ст. на сторінках історичних праць Йосипа Ролле» [15, с. 143-147].

Вивчення науково-творчого доробка Й. Ролле на заняттях курсу за вибором «Жінка в історії козацького Запорозжя» починається з організації роботи учнів з інтерактивним плакатом «Йосип Йосипович Ролле», який пізніше використовується викладачем на різних етапах курсу за вибором: при узагальненні навчального матеріалу, виконанні індивідуальних творчих робіт учнями (*рис. 1*), повторенні вивченого матеріалу. Інтерактивний плакат – це електронний освітній засіб нового типу, який забезпечує високий рівень використання інформаційних каналів сприйняття наочності навчального процесу. Цей засіб навчання використовується учителем для висвітлення основних понять з теми або для групової роботи як результат самостійно-пошукової діяльності.

Використання інтерактивних плакатів у навчальному процесі сприяє кращому засвоєнню матеріалу, підвищує інтерес до історії, залученню учнів до самостійної роботи та впливає на якість формування їх практичних умінь і навичок. Плакати формують уміння самостійно працювати з джерелами інформації, дають змогу учням бачити результат та оцінку їхньої праці, можливість знайти правильну відповідь, поглибити знання.

і застосовується на заняттях курсу для формування навичок XXI ст. (рис. 3). Учні пропонуються ознайомитись з працями цих істориків та визначити здобутки кожного. При правильному виборі відкривається пазл, після завершення виконання – портрети цих діячів. Під час роботи з вправою або після її завершення можна провести обговорення теми, порівняти життєвий шлях Й. Ролле та Ю. Сіцінського, знайти спільне та відмінне в їх долях.

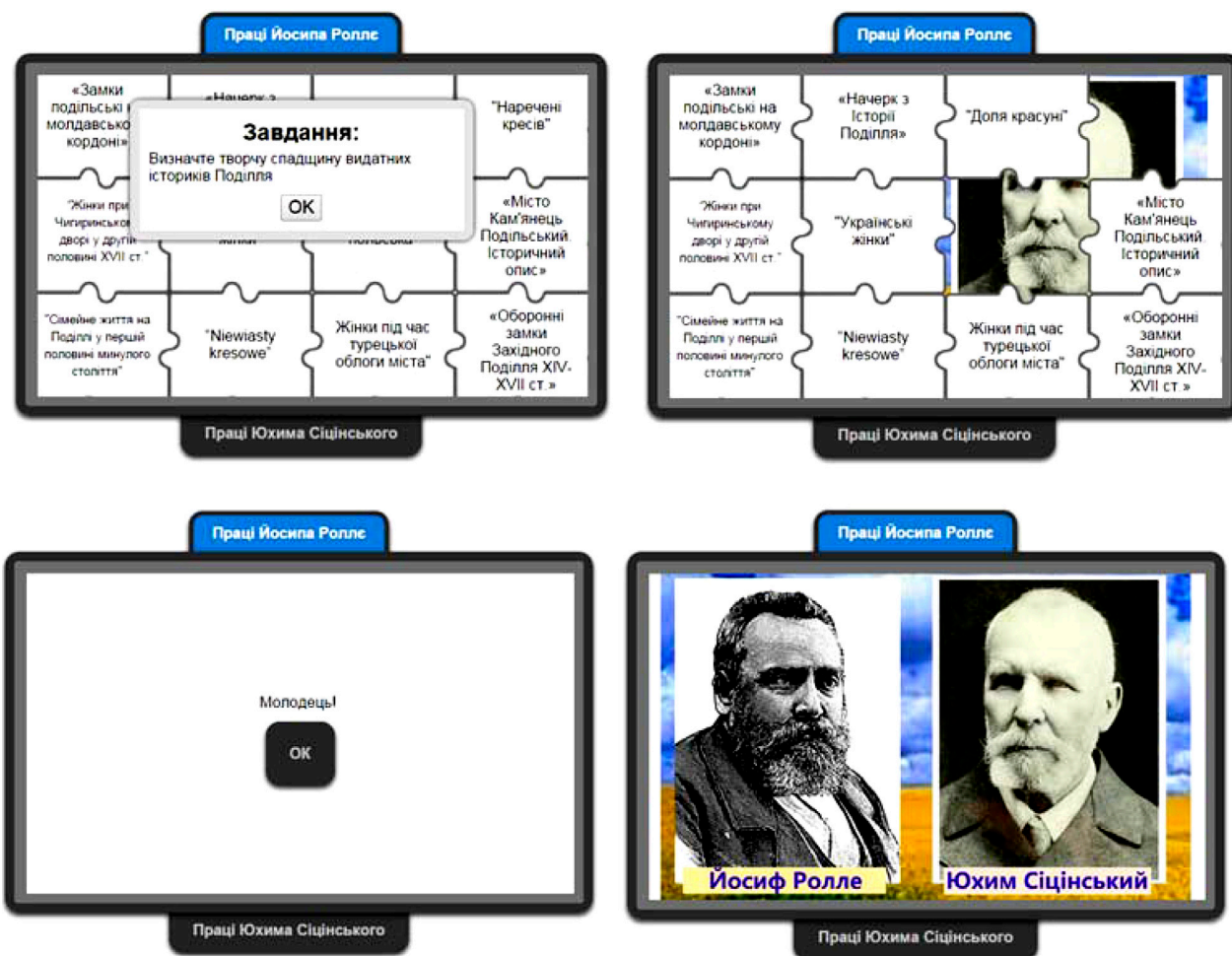

Рис. 3. Інтерактивна вправа «Творча спадщина істориків Й. Ролле та Ю. Сіцінського»

Викладання курсу за вибором «Жінка в історії козацького Запорозжя» з активним використанням засобів ІКТ демонструє позитивну динаміку навчання: діти з великим задоволенням відвідують заняття курсу за вибором, беруть участь у творчих проектах, конкурсах, веб-квестах, шкільних конкурсах есеїв, самостійно опановують додаткову інформацію у створеній за сприяння розробника курсу гендерній бібліотеці колегіуму та на сторінках Інтернет-сайтів. Таке навчання сприяє розвитку в учнів критичного мислення, підвищує їх мотивацію до вивчення історичного минулого українського народу. На заняттях діти почувають себе впевнено, вільно висловлюють свої думки, стають активними учасниками навчально-виховного процесу.

Підводячи підсумки викладеного вище хочу наголосити, що запропонована система інтерактивних вправ не обмежується рамками шкільного навчально-виховного процесу. Її можна використовувати для проведення бібліотечних та музейних заходів, молодіжних конкурсів та творчих проектів. Розташування подібних інтерактивних завдань на сайтах музеїв, приверне більше уваги молоді, ніж «сухі», доволі одноманітні інформаційні довідки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гумен О. М., Коломієць Н. Я. Використання інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій та сучасних мультимедійних засобів у навчальному процесі // ТАРП. 2014. №1 (17). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/vikoristannya-innovatsiynih-informatsiyno-komunikatsiynih-tehnologiy-ta-suchasnih-multimediynih-zasobiv-u-navchalnomu-protseji>

2. Корнійчук, М. В. Електронні ресурси – нова модель організації бібліотечно-інформаційного обслуговування студентської молоді / М. В. Корнійчук // Концепція розвитку бібліотек вищих навчальних закладів в інформаційному суспільстві: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 23-25 травня 2006 року. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – С. 99-101.
3. Знаменський, А.В. Модернізація музейної діяльності / А.В. Знаменський // Установи культури. – 2003. – № 10. – С. 75.
4. Калініна Л. Л. Інформаційний простір музею / Л. Л. Калініна, І. В. Пролеткін, М. Є. Шпак. – 2006. – № 12. – С. 85.
5. Кокоріна Є. А. Інформатизація музеїв / Є. А. Кокоріна // Довідник керівника установ культури. – 2006. – № 5. – С. 60.
6. Морозов В. Упровадження новітніх інформаційних технологій у сучасний педагогічний дискурс / В. Морозов // Вища освіта України. – 2013. – № 2. – 87 с.
7. Кривоший О.П. Жінка в історії козацького Запорозжя: навчальна програма курсу за вибором для учнів 8 класу основної школи – Запоріжжя: «Просвіта», 2014. – 16 с.
8. Кривоший О. П. Побут та повсякденність жінок козацького Запорозжя у змісті шкільної історії: вимога часу чи забаганка науковців? / О.П. Кривоший // Історія в школі, 2013. – №10. – С. 12-17.
9. Кривоший О. Історія жінок козацького Запорозжя у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи / О.П. Кривоший // Історія в школі, 2014. – №10-11. – С. 36 – 42.
10. Кривоший О.П. Місце курсу за вибором «Жінка в історії козацького Запорозжя» у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи / О.П. Кривоший // Жінка в історії козацького Запорозжя: навчальна програма курсу за вибором для учнів 8 класу основної школи. – Запоріжжя: «Просвіта», 2014. – С. 15-16.
11. Кривоший О.П. Жінки в історії козацького Запорозжя: постаті, події, документи, свідчення: [навч. посібн. для учнів загальноосвіт. навч. закл., військ. ліцеїв, ліц. з посиленою військ-фіз. підготовкою та вчителів] / О.П. Кривоший. – Запоріжжя: Просвіта, 2015. – 144 с.
12. Кривоший О.П. Два погляди на один об'єкт дослідження: тилова повсякденність жінок козацького Запорозжя у працях Й. Ролле та Д. Яворницького / О.П. Кривоший // Культурологічний вісник: науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя: Просвіта, 2013. – Вип. 32. – С. 19-26.
13. Кривоший О.П. Історія воєнної повсякденності шляхетних жінок ранньомодерної України у часописі «Киевская старина» / О. Кривоший // Культурологічний вісник – Запоріжжя. 2014. – Вип. 33 – С. 27-33.
14. Кривоший О.П. Сюжети з історії воєнної повсякденності жінок козацького Запорозжя у часописі «Киевская старина» (1882-1906 рр.) / О.П. Кривоший // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2013. – Вип. 26. – С. 281-301.
15. Кривоший О.П. Сценарії фронтової повсякденності шляхетних жінок Волині XVI – XVII ст. на сторінках історичних праць Йосипа Ролле / О.П. Кривоший // Воєнна історія України. Волинь та Полісся [Текст]: Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної конф., 25-26 квітня 2013 р. / Національний військово-історичний музей України. – К., 2013 – С. 143-147.

С. М. Єсюнін

МИТРОПОЛИТ МИТРОФАН СІМАШКЕВИЧ: «РОСІЙСЬКИЙ ПЕРІОД» ЖИТТЯ

Висвітлено життя та діяльність видатного дослідника історії Поділля, митрополита Митрофана Сіماشкевича у т.зв. «російський період» його біографії (1884–1930).

***Ключові слова:** історик, краєзнавець, поділлєзнавець, Митрофан Сіماشкевич, Поділля.*

Сіماشкевич Митрофан Васильович (1845–1930) – митрополит, вчений-історик, дослідник історії Поділля, один із фундаторів наукового поділлєзнавства, церковний і культурно-освітній діяч. Народився у сім'ї парафіяльного священика у с. Голодьки Літинського повіту Подільської губернії, закінчив Подільську духовну семінарію та Санкт-Петербурзьку духовну академію. Працював у Подільській духовній консисторії, висвячений у сан протоієрея (25.02.1877), очолював Подільську духовну семінарію (1877–1884). Входив до складу Подільського єпархіального історико-статистичного комітету (згодом – його голова), був дійсним членом Південно-Західного відділу Імператорського Російського географічного товариства (1873), кореспондентом Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії (1874), головою комітету для опису архіву Подільської державної консисторії (1875), членом Імператорського Російського географічного товариства (1876), дійсним членом Київського юридичного товариства (1882). У духовній семінарії М. Сіماشкевич реалізував себе як науковець. Збирав фольклорно-етнографічні матеріали до іс-

торії сіл Літинського повіту Подільської губернії. Видав монографію «Римское католичество и его иерархия на Подолии», що досі є фундаментальною розробкою регіональної історії католицизму, тритомний «Историко-этнографический очерк Подолии», фундаментальний «Указатель историко-археологических достопримечательностей Подолии», чимало статей та матеріалів (протягом 1877–1884 рр. світ побачило 45 публікацій М. Сімашкевича). 5 жовтня 1875 р. на засіданні ради Санкт-Петербурзької духовної академії захистив дисертацію «Пророчества Наума о Ниневию», згодом отримав звання професора. Редагував «Подольские епархиальные ведомости», з 1876 р. ініціював видання «Трудов» Подільського епархіального історико-статистичного комітету, з 1880 – «Сборника сведений о Подольской губернии». Підтримав М. Сімашкевич й створення 1890 р. Кам'янець-Подільського давньосховища (музею), передавши на збереження оригінальну грамоту польського короля Яна Казимира та низку інших раритетних документів.

Зазначимо, «Подільський період» (1845–1884) життя М. Сімашкевича доволі докладно досліджений. Можна назвати ряд праць за авторством О.Баблюка, Л.Баженова, В.Гуцала, О.Кошеля, О.Малюти та ін.[1] Але, маловідомою сторінкою для подолян залишається «російський період» життя видатного поділезнавця та митрополита. Не має єдиної думки навіть стосовно року смерті Митрофана Сімашкевича – різні джерела та автори вказують зовсім різні дати (1902, 1925, 1928 тощо).

Отже, зупинимося докладніше на «російському періоді» видатного поділезнавця.

Указом Св. Синоду від 16 жовтня 1884 р. ректор Подільської духовної семінарії протоієрей Митрофан Сімашкевич був переведений ректором в Донську духовну семінарію – відносно молодий навчальний заклад, заснований 1 жовтня 1868 р. у місті Новочеркаськ. Буквально перед призначенням ректором о. Митрофана, семінарія отримала нову власну двоповерхову будівлю, збудовану 1883 р. Вище духовне керівництво вважало, що саме у цей період навчальному закладу був потрібний керівник, який би зміг налагодити навчання у новому приміщенні, встановити добрі традиції та міцну дисципліну. Протоієрей Митрофан Сімашкевич повністю виправдав своє призначення: на посаді ректора Донської духовної семінарії він перебував беззмінно 21 рік. Цікаво, що до кінця цього терміну майже половина священнослужителів в Донській епархії складалася з його колишніх учнів, отож авторитет ректора в епархії був величезний [9].

З перших днів керівництва Донської духовною семінарією о. Митрофан показав себе як талановитий організатор і адміністратор. За його ініціативою були усунені всі недоробки новозбудованого будинку семінарії (8500 руб.), значно розширена і покращена семінарська лікарня (14000 руб.), влаштована каналізація (15000 руб.). У період ректорства Митрофана Сімашкевича було кардинально покращено стан семінарської бібліотеки, відкриті класи іконопису і музики, створений духовий оркестр з вихованців, введено викладання старовврейської мови, історії мистецтва, медицини, палітурного ремесла. З метою вичеркування коштів на придбання музичних інструментів, необхідних матеріалів для навчання живопису і наймання викладачів ректор у 1888 р. заснував «Іоанно-Богословське товариство допомоги нужденним вихованцям семінарії» і повністю оплачував ці витрати за рахунок пожертвувань [4]. Велика увага приділялася естетичному вихованню учнів – в семінарії регулярно проводилися літературно-музичні вечори, які активно відвідували і жителі міста. Виступи семінарського хору та оркестру вихованців користувалися незмінним успіхом у слухачів.

Крім своїх прямих обов'язків протоієрей Митрофан Сімашкевич виконував різні доручення епархіального начальства, був цензором проповідей, займався широкою громадською діяльністю. Він перебував у складі: Донського комітету Імператорського православного місіонерського товариства, ради Донського епархіального Аксайського Богородичного братства, комісії по влаштуванню епархіальної місіонерської школи, був почесним членом і головою Іоанно-Богословського товариства, головою ради зразкової школи при семінарії, почесним членом Донського відділу Російського товариства заступництва тваринам, головою Епархіального місіонерського з'їзду, довічним дійсним членом Імператорського Православного Палестинського товариства. За свою багатогранну діяльність о. Митрофан отримав нагороди, як світські, так й духовні. Указом Св. Синоду від 18 березня 1886 р. він був нагороджений золотим наперсним хрестом, у 1889 р. отримав орден Св. Анни III ступеня, у 1893 – орден Св. Анни II ступеня, у 1896 – орден Св. Володимира IV ступеня [5].

Особливе значення в діяльності протоієрея Митрофана Сімашкевича мала його робота як члена Комісії зі спорудження Новочеркаського Вознесенського кафедрального собору, за яку він 6 травня 1903 р. був височайше удостоєний ордена Св. Володимира III ступеня [6]. Саме о. Митрофану було довірено обрати сюжети для настінного живопису і розподілити їх розташування.

У 1904 р. в особистому житті о. Митрофана сталася трагедія – передчасно померла дружина. Овдовівши, ректор 5 серпня 1904 р. прийняв чернецтво, а наступного дня зведений у сан архімандрита. 25 лис-

топада 1905 р. вийшов височайше затверджений указ про призначення його єпископом Чебоксарським, другим вікарієм Казанської єпархії. Хіротонія була здійснена в Санкт-Петербурзі, в січні 1906 р. [7].

Але, вже 25 липня 1907 р. владику Митрофан був переведений на керування Пензенської єпархії. 16 серпня він прибув до Пензи та одразу активно взявся за богоугодні справи. Він визначив для себе три основних проблемних напрямки. Перш за все владику вже 22 жовтня 1907 р. подав до Санкт-Петербургу клопотання про відновлення занять у Пензенській духовній семінарії, яка була закрита через хаос у революційні 1905–1906 рр. Підняття освіти сприяло й організоване М. Сіماشкевичем будівництво в Пензі у 1909–1910 рр. нового триповерхового приміщення для Тихоновського духовного училища. По-друге, побачивши повсюдне пияцтво у підпорядкованій йому єпархії, Преосвященний Митрофан виступив із ґрунтовною програмою боротьби із цим злом. Величезна робота, що тривала у 1907–1912 рр., призвела до значного зниження споживання алкоголю серед населення, особливо сільського. За підтримки владики у Пензенській губернії було створене Єпархіальне товариство тверезості, проводились духовно-моральні читання, лекції на протиалкогольну тематику, організовувались чайні-читальні та товариства тверезості (до початку 1913 р. у Пензенській єпархії діяло 558 (!) таких товариств – абсолютний рекорд серед російських губерній). По-третє, владику Митрофан взявся за упорядкування монастирського життя єпархії, яке перебувало у певному занепаді. Дякуючи його старанням, був проведений ремонт Пензенського Спасо-Преображенського монастиря та реорганізація Саранського Петропавлівського монастиря, а також заснування нових обителів у Пензенській єпархії: Свято-Ольгинського жіночого в м. Інсар, Покрова-Миколаївського й жіночого у с. Вирга Нижнеломовського повіту, Успенського чоловічого у с. Стяжкино того ж повіту [2].

Таке «прикладно-ревностное и отлично-полезное служение в священном сане» було відзначене 6 травня 1914 р. – Преосвященний Митрофан отримав сан архієпископа [8]. Отримала визнання Св. Синоду й його наукова і педагогічна діяльність: 1910 р. він був затверджений в званні почесного члена Петербурзької духовної академії, а згодом (1915) – Казанської духовної академії [11, с. 92].

10 січня 1915 р. закінчилось перебування архієпископа Митрофана на Пензенській кафедрі – височайшим указом його перевели на керування Донської єпархії. Отже, перед своїм 70-річчя М. Сіماشкевич повернувся в знайомий йому Новочеркаськ.

Йшла Перша світова війна, криза охоплювала всі сфери життя тодішньої імперії. Але, найважчі випробування довелося пережити владиці після повалення самодержавства – в роки громадянської війни. Відразу після заняття червоними військами Новочеркаська, 13 лютого 1918 р., архієпископ Митрофан і його вікарій, єпископ Аксайського Гермоген (Максимов) були заарештовані. Владика Митрофан був поміщений в підвалі гауптвахти, у маленькій камері. Збереглися спогади про ці його дні одного з очевидців подій: «...В камере вместе с атаманом А.М. Назаровым делил заключение епископ Митрофан. Заглянув в решетчатый «бубновый туз», украшавший дверь камеры, вы неизменно могли видеть одну и ту же картину: монаха, сидящего на нарах и, опираясь на посох свой, наклоненного над маленьким столом. С рук его свисали четки. Эта фигура вся в черном, суровая скромность обстановки со светом, струившимся откуда-то сверху, делали камеру похожей на келию строгого схимника, погруженного в спасительные размышления. Толпами ломались к епископу посетительницы. Епископа Митрофана освободили 22 февраля, через несколько дней после расстрела семи генералов во главе с Назаровым. Освободили его ночью. «Чтобы не было соблазна в народе при виде освобожденного», – объясняли нам. Но, тем не менее, освободиться от тревоги никто не мог. И престарелый священнослужитель был в немалом волнении. Однако, уходя, он не забыл благословить нас» [3].

Після звільнення владику відслужив подячний молебень у кафедральному соборі, на який зібралось дуже багато народу [10, с. 53]. До дня Святої Пасхи постановою від 25 квітня 1918 р. патріарх Тихон нагородив владику Митрофана діамантовим хрестом для носіння на клобуку.

У травні 1918 р. Новочеркаськ був зайнятий козацькими військами. Незабаром відбувся «Круг спасення Дона», що проголосив створення самостійної козацької держави Донська Республіка, на чолі з отаманом, генералом П. Красновим. У наказі № 1 від 4 (17) травня 1918 р. по Донській Республіці П. Краснов, прийнявши на себе диктаторські повноваження, наказав, зокрема, по духовному відомству: «...Архієпископу Донському Митрофану призвать благословение Господа Сил на все труды наши. Созвать собор духовенства в месячный срок и пригласить на него старообрядческих священников и буддийских гелюнов и выработать закон об устройстве быта духовенства и причта и о безвозмездном исполнении богослужений и треб и о благолепном служении в храмах, независимо от усердия прихожан» [11, с. 92].

Громадянська війна ускладнювала зв'язок Патріархії з єпархіальними архієреями в містах, зайнятих білими арміями, тому єпархії Сибіру і Півдня Росії потребували створенні місцевого тимчасового вищого церковного управління.

27 квітня 1919 р. в єпископа Кубанського і Катеринодарського Іоанна (Левицького) відбулася нарада за участю митрополита Херсонського Платона (Рождественського), архієпископа Таврійського Димитрія (князя Абашидзе), архієпископа Катеринославського Агапіта (Вишневецького), протопресвітера Георгія Шавельського, князя Е.Н. Трубецького, графа В.В. Мусіна-Пушкіна та інших діячів, які опинилися на території, зайнятій військами генерала А. Денікіна. Збори ухвалили заснувати орган вищого церковного управління на території дій Добровольчої Армії. Від 3 травня 1919 р. в Катеринодарі почалися засідання Передсборної комісії. У Соборі, що відбувся 19-24 травня в Ставрополі, взяли участь єпископи і вікарні єпископи, клірики і миряни, обрані від Ставропольської, Донської, Кубанської, Владикавказької і Сухумський-Чорноморської єпархій, а також члени Всеросійського Помісного Собору, що опинилися на півдні країни. Головою цього зібрання був обраний архієпископ Донський і Новочеркаський Митрофан (Сімашкевич). На Соборі було утворено Вище тимчасове церковне управління на чолі з архієпископом Митрофаном. Згодом його почесним головою був обраний митрополит Київський Антоній (Храповицький) [10, с. 63].

У січні 1920 р. на території Донської області остаточно встановилася радянська влада. Архієпископ Донський і Новочеркаський Митрофан (Сімашкевич) довірив свою долю Божого Промислу і зачинився в Єфремівському монастирі в станиці Старочеркаській. Але, нова влада відразу взялась за обов'язкову реєстрацію всіх церковнослужителів, які перебували на території Черкаського округу, наказавши їм в «найкоротший термін» з'явитися в Новочеркаськ до Надзвичайної комісії. Отримав такий наказ і владика Митрофан. Після реєстрації, йому було приписано жити в Новочеркаську під наглядом чекістів, а також заборонено служіння. Однак, під тиском віруючих, архієпископу все-таки дозволили служити в соборі [11, с. 93].

У 1922 р. архієпископ Митрофан (Сімашкевич) був зведений в сан митрополита. Але, після утворення в Москві «обновленського» Вищого церковного управління, у липні 1922 р. він був відсторонений обновленнями від управління кафедрою [10, с. 53]. До речі, син його – Іуліан (1886 – після 1937), викладач Донської духовної семінарії та настоятель храму Старочеркаського жіночого монастирю, перейшов до обновленців і за десять років (у 1932) став єпископом Новочеркаським.

Того ж 1922 р. митрополит Митрофан, який не пішов до обновленців, був репресований та опинився у засланні у Наримському краї. У березні 1924 р. він повернувся із заслання та був відновлений Патріархом Тихоном на посаді керівника Донської єпархії.

Але, вже 22 грудня 1925 р. митрополит Донський і Новочеркаський Митрофан примкнув до т.зв. «Григоріанського розколу». У 1926 р. в Новочеркаську під його почесним головуванням відбувся «григоріанський» єпархіальний з'їзд духовенства і мирян. 13 листопада 1926 р. владика затвердив до широкого поширення в єпархії брошуру «Правда о Временном высшем церковном совете и Нижегородском митрополите Сергии (Страгородском)», видану за результатами з'їзду. 28 квітня – 13 травня 1927 р. владика Митрофан був присутній на нараді староцерковників в Донському монастирі в Москві і підписав їх послання до вірних країни. У цей період владика був уже глибоким старцем і більшу частину часу проводив у відокремленій молитві. У рідкісних публічних виступах і проповідях він незмінно закликав свою паству до примирення, християнської любові до ближніх, терпіння та віри. До своєї кончини він залишався григоріанським єпископом на Дону.

Помер владика Митрофан 1930 р., число та місяць – не відомі. Похований був на міському кладовищі Новочеркаська, де понад сімдесят років його могила зберігалася під простим залізним хрестом.

На початку ХХІ ст. могила владика Митрофана перебувала у напівзруйнованому стані, оточена з усіх боків порівняно недавніми похованнями. Щоб уникнути втрати пам'ятника і забуття місця його розташування, за ініціативи благочинного парафій Новочеркаського округу протоієрея Олега Добринської та з благословення архієпископа Ростовського і Новочеркаського Пантелеймона (Долганова) 28 жовтня 2004 р. відбулася ексгумація останків митрополита Митрофана (Сімашкевича). 24 листопада прах владика Митрофана був перепохований в огорожі Новочеркаської Михайло-Архангельської церкви. У чині поховання взяли участь всі священнослужителі Новочеркаського благочиння на чолі з архієпископом Ростовським і Новочеркаським Пантелеймоном (Долгановим). На могилі було встановлено пам'ятник чорного мармуру [11, с. 94].

Таким чином, «російський» період життя (1884–1930) видатного священнослужителя та історика-поділлезнавця Митрофана Сімашкевича виявився доволі насиченим на події, але на відміну від «подільського» періоду (1845–1884) майже не був відзначений науковими історико-краєзнавчими дослідженнями, що свідчить про те, що лише рідне Поділля викликало у М.Сімашкевича цікавість як науковця та краєзнавця.

Список використаних джерел і літератури:

1. Баблонюк О. Митрофан Сімашкевич. Подільські сторінки життя і творчості / О. Баблонюк // Українська історична наука на сучасному етапі розвитку: II Міжнародний науковий конгрес українських істориків: У 2 т. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 1. – С. 331–337; Баженов Л.В. Архієпископ, ректор, учений (дослідник Поділля Митрофан Сімашкевич) / Л.В. Баженов, О.М. Кошель// Освіта, наука і культура на Поділлі. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Т. 1. – С. 197–201; Гуцал В.А. Сімашкевич – педагог і вчений Поділля / В.А. Гуцал // Духовні витоки Поділля: творці історії краю. – Хмельницький, 1994. – С. 17-178; Кошель О. Архієпископ, історик М.В. Сімашкевич // Людина і політика. – 1999. – № 3. – С. 70–71; Малюта О. Сімашкевич (Сімашкевич) Митрофан Васильович / Ольга Малюта // Українські історики. Біобібліографічний довідник. – Випуск 3. Серія «Українські історики». – Київ: Інститут історії України НАН України, 2010. – 344 с. – С. 254-256.
2. Дворжанский А.И. История Пензенской епархии. Исторический очерк / А.И. Дворжанский. – Глава 17. Митрофан 2-й (Митрофан Сімашкевич), 1907–1915. – Пенза, 1999. – С.211-240.
3. Донская волна, 1918, №7.
4. Донские епархиальные ведомости, 1911, №7, с. 145.
5. Донские епархиальные ведомости, 1886, №10; 1889, №9; 1893, №12; 1896, №10.
6. Донские епархиальные ведомости, 1903, №16.
7. Донские епархиальные ведомости, 1906, №4.
8. Донские епархиальные ведомости, 1893, №12.
9. Донской православный вестник, 1916, №10.
10. Цыпин В.А. История Русской Церкви. – Кн. 9: 1917-1997 / Протоиерей В.А. Цыпин. – М., 1997. – 830 с.
11. Чибисова С.П. История Донской (Ростовской-на-Дону) епархии в биографиях архипастерей / С.П. Чибисова. – Ростов-на-Дону, 2006. – 223 с.

В. С. Прокочук

МИКОЛА ФЕДОТОВИЧ БІЛЯШІВСЬКИЙ: БІЛЯ ВИТОКІВ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЙНОГО БУДІВНИЦТВА

У статті простежується життєвий шлях і аналізується музейна та пам'яткоохоронна діяльність М.Ф. Біляшівського, його зв'язки з подільськими музейниками, пам'яткознавцями.

Ключові слова: М. Ф. Біляшівський, музей, пам'ятка, охорона старожитностей, археологія.

Микола Федотович Біляшівський – постать znana, хрестоматійна. Йому присвячено низку публікацій. Зокрема, Андрій Вінницький ще 1926 року, зразу ж після смерті Миколи Федотовича, присвятив йому біографічну розвідку з акцентом на музейну діяльність [2]. Не обійшли увагою внесок ученого енциклопедії, довідники, здебільшого акцентуючи на його археологічних дослідженнях. Однак «Українська радянська енциклопедія» 1977 року зовсім не згадує внеску М.Ф. Біляшівського в охорону пам'яток історії і культури, а музейну працю вченого зафіксувала одним коротким реченням: «Б. багато зробив для розвитку музейної справи» [14, с. 466]. У «Довіднику з історії України» 2001 року пам'яткоохоронна діяльність М. Ф. Біляшівського обмежена рамками 1917–1918 рр., хоч і в наступні роки не припиняв він цієї роботи, 1919 року навіть ввійшов до складу створеного більшовицькою владою Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини (ВУКРПМІСу) [5, с. 74]. Зверталися до наукового доробку Миколи Федотовича і сучасні дослідники [3; 6; 8; 9; 10; 11].

Мета цієї статті полягає в тому, щоб, окресливши основні віхи життєвого шляху і наукової діяльності, дослідити внесок Миколи Федотовича в національне музейне будівництво, охорону пам'яток старовини, його зв'язки і взаємодію з подільськими дослідниками-музейниками, пам'яткоохоронцями.

Для початку звернемося до життєвої хроніки ученого.

Народився М. Ф. Біляшівський 12 жовтня 1867 року в м. Умані, що на Черкащині, у сім'ї учителя духовного училища. Через два роки родина (у Миколи було ще два брати) перебралася до с. Острійок недалеко Білої Церкви, де батько обійняв парафію. А звідти після смерті матері – до Києва. Батько спочатку був священником Лук'янівської в'язниці, згодом – Стрітенської церкви на Сінному базарі. У 1877–1887 рр. Микола навчався в Київській другій гімназії. У гімназійні роки зайнявся нумізматиною, часто бував у церковно-археологічному музеї, де познайомився із завідуючим М. І. Петровим, прилучився до збору експонатів [2, с. 1-2]. Вищу освіту здобував у Київському (1887–1891), Новоросійському та Московському університетах (1892–1893).

В університеті прилучився до археологічних досліджень, у київських часописах опублікував розвідки «Юрійська божниця біля Остра», «Музей Духовної академії», «Про охорону старовини» [2, с. 3].

1887 року з професором В. Б. Антоновичем брав участь у розкопках могильника в с. Ягнятин на Сквирщині. 1890 року здійснив екскурсію берегом Дніпра аж до річки Рось. У с. Пекарі знайшов у селян чимало речей княжої доби, у такий спосіб відкривши на Княжій Горі біля Канева літописне місто Родень (980 р.) [7, с. 295].

1882 року на запрошення професора Д. М. Анучина виїхав до Москви, став вільним слухачем природничого факультету Московського університету й одночасно працівником архіву Міністерства юстиції. Тут поринає в наукове життя. До його статусу члена Московського археологічного товариства 1892 року добавляється членство в Московському товаристві природознавства, антропології та етнографії при Московському університеті, участь у нумізматичному товаристві. Контакти і науковий досвід, здобутий у Москві, посилюють його дослідницький потенціал.

1894–1897 рр. провів у Польщі, завідував архівом фінансового управління у Варшаві, відкрив і ввів до наукового обігу низку документів з історії України, допомагав українським історикам, зокрема М. С. Грушевському, у пошуку необхідних архівних матеріалів. У Варшаві познайомився з бароном Ф. Р. Штейнгелем, власником маєтків на Волині, запропонував йому відкрити музей історії Волині [2, с. 4].

Повернувшись до Києва, очолив бібліотеку політехнічного інституту, перейнявся думкою про створення в Києві музею української старовини та мистецтва. 1899 року ввійшов до правління Київського товариства старовини і мистецтв, яке займалося створенням музею – будівництвом приміщення, збором експонатів, з 1902 по 1923 рр. був директором Київського художньо-промислового і наукового музею [11].

В умовах Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. багато сил віддав охороні пам'яток історії і культури. 1919 року був обраний дійсним членом Української академії наук при кафедрі української археології, 1921 року ввійшов до складу Археологічної комісії ВУАН, 1922-го – Археологічного комітету ВУАН, з 1924 року – до Всеукраїнського археологічного комітету.

Брав участь у громадсько-політичному житті. 1906 року обраний до Державної думи. 1911 року обирався земським гласним Канівського повіту, а 1914-го – гласним Київського губернського земського зібрання. Був членом УПСР, членом Української Центральної Ради [11, с. 103].

Останні роки важко хворів. 1923 року здав обтяжливу посаду директора і зайнявся науковою роботою. Помер 21 квітня 1926 року.

У нашому дослідженні торкнемося лише його музейної і пам'яткоохоронної діяльності.

Як твердив Андрій Вінницький, колега по музейній роботі, ще в 6–7 років Микола Федотович захопився збором мінералів і з чималою торбиною зібраного приїхав до Києва. Невелика батькова колекція монет викликала інтерес до нумізматики, з 1888 року відвідував засідання київських нумізматів, познайомився з членами гуртка С. Боділевським, О. Новицьким, М. Леопардовим, М. Чудовським, К. Болсуновським, М. Черньовим. Найбільше знань з нумізматики та археології почерпнув у Миколи Петровича Черньова [2, с. 1-2].

Ставши гімназистом, потягнувся до музею Київської духовної академії, допомагав професору М. І. Петрову збирати і впорядковувати музейні експонати, відвідував його екскурсії. З того часу увага до музеїв, їх структури, наукового потенціалу експозицій, організації дослідницької та популяризаторської роботи щоразу зростала. На час знайомства у Варшаві з волинським дідичем бароном Федором Штейнгелем Микола Федотович вже мав чималий досвід, уміння, а головне – бажання зайнятися музейною справою на професійному рівні.

Барон був не тільки успішним господарем, а й талановитою і небайдужою людиною як до оточуючих, так і до справ державних. Вивчав минуле, збирав старожитності, мав цінні колекції. І коли М. Ф. Біляшівський порадив йому упорядкувати наявне і, доповнивши новими експонатами, створити музей, той охоче пристав на пропозицію, запросивши Миколу Федотовича до співпраці.

Постало питання концепції музею. На той час на Волині діяло два церковних музеї: створене 1887 року у Володимирі-Волинському Давньосховище, яке очолював О. М. Дверницький, та музей старожитностей, 1890 року створений у луцькому Троїцькому соборі. Їх оформлення, як і структура, були типовими: церковне начиння, одяг, портрети священнослужителів, ікони, бібліотека пам'яток друку і письма, архів грамот, актів, листів, карт, планів тощо. Микола Федотович бачив музей Волині іншим. На його думку, він мав відображати господарське життя, побут, історію і культуру краю. У фонді 366-му Державного архіву Рівненської області збереглося чимало документів, які дають можливість простежити процес створення музею. Справа 44, наприклад, містить опис документів, придбаних бароном Федором Рудольфовичем Штейнгелем для музею, у тому числі – акти 1539–1578 рр. [12, с. 212]. Збиранням експонатів займався і Ми-

кола Федотович, влітку 1895 року подорожуючи селами Волині. У букіністів викупляв книги про Волинь. Водночас розробляв план музею, який мав складатися з відділів природничого, культурно-історичного та підвідділів, котрі б розкривали доісторичне минуле через експонування археологічних експонатів, антропологію, етнографію, історію краю. Передбачив функціонування при музеї краєзнавчої бібліотеки, архіву і фонотеки. Наповненню цих відділів експонатами й було підпорядковане його життя як на Волині, так і у Варшаві. «Відтоді, – згадував пізніше, – протягом кількох років я щоліта, а то й узимку, бував у Городку і працював у музеї» [2, с. 5]. В результаті 1896 року в Городку, поблизу Рівного, постав один з кращих на Волині краєзнавчих музеїв, який мав природничий, географічний, антропологічний, етнографічний відділи, бібліотеку рідкісних книг та журналів, музейний архів.

Не покидав М. Ф. Біляшівський Городецький музей своєю увагою аж до початку Першої світової війни, досліджував Волинь. Недарма вдячні рівненчани одну з вулиць в обласному центрі назвали його ім'ям.

До Києва Микола Федотович повернувся в розпал підготовки XI археологічного з'їзду й опинився серед активних ініціаторів та організаторів національного музею. З метою його створення ще в квітні 1897 року було засноване Київське товариство старовини і мистецтв на чолі з Богданом Івановичем Ханенком (1850–1917) – відомим промисловцем, колекціонером і меценатом. Комітет ставив завданням організувати збір пам'яток старовини і мистецтва України, відкрити національний музей, організувати на основі його колекцій науково-просвітницьку роботу. Комітет був сформований на зразок наукового товариства – обирались почесні члени, дійсні (члени – засновники), кандидати в дійсні, члени-кореспонденти. За час діяльності в складі Комітету працювало близько 150 осіб, у тому числі В. Антонович, Д. Дорошенко, О. Левицький, І. Огієнко, Н. Полонська-Василенко, В. Хвойка, Д. Щербаківський, подоляни Ю. Сіцінський, І. Зборовський, Ю. Александрович. 27 жовтня 1899 року до складу правління Комітету було обрано і М. Ф. Біляшівського, вже відомого на той час археолога, музейника, дослідника. Він одразу включився в збір експонатів, тісно контактуючи з українськими та російськими археологами – членами Московського археологічного товариства, його головою графинею П.С. Уваровою. Оцінюючи доробок Миколи Федотовича, його організаторський талант та високу комунікабельність, вона рекомендувала його на посаду директора створюваного музею. 1899 року писала Б. І. Ханенку: «Повернувшись з Києва, багато і часто думаю про нього, і усіх вас, про ваш музей, про наш майбутній з'їзд і про виставку. Думаючи про музей і дуже цікавлячись його майбутнім розвитком і облаштуванням, мені приходить на думку рекомендувати вам на директора Миколу Федотовича Біляшівського, члена нашого археологічного товариства, людину молоду, рухливу, обізнану, яка вже попрацювала для археології. Думаю, що він був би для вас спідручним і придатним і, знаходячись постійно при справі і археологічних колекціях, ще більше став би займатися наукою взагалі і археологією зокрема» [2, с. 6].

Активною діяльністю в складі Київського товариства старовини і мистецтв протягом наступних днів він довів свою здатність бути вправним організатором наукової і популяризаторської роботи, тому 19 лютого 1902 року, ще за два роки до відкриття, був обраний директором музею.

1900 року в статті «К вопросу о программе Киевского музея древностей и искусств», вміщеній в «Археологической летописи Южной России» [1], обґрунтував план «обласного культурно-історичного» музею в складі п'яти відділів: антропологічного, історичного (доісторичний та історичний періоди), художнього, художньо-промислового та етнографічного. Вони мали комплексно розкрити історію, матеріальне та духовне життя населення України. Невід'ємною складовою музею вважав бібліотеку довідкової літератури, художніх видань, стародруків, рукописів, архів.

30 грудня 1904 року музей був урочисто відкритий і став називатися Київським художньо-промисловим і науковим музеєм. Можна було б на цьому й зупинитися і перевести життя в більш спокійний ритм. Але не таким був Микола Федотович. «Се був щасливий випадок..., що на чолі новозаснованого музею опинилася людина, так добре підготовлена, з такою яскравою науково-художньою інтуїцією, з незвичайно широким кругом інтересів, з незвичайною енергією і витривалістю...», – характеризував його М. С. Грушевський [4].

Щоб наповнити музей експонатами, які б відповідали профілю художньо-промислового, він загорівся ідеєю виставки кустарних виробів і предметів ужиткового мистецтва. На цьому етапі залучив до справи й подолян – Ю. Сіцінського, І. Зборовського, Ю. Александровича – і ті активно взялися за пошук, збір і закупівлю цінних речей, аби достойно представити Поділля на цій виставці. Його ідею виставки під назвою «Українська хата» підтримало правління Київського товариства старожитностей і мистецтв, створило спеціальну комісію, звернулося до генерал-губернатора за дозволом. І дозвіл був отриманий, але з невеликою поправкою: виставка мала називатися «Першою південноросійською виставкою ужиткового мистецтва і

кустарних виробів». Термін проведення – 19 лютого – 1 травня 1906 року. Генерал-губернатор погодився з програмою підготовки і проведення виставки, підготовленою М. Ф. Біляшівським, видав циркуляр про сприяння в її організації.

Микола Федотович адресував на місця сотні листів, ще більше отримував з різних кінців України. Частину таких листів у монографії «Іполит Зборовський (1875–1937). На перехресті двох епох» представив відомий дослідник кооперативного руху в Україні, краєзнавець Поділля В. П. Рекрут. Вони засвідчують інтенсивність пошуку, активну діяльність М.Ф. Біляшівського з організації виставки. «Вельмишановний Миколо Федотовичу, – писав у листі 13 квітня 1905 року подільський краєзнавець, музейник і пам'яткоохоронник І. Ч. Зборовський. – За гроші (10 р.), котрі Ви мені дали на сей місяць, на жаль, не удалось мені дістати писанок стільки, скільки я думав. Купив всього щось на 40 коп...» [13, с. 555]. А 29 липня 1905 року повідомляв: «Дістав чи картину, чи портрет Данила Нечая... Ще краший і цікавіший килим є у людей, але не хочять продати... Середина гарна, а край! Ціле військо козацьке, вироблене на білому полі» [13, с. 557]. У наступному листі до М. Ф. Біляшівського Іполит Чеславович писав: «Одночасно з листом висилаю «малойскоростью» дещо придбане для музею, бо привезти не маю змоги... Разом з речами для музею посилаю для кустарного відділу 3 вишитих сорочки...» [13, с. 562].

Були й конфузні ситуації. У якогось діда І. Ч. Зборовський «виманив» унікальну за технікою виконання палицю і надіслав до Києва. Оскільки власник не погоджувався передати палицю музею, сказав йому, що палицю вкрали. Розгорівся конфлікт, який не змогла погасити й запропонована плата – дід погрожував судом. Іполит Чеславович писав Миколі Федотовичу: «Бий його коцюба! За українську давнину готов піти на Сахалін...» [13, с. 558].

Такий же характер носили стосунки Миколи Федотовича з іншими подолянами-кореспондентами Товариства. Відомо, що близько 80 предметів старовини зібрав і передав до Київського художньо-промислового і наукового музею Юрій Семенович Александрович, у тому числі козацький нагрудний хрест, викуплений у «чорних» археологів. Його унікальність у тому, що в пустоту хреста козаки вкладали крихти землі з рідного обійстя як оберіг: пораненому в битві козаку нею засипали рану, а полеглому – очі [13, с. 72–73].

Дехто з дослідників вважає київську виставку 1906 року «зоряним часом» М. Ф. Біляшівського. І – небезпідставно. І. Ч. Зборовський, який частину етнографічного матеріалу завіз до Києва напередодні виставки, був вражений побаченим. На виставці експонувалося понад 6 тис. предметів: давніх вишивок (XVII – XVIII ст.) – 252, вишитих рушників – 514, хусток – 110, інших вишиванок – 1949, плахт – 52, килимів – 203, різьби по дереву – 128, гончарних виробів – 2079, гуцульських – 75, інших – 547 [13, с. 91; 15].

Кращі збирачі старовини М. Біляшівський, В. Бутович, Ю. Александрович, І. Зборовський, В. Підгаєцький, брати Д. і В. Щербаківські були відзначені. І. Ч. Зборовський, зокрема, отримав цінний подарунок [13, с. 92]. Там І. Ч. Зборовський вперше й побачився з М. Ф. Біляшівським, познайомився ближче. І це знайомство згодом відіграло значну роль у їх співпраці.

Микола Федотович постійно використовував виставки як засіб накопичення артефактів з метою їх наукового аналізу і популяризації.

З 15 лютого по 15 березня 1909 року проводилася «Друга південноросійська кустарна виставка». Вона відрізнялася від першої вищим рівнем художньої майстерності виробів, на ній широко було представлено Поділля. Ще ширшою була виставка 1911 року, де крім України своїми виробами ужиткового мистецтва і кустарних промислів була представлена й Росія, Європа, частково Схід. Кращі виставкові експонати попали до художньо-промислового відділу.

Музей поступово розширювався, був відкритий Шевченківський відділ та відділ «Старий Київ». Слід відмітити, що згодом колекції Київського міського художньо-промислового і наукового музею поповнили інші музеї, стали основою Національного музею історії України, Національного художнього музею України, Національного музею Т. Шевченка в Києві, Музею історичних коштовностей [8, с. 122].

Перша світова війна завдала відчутного удару Київському художньо-промислому і науковому музею. 6 вересня 1915 року 6500 найбільш цінних експонатів були евакуйовані до Московського історичного музею (вироби із срібла, скла і порцеляни, рукописи тощо) [11, с. 112]. Микола Федотович залишився в музеї з тими експонатами, які не попали до списку евакуйованих. Однак – не надовго. Були призвані до війська усі чоловіки – працівники музею. Помер завідуючий археологічним відділом музею Вікентій Хвойка. Останніми були мобілізовані Данило Щербаківський і Микола Біляшівський.

Саме в цей час Микола Федотович відчув увесь трагізм культурної спадщини України, особливо у прифронтовій зоні – Галичині, Буковині, на Поділлі. Склалось так, що за клопотанням Союзу міст, який в Україні з 1915 року очолював барон Ф. Штейнгель, вони стали членами Комітету Південно-Західного

фронту Всеросійського Союзу міст і були залучені до надання допомоги хворим і пораненим воїнам. Одночасно Микола Федотович займався і допомогою цивільному населенню прифронтової зони, організовуючи лавки, пункти харчування, контролюючи роботу санітарних служб, шпиталів. Від Російської академії наук отримав доручення збирати й облікувати пам'ятки історії і культури цього регіону [8, с. 120]. До справи залучав й інших. 2 липня 1916 року звернувся листом до І. Ч. Зборовського: «З осени мене запрошено бути уповноваженим «Комітета Юго-Западного фронту Всероссийского Союза городов», де я працюю, бо в музеї нема чого робити. Веду я діло снабження складів і лавок» і от тут я зараз же можу дати Вам місце – напр., у відділі фронтних крамниць, правда, на невелике спочатку жалування – 145 р. у місяць, але якби Ви взяли керувати крамницями, то і більше – 170–210 р. Так-що дуже Вас прошу згодитись і яко може швидше приїздити, бо діло не стоїть, і ось яке діло додаю: цими днями схожу до Комітету з пропозицією зібрання зразків народної творчості по Буковині й Галичині, для того, щоб потім прийти на поміч населенню, як пройде мій проект – доручу це діло Вам» [13, с. 584].

У вересні 1916 року подолянин І. Ч. Зборовський виїхав на Буковину. За кілька місяців своєї праці він зібрав кількасот виробів – сотню буковинських сорочок, кахлевий камін з Косова роботи Барвінського і чимало іншого [13, с. 187]. Ці та інші врятовані М. Біляшівським, Д. Щербаківським, І. Зборовським, А. Гуцало, Г. Красицьким експонати поповнили художньо-промисловий і науковий музей, а 1917 року демонструвалися на виставці «Народне мистецтво Буковини та Галичини» [8, с. 120].

З початком Української революції 1917–1920 рр. співпраця М. Ф. Біляшівського з Союзом міст завершилася. На Всеукраїнському національному конгресі 8 квітня 1917 р. він був обраний до Української Центральної Ради від Київської губернії. Його пам'яткоохоронна діяльність набула вищого розмаху. Війна поглибила не тільки політичну кризу, а й кризу моралі. Руйнувалися пам'ятники, розкрадалися і нищилися бібліотеки, архіви, картинні колекції поміщицьких маєтків. Микола Федотович прийняв пропозицію і став комісаром з охорони пам'яток старовини в Києві. Однак проблема охорони пам'яток одним Києвом не обмежувалася. Виникла потреба в структурі, яка б протиставила нищенню пам'яток організаторські й пропагандистські зусилля в масштабах усієї України. 12 травня 1917 року у Києві постав Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва, який очолив М. Ф. Біляшівський. Серед його дійсних членів були М. Грушевський, Д. Дорошенко, О. Грушевський, І. Стешенко, Д. Щербаківський, М. Петров, М. Василенко, П. Нарбут, М. Мурашко, Ф. Штейнгель, Д. Яворницький, подоляни Ю. Сіцинський, І. Зборовський, К. Широцький, О. Бабенко, Ю. Александрович [12, с. 49]. На місця направлялись листи, а також уповноважені ЦКОПСІМу для вирішення конкретних пам'яткоохоронних питань. За ініціативи Ю. Александровича, О. Бабенка та В. Ващенко того ж року у Вінниці було створене «Подільське товариство охорони культурно-історичних цінностей», його відділення у містах Поділля, а згодом – Подільський обласний художньо-промисловий і науковий музей як місцезбереження і використання старожитностей.

Оскільки ЦКОПСІМу бракувало адміністративних важелів, його члени зніщували створення в Генеральному секретарстві народної освіти відділу музеїв та охорони пам'яток, який очолив М. Ф. Біляшівський, у такий спосіб об'єднавши зусилля владного органу і структури громадянського суспільства в боротьбі за збереження національної культурної спадщини. Це дало можливість навіть виступити проти рішення Міністерства внутрішніх справ про зняття пам'ятників царських часів і 18 квітня 1918 року прийняти спільне рішення ради відділу і ЦКОПСІМу про залишення на старих місцях пам'ятників князю Володимиру, Б. Хмельницькому.

Пам'яткоохоронці зробили свій внесок і в справу герботворення. Окрім того, рада ЦКОПСІМу зажадала, щоб «герби старої влади, які входять до складу орнаменту історичних пам'яток, повинні залишатися на місцях» [12, с. 50].

Втручались пам'яткоохоронці в справи охорони пам'яток на Поділлі, зокрема в селах Молочка і Пединка, що належали княгині Любомирській, поміщика й археолога Мазаракі в с. Голубівка та ін. [12, с. 51].

1918 року він очолював відділ охорони пам'яток Головного управління мистецтв та національної культури Української Держави, підготував проект пам'яткоохоронного закону, який, нажаль не був прийнятий. М. Ф. Біляшівський входив до складу Культурної комісії української мирної делегації на переговорах з РСФРР, добиваючись повернення національних пам'яток з Росії в Україну. 1919 року був членом Всеукраїнського комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини [7, с. 295].

Авторитет М. Ф. Біляшівського як науковця посилював обрання 31 травня 1919 року в дійсні члени Української академії наук, а також – почесним академіком Української академії мистецтв.

Останні роки Микола Федотович часто хворів. За день до смерті працював у музеї. Помер у ніч на 21 квітня 1926 року і був похований на хуторі «Княжа Гора» біля Канева. А через три роки розпочалися

масові репресії – більшовицька влада розпочала розправу з національно свідомими, патріотично налаштованими українцями, у першу чергу з тими, хто брав активну участь в Українській революції 1917–1920 рр. Наталія Полонська – Василенко віднесла академіків та інших наукових працівників ВУАН, яких із-за смерті обминули фізичні репресії, до розряду «вчасно померлих».

Микола Федотович залишив по собі чималу наукову спадщину – понад 300 наукових праць з археології, музеєзнавства, пам'яткознавства, історії, етнографії, нумізматики [5, с. 74].

Він у силу обставин виявився біля витоків українського національного музейного будівництва, теоретично обґрунтувавши принципи й методи створення і організації діяльності музею. Особливо наголошував на значенні музеїв в організації освіти і виховання молоді. На прохання директора Департаменту позашкільної освіти Генерального секретарства освіти УЦР Софії Русової розробив програму створення музею і поради щодо використання екскурсій в навчально-виховній роботі, які вона розмістила в «Програмі місцевого (повітового, районного) музею» [6, с. 166].

Його доробок у галузі археології позначився не тільки низкою археологічних досліджень і наукових друкованих праць, а, головне – відкриттям Княжої Гори неподалік Канева та історичного міста Родень.

Завдяки зусиллям М.Ф. Біляшівського в Українській Народній Республіці з'явилася низка громадських та державних пам'яткоохоронних осередків і було врятовано від знищення тисячі об'єктів культурної спадщини.

Він об'єднав навколо ідеї створення музеїв з виразним українським обличчям та охорони національної культурної спадщини сотні українських патріотів – краєзнавців, музейників, пам'яткоохоронців, серед яких було чимало подолян, насамперед – Ю. Сіцінський, К. Широцький, І. Зборовський, Ю. Александрович та інші.

Список використаних джерел та літератури:

1. Беляшевский Н.Ф. К вопросу о программе Киевского музея древностей и искусств / Археологическая летопись Южной России. – 1900. – С. 31–38.
2. Вінницький А. Микола Теодотович Біляшівський, його життя та музейна робота / Андрій Вінницький. – К., 1926. – 13 с.
3. Гаврилюк С.В. М. Біляшівський про вивчення та збереження історичних пам'яток (на прикладі Волині, Холмщини і Підляшшя) // Історико-політичні проблеми сучасного світу. – Чернівці, 2001. – Т. 8. – С. 18–29.
4. Грушевський М. Академік М.Ф. Біляшівський: [некролог] // Україна. – 1926. – № 2–3. – С. 238.
5. Довідник з історії України. – 2-ге вид., доопр. і доп. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
6. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство: історія, теорія, сучасність: монографія / Сергій Заремба. – К.: Логос, 1995. – С. 446.
7. Енциклопедія історії України / [редкол.: Смолій В.А., голова та ін.]. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1: А–В. – 671 с.
8. Ковалевська О.О. Діяльність Миколи Біляшівського в роки Першої світової війни / О.О.Ковалевська // Укр. іст. журн. – 2008. – № 2. – С. 119–128.
9. Нестуля С. Невідомі сторінки автобіографії М.Ф. Біляшівського // Титульний етнос: Здобутки, втрати. – Полтава; Опішне, 2002. – С. 24–28.
10. Піскун В. М.Ф. Біляшівський – вчений і державний діяч // 100 років Державного музею українського народного декоративного мистецтва. – К., 2001. – С. 32–38.
11. Попельницька О.О. М.Ф. Біляшівський – перший директор Національного музею України / О.О. Попельницька // Укр. іст. журн. – 2008. – № 2. – С. 100–118.
12. Прокопчук В.С. Під егідою Українського комітету краєзнавства: монографія / В.С. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка – Нова, 2004. – 312 с.
13. Рекрут В.П. Іполит Зборовський (1875 – 1937). На перехресті епох: монографія / Валерій Рекрут. – Вінниця: Меркьюрі – Поділля, 2014. – 768 с.
14. Українська радянська енциклопедія. – 2-ге вид. – К.: Головна редакція УРЕ, 1977. – Т. 1: А – Борона. – С. 466.
15. Ходак І. Данило Щербаківський про Першу південноросійську кустарну виставку: стратегія дій / Ірина Ходак // Народна творчість та етнологія. – К., 2007. – № 2. – С. 53.
16. Шевчук С. Дослідники волинських скарбів / Степан Шевчук // Волинські дзвони: краєзн. альманах. – Рівне: Ліста, 1995. – С. 20.

П.В. КЛИМЕНКО – АРХІВОЗНАВЕЦЬ І ДОСЛІДНИК ПОДІЛЬСЬКОГО ЦЕХОВОГО РЕМЕСЛА

У повідомленні окреслено діяльність по організації архівної справи П.В. Клименка впродовж кам'янецького періоду життя, охарактеризовано наукові праці вченого з історії подільського цехового ремесла.

Ключові слова: П.В. Клименко, архівна справа, ремісничі цехи.

У сучасній вітчизняній історіографії наукова спадщина П. Клименка знайшла висвітлення у дослідженнях О. Алтухової, Л. Баженова, С. Білоконя, С. Борисевича, О. Журби, О. Завальнюка, В. Заруби, С. Кіржаєва, О. Компан і М. Суслопарова, З. Кяупи, С. Михальченка, О. Нестулі, Г. Папакіна, М. Петрова, З. Сендика, П. Соханя, П. Тронька, В. Ульяновського, О. Яся. На особливу увагу заслуговують праці Г. Волкотруб, І. Дивного, І. Матяш, О. Юркової, які висвітлили маловідомі сторінки життя та діяльності науковця.

У статті ставиться завдання висвітлити кам'янецький період життя П.В. Клименка, розкрити його діяльність по організації архівної справи у той період, а також охарактеризувати наукові праці вченого з історії подільського цехового ремесла.

Кам'янецький період життєвого та наукового шляху вченого припадає на 1919–1923 рр. У липні 1919 р. в університеті згідно з наказом ректора І. Огієнка було створено архівну комісію, до складу якої увійшли декан історико-філологічного факультету проф. П. Клименко (голова), секретар ради професорів проф. П. Клепатський, проф. П. Неселовський, приват-доценти Ю. Сіцинський, Л. Бялковський.

Крім свого основного завдання – впорядкування університетського архіву, комісія на засіданні 31 липня 1919 р. склала проект письмового протесту проти нищення архівів, а на наступному засіданні 4 серпня заслухала доповіді Ю. Сіцинського і Л. Бялковського про архівну справу в Росії та Західній Європі, а також завершила остаточну редакцію тексту Записки про охорону архівів, з якою університет мав звернутись до МНО. У цій Записці пропонувалося упорядкувати архівну справу таким чином, щоб догляд та збереження архівів на певній території доручався постійній комісії, до складу якої входили б фахівці з архівної справи та археографії. Ця комісія мала б одержати право вибирати з архівних документів все «науково-цінне», допомагати їй у цій справі повинна адміністрація всіх місцевих установ. Відібрані архівною комісією документи, на думку розробників записки, повинні зберігатись у певному місці під наглядом комісії. Архівна комісія пропонувала МНО розробити закон про архівну справу, відкрити спеціальну археографічну школу, а до початку функціонування її кадрів влаштувати в університетських містах короткотермінові архівні курси.

Уряд та Директорія УНР змогли налагодити нормальну роботу органів державного управління лише у серпні 1919 р., коли лінія фронту відсунулася досить далеко від Кам'янця. В умовах воєнного часу для вирішення проблем забезпечення збереженості архівних документів та пам'яток старовини і мистецтв необхідно було створити відповідні урядові інституції. Вже 11 серпня 1919 р. товариш міністра народної освіти Н. Григорійв звернувся до проф. П. Клименка з пропозицією прийняти на себе тимчасове керування Відділом охорони пам'яток старовини й мистецтв при МНО, а також «Архівною комісією для вироблення засобів охорони архівів». Така пропозиція була продиктована відсутністю на той момент фахівця у справах охорони пам'яток старовини й мистецтв, що гальмувало заходи МНО щодо захисту цих пам'яток і, особливо, архівів від руйнації. Усвідомлюючи важливе значення історико-культурної спадщини українського народу для розвитку вітчизняної науки і культури, П. Клименко погодився очолити Відділ охорони пам'яток і 20 серпня 1919 р. був затверджений на посаді в. о. голови відділу [10, с. 132].

Фактично створювати відділ П. Клименку довелося у надзвичайно складних умовах. Це, перш за все, військово-політична нестабільність у межах території УНР, фінансові труднощі УНР, відсутність в законодавстві республіки спеціальних законів, які б визначали порядок врегулювання питань охорони історико-культурної спадщини, що ускладнювало реалізацію пам'ятко-охоронних заходів через систему державних адміністративних органів [7, с. 209].

До справи охорони пам'яток залучалась місцева інтелігенція – вчителі та священнослужителі. Так, у обіжнику МНО від 20 вересня 1919 р. та у листі МНО до Міністерства віросповідань УНР від 26 вересня 1919 р. губернським повітовим комісаром освіти пропонувалося через вчителів і панотців оповістити населення, що всі старовинні речі – картини, книги, документи, посуд мають велику цінність і повинні збері-

гатися, поки їх не викупить держава. Нерозграбовані збірки старовинних речей, бібліотеки, архіви мають бути за допомогою місцевих органів самоврядування перевезені з власницьких помешкань, залишених без догляду, до шкіл, громадських бібліотек та передані під розписку завідувачам цих установ.

Надзвичайно складне становище склалося на той час з утилізацією архівних документів. Через дефіцит паперу, відсутність на ринку сировини для його виробництва, а також спекулятивні ціни на сировину, місцева паперова фабрика Лідії Коцебу «Совий Яр» закуповувала в установах архівні матеріали як макулатуру для переробки на новий папір. Таким чином, разом з дійсно непотрібними матеріалами гинули й безцінні архівні документи.

Комісія з охорони пам'яток старовини і мистецтв при ГУМНК восени 1919 р. започаткувала спеціальний архівно-музейний часопис, який мав слугувати справі рятування та збереження документальних і мистецьких скарбів українського народу – «Українська старовина» [2, с. 238]. До складу редакційного комітету ввійшли проф. П. Клименко, доктор О. Назарук та І. Кривецький [6, с. 1-10].

Перше і єдине число часопису вийшло друком 1 листопада 1919 р. і містило 10 публікацій, авторами яких були професор української історії КПДУУ П. Клименко, директор Українського військово-історичного музею в м. Кам'янці-Подільському О. Благодир, віце-директор Українського військово-історичного музею в м. Кам'янці-Подільському М. Обідний, професор, доктор мистецтва Київського університету Й. Пеленський, помічник бібліотекаря КПДУУ Л. Биковський, голова книжно-архівної секції доктор О. Назарук, бібліотекар Наукового Товариства імені Шевченка у Львові І. Кривецький та О. Прусевич.

Восени 1919 р., коли уряд змушений був залишити Кам'янець, припинила своє існування і Комісія з охорони пам'яток старовини і мистецтв при ГУМНК, але ті її члени, що залишилися у місті, переважно професори університету, заснували Подільське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва. Товариство, очолюване проф. П. Клименком, продовжило роботу комісії на ті невеличкі кошти, які були відпущені Подільською губернською управою. Насамперед, розпочали ремонт «Турецької фортеці», призначеної для перевезення туди всіх архівів, які українська влада, виїхавши з Кам'янця, залишила у різних приватних помешканнях.

Із встановленням радянської влади Всеукраїнський революційний комітет 7 лютого 1920 р. видав постанову, згідно з якою всі радянські, громадські установи, а також приватні особи повинні були негайно зареєструвати всі архіви із зазначенням їх точного місцезнаходження. У січні 1921 р. у м. Кам'янці-Подільському було створено Кам'янецький повітовий комітет охорони пам'яток старовини, мистецтв і природи (Камподкост), для «широкого і всебічного науково-культурного вивчення Поділля», головою якого був призначений П. Клименко [6, с. 67].

Накази Камподкосту, прийняті протягом 1921 р., стосувалися заборони знищувати й продавати всі старовинні речі: будинки, башти, церкви, костьоли, картини, гравюри, ікони, гобелени, килими, порцелянові вироби, посуд, меблі старовинних стилів, старовинна зброя, архівні документи, стародруки. У доповідній записці до ВУКОПИСу від 20 травня 1922 р., поданій головою комітету П. Клименком, зазначалося, що Кам'янецький раднаргосп вимагав від установ по 2 тис. пудів архівного паперу щомісяця для переробки його на паперовій фабриці чистого паперу. На момент подання записки, на фабриці різними урядами вже було перероблено не менше 20 тис. пудів архівного паперу, в тому числі цінних старих архівних документів Губернського правління і Казенної палати. Знищено великі архіви прифронтових військових частин, архів Канцелярії губернатора наполовину знищено при поляках, всі інші архіви значно пошкоджено.

П. Клименко пропонував для збереження архівів від подальшого руйнування видавати спеціальні розпорядження або декрет з центру до всіх установ про охорону архівів. Є. Сіцинський в оглядовій статті «Наукова робота в Кам'янці на Поділлі за останнє десятиліття (1914–1924 рр.)» описував роботу, яку проводив комітет до свого скасування 1922 р., а саме: розкопки в Кам'янецькому замку, на городищі біля села Привороття-Маківського і могили (кургану) на міських Кам'янецьких полях, відмічаючи, що розкопки були безрезультатні [8, с. 172-177]. «Також влаштував Камподкост у Кам'янці археологічну виставку, на якій було виставлено пам'ятки старовини з історико-археологічного музею, кабінету мистецтва, музею художньо-промислової школи та із зібрань приватних осіб. На виставці читалися лекції професорами ІНО та іншими любителями старовини. Загалом було прочитано вісім лекцій різноманітної тематики. П. Клименком була прочитана лекція «Історія музеїв, упорядкування і значіння їх» [8, с. 175].

Із скасуванням комітету, наприкінці 1922 р. його функції перебрало на себе Кам'янець-Подільське окружне архівне управління. П. Клименко залишився на чолі цього органу як завідувач. Основним завданням управління залишалася концентрація архівів у Центральному архіві, перевіркою фондів якого П. Клименко зайнявся з перших же днів. Він також розробив план конфіскації архівних документів із крамниць Кам'янця, під його керівництвом упорядковувалися метричні уніатські книги XVIII ст. із архіву Духо-

вної консисторії, було виявлено втрачені документи архівів Губернського правління, Губернської земської управи, Духовної консисторії, з січня 1924 р. почала діяти Розбірна архівна комісія [6, с. 69].

Таким чином, пам'яткоохоронними структурами, очолюваними П. Клименком, в умовах політичної нестабільності в УНР за доби Директорії, а також у перші роки радянської влади було врятовано від знищення цінні архіви та видано ряд об'їзників, наказів і інструкцій, які відіграли значну роль у збереженні культурної спадщини українського народу. Особисто П. Клименком влітку 1923 р. з Кам'янця до Києва, на підставі мандату ЦАУ УСРР та ВУАН, було вивезено 25 пудів цінних історичних документів, які неминуче загинули б, та передано до рукописного відділу Всенародної бібліотеки України [1, с. 368].

Отже, особливість «кам'янецького» періоду визначалася специфікою діяльності П. Клименка у Кам'янець-Подільському державному українському університеті й пам'ятко-охоронних структурах й зумовлювалися доступом до нововиявлених джерел. За цей період ним було опубліковано 5 статей і 1 рецензія, однак проводилася велика робота із збирання документальних матеріалів для дослідження цехового ремісництва.

Працюючи в Кам'янці, П.Клименко зумів віднайти, а згодом запровадити до наукового обігу і зберегти низку унікальних цехових пам'яток з історії подільських ремісників. А найціннішу і найдавнішу не лише серед кам'янецьких, а й взагалі серед українських цехових книг – книгу бондарсько-стельмахівсько-колодійсько-столярського цеху Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 рр., – дослідник зумів опублікувати. Історик довгий час працював над підготовкою книги до публікації, яка побачила світ лише в 1932 р. [4]. Вступна стаття містить детальний аналіз рукопису, характеристики паперу та філігранних зображень на ньому, а книга доповнена покажчиком особових імен та географічних назв. Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв та столярів міста Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 р. і сьогодні є унікальним джерелом для вивчення цехового устрою й ремісничого виробництва українських міст періоду пізнього середньовіччя та нового часу. Цехова книга написана польською мовою і фіксує інформацію про устрій цеху, прийом до нього та визволення учнів з навчання, цехові та братські угоди, прибутки і видатки цеху і т.п. Особливо цінними для нас є записи у книзі рубежу XVIII–XIX ст. На основі їх свідчень з'ясовуємо, що цехове життя подільських міст, в тому числі і Кам'янця-Подільського, майже не відрізнялося від стану цехового виробництва попередніх століть. Та це і не дивно, оскільки на Правобережжі цехи до 1840 року «урядували на основі цехових статутів, що одержали ще за польських часів від державного уряду» [3, с. 8].

Публікацію кам'янецької цехової книги високо оцінили українські історики. Так, у ювілейній статті, присвяченій 80-річчю від дня народження П.В. Клименка, О.Компан та М.Сулопаров зазначили: «П.В. Клименку наукова громадськість завдячує виданням та збереженням ряду цінних документів з історії українських ремесел, міст і освіти на Україні. Серед таких документів насамперед слід назвати видану 1932 р. «Цехову книгу бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів міста Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 рр.» [9, с. 136]. Разом з тим, автори статті повідомляють, що в архіві П.В.Клименка знаходиться ще один цінний документ – «Цехова книга кушнірів Кам'янця-Подільського XVIII ст.», роботу над якою дослідник не завершив. У нотатках, зроблених істориком з приводу Цехової книги кушнірів Кам'янця-Подільського, зазначається, що книга ця мала 200 сторінок і складалася з чотирьох частин, призначених для записів: 1) обрання цехового уряду; 2) вступ до цеху майстрів; 3) прийняття «хлопців» у науку; 4) рішення майстрів про закінчення учнями строку навчання. Рукописну копію книги зробив учень і друг П.Клименка М.Сулопаров, який зазначав, що цехова книга кам'янець-подільських кушнірів «одна з такого ряду документів української історії, яких збереглося небагато», однак її публікація – справа наступних років [9, с. 137].

Дослідженню розвитку ремесла на Поділлі П.Клименко присвятив й працю «Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку XIX віку» [5, с. 1032-1057]. В ній автор досліджує стан ремісничого виробництва в подільських містах кінця XVIII – першій половині XIX ст. Акцентує увагу на специфіці розвитку промисловості регіону, що базувалася на основі землевласницького господарства, а також вивчає міську промисловість, тісно пов'язану з «міщанським суспільством і капіталом» [5, с. 1047]. При цьому, автор стверджує, що «в цей переломний момент ремісничя промисловість по містах і містечках занепадала. Фабрично-заводська промисловість щойно починалась і ще не була розвинена: вона засновувалась на капіталах польських і російських поміщиків, євреїв та німців» [5, с. 1057].

Значною подією в українській історичній науці була публікація монографії П.Клименка «Цехи на Україні» [3]. В ній автор дав детальний огляд існуючої на той час історіографії з проблеми, а також розглянув організаційне становище цехів у досліджуваній період. На прикладі цехових статутів таких поділь-

ських міст, як Кам'янець – Подільський, Летичів, Миньківці та містечка Янів автор розкрив організацію цехової праці, рух учнівства та правно-організаційне їх становище, судочинство і фінансовість.

Таким чином, П.В. Клименко відіграв важливу роль у становленні українського архівознавства. Вченому було притаманне прищеплене школою М. Довнар-Запольського надзвичайно уважне ставлення до архівних документів. Все його життя пройшло не тільки у наполегливому вивченні і пошуках архівних документів, а й копійчій роботі у пам'ятко-охоронних установах у 1920–1930-х рр. у м. Кам'янці-Подільському. Перебуваючи на керівних посадах у пам'ятко-охоронних структурах у 1920–1930-х рр., П. Клименко зробив вагомий внесок у справу збереження історико-культурної спадщини України. Своїми діями він зумів мобілізувати на вирішення проблем збереження національної історико-культурної спадщини можливості як державних органів, так і широких кіл громадськості.

У науковому доробку вченого значна увага зосереджена на вивченні цехового ремесла Кам'янця-Подільського. Разом з тим, П.В. Клименко зауважував, що він лише розпочав роботу і основні висновки її попереду і вимагатимуть зусиль ще не одного дослідника, його ж завдання полягало у тому, щоб «дати поштовх і визначити головні аспекти проблеми» [3, с. LXXXVIII].

Кам'янецький період науково-педагогічного життя вченого завершується у січні 1923 р. Далі доля готувала історіку випробування сталінських таборів, підірване здоров'я та злиденне життя до добровільного походу у небуття.

Список використаних джерел і літератури:

1. Дивний І. В. Український історик Пилип Клименко (1887–1955). Документальний біографічний нарис / Дивний І. В. // Наук. записки: Зб. праць молодих вчених та аспірантів / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К., 1996. – Т. 1. – С. 356–386.
2. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.) / Завальнюк О.М. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 632 с. – С. 238.
3. Клименко П.В. Цехи на Україні / Клименко П.В. – Т. 1. – Вип. 1. – Суспільно-правні елементи цехової організації. – К., 1929. – [2]+ХС+200+VIII с.
4. Клименко П.В. Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів міста Кам'янця-Подільського від 1601 до 1803 рр. / Клименко П.В. – К., 1932. – 178 с.
5. Клименко П.В. Промисловість і торгівля в Подільській губернії на початку ХІХ віку / Клименко П.В. // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – С. 1032–1057.
6. Матяш І.Б. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси / Матяш І.Б. – К., 2001. – 228 с.
7. Нестуля О.О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії) / Нестуля О.О. – К.; Полтава, 1994. – 238 с.
8. Сіцінський Ю.Й. Наукова робота в Кам'янці на Поділлі за останнє десятиліття (1914–1924 рр.) // Україна. – 1926. – Кн. 1. – С. 172–177.
9. Компан О. С. До 80-річчя з дня народження П. В. Клименка / Компан О. С., Суслопаров М. З. // УІЖ. – К., 1967. – № 6. – С. 135–139.
10. Волкотруб Г.К. Джерельна база дослідження життя та діяльності Пилипа Клименка / Волкотруб Г.К. // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць / Держкомархів України. УНДІАСД та ін. – К., 2003. – Вип. 7. Архівна наука та наука в архівах. – С. 113–144.

І. О. Старенький

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ Г.М. ХОТЮНА

У статті розповідається про археологічні дослідження директора Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника в у 1949-1984 роках Григорія Миколайовича Хотюна.

Ключові слова: Г.М. Хотюн, археологія, археологічні дослідження, розкопки, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник.

Григорій Миколайович Хотюн (1915-2000), будучи керівником Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника на протязі 35 років чимало зробив для розвитку археологічних досліджень на території Поділля. До постаті Г.М. Хотюна як археолога зверталися в своїх дослідженнях В.А. Гуцал [16], П.А. Болтанюк [5], І.В. Данілов [17], Л.В. Баженов [4, с. 389-390] та ін. Проте варто зазначити, що тема висвітлювалася фрагментарно в контексті дослідження інших тем.

1953 року Сергієм Шкурком біля сіл Княжпіль та Гуцули було зафіксовано археологічну пам'ятку на Княжій горі. Як вважав дослідник, тут розташовувався князівський замок. Наступного 1954 року С.К. Шкурком і Т.А. Сис у лісі було виявлено стовпидолмени [22, с. 4]. Ця інформація привернула увагу співробітників музею-заповідника. 1 листопада 1957 Григорієм Хотюном до Княжполя було командировано наукового співробітника музею І.Д. Зельманович. За її спостереженнями городище оточене трьома лініями валів, з яких найвищим був зовнішній. Довжина першого валу становила 300 м, другого – 180, третього – 140. У західній частині гори, в розрізі,

утвореному кар'єром, прослідковувалися залишки землянок і господарських ям. Між першим і другим валом було виявлено напівземлянку, що виділялася чорною плямою на фоні білої материкової глини. Посередині споруди знайдено залишки печі, збудованої з плоских каменів з гладкими краями. Дослідниці вдалося зібрати колекції уламків ліпних керамічних виробів і виготовлених на гончарному крузі. Керамологічний матеріал був прикрашений лінійно-хвилястим, а також виготовленим за допомогою керамічного штампю орнаментом («ялинка», «клітинка» та ін.). Окрім того знайдено металеві наконечники стріл. І.Д. Зельманович віднесла поселення до періоду Київської Русі, датувавши його Х-ХІІ ст. [1, арк. 8-10]. Давньоруське датування стало загальноновживаним у літературі [18, с. 31]. В.А. Захар'євим, С.М. Шпаковським та І.О. Стареньким 2014 року на поселенні виявленні також празько-корчацькі старожитності, зокрема знайдено керамологічний матеріал та жорнові камені.

1959 року під керівництвом Г.М. Хотюна розпочато археологічне обстеження Старої фортеці в Кам'янці-Подільському. Роботи проводилися на замковому подвір'ї поблизу башти Папської. Тут було виявлено матеріали Трипільської культури, фундаменти XVI-XVII ст., чавунні і кам'яні ядра, керамічні люльки, нумізматичний матеріал [21, с. 138-139].

1961 року Г.М. Хотюном було обстежено залишки кургану епохи раннього заліза біля с. Верхні Панівці, який був поруйнований бульдозером внаслідок земляних робіт. У ході досліджень було зібрано частину речей з поховального інвентарю: уламки масивного бронзового дзеркала, наконечники стріл, частину скроневої золотої підвіски. Та найбільш цінним виявленим предметом стала окована сріблом з дужкою для підвішування щелепа леопарда (рис. 1). Разом з археологом Іоном Винокуром було підготовлено дві публікації за матеріалами досліджень скіфського кургану [6; 14].

Рис. 1

1963 року житель села Ставчани Степан Васильович Гром'як надіслав до музею лист: «При переносі землі на глибині 15 см. я здобув скалу довжиною 180 см, шириною 52 см, на якій зображена людина. Прошу археологів кам'янецького музею оглянути цю статую і забрати в музей для історичної пам'ятки. Якщо не потрібна – прошу дати відповідь» [2, арк. 53]. Негайно на місце знахідки виїхали І.С. Винокур і Г.М. Хотюн, які провели на місці дослідження. Вдалося встановити, що на цьому місці знаходився жертвник черняхівської культури. Тут стояли два кам'яні ідоли: стилізований антропоморфний і конусовидний з солярними знаками. Навколо них дослідники знайшли залишки вогнищ, кістки тварин, керамологічний матеріал [15, с. 210-211].

Великий внесок Григорій Хотюн зробив у дослідження Бакоти.

Експедиція Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника провела дослідження наприкінці серпня 1961 року з метою пошуку літописної Бакоти. 21 серпня обстежено городище розміром 100×100 м зі слідами валів з півночі. З півдня вал розораний. У західній і східній частинах заклали шурфи 1×1 м, проте культурний шар не вдалося виявити [3, арк. 14, 33]. Цього ж дня оглянуто урочище Монастир, де виявлено палеолітичні знаряддя праці (скребки, нуклеуси, пластинки), трипільську і давньоруську кераміку [3, арк. 10, 33, 43]. При перевірці території поблизу церкви і кладовища встановлено, що знайдені там поховання відносяться до XIX ст. У східній частині майданчика, де була церква, закладено шурф 1×2 м і глибиною 1,5 м, але культурного шару не виявлено [3, арк. 34, 43].

Рис. 2

складено його план. Окрім того в траншеях виявлено круглу з отвором в центрі слов'янську зернотерку і давньоруську кераміку [3, арк. 35-37, 45]. Дослідникам вдалося зібрати колекцію трипільських крем'яних знарядь (рис. 2). Цього ж дня в ході розвідок зафіксоване поселення доби бронзи в ур. Пушкарівка.

Експедицією на чолі з Г.М. Хотюном 23 серпня виявлено надзвичайно цінний археологічний об'єкт. Увагу археологів привернули розповіді селян, що вони «Пасуть товар (худобу) на Дворі». За допомогою топоніма дослідникам вдалося натрапити на залишки середньовічного палацу XIV-XV ст. Розпочато розчистку об'єкта (рис. 3). У ході розчистки виявлено 4 сходи, залишки склепіння довжиною 1,2 м, шириною 1,7 м і висотою 1 м. Вздовж сходин на захід прямувала стіна з дверним і віконним прорізом. Ширина стіни становила 0,6 м, а ширина сходин – 1,3 м. Виявлені також плитки підлоги і сліди штукатурки [3, арк. 37-38, 46; 7, с. 229].

Рис. 3

24 серпня розвідки проводилися в західній околиці Бакоти біля р. Рудка. На її правому березі на території с. Теремці в ур. Біля цвинтаря виявлено поселення доби раннього заліза. На схід від кладовища на колгоспних садибах під час копання ями під погріб на глибині 2 м досліджено землянку з лощеною ліпною керамікою з проколами під вінцями. В ур. Веприк зафіксовано сліди трипільського поселення. В ур. Пушарівка знайдено трипільську орнаментовану кераміку, крем'яну поліровану сокиру і кераміку XII-XIII ст. [3, арк. 39, 47].

26 серпня продовжено розкопки середньовічного палацу. Було розчищено підлогу, а також для експозиції музею зроблено вибірку плиток з мощення підлоги [3, арк. 40].

28 серпня експедицією проведено фотофіксацію і закладено шурф у печері поруч зі скельно-печерним монастирем. За висновками відомого археолога Б.О. Тимощука, який був членом експедиції, у цьому місці розташовувався жертвовник доби бронзи (культура шнурової кераміки). У шурфі виявлено ліпну керамічну посудину з вушком, ліпну миску з шнуровим орнаментом, конічне глиняне прясло з двома рядами

крапчастого орнаменту по периметру округлої основи пряслиця і перпендикулярно до неї, щелепу кабана [3, арк. 40-41, 49; 7, с. 208].

Наступного дня заклали траншею поруч з монастирем для виявлення печерного палеоліту, але безрезультатно.

За результатами десятиденного дослідження було складено археологічну карту Бакоти і її околиць, а знайдені матеріали передано до бакотського сільського музею [3, арк. 42].

1961 року Бакоту відвідав відомий археолог, доктор історичних наук М.К. Каргер [3, арк. 3].

Влітку наступного року, враховуючи значимість археологічних знахідок, дослідження Бакоти було продовжено. У цей час дослідників відвідав академік М.М. Тіхоміров, який заснування Бакотського скельно-печерного монастиря відніс до кінця XI – початку XII ст. [3, арк. 3].

У 1963-1964 роках експедицією Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника і Хмельницького обласного краєзнавчого музею під керівництвом І.С. Винокура проведено археологічне обстеження першої і другої надзаплавних терас між селами Бакота і Теремці. У результаті вдалося виявити городище-дитинець при впадінні р. Рудки в Дністер в ур. Скельки. Його площа становила понад 1 га (150×120 м), з напільного боку виявлено сліди рову довжиною 150 м, а по периметру рештки валів висотою 0,7-0,8 м і шириною 2,5-3 м. Археологічний матеріал відповідав XII-XIII ст. [7, с. 151]. Городище в 1973-1975 рр. дослідили Р.О. Юра і П.А. Горішній.

У цей же час в ур. Пушкарівка разом з черняхівським культурним шаром виявлено жертвник-капище і два уламки кам'яного стовпа, що становили собою рештки ідола [15, с. 139; 7, с. 158, 209]. 1963 року неподалік монастиря з напільного боку між Бакотою і Гораївкою досліджено жертвник доби бронзи. Він становив собою великий курганоподібний насип довжиною 25, шириною 16 і висотою 1,6 м. В його основі і центрі були спеціальні кам'яні вимостки. Центральне кам'яне кільце обмежувало лійкоподібну у вертикальному перерізі яму глибиною 4,5-5 м, заповнену попелом, вугіллям, кістками тварин і уламками ліпного посуду доби пізньої бронзи [10, с. 41; 7, с. 208-209].

Рис. 4

Протягом 1963-1965 рр. експедицією проведено стаціонарні розкопки середньовічного палацу XIV-XV ст. в ур. Двір, відкритого Г.М. Хотюном 1961 року (рис. 4). Вдалося розкрити всю площу споруди (30×10 м). Встановлено, що будівля мурована з тесаного каменю-вапняку на вапняковому розчині. Північна стіна споруди була «врізана» в терасовий схил гори, південна (фасадна) стіна водночас мала невелику глибину залягання фундаменту – 0,6 м. Дослідниками виявлено елементи декору (наличники, карнизи і т.п.), плитку на підлозі, які були виготовлені з місцевого дністровського вапняку [7, с. 229-230]. А.Д. Тюпичем і Є.І. Пламеницькою проведено обміри та складено план середньовічного палацу (рис. 5).

Дослідження бакотських старожитностей продовжувалося і в наступний час, зокрема наприкінці 60-70-х рр. вдалося відкрити цілий ряд різночасових поселень, а в ур. На клині виявити жертвник-капище черняхівської культури з нижньою частиною кам'яного ідола і рештками людських жертвоприношень [11, с. 112-113; 7, с. 209].

За результатами дослідження Бакоти Г.М. Хотюном у співавторстві з І.С. Винокуром опублікували ряд праць [9; 12; 13; 20].

Рис. 5

1972 року експедицією Кам'янець-Подільського педінституту і Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника розпочато дослідження передкіфського городища VIII-VII ст. до н.е. в с. Рудківці, на мисі, утвореному річками Маціорська і Дністер. Укріплена ділянка плато займала площу понад 30 га. Було розкопано близько 40 наземних і злегка заглиблених у ґрунт жител (кожне площею 25-30 м²), ряд господарських ям і споруд [3, арк. 24-31; 7, с. 26-27].

Окрім того в період керівництва Г.М. Хотюном музеєм-заповідником, сформувалася ціла плеяда археологів-дослідників (І.Д. Зельманович, Н.К. Козлова, С.Е. Баженова, С.К. Шкурко, Л.І. Кучугура), які впродовж 60-80-х рр. досліджували пам'ятки палеоліту, старожитності Луки-Врублівецької, Врублівець, Острівчан, Боришковець, Жванця, Великої Слобідки, Ходоровець, Глибівки, Юрковець, Кам'янець-Подільського та ін.

Окрім того Григорій Миколайович брав участь у створенні і редагуванні (на прохання С.К. Гуменюка) археологічної карти Хмельниччини [2, арк. 21].

Г.М. Хотюн листувався з видатними археологами Сергієм Бібіковим [2, арк. 5], Павлом Раппортом [3, арк. 15], мав дружні стосунки з Борисом Тимошуком, Іоном Винокуром.

Отже, Григорій Хотюн, перебуваючи на посаді директора Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, зробив великий внесок в археологічне вивчення Поділля-Хмельниччини. Він взяв активну участь у дослідженнях археологічних старожитностей Кам'янець-Подільського, Верхніх Панивців, одним з перших звернувся до пошуків літописної Бакоти. Григорію Миколайовичу вдалося сформувати коло археологів-дослідників у музеї-заповіднику, налагодити дружні і наукові взаємини зі знайомими археологами. Водночас життєвий і науковий шлях Г.М. Хотюна досі залишається маловивченим.

Список використаних джерел і літератури:

1. Матеріали археологічні городищ Поділля (1963 р.) // Архів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника (далі – К-ПДІМ-3).
2. Матеріали з історії Поділля. Археологічні та архітектурні пам'ятки Поділля. Матеріали наукових пленумів по охороні пам'ятників культури. Різні матеріали (1952-1970 рр.) // Архів К-ПДІМ-3.
3. Матеріали про дослідження Бакоти (щоденники, звіти, фото) (1961-1974 рр.) // Архів К-ПДІМ-3.
4. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Історіографія. Біобібліографія. Матеріали / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
5. Болтанюк П.А. Музей в археологічних дослідженнях / Петро Болтанюк // Зб. матер. всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010. – С. 50-63.
6. Винокур І.С. Амулет из челюсти леопарда / І.С. Винокур, Г.Н. Хотюн // Природа. – 1967. – №4. – С. 127-128.
7. Винокур І.С. Бакота. Столиця давньоруського Пониззя / І.С. Винокур, П.А. Горішній. – Кам'янець-Подільський: Центр поділлєзнавства, 1994. – 362 с.
8. Винокур І.С. Земля відкриває свої таємниці / І. Винокур // Прапор Жовтня. – 1963. – 27 верес. (№154(292)). – С. 4.

9. Винокур И.С. Исследование средневекового дворца-замка в Бакоте на Днестре / И.С. Винокур, Г.Н. Хотюн // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1965. – С. 85-86.
10. Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя. Від кам'яного віку до середньовіччя / І.С. Винокур. – К.; Одеса, 1985. – 128 с.
11. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II–V ст. н.е. / І.С. Винокур. – К.: Наукова думка, 1972. – 180 с.
12. Винокур І.С. Розкопки Бакоти / І.С. Винокур, Г.М. Хотюн // Наука і суспільство. – 1967. – №6. – С. 12–13.
13. Винокур І.С. Розкопки в Бакоті / І. Винокур, Г. Хотюн, Ю. Бойко // Радянське Поділля. – 1963. – 27 жовтня. – С. 4.
14. Винокур І.С. Скіфський амулет / І.С. Винокур, Г.М. Хотюн // Археологія. – 1965. – Т. 19. – С. 118–122.
15. Винокур И.С. Языческие изваяния из с. Ставчаны в Поднестровье / И.С. Винокур, Г.Н. Хотюн // Советская археология. – 1964. – №4. – С. 210–214.
16. Гуцал В.А. І.С. Винокур і Г.М. Хотюн – роки на службі археології / В.А. Гуцал // Археологія і фортифікація Середнього Подністров'я: зб. матер. II всеукр. наук.-практ. конф. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2012. – С. 231-215.
17. Данілов І.В. Григорій Хотюн / І.В. Данілов // Хмельниччина: роки становлення і поступу (1937-1997 рр.). – Хмельницький: Доля, 1997. – С. 79-82.
18. Маярчак С.П. Археологічні пам'ятки IX-XIII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я / Сергій Маярчак. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2006. – 96 с.
19. Фесенко В. У нас в експедиції / В. Фесенко // Прапор Жовтня. – 1963. – 27 верес. (№154(292)). – С. 4.
20. Хотюн Г.М. Археологічні дослідження в с. Бакота Кам'янець-Подільського району / Г.М. Хотюн // Матеріали II Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів: Каменярь, 1968. – С. 145.
21. Хотюн Г.М. Археологічні дослідження на території Кам'янець-Подільської фортеці / Г.М. Хотюн // Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Львів: Каменярь, 1970. – С. 138-139.
22. Шкурко С.К. Княжа гора / С. Шкурко // Прапор Жовтня. – 1979. – 19 верес. (№149(5971)). – С. 4.

**І. В. Лехіцька,
А. С. Мартинова**

ЗАКОХАНА В МИНУВШИНУ РІДНОГО КРАЮ

У статті розповідається про складний життєвий шлях і наукові та творчі успіхи Тамари Андріївни Сис-Бистрицької – видатного подільського музеєзнавця, фольклориста, краєзнавця.

Ключові слова: *вожата, вчитель, викладач, музейник, дослідниця, науковий співробітник, краєзнавство, талант, етнографічні експедиції, пісні, фольклорні твори, легенди, пісні.*

Як неопалима купина на сьогоднішній день освітлює нам дороговказом життєвий шлях невтомної ентузіастки, музейника та краєзнавця Тамари Андріївни Сис-Бистрицької.

Народилася Тамара Сис 1913 року в передмісті Кам'янця-Подільського на Підзамчі в робітничій сім'ї. Навчалася в загальноосвітній школі, працювала піонервожатою, згодом вчилася в художньо-промисловій школі. У 16 років вийшла заміж, народила сина, вступила до Кам'янець-Подільського педінституту. З 3-го курсу їде працювати в Житомир (за місцем роботи чоловіка), де викладає історію в школі. Далі – навчання на заочному відділенні Київського педінституту ім. Горького. Розуміє, що з чоловіком не має взаєморозуміння, тому повертається до Кам'янця та влаштовується працювати в школу. Пізніше, у 1935-1936 навчальному році, викладає в сільськогосподарському інституті, Довжоцькій середній школі.

Переломною в житті Тамари Андріївни стала робота науковим працівником у Кам'янець-Подільському музеї-заповіднику перед війною та в 1944-1970 рр. На курсах підвищення кваліфікації в Москві вона зустріла чоловіка своєї мрії та вдруге одружилася. Подружжя переїхало в місто Орел, де чоловік працював у педінституті. Саме тут їх застала війна. Згодом інститут евакуювали до Киргизії і Тамара, як багато жінок у цей час, була донором, рятувала дітей від малярії, працювала в школі. Там вона організувала жіночу вокальну групу, де була солісткою, виступала з агітбригадою на фронті. У місті Ош (Киргизстан) проживали переселенці з України ще з XI ст. і там ентузіастка не переставала збирати фольклор, народні способи лікування, які зберігали тамтешні українці.

1944 року Тамара Андріївна отримала призначення науковцем у київський музей, але із сином повертається до Кам'янця, оскільки не могла далеко жити від рідного міста та музею, де працювала аж до виходу на пенсію. Саме тут яскравими барвами засвітилися багатогранні таланти цієї прекрасної жінки. Мабуть, не дарма в народі кажуть: «Де народився, там і пригодився».

Саме в цей час в педінституті діяла студентська націоналістична організація і колишній студент-політ'язень Михайло Буртняк у наші часи з теплою в серці згадує цю хоробру жінку: «У вихідні дні відвідував історичний музей, ходив у фортецю. Зблизився з екскурсоводом Тамарою Сис. Вона була ентузіастом історії Поділля. І переповідала невідомі історії. Вона допустила мене в запасники музею. У просторій кімнаті на землі були звалені купи книжок. Пояснила, що частина з них – з осель репресованих людей, а інші вилучені з бібліотек з причини, що персонажі цих книг оголошені ворогами народу.

У мене розбіглися очі, коли побачив такі скарби... Взвся до книг, вилучених з ідеологічних міркувань. Це були книги про громадянську війну 1917-1920 рр.

Екскурсовод дозволяла брати навіть з собою художню класику, а заборонені радянські видання хіба читати на місці. З цього часу по неділях заходив у запасник музею, сідав біля підвіконника і вчитувався. Усе було в повній протилежності з тим, що говорилося на лекціях з історії ВКП(б)» [1, с. 217].

Тамара Андріївна була залюблена в історію рідного краю. Вона збирала фольклор і скрізь, де б вона не була, – в дорозі, на ринку, на екскурсії, – записувала пісні, легенди, казки, приповідки, притчі, заклинання. «Пригадується мені, що почала вивчати історію з семи років, і першим моїм «учителем» був вісімдесятишестилітній дід Олексій Сіньковський, з яким пасла корову, а першим «уроком», який назавжди запам'ятався, були розповідь та пісня про Устима Кармалюка» [2, с. 13].

Як старшому співробітникові історичного музею-заповідника їй довелося побувати в усіх куточках Поділля. Водночас із пошуками для музею краєзнавчого матеріалу, зокрема етнографічного, вона збирала легенди, казки, перекази, молитви. Згодом, вже за вільної України, побачили світ її збірки легенд, які збирала все своє життя. У книзі «Перлини Кам'яниччини» (1992 р.) вміщено 34 легенди, у першу книгу «Перлини Товтрів-Медоборів» (1994 р.) увійшли 58 легенд. А завдяки книзі «Збруч хлюпочеться (2000 р.), побачив світ, зібраний нею на подільській землі, крім українського чудовий єврейський, польський та вірменський фольклор.

Цікавилася Тамара Сис-Бистрицька і пісенним фольклором. Тексти пісень записувала, а їх мелодії запам'ятовувала. «Найцікавішою знахідкою, – вважала Тамара Андріївна, – стала мелодія історичної пісні про події 1734 року (повстання поневоленого селянства Поділля і Волині), почута нею в с. Мирутин Славутського району від лірника Семена Слюсаря. Текст пісні, в якій відображені ці події з географічною точністю, вперше були знайдені Яковом Головацьким у Закарпатті, а вдруге Юхимом Сіцінським у Старій Ушиці. Мелодія ж залишалася невідомою. Лірник С. Слюсар сказав Тамарі Андріївні, що слів усієї пісні не знає, але проспівав те, що перейняв у свого вчителя, якого називали Трибором. Ця пісня називається «Гайдамацька», ще в кінці 60-х років записав її в нотах від Тамари Андріївни Іванов В.Ф. – викладач Кам'янець-Подільського педінституту» [2, с. 14].

Крім талантів дослідника-історика, вчителя, збирача-етнографа, був у неї ще й великий талант актора, розповідача, співачки. «Тому, певно, так явно своєю самобутністю, невгамовним темпераментом, бурхливою імпульсивністю, сміливою ініціативою, яскравою образною мовою вона найбільш вирізнялась з-поміж сучасних її музейників. Про неї та її роботу багато було написано. Зібрані нею у фольклорних експедиціях скарби вивчали й опублікували відомі вчені: професор Миколаївського педінституту Володимир Іванов, професор Кам'янець-Подільського державного педуніверситету ім. І. Огієнка Майя Печенюк, доцент К-ПДУ, член Спілки журналістів України Анатолій Гавришук та інші. Її розповідями захоплювалися відомі українські поети та письменники Максим Рильський, Володимир Беляєв, Михайло Стельмах, Юрій Яновський, Леонід Первомайський, Микита Годованець, подруга дитинства письменниці Ольга Мак, композитор Олександр Білаш, скульптор Іван Гончар та інші. У Кам'янці Тамару Андріївну знали в кожній школі, у кожній бібліотеці, серед робітників і селян – всюди вона виступала з лекціями. Її звичайне «Доброго дня Вам, людоньки!» раді були чути скрізь. З нею приходила до людей народна мудрість, вкладена у фольклорні твори, які берегиня збирала все життя. Вона була обрана змалечку бути провідником, її завдання на землі – передати, як святиню від минулих поколінь до майбутніх, перлини народного досвіду, закладені в легендах, переказах, приказках, піснях, прислів'ях, народних святах тощо» [4, с. 280].

«Недаремно була покликана саме вона до тієї місії. Тамара Сис – людина напрочуд харизматична, комунікабельна: прихляє до себе всі серця, людина всебічно обдарована: в неї чудова, надзвичайно міцна пам'ять, невтомна допитливість дослідника, невичерпна поетична фантазія, оригінальний гумор, досконалий музичний слух і прекрасний голос, здатність до словесної і музичної імпровізації. Вона мала могутню енергію духу, яка дозволяла їй охоплювати краї віків і перегортати століття долі народної. Вона жила складним творчим життям у випробуваннях, у боротьбі з ординарністю, невід'ємною від життя справжнього таланту, але невтомно накопичувала побачене, прочитане, почуте і творчо переплавляла це у справжнє золото слова» [3, с. 6].

Усім здобути у результаті багаторічної дослідницької роботи Тамара Сис усе життя ділилася з людьми: під час лекцій, екскурсій, творчих зустрічей, у численних публікаціях у пресі, виступах та багатьох краєзнавчих конференціях, у наукових збірниках, у постійному живому спілкуванні з людьми, які приїздили до Кам'янця-Подільського з усіх куточків світу.

Для Тамари Андріївни Кам'янець приготував велику радість і велике горе. Радість творчої роботи та подружнього життя з відомим кам'янецьким художником Францом Пенюшкевичем. І велике горе – у грудні 1979 року помер чоловік, передчасно пішов з життя єдиний син. Але втішалася вона внучкою, згодом правнуками. Всі люди молодшого віку були її любими дітьми та вдячними учнями.

Ще у 80 років Тамара Сис водила екскурсії через туристичне бюро, плідно співпрацювала з «Подільським братством», спілкою ветеранів війни.

Благородна праця музейника і краєзнавця Тамари Андріївни Сис відзначена орденом «Знак пошани», знаком Міністерства культури СРСР «За відмінну роботу», грамотами Академії наук СРСР. Вона була Відмінником культури СРСР. Кам'янець-Подільський нагородив її достойною відзнакою «Честь і шана».

Її полум'яне серце перестало битись 2009 року та кажуть, що людина живе доти, поки її пам'ятають.

У Кам'янці з вдячністю та любов'ю завжди згадують цю берегиню нашої минувшини. Майже в усіх установах культури та освіти міста широко відзначались ювілейні дати життя Тамари Сис – знаменитої фольклористки Поділля, жінки-легенди. Але саме музей-заповідник у Кам'янці-Подільському (якому вона присвятила 26 років життя) Тамара Андріївна вдячно називала «академією свого життя».

Список використаних джерел та літератури:

1. Мизак Н. За тебе, Свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА. Книга п'ята / Нестор Мизак, Василь Горбатюк. – Чернівці: Букрек, 2006. – 352 с.
2. Печенюк М.А. Музиканти Кам'яниччини. Бібліографічно-репертуарний довідник / М.А. Печенюк. – Хмельницький: Поділля, 2003. – 480 с.
3. Юркова Г.І. Жінка-легенда / Галина Юркова // Подолянин. – 2008. – 5 верес. (№20).
4. Юркова Г.І. Три визначні постаї з когорти музейників 40-80 рр. ХХ ст. / Г.І. Юркова // Зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 120-й річниці заснування Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2010 – С. 279-295.

Ж. А. Карбовська

КОЗЛОВА НІНА КИРИЛІВНА – ПОДВИЖНИК МУЗЕЙНОЇ ТА КРАЄЗНАВЧОЇ СПРАВИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розповідається про Н.Козлову – наукового працівника історичного музею-заповідника, подвижника музейної справи 50-70-х років ХХ століття.

Ключові слова: *Н.Козлова, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, науковий працівник, музейна справа, ХХ століття.*

До когорти дослідників Поділля та м. Кам'янця-Подільського другої половини ХХ століття вписано і ім'я Ніни Кирилівни Козлової. Вона – науковий працівник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [1, арк. 25], краєзнавець, музеєзнавець Поділля, учасниця I-VII Подільських історико-краєзнавчих конференцій [10, с. 235-236], член Географічного товариства УРСР з 1974 р., член товариства «Знання».

На посаду наукового співробітника історичного музею-заповідника Н.К. Козлову зарахували 3 травня 1956 року [1, арк. 25]. Їй було визначено випробувальний термін 1 місяць для написання та вивчення екскурсії на тему: «Первіснообщинний лад» та «Київська Русь». Штат музею складався із декількох наукових працівників. У травні збільшується кількість відвідувачів, тому необхідно було проводити екскурсії і Н.Козлова розповідала екскурсії вже на третій день роботи. Але, основні випробування музейною роботою – були попереду. Найперше, це – написання тематико-експозиційного плану, а далі – побудова експозиції, із врахуван-

ням нових експонатів та новими художніми рішеннями. У липні 1956 р. їй доручають скласти тематико-експозиційний план на тему: «Восстановление и развитие народного хозяйства СССР на 1946-1950 гг.», «Развитие народного хозяйства СССР на 1950-1955 гг.». Зміни та доповнення необхідно було здійснювати у світлі рішень КПРС [1, арк. 31]. Згідно наказу [1, арк. 33], в кінці липня, Н.Козлова приймає матеріали експозиції відділу історії радянського періоду: ТЕП, методичну лекцію-екскурсію, щоденник, лекції та інші матеріали.

Вона працює, навчається, виконує завдання. Але, становлення Н.Козлової, як історика-археолога відбулось під час археологічних досліджень, розкопок в с. Лука Врублівецька, які проводив Ленінградський відділ Інституту Історії Матеріальної культури АН СРСР під керівництвом професора М.Тіханової, куди її було командировано 12 серпня [1, арк. 35], адже вона була прийнята, в музей, на посаду археолога. З 1-го вересня 1956 р. Н.Козлова передала матеріали експозиції відділу радянського періоду іншому науковому працівнику. Із завершенням археологічних розкопок, вона повертається до виконання музейної роботи. У жовтні було завершено ремонтно-реставраційні роботи у костелі і їй доручають, у стислі терміни, до 1 листопада 1956 р., побудувати виставки на тему: «Вселенная», «Происхождение жизни на Земле» [1, арк. 39 (зв.)]. У грудні 1956 р. Н.Козлова проводить екскурсії у Замку, чергує в костелі, а також впорядковує фонди музею по розділу «Первісне суспільство». На неї покладено відповідальність за стан фондів та рух експонатів.

У січні-лютому 1957 р. їй доручають впорядкувати фонди музею [1, арк. 47]. Наукові працівники музею у січні 1957 р. готуються прийняти виставку «Український радянський естамп», яку планують розгорнути у костелі. Вони вивчають методичну лекцію-екскурсію та докладають всіх зусиль для її популяризації серед жителів міста та району [1, арк. 47 (зв.)]. Крім щоденних обов'язків наукового працівника, Н.Козлова вдосконалює свої знання з музейної справи. У лютому 1957 р. її відряджають на курси (семінар) музейних працівників у м. Москву, згідно розпорядження Управління музеїв [1, арк. 48]. Директор музею Г.Хотюн доручив Н.Козловій передавати знання, отримані на семінарі, по впорядкуванню фондів, і навчати наукових працівників роботі з фондами музею та вимагати порядку в оформленні експонатів, згідно інструкції [1, арк. 51].

У 1958 р., одним із завдань, наукових працівників музею було вивчення історії населених пунктів та написання історичних довідок. Н.Козлова для виконання завдання перебуває в командировці у м. Дунаївці, м. Городок. У жовтні цього ж року перебуває в командировці у м. Хмельницькому, і в обласному краєзнавчому музеї знайомиться з експозицією, а також збирає матеріали для побудови виставки по темі: «40-річчя ВЛКСМ» [1, арк. 96].

Для вивчення економіки та культури населених пунктів Хмельниччини збирає матеріали у Деражні та Вовковинцях [1, арк. 99 (зв.)]. У 1959 р. Н.Козлова працює у фондах музею і підбирає матеріали для побудови експозиції дореволюційного періоду, а також продовжує досліджувати історію м. Вінківці [1, арк. 110 (зв.); 2, арк. 1]. Роботи по реекспозиції відділу дореволюційного періоду завершують у квітні, і відкривають для огляду відвідувачів з 1 травня 1959 р. [2, арк. 4 (зв.)].

У червні 1960 р. Н.Козлова перебувала у м. Станіславів на відкритті музею Галицько-Волинського князівства у с. Крилос [2, арк. 49]. А в липні колектив музею, в приміщенні пристінного корпусу в Старому замку, проводить демонтаж виставки «Китайське мистецтво» і проводить реекспозицію відділу «Первісного суспільства» та «Київська Русь», відділів «Феодалізм» та «Капіталізм» [2, арк. 52]. Експонати підбирає Н.Козлова, адже – призначена завідувачем фондів [2, арк. 52 (зв.)]. Їй необхідно впорядковувати, розкласти експонати по групах, приймати та видавати їх при побудові виставок, експозицій, проведенні реекспозицій.

Основою музейної експозиції є експонат – предмет матеріальної культури того чи іншого історичного періоду. Фонди музею постійно зростають, адже наукові працівники поповнюють колекції новими надходженнями. В червні 1961 р. [3, арк. 3 (зв.)] директор музею зобов'язує наукових працівників опрацьовувати, вивчати експонати, перш ніж їх передати у фонди музею, а саме: «зібрати і описувати експонати, щоб знати їх. Завести інвентарні картки і лише тоді по акту передавати у фонди».

Ще один напрямок роботи виконує завідувач фондів Н.Козлова. У серпні 1961 р. [3, арк. 7 (зв.)] вона отримує завдання поїхати в с. Нігин для організації музею та збору експонатів. Відрядження, підбір матеріалів, написання плану, художнє оформлення [3, арк. 20] і сільський музей побудовано [3, арк. 22]. У грудні 1961 р. завідувач фондів Н.Козлова та фотограф В.Котецький виїжджають у відрядження у с. Нігин на відкриття сільського музею [3, арк. 23]. Наступне її відрядження – до м. Львова, де вона приймає на зберігання в музей експонати від В.Г.Ткач та подає замовлення Львівській скульптурній фабриці на скульптурні роботи [3, арк. 15].

Наукові відрядження, відрядження по збору експонатів, відрядження по організації побудови нового музею у селі Нігин і все це – робота в музеї.

Музеєм у с. Нігин завідувач фондів Н.Козлова опікується і в наступні роки. Так, у жовтні 1965 р. здійснює оформлення експозиції цього музею [4, арк. 21]. Але, чи існував би музей без сільського ентузіаста В.Ф. Драгобецького, згадувала Н.Козлова через роки [11, с. 3].

У 1962 р. колективу музею доручено завершити підготовку матеріалів до історико-географічного нарису про м. Кам'янець-Подільський [3, арк. 25]. Н.Козлова перебувала у відрядженні по збору експонатів у м. Хмельницькому для підготовки теми: «Перспективи розвитку народного господарства області на 1961-1980 рр.», а також для поповнення фондів збирала експонати у містах Шепетівка, Славути, Полонне, Понінка [3, арк. 39]. Повернувшись із відрядження, опрацьовувала зібрані експонати та організувала виставку творів художників Д.Жудіна та О.Жудіної [3, арк. 21].

Поряд із щоденними завданнями – підібрати експонати на нову виставку, прийняти всі матеріали у фонди з розібраної експозиції радянського відділу періоду 1945-1960 рр. [4, арк. 46 (зв.)], їй необхідно провести реставрацію оригіналів документів, листівок, плакатів [4, арк. 28]. Н.Козлова працює над побудовою експозиції «Радянського періоду» по темі: «Громадянська війна та іноземна інтервенція 1918-1920 рр.», матеріали для художника необхідно підготувати за два місяці, на вересень [4, арк. 47]. Також вона підбирає матеріали для висвітлення в експозиції періоду 1945-1965 рр. [4, арк. 47 (зв.)]. У вересні 1966 р., їй доручають, і вона привозить всі матеріали для оформлення експозиції відділу «Історії Радянського періоду» в м. Чернівці [4, арк. 51 (зв.)], а у жовтні – роботи по оформленню експозиції вже виконано [4, арк. 56].

У вересні 1966 р., відповідно до наказу по обласному Управлінню культури за №603, Н.Козлова та інші наукові працівники їдуть у м. Хмельницький на нараду по питанню побудови музеїв [4, арк. 52]. Повернувшись із наради, вона отримує відрядження в м. Дунаївці по питанню створенню сільських музеїв [4, арк. 52 (зв.)]. Наукові дослідження Н.Козлова публікує у місцевій газеті «Прапор Жовтня». У 1966 р. кам'яничани та жителі Кам'яниччини дізнаються про історію «Радянської площі» у Старому місті, про історію Ратуші та міську криницю, а також, про те, що в приміщеннях Ратуші будуть художні вистави, а в майбутньому в її залах розмістять картинну галерею.

1967 рік – це рік 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції і до цієї дати планується Всесоюзний огляд роботи музеїв [4, арк. 87]. Колектив музею створює експозицію відділу «Історії радянського періоду з 1917-1958 рр.», яку було відкрито у травні, згідно рішення комісії обласного управління культури [4, арк. 79 (зв.)]. У червні цього ж року відкрито експозицію «Поділля в період розгорнутого будівництва комунізму 1959-1967 рр.» [4, арк. 83 (зв.)], а в липні в Ратуші – відкрита експозиція художнього відділу [4, арк. 87]. На декілька днів, Н.Козлова виїжджає у відрядження в Сатанів та Городок для збору експонатів [4, арк. 85 (зв.)] та продовжувала працювати над побудовою народних музеїв у Чемеровецькому та Новоушицькому районах. У квітні, її стараннями та за підтримки місцевих жителів, було відкрито народний музей у с. Тимків Новоушицького району [4, арк. 77 (зв.)]. По питанню створення народних музеїв була у відрядженні у Віньківцях [4, арк. 95 (зв.)], у с. Осламово Віньковецького району організувала музейну експозицію [4, арк. 96], долучилась до організації народного музею в с. Сокіл Кам'янець-Подільського району [4, арк. 96 (зв.)], який відкрили у жовтні [5, арк. 1]. Н.Козлова була членом Товариства охорони пам'ятників історії і культури. Вона неодноразово була у відрядженнях по питанню Товариства у м. Хмельницькому [4, арк. 93], у м. Сухумі [5, арк. 46].

У 1968 році, згідно розпорядження обласного управління культури про проведення паспортизації пам'ятних знаків, пам'ятних місць, наукових працівників музею зобов'язали здійснювати цю роботу та систематично надавати методичну допомогу [5, арк. 14]. Н.Козловій доручили цю роботу проводити в Новоушицькому районі [5, арк. 14]. Під її ж керівництвом було побудовано музей у Новій Ушиці.

Робота різнопланова, вже у найкоротші терміни вона підготувала нарис по Віньковецькому району та населеному пункту Зіньків до книги «Історія міст і сіл Хмельницької області», яка була видана у 1971 році [11]. Н.Козлова здійснила організацію та художнє оформлення музею у Зінькові у 1979 р. [9, арк. 72].

У грудні 1969 р. видано Наказ №113 від 29.12.1969 р. у якому зазначено: «Згідно з листом Міністерства культури УРСР №15-2093 від 19.12.1969 р. ввести в штат музею-заповідника з 25.12.1969 р. посаду заступника директора по науковій частині за рахунок бюджету» [6, арк. 51 (зв.)]. У §2 уже вказаного наказу «по міському відділу культури зарахувати на посаду заступника директора по науковій частині завідувача фондів т. Козлову Н.К., звільнити її з посади завідувача фондів з 25.12.1969 р.». §3 Заступнику директора по науковій частині т. Козловій Н.К. надалі здійснювати керівництво всією науково-дослідною, культурно-освітньою діяльністю музею-заповідника, підвищенням кваліфікації наукових працівників, здійснювати планування, облік та звітність музею, контролювати виконання планів роботи наукових працівників та

рішень науково-методичної Ради та методичних нарад наукових працівників, проводити роботу по підготовці нарад з активом музею, вести наукову переписку музею, здійснювати контроль за комплектуванням фондів та збереженням музейних цінностей» [6, арк. 52].

Н.Козлова, як заступник директора по науковій частині, публікує статтю: «Музею – вісімдесят» у газеті «Прапор Жовтня» 1970 р. У статті розповідається про здобутки колективу, плани та виконання завдання.

В 70-х років наукові працівники музею-заповідника продовжують працювати в районах області по побудові музеїв, згідно з наказом №88 по Хмельницькому обласному відділу культури, вказано: «надання методичної і практичної допомоги в створенні народних музеїв» [7, арк. 92 (зв.)].

Музейні працівники готові були виконувати різні завдання. Але були і несподівані, і ті до яких потрібно було готуватись. Так, наукові працівники музею-заповідника отримали завдання вивчити спеціальні екскурсії для обслуговування учасників Всесоюзної наради працівників сільського господарства у Хмельницькій області у 1974 р. [7, арк. 95].

Серед багатьох завдань, важливим напрямком роботи Н.Козлової, яка тривала роки, було завершити паспортизацію пам'ятників Новоушицького району до 1 грудня 1976 р. [8, арк. 71 (зв.)].

У 1977 р. готувались до 60-ти річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. Перед колективом було поставлено завдання закрити виставку Белавіна і організувати та підготувати відкриття виставки творів місцевих художників у Ратуші [8, арк. 88]. У 1980 р. була опублікована стаття «У нас – ювілей».

Проходять роки... Збільшуються фонди, побудовано нові експозиції, змінюються виставки, колектив зростає, працює і виконує завдання, і все це – під пильним керівництвом, при щоденній кропіткій праці музейного подвижника Н.Козлової.

Директор музею Г.Хотюн в наказі №115 по К-ПМ-3 від 29 грудня 1980 р. записав: «За бездоганну, багаторічну роботу в музеї вас нагороджено ювілейною медаллю «За доблесный труд. В ознаменование 100-летия со дня рождения В.И.Ленина» [9, арк. 119]; 19.01.1973 р. нагороджена значком Міністерства культури СРСР «За отличную работу»; Президія правління Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури за великий вклад у справу збереження та пропаганди пам'ятників бойової слави радянського народу нагородила Козлову Н.К. нагрудним значком «За активну участь в охороні пам'ятників Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр.». Н.Козлова нагороджена Почесними Грамотами Міністерства культури УРСР, Обласного управління культури, Товариства «Знання», подяками музею-заповідника з занесенням в особову справу» [9, арк. 119].

Аналізуючи роботу Н.Козлової в музеї, необхідно відмітити, що вона зарекомендувала себе сумлінним науковим працівником, археологом, відповідальним завідувачем фондів, вимогливим заступником директора з наукової частини. Вона виконувала доручені завдання, вивчала та досліджувала нові теми, навчалась сама і навчала інших, передавала досвід, а із змінами у штатному розписі історичного музею-заповідника – отримувала призначення на нову посаду.

Отже, пропонуємо виділити декілька етапів у її музейній роботі:

I-й етап – музейна робота, виконання завдань у 1956–1960 рр. – прийняла участь у археологічних дослідженнях, підготувала тематико-експозиційний план, будувала виставки, експозиції, проводила екскурсії, підвищила кваліфікацію – семінар у м. Москва, і основне завдання – впорядковувала фонди музею та навчала наукових працівників описувати експонати, згідно інструкцій;

II-й етап – робота на посаді завідувача фондів у 1960 – грудень 1969 рр., впорядковувала фонди, збирала та описувала експонати, приймала на постійне зберігання експонати; підбирала та видавала експонати на виставки, експозиції; організовувала створення музеїв на селі; писала та друкувала статті в газеті «Прапор Жовтня», підготувала статтю до книги «Історія міст і сіл Хмельницької області»; член Товариства охорони пам'ятників історії та культури;

III-й етап – робота на посаді заступника директора з наукової частини – 1970 – грудень 1980 рр., разом із завідувачами відділу готувала плани, звіти про роботу колективу музею; організовувала роботу колективу на виконання плану роботи по створенню виставок, експозицій, надавала практичну та методичну допомогу по побудові народних музеїв;

IV-й етап – перебуває на заслуженому відпочинку 1981-1997 рр. Але, при виході на заслужений відпочинок, Н.К. Козлова отримала побажання: «Йдучи – не йди...» [12]. Так, вона не забувала музей, у 1981–1990 рр. працювала над написанням тематико-експозиційних планів виставок, будувала виставки; наукові працівники цінували її консультації, використовували поради при створенні експозиції. Н.Козлова керувала побудовою виставки: «100-років з дня заснування Давньосховища-музею». У 1990–1996 рр., як ветеран музею, вона приходила на зустрічі з колективом, на відкриття нових виставок.

Список використаних джерел і літератури:

1. Архів К-ПДІМ-3. Книга №16 Приказов по Каменец-Подольському государственному историческому музею-заповеднику (04.07.1955 г. – 23.03.1959 г.). – 110 арк.
2. Архів К-ПДІМ-3. – Книга №21 Приказов по музею-заповеднику (26.03.1959 р. – 20.05.1961 р.). – 100 арк.
3. Архів К-ПДІМ-3. – Книга №24 Наказів по Кам'янець-Подільському державному історичному музею-заповіднику (21.05.1961 р. – 1.05.1965 р.). – 142 арк.
4. Архів К-ПДІМ-3. – Книга №29 Наказів по Кам'янець-Подільському державному історичному музею-заповіднику (03.05.1965 р. – 26.10.1967 р.). – 96 арк.
5. Архів К-ПДІМ-3. – Книга №32 Наказів по Кам'янець-Подільському державному історичному музею-заповіднику (28.10.1967 р. – 12.10.1968 р.). – 46 арк.
6. Архів К-ПДІМ-3. – Книга №34 Наказів по Кам'янець-Подільському державному історичному музею-заповіднику (20.10.1968 р. – 29.01.1971 р.). – 99 арк.
7. Архів К-ПДІМ-3. – Книга наказів по Кам'янець-Подільському державному історичному музею-заповіднику (03.08.1972 р. – 21.04.1975 р.). – 120 арк.
8. Архів К-ПДІМ-3. – Книга наказів по Кам'янець-Подільському державному історичному музею-заповіднику (22.04.1975 р. – 29.05.1978 р.). – 146 арк.
9. Архів К-ПДІМ-3. – Книга наказів по Кам'янець-Подільському державному історичному музею-заповіднику (01.06.1978 р. – 08.06.1981 р.). – 142 арк.
10. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. Історіографія. Бібліографія. Матеріали. / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільська міська друкарня, 1993. – 480 с.
11. Історія міст і сіл Української РСР Хмельницька область, – Інститут історії Академії наук УРСР. – Київ, 1971. – 707 с.
12. Вірич Г. Йдучи – не йди... / Г. Вірич // Прапор Жовтня. – 1990. – 18 травня. – С. 3.

І. Я. Леськів

МУЗЕЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГАЛИНИ МЕДВЕДЧУК

У статті аналізується музейна діяльність Галини Кирилівни Медведчук, яка упродовж 1980–2013 рр. працювала в Меджибізькому музеї-фортеці. Велика увага приділена періоду її роботи на посаді директора Меджибізького регіонального історико-етнографічного музею-фортеці.

Ключові слова: Галина Кирилівна Медведчук, музей, Меджибіж, етнографія, експозиції.

Понад тридцять років життя присвятила Меджибізькій фортеці Галина Кирилівна Медведчук, залишивши після себе великий доробок наукових праць на теми: історія, традиції, звичаї, обряди подолян, етнографія, відомі постаті краю, музеєзнавство. На сьогодні цей стаж роботи є своєрідним рекордом для музею в Меджибожі, адже досі жоден працівник не віддав стільки років служінню улюбленій справі.

Дана стаття присвячена музейній діяльності Г. К. Медведчук. Під її керівництвом та за безпосередньої участі було створено до сотні виставок – постійних і тимчасових, які викликали захоплення не тільки у відвідувачів, але й у професійних музейників.

В Меджибізький відділ обласного краєзнавчого музею Галина Кирилівна прийшла на роботу 5 вересня 1980 р. і була призначена молодшим науковим співробітником. За освітою вона викладач української мови та літератури, а тому одразу зацікавилась дослідженням етнографії Поділля. Наступні роки були присвячені вивченню, збереженню та примноженню народних традицій, українського строю, активній пропаганді звичаїв та обрядів. Для поповнення музейних фондів у 80-х та на початку 90-х років Галина Кирилівна разом з співробітниками неодноразово виїжджали в етнографічні експедиції, під час яких була зібрана лівова частина предметів побуту, ікономалярства, народної ноші, килимів, рушників, керамічного посуду, які зараз зберігаються у заповіднику. Детально записувались спогади подолян про минуле краю, фольклор. Саме тоді нею була розроблена наукова тема: «Жіночий народний одяг та його оздоблення на Поділлі ХVІІ – поч. ХХ ст.» [3, с. 113].

У 1982 р. Галина Кирилівна разом з іншими науковцями брала участь у створенні нових експозицій. У чотирьох залах Північно-східного корпусу були відкриті виставки кераміки, одягу, художнього скла та іконопису[11]. Працівники музею взяли на себе сміливість подати ікони окремою виставкою. Оскільки ставлення до них у час радянського безбожжя було варварським, то подавати матеріал відвідувачам доводилося через призму фольклору та усної народної творчості.

У 80-ті роки Меджибізький музей-фортеця став значним центром туризму Хмельниччини, сюди приїжджали екскурсанти з різних куточків СРСР і з-за кордону [9, с. 187]. Ділячись спогадами про ті часи, Галина Кирилівна розповідала, що доводилося приймати великі групи відвідувачів, а екскурсії часто проводили на російській мові, тому згодом самі москвичі дивувалися відсутності акценту у її мові.

1 вересня 1988 р. Галина Кирилівна була переведена на посаду старшого наукового співробітника відділу і призначена завідуючою сектором етнографії Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

Поступово у Меджибізькому музеї-фортеці сформувався колектив закоханих у свою справу співробітників – М. В. Пінчак, Г. К. Медведчук, М. І. Ястремський, пізніше до них приєдналися В. Г. Візнюк, С. Б. Назаришина, які проводили значну науково-пошукову діяльність. Результатом їх роботи стало відкриття у 1991 році новостворених експозицій: подільське народне ткацтво і килимарство, народна вишивка, іконопис, історія Меджибожа і фортеці [2, с. 3].

Радикальні соціально-економічні зміни в державі у 90-х роках позначилися і на функціонуванні музею, зменшилося число екскурсій, відвідувачів-одиночок, майже не велися реставраційні роботи, археологічні дослідження. Проте ці негаразди не завадили працівникам планувати нові експозиції та досліджувати історію Меджибожа. Немалу роботу виконала Г. Медведчук. У 1993 р. вийшло друком її видання «Краса подільської народної вишивки», а у 1994 р. вона підготувала етнографічне дослідження «Народні страви подолян II половини ХІХ – першої половини ХХ ст. та зв'язані з ними вірування, обряди, звичаї», брала участь в роботі наукових конференцій різного рівня [3, с.114].

Важкий період існування музею в Меджибожі вдало описала у статті журналістка Тетяна Слободянюк: «Чим же живе музей у безгрошів'ї і холоді (приміщення не опалюються, а я була у той день єдиним екскурсантом)? А живе ентузіазмом його працівників, котрі за мізерну оплату здійснюють величезну пошукову, наукову роботу. Скільки матеріалу чекає на видавців, зібраного Галиною Медведчук та Мирославом Пінчаком!... Скажімо, по матеріалах Галини Кирилівни, Мирослава Васильовича захищають дисертації приїжджі зі столиці, з інших міст мистецтвознавці, а самим дослідникам видати зібране практично неможливо...» [6, с. 4].

Врешті-решт всі багаторічні професійні та творчі здобутки Галини Кирилівни не залишилися не поміченими. У 1993 р. за пропаганду творчої спадщини Великого Кобзаря, активну діяльність у національно-культурному відродженні суверенної України їй присуджено Хмельницьку обласну премію Т. Г. Шевченка, а у 1995 р. – обласну премію імені К. Широцького в галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії [9, с. 13-14].

25 вересня 1995 р. Г. К. Медведчук була призначена завідувачем Меджибізького історико-етнографічного відділу Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

Крім науково-пошукової діяльності, музей тісно співпрацював з місцевою школою. В експозиціях проводились уроки історії, народознавства, свята і вечори. В числі проведених заходів були зустрічі з цікавими людьми під назвою «Вас запрошує музейна світлиця» [10, с. 4]. Галина Кирилівна, як спеціаліст в галузі етнографії, брала активну участь у розробці уроків, сценаріїв, побудові пересувних виставок, проводила лекції. Серед масових заходів уваги заслуговують: концерт «Добрий вечір тобі, пане-господарю», краєзнавча виставка «Коси розпустила, віночок наділа...», фольклорно-музична композиція «Маленьке диво на долоні», козацьке свято «Тої слави козацької повік не забудеш», «Свято Матері «Будь благословенна, нене...» [3, с. 115]. У 1996 на базі музею була проведена перша науково-практична конференція «Меджибіж: 850 років історії», приурочена річниці літописної згадки про містечко, співorganizатором якої виступила Г. К. Медведчук.

У 1996 р. над музеєм нависла загроза ліквідації і скорочення його працівників. Це сталося після того, як колектив на чолі з директором М. В. Пінчаком почали домагатися самостійного статусу Державного заповідника. Незадоволена такою ситуацією, боячись втратити фінансово-перспективний відділ, керівник ХОКМ О. В. Ільїнська звільнила М. В. Пінчака із займаної посади та скоротила деяких працівників. Тоді музей очолила Г. К. Медведчук [1, с. 2]. Перебуваючи на цій посаді та усвідомлюючи, що від її діяльності залежить майбутнє Меджибізької фортеці, Галина Кирилівна доклала всіх зусиль, щоб музей вийшов із структури Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Для того неодноразово їздила в суди, зверталася за допомогою до начальника обласного відділу культури П. Слободянюка. В результаті, в січні 1997 р. був створений Меджибізький регіональний історико-етнографічний музей-фортеця, директором якого призначили Г. К. Медведчук.

Проте чвари між керівництвом ХОКМ і Меджибізьким музеєм-фортецею з часом тільки загострювались. В травні 1997 р. працівники обласного музею, без згоди Меджибізького музею, вилучили 28 старовинних ікон, цінну історично-довідкову літературу, колекцію нумізматики і боністики, дві старовинні

козацькі гармати, які були окрасою фортеці. В результаті, спорожнів іконний зал, який був гордістю музейної колекції. Через багаторічну відсутність фінансування на проведення ремонтних робіт, у музейних залах почала протікати стеля, знищивши блискучу паркетну підлогу, поцвіли стіни, виникла загроза обвалу [7, с. 6]. Всі ці негаразди Галині Кирилівні доводилось залагоджувати разом з «скороченим-прескороченим» штатом. Зрештою музей вистояв і продовжував захоплювати відвідувачів новими експозиціями та прекрасними екскурсіями.

23 березня 1999 р., бажаючи більше часу приділити науково-дослідницькій, а не адміністративній роботі, Галина Кирилівна відмовилася від посади директора і була переведена на посаду провідного наукового співробітника.

За керівництва Г. К. Медведчук вдалося втілити в життя ще один великий проект – це увіковічення пам'яті про перебування Т. Г. Шевченка на Поділлі, зокрема в Меджибожі. Цю ідею вона разом з М. В. Пінчаком виношували давно, разом шукали спонсора та скульптора для виконання замовлення. 23 травня 1999 р. відбулося урочисте відкриття барельєфа Кобзаря, встановленого в стіні Лицарської вежі [8].

Всі наступні роки до звільнення 31 липня 2013 року Галина Кирилівна працювала на посаді провідного наукового співробітника. Вона була свідком багатьох важливих подій в історії фортеці – ліквідації Меджибзького регіонального історико-етнографічного музею-фортеці, створення Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», проведення ремонтно-реставраційних робіт та відкриття нових музейних експозицій.

У жовтні 2006 р. під час святкування 860-річчя Меджибожа та 35-річчя створення музею були презентовані нові експозиції в шести залах Північно-західного корпусу. Відкриттю нових виставок передувала клопітка робота наукових працівників, яку здебільшого організувала Галина Кирилівна. В новостворені експозиції втілений весь набутий за багато років досвід, бо ще в 90-х роках вона писала: «Дуже неоднакові роботи музеїв у столиці, у великих містах і в далекій глибинці. У маленькому музеї з невеличким штатом наукових співробітників, як наш, грані музейної професії зливаються: хранитель, експозиціонер, екскурсовод, дослідник в одній особі» [5, с. 132]. За задумом Г. К. Медведчук була створена тимчасова етнографічна виставка «Український традиційний одяг подолян в обрядах та звичаях».

За ініціативи О. Г. Погорільця, директора ДІКЗ «Межибіж», та при активній участі А. М. Трембіцького, заступника директора з наукової роботи, на протязі 2010-2013 р. видрукувані окремими книгами майже всі наукові дослідження Галини Кирилівни Медведчук. Так, у 2010 р. з нагоди тридцятилітнього ювілею її праці в Меджибзькій фортеці вийшов збірник праць «Берегиня скарбів народних...», у 2011 р. – «Народна їжа подолян», у 2013 р. – «Берегиня скарбів народних...» (2-е виправлене і доповнене видання у 2-х томах).

У 2012-2013 р. Галина Кирилівна разом з науковцями заповідника займалась організацією та підготовкою регіонального фольклорно-етнографічного свята «Вклоняйтесь Матері щодня», приуроченого Матері Божій, Матері Земній та Матері Україні. Вона склала сценарій заходу та двічі була ведучою під час святкування [9, с.10].

У статті-роздумі «Мій рідний музей: освідчення в любові» Галина Кирилівна написала: «Моїм правилом у житті було – працюй, працюй сьогодні, не оглядайся назад, хоча оглядатися треба, бо там видно недороблене і помилки. Для мене Музей був храмом, куди я входила щодня з якоюсь побожністю. Пишу це слово з великої літери, бо тут закладено життя людини, її дух» [4, с. 187]. Тому, завдяки наполегливій праці, яку вона вкладала в улюблену роботу, Галині Кирилівні вдалося завоювати авторитет і повагу серед колег, а головне – залишити глибокий слід в історії Меджибзького музею-фортеці.

Список використаних джерел та літератури:

1. Зубков А. Меджибіж: між двома «богами». // Молодь України. – 1996. – № 121. – 25 жовтня.
2. Клапченко І. Цікаві експозиції. // Летичівська газета. – 1991. – № 45. – 13 квітня.
3. Медведчук Г. К. З історії Меджибзького історико-етнографічного музею. //Берегиня скарбів народних... Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / Упоряд. А. М. Трембіцький. – Хмельницький: ІРД, 2013. – Кн. 2. – С. 111-115.
4. Медведчук Г. К. Мій рідний музей: освідчення в любові. // Берегиня скарбів народних... Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / Упоряд. А. М. Трембіцький. – Хмельницький: ІРД, 2013. – Кн. 2. – С. 182-187.
5. Медведчук Г. К. Тут закодована пам'ять старого міста. // Берегиня скарбів народних... Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / Упоряд. А. М. Трембіцький. – Хмельницький: ІРД, 2013. – Кн. 2. – С. 130-133.
6. Слободянюк Т. Печальна казка «щасливих» днів // Подільські вісті. – 1995 – 23 лютого.
7. Слободянюк Т. Чому вимерли мамонти? Спроба дослідження. // Подільські вісті. – 1997. – № 72. – 20 червня.

8. Слободянюк Т. Шевченко вдруге завітав до Меджибожа. Тепер уже назавжди. // Подільські вісті. – 1999. – № 60. – 25 травня.
9. Трембіцький А. Медведчук Галина Кирилівна. Передмова // Берегиня скарбів народних... Вид. 2-е, випр. і доп. У 2-х кн. / Упоряд. А. М. Трембіцький. – Хмельницький: ІРД, 2013. – Кн. 1. – 620 с.
10. Українець Г. Народна перлина. // Летичівська газета. – 1996. – № 34. – 18 травня.
11. Чиж В. Чотири нові експозиції. // Радянське Поділля. – 1982 – 22 вересня.

Н. М. Савіцька

ПОДВИЖНИКИ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ: В.П. СОЛОВЕЙ

У статті йдеться про діяльність працівника Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника Соловей Валентини Павлівни, як подвижника музейної справи, зокрема, поповнення фондів колекцій та експозиційної роботи.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник, комплектування фондів, експонати, народні музеї.

2015 році Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник відзначає 125 років з часу заснування. Зі своєю історією, славетними іменами та перспективами.

Пам'ять поколінь, що змінюють одне одного, накопичується в скарбницях минулого – музеях. Музей – це заклад інформативного складу, як його бачать відвідувачі, можуть сприймати – побачити цікаве, отримати інформацію, дізнатись про край та місто, його історію та побут, в експозиціях і часто можна почути питання: як ці предмети потрапляють до музею?

Збиральницька робота, комплектування музейних фондів новими надходженнями, для майбутніх поколінь – одвічна робота музейних співробітників. Експонати трансформуються в єдине ціле – експозицію для подальшого інформування та показу минулого для усвідомлення майбутнього.

Продовжуючи справу засновників, працівники кожний рік поповнюють колекції фондів музею.

Так Соловей Валентина Павлівна працюючи в Кам'янець-Подільському музеї-заповіднику 38 років, з 1 вересня 1973 р. до 31 грудня 2011 р., ціле музейне життя, на посадах: наукового працівника, завіду-

вачем відділу чи співробітником при бібліотеці, вона завжди дбала про поповнення новими експонатами фонди музею.

Соловей Валентина Павлівна народилася 18 січня 1947 року в місті Советск Калінінградської області. Батько – Данилишин Павло Іванович військовослужбовець. Мати – Данилишина Віра Дмитрівна вчитель.

В 1949 році сім'я військових переїхала в м. Вентспілс (Латвійська РСР). У 1956 р. сім'я повернулася на Україну в село Біла Чемеровецького району Хмельницької обл.

1965 року поступила на навчання в Кам'янець-Подільський державний педагогічний інститут ім. В.П. Затонського (історичний факультет). Після закінчення навчання, рік працювала вчителем історії та суспільствознавства в Наддністрянській середній школі Вінницької обл. У 1970 році вийшла заміж за Соловей М.І. і переїхала жити в Кам'янець-Подільський.

1973 року була зарахована директором Хотюном Г. М., в тому ж році проходила стажування в Києві. Саме в перші роки роботи Валентина Павлівна зрозуміла важливість цієї роботи.

Після створення трьох бригад наукових працівників по організації та покращенню роботи народних музеїв по Дунаєвецькому, Кам'янець-Подільському та Чемеровецькому районах [1].

Соловей В.П. перебувала у трьох відрядженнях по Чемеровецькому району. Перша її згадка про побутову експозицію в с. Чорна Чемеровецького району Хмельницької області: «Першим бойовим хрещенням було створення експозиції народного музею під керівництвом Марії Михацької. Ловила кожне її слово, переймала досвід, вчилася писати тематико-експозиційний план. Це було в перший рік роботи. Саме там

я зрозуміла наскільки важлива кропітка збиральницька робота, адже експонати відображають ту чи іншу епоху нашого краю». Такі спогади Валентини Павлівни про її перший рік роботи.

Директором музею в той час був Григорій Хотюн – наставник вихователь музейних працівників. Він мав великий талант організатора, розумів можливості кожного працівника, допомагав порадами. Заступником була Ніна Козлова.

Наступного 1974 року Соловей В.П. доручили будувати народний музей в с.мт. Смотричі тоді Чемеровецького р-ну. Цього ж періоду проходила робота в Хмельницькому обласному державному архіві по даній темі. Будівництво експозиції відбувалось під керівництвом Ніни Козлової. Витримана, діяльна, емоційно спокійна Ніна Кирилівна навчила, як потрібно збирати експонати». Декілька днів працівники ходили від двору до двору селища і відшукали багато цікавих речей, а головне – вони побували в родині гончарів Білооких. Народний музей був відкритий в листопаді 1974 року [2].

У 1975 році Валентину Павлівну неодноразово направляли у відрядження. Для збору експонатів разом з заввідом Дзюбою С.М. у м. Хмельницький [3]. Відрядження в м. Київ 21 квітня 1975 року Соловей В.П. та шофера Височука С.М., для перевезення друкарського верстата в музей книги і друкарства УРСР на тимчасове користування[4].

Надалі продовжила методичну роботу в допомогу народним музеям с.мт. Смотрич та с. Чорну [5], в м. Дунаївці [6], в м. Чемерівці – проведення переінвентаризації та паспортизації [7], в м. Дніпропетровськ проходила стажування в Історичному музеї [8], с.мт. Віньківці [9], відповідальна за створення народного музею в с. Жердя Чемеровецького р-ну [10], відрядження в с.мт. Чемерівці по питанням надання методичної допомоги по збору матеріалів [11], відрядження м. Городок по питанню збору експонатів на підприємствах, установах, надання методичної допомоги народним музеям [12], відрядження в Дунаєвецький р-н по організації народних музеїв в Дунаївцях, Макові, збору експонатів та обстеження діючих культових споруд [13].

В 1984 році Валентину Павлівну було переведено на посаду заввідділу історії дореволюційного періоду [14].

Під час освітньої діяльності, вона завжди пам'ятала про унікальність нашої землі. Так, перебуваючи з лекціями у с. Чабанівка, також було зібрано унікальні експонати – вишиті сорочки, домоткані рушники, обгортки (спідниці), глиняний посуд [15].

Рейсовими автобусами разом з Лідією Кучугурою їздили в с. Кульчіївці Кам.-Подільського р-ну. Тут жили переселенці з затоплених сіл Дністром. Саме в них працівники провели купівлю колекції хусток різних кольорів, верети, посуд. А Л.Кучугура в цей час займалася збором археологічних матеріалів на полі за селом. А ввечері останнім рейсом поверталися з великими клунками речей.

Потім була поїздка в с.мт. Смотрич Дунаєвецького р-ну, де відбулась зустріч з гончарами династії Карповичів, батько та син, котрі передали свої вироби. Житель селища зняв з горища три чудових самовари ХІХ ст. (один з них відомої з багатьма нагородами фірми Батеніна). Дуже цікава «баракова» велика хустка ХІХ ст., за рідкісну знахідку музей заплатив 300 руб.

Цікавою була експедиція на декілька днів (1988 р.) в села Глібів, Зелені Курилівці Новоушицького р-ну. Одна з самих вдалих поїздок. Навесні люди працювали у городах, але з розумінням віднеслись до прохань працівників, залишали роботу та йшли шукати речі. Одна жінка сказала, що їй соромно давати сорочку, бо вона «гребінна», тобто з конопляного полотна. А саме це і потрібно було. 19 вишитих («гребінних») сорочок, керамічні вироби, домоткані обриси (скатерті), рушники та вироби з металу. Ще одна знахідка – давня двохстороння хустка-плед, якою накривали картоплю, потрапила до музею. Довелось декілька разів прати щоб побачити її узор.

Як згадує Валентина Павлівна, дуже цікавою та плідною була поїздка в села Цикова та Карачківці Чемеровецького району. Вона разом з Жанною Карбовською, приватним транспортом прибувши, почали розповідати людям про створення експозиції етнографії, про відтворення обрядових свята та звичаї подолан. Люди активно відгукнулись, пропонували, що могли. В одній хаті Олена Коваль підвела до мисника і сказала, що дарує музею весь посуд. А це були миски заводів Кузнецова та Зусмана (близько 12). Тоді музей за одну миску платив 15 рублів. А коли Соловей запитала, чим саме вона заповнить порожні полиці, Коваль відповіла, що поставить «люмініви». Тому після повернення з відрядження було домовлено з адміністрацією про збір сучасного посуду по мірі можливості між собою. Що і було зроблено. У наступну поїздку Валентина Павлівна відвезла сучасні миски і вручила жінці.

У другому випадку молода господиня відмовилась віддавати розписані миски фірми «Зусмана» (в них підходив хліб), але з горища зняла близнята, горщики, збанок і декілька розписаних мисок ручної роботи гончарів с.мт. Смотрича, що було набагато цінніше. В другій оселі Соловей вперше побачила мисник-

виступ під стелею по периметру всієї кімнати повністю заповнений чудовими давніми розписами мисками. Нажаль жінка відмовилась співпрацювати з музеєм.

Всі знахідки, перш ніж потрапити до фондів, неодноразово чистились вимивались та прались удома у Соловей. Були випадки коли на знайдених речах проявлялись малюнки чи декоруючі елементи, що були несподіванкою, так як первинно все було у чорному кольорі.

Експозиційна робота у музеї. Соловей В.П. приймала участь у побудові експозиції по історії етнографії Поділля XIX – поч. XX ст.

Після побудови експозиції, Канадські гості науковці, які займались вивченням гончарства і ткацтва, були в захопленні від посуду і вишиванок. Мандруючи різними країнами, відвідавши багато музеїв, ні в одному музеї не бачили такого посуду як двійнята і трійнята.

З 1996 року Валентина Павлівна працювала над підготовкою оформлення експозиції музею «Археологія Поділля». У 2001 р. брала участь у побудові експозиції відділу археології.

У 2005 році, під керівництвом директора музею Л.Станіславської, науковці О.Столяр, А.Скрипник, В.Соловей плідно працювали над створенням нових експозицій у Ратуші: відділ нумізматики «Історія грошей», експозицію «Історія Магдебурзького права та самоврядування в Кам'янці-Подільському» [17].

При створенні експозиції рідкісних речей з фондів музею до 125-річчя музею, в Картинній галереї, були використані деякі експонати які були зібрані Соловей Валентиною Павлівною за роки невпинної праці.

Згадуючи минуле нашого музею Соловей В.П. завжди пам'ятає про тих людей в кого вчилася музейній роботі, з ким працювала, кому стала вчителем передаючи отримані знання та нагромаджені протягом часу роботи.

З свого боку вона гордиться, що стільки років пропрацювала в музеї і, разом з іншими працівниками, було зроблено багато корисного і потрібного для майбутніх поколінь.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник (далі КПДІМЗ) – Архів. – Книга наказів (03.08.1972 р. – 21.04.1973 р.) Наказ №111. Пункт № 5.
2. КПДІМЗ. – Архів. – Книга наказів. (3.08.1972 р. – 21.04.1975 р.) Наказ №101. п. №7.
3. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (3.08.1972 р. – 21.04.1975 р.) Арк.120. Н. №5. п. №2.
4. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (3.08.1972 р. – 21.04.1975 р.) Арк.120 Н. № 6. п. №2.
5. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (22.04.1975 р. – 29.05.1978 р.) Арк.146. Н. №96. п. №3.
6. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (1.06.1978 р. – 8.06.1981 р.) Арк.120. Н. №98.п. №4.
7. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (1.06.1978 р. – 8.06.1981 р.) Н. №49. п.№1. арк.1.
8. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (1.06.1978 р. – 8.06.1981 р.) Н. №91. 06.10.1978. п. №1. арк.16.
9. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (1.06.1978 р. – 8.06.1981 р.) Н. №4. п. №2. арк.31.
10. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (1.06.1978 р. – 8.06.1981 р.) Н. №12. 02.02.1979. п. №5. арк.35.
11. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (1.06.1978 р. – 8.06.1981 р.) Н. №49. 05.06.1980. п. №4. арк.96.
12. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (15.06.1981 р. – 23.12.1985 р.) 142 арк. Н. №9. п. №3. арк.24.
13. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (15.06.1981 р. – 23.12.1985 р.) 142 арк. Н. №15. п. №2. арк.107.
14. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (15.06.1981 р. – 23.12.1985 р.) 142 арк. Н. №42. арк.118.
15. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (02.01.1986 р. – 01.02.1995 р.) 411 ст. Н. №2. 20.01.87. п. №1-г.
16. КПДІМЗ. – Архів. – Книги наказів. (01.10.2004 р. – 31.12.2009 р.) арк.187. Н. №16. 02.04.2007. п. №3. арк.126.
17. КПДІМЗ. – Архів. – Звіт відділу за 2005 р. арк.16.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ

М. І. Мошак

АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ ПРО МАГАЗИНИ ПОДРУЖЖЯ МНІШКІВ НА РИНКУ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XVII СТОЛІТТЯ) ЯК ВАЖЛИВЕ ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

На підставі судового опису магазинів подружжя Мнішків які знаходилися під ратушею у місті Кам'янець – Подільському (друга половина XVII століття), у статті зроблено спробу встановити тогочасний асортимент покупного продукту та географію торгових зносин.

Ключові слова: Ратуша, магазин, торгові зносини, Кам'янець-Подільський.

На жаль, на сьогоднішній день, небагато свідчень про матеріальну культуру нашого міста, і не лише середньовічного, але і пізніших часів, як то мається на увазі XVII століття. Тому ті поодинокі відомості, які стосуються матеріальної культури, і зустрічаються у кам'янецьких лавничих книгах вірменського магістрату. Ці книги, зберігаються у Києві, у Центральному історичному архіві України, служать добрим джерелом у царині вивчення життя наших предків. Тобто як мешканці нашого міста, тому 350 років харчувалися, яку одягу, зброю та прикраси (коштовності) носили, якими предметами побуту та знаряддями користувалися.

Про цей магазин, про його господарів, а також про його наповненість ми дізнаємося із судової справи, коли, на вимогу, мабуть лавничого суду, було проведено детальну інвентаризацію наявних залишків, після смерті власниці цих магазинів Анни Мнішкової (бо чоловік – Миколай Мнішек, як це видно із судової справи та опису магазину, на той час вже не був живим). Так виглядає, що подружжя було безпотомне, тому, що за магазином не було кому приглянути, і його потрохи почали розкратати (чи розтягувати) родичі та близькі. Ми також не знаємо чи був померлим складений заповіт, а якщо і був, то на чию користь. Також не знаємо достеменно хто був позивачем до суду, швидше всього це були кам'янецькі райці

Але знаємо, що з метою виявлення наданих збитків, кам'янецьким лавничим судом було опитано шестеро свідків.

Перше свідчення надала мабуть старша служанка, яка розповіла, що під час хвороби господині, дівчина на ім'я Євка шинкувала у тому магазині та гроші віддавала хворій пані. Також ця служниця свідчить, що дещо із магазину взяв самовільно, родич покійної, пан Григорій Кудліч [2].

Другий опитаний у суді свідок (а саме старша (мабуть) дочка пана Кудліча – Ядвіга) дала свідчення про те, що ключі від магазину знаходилися лише у неї, і коли туди заходив її батько, пан Кудліч, під час хвороби господині, яка була його сестрою, то він самовільно узяв три мішки із грошима. Дочка також стверджує, що про це пані Анна не знала, але про золото знала, і сама йому говорила взяти коштовності до себе. Також Ядвіга свідчила на пана Кучковського [3].

Третій свідок – служниця, дала свідчення про те що не знає ні про що, лише вказала на те, що бачила, як до магазину заходив пан Кудліч.

Четвертий свідок, теж служниця, Агнешка, показала, що додому, до її пані (тобто господині магазину), часто заходили пані Тобіашова [4] та пані Кучковська, які брали із дому деякі речі, за згодою пані. Також вона свідчила, що під час хвороби її пані у магазині часто бували пан Кудліч, пані Кучковська, і пані Тобіашова.

П'ятий свідок благородний Якоб, майстер – м'ясник і продавець, який торгував у ятці тих же Мнішків, показав, що нічого не знає про забирання речей із дому чи магазину.

Шостий свідок, який належав до домашньої прислуги, благородний Симон Симилітер, сказав, що не знає ні про що, лише часом бачив, як купа людей ходило до магазину, під час хвороби пані, а саме пані Тобіашова, пані Кучковська, Ядвіга та пан Кудліч, але не бачив чи що звідти виносили.

Більшість свідків показала на безпечного злодія, яким виявився близький родич померлої, кам'янецький консул пан Миколай Кудліч.

Ці дані із судової справи, що стосуються магазинів подружжя Мнішків наводимо з тієї причини, що у тексті опису вмісту цих магазинів (всього трьох) будуть згадуватися імена та прізвища підозрюваних.

Розглядаючи цей детальний опис, можемо сказати, що магазин належав до досить багатих, з огляду на наявність значної кількості не лише речей вжитку, зброї та продуктів, але й коштовних речей, таких як золото, срібло, перли і інші коштовності, які у ньому продавалися. Також ми можемо зазначити, що товари у магазинах продавалися досить великого асортименту: і одяга, і посуд, і зброя, і прикраси, а також різне господарське начиння.

Тут присутні товари із тканини, дерева, скла різноманітних металів як звичайних так і дорогоцінних (залізо, олово, латунь, мідь, бронза, срібло, золото), також кераміка, вовна, перли, камелії, бірюза, шкіра, хутро, паволоки, шитво, тощо.

Також тут продавалися і їстівні продукти та напитки: родзинки, перець, горох (?), кориця, мед, вино, хміль, масло. Хоча вони не складали значного асортименту та обсягу товарів усіх трьох магазинів.

Також у магазинах були виставлені на продажі товари церковного вжитку: образи на полотні мальовані, розп'яття, кришталеве молитовне приладдя (*pacierze*), образи на шклі, реліквіарники, коцьолок із свяченою водою. Щодо географії привізних товарів, які були у магазинах, то тут прослідковується тісний торговий зв'язок, в першу чергу із Польщею (Гданськ, Шльонськ, Мазовія, Новогродек, ярмарка у Ярославі). Потім багато товарів із Волощини (килими, котнарське вино), Туреччини (кожухи, килими, хустки, одяга тканини), Персії (килими), Московії (хутро, скляні кубки), Угорщини (вино), Литви (залізні шини), є навіть одна позиція товару із Індії.

Також прослідковується чимало товару місцевого і навіть кам'янецького виробництва. До прикладу мед, шитво, із Бару мило.

Загалом у магазинах нараховувалося різних найменувань товару – понад 100 позицій.

Цікаво, що у магазині зберігалася цехова скринька різницького цеху, заснованого у 1444 році, і мабуть ссгурту (рукописи), та цехова циха, які були у магазині, належали також до цього цеху. Напрошується висновок, що пан Мнішек був членом, і до того ж, при посаді, цього різницького цеху.

Найперше будинків два мурованих, які стоять відповідно себе в Ринку. В котрім будину, на Розі, навпроти Славетного Пана Шимона (нерозбірливо, можливо Воеводки, прим. упорядн.) Райці Кам'янецького [5] в ізбі (хатині, прим. упорядн.) – образів на полотні малованих дев'ять. Так Listwy мальовані при одному боці, шафа при планці (може полиця, прим. упорядн.) мальована, без Graly для начиння. Так, друга шафа при печі замшиста, у котрій шафці ковпачок білоголовський атласовий, чорний, взористий, із собольтцем, Кубок Graly срібний, другий олов'яний, ложка срібна sanstawna, ваза на червоне золоте. Гудзиків срібних білих вісім, ложок срібних білих сім, яндолка () біла, мідяна одна, Молитви (**Pacierze**) кришталеві із кутасом і **Agnuszkie**, кухоль (?) бронзовий до вина. Олово, Мис олов'янних мальованих Гданських великих п'ять, а дві менших. І так Мис олов'янних простих п'ять. Так, полумисків **wiehozych** одинадцять, І так півмисків менших дев'ять, Тарелів олов'яних двадцять п'ять, Фляш гарницьових олов'янних три. Так фляш олов'янних менших три. Горнців олов'янних два. Півгарцьовок п'ять. Кварт олов'янних п'ять, **Antwoc** (?) олов'янний один, ліхтарів олов'янних три, а у пана Кучковського два, кухель квартовий олов'янний один, а другий півгарцьовий, ліхтар латунний один, мильниця (таз для вмивання, прим. авт.) латунна одна, а мідна друга, ліхтарик латунний, ліхтарів **essowych** (можливо **esovatych** тобто зизгазом, у формі букви «S»), або **synowych** – тобто олов'яних, прим. упорядн.) два, **karasel** латунний один, лійок дві бляшаних, сікачів сім. Так інші речі різні, замків два із ключами, ножниць для свіч двоє, пилка залізна, ланцюг залізний, для собаки. Так інші залізні дрібниці, ліхтарів **dwtowych** (мабуть дровових, прим упорядн.) два, мисочка бронзова одна, друга чарочка бронзова мала, коцьолок (невелика напівовальна металева ємність, прим. упорядн.) із свяченою водою, кварточка олов'янна, котел кухонний на ланцюгу один, втулка велика мідна одна, втулок менших дві. Противнів для випічки, побілених, два. **Alemlik** (?) до спускання горілки із цапка (мабуть краника, прим. упорядн.), блях залізних півцентнера, знову блях дві, також залізних, рискалів (штикових лопат, прим. упорядн.) – три залізних, коробка із різними заліззяччями, пилка залізних дві, ніж гострий (?). Рогатинка мала одна, ніж пасічний – Тесля також пасічна, загострена мотика із ременями, **Bandolet** один, рожнів три малих, замків поржавілих непридатних три, ніж пасічний другий, свердло тонке довге, дві штаби заліза, дві шини, одна велика Литовська, друга менша Мазовецька, дві залізних завіси, дві шкіри, **Graca y pogrzebuska** залізна, бляха до печі, залізний ланцюг, розірваний, ланцюг другий ночви(?), чіп залізний для воріт, **powiaz** дві, штука сталі, гак залізний до магазину, **Podoszek**, напівграблі, дві сокири, одна більша, а друга менша, **Obusza** (чи може **Ohsza**, прим. упорядн.) невелика, стара гайдуцька сокирка, заржавіла, Топір залізний старосвітський заржавілий. Залізних штук три, і саки два, ящик із гонтовими цвяхами, гемблів (рубанків, прим упорядн.) столярських два. Короб Гданський чорний окований, у якому вісім фляш квартових із шрубамі (болтами, прим. упорядн.) олов'яними. А так короб-*

ка невелика у якій фляшочок чотири, а дві коморки порожні. А так третя коробка жовта, у якій шість порожніх фляш. Так мішок із родзинками невеликий. І так скриня одна із віком облупленим, у котрій перський килим. І так *delia** червона фалендишова, підшита *bagazia* блакитною, у якій гудзиків золотистих чотирнадцять, **Czapnaska** одна, заставна. І так долман (*) **czamktowy** блакитний, у якого гудзиків позолочених 20 заставний. І так тонкого полотна один **pulg(s)etek** (можливо сувій, прим. упорядн.), а інший **pulg(s)etek** (сувій, прим. упорядн.) товстішого. І так початого полотна декілька аришинів, рушників два, знову рушників одна штука. І так рушників почата одна штука, шість обрусів, домашньої роботи, бавовни штуки **pultorzeci** (дві третини, прим. упорядн.) у коцику в'заної. І так **Salsa** олова, **sas(z)afnas** в'язаний в одно, різноманітні крайки, **habu** розпочата штучка, блакитна фалендишова (*) шапка підшкірна, пара лосячих нових рукавиць, штучка **Reum** (відповідач, прим. упорядн.) **Garbanum** пасаман (*) блакитний, із золотом, завиненім на деревку. Кубочка (*) (із, прим. упорядн.) милом простим(.) Мила Барського, декілька табличок, **stoloczek** (столік, або табурет, прим. упорядн.) **slurzany** точений Гданський. І так пістолет один чорний, ладівниця курдубанова (*), Гамелія (*) стара червона, Шуфляда із ладунками, замкнена колдочка, рогова порохівничка, ковпачок білоголовський (*), другий чорний, із собольчиком. І так капелюх білоголовський із *benida* новий. Молоток, **суца** (циха, – цехова ознака, прим. упорядн.) невелика, **Celbrat** (коловорот, прим. упорядн.) дерев'яний, фляшка масла. Невелика діжечка прісного меду. І так кругів воску чистого сім. Опона від ридвану шиптушова (*) лазурна, підшита червоним полотном. Кульбака (*), до неї войлоку плат. **Klanikow pulszorek** із усім, на пару коней, старий, шнур до хуст, старих килимів три від Ізби, а у Пана *Dhobisza* (можливо, правильно, *Тобіаша*, див. прим. 5, прим. упорядн.) два, стара заслона зелена перпетуанова (*). Тлумочок (*) шкіряний старий, дерев'яних тарелів 23 **Hanyzu** (?) півміха. Коробка **horzenne z twesa horzenięm**. Барилко невеликих дерев'яних дубових нових сім. Баклагів нових два, **skurzynka** (скринька, прим. упорядн.) невелика **pstra** замкнута, яка, як розказував пан Кучковський, будучи Радним урядником Його М-сті Пана Воеводи Белзького, котру не відкривано, скринька возова окована порожня, скринька мала, як розказувано, **czesc** (повага достоїнство, можливо відзнака. прим. упорядн.) цехова Різницька, опона **zahabiana** стара, літник **Kanawacowy** чорний старий, хутра баранячого **pul bliama**. Дерев'яний збанок, **Hameliiha** (гамелійка, теж що й гамелія) стара із **scriptami** (рукописами, прим. упорядн.) різними. Арбалети дерев'яні два, делія стара лазурова, із турецькими петлицями. І так старий жупан із золотистими гудзиками вісімнадцятьма.

У більшому магазині (склені) найперше подушок чотири із паволоками (*), чорним едвобом (*) шитими. П'ята подушка із білим шиттям, зелена заслонка перпетуанова (*) перина верхня – із паволокою черкована (*), подушка із сіткою, друга із черкою, перина спідня, чвелічова (*). І так перина друга спідня проста. Тлумак червоний із шиптушами. І так мала із чорним шиттям. **Wilczura** темночервона стара із **czapraska** срібною, ковдра полотняна стара. Кожух турецький, друга ковдра полотняна новіша. Килим новий турецький. Тлумак другий червоний. Простирадло із чорним шиттям. І так простирадло із чорним шиттям, дві довгих кошулі (сорочки, прим. упорядн.). І так дві пошевки із білим шиттям, обрус тонкий, а два **miascieyszycz**. І так простирадло із червоною заполокою (*). Сорочка небіжчика (?) мабуть, прим. упорядн.). І так простирадло із сіткою. Пошевок дві, із сіткою. Простирадло просте друге, рушник відміряний (на замовлення, прим. моя). Пошевок дві із білим шиттям. Штанів двоє. Обрус відміряний, рушників два, простирадло відміряне, Простирадло із чорним шиттям. І так Простирадло із червоним шиттям, рушник старий, пошевка дрантива, полотна – кавалок. Двоє простирадл простих брудних. Килим на стіні червоний, килимок волоський на стіні, шкіра **ciemnocowa**. Простирадло із сіткою.

У меньшому магазині. Найперше на полиці **Przyst(ł)owiek** штук тридцять. Чотири із мисками трьома великими олов'яними простими. Таця (піднос, прим. упорядн.) мальована шкляна. І так кварт олов'яних три. І так півкварток три. Кварточок олов'яних дві, збанушків два олов'яних Гданських. Горіх індійський, оправлений у олово, на киталт (зразок, прим. упорядн.) збанушка. Збанушок турецький один. І так скляних кухликів чотири, олов'яних ліхтарів два, а третій двоїстий (подвійний, прим. упорядн.) латунний, Антвоз (*) олов'яний. Килим перський один, образків у склі п'ять, реліквіарників (*) два, ліхтарів два малих латунних. Шкіра **ciemcowa**, пінчох чоловічих пара, шкіра із **rzebrenca** одна, шкіра медведя. **Botluch** один, полотна штучка початого. Рушник із едвобом червоним. Пошевка із чорним шиттям. І так рушник із червоним шиттям, одна подушечка. Ковдра полотняна. Зеркало, ліхтар бляшаний. Розп'яття. У шафці, що біля печі, розмаїте скло. І так, у тому ж магазинчику, у шафці під вікном, **zamczystey**. Насамперед ложок дерев'яних, шльонської роботи, короб, або швидше коробочка. Порядок законний. Шкіра замшева чорна. Бархану(*) білого штучка. Рукавиці лосячі білі шкіряні, Єдвабні чорного **cutow** кілька, хібалка із перлами, шафрану (*) півфунта плюс мінус. **forbory** (можливо **форботи** (*), прим. упорядн.) білі розмаїті,

у купі зв'язані, **k...nci wczerek**, цитвару (*) мішок неповний. Полотна покрояного небагато. Пінчох білоголовських дві пари. Два куски табінця (*) вишневого золотистого, який, як розказував пан Кучковський, що то дружині його небіжка дарувала. Шкіра жовта. **Iamurku** лікті чотири вишневого. Одіяльце Турецьке. Полотна Литовського червоного дві стаї, перцю вузол, простирадло із чорним шиттям. Родзинок великих мішок. Коміри кушкові (*) собольові. Мушкатового квіту вузол у вишневій папіці. Полотна турецького кусок, Шуб **K..hlowego** чорних п'ять, сорочечок білоголовських дві, **Rabku** звиненого **lituczek** дві. **Bagaziey** зеленої штука. Полотна дві штуки. Ремінь ангорський червоний. Хвостиків собольових 6, полотна кусок, підкладка хутра новгородського штука полотна червоного. Кориця зав'язана у папір. Полотна покраяні зв'язані. І так полотна позв'язуваного різного. **Hawtek** латунних вузлик. Шнурка пурпурового штучок дві, і пасаману едвобного блакитного штучка, рукавички білоголовські і едвобничка, мила Барського штук кілька. Стягачка (мабуть шнурок, у якому регулюється розмір а простіше **намисто** прим. упорядн.) чорна, а на ній перлів ряд один. Чепець едвобний – родзинки великі у мішку. Хусток три турецьких. Черкес (*) і тканиця (*) зелена; петлиці білоголовські чорні із золотом. Хвостиків собольових п'ять. **Kanawacu** кусок, **Pytkis Czambitowy**. Гузиків білоголовських із золотом **tushinow** кілька, едвобу різного крученого дев'ять, і інші дрібниці у папір завинені. Чипек старий гафтований. Ковпак голий небіжчика. Мішок зелений едвобний, порожній. Тувакія (*) стара із чорним шиттям. Чипек едвобний із золотом, штучка **jedn(r)owzcu**, – штука **bazagiey dzilowey**. Перл шнурів три, і ношення із камилями; срібла півтори цівки, дзвіночок бронзовий. І так, у столику, у тому ж магазинчику кориці вузол, стягачка чорна (мабуть шнурок, у якому регулюється розмір, прим упорядн.), **wstegi** едвобне різне, китайцю (*) кусок; адамаску (*) в'язаного зіпвтретя, і гудзики зелені білоголовські. Мушкатового квіту злотий плюс чи мінус. **Pugollares nalenske**. Килимок вживаний білий. На шкірі – кіта велика (?) залізна. Хмелю **czurpek** сімнадцять у бочці. І так рискаль (совкова лопата, прим упорядн.) і мотика, у сінях спіжарні, пуста ліхтарня скляна. Дві бочки. У одній голки, а у другій горох. Півбочків меду два, один залишився, а другий дали на **vyputek** (може, на розпиття, прим. упорядн.), воску півбочків **niewybiianego** (невибиваного прим. упорядн.) два, начиння так глиняного, як і дерев'яного трохі.

У **тильному магазині** вина угорського бочок дві повних, а дві неповних. П'ята на закінченні. Пусті по праву руку. І так на лівому боці вина угорського бочка неповна. І так куф мальвазії (*), одна почата від Ярославського ярмарку [6], що недавно відбувся. **Petercymentu** пів начиння у хаті (?). І так вина котнарського (*) три куфи. І так вина котнарського півкуфків чотирнадцять, а п'ятнадцятий неповний. І так у тому ж магазинчику чипель один атласовий вишневий, (на якому, прим. упорядн.) квіти гафтофани золотом і сріблом, другий атласовий червоний гафтований золотом. Третій атласовий **rapuzu** (може по низу, прим упорядн.) гафтований, сріблом та золотом. Четвертий чипель атласовий вишневий перлами посаджений, золотом гафтований. І так запаска (фартук, прим. упорядн.) перпетуанова (*) зелена нова, ремінь ангорський червоний. Килимок малий турецький, котрий до себе пан Тобіаш взяв, другий простий турецький. Черкес – ремінь срібний, позолочений у панцир із табличками і штучками бірюзи посадженими. Ремінь козацький позолочений на ремені із замком. Обруч (обід прим. упорядн.) срібний білий. Ложок одного гатунку дванадцять відливаних. Чарок срібних три. Ремінь небіжчика із срібним замком. Кубочок срібний. Ложок сім битих (штампованих, прим упорядн.) гладких. Мішок оксамитний сріблом оправлений із срібним ланцюжком, порохівниця рогова оправлена у срібло. Стягачка (намисто, прим. упорядн.) із понталами (*) золотими і з перлами. Дукал золотий, пернів вісім золотих із різними камилями (*). Понталіків (*) вісім у папірці. Обручка на палець золота. Півчверті срібла тяженого. Пряжі дві. Хусток різноманітних шість **Manluitu** польські (?) пару золотом вкривані. **Musacik** у срібло оправлений із ланцюжком срібним, срібла від ременя позолоченого штук дві, а третя біла шпилька срібна. Речі, як спадкоємці волають, заставні. Шабля оправлена у срібло позолочена. Старе луб'я (*) для лука гафтоване сріблом, біля нього – строкатих позолочених 146, леопард (або барс, прим. упорядн.) підшитий адамашом старим жовтим, кубків московських срібних п'ять. Перстень золотий із печаткою. **Centek** (може чоток, прим. упорядн.) волоських позолочених із бірюзою і перлами три. **Guzow** (може шишок? прим. упорядн.) волоських дутих сім. **K(X, H)озенко** срібне із срібним ланцюжком. Ложок срібних чотири. Калитка (*) волоська перлами і камилями пошита. Друга служила (може вживана, прим. упорядн.) велика також зелена. Сорочок білоголовських різних двадцять дві. **Giezlo** тонке із золотом. **Giezel** три із червоним едвобом. Четверте із чорним шиттям. **Giezlo** зі сріблом, **Giezlo** (може газель, прим. упорядн.) біле. **Perpetuanny** зелений кілька ліктів плюс мінус. Гудзиків **dentuch** (може дутих, прим упорядн.) білих срібних вісімнадцять. І так інші хусти різноманітні, так чоловічих, як і білоголовських у тій же скрині. Третя скринька біла. Найперше перстенів золотих чотири, поміж якими один із камільом. Ремінь розібраний срібний по-

золочений у нього штук сорок чотири і **Zankel** (може замок, прим. упорядн.) один. І так ремінь розібраний срібний у нього штук двадцять одна і **zankel** один. **Мушат** (*) оправлений у срібло. **N(H)ozienka** оправлене у срібло. Ремінь козацький срібний позолочений. **N(H)ozienka** срібна позолочена. І так **N(H)ozienka** позолочена. **N(H)ozienka** на капі (покривалі тканім, прим. упорядн.) чорній позолочена, уздечка на коня срібна, ковтки (*) із перлами шнурків два. **Чарка** срібна. Ремінь срібний позолочений. **Rzadzik** срібний позолочений. **Naglowek** (титул, прим. упорядн.) шитий увесь і під перстень, срібний позолочений. **Naglowek** (титул, прим. упорядн.) гусарський на стрічці із пуклями срібними позолоченими. Ремінь пуклястий срібний білий, на ремені **obrac** (може обруч, прим. упорядн.) срібна позолочена. **Agnusik** срібний, флаша срібна півгарнцова. І так у мішку полотяному ложок срібних сім. Восьма мала, чарка срібна, кухлик малий срібний, п'ять кубків срібних. **Гроші** у мішку чорному запечатані печаткою громадської ради заявивши, що вони не наближаються до порохованої готівки. **Relognity** зачарованій хатині зв'язані. І так шкатулка запечатана не відкривана не описана *Circa autem con chuszonem Inuentary Supranonati dni instantes sakicet sper* (З іншого боку, **chuszonem Inuentary** дев'ятому пана вище присвятить **sakicet** крихкий)... (ЦДІАУ у м. Києві, фонд 36, опис 1, справа 2).

Примітки:

1. **Миколай Мнішек** – вїт права Магдебурзького (прибл. 1630–32 pp). (ЦДІАУ у м. Києві, вірменські книги Кам'янецького магістрату, Ф39. оп.1. спр. 34. Арк. 19).
2. **Григорій Кудліч**, мабуть мається на увазі кам'янецький консул (райця) Григорій Кудліч, який віднотовується у тогочасних лавничих книгах під 1646 роком. (ЦДІАУК, вірменські книги Кам'янецького магістрату, ф. 39. спр. 38. Арк. 35–35зв).
3. **Пан Кучковський** – нам не вдалося віднотувати у інших документах XVII–XVIII ст. особу із таким прізвищем. Можливо це прізвище записано помилково і правильно буде **пан Качковський**. Качковські віднотовуються у кам'янецьких документах XVIII ст. Так, у люстрації Кам'янця – Подільського за 1734 р віднотовується вдова якогось Качковського, яка проживала на вул. Зарванській.(М. Г. Крикун. Люстрація Кам'янця-Подільського 1734 р. (до питання про житловий фонд українського міста у XVIII с.) // Український археографічний щорічник. К., Наукова думка. – 1993. – Т. 5. – С. 239). Качковські, гербу Свінка віднотовуються у списках кам'янецьких і летичівських урядників у 1750–1793 pp. (Urzednicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy, t. III. Ziemie ruskie, zeszyt 13, Kornik, 1998, S. 207).
4. **Пані Тобіяшова** – дружина пана Тобіяша (у тексті зустрічається згадка і про пана **Dhobisza**). Мабуть мається на увазі Тобіаш Буш (Бус), кам'янецький радник, сукенник, під кінець XVI ст. має на Ринку у Кам'янці три магазини. У 1700 р. вже не живий, залишив по собі сина і дочку. (Петров. М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. (Історіографія. Джерела. // Опис Кам'янця-Подільського, складений в замку, в суботу, після свята благочестивої Марії 1700 р. від народження Христа. Кам'янець-Подільський, 2002. – С. 310, 312).
5. **Симон Воеводка**, під 1646 роком віднотовується, як кам'янецький консул (райця) (ЦДІАУ у м. Києві, вірменські книги Кам'янецького магістрату, Ф39.оп.1.спр. 38. Арк. 34зв. – 35). (Пізніше був кам'янецьким Проконсулом (бургомістром). Ця родина була не лише досить заможною, але й знатною. Так, відомо, що син Симона Воеводки – Томаш, у 1700 році, був вїтом об'єднаної польсько – української громади Кам'янця (Петров. М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII – XVIII ст. (Історіографія. Джерела. // Опис Кам'янця-Подільського, складений в замку, в суботу, після свята благочестивої Марії 1700 р. від народження Христа. Кам'янець-Подільський. 2002. – С. 312). Також цікаво буде знати, що будинки Мнішків знаходилися, з великою вірогідністю, на місці сучасних готелів «Тарас Бульба» та «Рейкертц» (О.А. Пламеницька. К вопросу об эволюции планировочной структуры Каменца-Подольского. Реконструкция парцелляции северной и центральной частей Старого города по данным описи 1700 г. На основе плана 1773 г. // Архитектурное наследство. № 37. С. 53).

Словничок

Адамаск – адамашка, адамашок – шовкова тканина.

Антвоз – ?

Бархан – бумазея – ворсиста бавовняна тканина.

Білоголовські – можливо жіночі.

Гамелія, гамелійка – ?

делія – ведмежа або вовча шуба.

Доломан – гусарський мундир, розшитий галунами.

Єдваб – шовк.

Заполока – заполоч – кольорові бавовняні нитки для вишивання.

Калитка – торбочка, мішечок, який по верху стягується зашморгом.
Камілі – ?
Китаєць – китаїтка – шовкова або бавовняна тканина, вивезена із Китаю.
Ковток – сережка, підвіска.
Кушкові коміри – мабуть коміри хутряні.
Кубочка – зменшене від слова кубок.
Кульбака – сідло.
Кутнарське вино – вино із молдавського міста Котнар.
Луб'я – внутрішня частина кори листяних дерев, що межує із деревиною, або виріб із цієї частини кори. В даному випадку мається на увазі міцний шнурок (може жили), який використовувався для тятиви лука.
Мальвазія – солодке вино із раннього винограду.
Мушат – Мушати – волоська родина господарів (???)
Паволока – коштовна привізана тканина.
Пасаман – тасьма для облямівки одягу.
Перпетуанова – не встановлено.
Понтали, понталики – ?
Реліквіарник – реліквіарій – вмістилище для зберігання реліквій (предметів релігійного поклоніння).
Табінець – табин – цупка шовкова тканина.
Таниця – вид жіночого головного убору. Також може бути і плетений жіночий пояс із китицями.
Тлумочок – те саме, що і клунок.
Тувакія – ?
Фалендишова – ?
Форботи – мереживо.
Цитвар – цитварний полин, використовують для лікарських цілей.
Чвелічова – ?
Черкес – черкеска – старовинний чоловічий верхній одяг із сукна із прорізами і відкидними рукавами.
Шафран – висушені приймочки квітів цієї рослини, які використовуються для виготовлення оранжево-жовтих фарб, прянощів, ліків і т. ін.
Шиттушова – ?
Яндолка – велика миска із двома вушками по краях.

С. М. Єсюнін

ПОДІЛЬСЬКЕ ЦЕРКОВНО-БУДІВЕЛЬНЕ ПРИСУТСТВО ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.

У статті на архівних джерелах та статистичних матеріалах розглянута діяльність Подільського церковно-будівельного присутствія у Подільській губернії у 1868-1893 рр.

Ключові слова: *Православна Церква, Подільське церковно-будівельне присутствіє, Подільська губернія.*

В історії Православної Церкви на Поділлі було декілька періодів піднесення, один із яких припадає на другу половину ХІХ ст. У цей час активізувалось церковне життя, набула розвитку парафіяльна освіта, священнослужителі включились в суспільну діяльність (просвітницьку, наукову та ін.), розгорнулось церковне будівництво. Якщо загальні риси розвитку Православної Церкви на Поділлі у другій половині ХІХ ст. доволі широко висвітлені, то питання церковного будівництва так й залишається малодослідженими.

На прикладі Подільської губернії можна розглянути принципи та результати церковного будівництва Православної Церкви у другій половині ХІХ ст. у західному краї Російської імперії, що мало певні відмінності від інших регіонів держави.

Від 60-х років ХІХ ст. владні органи Російської імперії були стурбовані станом Православної Церкви у західних губерніях. Приводом до стурбованості стали факти зміцнення Римо-Католицької Церкви та активізація діяльності протестантських течій (штундизм), а найголовніше – друге польське повстання 1863 р., що відбулося при певному сприянні прокатолицьких кіл. Царська адміністрація розуміла, що комплекс реакційних заходів на це повстання без зміцнення стану Православної Церкви у західному краю,

буде малоефективним. Особливу увагу привертало релігійно-духовне життя у містах, які з початком епохи реформ середини XIX ст. почали відігравати визначальну роль у розвитку того чи іншого регіону, виконуючи функції адміністративних, соціально-економічних і культурних центрів.

Одним із тих регіонів західного краю, які викликали турбування владних органів була Подільська губернія. Тут у багатьох містах і селах Православна Церква перебувала у не найкращому матеріальному стані. У селах це було пов'язано тим, що храми здебільше будувались, ремонтувались та утримувались на кошти парафіян, які були здебільше бідняками. Серед поміщиків на Поділлі велику частку складали поляки, які зрозуміли більше опікувались костелами, ніж церквами. Інша велика частка поміщиків була росіянами, що мешкали в Москві або Петербурзі, й особливо не переймались потребами своїх провінційних маєтків. У подільських містах стан Православної Церкви теж був не в кращому стані, адже серед міщан переважало неправославне населення – іудеї та католики. Отже, й міські парафії не мали достатніх коштів на утримання існуючих храмів, не кажучи вже про будівництво нових.

Таким чином, якщо порівняти матеріальний стан, архітектуру споруд та місткість православних храмів та католицьких костелів, які існували майже у всіх містах та містечках губернії, а також у багатьох селах, то перевага була явно на користь католиків. Православні храми здебільше не відповідали своїми розмірами чисельності парафіян, перебували у «ветхому» стані, або були побудовані з використанням дерева та інших не стійких матеріалів. Отож перед чиновниками імперії постало завдання підняти матеріальний стан православних храмів західних губерній за короткий час на належний рівень.

7 грудня 1867 р. імператором Олександром II були затверджені запропоновані Міністерством Внутрішніх Справ (далі – МВС) за підписом міністра Валуєва «Правила для устроювання православних церковей в девяти губерниях Западного края» [9], які 2 січня 1868 р. отримав Київський, Подільський та Волинський генерал-губернатор О.П. Безак та сповістив про це всіх трьох губернаторів краю [2, арк. 29].

Правила включали 56 параграфів, у яких обумовлювалися різноманітні питання церковно-будівельної справи та загальні вимоги до церковних споруд, а також встановлювали адміністративний контроль за цим процесом. Зокрема, у параграфах 10 та 11 йшла мова про створення у кожній губернії «Церковно-будівельного присутствія», на яке покладалось завідування церковним будівництвом, ремонтом церковних споруд, затвердженням проектів та кошторисів, вибір підрядників та контроль їх роботи. Очолював присутствіє губернатор, членами були віце-губернатор, представник духовної консисторії, управляючий палатою державного майна, чиновник губернського з селянських справ присутствія та будівельного відділення губернського правління. Канцелярія присутствія складалась з начальника, писарів, креслярів. Одне з головних завдань членів присутствія – ефективно спрямовувати державні субсидії на церковне будівництво. У зв'язку з тим у параграфі 16 пояснювались принципи вибору місць, де найперше повинно було фінансуватися будівництво нових церков, й серед іншого зазначалось – «Потрібно звертати увагу на релігійний та політичний вплив та значення храму в даній місцевості на населення». Параграфи 48-56 визначали загальні правила будівництва храмів. Найбільш визначними можна вважати: параграф 48 – «Церкви будувати виключно кам'яні або залізно-фахверкові – у містах, торгових містечках та селах, де парафіян нараховувалося не менше 1500 душ, а також в пунктах, де менше 1500 парафіян, але є поблизу католицький костюл, або знаходяться чудотворні ікони та буває великий наплив богомольців з інших місцевостей, й взагалі там, де достатньо каменю», 54 – «Нові церкви будувати лише там, де їх взагалі не має, або існуючі ветхі, що не підлягають ремонтуванню, або коли ці храми маломісткі й не відповідають чисельності парафіян та гідності Православ'я» та 55 – «Храми повинні проектуватися не менше ніж на ¼ частину парафіян, у містах та містечках проектувати на більше число згідно місцевим потребам» [9].

31 січня 1868 р. відповідно до розпорядження генерал-губернатора було утворене Подільське церковно-будівельне присутствіє, яке очолив Подільський губернатор О.Д. Горемікін [3, арк. 23в.]. 16 березня 1868 р. на підставі вищезгаданих правил генерал-губернатор О.П. Безак установив порядок ведення церковно-будівельної справи у Південно-Західному краї та запропонував у найкоротший термін скласти мережу церковних споруд губерній та визначити місця, де потрібно розпочати будівництво нових та ремонт існуючих храмів [2, арк. 55].

Майже через рік (15 травня 1869 р.) на виконання вимог генерал-губернатора із канцелярії Подільського губернатора за підписом Подільського Єпископа Леонтія надійшов список «Означение мест, где немедля приступитъ к постройке новых церковей или капитальной починке существующих». Всього у переліку означено було 76 населених пунктів, які розподілено на 4 групи [2, арк. 104].

5 червня 1869 р. Подільський губернатор О.Д. Горемікін отримав резолюцію за підписом нового генерал-губернатора О.М. Дондукова-Корсакова щодо складеного переліку. Серед іншого зазначалось: «На підставі Височайше затверджених Правил я прийшов до висновку про неможливість приступити до

побудови або капітального ремонту всіх зазначених у переліку храмів одночасно за причиною недостатніх коштів у казні... Мета уряду полягає у тому, аби допомогти відновленню та побудові храмів лише там, де існує дійсна на це потреба, враховуючи багатство парафій та значення місцевості в релігійному та політичному значенні. Крім того, допомога від казни на побудову та відновлення всіх без винятку храмів не може бути виконана й тому, що розраховуючи на подібне фінансування, парафіяни послабили би свою релігійну наполегливість та турботу у справі облаштування та утримання храмів...

Отже, я прийшов до висновку, що потрібно будувати та відновлювати храми у найбільш потрібних місцях:

Перше місце у цьому відношенні повинні займати соборні храми у повітових містах. Поганий стан та мала місткість православних соборних храмів в деяких містах, поруч з чудовими та великими католицькими костелами, мимоволі породжують у народі спокусу, шкідливу для православ'я.

Після соборів у повітових містах, на першому плані за тими самими причинами – церкви у містах, містечках та селах, де існують костели.

Потім – церкви у місцевостях, з якими пов'язані релігійно-історичні події та які знаходяться на головних шляхах сполучення, тобто залізничних, шосейних та поштових шляхах.

...Прошу враховувати вищенаведене при складанні пропозицій щодо церковного будівництва на кожний рік, а також при розподіленні державних кредитів, причому таким чином, аби з щорічного фінансування від казни, приблизно 100 тис. рублів, 75% йшло на храми перших трьох вищевказаних розрядів...» [2, арк. 114].

Таким чином бачимо, що першочерговому фінансуванню згідно правил від 7.12.1867 р. та рекомендації генерал-губернатора полягало будівництво та відновлення православних храмів у містах. Саме у такому напрямку й розпочало роботу Подільське губернське церковно-будівельне присутствіє.

На початку діяльності присутствія (до 1872 р.) техніками, мировими посередниками та повітовими справниками був проведений огляд церковних споруд та складені відповідні акти. Огляд показав наступне: в губернії нараховувалося 1337 храмів. Із цього числа «в совершенной исправности» було лише 404, храми, що потребували незначного ремонту – 156, й храми, що потребували заміну новими або капітального ремонту – 777 [2, арк. 140]. Але особливе занепокоєння викликав стан православних храмів у двох найбільших містах губернії – у Кам'янець-Подільському та Могилеві. Так, у губернському центрі (!) не було належного та просторого кафедрального собору, а всі існуючі на той час храми були невеликими та побудованими ще у XIV-XVI ст. У Могилеві негайного ремонту потребували Миколаївський собор, Георгієвська та Покровська церква. Отож, саме на вирішення проблем у цих містах й була спрямована більша частина коштів перших років.

Після того як Кам'янець-Подільський став губернським центром (1795 р.) функції кафедрального собору виконувала Іоанно-Предтеченська церква. Але ні розміри, ні вигляд цього храму не відповідав статусу головного храму міста та губернії. Є. Сіцінський стверджував, що ще в 1834 р. ставилося питання про знесення Іоанно-Предтеченської церкви і будівель навколо неї та зведення на тому місці більшого храму. Однак цього не сталося. У 1842 р. до Подільської губернії завітав російський цар Микола I, який відвідав й кафедральний храм. На його думку, для головного православного храму губернії він був надто малий. У зв'язку з цим саме в той час у місцевого духовенства та губернського правління визріло два проекти зведення нового, більш величнійшого храму. Але всі ці проекти так й залишилися проектами, передусім із-за надто значних витрат на їх реалізацію [10, с. 140-141]. Розв'язати проблему з влаштуванням пристойного кафедрального собору вдалося лише після реакційних мійр на польське повстання 1862-1863 рр. Царським указом від 17.09.1866 р. була ліквідована кам'янецька католицька дієцезія та деякі монастирі. Зокрема, у Кам'янці-Подільському припинив існування монастир та костел босих кармелітів. У 1867 р. приміщення монастиря розібрали, а величезний костел вирішили перебудувати у православний собор. У процесі реконструкції, яка велася під наглядом церковно-будівельного присутствія, було витрачено 124.143 руб. 17 коп. [5, арк. 14]. Колишній костел зазнав значних змін – були повністю перебудовані фасади, над дахом зведена масивна баня тощо. Освячення нового кафедрального собору відбулося 30.08.1878 р. на честь Казанської ікони Божої Матері [12, с. 140-141].

Що стосується Могилів-Подільського, то там на казенні кошти у 1868 р. був завершений ремонт Георгієвського храму (2.458 руб. 89 коп.), у 1874 р. проведений ремонт та побудова дзвіниці Покровської церкви (5.690 руб.), а у 1877 р. – ремонт Миколаївського собору (4.442 руб. 82 коп.) [5, арк. 18-19].

Отже головним досягненням діяльності церковно-будівельного присутствія у першій половині 70-х рр. XIX ст. стало проведення за рахунок казни побудови Кафедрального Казанського собору у Кам'янці-

Подільському (1867-78 рр.) та капітальний ремонт Покровської церкви у Могилеві (1874-76 рр.). Разом із цими дорогою стоячими проектами, присутствіє по можливості спрямовувало фінанси на підтримку ремонтних робіт у церквах інших населених пунктів губернії.

Наступним етапом діяльності губернського присутствія стало приведення у відповідний лад соборних храмів в інших повітових містах Поділля, для чого у 1877 р. генерал-губернатор О.М. Дондуков-Корсаков видав розпорядження надати йому уточнені відомості про стан соборних храмів у містах Подільської губернії [4, арк. 1]. Згідно складеним того ж року актам, Подільській губернатор С.М. Гудим-Левкович повідомляв, що серед 12-ти повітових міст потребували розширення існуючих соборів Нова Ушиця та Летичів, допомоги у проведенні ремонту – Літин та Ямполь. Але особливо проблематичним був стан соборних храмів у Брацлаві, Гайсині та Балті.

Так, Брацлав залишався єдиним на губернію повітовим містом, де соборний храм був дерев'яним. Як зазначалося у складеному акті його огляду від 16.09.1877 р.: «Успенський собор ветхій, маломісткий. Давно запропоновано будувати новий, але проект не виконаний та відкладений до найкращих часів» [4, арк. 27-28].

Так само, у невизначеній ситуації перебувало питання про будівництво нового соборного храму у Гайсині. В акті його огляду сказано: «Собор ветхій. Кілька років тому був отриманий дозвіл на будівництво нового за рахунок казни, але затримка відбулася у зв'язку з тим, що архітектор Освальд, взявшись за складання кошторису, три роки протримав цю справу та залишив її без виконання при виїзді до Варшави» [4, арк. 27-28].

У Балті ситуація із соборним храмом була теж не вирішеною – собор Різдва Богородиці, побудований у 1816 р., після незначного землетрусу 1831 р. дав тріщини, що стало наслідком невірного мурування стін під час будівництва. Від того часу Балтський собор перебував в аварійному стані та потребував перебудови. До того ж, від часу його спорудження місто значно зросло у населенні, й храм став надто малий. Як зазначалося в акті: «Число парафіян соборного храму – 3173 душі, а він у змозі вмістити близько 500 людей. Отож негайно потрібне будівництво нового собору, причому виключно за рахунок казни, так як основу парафії складають безземельні міщани та ремісники – люди незаможні. Багатий клас купців та промисловців у Балті складають євреї та старообрядці, які матеріально допомагають своїм храмам». Наприкінці акту додавалось, що на початку 1877 р. єпархіальне керівництво вже подало клопотання про будівництво нового собору [4, арк. 19-21].

Отож, у 80-х рр. XIX ст. Подільське церковно-будівельне присутствіє зосередило свої сили на будівництві вищеназваних храмів.

У 1890 р. було завершено будівництво та освячено Успенський собор у Брацлаві – на новий п'ятиверхій цегляний храм було витрачено 46 тис. руб. державних коштів. Старий дерев'яний Успенський храм був розібраний [12, арк. 123-125].

Шість років тривало будівництво нового соборного храму у Гайсині – закладення його відбулося у 1886 р., освячення на честь Покрова Богородиці – 1892 р. Витрачено було 32.195 руб. державної субсидії та ще 8 тис. добровільних пожертв. Миколаївський храм, що до 1892 р. виконував функції соборного, став парафіяльним [12, арк. 286-288].

Що стосується Балтського собору, то тут тривалий час не могли вирішити – перебудувати старий храм Різдва Богородиці (аварійний) чи будувати новий. У 1883 р. благочинним 1-ї округи Балти став Іван Родзяновський, який згодом переконав все-таки будувати новий собор на новому місці [11, с. 20]. Проте, до його будівництва справа дійшла лише на початку XX ст. (освячено новий собор як Свято-Успенський у 1915 р.), коли вже не існувало церковно-будівельного присутствія.

Крім фінансування будівництва та ремонту храмів у містах, церковно-будівельне присутствіє не оминало увагою містечка та села. Тут споруджували церкви не такі великі як у містах, проекти їх були значно простіше і, зрозуміло, дешевші. В середньому за рік за державні кошти у селах Поділля будували 7-8 нових храмів.

Разом із позитивними моментами, церковно-будівельне присутствіє у багатьох справах було гальмуючим органом з надмірною адміністративною бюрократією. Особливо це стало проявлятися у 80-х рр. XIX ст. Навіть справи про незначні ремонти та відновлення розглядались роками, повертались при виявленні формальних відхилень. Приклад тому – справа про будівництво храму в Літині. У 1880 році міщанин Ярема Мисловий вийшов із клопотанням про надання дозволу на будівництво власним коштом (!) церкви в пам'ять звільнення селян від кріпацтва. Спочатку прохання два роки розглядалося Подільською духовною консисторією, яка нарешті, дала позитивний висновок. Але, коли справа потрапила до церковно-

будівельного присутствія, то розпочалося листування, яке тривало до початку 1889 р. та завершилося безрезультатно [6, арк. 1-4].

Отже, наприкінці другого десятиріччя існування системи церковно-будівельних присутствій у Західному краї все більше стає очевидним їхня малоефективність. По-перше, приблизно від 1880 р. погіршилося державне фінансування церковного будівництва, що пов'язано зі згасанням реакційної політики у Західному краї та послабленням адміністративного контролю з боку МВС на внутрішнє життя губерній. По-друге, багатоступенева система дозволів та контролю у присутствії, а також укорінення бюрократичних принципів роботи розтягували вирішення справ на роки.

Як наслідок, 28 лютого 1888 р. Священний Синод ініціював перед МВС питання виведення з-під адміністративного нагляду церковно-будівельної справи, що згодом й було зроблено на підставі положення Державної ради «О передаче из ведения МВД в духовное ведомство церковно-строительного дела в Западном и Привисленском крае» від 13.06.1890 р. За цим положенням були ліквідовані й губернські церковно-будівельні присутствія, які, проте, проіснували ще до 1893 р., завершуючи розпочаті будівництва.

Попередній підсумок діяльності Подільського губернського церковно-будівельного присутствія підвів Подільський губернатор В.М. Глінка у відповідному звіті на ім'я генерал-губернатора від 16.10.1889 [2, арк. 138-140]. Зокрема, зазначалось, що за період 1868-1888 рр. в Подільській губернії було проведено капітальний ремонт та побудовано нових храмів – 451. З цього числа при фінансуванні з казни відремонтовано та побудовано 131 храм, без державного фінансування – 320. Загальна сума витрат на 451 храм склала 3.047.689 руб. 63 коп., із яких із сум казни надійшла п'ята частина – 658.766 руб. 12 коп., а решта із сум парафіян та благодійників – 2.388.923 руб. 51 коп. Крім того, губернатор зазначає, що «нині з 1885 р. будуються та відновлюються ще 77 храмів, причому державна допомога надається лише 3 міським та 2 сільським храмам. Витрати на вказані церкви вже склали 385.309 руб. 28 коп., із яких із казни – 78.955 руб. 42 коп.». На завершення губернатор дав оцінку церковно-будівельній діяльності у зазначений період: «Височайше затвержені від 7.12.1867 р. правила викликали велике старання до церковного будівництва у самих парафіян та в губернії взагалі, й подальший адміністративний нагляд за цією справою буде зайвим» [2, арк. 140].

Таким чином можна констатувати, що Подільське губернське церковно-будівельне присутствіє у період свого існування 1868-1893 рр. певним чином позитивно вплинуло на покращення будівництва православних храмів та їх матеріальний стан на Поділлі. Передусім відчули це міста, в 10 із яких за державний рахунок з'явилися пристойні храми. Діяльність присутствія можна поділити на три не рівнозначних періоди – 1868-1880, 1881-1889 та 1890-1893 рр. Перший період був більш ефективним завдяки достатньому фінансуванню з боку держави – було відновлено та побудовано 108 храмів, тобто у середньому майже 10 на рік. У друге десятиліття фінансування погіршилося та відновлено та побудовано було за державні кошти лише 30 храмів – тобто у середньому 3 на рік. Третій період можна назвати «ліквідаційним» періодом, коли присутствіє довершувало початі будівництва та передавало справу духовництву.

Таким чином, аналіз церковно-будівельної справи у Подільській губернії у другій половині XIX ст. дає можливість стверджувати, що стан Православної Церкви динамічно зміцнився, результатом церковного будівництва стало передусім покращення стану православних храмів та збільшення їх числа. Все це сприяло ще більшому піднесенню релігійно-духовного життя краю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Греченко В. Подольская епархия. Сборник статистических и справочных сведений за 1891-1892 гг. / В. Греченко // Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольск, 1893. – Вып. 6.
2. Держархів Хмельницької обл., ф. 34, оп.1, спр. 18.
3. Держархів Хмельницької обл., ф. 34, оп.1, спр. 23.
4. Держархів Хмельницької обл., ф. 34, оп.1, спр. 158.
5. Держархів Хмельницької обл., ф. 34, оп.1, спр. 195.
6. Держархів Хмельницької обл., ф. 34, оп.1, спр. 268.
7. Демьяненко Л. Статистические сведения Подольской губернии за 1862, 3 и 4-й годы / Л. Демьяненко // Труды Подольского губернского статист. комитета. – Каменец-Подольск, 1865. – 68 с.
8. Єсюнін С.М. Православна церква в містах Подільської губернії наприкінці XIX століття / С.М. Єсюнін // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник 2007. Книга I. – Львів, 2007. – С. 392-397.
9. Полное собрание законов Российской империи. – Собрание второе. – Т. XLII. – 1867. – СПб., 1871. – №45252.
10. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Исторический очерк / Е. Сецинский. – К., 1895. – 248 с.

11. Таскин А. Юзефград / А. Таскин. – Балта; Одесса, 2004. – 24 с.
12. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета / под ред. Е. Сецинского. – Каменец-Подольск, 1901. – Вып. 9. – 1064 с.

о. Пантелеймон (А. В. Сварчевський)

ПАЛОМНИЦЬКА ЛІТЕРАТУРА ПОДІЛЬСЬКИХ ПРОЧАН XVIII–XIX ст.

Подано історичні відомості та короткий аналітичний огляд про відому літературу паломницько-го змісту, написану подільськими прочанами на протязі XVIII-XIX ст.

Одним із «наскрізних» жанрів давньої літератури – від великокнязівської до гетьманської доби – був жанр паломницької прози. Християнська релігія і, зокрема, традиція паломництва до святих місць, де зародилася ця релігія, значно сприяла розвитку паломницького жанру, а улюбленим місцем паломництва був Єрусалим та свята гора Афон. Одним із ранніх відомих творів паломницької прози є пам'ятка початку XII століття «Життя й ходіння Данила» [9], в якій яскраво та емоційно описана подорож чернігівця Данила до гробу Господнього, щоб помолитися за всю нашу країну. У Палестині, де Данило був між 1106-1108 роками, він, між іншим, зустрічався з керівником хрестоносців королем Болдуїном I.

Протягом всього XVII ст. велася релігійна полеміка з католицизмом, уніатством, протестантизмом, іудаїзмом, ісламом, що породжувало полемічні твори. Їх виховний християнський пафос доповнювався і ораторсько-проповідницькою прозою. Проповіді, «слова», «казання», «поученія» відомих на той час проповідників Л. Барановича («Меч духовний», «Труби словес проповідних»), І. Галятовського («Ключ розуменія»), А. Радивиловського («Венец Христов»), С. Яворського, Ф. Прокоповича, а у XVIII ст. Г. Кониського та І. Леванди досягли високого мистецького рівня [16]. Лише у XVIII столітті в традиції паломницьких описів настали зміни: у традиційну схему спогадів почали вносити багато «свіжого» життєвого матеріалу, навіть нові жанрові елементи – репортажні, епістолярні, мемуарні. З відомих паломників першої половини XVIII століття можна назвати монахів Новгород-Сіверського Спаського монастиря Макарія та Сильвестра (1704-1707 рр.), які відвідали Єрусалим [11]; ієромонаха Чернігівського Борисоглібського монастиря Іполита, що побував у 1707-1709 роках в Єрусалимі, на Синаї та Афоні; ієромонаха Києво-Печерської Лаври Варлама Ліницького, який побував у Палестині в 1712-1714 роках [12]; монаха Чигиринського Мотронинського монастиря Серапіона, який відвідав Святу Землю в 1749 році [13]. Та найдовше місцями виникнення й поширення християнської релігії ходив вихованець Києво-Могилянської академії, уродженець з міста Бар (що на Вінниччині) – Василій Григорович-Барський (1701-1747 рр.). У деяких джерелах він зазначається ще як Григорович-Плака-Альбов [5]. Розпочав він своє паломництво у квітні 1724 року разом з товаришем вже згаданим вище монахом Києво-Печерської Лаври Варламом Ліницьким [1]. Провів він у паломницьких мандрах чи не найбільше з усіх відомих на сьогодні паломницьких «турів», а саме – 24 роки свого життя (1723-1747) і відвідав такі країни: Угорщину, Австрію, Італію, Грецію, острів Кіпр, Палестину, Сирію, Єгипет, Афон, острови Егейського та Середземного морів [6]. Опис його подорожі займає чотири грубих томи [15]. Не було хоч одного більш-менш видатного місця в цих країнах, яке б в усіх деталях він не описав, широко застосовуючи для ілюстративних порівнянь матеріали з Біблії, історії Церкви, житій (біографій) святих, географії, археології, етнографії, історії, архітектури, образотворчого мистецтва [10]. Він також виконав понад 120 штрихових рисунків, здебільшого у жанрі пейзажу, дванадцять з яких (десята частина всього графічного матеріалу) присвячені краєвидам міста Єрусалима та навколишніх місцевостей. Це свідчить про особливий інтерес Григоровича-Барського до святого міста, тим більше, що і в текстовій частині його томів святиням Єрусалима й ближніх околиць приділено підкреслено помітне місце. Оригінал – автограф цього твору й донині зберігається серед рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України у Києві [14]. Через 120 років потому, а саме – 25 січня 1867 року, до святого града Єрусалима було здійснено паломництво священника Подільської єпархії – Іоанна Рижановського. Під час паломництва він вів щоденника, матеріали якого і лягли в основу його твору «Описание путешествия священника Подольской епархии Иоанна Рыжановского в Иерусалим, его окрестности и на Святую гору Афон», початок котрого було надруковано через рік у квітні місяці 1868р. (у тодішній церковній пресі – Подільських Єпархіальних Відомостях (ПСВ) – Авт.), та продовження у 1869 р. [3]. Повний текст цієї плідної публікації зайняв майже 80 сторінок, у ній автор подає у стислому вигляді не тільки короткий опис святих місць та основних святинь, котрі йому довелося зустріти на своєму шляху православного прочанина, але і чимало

цікавих історичних фактів що відносяться до цієї області. Він коротко та об'єктивно описав природні умови святих місць, найбільш цікаві пам'ятки архітектури, витлумачив походження назв місцевостей та дав цікаву характеристику їх жителів, отож навіть сьогодні, сучасний читач визнає для себе чимало цікавого з його опису.

Через 16 років було здійснено наступне паломництво в Єрусалим та святу Афонську гору, про яке нам теж залишилось письмове свідчення. Цю мандрівку також здійснив священник Подільської Епархії – Хрисанф Стрельбицький у 1883 р. Опис його паломництва також було опубліковано у Подільських Єпархіальних Відомостях під назвою «Воспоминання о путешествии в Иерусалим и на Св. гору Афон» [2]. Проте цей опис було подано у дуже стислому вигляді і він зайняв лише 5 сторінок публікації з яких ми дізнаємось лише про маршрут його паломництва. Хоча згодом і планувалось видати більш повний опис його паломництва але на жаль його так і не було.

Отже варто зазначити що, свій незабутній внесок у скарбницю світової паломницької літератури XVIII-XIX ст., зробило і Подільське духовенство.

Список використаних джерел та літератури:

1. «Василій Григорович-Барський. Знаменитий паломник XVIII столетия». «Руский Паломникъ». – 1888. – №3. – С. 35-36.
2. «Воспоминания о путешествии в Иерусалим и на святую гору Афон. Священника Хрисанфа Стрельбицкаго». Подольские Епархиальные Ведомости. – 1884. – №38. – С. 838-843.
3. «Описание путешествия священника Подольской епархии Иоанна Рыжановскаго в Иерусалим и его окрестности 1867 г.». Подольские Епархиальные Ведомости. – 1868. – №5. – С. 139-145; №6. – С. 166-172; №7. – С. 191-198; №10. – С. 298-303; №13. – С. 391; №17. – С. 513-525; №22. – С. 716-728; №23. – С. 765-778.
4. «Путешествие по святой горе Афонской. Священника Подольской епархии Иоанна Рыжановскаго». Подольские Епархиальные Ведомости. – 1869. – №8. – С. 347-352; №10. – С. 441-447; №11. – С. 489-495.
5. Барский Василий Григорьевич (Григорович Плака-Альбов). Краткая Литературная Энциклопедия. – Москва, 1962. – Том 1. – С. 459.
6. Барсуков Н. П. Жизнь и труды В. Г. Барского. – СПб., 1885.
7. В. Григорович-Барский 1885-1889 гг. – СПб, Православное Палестинское общество.
8. Греков Ф. Жизнь и странствования Василия Григоровича-Барского. – СПб., 1892.
9. Книга хождений: Записки русских путешественников XI–XV вв. (Антология) / Сост. и пер. Н. И. Прокофьев. – М.: Советская Россия, 1984. – 448 с.
10. Книговедение. Энциклопедический словарь. – Москва, 1982. – С. 546.
11. Леонид архим. Паломники-писатели петровского и послепетровского времени или путники во святыи град Иерусалим. – ЧОИДР, 1873 г., № 3-4. Мандрівка Макарія і Сильвестра з Новгорода-Сіверського. 1704–1707 рр. – С. 1–26.
12. Леонид архим. Паломники-писатели петровского и послепетровского времени или путники во святыи град Иерусалим. – ЧОИДР, 1873 г., № 3-4. Мандрівка киево-печерського монаха Варлаама Линицького. 1712–1714 рр. – С. 55–77.
13. Леонид архим. Паломники-писатели петровского и послепетровского времени или путники во святыи град Иерусалим. – ЧОИДР, 1873 г., № 3-4. Мандрівка монаха Серапіона з Мотронинського монастиря. 1749 р. – С. 78–129.
14. Родаченко І. Мандрівки Василя Барського: Документальна повість. – Київ, 1967. (Історія української літератури. Том другий. Київ, «Наукова думка», 1967)
15. Странствования В.Г. Барскаго по святымъ местамъ Востока въ 1723 по 1747гг. Ч.1-4.СПб, 1885-1887 гг.
16. Українські письменники: Бібліографічний словник. Т. 1. Давня українська література (XI–XVIII ст. ст.). – Київ, 1960.

І. А. Опря

ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО РУХУ НА ПОДІЛЛІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано зміст українського церковного руху на Поділлі на початку ХХ ст. та його потенційні можливості у формуванні суспільної свідомості у вказаний час.

Ключові слова: православна церква, духовенство, православ'я, русифікація, церковний рух.

Діяльність Російської православної церкви (РПЦ) в Україні на рубежі XIX–XX ст. знаходить різну оцінку у працях науковців, причому відмінності у їхніх поглядах часом сягають діаметрально протилежних позицій. Історики, котрі вивчають антиукраїнську імперську політику російської влади, звертають увагу на залежність церкви від держави та виконання нею ідеологічних функцій. Вчені, які вбачають у православ'ї основу духовного відродження України, підкреслюють здобутки духовенства на ниві культури, народної освіти, краєзнавчих студій. Серед великої кількості публікацій з цієї проблематики заслуговують на особливу увагу праці М. С. Грушевського [2], А. Л. Зінченка [4, 5], О. П. Крижанівського та С. М. Плохія [7], Г. М. Надтоки [9], Н. А. Шип [11, 12] та ін., проте відсутність єдиного підходу до вивчення питання та розбіжність в оцінках діяльності церковної структури загалом та пересічного духовенства зокрема обумовлює актуальність подальшого наукового пошуку у цьому напрямку. Тож метою статті є визначення змісту українського церковного руху на Поділлі на початку XX ст. та оцінка його потенційних можливостей у формуванні суспільної свідомості у вказаний час.

На початку XX ст. Російська православна церква переживала складні часи. З одного боку, вона займала привілейоване становище на релігійному просторі імперії. Держава, визнавши за православною церквою монополію на формування релігійного світогляду своїх підданих, пильно слідкувала за виконанням ними всіх її обрядів та настанов. З іншого – РПЦ була позбавлена самостійності та поставлена під контроль держави, а духовенство, крім своїх безпосередніх обов'язків духовних наставників, виконувало також ряд чиновницьких та поліцейських функцій. Залежність РПЦ від держави чітко простежувалася у політиці русифікації, котра проводилася і в релігійній сфері. Складовими цієї політики були наступні кроки імперської влади: уніфікація українських церковних структур за зразком великоросійських, призначення на відповідальні ієрархічні посади росіян, зросійщення кадрів духовенства через довготривале навчання, церковну службу в Росії, ліквідація національних особливостей в церковному житті, встановлення суворої цензури релігійної діяльності тощо [6, с. 233-234].

Українське духовенство в процесі русифікації, з одного боку, виступало як об'єкт, на який спрямовувалася ця державна політика, а з іншого – як інструмент в руках держави для її здійснення. Ігнорування національних особливостей українців на обрядовому рівні, використання в богослужінні церковнослов'янської мови, майже незрозумілої для парафіян, читання проповідей у церквах російською мовою, яка була чужою для пересічного українського віруючого, знижувало привабливість та авторитет православної церкви. Визнання того, що нехтування української мови з боку РПЦ віддаляло віруючих українців від церкви зустрічалося навіть з боку окремих вищих ієрархів церкви українського походження. Зокрема, з заявою такого змісту на місіонерському з'їзді в Москві виступив архієпископ Новгородський Арсеній (Стадницький), який у 80-х роках XIX ст. навчався в Київській духовній академії [8, с. 223; 12, с. 38].

Характерно, що недовіра та неприязнь у взаєминах між частиною парафіян та духовенством, викликані одержавленням і русифікацією православної церкви, спостерігалися вже в першій половині XIX ст. [7, с. 224]. Це, з одного боку, свідчить про послідовність російської влади в її антиукраїнській політиці, а з іншого – про наростання невдоволення нею в середовищі українського народу.

Виразно антицерковні настрої простежувалися серед робітників. За переконанням єпархіальних архієреїв, вони проявляли релігійну байдужість або й настороженість відносно церкви [9, с. 61]. Серед національно свідомої інтелігенції релігійне питання також відсувалося на другий план, поступаючись проблемам національного чи соціального характеру, розв'язанню яких надавалося першочергового значення [2, с. 156, 183]. Саме цим і пояснюється наростання байдужого, а то й ворожого ставлення в її середовищі до православної церкви. Зокрема, у провину духовенству ставилася його нездатність, попри великі можливості, позитивно вплинути на формування національної свідомості українців, виступити проти політики асиміляції та зросійщення української нації [6, с. 239].

Щоправда, звинувачення в ігноруванні національних потреб парафіян не можна було адресувати всьому українському духовенству. Незважаючи на широкомасштабні заходи, спрямовані на зросійщення, його національно свідомою частина намагалася відстояти права свого народу на власний національний та культурний розвиток. На думку сучасних дослідників, діяльність цієї групи духовенства дає підстави говорити про існування українського церковного руху в межах процесу українського національного відродження кінця XIX – початку XX ст. Його складовими були вимоги запровадження української мови в церковних школах та духовних семінаріях, перекладу й видання Св. Письма рідною мовою, надання православної церкви в Україні автономного (а згодом і автокефального) статусу тощо [3, с. 84; 12, с. 11].

Носієм української національної ідеї в церковному середовищі виступала молодь, яка навчалася в духовних семінаріях. Для багатьох семінаристів участь в українському національному русі стала формою

протесту проти схоластики та догматизму навчання в цих закладах церковної освіти. Їхня діяльність відбувалася в гуртках, культурно-етнографічного спрямування, які існували майже в усіх семінаріях. Форми роботи таких гуртків включали організацію музичних вечорів з українськими піснями, обмін українськими перекладами Євангелія, поширення листівок українською мовою, проведення Шевченківських читань тощо [1, с. 326-327].

Там, де коло прихильників національного відродження не обмежувалося лише семінаристами, а включало в себе також священиків, викладачів семінарій і навіть окремих церковних ієрархів, його учасникам вдавалося досягнути позитивних зрушень. Зокрема, це мало місце на Поділлі. Подільське духовенство, на думку визначного українського політичного та церковного діяча О. Г. Лотоцького, вигідно вирізнялося своїм високим патріотичним духом, оскільки воно «не зазнало того болючого процесу асиміляції та нівеляції, через який пройшло наше духовенство по інших частинах України» [4, с. 30]. Його інтелектуальні, творчі сили гуртувались навколо таких яскравих постатей як викладач місцевої духовної семінарії М. В. Сімашкевич та відомий історик, громадський діяч та православний священик Ю. Й. Сіцінський. Вони та їхні однодумці зосереджували свою увагу на вивченні історії, етнографії, культури Поділля та популяризації результатів цих досліджень [4, с. 27-29].

У той же час церковно-православний рух на Поділлі не обмежувався фольклорно-етнографічною сферою діяльності. У стінах Подільської духовної семінарії існував гурток, заснований В. М. Чехівським та С. М. Іваницьким, метою якого було запровадження української мови викладання, відкриття кафедр української мови, літератури та історії в семінарії та церковних школах. Ця ідея була підтримана на єпархіальному з'їзді у Кам'янці-Подільському, але місцевий архієпископ Стефан не звернув на неї належної уваги [5, с. 84-85; 11, с. 217]. Справа зрушила з місця, коли в 1904 р. на його місце був призначений єпископ-українофіл Парфеній (Левицький). За його ініціативи, Синод у 1906 р. дозволив викладання української мови та історії у Подільській духовній семінарії та української мови у всіх початкових школах єпархії та створив спеціальну комісію для розробки відповідного підручника [5, с. 85]. Хоча слід зауважити, що позитивне вирішення цієї проблеми було зумовлене не лише активною діяльністю єпископа Парфенія, але й загальною лібералізацією політичного режиму в Російській імперії під тиском революційних подій 1905–1907 рр. Подальша доба реакції призвела до відміни вищевказаних поступок. Проте, окремі вчителі, скориставшись дозволом, почали здійснювати навчання українською мовою, а предмети українознавства в семінарії та учительських школах були все ж таки запроваджені [5, с. 85; 12, с. 34].

Ефективно виявилася діяльність єпископа Парфенія і в справі видання українського перекладу Св. Письма. Саме йому у 1905 р. Синодом було доручено його редагування, а вже у лютому 1906 р. вийшло друком Євангеліє від Матвія українською мовою, що стало визначною подією не лише в історії українського церковного руху, а й загалом української культури. З ініціативи єпископа Парфенія був підготовлений та видрукований українською мовою великодній текст Євангелія від Іоанна, який у квітні 1906 р. був використаний під час святкового богослужіння у Кам'янці-Подільському та багатьох парафіях. Саме тоді українське населення краю вперше почуло Євангеліє рідною мовою [5, с. 85-86].

Як бачимо, церковно-визвольний рух був помітним явищем у суспільному житті Правобережної України початку ХХ ст., проте, на нашу думку, він не зміг істотно вплинути на гармонізацію стосунків рядового духовенства з парафіянами в силу ряду причин. По-перше, сам рух не набув масового характеру, охопивши незначне коло національно свідомого духовенства. Натомість його переважна частина трималася в межах консервативних устоїв Російської православної церкви, що зумовлювалося і русифікаторською політикою імперського уряду, і підпорядкованістю церкви державі, і спільною конфесійною приналежністю українців і росіян, яка ускладнювала національно-релігійне визволення під прапором боротьби проти чужої віри. По-друге, осередки церковно-визвольного руху знаходились не в середовищі рядового духовенства, а в духовних семінаріях, в яких його прихильники не склали більшості.

Відомий діяч українського національного руху В. Приходько, який на початку ХХ ст. навчався у Подільській духовній семінарії, у своїх спогадах вказує на популярність національних, патріотичних ідей у цьому закладі освіти. Водночас, змальовуючи настрої семінаристів, які по закінченню навчання планували влаштуватися на роботу священика, він зазначає: «Ім вже було «інше в голові» і українською ідеєю вони не цікавились, не старались зрозуміти її і тому ставились або байдуже, або вороже» [10, с. 45]. Для порівняння приведемо спогади відомого діяча українського національно-визвольного руху С. Єфремова, який у 90-х роках ХІХ ст. навчався у Київській духовній семінарії. «В кожному класі, – писав він, – виділялись гуртки з поважними запитами до життя, члени тих гуртків поважно працювали коло своєї самоосвіти, мріяли про університет... Звичайно, такий напрям серед семінаристів не домінував. Звичайно, більшість

йшла втоптанною поколінням стежкою: дбала сяк-так про семінарську науку, заживала доступних і контрабандних утіх, залицялась до знайомих панночок і вже заздалегідь готувалася, скінчивши семінарію, одружитися й засісти десь на попівстві до скончання віку. Але все-таки інтелектуальну закрутку давала перша група, ота активніша меншість...» [5, с. 79].

Як бачимо, національно свідомі, активна частина семінаристів у межах свого навчального закладу могла створити відповідну духовну атмосферу. Проте ставлення віруючих до православної церкви визначалося не ідеями, які панували у духовних семінаріях, а стосунками, що склались між парафіянами та їхніми священниками. З вище наведених спогадів видно, що активна, творча частина семінаристів виявляла небажання пов'язувати свою долю з роботою рядового священника, оскільки не бачила у ній перспектив для власного розвитку. Натомість вакансії пересічних панотців займали представники тієї пасивної більшості, котрі не цікавились проблемами українського національного відродження, задовольняючись тими привілеями, які гарантувало їм їхнє місце служби. Наслідком такого підходу, на думку М. Грушевського, було те, що, «проходячи зросійщену школу, кандидати на священство, – навіть ті, що вийшли таки з українського села, відривались від народної мови, дивилися на неї і на народну українську стихію згорда, народний обряд і культуру легковажили». А тому «на парафії стали приходити люди більш освічені, але цілком громаді чужі і до якого-будь зближення з нею неохочі» [2, с. 154]. Загалом, варто погодитися з міркуванням Н. Шип про те, що на початку ХХ ст. православне духовенство здебільше було зросійщене, а національно свідомі священники виступали поодиноко або приховували свою українську орієнтацію [11, с. 211].

Отже, намагання свідомої частини духовенства внести зміни в існуючу систему відносин імперської влади і православної церкви в силу ряду причин не увінчалися успіхом. Національні мотиви в православно-церковному русі Правобережної України були слабкими, а сам рух не набув масового характеру, охопивши незначне коло національно свідомого духовенства. Самі ж осередки церковно-визвольного руху знаходились не в середовищі рядового духовенства, а в духовних семінаріях, в яких його прихильники не склали більшості. Тому учасникам цього руху не вдалося суттєво вплинути на формування суспільної свідомості населення на відміну від греко-католицького духовенства Західної України.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вульпіус Р. Релігія та національний рух у Східній Україні: Роль православного духовенства у «націотворенні» (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / Р. Вульпіус // Ковчег. – 2001. – Число 3. – С. 321-333.
2. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні / М. Грушевський. – К. : Освіта, 1992. – 192 с.
3. Жукалюк Н. А. Вспомінайте наставників ваших (Історія церкви адвентистів сьомого дня в личностях) / Н. А. Жукалюк. – К. : Джерело життя, 1999. – 672 с.
4. Зінченко А. Л. Благовістя національного духу: Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. / А. Л. Зінченко. – К. : Освіта, 1993. – 256 с.
5. Зінченко А. Л. Визволитися вірою: Життя і діяння митрополита Василя Липківського / А. Л. Зінченко. – К. : Дніпро, 1997. – 423 с.
6. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін.; За ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К. : Товариство «Знання», 1999. – 735 с.
7. Крижанівський О. П. Історія церкви та релігійної думки в Україні / О. П. Крижанівський, С. М. Плохій : навч. посібник : у 3 кн. – Кн. 3. Кінець ХVІ – середина ХІХ століття. – К. : Либідь, 1994. – 336 с.
8. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький: у 3-х кн. – Частина третя. – Варшава : Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, 1934. – 396 с.
9. Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект / Г. М. Надтока. – К. : Знання, 1998. – 271 с.
10. Приходько В. Під сонцем Поділля / В. Приходько. – Нью-Йорк – Мюнхен : Криниця, 1967. – 184 с.
11. Шип Н. А. Церква і «українське питання» / Н. А. Шип // «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) : колективна наукова монографія в трьох частинах / Відповідальний редактор В. Г. Сарбей. – Частина третя : Вороги і друзі українства. – К. : Видавництво Інституту історії України НАН України, 1999. – С. 204-240.
12. Шип Н. А. Церковно-православний рух в Україні (поч. ХХ ст.) / Н. А. Шип. – К. : Видавництво Інституту історії України НАН України, 1995. – 66 с.

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЧЛЕНІВ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ІСТОРИКО-СТАТИСТИЧНОГО КОМІТЕТУ

У статті розповідається про заснування Кам'янець-Подільського історичного музею та особу Архієпископа Подільського високопреосвященного Димитрія його роль у заснуванні та функціонуванні музею, дослідженні історії Поділля, а також життєвий шлях та діяльність членів Подільського історико-статистичного комітету.

Ключові слова: музей, історико-статистичний Комітет, давньосховище, єпархіальний історико-статистичний комітет, Подільське церковне історико-археологічне товариство.

Кам'янець-Подільський історичний музей заповідник – один з найстаріших музеїв України, важливий культосвітній заклад області, який вивчає та пропагує історію багатьом поколінням кам'ячан та гостей Поділля. Про важливість і серйозність роботи, що проводиться музеєм, свідчить зростання його популярності.

Історія музею розпочалась з 1865 р., коли в Кам'янці-Подільському був організований єпархіальний історико-статистичний комітет, члени якого стали ініціаторами музею.

Завідуючий справами цього комітету М. І. Яворський на засіданні, яке відбулося 29 жовтня 1899 р., запропонував заснувати церковне давньосховище – музей старожитностей. Цю думку підтримав протоієрей Казанського православного кафедрального собору М. З. Доронович, який запропонував виділити в своєму соборі 2 кімнати для влаштування архіву, бібліотеки і музею (на жаль, до наших часів не зберігся). Була створена комісія з питань організації давньосховища, в яку ввійшли: М. З. Доронович, В. С. Якубович, Ю. Й. Сіцинський. Перше засідання історико-статистичного Комітету, на якому були затверджені правила давньосховища і обрано завідуючого (В. С. Якубовича), секретаря (Ю. Й. Сіцинського), відбулось 30 січня 1890 р. таким чином датою заснування музею є 1890 р. В 1903 р. давньосховище перейменовано в Історико-Статистичний Комітет. На чолі цього закладу на протязі 20 років перебував на посаді голови і натхненником Архієпископа Подільського високопреосвященного Димитрія» [1, с. 102].

Архієпископ Подільський високопреосвящений Димитрій

Вихованець Воронізької єпархії в миру Дмитрій Іванович Самбікін був внуком церковного історика Митрополита Є. Болховітінова. З раннього дитинства проявляв любов до наук, особливо до історії. В області якої з часом став видатним вченим – дослідником, піклувався за просвіту народу. Ще будучи студентом академії написав статтю про відкриття в селах бібліотек і влаштував таку бібліотеку в рідному селі Караямніки Острогжської губернії, за що був вибраний в члени-кореспонденти комітету грамотності. Народну бібліотеку на своїй батьківщині не залишав своєю увагою і матеріальною підтримкою все життя.

В 1889 р. прийнявши управління Подільської єпархії Преосвящений Димитрій був і діяльним приходським священиком і викладачем церковної історії і пастирем богослов'я і вчителем громадської історії в жіночому єпархіальному училищі.

Обіймаючи високі церковно-адміністративні посади, продовжував бути вченим і науково працювати, створюючи музей, відкриваючи наукові товариства. Преосвящений сприймав Подільську єпархію, як другу свою батьківщину. Батько у нього був росіянином, а матів українкою. При такому відношенні до Поділля Преосвящений Димитрій не міг інакше, як тільки з щирим співчуттям віднести до місцевого єпархіального історико-статистичного комітету. Очолити комітет Преосвящений Димитрій сприяв збиранню пам'ятників старовини і місцевого народного життя в давньосховище. Важливим допоміжним засобом для цієї цілі слугували багаторазові поїздки в різні місця Поділля для огляду єпархії.

Преосвящений переконував пам'ятники старовини місцевого населення: церковну архітектуру, церковні богослужбні книги рукописні і давньо-друковані, хрести, ікони, а також древні городища, монастирі потрібно оберігати, як народну святиню.

За його ініціативою був відкритий древній скельний православний монастир на березі Дністра в селі Бакота, Ушицького повіту [5, с. 21].

Володіючи історико-археологічними відомостями про древню столицю Пониззя – Бакоту і її монастирі, преосвящений просив цінити і хранити, як святе насліддя благочестивих предків [6, с. 73]. Пізніше тут проводив розкопки професор Антонович і відкрив печерну церкву з фресковими зображеннями. З часом в скельних печерах був влаштований храм Всемилоствитого Спаса, освячений Преосвященим Димитрієм в

1893 р. Кожного року він відвідував древню столицю Пониззя і звершував Богослужіння. З того часу богомільці з навколишніх сіл Поділля і Бесарабії відвідували печерний храм Бакотський. І по сьогоднішній час 14 серпня там кожного року відбувається святкові Богослужіння.

Архіпастир дуже любив історичні дослідження знаходячи час для заняття історією і археологією серед важливих справ по управлінні Подільською Єпархією. Згуртував навколо себе широке коло освітнього місцевого суспільства, засобом для цього слугували збори Історико-Статистичного комітету з історичними читаннями. Деколи займали до 5 годин після обіднього часу в покоях Владики. В зимову пору учасники зборів заповнювали весь зал архієрейського будинку. На цих зборах архіпастир був не тільки головою, але й досвідченим вченим-дослідником. Усі надбання по вивченню історії розповсюджував не тільки серед освічених людей але й серед усього місцевого населення Поділля. З цією ціллю намагався підтримувати збережену в переказах пам'ять про події народного життя. Так, в 1890 р. преосвященний Димитрій звершив молитовне поминання православних християн, які колись ховались в печерах села Залуччя Кам'янецького повіту і задушених тут татарами. Після цього відправив панахиду над кістками загиблих в Нігинських печерах на березі річки Смотрич, після чого було захоронення цих кісток. При цьому преосвященний зробив перше пожертвування на пам'ятник, який дуже швидко був влаштований. В 1891 р. здійснив закладку в Кам'янці Олександро-Невського храму. На цю подію було запрошене старійше духовенство, протоіереї і благочинні Подільської єпархії. Після виїзду преосвященного Димитрія з Кам'янця в Твер, Подільський історико-статистичний Комітет вибрав його своїм почесним членом, а потім перетворенням цього Комітету в Подільське церковне історико-археологічне товариство преосвященний був почесним членом цього Товариства [3, с. 184].

Його приклад, особиста праця слугувала твердою основою для того закладу, якому суджено рости і розвиватись у майбутньому, адже наше життя в теперішньому і майбутньому повинно бути повністю пов'язане з основами минулого, завдяки науковій розробці і дослідженням пам'ятників минулого. Популяризація цих знань серед населення є твердою основою нашого народного і державного благоустрою в теперішньому і майбутньому.

Володимир Антонович

Професор Володимир Антонович – відомий історик і археолог, заслужений, заслужений професор Київського університету, почесний член Подільського Історико-Археологічного Товариства. Про нього, як про видатного вченого, надруковано багато статей.

В. Антонович народився 1830 р. в м. Махнівка Бердичівського повіту Київської губернії, на границі Поділля в польській шляхетній безземельній сім'ї. Після закінчення Одеської гімназії поступив в 1850 р. в Київський університет на медичний факультет, а потім знову поступив в цей університет на історико-філологічний факультет, який закінчив в 1890 р. зі ступенем кандидата. Будучи професором Київського університету, постійно працював в області як історик і археолог, написав значну кількість праць, які дали багато нового для історії, висвітивши минуле південної Русі. Крім того, він як професор вміло керував заняттями студентів університету, створив цілу школу істориків, які під керівництвом свого вчителя, почали розробляти обласну історію південної Русі, і багато з цих учнів його стали видатними вченими, достойними послідовниками свого великого вчителя. По розробці історії Поділля таким був М. Молчановський. Написав «Очерк известный о Подольской земле до 1434 года» (Київ, 1885 г.).

В. Антонович видав багато літописів, мемуарів про Україну, зібрав і пояснив багато історичних пісень південно-руського народу. Написав по першоджерелах видатні дослідження по історії великого князівства Литовського. Проводив багато чисельні розкопки курганів, городищ, монастирищ по всій території Південної Русі. Серед вчених вважався великим авторитетом в області археології. В багатьох працях описав історію Поділля. В «Архіві Південно-Західної Русі» розташовано багато актів, і досліджень відносно історії Поділля, особливо внутрішнього її життя. У нього досліджено наступні питання: положення унії в Поділлі в XVI-XVIII ст. Багато експонатів ним було передано в Кам'янецький музей. Це і візантійські і венеціанські монети, предмети археології. Допомагав провінційним працівникам історії і археології. Надавав поради, давав книги з своєї бібліотеки. В. Антонович був дуже чуйною, доброю і благородною людиною. Помер 1908 р. в Києві на 78 році життя.

Созонт Михайло Любятинський – член Подільського історико-археологічного товариства. Народився 7 вересня 1842 р. в м. Осмітрашківка Ольгопільського повіту. Закінчив Подільську духовну семінарію, Київську духовну академію. Після прийняття сану, був настоятелем Петро-Павлівської церкви в м. Кам'янці.

Приймав активну участь в роботі історико-статистичного комітету. Написав багато праць по історії і археології Поділля. Близько 100 книг із своєї бібліотеки подарував Товариству, а також монети музею.

Помер в 1909 р. у Томську.

Михайло Флорович Бачинський

Михайло Флорович Бачинський уродженець Подільської єпархії (народився в 1833 р.), вихованець Приворотського духовного училища, а потім духовної семінарії. Вищу освіту він отримав в Київській духовній семінарії.

З 1863 року на протязі 40-ка років в Подільській духовній семінарії викладав церковну історію. В 1892 р. був ректором семінарії. Нагороджений орденом Св. Володимира 3-го ступеня в 1900 р. [7, с. 159].

Постійно зайнятий своїми службовими обов'язками М.Бачинський приймав активну участь в заняттях історико-статистичного комітету. Плодами його діяльності були наступні статі:

- «Із історії Подільської духовної семінарії»,
- «Заснування Подільської духовної семінарії і перші кроки її існування»,
- «До історії Подільської духовної семінарії. Письмо Преосвященного Іоаннікія, єпископа Брацлавського і Подільського, до митрополита Київського Ієрофея 1797 р.» та ін.

Він був цільною особистістю, завжди скромний і корисний працівник, тихо звершував свою добру і корисну працю. Бачив у предметі, який викладав виховний засіб і вів свою справу не при допомозі тільки завдання уроків для балу, не механічно, не по казенному, але з такою життєдіяльністю, також натхненням і безмежною відданістю, що був для вихованців одночасно і викладачем, і пастирем і законовчителем [2, с. 89].

Хвилюючі спогади про Михайла Флоровича, як про добру людину і викладача, втілені навіть в віршах одного з його вихованців:

*Ты знамя высоко держал,
В почтеньи к науке и нас воспитал,
Вдохнув в неё душу живую...*

Помер 17 січня 1910 р. на 77-му році життя.

Михайло Осипович Грейм

Член Подільського Церковного Історико-Статистичного Товариства Михайло Осипович Грейм, кам'янецький старожил, нумізматик і антикварій.

Народився 15 вересня 1828 р. в Желехові в Привіслинському краї. Спочатку працював в одній із типографій в Варшаві. В 1852 р. призначений Подільським віце-губернатором Пфелером старшим набирачем в губернську друкарню, а потім був завідуючим цієї друкарні з 1856 по 1872 р.

В 1872 р. прибав фотографічну майстерню Кордиша. Біля цього часу почав збирати етнографічні матеріали і предмети старовини в Подільській губернії.

За збір предметів мистецтва і промисловості отримав бронзову медаль в 1885 р. на виставці в Ноттеренберзі, а за фотографічні роботи срібні медалі на виставках у Львові в 1895 р. в Києві в 1897 р., і в Варшаві в 1800 р.

Багато предметів старовини, фотографічних знімків і негативів передано М. Осиповичем в Кам'янецький музей Історико-Археологічного Товариства. Був членом багатьох благодійних організацій в Кам'янці.

Помер в 1911 р.

Леон Теофілович Раковський

Народився в 1856 р. в с. Юрківцях Кам'янецького повіту. По матері був походження вірменського і це відбилосся на його зовнішності і живому темпераменті. Навчався слюсарській майстерності і механіці на цукровому заводі, а потім в 20-ти літньому віці служив в магазинах Львова і Києва. В 1879 р. відкрив в Юрківцях майстерню фіранок із дерев'яних паличок. Ці вироби, художньо розписані його рукою були нагороджені на багатьох виставках. Крім того займався виконанням написів, таблиць і вивісок на металевих дошках, виконуючи це художньо, зі смаком.

В 1880-х переніс свою майстерню фіранок в Кам'янець, де продовжував роботу до самої смерті.

В останні роки займався фотографією, яка не принесла йому ніякої вигоди. Фотографував пам'ятники старовини, щоб зберегти пам'ять про них для майбутніх поколінь, так як багато з них руйнувались.

Цінуючи його любов до місцевих пам'ятників старовини, його знання і фотографічні роботи Подільське історико-археологічне товариство вибрало його своїм членом в 1904 р. і він був одним з найдіяль-

ніших членів усього товариства. Наповняв музей різними пожертвуваннями. Найбільш цінні його праці, які мав музей, це: група фотографічних знімків видів древностей м. Кам'янця, барельєф з гіпсу – вид Кам'янецької фортеці, такий самий барельєф на металевій дошці, розфарбований – остання робота удостоєна почесного відгуку на виставці в Єдинцях (Бесарабської губернії).

Л. Т. Раковський був людиною з художньою іскрою в душі. Помер в жовтні 1908 р. в Кам'янці.

Ці визначні історики-сподвижники заслуговують вдячної пам'яті, бо багатоплідно потрудилися для суспільства своїми церковно-історичними дослідженнями і своєю духовно-просвітницькою патріотичною діяльністю. Ця праця не для особистої потреби, а для блага суспільства, для досконалого вивчення корінних основ нашого життя, на якому повинен стверджуватись благоустрій нашої Батьківщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акти Західної Росії зібрані археографічною комісією. – СПб.: Типографія А.М. Котоміна. – 1848. – 350 с.
2. Вікула П. Подільські архіпастирі. Праці подільського Єпархіального історико-статистичного комітету. Вип. VIII. Кам'янець-Подільський: Типографія Св.-Троїцького Братства. – 1895. – 267 с.
3. Сіцінський Є., Яворський М. Праці Подільського церковного історико-археологічного товариства. – Кам'янець-Подільський: Типографія Св.-Троїцького Братства. – 1911. – 301 с.
4. Праці Подільського Єпархіального історико-статистичного комітету. – Кам'янець-Подільський: Типографія Св.-Троїцького Братства. – 1897. – 430 с.
5. Ровінський В., Міхальчук О. Православ'я на Поділлі. – Кам'янець-Подільський: «Дзвін», 1995. – 39 с.
6. Сіцінський Є. Історичні відомості про Кам'янець-Подільський і його православні церкви // ПСВ. – 1889. – 475 с.
7. Сіцінський Є. Священники Церковно-археологічних Поділля відносин відносно і Київської Русі, і Галицької метрополії, 1899. – 250 с.

**К. В. Завальнюк,
О. О. Вітюк**

ПОЧАТКИ КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОДІЛЛІ

У запропонованій статті розглянуто історію формування Кам'янець-Подільський Комітету для церковно-історичного та статистичного опису Подільської єпархії, його основні етапи діяльності, функції та особовий склад. Визначено внесок діяльності Комітету у розвиток краєзнавчого руху Подільського краю.

Ключові слова: «Подольские Епархиальные Ведомости», Подільська єпархія, історико-статистичний опис, Давньохосовище, краєзнавчий рух.

8 липня 2015 року виповнюється 150 років з дня заснування в місті Кам'янець-Подільський Комітету для церковно-історичного та статистичного опису Подільської єпархії, організованого при Подільській духовній семінарії (з 1903 р. – Подільське церковне історико-археологічне товариство).

Створення Комітету, попри ідеологічні заміри офіційного духівництва (виховання народу в душі «істинно-російського православ'я»), мало неабияке значення для організації та координації краєзнавчих досліджень на території Подільського краю. Принагідно потрібно зауважити, що спроби організації таких досліджень були і раніше. Так, у 1850 році, за розпорядженням керівництва, почав займатися складанням історико-статистичного опису Подільської єпархії викладач Подільської духовної семінарії Павло Гліщинський. Результати його праці були помічені на сторінках «Подольских Епархиальных Ведомостей» за 1862 рік. Окрім того, в 1855 році єпархіальне керівництво видало розпорядження сільським священикам про здійснення ними історико-статистичних описів своїх церков, але не всі священики з однаковою сумлінністю поставилися до виконання цього завдання. До того ж навіть виконані описи не могли задовольнити покладених на них сподівань, оскільки містилися лише окремі відомості з історії церков.

Саме з вказаних причин, виходячи із пропозиції Подільського та Брацлавського єпископа Леонтія, було вирішено при Подільській духовній семінарії створити Комітет для церковно-історичного та статистичного опису Подільської єпархії [5, с. 56-57]. Головою новоствореного Комітету було призначено ректора семінарії архімандрита Феогноста, членами Комітету (21 чоловік) – наставників Подільської духовної семінарії, священиків міста Кам'янця та деяких сільських священиків. Діловодом Комітету призначили викладача семінарії Олександра Павловича.

На першому засіданні Комітету, яке відбулося 8 липня 1865 року, було обговорено та прийнято план дій [5, с. 58]. В ньому, зокрема, зазначалося, що Комітет має своєю метою «перевірку, виправлення, доповнення і приведення в одне ціле окремих історико-статистичних описів монастирів і церков, складених настоятелями даних установ» [5, с. 59]. З цією метою була складена програма для опису парафій, церков та монастирів єпархії, яка була розіслана на місця настоятелям. Складені за цією програмою описи розглядалися та виправлялися членами Комітету, а потім друкувалися в місцевих Єпархіальних Відомостях.

Активними членами Комітету були Ю. Сіцинський, М. Орловський, О. Павлович, М. Багинський, М. Яворовський, М. Симашкевич, П. Вікул, І. Янушевський, І. Шипович, О. Лотоцький, О. Данильченко та інші. Також із Комітетом співпрацювали такі відомі краєзнавці, як П. Батюшков, М. Петров, Ю.-А. Ролле, В. Гульдман, В. Антонович (був почесним членом Комітету).

Починаючи з 70-х років (при Феогності) Комітет починає самостійно опрацьовувати місцевий історичний та статистичний матеріал, а також друкувати його у вигляді додатків до «Подольских Епархиальных Ведомостей». З цих додатків згодом утворюються окремі випуски Праць Комітету [7, с. 244]. Всього таких випусків було 12 (перший з них вийшов у 1876 році, останній – у 1916 році) [6, с. 28]. Зазначені випуски містять унікальний історичний матеріал з історії рідного краю, представлений у вигляді численних судових декретів, фундушевих записів, єпископських грамот, візитаційних актів.

Редактором п'яти випусків Праць Комітету був М.І. Яворовський, більшості наступних – Ю.Й. Сіцинський [1, с. 350]. Окремі з цих випусків мали чітке тематичне спрямування. Так, 3, 5 та 8 випуски містили матеріали з історії унії на Брацлавщині, 5-й випуск – про православні монастирі Поділля, 10-й випуск – про цеховий устрій ремісників. Восьмий, ювілейний випуск, присвячено 100-й річниці заснування Подільської єпархії (1795 р.). В ньому, зокрема, вміщено розповіді про подільських архіпастирів, а також, їх портрети. Також будь-яке серйозне краєзнавче дослідження не обходиться без ознайомлення із зведеним описом парафій та церков Подільської єпархії, яким є 9-й випуск Праць Комітету (редактор – Ю.Й. Сіцинський).

Завдяки активній підтримці тодішнього голови Комітету, Балтського єпископа Дмитрія, 30 січня 1890 року в Кам'янці відбулося урочисте відкриття Давньосховища, своєрідного історико-археологічного музею при Комітеті. Першим завідувачем його був Віктор Якубович. Експонати Давньосховища поповнювались за рахунок пожертв від різних установ та приватних осіб [6, с. 46]. Серед цих експонатів знаходились деякі грамоти польських королів, а також місцевих єпископів, статuti церковних братств та ремісничих цехів, численні церковні «візити», різноманітні судові та юридичні акти, портрети різних історичних осіб, що діяли на Поділлі, унікальні предмети, знайдені при розкопках Бакотського скельного монастиря з XII–XIV ст. та безліч інших предметів побуту та культури. Частина цих предметів з Кам'янецького Давньосховища навіть експонувалася на Археологічному з'їзді в Києві у 1899 році [7, с. 247-248]. Зазначимо, що найбільший внесок у формування Давньосховища та його роботу належить Ю.Й. Сіцинському.

Окрім Давньосховища, в 1892 році при Комітеті була відкрита Єпархіальна бібліотека, яка також містила велику кількість рукописних та друкованих праць з історії Поділля [7, с. 246]. Спочатку бібліотека знаходилась в найманому приміщенні, а Давньосховище – у верхніх галереях Кам'янецького кафедрального собору. Але завдяки клопотанням місцевих архіпастирів та сприянні Подільського цивільного губернатора О.О. Ейлера для обох установ були відведені місця в приміщеннях колишнього домініканського кляштора [3, с. 241].

З метою глибшого вивчення місцевої історії, а також пам'яток давнини, було вирішено перетворити Комітет для церковно-історичного та статистичного опису Подільської єпархії в Подільське церковне історико-археологічне товариство. Одним із ініціаторів подібного задуму був єпископ Балтський, а також останній голова Комітету Кирион. При його активній участі було розроблено проект статут цього товариства, який був затверджений святішим Синодом 29 вересня 1903 року. На першому засіданні товариства, яке відбулося 26 жовтня 1903 року в Кам'янці-Подільському, було заслухано звіт протоієрея Ю. Сіцинського про роботу Комітету за час його існування, а також обрано правління.

Головою товариства, а також завідувачем музею, було обрано протоієрея Ю.Й. Сіцинського, товаришем голови та скарбником М.І. Яворовського, секретарем та завідувачем Єпархіальною бібліотекою М.І. Бичковського, кандидатами на ці посади – священників В.С. Якубовича і Д.С. Корсуновського. Окрім того, за визначні заслуги в діяльності колишнього Комітету почесними членами товариства було обрано Новомиргородського єпископа Кириона та Подільського губернатора О.О. Ейлера [4, с. 3].

Цікаво, що на кінець 1903 р. в Єпархіальній бібліотеці нараховувалося 802 назви книг у кількості 1088 томів (із них 105 томів або 98 назв надійшли в бібліотеку поточного року). Крім книг, у відділі періо-

дичних видань нараховувалось 123 назви, 2231 том. Всього ж у Єпархіальній бібліотеці перебувало 925 назв (3319 томів) книг та періодичних видань [4, с. 18]. Варто також відзначити, що з року в рік бібліотека поповнювалась новими цінними виданнями, серед яких у 1903 р. ми зустрічаємо працю М.І. Теодоровича «Волинь в описании городов, местечек и сел», «Album widokow», Н. Орди (Варшава, 1873-1880, вип. 1-5), 1-й том «Трудов» Товариства дослідників Волині (Житомир, 1902), «Записки» Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові (т. XLVII – LII) тощо [4, с. 15-16]. На жаль, чимало з цих видань було втрачено у вихорі різноманітних соціальних катаклізмів ХХ ст. Та й наступні події виявилися не вельми сприятливими для краєзнавчого руху...

В 1919 р. Подільське церковне історико-археологічне товариство об'єднується з Подільським товариством охорони пам'яток старовини та мистецтва. В 1920 р. воно самоліквідується, а його колишні члени входять до різних місцевих краєзнавчих осередків [2, с. 19-20]. Однак невдовзі, з утвердженням в Україні комуністичного режиму, краєзнавчий рух після своєрідного Ренесансу 20-х років занепадає, а його активні учасники зазнають репресій з боку влади. Нове піднесення краєзнавчого руху на Поділлі настає лише у пору активного пробудження національної самосвідомості на зламі 80 та 90-х років ХХ століття. Свідченням цього є зростаюча кількість краєзнавчих публікацій, науково-теоретичних конференцій, а також випуск окремих спеціалізованих видань. Ми ж, у свою чергу, маємо завжди пам'ятати, що біля витоків процесу духовного відродження нації стояли наші земляки – визначні краєзнавці минулого.

Список використаних джерел та літератури:

1. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст. / Л.В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
2. Вінюкова В.М. Подільський історико-статистичний комітет / В.М. Вінюкова // Проблеми етнографії, фольклористики і соціальної географії. – Кам'янець-Подільський, 1992. – С. 19-20.
3. Годичное собрание Подольского Епархиального Историко-статистического Комитета в новом помещении Древнехранилища // Подольские епархиальные ведомости. – 1903. – № 10. – Ч. неоф. – С. 241-243.
4. Отчет Подольского Церковного Историко-Археологического Общества за 1903-й год // Подольские епархиальные ведомости. – 1904. – № 15. – Ч. неоф. – С. 1-24.
5. Павлович А. Известие о комитете, учрежденном при Подольской духовной семинарии для церковно-исторического и статистического описания Подольской епархии // Подольские епархиальные ведомости. – 1866. – № 2 – Ч. неоф. – С. 56-64.
6. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. – К., 1995. – 205 с.
7. Яворовский Н. Очерк деятельности Историко-статистического Комитета и учрежденного им Древнехранилища за прежнее время // Подольские епархиальные ведомости. – 1903. – № 10 – Ч. неоф. – С. 243-248.

А. Л. Глушковецький

ДЕПУТАТ-СВЯЩЕНИК ІІ ДЕРЖАВНОЇ ДУМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ А.У. ГРИНЕВИЧ

У статті розглядається особа депутата-священника ІІ Державної Думи Російської імперії від Подільської губернії А.У. Гриневича. Проаналізовано його політичні переконання, думську та позапарламентську діяльність.

Ключові слова: А.У. Гриневич, депутат, Державна Дума, Українська думська громада, Подільська губернія, виборці.

Історична постать подільського православного священника, депутата Державної Думи другого скликання від Подільської губернії, Антона Устиновича Гриневича не знайшла належного висвітлення в історіографії. Між тим він був одним із організаторів і керівників Української думської громади (УДГ) у ІІ Думі та з-поміж небагатьох українських послів вважав за обов'язок за словами С. Петлюри: «озиватися до української людної в рідній і найбільш зрозумілій для неї пресі» [21, с. 29]. Саме висвітлення думської та позадумської діяльності подільського депутата є метою даної статті.

А.У. Гриневич народився у 1874 р. Українець, православного віросповідання. Закінчив Житомирську, за іншими даними – Подільську духовну семінарію. Священик с. Тимків Крутянської волості Балтського повіту Подільської губернії. Поширював соціалістичні ідеї серед прихожан. Українофіл. Був виборщиком до І Державної Думи. 7 лютого 1907 р. обраний депутатом ІІ Державної Думи від загального складу виборщиків Подільського губернського виборчого зібрання [2, с. 325; 6, с. 148].

У Державній Думі другого скликання Подільську губернію, як і в I Думі, представляло 13 депутатів. За соціально-професійним складом переважна більшість із них (11) були селянами, 1 – лікарем. А.У. Гриневич був єдиним представником православного духовенства [1, с. 246-258].

Своє бачення парламентської діяльності А.У. Гриневич виклав у одній із промов у Державній Думі: «Народ нас (депутатів. – А.Г.) послав не для того щоб радитися з міністрами, а для того щоб донести потреби Государю Імператору. Народ нас послав не для удаваного контролю..., а для фактичного контролю» [5, с. 189]. Водночас, подолянин цілком справедливо вказував, що саме загострення суперечностей між царським урядом і Державною Думою першого скликання спричинило її розпуск. Тому пропонував законодавчим шляхом розподілити владні повноваження між урядом і Думою для уникнення подібних конфліктів [5, с. 189-190].

Аналізуючи політичні переконання подільських послів на момент обрання їх до Державної Думи, Подільський губернатор А.У. Гриневича називав поміркованим українофілом [27, арк. 28]. Характеризуючи особу депутата, Д.І. Дорошенко зауважував, що А.У. Гриневич не був досвідченим політиком, але був свідомим національним діячем [10, с. 321].

Такі оцінки цілком виправдані, особливо якщо брати до уваги ставлення подільського депутата до українського питання. А.У. Гриневич став одним із організаторів УДГ. Саме він та ще три депутати: представник м. Нижній Новгород Н.І. Довгополов, послы Чернігівської губернії М.К. Рубіс і В.І. Хвіст, скликали її перший збір, що відбувся вже 4 березня [18, с. 81; 28, с. 636]. Як одного з найавторитетніших українських послів, А.У. Гриневича було обрано одним із керівників УДГ [13, с. 367; 19, с. 90]. Крім того, А.У. Гриневич та ще один подільський депутат А.Н. Наумчак входили до складу спеціальної комісії з вироблення принципів, на яких українські представники мали об'єднатися в УДГ [23, с. 183]. За активної участі ще одного подолянина (походив із Могилівського повіту) О.Г. Лотоцького [29, с. 106-107] комісія виробила Декларацію новоутвореної групи [22, с. 137]. Вона була ухвалена 11 березня 1907 р. Основними положеннями її були: забезпечення прав національної автономії та самоврядування; надання свобод українській мові; вирішення аграрного питання; 8-годинний робочий день тощо [29, с. 106-107].

Подільський депутат брав участь у виробленні законопроектів, що вносилися в Думу УДГ. Зокрема, за його безпосередньої участі було розроблено і винесено на розгляд Думи зміни і доповнення в міністерський проект про загальну народну освіту в Росії. Вони передбачали:

- 1) Навчання в початковій школі рідною мовою населення шкільної округи.
- 2) Рідною мовою населення шкільної округи вважалася мова, яку встановлювала місцева виборна управа, опитавши всіх жителів округи.
- 3) Можливість оскарження постанови місцевої управи про шкільну мову.
- 4) Надання національним меншинам права навчатися в школі рідною мовою.
- 5) Вивчення російської мови в початкових класах школи як державної.
- 6) Обрання підручників, за якими проводиться навчання в початковій школі, місцевою управою [25, с. 4].

Попри те, що головною сферою парламентської діяльності А.У. Гриневича була УДГ, він увійшов до фракції трудовиків та ВСС [1, с. 246; 10, с. 78] та став членом думських комісій із виконання державного розпису надходжень і видатків, з церковного законодавства та бюджетної комісії [3, с. 45; 23, с. 446]. Певний час А.У. Гриневич активно працював у складі трудової групи. Так, на одному із засідань Думи він виступив від імені фракції з приводу злободенного питання про допомогу голодуючим селянам, які звернулися до депутатів. Зауваживши, що: «Трудова група, рішення якої з цього питання я повністю приймаю, не залишила без уваги цей крик голодуючих селян. Вона, пропонуючи утворити продовольчу комісію, між іншим проектує зобов'язати комісію відшукати усі можливі засоби для надання невідкладної допомоги голодуючим» [5, с. 324]. 15 квітня 1907 р. депутат-священик звернувся до керівництва Думи з вимогою негайно поставити на розгляд розроблений трудовою групою аграрний законопроект, справедливо вказуючи, що вся держава чекає від депутатів вирішення цього важливого питання [5, с. 545].

Однак 16 квітня 1907 р. А.У. Гриневич вийшов із фракції трудовиків, щоб повністю зосередитися на роботі в УДГ [2, с. 325].

Діяльність депутатів-подолян викликала великий резонанс у краї. Так, дописувач газети «Рада» з Балтського повіту писав: «На селі тільки й балачки про Думу. Де з ким не зустрінешся, перше питання: «як Дума?» [9, с. 4]. Свідченням великого інтересу подільського населення до діяльності своїх депутатів є велика кількість адресованих їм листів і телеграм. У такий спосіб селяни просили допомоги або давали настанови та висловлювали побажання депутатам щодо їх діяльності в Державній Думі та УДГ. Чимало

кореспонденції адресувалися А.У. Гриневичу. Наприклад, із Балтського повіту він отримав телеграму такого змісту: «Зазнаємо утисків від справника... Просимо оборонити нас» [16, с. 3].

У міру своїх депутатських можливостей А.У. Гриневич намагався реагувати на такі прохання та допомагати жителям Подільської губернії й усієї України. Так, він домагався звільнення вчителя з Поділля П. Великотного, заарештованого і засудженого за зберігання і поширення нелегальної літератури [12, с. 4]. За його сприяння українському письменникові Оправхаті, висланому з Полтавщини у Вологодську губернію, було дозволено повернутися на Україну [12, с. 4].

Часто листи до депутатів рясніли раціональними, вдумливими вимогами та настановами. Такі листи неодноразово отримував А.У. Гриневич. Його автор висловлював повну підтримку УДГ, «котра, як ми довідалися, найкраще стоїть за наші права», та просив домагатися в Думі: волі, землі, амністії, а головне – автономії України [14, с. 4]. Виборець із Брацлавщини просив депутатів перш за все домагатися видання законів про громадянські свободи та освіту. «Без неї (освіти. – А.Г.) ні воля, ні земля не допоможуть народові, бо дурного і в церкві б'ють», – зауважував він [15, с. 4].

Подільський депутат мав високий авторитет не лише серед населення Подільської губернії, а й далеко за її межами. Про це свідчать епістолярні звернення до депутата із різних кінців України і навіть від українців із Австрії. Так, А.У. Гриневичу писали селяни с. Дятковичі Рівненського повіту. Вони висловлювали йому свою глибоку шану та бажали успіхів у справі заснування думської громади [17, с. 3]. «Завзяття і єдності у праці для добра неньки України», – в телеграмі до А.У. Гриневича бажали УДГ і представники «Гурту земляків у Відні» [16, с. 3]. Вітали УДГ у телеграмі А.У. Гриневичу також селяни с. Верешня Грубецького повіту Холмщини [15, с. 4].

У відповідь на такі побажання, на сторінках газети «Рада» А.У. Гриневич дякував виборцям за підтримку, висловлену в листах. Він, зокрема, зазначав: «Без цієї підтримки ми, депутати, ніщо» [7, с. 1]. Водночас депутат-священик звертався до читачів й зі шпальт газети УДГ «Рідна справа Вісти з Думи». Так, у публікації від 13 травня 1907 р. із промовистою назвою «Гіркі слова» подолянин з великим піднесенням розповідав про можливість відвідати рідний край під час Великодніх канікул. Разом із тим його охопив глибокий смуток зумовлений відсутністю можливості покращити життя земляків: «Любо було подихати рідним повітрям, любо було поглянути на близьких людей, та прикро і жалісно було дивитись як ті люди бідують, з яким страхом позирають вони вперед, на те, що має з ними бути...» [6, с. 1]. Депутат шкодував, що у нього для селян немає солодких слів, а лише – гіркі. Однак запевняв, що: «Дума буде своє діло робити, – те діло на яке послав народ своїх представників. Вона складе закон про землю так, як того вимагає добро народу і добро держави. І не її вина буде в тому, коли те добро не справдиться» [6, с. 2].

Активна діяльність подільського депутата-священика А.У. Гриневича у Державній Думі викликала перепони з боку царського уряду. Святий Синод через митрополита Петербурзького Антонія звелів, щоб «ліві» священики, члени Думи (в тому числі А.У. Гриневич), вийшли з тих партій, до яких вони належать (А.У. Гриневич тоді ще входив до фракції трудовиків. – А.Г.), якщо ж вони цього не зроблять, то їх позбавлять сану [20, с. 1]. Більшість депутатів Думи осудила такі дії та зробила запит до голови Ради Міністрів та обер-прокурора Святого Синоду з вимогою забезпечити священикам можливість свободи політичних уподобань [4, с. 595].

Попри вихід із фракції, А.У. Гриневич, після розпуску II Державної Думи продовжував співпрацювати з Трудовою групою і ВСС. Так, жандармським управлінням було зафіксовано відправку на його адресу в с. Тимків Балтського повіту прокламацій зазначених організацій [26, арк. 902, 904].

Отже, священик А.У. Гриневич був одним з найактивніших депутатів II Державної Думи від українських губерній. Він був гарячим прихильником вирішення українського питання в Російській імперії та самовіддано працював в УДГ. Характерною рисою його депутатської діяльності було активне спілкування із виборцями, котрі неодноразово отримували підтримку свого представника в разі утисків із боку влади.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бойович М.М. Члены Государственной Думы (портреты и биографии). Второй созыв / М.М. Бойович. – М.: Изд-во тов. Сытина, 1907. – 519 с.
2. Глушковецький А.Л. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії / А.Л. Глушковецький. – Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2010. – 400 с.
3. Государственная Дума. Второй созыв. Обзор деятельности комиссий и отделов. – СПб.: Государственная типография. – 1907. – 620 с.
4. Государственная Дума. Второй созыв. Стенографические отчеты. Сессия вторая. Заседания 31-53 (с 1 мая по 2 июня). – СПб.: Государственная типография, 1907. – Т. II. – 1610 с.

5. Государственная Дума. Второй созыв. Стенографические отчеты. Сессия вторая. Заседания 1-30 (с 20 февраля по 30 апреля). – СПб.: Государственная типография, 1907. – Т. I. – 2344 с.
6. Гриневич А. Гіркі слова / А. Гриневич // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – 13 трав. (№7). – С. 4.
7. Гриневич А. Листи на Україну / А. Гриневич // Рада. – 1907. – 24 берез. (№70). – С. 1.
8. Гриневич Антон Густавович (Иустинович) // Государственная Дума Российской империи: 1906-1917: Энциклопедия / отв. ред. В.В. Шелохаев. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 148.
9. Дописи. Балтський повіт // Рада. – 1907. – 10 квіт. (№84). – С. 4.
10. Дорошенко Д. Нарис історії України: в 2 т. / Д. Дорошенко. – К.: Глобус, 1992. – Т. II. – 349 с.
11. Колесниченко Д.А. Состав Трудовой группы в I и II Государственных Думах: сводная таблица членов фракции / Д.А. Колесниченко. – М.: Институт истории СССР АН СССР, 1988. – 123 с.
12. Коло Думи // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – 15 квіт. (№2). – С. 4.
13. Лавров Ю.П. Виникнення і діяльність українських політичних партій / Ю.П. Лавров // «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.). – К.: Інститут історії України НАН України, 1999. – С. 248-444.
14. Листи до депутатів // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – 6 черв. (№12). – С. 4.
15. Листи до депутатів // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – 15 квіт. (№2). – С. 4.
16. Листи до депутатів // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – 19 квіт. (№3). – С. 3.
17. Листи до депутатів // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – 29 квіт. (№4). – С. 3.
18. Матушевський Ф. Українська громада у другій Державній Думі / Ф. Матушевський // Літературно-науковий вісник. – 1907. – Т. 39. – Кн. VII. – С. 78-99.
19. Михутина И.В. Украинский вопрос в России (конец XIX – начало XX века) / И.В. Михутина. – М.: Институт славяноведения РАН, 2003. – 288 с.
20. Насильство над депутатами // Рідна справа. Вісти з Думи. – 1907. – 18 трав. (№8). – С. 1.
21. Петлюра С. З українського життя / С. Петлюра // Україна. – 1907. – апріль. – С. 29.
22. Петлюра С. З українського життя / С. Петлюра // Україна. – 1907. – март. – С. 137.
23. Політична історія України. XX ст.: у 6 т. / [І.В. Курас та ін.] – К.: Генеза, 2002-2003. – Т.1. На зламі століть (кін. XIX ст. – 1917). – 2002. – 424 с.
24. Рожков В. Церковные вопросы в Государственной Думе / В. Рожков. – М.: Изд-во Крутицкого подворья, 2004. – 560 с.
25. Українська Думська Громада про народну освіту // Рідна справа Думські вісти. – 1907. – 13 трав. (№7). – С. 4.
26. ЦДІА України, ф. 301, оп. 2, спр. 20, 1238 арк.
27. ЦДІА України, ф. 442, оп. 658, спр. 95, ч. 5, 34 арк.
28. Циунчук Р.А. Украинская громада / Р.А. Циунчук // Государственная Дума Российской империи: 1906-1917: Энциклопедия / отв. ред. В.В. Шелохаев. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 635-636.
29. Швидкий В.П. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890-1930-ті рр.) / В.П. Швидкий. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 366 с.

*М. М. Барчишина,
О. Р. Івасюк*

ДО ІСТОРІЇ МАРІЇНСЬКОЇ ЖІНОЧОЇ ГІМНАЗІЇ У МІСТІ КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

У статті висвітлюється функціонування Маріїнської жіночої гімназії. Охарактеризовано навчальний процес, особливості оцінювання та виховання гімназисток. Звернуто увагу на історію будівлі в якій розміщувалася гімназія.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, гімназія, навчання, виховання, учениці.

У Кам'янці-Подільському до 80-х років XIX ст. існували тільки приватні жіночі училища та пансіони, котрі контролювались директором чоловічої гімназії. Але не зустрівши співчуття у місцевої влади, а також не маючи достатніх матеріальних ресурсів, пансіони періодично закривались. Лише в 1867 році у Старому місті була відкрита Маріїнська жіноча гімназія [5].

Заклад підпорядковувався не Міністерству народної освіти, а Головній раді жіночих навчальних закладів відомства імператриці Марії Федорівни – дружини Павла I, яка з 1796 року, після вступу на престол чоловіка, «начальствувала над виховним товариством шляхетних панянок». Звідси й назва гімназії – Маріїнська [1].

Спочатку Кам'янець-Подільська Маріїнська жіноча гімназія розміщувалася у міському будинку на Довгій вулиці (у Старому місті). Проте приміщення було тіснувате, тож 1872 року почалося активне листування з відповідними інстанціями про будівництво нового приміщення для гімназії. Через чотири роки імперська канцелярія ухвалила звести будинок гімназії на Новому плані – між Новим бульваром і Гунськими криницями. Проте поки склали кошторис, виділили кошти, минуло ще 6 років. Тож тільки 1882 року було укладено підряд на зведення нового корпусу гімназії. У грудні 1884 року будівництво завершилося, а в січні 1885 року гімназистки перебралися в нове приміщення (сучасна адреса – Шевченка, 24) [4].

Гімназія мала 7 класів. Вихованкам, які закінчили повний курс навчання, надавали звання домашньої вчительки. Якщо ж випускницю нагороджували медаллю або книгою, то вона здобувала звання домашньої наставниці та право без іспитів вступити на педагогічні курси. 1906 року при Кам'янець-Подільській Маріїнській гімназії відкрили педагогічні класи.

Згідно з планом, затвердженим 1879 року, гімназистки вивчали 13 предметів:

1. закон Божий – 14 годин на тиждень за 7 років навчання (тобто, по 2 години в кожному класі);
2. російська мова та словесність – 23;
3. французька мова – 31;
4. німецька мова – 30;
5. історія – 12;
6. географія – 12;
7. математика – 21;
8. природознавство та фізика – 16;
9. педагогіка – 2 (у випускному класі);
10. рукоділля та гімнастика – 14;
11. чистописання – 6 (у трьох молодших класах);
12. малювання – 14;
13. співи – 10 годин.

Знання оцінювали за 12-бальною системою [8].

Спочатку Кам'янець-Подільська гімназія була розрахована на 210 учениць. Пізніше передбачена кошторисом кількість зросла до 400 гімназисток. Рекордним видався початок 1914 року, коли в гімназії навчалося 434 дівчини. Віковий діапазон учениць був широким – від 9 до 20 років [6, с. 100].

Навчання було платним: наприкінці 19 століття – 50 карбованців за рік, на початку ХХ століття – 60 карбованців. Від плати звільняли стипендіаток принца Петра Ольденбурзького (попечителя першого в Росії Маріїнського училища, відкритого в Петербурзі), інших іменних стипендіаток, дочок осіб, які прослужили у відомстві імператриці Марії понад три роки. Дівчата з бідних сімей могли розраховувати на грошову допомогу благодійних товариств чи приватних осіб [2].

Навчалися у гімназії здебільшого доньки дворян і чиновників, але й діти селян не обминали гімназію. Так, на початку 1908 року з 397 гімназисток дітьми селян були 28 дівчаток [7, с. 255].

Перший випуск гімназії відбувся 1871 року. З дев'яти учениць атестати отримали вісім. Першою золотою медалісткою стала Олена Вартмінська.

У Кам'янець-Подільській Маріїнській гімназії училися оперні співачки Лідія Липковська, Зінаїда Рибчинська, художниця Ольга Жудіна (малювання та креслення гімназисткам викладав її батько – художник Дмитро Жудін), мати українського поета Миколи Бажана – Галина Поржецька, українська громадська діячка Олімпіада Пашенко, дружина українського поета Володимира Свідзінського – Зінаїда Сулковська.

Під час Першої світової війни у приміщенні гімназії був військовий шпиталь, який навесні 1916 року відвідав російський імператор Микола II [3].

Кам'янець-Подільська Маріїнська жіноча гімназія діяла до 1920 року. В архіві зафіксовано, що атестати за 1920 рік було видано Хаві Фабер і Юзефі Вільчевській. Вони стали останніми випускницями гімназії. Згодом постановою Народного Комісаріату УРСР від 4 липня 1920 року на базі дореволюційних гімназій створювались 4-річні та 7-річні трудові школи. В приміщенні Маріїнської гімназії розташувалась 2-а зразкова трудова школа.

З 28 березня по 3 квітня 1944 року, як про це свідчить меморіальна дошка, в цьому приміщенні перебував штаб оборони міста. Завдяки чітко налагодженій роботі штабу, очолюваного генералом О.Є. Беловим, стійкості, масовому героїзму радянських воїнів місто перетворилося в неприступну фортецю.

У післявоєнний період на підставі постанови міськвиконкому від 15 липня 1944 року будинок був закріплений за учбовим корпусом інституту народної освіти. З 1949 року і по сьогоднішній день приміщення колишньої Маріїнської жіночої гімназії займає середня школа №8. Для учнів тут створено чудові умови

для навчання і відпочинку: добре обладнані кабінети, світлі класи, бібліотека, спортивний зал. Школу № 8 по праву називають кузнею абітурієнтів, оскільки із кожного випуску школи 50 процентів випускників стають студентами виш. Тільки за останніх 2 роки школа випустила із своїх стін 8 золотих медалістів. І це не дивно, адже тут працюють висококваліфіковані педагоги, серед них: Ж.М. Бабиш – заслужений учитель УРСР, З.М. Соболев, І.С. Брик – кавалер орденів Трудового Червоного Прапора та Жовтневої Революції [5].

Список використаних джерел та літератури:

1. Будзей Олег. Де вчилися наші прабабусі? // Подолянин. – 2005. – 4 березня.
2. Будзей Олег. Маріінка // Подолянин. – 2007. – № 15. – 13 квітня.
3. Кам'янець-Подільська Маріїнська жіноча гімназія. Список випускниць (за роками)(рос.) [Електронний ресурс] // Вікіпедія [Інтернет-сайт]. – Режим доступу: www.wikipedia.com.ua
4. Кам'янець-Подільська Маріїнська жіноча гімназія [Електронний ресурс] // Вікіпедія [Інтернет-сайт]. – Режим доступу: www.wikipedia.com.ua
5. Папівська С. Маріїнська гімназія / С. Папівська // Прапор Жовтня. – 1984. – 1 грудня.
6. Сесак І. В. З історії Кам'янець-Подільської маріїнської жіночої гімназії (1867–1917 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: Збірник наукових праць. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський, 1998.
7. Троицкий П. Открытие женской Мариинской гимназии в городе Каменце // Подольские епархиальные ведомости. – 1867. – № 7 – 1 апреля.
8. Яблонська Д.Р. Маріїнська жіноча гімназія в Кам'янці-Подільському: історичний опис / Діана Яблонська // Сайт «Кам'янець-Подільський історичний»: матеріали конкурсу учнівських і студентських робіт / [відп. за вип.: О. Комарницький, В. Пагор]. – Кам'янець-Подільський: інф.-комп. лабораторія історичного факультету К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2012. – Вип. 5.

*І. М. Завадська,
К. В. Власюк*

З ІСТОРІЇ АРХІТЕКТУРИ ВІРМЕНСЬКОГО ХРАМУ СВ. МИКОЛИ XV-XVIII ст. В КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ

У статті висвітлюється історія Вірменського храму Св. Миколи в м. Кам'янці-Подільському. Особлива увага звернута на опис архітектурних деталей споруди. На основі джерел та літератури проаналізовано питання будівельної історії храму.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, храм, вірмени, архітектура, дослідження.

На сьогоднішній день зроблено великий крок у дослідженні пам'яток архітектури Кам'янця-Подільського. Мабуть тому, що Кам'янець-Подільський – справжня перлина середньовічних міст України. Він завжди привертатиме і буде привертати увагу істориків, археологів, краєзнавців, мистецтвознавців. Особливо плідними були дослідження міста останніх двох десятиліть. За ці роки народились та спростовувались ряд історичних концепцій часу заснування міста, велась активна полеміка між істориками. Це дало свої результати, а основний з них – маса наукових робіт, книг, брошур, джерельних публікацій.

Одна із важливих робіт по сакральній історії міста, опублікована в 2009 р., під назвою «Вірменський храм св. Миколи XV-XVIII ст. у Кам'янці-Подільському» [3]. Автори М. Б. Петров та А. Б. Задорожнюк, змогли повною мірою подати історію пам'ятки від часів заснування до сьогодення. На базі численних джерельних матеріалів, зокрема археологічних даних, створили цілісну картину історії храму. Враховуючи, що вірменська Миколаївська церква, має велике історичне значення та художню цінність, доречно зупинитись на основних проблемних віхах її історії.

Вірменська громада займала важливе місце в житті Кам'янця, а центром її духовного та громадського життя кілька століть залишався храм св. Миколи. Центральний храм вірменського населення міста входив до комплексу споруд, що включали власне церкву, дзвіницю, а також торговельні склади. Ширина храму в межах галерей становила 9 метрів, а довжина – 30 метрів. Усе це було огорожено потужною кам'яною стіною [3, с. 50-51].

Довгий час існували розбіжності серед істориків щодо дати заснування церкви. М. Петров та Я. Дашкевич [8] вважали неправомірним констатувати факт появи в місті першої вірменської святині у 1250 р. Вчені вважають, що офіційно документи фіксують першу вірменську церкву в 1398 р., на рахунок чого

не раз публікувались джерельні матеріали [11, с. 142; 9; 10, с. 324]. Вважається що в 1398 р. засновником першої вірменської церкви дерев'яної конструкції був Сінан, син Хотлубея [9; 1, с. 34].

Цікаву інформацію можемо одержати з рукописної спадщини Ю. Сицінського, декілька років тому опублікованій в роботі «Поділля під владою Литви» [13, с. 44-45]. Виявляється, що в 1394 р. цей Сінан (або Сінан) купив в місті Сурхоті (зараз м. Судак), богослужбову книжку, писану Стефаном (невідомий священик) та подарував вірменській церкві. До речі, Сицінський зазначає, що на книжці зроблено запис латиною про дарування вірменам (можливо, запис зроблено пізніше). Книга довгий час перебувала у вірменському костьолі, а в 1891 р. передана до Санкт-Петербургу [13, с. 45]. Сьогодні службник зберігається в Державній публічній бібліотеці ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (м. Санкт-Петербург) [12, с. 85]. Як відомо, книга написана татарською мовою. Видана в 1349 р. («1349 р. en Stimea») [2, с. 166-167]. Зберігся і портрет Сінана у вірменському костьолі, де він перебував до вересня 1928 р. Портрет невеликий, мальований олійними фарбами на дошці овальної форми, висота дошки 42 см., ширина – 35 см [13, с. 46].

Ольга Пламєницька вважає що первісний мурований храм не будувався як церква, «це була звичайна кам'яниця з підвалом-складом, що належала Сінанові». Аналізуючи сакральне будівництво у Вірменії, дослідниця дійшла висновку, що церков із такими великими підземними приміщеннями (6х13 м) вірмени не будували. Ймовірно Сінан подарував ще не зведений будинок вірменській громаді на фундаментах якого постала і кам'яна церква св. Миколая [12, с. 88].

Свою точку зору на історію пам'ятки висунув і М. Доронтович. За словами автора, Миколаївська церква вирізнялася своєю пишністю. Висунута на невелику площу й оточена з трьох сторін критими галереями, що підтримувалися колонами з тесаного каміння. Церква являла собою досить пишну споруду у візантійському стилі. В галереях проводили зібрання вищі представники вірменської верхівки міста [3, с. 15]. Вхід до храму був влаштований з головного фасаду по шести тесаним східцям, через арку галереї, виконаної із цегли. В інтер'єрі храму знаходилося шість вітварів. А головною святинею була ікона Пресвятої Діви Марії, яка вважалася чудодійною. Зовні споруда мала риси східної архітектури. Фронтон костелу прикрашала, виготовлена із позолоченої міді, фігура Пресвятої Діви Марії в сонячних променях і зірками над головою. В руці вона тримала лілею, а під ногами містилася куля, обвита змією. Згадана статуя була подібна до фігури Діви Марії, встановленої на мінареті кафедрального костелу [3, с. 21-22].

Внаслідок пожежі 1602 р. Миколаївська церква зазнала значної руйнації. В той же час в церкві зберігалися коштовності – кадила, ризи, хрести, чаші, лампади, виготовлені із дорогоцінних матеріалів та виконані з великою майстерністю. Так, корони ікон Божої Матері та Хреста були зроблені з позолоченого срібла й оздоблені перлами та дорогоцінним камінням [3, с. 19]. М. Доронтович дає додаткову інформацію, що вірмени зберігали «различные знаки (insygnita) своей народности, как то, печать, городскую хоругвь привиллегии и грамоты королевския» [2, с. 167]. Була у вежі костелу бібліотека, в якій крім книг релігійного змісту можна було знайти декілька літописів (невідомо яких), декілька класичних творів латинською та італійською мовою.

Нове випробування для храму трапилося під час штурму міста турецькими військами у 1672 р., коли споруда церкви була зруйнована. Як відзначають польські історики: 1672 р. для Кам'янця-Подільського став катастрофічним («fatalny rok 1672»). На місто рушила велика понад стотисячна армія султана Мухамеда IV [14, с. 136]. Це спричинило великий жах на населення: « До чого мусили схилитися юрисдикції цього міста: польська, вірменська, руська, тоді ж малися... » [6, с. 111]. В роки перебування міста під владою Туреччини, частина вірмен продовжувала мешкати в Кам'янці, а значна кількість залишила його. Як засвідчує літопис Самовидця «Русь упросили собі три церкви, а ормяне одну церков, и то с трудностью великою» [5, с. 115].

Збереглися дані що в місті з давнього часу проживали вірменські монахині. Після взяття Кам'янця турками «монахини ушли из Каменца на Востокъ», взявши із собою чудотворну ікону Божої Матері. Але вона була захоплена турками і служила їм «доской на которой месили тесто» (достовірність цього сумнівна, пізніше ікона була повернута) [4, с. 468].

Широкомасштабними були і археологічні дослідження храму, що дало змогу пізнати неписані сторінки історії вірменської святині. В процесі досліджень вдалося виявити чимало знахідок серед яких: архітектурні білокам'яні обрамлення, фрагменти гіпсової ліпнини з інтер'єру, монети XVI-XVII ст., фрагменти керамічного посуду XVI-XVIII ст., медальйони XVIII ст., плитки для мощення підлоги XIX ст. та інше [3, с. 32].

Тривалий час про існування Вірменського костелу свідчили лише кілька зображень на поштових листівках початку XX ст., графічні роботи та описи в дореволюційних джерелах.

На жаль, на початку ХХ ст. в ході революційних потрясінь святиня була пограбована. В 1930-х рр. сакральній архітектурі Кам'янця-Подільського було завдано великої шкоди. У Старому місті було зруйновано унікальні пам'ятки сакральної архітектури, які являлися містобудівними домінантами – Іоанно-Предтеченську, Троїцьку та вірменську Миколаївську церкви [7, с. 62-65]. На сьогодні зроблено масштабне дослідження храму, проведена консервація фундаментів, встановлено пам'ятний знак – хачкар, залишається зробити останнє, проте основне, повністю відновити споруду.

Список використаних джерел та літератури:

1. Доронтович М. Армяне в Подолии и первая церковь их в городе Каменце, ныне градская церковь православная во имя святителя Николая // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. – Вып. 2. – Каменец-Подольск, 1879. – С. 154-178.
2. Задорожнюк А., Петров М. Вірменський храм св. Миколи XV-XVIII ст. у Кам'янці-Подільському. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2009. – 64 с.
3. Каменецкая православная Св.-Николаевская церковь, как древнейшая христианская святиня в Каменце // ПЕВ. – 1898 г. – № 18. – С. 454-471.
4. Літопис Самовидця. Видання підготував Я.І. Дзира. – К: Наукова думка, 1971. – 280 с.
5. Мицик Ю. Турецький похід на Кам'янець-Подільський 1672 року в описанні польської Віршованої хроніки // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – Т. 19. – С. 110-120.
6. Нестеренко В. Трагічні сторінки з історії релігійного життя Кам'янця-Подільського: маловідомі факти (до 70-ї річниці) // Хмельниччина: Дивокрай. – 2005. – № 1-2. – С. 62-65.
7. Пагор В. Археологічні дані про місто Кам'янець-Подільський // Кам'янець-Подільський історичний [Інтернет-ресурс] – 03.01.2010. – <http://kampod.name/arheolohichni-dani-pro-misto-kamyanets-podilskyj>.
8. Пагор В. Дарча грамота Сінана про будівництво вірменської церкви в Кам'янці-Подільському (із досліджень Я. Дашкевича) // Кам'янець-Подільський історичний [Інтернет-ресурс] – 01.03.2010. – <http://kampod.name/darcha-hramota-sinana-pro-budivnytstvo-virmenskoji-tserkvu-v-kamyantsi-podilskomu-iz-doslidzhen-ya-dashkevycha>.
9. Петров М. Б. Історико-топографічний розвиток вірменських кварталів Кам'янця-Подільського у XV-XVII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 15. – 480 с.
10. Петров М. Б. Про час виникнення та адміністративно-правовий устрій вірменської громади Кам'янця-Подільського у XIV-XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. – Т. 17. – 480 с.
11. Пламеницька О. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі. – Кам.-Поділ.: АБЕТКА, 2005. – 338 с.
12. Сицінський Ю. Поділля під владою Литиви / Упорядники Ващук Д., Мошак М.: монографія. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 160 с.
13. Jedynak S. Kamieniec Podolski // Доля. – 1992. – № 1-2. – С.132-145.

О. М. Завальнюк

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЯК ОСЕРЕДОК УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ І ДУХОВНОСТІ В ДОБУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (1918-1920 рр.)

Досліджується діяльність Кам'янець-Подільського університету як осередку утвердження української культури в регіоні (запровадження у внутрішньому житті державної мови, поширення її у міському середовищі та церковному ужитку, участь у виданні україномовної преси, підготовка і друк наукової (навчальної) продукції, створення бібліотечного фонду, кабінету (музею) мистецтва, університетської церкви).

Ключові слова: Кам'янець-Подільський державний український університет, професура, українська мова, лекція, видавнича продукція, преса, університетська церква, богословські курси, фундаментальна бібліотека, кабінет (музей) мистецтва.

Заснування і діяльність Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ) у 1918-1921 рр. стало однією із важливих подій національного культурного відродження молодого української нації. З цим першим в Подільському регіоні вишем пов'язані десятки успішних державних і громадських українських справ, які мали незаперечне значення для продовження в надзвичайно складних умовах

Української революції давно очікуваного українською спільнотою курсу на розвиток української культури у широкому її розумінні.

Готуючись до відкриття вишу, ректор І.І. Огієнко разом зі своєю командою намагалися зробити його загальноукраїнським святом, подією національного відродження. У листуванні з багатьма посадовцями (гетьман України, міністр освіти і мистецтва, державні службовці різного рівня, керівники земських органів, ректори університетів, міські голови, радні міських дум тощо) він оцінював К-ПДУУ як «нове огнище вищої української культури» [1, с. 80-81]. Малось на увазі, що цей університет, робочою мовою якого офіційно ставала українська, сповна виконуючи покладені на нього державою функції, по-перше, мобілізує значну кількість наукових сил, що представлятимуть цвіт української інтелігенції і професійно виконуватимуть свої навчальні, наукові і громадсько-просвітницькі обов'язки; по-друге, забезпечить якісну фахову підготовку тих українських хлопців і дівчат, які прийдуть здобувати вищу освіту і з часом поповнять ряди інтелігенції, нестимуть світло знань учням середньої школи і готуватимуть їх до вступу у виші; по-третє, до української культури прилучатиметься молодь інших національностей (євреї, поляки, росіяни та ін.), які, зберігаючи свою національну ідентичність, на різних факультетах вивчатиме, відповідно до начальних планів, українську мову і літературу, історію, мистецтво, географію, право України, краєзнавство тощо; по-четверте, підготовка фахівців непедагогічних спеціальностей (агрономи, юристи) дасть їм можливість у професійній діяльності послуговуватися українською мовою, знаннями про культуру титульної нації, представляти якісно новий склад інтелігенції, відданої українській державі і справі; по-п'яте, взявшись за підготовку священиків для Української Автокефальної Православної Церкви, виш мав на меті розвивати розпочату в країні справу українізації церковної сфери, відроджувати перервану руйнівними історичними обставинами українську православно-християнську традицію, щоб сприяти зміцненню духовних засад українського суспільства, забезпечити його більш тісну співпрацю з державними інституціями для вирішення складних історичних завдань, найголовніше з яких полягало у побудові цивілізованої, висококультурної, європейської України.

Наступні події засвідчили, що внутрішньо університетське освітньо-культурне життя вибудувалося на основі української державної мови. Практично всі викладачі (59 із 60) навесні 1920 р. читали лекції, проводили практичні і лабораторні заняття українською мовою [2, с. 272]. На всіх 5 факультетах студенти вивчали українознавчі дисципліни, зокрема історію української мови (професор І.І. Огієнко), історію української літератури (приват-доцент Л.Т. Білецький), історію України (професори В.О.Біднов, П.В. Клименко, приват-доценти Д.І. Дорошенко, П.Г. Клепатський).

Не просто було прищепити розуміння української мови студентам, які до того закінчили середні і вищі початкові школи, різні семінарії та інститути, де навчання велося російською. І якщо із зрусифікованими українцями ця проблема поступово вирішувалась, то із представниками інших національностей, материнською мовою яких була єврейська, польська та інші (а таких влітку 1920 р. таких нараховувалося 20,7% із 1401 особи [2, с. 213]), виявилось набагато складніше. Вони не могли збагнути у повному обсязі змісту лекційного матеріалу, у навчальному процесі намагалися спілкуватися російською, що не відповідало «Закону про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету» [3]. Щоб не допустити зростання кількості тих, хто не володів державною мовою, з осені 1919 р. для абітурієнтів, за наказом міністра освіти УНР І.І. Огієнка, запровадили вступний іспит з української (на предмет її простого розуміння). Подібне випробування повинні були пройти у встановлені строки й раніш зараховані на навчання. І хоча певна частина з них не поспішала на зустріч з іспитовою комісією (поволі брали приватні уроки і таким чином підвищували свій рівень володіння українською), в адміністрації факультетів були реальні важелі впливу на таких порушників. Як зазначав один із студентів-українців, після прослуханих лекцій з історії української мови у молоді з'являлося переконання, що «наша мова, така собі звичайна та часами навіть банальна, оживала, і на превелике для нас диво, виростала в поважний об'єкт наукового дослідження та аналізу поряд інших братніх (і не дуже братніх) слов'янських народів» [4, с. 253].

Університет забезпечував активну видавничу діяльність. У першу чергу розроблялися і друкувалися унікальні україномовні підручники і посібники, яких гостро потребував навчальний процес на всіх факультетах і яких до того в Україні ніхто не видавав. Піонерами цієї справи стали професори І.І. Огієнко (видрукував курс лекцій з історії української мови) і П.М. Бучинський (випустив курс лекцій із загальної гістології). Услід за ними свої курси лекцій змогли опублікувати професори М.М. Хведорів (зі вступу до аналізу безмежно міаліючих), М.О. Столярів (з аналітичної геометрії та теорії векторів), А.Е. Маліновський (з фізики), а також приват-доценти П.Г. Клепатський (з джерелознавства історії України), С.С. Остапенко (з політичної економії, статистики і демографії), М.О.Драй-Хмара (з слов'янознавства), Н.Т. Гамо-

рак (з ботаніки), В.О. Геринович (з географії сходу Європи і України), С.В. Бачинський (з безхребетних тварин), І.А. Олійник (з суспільної агрономії), О.А. Аленич (з сферичної геометрії і тригонометрії), асистент М.П. Вікул (з хімії).

У К-ПДУУ готували й іншу літературу, присвячену окремим питанням навчальних курсів, творчості українських письменників тощо, доступну студентам. Зокрема, Д.І. Дорошенко опублікував брошуру «Про минулі часи на Поділлі», В.О. Біднов – бібліографію з історії України, П.Г. Клепатський – змістовні нариси про життя і творчість І.П. Котляревського, Марко Вовчок, Євгена Гребінки» П.П. Гулака-Артемовського. Згодом цей ряд поповнили праці інших науковців університету: Л.Т. Білецького – хрестоматія з української літератури (у співавторстві з О.Дорошкевичем), про характер творчості Тараса Шевченка і народну поезію, М.М. Васильківського – про релігійність у творах Шевченка, І.І. Шимоновича – про українську промисловість, П.Г. Клепатського – про філософа Г.С. Сковороду, О.А. Аленича – про комети.

Через гостру матеріальну скруту видавничий проект вишу реалізувався далеко не сповна. Чекали своєї черги на друк в університетській літографії чимало рукописів, зокрема М.М. Хведорова (підручник з тригонометрії), А.Е. Маліновського (з механіки), В.О. Біднова (історичний нарис «Запорозький край»), М.О. Драй-Хмари (підручник з історії сербської мови і літератури), Л.Т. Білецького (з історії староруського письменства), М.М. Васильківського («Грамматика німецької мови по Гамму»), М.А. Плевако (брошура «Життя та праці Б.Грінченка»), І.А. Любарського і В.І. Петра (підручник з латинської і французької мов), Д.І. Дорошенка (брошура «З минулого Катеринославщини»). Цей перелік доповнював рукопис групи вчених «Українці: статистико-антропологічний нарис».

Професорсько-викладацька корпорація вишу стала активним пропагандистом українського слова і наукових знань у міському середовищі. Нею прочитано сотні науково-популярних лекцій з української мови, літератури, історії, філософії, політології, економіки, релігії, етнографії тощо, які слухали місцеві робітники, ремісники, міщани, військовики. Чимало прочитаних лекцій мали чітку національно-патріотичну і державницьку спрямованість. Україномовні лекції читали також і найбільш підготовлені студенти.

Утвердженню літературної української мови у міській спільноті сприяла публіцистика університетських науковців, які були активними дописувачами до різних україномовних газет («Свято Поділля», «Життя Поділля», «Трудова громада», «Україна», «Новий шлях», «Наш шлях», літературно-науковий додаток до «Нашого шляху») та журналів («Село», «Освіта», «Нова думка»). Своїм друкованим словом у періодиці вони взяли активну участь в процесі утвердження в суспільстві традиції духовності, національної освіти, науки, культури, церкви. Тим самим примножувалися знання пересічних громадян, розширювався національний світогляд української молоді.

Частина опублікованих матеріалів вчених (І.І. Огієнко, М.О. Драй-Хмара, Д.І. Дорошенко, М.А. Плевако) була пов'язана з літературною (поетичною і прозаїчною) творчістю. Вони показували приклад студентській молоді, яка охоче наслідувала їх (зафіксовано понад 40 віршів, оповідань, п'єс, а також літературних перекладів з французької).

Окремі науковці (Д.І. Дорошенко, М.О. Драй-Хмара, Л.Т. Білецький) редагували як наукові видання («Записки Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету», т. II, V), так і україномовні часописи («Життя Поділля», «Новий шлях»), які користувалися визнанням серед мешканців Кам'янця-Подільського і округи. Студенти самі забезпечували редагування свого суспільно-політичного і літературного журналу «Нова думка» (у 1920 р. вийшли його чотири числа). Члени Спілки службовців К-ПДУУ видавали журнал «Наше життя» (побачили світ два випуски, третій підготували до друку, але не видали).

Одне із своїх першочергових завдань керівництво університету бачило у творенні фундаментальної бібліотеки, яка б за умов гострого дефіциту літератури на книжковому ринку могла поступово забезпечувати потреби навчального процесу і науково-дослідної роботи, стати важливим культурним центром регіону. До реалізації цього важливого проекту ректору вдалося мобілізувати частину невеликих університетських коштів, а також залучити місцеву громадськість, державні установи, видавничі і наукові товариства, різні виші, середні навчальні заклади, військовиків, юристів, лікарів, інших приватних осіб. Завдяки жертводавцям бібліотека вже наприкінці 1919 р. мала у своєму розпорядженні 17286 примірників пожертвованої літератури [5]. Університет закуповував різні видання у книгарнях різних міст, за кордоном викупляв книгозбірні місцевих поміщиків, які боялися втратити їх в ході селянських аграрних виступів. Надійність і авторитет вишу в період загальної нестабільності країни у 1919-1920 рр. стала для певної частини власників приватних бібліотек запорукою у збереженні їхніх раритетів. Зокрема, сюди намагалися передати на збереження цінні книги, які зберігалися в маєтку графа Холоневського у Вінницькому повіті, представники цього подільського роду. Надійний притулок для своєї великої книгозбірні бачила тут

і вдова українського генерал-поручика Ф. Колодія. Однак через воєнні події доставити бібліотечні скарби з Жмеринки та Києва до Кам'янця-Подільського не вдалося [6; 7].

Бібліотечний фонд зростав стрімкими темпами. Якщо станом на 22 жовтня 1918 р. тут нараховувалося всього 1686 книг [8], то через рік, 22 жовтня 1919 р., ця кількість зросла до 19872 [9], а на 1 жовтня 1920 р. – до 33253 [10]. Такої потужної книгозбірні не мала жодна інша державна чи приватна установа, жоден навчальний заклад регіону. Для розміщення придбаних видань не вистачало приміщень, стелажів тощо. Щоб раціональніше використовували найбільш затребувані студентами та іншими читачами видання, адміністрація відкрила читальню. Крім постійних читачів (професура, управлінці, студенти), читальня з дозволу ректора обслуговувала і мешканців міста (лише у вересні-грудні 1919 р. таких налічувалося 48 [11], у січні 1920 р. – 35 [12]). Навесні 1920 р. ця статистика значно збільшилася. Бібліотечним фондом послуговувалися різні державні структури, зокрема Державна канцелярія УНР, створені ухвалою влади спеціальні комісії, такі як з перекладу Святого письма українською мовою, з вироблення правничої термінології та історичного словника української мови, представники польської військової адміністрації, лектори Кам'янець-Подільської пішої юнацької військової школи, студенти Кам'янець-Подільського народного українського університету, десятки державних службовців, учителів. Одним із користувачів книгозбірні був Марко Погоженко, випускник університету св. Володимира. Мотивуючи своє бажання стати її читачем, він вказував, що не має «змоги добувати книжки необхідні ... по причинам загальної розрухи» [13].

Важливе значення для формування у студентській молоді національно-патріотичних переконань, залучення її до збереження творів українського народного і класичного мистецтва відіграв створений в університеті кабінет (музей) мистецтва, який очолював приват-доцент Ю.Й. Сіцінський. Його фонди (картини, портрети, народні килими, інші твори мистецтва, церковні речі, монети тощо) постійно поповнювалися. У 1920 р. вони вже нараховували 3274 експонати, які слугували чудовим автентичним матеріалом до вивчення різних питань історії вітчизняної і світової культур [14; 15]. На жаль, у 1922 р. з конфіскацією церковних та інших цінностей для допомоги голодуючим Поволжя кабінет-музей, у якому зберігалися, зокрема, золоті й срібні вироби, ліквідували [16].

Високий рівень самоорганізації студентів, середній вік яких далеко за 20 років, матеріалізувався, зокрема, в проведенні різних народних і православно-церковних свят з виїздом у села Кам'янецького повіту, де демонстрували знання багатого фольклорного матеріалу, хореографічну і музично-співочу майстерність тощо, забезпечуючи тяглість цієї давньої української традиції. Чимало учасників святкових дійств були членами студентського чоловічого хору, який неодноразово залучався до відзначення в університеті і поза його межами різних дат (Шевченківські дні, річниця відкриття вишу), прийому Глави Української держави, брав участь в студентських розважальних вечорах, різних міських заходів тощо.

Найбільш обдаровані співали в церковному хорі. Урочистими літургіями, проведеними у цій церкві за участю професорсько-викладацької корпорації, управлінців і студентів, ознаменувалося відкриття вишу 22 жовтня 1918 р., початок 1919-1920 навчального року. Вона стала центром першої Української парафії у Кам'янці-Подільському (складалася передусім з ректора, проректора, деканів, викладачів, працівників і частини студентів-українців, а також національно свідомих кам'янчан, вихідців з різних регіонів України, яких приваблювали проповіді рідною мовою і спів українського церковного хору). До проведення Служби Божої і проповідей тут залучали майбутніх священників УАПЦ, які навчалися на богословському факультеті (загалом майже 40 осіб). Ці студенти організувалися в «Студію чистого християнства», яка працювала під керівництвом професора В.О. Біднова. Виконуючи наказ міністра ісповідань І.І. Огієнка, вони, навідавшись до різних парафій Подільської єпархії, показово вживали українську мову у церковних заходах напередодні Великодня 1920 р. У цьому їм практичний приклад показали їхні наставники – приват-доценти Ю.Й. Сіцінський і П.В. Табінський, які правили у двох церквах Кам'янця-Подільського українською [2, с. 374-375].

Для поширення такої практики на інші православні парафії міста на базі богословського факультету двічі були проведено курси священників-практиків для оволодіння ними української вимови богослужбових текстів: вперше у жовтні 1919 р. (тоді на триденні навчально-методичні курси записалися 57 осіб), вдруге – у червні 1920 р., коли розпочалися тримісячні курси за участю 60 представників кліру [2, с. 379]. За джерелом, «деякі з духовенства, зрозумівши правильність української вимови слов'янського тексту, з того часу стали правити Службу Богу з тою вимовою» [17]. Але більшість священнослужителів продовжувала триматися традиційних форм богослужіння, не ризикуючи йти на конфлікт із єпископом Пименом, який не підтримував українізацію церковно-релігійного життя. Щоб дати священникам необхідні українські тексти Святого Письма, за розпорядження міністра ісповідань, в К-ПДУУ запрацювала комісія

науковців (Є.К. Тимченко, В.О. Біднов, Ю.Й. Сіцинський, О.З. Неселовський, П.В. Табінський, Л.Т. Білецький, М.О. Драй-Хмара, Й.Ф. Оксінок, О.В. Прахов) із перекладу богослужбових книг українською мовою, що утримувалася на державні кошти. Восени 1920 р. був готовий переклад і верстка першої частини «Нового Завіту. Діяння Святих Апостолів». Через воєнні події реалізувати цей проєкт сповна не вдалося (нині в Україні є лише один примірник цієї праці) [2, с. 383]. До перекладу другої частини «Діяній» вчені так і не приступили через трагічні воєнно-політичні події, які завершилися поразкою українських сил і встановленням більшовицької диктатури.

Отже, у 1918-1920 рр. Кам'янець-Подільський державний український університет, який був одним із напроцуд вдалих і успішно реалізованих проєктів національного відродження українства, мав, поза сумнівом, велике значення не лише для становлення національної вищої освіти, а й для утвердження в регіоні української культури і духовності, на які спиралися молода народна республіка і нове українське суспільство. Виш, розбудовуючи національну вищу освіту, безпрецедентно оперативно утвердив у своєму навчально-виховному процесі, науково-методичній і дослідній роботі українську мову як базову цінність культури державної української нації. Державною мовою спілкувалися в трудовому колективі, читалися лекції, проводилися практичні і лабораторні заняття, видавалися усі курси лекцій, інша навчальна та наукова література, періодичні видання студентів і службовців. Професура і доценти редагувала низку міських україномовних періодичних видань, використовувала друковане і усне слово для поширення у міському середовищі знань про революційну добу, яка народила українську державність, її творців і активних діячів, утверджувала в інформаційному просторі ідеї відданості українській справі, захисту держави, підтримку національної науки, освіти, церкви тощо. До користування багатим бібліотечним фондом, який у надзвичайно складних умовах допомагали формувати і місцеві інтелігентні сили, допускалися усі бажаючі кам'ячанці, що прагнули до світла знань, розвивали свій науковий світогляд, хотіли краще розібратися, зокрема, у державотворчих процесах, культурному спадку українців тощо. Університетська церква була невід'ємною частиною духовного життя викладачів, управлінців і студентів православного обряду, об'єднала українців-патріотів у першу міську Українську парафію, яка уособлювала УАПЦ. Університет докладав усіх можливих сил для українізації церковно-православного життя, яке у підсумку мало посилити морально-духовні засади української держави. Молодь охоче користувалася творами української культури, представленими зокрема в експозиціях університетського кабінету (музею), підтримувала традицію відзначення народних і церковно-релігійних свят, виконувала українські і зарубіжні пісенні твори у студентському хорі, з якими виступала перед громадськістю.

Список використаних джерел і літератури:

1. Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.): Документи. Матеріали. Світлини. Хроніка діяльності / Укладачі С.А.Копилов і О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. – 384 с.
2. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.) / О.М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – 644 с.
3. Свято Поділля. – Кам'янець на Поділлі, 1918, 22 жовтня. – С. 8.
4. Гарба В. На розпутьях (до історії одного покоління) / В.Гарба. – Нью-Йорк: ВУАН; Тов-во подолян при ВУАН, 1976. – 351 с.
5. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр. 89а, арк. 47 зв.
6. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр. 93, арк. 57.
7. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр.91, арк. 1.
8. Свято Поділля. – Кам'янець на Поділлі, 1918, 22 жовтня, с. 7.
9. Україна: демократична газета. – Кам'янець-Подільський, 1919, 22 (9) жовтня, с. 3.
10. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр.100, арк. 2.
11. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр.89а, арк. 45.
12. Наш шлях. – Кам'янець-Подільський, 1920, 3 березня, с. 4.
13. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр.89, арк. 23.
14. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр.28, арк. 1-30.
15. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-582, оп.1, спр.29, арк. 1-50.
16. Держархів Хмельницької обл., ф.Р-302, оп.1, спр.202, арк. 26.
17. Наш шлях: щоденна газета. – Кам'янець-Подільський, 1920, 22 квітня, с. 1.

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЗВИТОК ШКІЛЬНИЦТВА ТА СТАНОВИЩЕ ВЧИТЕЛІВ НА ПОДІЛЛІ В 1917-1920 рр.

У статті досліджуються окремі аспекти функціонування початкових та середніх шкіл Поділля, а також становище вчителів цих навчальних закладів під час революційних подій 1917-1920 рр.

Ключові слова: революція, Поділля, земство, шкільна освіта, школа, учительство.

Доба української революції відзначається великим потягом до всього українського: історії, культури, мови і насамперед освіти. Революція дала поштовх для значних змін у суспільному житті народу України, в тому числі у освітній справі. Робота в цьому напрямку пішла відразу двома шляхами. Перший – вимога до Тимчасового уряду про українізацію шкіл, та другий – самостійна організація українських шкіл [1]. 1917-1920 рр. стали важливим періодом розвитку шкільництва в Україні, активну участь у якому взяли вчителі, долучившись до обох форм улаштування української школи.

Сучасна українська історіографія представлена низкою праць з історії освіти в Україні в 1917-1920 рр., у яких дослідниками були відкинута ідеологічні штампи у висвітленні зазначеної проблематики, залучено новий фактичний матеріал, що дозволило розкрити окремі аспекти формування шкільництва та становища вчителів в Україні у 1917-1920 рр. Вивченню цього кола питань в межах історії освітніх процесів на Поділлі присвятили свої дослідження науковці-подільяни О. М. Завальнюк [2], О. Б. Комарніцький [3], В. В. Коваль [4], М. Г. Кукурудзяк [6], В. С. Лозовий [7], Е. М. Мельник [8], І. В. Рибак [5], І. В. Сесак, М. М. Собчинська [10], В. Б. Стецюк [11], Ю. В. Телячий [12] та ін.

Метою нашої статті є доповнення новими джерелами та фактичним матеріалом емпіричної бази проблеми створення та формування української початкової і середньої школи в 1917-1920 рр. і виокремити окремі аспекти й особливості цього процесу на Поділлі.

Питання організації та розвитку мережі освітніх закладів у відродженій Україні державі набуло загальнодержавного значення. Підтримуючи ініціативи українських урядів, до цього процесу долучалися різні організації та інституції. Зокрема Подільська губернська земська управа (згодом губернська народна управа), розуміючи пріоритетність освіти, попри вирішення політичних та господарських питань, повсякчас намагалася, підтримувати освіту у краї. З початком революції земські установи нарешті отримали реальну можливість прислужитися справі підняття культурно-освітнього рівня населення Поділля та сприяти поширенню освіти у краї. Адже, за визнанням самих земців, до революції 1917 р. Подільське губернське земство справами освіти майже не займалось зовсім [13].

У 1917 р. розмір, напрям і характер діяльності відділу середніх шкіл при губернській земській управі радикально змінились. Почалася жвава робота.

На 1919 р. земство вже мало певні результати своєї роботи в цьому напрямку. Так, у звіті «Про сітку середніх шкіл на Поділлі» Подільському губернському народному зібранню відділ середніх шкіл вказував, що вже «...маємо гарні наслідки вищезазначеної земської роботи в справах народної освіти, взагалі, і середньої освіти, зокрема. Зазначений широкий шлях справжньої народної освіти, установлені тички (орієнтири – С. С.) по цьому шляхові і вже пройдена частина цього шляху, але роботи ще багато, треба рушати далі по шляху широкої народної освіти до сонця – науки, до щастя громадян, до будування міцної незалежної Української Народної Республіки» [13].

Дані вище згадуваного звіту дають можливість більш скласти більш предметне уявлення про становище освітніх закладів краю, зокрема середніх шкіл. Зміст документу дозволяє нам оперувати тими офіційними даними, які надійшли до губернської народної управи наприкінці 1818 р. від повітових народних управ. Про наявність певних організаційно-управлінських труднощів говорить уже той факт, що на час оприлюднення звіту, ще не було отримано відповідної інформації від повітових народних управ Вінницького, Гайсинського, Ушицького повітів, а також не було відомостей про деякі міські середні школи. Крім того, відділ припускав, що зібрана статистика не позбавлена помилок.

Статистичні дані у звіті «Про сітку середніх шкіл на Поділлі» зведені у тематичні таблиці, сама структура яких вказує на те, що губернська народна управа не володіла повною інформацією про середні навчальні заклади краю. Зокрема, таблиця 1 містить колонки з заголовком «невідомо». Вони попри більш-менш точну кількісну інформацію, містять не уточнену інформацію про час відкриття шкіл, мову навчання в них та джерела їх фінансування. Та, попри все, дані таблиці засвідчують певну роботу, спрямовану на підтримку та організацію освітнього процесу в складних соціально-економічних та політичних умовах 1917-1918 років.

Таблиця 1

Середні школи Поділля у 1917-1918 рр. [13]

ПОВІТИ	Відкрито середніх шкіл				Мови навчання в середніх школах						КОШТИ							
	До 1917 р.	1917 і 1918 р.	Невідомо	У С Ъ О Г О	Українська	Укр.-Моск.	Польська	Московська	Невідома	У С Ъ О Г О	Державні	Земські	Земськ.-Міськ.	Міські	Мішані	Приватні	Невідомі	У С Ъ О Г О
Балтський	-	3	5	8	-	-	-	4	4	8	-	-	-	-	-	4	4	8
Брацлавський	4	7	-	11	2	1	-	8	-	11	4	-	-	-	2	5	-	11
Вінницький	-	-	10	10	-	-	-	-	10	10	2	-	-	-	-	1	7	10
Гайсинський	-	-	4	4	-	-	-	-	4	4	-	-	-	-	-	-	4	4
Кам'янецький	-	-	14	14	3	-	2	3	6	14	5	-	-	-	-	5	4	14
Літинський	1	2	-	3	2	-	-	1	-	3	1	1	1	-	-	-	-	3
Летичівський	1	2	1	4	2	-	-	1	3	4	-	-	-	2	1	1	-	4
Могилівський	-	-	9	9	-	-	-	-	9	9	-	-	-	-	-	-	9	9
Ольгопільський	2	4	1	7	-	-	-	-	7	7	-	1	1	-	-	4	1	7
Проскурівський	-	-	3	3	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	-	-	3	3
Ново-Ушицький	-	-	3	3	-	-	-	-	3	3	-	-	-	-	-	-	3	3
Ямпільський	-	-	7	7	3	-	-	2	2	7	1	2	-	-	-	3	1	7
УСЬОГО	8	18	57	83	10	1	2	19	51	83	13	4	2	2	3	23	36	83

Отже, у 1917 і 1918 рр. було відкрито не менше 18 середніх шкіл. Мовами навчання у них були: російська, українська, польська. В справі відкриття та утримання цих навчальних закладів велику роль відіграла приватна ініціатива. Саме на приватні кошти функціонували 23 середні школи.

Таблиця 2 засвідчує наявність різних типів шкіл, їх співвідношення з кількістю населених пунктів, волостей, населення.

Таблиця 2

Мережа навчальних закладів в селах Подільської губернії в 1920 р. [14]

ПОВІТИ	Площа в квадратних верстах	Населення	Волості	Села	Кількість існуючих шкіл		
					Нижчі початк.	Вищі початк.	Середні
Балтський	6824,1	556 332	30	324	454	13	8
Брацлавський	2706,3	367 944	13	220	283	20	11
Вінницький	2619,3	360 666	11	166	212	19	10
Гайсинський	2972,7	328 615	14	145	234	13	4
Кам'янецький	2534,3	341 592	15	215	230	14	14
Літинський	2919,0	234 104	10	201	153	9	3
Летичівський	2371,7	292 493	8	159	246	6	4
Могилівський	2413,0	327 506	16	179	214	12	9
Ольгопільський	3521,9	378 033	15	128	222	10	7
Проскурівський	2364,6	323 120	10	199	242	6	3
Ново-Ушицький	2495,7	293 854	15	217	226	9	3
Ямпільський	3179,1	371 671	17	146	219	11	7
РАЗОМ	36 921,7	4 179 930	174	2 300	12 935	142	83

Співвідношення населення і шкіл різних типів в Подільській губернії в 1920 р. [14]

ПОВІТИ	Людність	На одну нижчу початкову школу людности	На одну вищу поч. школу		На одну середню школу		
			Людности	Нижчих почат. шкіл	Людности	Нижчих почат. шкіл	Вищих почат. шкіл
Балтський	556 332	1225	42 794	35	69 541	56,75	1,6
Брацлавський	367 344	1300	18 397	25	33 449	25,72	1,81
Вінницький	360 666	1748	18 982	1,15	36 066	21,2	1,9
Гайсинський	328 615	1404	25 278	18	82 153	58,5	3,25
Кам'янецький	341 592	1484	24 399	16,42	24 399	16,42	1,0
Літинський	234 104	1513	26 011	17	78 034	51	3
Летичівський	296 443	1205	45 415	41	71 123	61,5	1,5
Могилівський	327 506	1530	27 292	17,83	36 389	23,77	1,33
Ольгопільський	378 033	1702	37 803	22,2	54 004	31,71	1,42
Проскурівський	323 120	1335	53 853	40,33	107 706	80,66	2
Ново-Ушицький	293 854	1300	32 628	25,11	97 957	75,33	3,0
Ямпільський	371 671	1697	33 790	19,90	53 095	31,28	1,57
Всього:	4179280	17443	386 642	273,94	743 916	533,84	23,38

З цієї таблиці ми бачимо, що в повітах Подільської губернії (щодо кількості шкіл) справи освіти представлені:

I. У нижчих початкових школах:

а) *відносно непогано*: в Летичівському (на одну початкову школу припадало 1205 чол.); Балтському (1225); Брацлавському (1300); Ново-Ушицькому (1300); Проскурівському (1335);

б) *посередньо*: в Гайсинському (1404); Кам'янецькому (1484); Літинському (1530); Могилівському (1530);

в) *гірше*: в Вінницькому (1748); Ольгопільському (1702); Ямпільському (1696).

II. У вищих початкових школах:

а) *відносно непогано*: в Брацлавському (на одну вищу початкову школу приходилось 18397); Вінницькому (18982);

б) *посередньо*: в Кам'янецькому (24399); Гайсинському (25278); Літинському (26011); Могилівському (27293); Ново-Ушицькому (32628); Ольгопільському (37803);

в) *гірше*: в Балтському (42794); Летичівському (45415); Проскурівському (53853); Ямпільському (93697).

III. У середніх школах:

а) *відносно непогано*: в Кам'янецькому (на одну середню школу приходилось 24399); Брацлавському (33449); Вінницькому (36066); Могилівському (36389);

б) *посередньо*: в Ямпільському (53095); Ольгопільському (54004); Балтському (69541);

в) *гірше*: в Летичівському (71123); Літинському (78034); Гайсинському (82153); Ново-Ушицькому (97951); Проскурівському (107706).

Отже, різні школи в одному і тому ж повіті обслуговували неоднакову кількість населення. Очевидною є різниця навіть між нижчими та вищими початковими школами. Рівень як матеріального так і методичного забезпечення шкіл був недостатнім для належного забезпечення навчального процесу. Якщо початкові школи мали хоч якесь, бодай мізерне, забезпечення, то вищі початкові школи та середні в той самий час перебували у гіршому становищі.

На початок 1919 року мережа початкових шкіл краю була розгалужена більш-менш рівномірно по губернії. Натомість зовсім іншою була ситуація з середніми навчальними закладами. Аналіз вищезгаданого звіту засвідчує, що у повітових містах функціонували 49 середніх шкіл, а в «заштатних» містах, містечках і селах – лише 34 [15].

За таких обставин губерньська народна управа прагнула домогтися більш-менш рівномірного розміщення шкіл. У мікрорегіонах для цього потрібно було утворити цілу мережу середніх шкіл. Саме тому на

початку лютого 1919 р. губнар управа розіслала анкету «Сітка середніх шкіл в повіті. Існуючі середні школи. Майбутні середні школи» [15].

Їх мали заповнити повітові народні управи. А потім мала розпочинатися робота із розробки проекту мережі середніх шкіл, обґрунтування її та подання на розгляд найближчому губернському народному зібранню. Щоб не було зволікання із мобілізацією необхідної інформації, в анкеті додали таке рішення: «1) Доручити народній управі до слідуючого народного зібрання подати розроблений доклад про створення на Поділлі мережі середніх шкіл; 2) Прохати повітові народні управи, щоб вони якомога швидше подали губернській народній управі свої матеріали по цьому питанню» [16].

Тогочасні умови становлення і розвитку національної школи в УНР, а відтак і на Поділлі, були надзвичайно складними. Не беручи цього до уваги, не можна дати виваженої і об'єктивної оцінки здобуткам УНР в галузі шкільництва. Фундаментом, на якому споруджувалась вся українська освіта, була нижча початкова школа. У цій школі діти починали вчитися з 6-8 років. Кількість учнів у класі на одного вчителя спочатку була встановлена Головною Шкільною Радою (березень 1918 р.) до 40. Міністерський закон від 6 серпня 1918 р. збільшив її до 50, а за «Статутом Єдиної школи», який був розроблений міністерством народної освіти в 1919 р., вона коливалась від 30 до 40 [10].

Серед початкових навчальних закладів домінували державні нижчі початкові школи, але були й громадські та приватні. Останні, як зазначала Головна Шкільна Рада, мали «право включатись в шкільну сітку через відповідне місцеве самоврядування». Право на відкриття таких шкіл давало місцеве самоврядування, а «утворення шкільної сітки і складання фінансового плану для її здійснення» було в компетенції міських і повітових земських самоврядувань [10].

Рух української демократичної громадськості за створення національної школи призвів до того, що з початку 1917-1918 н.р. розпочалась широка українізація початкових шкіл. Їх тоді було в державі близько 4,4 тис., в яких працювало 62 тис. вчителів. Другий Всеукраїнський З'їзд ухвалив: «3 1 вересня 1917 року в нижчій початковій школі навчання в усіх групах повинно проводитись на українській мові». За архівними даними, в 1917 р. в Подільській губернії було українізовано і взято на державне утримання 37 нижчих початкових шкіл. Їх розподіл по окремих повітах був таким: Балтський – 2, Брацлавський – 3, Вінницький – 5, Гайсинський – 2, Кам'янець-Подільський – 3, Летичівський – 4, Могилівський – 7, Ново-Ушицький – 2, Ольгопільський – 2, Проскурівський – 2, Хотинський – 1, Ямпільський – 2 [17].

Процес українізації існуючих нижчих початкових шкіл і взяття їх на державне утримання продовжувався і в наступні роки. Наприклад, в 1918 р. у Хмільнику було зареєстровано 14 таких шкіл, а на Кам'янецьчині – 111 [18].

Відчутним джерелом зростання мережі нижчих початкових шкіл стало відкриття (переважно за рахунок держави і місцевих громад) нових шкіл. Кам'янець-Подільська газета «Наш шлях» 7 грудня 1919 р. писала, що повсюди «нижчі початкові школи... ростуть як гриби після дощу, дякуючи цьому, наші діти, поступивши до школи, вчать по своєму, не поривають з батьківською мовою і не цураються свого рідного». Зокрема, до осені 1917 р. були «відкриті громадами» школи для першокласників у подільських селах Мазурівка, Заньківці, Жохнівка, Тростянци, Михайлівка, Купичен, Шуньків та ін. Всього в Подільській губернії в 1917-1918 н. р. вперше відкрили двері для малят 30 таких шкіл [18].

З початку 1918-1919 н.р. в губернії було відкрито 50 нижчих початкових шкіл, з них на Кам'янецьчині – 10. В результаті цього загальна кількість шкіл даного типу зросла на Поділлі до 128, які переважно були одно- і двокомплектними.

В 1919 р. у Ямпільському повіті було відкрито 57 нових нижчих початкових шкіл, а у Могилівському – 17. Того ж року в Проскурівському повіті діяло 237 (317 комплекти) і у Вінницькому – 400 однокомплектних нижчих початкових шкіл. В 1919 – першій половині 1920 рр. на території Кам'янецької повітової шкільної управи функціонувало 225 нижчих початкових шкіл, з них 191 була відкрита в 1919 р., а 13 – в першій половині 1920 р. Всього в цих школах працювало близько 400 вчителів [18].

Мережа нижчих початкових шкіл зростала також за рахунок реорганізації і передачі у відання міністерства народної освіти церковнопарафіяльних і залізничних шкіл. Так, у 1918 р. кількість нижчих початкових шкіл Старокостянтинівського повіту поповнилась 53, а Кам'янецького – 152 реорганізованими церковнопарафіяльними школами. Того ж року в Подільській губернії нараховувалось 7 залізничних нижчих початкових шкіл [18].

Свої нижчі початкові школи мали і окремі національні меншини. Зокрема, в 1919 р. у Проскуріві було відкрито 1 єврейську і 1 польську, а на Кам'янецьчині – 15 польських і 4 єврейських таких шкіл [18].

Всього на Поділлі нараховувалось 3938 однокласних і 126 двокласних нижчих початкових шкіл, у яких навчалось 203200 учнів, що становило 51% від усіх дітей шкільного віку (394701) [19].

Станом на 1 січня 1919 року в цілому на Поділлі вже було початкових шкіл – 3935, вищих початкових шкіл – 142 середніх – 83. Із 77 середніх державними були – 13, земськими-міськими – 2, мішаними – 3, приватними – 23, а про походження джерел фінансування 30 навчальних закладів, точних відомостей губерньська народна управа не мала [20].

Паралельно розвивається професійна освіта. Так, у грудні 1918 року у м. Кам'янці-Подільському відкривається ткацька школа, що мала навчати дітей ткати полотно, плести килими, учити народному вишиванню. Аналогічну школу планувалося відкрити у Вінницькому, Брацлавському повітах і Немирові, гончарську – у Вапнярці, у Гайсинському повіті – ткацьку шевську та гончарську, у Проскурівському, в с. Іванківцях – Олешківських – шевську [21].

На сторінках двотижневого педагогічного журналу «Освіта», який заснувала Подільська губерньська народна управа, відверто і послідовно висвітлювалася проблема учительства. 15 грудня 1918 року в інформації з шкільного та позашкільного життя відзначалося: «Політичні умови нашого життя так склались, що про школу ми якось забули. Забули зруйновані шкільні будинки, нарешті забули ту культурну силу, без якої ніяка школа не може бути нормальною – ми забули шкільного вчителя. Він дослівно голодний, обірваний, в холодній хаті...» [22].

Правдиві рядки цієї статті підтверджують і архівні документи. Зокрема, в річному звіті за 1917-1918 н.р. про становище своєї школи вчитель історії Кугаєвської школи Кам'янецького повіту яскраво і красномовно характеризує катастрофічний стан школи. Варто зазначити, що ця характеристика відповідала становищу майже всіх, за невеликим винятком, шкіл як повіту, так і губернії. Отже, на запитання про причини, що утруднюють навчання у школі, вчитель Олекса Трач відповідає: «Причин, затримуючих вчення, чимало ... а саме: 1) абсолютна відсутність підручників, чи то українських, чи хоч би і руських, а також всіх наглядних пособій, за винятком поламаного глобуса; 2) знищення вцент шкільної бібліотеки; 3) зруйнування москалями шкільного будинку і шкільного інвентаря, як, наприклад, скамейок, дверей, вікон і т.п., що дуже шкідливо відбилося в навчанні минулого року. Це все тяжка спадщина пануючого в той час більшовизма, зокрема, а взагалі – результат перебування на нашій території москалів» [23]. У цьому ж таки звіті є запис, який стосується шкільної бібліотеки: «Що було – все скасовано москалями, за винятком поламаного глобуса» [23].

Що ж до поневірянь, які випали на долю сільського вчителя, Олекса Трач продовжує: «Увесь тягар сучасного шкільного життя падає на бідолаху-вчителя, до якого він пристосовується мимохіть, через «демократизацію», яка полягає в виконанні обов'язків сторожа, як-то: носити воду, рубати патики (якщо такі є, а більш всього приходиться хухати в руки, кламцаючи зубами), палити в грубках, замітати і т.п. ... Одним словом, народна школа – джерело освіти – опинилась в господарському відношенні в такому скрутнім становищі, в якому не була в попередні роки свого існування, тобто до революції» [23].

Статистика на грудень 1918 року свідчить про те, що проблема учительства на Поділлі була складною. Серед учителів 9% – мали звання учителя повітових шкіл, 21% – звання домашніх учителів, учителів з середньою освітою, але без учительської підготовки – 41%, учителів без середньої освіти – 29% (сюди належали ті, що закінчили учительські семінарії, педагогічні курси, церковно-учительські школи, 6-7 класні епархальні дівочі школи) і при цьому на Поділлі було вільними 130 учительських посад [24].

Отже у 1917-1920 рр. – у складний період боротьби за збереження державності на Поділлі продовжувала функціонувати мережа початкових, середніх та професійних навчальних закладів. В надзвичайно важких умовах руїни господарства краю школи продовжували існувати завдяки підтримці держави, органів самоуправління, громадських організацій, або ж, дуже часто, селянських громад. І навіть у такий скрутний для української державності час, коли саме її існування було під загрозою знищення, уряди УЦР, Гетьманату та Директорії ні на мить не поставили під сумнів потребу розбудови національної системи освіти.

Список використаних джерел

1. Боровик А. М. Українізація загальноосвітніх шкіл за часів виборювання державності (1917-1920 рр.) / А. М. Боровик. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2008. – С. 32.
2. Завальнюк О. М. Будівництво української загальноосвітньої школи в роки національно-демократичної революції (1917-1920): історичний нарис / О.М. Завальнюк, Ю.В. Телячий. – Кам'янець-Подільський: «Абетка НОВА», 2001. – 212 с.
3. Комарницький О. Б. Стан освіти в містечках Подільської губернії в період Української революції (1917-1920 рр.) / О. Б. Комарницький // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Т. 2. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2002. – С. 40-52.

4. Коваль В. В. Становище народного вчителства в період гетьманату П. Скоропадського (за матеріалами журналу «Село») / В. В. Коваль // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. – Т. 12. – С. 415 – 422.
5. Коцур В.Д. Українська влада і розвиток початкової та середньої освіти на Поділлі у 1917-1919 рр. / В. Д. Коцур, І. В. Рибак // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 4. – С. 41-47.
6. Кукурудзяк М. Г. З історії національної школи і педагогічної думки в Українській Народній Республіці / М. Г. Кукурудзяк, М. М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1997. – 175 с.
7. Лозовий В. С. Сільське вчителство і влада у період гетьманату (1918 р.) / В. С.Лозовий // Освіта, наука і культура на Поділлі : Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. – Т. 5: Матеріал круглого столу «Культура. Освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку XXI ст.». – С. 14-22.
8. Мельник Е.М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917-1920 рр. / Е. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2004. – Т. 4. – С. 48-67.
9. Сесак І. В. Освіта на Поділлі. У 2-х частинах. – Ч. 1. Початкові школи Поділля у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. / І.В. Сесак, Г.Д. Мітін. – Кам'янець-Подільський: науково-видавничий відділ Кам'янець-Подільського педінституту, 1996. – 152 с.
10. Собчинська М.М. Розвиток початкової освіти на Поділлі (1917-1920) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Т. 1. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Под. держ. пед. ун-т, 1998. – С. 120.
11. Стецюк В.Б. Культурно-просвітницька діяльність земств Поділля у 1917-1920 рр. / В.Б.Стецюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 26-39.
12. Телячий Ю.В. Культурно-освітнє життя Поділля в період Центральної Ради (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): З хроніки подій / Ю. В. Телячий // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. – Т. 6. – С. 3-9.
13. Державний архів Хмельницької області (Держархів Хмельницької області), Ф. Р-260, оп. 1, спр. 5, арк. 81.
14. Там само, арк. 82.
15. Там само, арк. 83.
16. Там само, арк.84.
17. Розовик Д. Ф. Центральна Рада й українська культура / Д. Ф. Розовик // Укр. іст. журн. – 1993. – № 2. – С. 20.
18. Собчинська М. М. Вказана праця. – С. 121.
19. Там само, С. 122.
20. Сучасне становище освіти в середніх школах на Поділлі // Освіта. – 1919. – 1 березня. – С. 9.
21. Професійна освіта на Поділлі // Освіта. – 1918. – 1 грудня. – С. 21.
22. Про сучасний стан вищої початкової школи // Освіта. – 1918. – 1 грудня. – С. 17.
23. Кам'янець-Подільський міський державний архів, Ф. 233, оп. 1, спр. 619, арк. 86.
24. Баюк М. І. Становлення освіти на Поділлі в період української революції (за матеріалами двотомника «Освіта» 1918-1919 рр.) / М. І. Баюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету : історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. – Т. 3(5). – С. 272.

О. Б. Комарніцький

ВИКОНАННЯ ПЛАНІВ ПРИЙОМУ СТУДЕНТСТВА ДО ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х рр.

У статті аналізуються нормативні документи, якими керувалися у своїй роботі приймальні комісії, показано динаміку прийому студентів до педагогічних вишів радянської України у першій половині 1920-х рр.

Ключові слова: студенти, інститут, технікум, прийом, комісія.

У першій половині 1920-х рр. в УСРР було реорганізовано вищі педагогічні навчальні заклади, зокрема виникли інститути народної освіти (ІНО), а з 1925-1926 навчального року (н.р.) почали функціонувати педтехнікуми, метою яких була підготовка висококваліфікованих і відданих радянській владі кадрів вчителів. На них покладалася відповідальність за навчання і виховання покоління, здатного втілити в життя проекти правлячої партії щодо побудови нового суспільства. Відповідно зростали вимоги до приймальних комісій педвишів, які мали забезпечити прийом лояльних до влади студентів. Дана проблема комплексно ще не досліджувалася.

Комплектування педвишів відбувалося відповідно до умов правил прийому. Наприклад, у правилах прийому абітурієнтів на 1925-1926 н.р. зазначалося, що заяви про вступ приймалися з 15 липня по 15 серпня. Вступні іспити розпочиналися з 15 серпня. До них допускалися особи, яким виповнилося 18 років. До технікумів приймалися 17-річні особи. Всі, хто бажав вступити до вишів повинні були отримати командировочні посвідчення від організацій, які мали право відряджати. Разом із заявою абітурієнти подавали довідки про вік, освіту, відношення до військової служби, стан здоров'я, 2 фотокартки, командировочні посвідчення і анкети, засвідчену організацією, що відряджала. Перед вступними іспитами, абітурієнти проходили медичну комісію. При вступі до ІНО перевага надавалася вчителям, які мали 3 роки стажу, а також випускникам трирічних педкурсів, що пройшли обов'язкове трирічне педагогічне стажування. Випускники робітфаків, профшкіл і шкіл робітничої молоді за умови, якщо у виші вони навчатимуться на спорідненій спеціальності, складали іспити з окремих додаткових предметів. Ті, що склали іспити, але не пройшли за конкурсом, отримували довідки, про те, через які причини їх не зарахували до вишу. Умовно приймати до вишів заборонялося. У випадку, якщо відряджені особи не прибули на вступні випробування, командировка втрачала свою силу. Всі зараховані до вишів особи, що не розпочали свою навчальну роботу до 1 жовтня, автоматично відраховувалися зі складу студентів. Апеляції на накази приймальних комісій вишів подавалися в окружні комісії у студентських справах. Харківські студенти з апеляціями зверталися одразу до Центрального комітету у студентських справах [1, арк. 101-102].

Окрім правил прийому, приймальні комісії керувалися в своїй роботі іншими різноманітними нормативними актами. Зокрема, 9 жовтня 1923 р. Подільський губернський відділ народної освіти розіслав всім окружним відділам циркуляр, у якому зазначалося, що пільги при вступі у виші мали члени сімей червоноармійців, що перебували на службі. До пільгових категорій належали також демобілізовані червоноармійці, політпрацівники, адміністративний склад Червоної армії [2, арк. 2]. Значна увага приділялася стану здоров'я вступників. Так, у червні 1923 р. приймальні комісії вишів Подільської губернії отримали вказівку організувати медичний огляд з метою підбору студентів, які б мали «здоров'я могуте» і змогли б витримати навчальне навантаження [2, арк. 31].

У 1924 р. приймальні комісії вишів та робітфаків отримали інструкцію, яка дозволяла відмовляти у вступі тим особам, які мали відрядження від відповідних організацій, але були неприйнятними з точки зору класового підходу, і навпаки: приймальні комісії отримували право звільняти від вступних іспитів абітурієнтів «особливо цінних у класовому відношенні», навіть якщо останні мали доволі сумнівні здібності та підготовку [3, с. 64]. Відповідно до інструкції персональний склад приймальних комісій затверджувався губпрофосвітою не пізніше 15 липня. До них входили представники губпрофосвіти (виконував обов'язки голови), правління навчального закладу, губернських партійного комітету, КНС, ради профспілок. Укрголовпрофосвіта зобов'язувався видати у травні довідник для вступників. Губпрофосвіти не пізніше 10 червня мали опублікувати у радянській офіційній, партійній і професійній пресі інформацію про умови вступу у виш з розподілом місць по розвертці для кожного навчального закладу. Губпрофосвіти спільно з профорганізаціями з 1 червня по 15 липня зобов'язувались провести широке ознайомлення населення з умовами вступу у виш. Для цього на підприємствах, у клубах організували збори, на яких розповідали про значення «пролетаризації» вишів і про порядок вступу. В окружних і губернських містах створювалися контрольні комісії, яку проводили попередню перевірку рівня знань і соціального стану осіб, що відряджалися на навчання. До складу комісій входили представники профосвіти, КП(б)У, ЛКСМУ, КНС і профорганізацій. У спеціальних медичних комісіях перевіряли стан здоров'я абітурієнтів. Контрольні комісії робили відповідні помітки у документах відряджуваних осіб. Свою роботу вони мали завершити не пізніше 15 липня, після чого іменні списки кандидатів на навчання надсилалися у відповідні навчальні заклади і губпрофосвіту. Відряджені свої документи про вступ подавали особисто у навчальний заклад. Якщо особи, що відряджалися, не склали іспити у контрольних комісіях, вони не позбавлялися права вступати у виші [4, арк. 7-7зв.].

Наприкінці квітня 1925 р. відділ народної освіти отримав нову інструкцію про прийом до навчальних закладів, у якій, зокрема, зазначалося, що загальний контингент прийому у виші УСРР затверджувався Радою Народних Комісарів, а норму прийому для кожного інституту, робітфаку, технікуму та вищих 3-річних педкурсів встановлювала Укрголовпрофосвіта. Після отримання відповідного розподілу місць губернські відділи професійної освіти оприлюднювали у партійній і професійній пресі плани прийому до кожного навчального закладу. З 1 червня по 15 липня спільно з професійними організаціями губпрофосвіти у містах і селах проводилася агітаційна («вербовочна») кампанія з метою залучити якомога більше абітурієнтів. У губерніях організовувалися приймальні комісії, до яких входили старший губернський інспектор (голова комісії), представники губернських професійної ради, організацій КП(б)У, ЛКСМУ, КНС.

Між ними за взаємною згодою і відповідно до практичної потреби розподілялися місця до вишів, керуючись при цьому встановленим губпрофосвітою орієнтаційним відсотковим співвідношенням. Губернські організації, які отримали місця для навчальних закладів, розподіляли їх по місцевим осередкам. Для проведення прийому в округах створювалися окружні приймальні комісії, що підпорядковувалися губернським і реалізовували на практиці їх директиви. Губернська або окружна комісії здійснювали попередню перевірку знань, виробничого стажу і соціального становища відряджених вступників. Медичні комісії проводили медогляд. Після цього ці комісії не пізніше 15 червня надсилали списки кандидатів безпосередньо до відповідних навчальних закладів [1, арк. 20-20зв.; 5, арк. 122-123].

25 липня 1925 р. завідувач Укрголовпрофосвіти Лозовий підписав інструкцію про зарахування до вишів студентів, які були відраховані за результатами «соціально-академічної перевірки», через неуспішність або «перевантаження» навчальних закладів. Студентам, які закінчили перші два курси і були відраховані через вищезазначені причини, дозволялося подати з 1 серпня по 1 вересня заяви і відповідні документи до Центрального комітету по студентським справам (ЦКПСС), який розглядав клопотання. У разі позитивного рішення він направляв відповідний акт до того вишу, звідки студента відраховали. Студенти, яких умовно було відраховано на 1 рік, поновлювалися у своїх правах безпосередньо приймальними комісіями вишів. Останні, приймаючи рішення, особливу увагу звертали на громадську роботу, підвищення «політрозвитку» студента за час перебування його поза межами вишу. Якщо у приймальній комісії виникали сумніви щодо «академічної здібності» студента, який поновлювався у правах, останній підлягав відповідному екзамену. Рішення комісій були остаточними. Скарги на них подавалися до ЦКПСС лише у випадку «явної помилки» і не пізніше як через один місяць після винесення рішення [5, арк. 162].

Щорічно Укрголовпрофосвіта за погодженням з державними органами, що регулювали відповідну галузь господарства, встановлював кількість студентів, які мали бути прийняті до навчальних закладів. Зокрема, у 1921 р. до всіх вишів України планували набрати 11770 студентів, у т.ч. до педагогічних 4640 осіб. Найбільший контингент студентів мав влитися до Київського (675 осіб), Харківського (635) і Одеського (605) ІНО. Катеринославський ІНО мали поповнити 555 студентів, Полтавський – 440, Кам'янець-Подільський і Житомирський – по 275, Херсонський – 270, Миколаївський – 220, Кременчуцький – 195, Вінницький, Глухівський і Чернігівський – по 165 [6, арк.77]. У 1922 р. загальна кількість першокурсників усіх вишів України мала скласти 9615 осіб. В інститути народної освіти планували набрати 5095 студентів. Факультети професійної освіти Харківського і Одеського ІНО мали поповнити по 800 осіб., Катеринославського і Київського ІНО – відповідно 650 і 645; факультети соціального виховання Харківського, Київського, Одеського, Катеринославського, Полтавського, Кам'янець-Подільського і Житомирського ІНО – по 200 студентів, Миколаївського, Вінницького, Херсонського – по 150, Глухівського і Чернігівського – по 100 [6, арк. 79]. У тому році план прийому виконати не вдалося. Загалом, подали заяви лише 2832 особи, у т.ч. 1544 відряджених. Допустили до екзаменів 2726 осіб, з яких зарахували 2056, у т.ч. 1164 відряджених. Таким чином, відсоток виконання держзамовлення становив лише 40,35% [7, арк. 123; 8, арк. 10]. У 1923-1924 н.р. до вишів України планували набрати 8095 осіб, фактичний прийом становив 6238 осіб, у педагогічні – відповідно 3500 і 1771. Подібне спостерігалось і в 1924-1925 та 1925-1926 н.р. (див. табл. № 1).

Таблиця 1

**Динаміка прийому студентів у вищі навчальні заклади України
у 1923-1924 – 1925-1926 н.р. [9, с. 44; 10; 11]**

Навчальний рік	Типи навчальних закладів						
	Індустріально-технічні	Сільсько-господарські	Соціально-економічні	Педагогічні	Медичні	Мистецькі	Разом
1923-1924 н.р. норми прийому	920	1000	850	3500	1250	575	8095
фактичний прийом	1073	949	874	1771	1267	304	6238
1924-1925 н.р. норми прийому	625	730	600	2225	650	700	5530
фактичний прийом	634	753	590	1732	515	268	4492
1925-1926 н.р. норми прийому	650	915	860	2140	1000	400	5965
фактичний прийом	804	1001	916	2059	921	305	6016

Дані таблиці показують, що труднощі з набором студентів мали лише педагогічні і мистецькі виші, певною мірою медичні, з вини яких у першій половині 1920-х рр. не виконували загальнореспубліканські плани прийому. Становище почало поліпшуватися лише у 1925-1926 н.р.

Водночас, маємо констатувати, що у деяких джерелах зустрічаємо дещо інші дані щодо прийому молоді. Так, у журналі «Студент революції» зазначається, що у 1923 р. норма прийому у педвиші становила 3300 осіб, а прийняли 1741 особу. У 1924 р. планувалося прийняти 2500 студентів [12]. Заступник наркома освіти УСРР, голова Укрголовпрофосвіти Я. Ряппо навів завищені дані щодо прийому до педагогічних ВНЗ у 1923 р. Він констатував, що того року ряди студентської молоді поповнили 2867 першокурсників. Коментуючи результати прийому, чиновник додав, що «тут скорочення прийому незначне, оскільки, у зв'язку з введенням загального навчання, потреба у викладачах буде велика» [13]. У квітні 1925 р. РНК УСРР прийняв проект плану прийому у виші на 1925-1926 н.р., який не враховував реалії того дня. Планувалося у всі виші прийняти 16230 осіб, у т.ч. педагогічні – 4570 [14, арк. 101].

Загалом, маємо констатувати, що однією із головних проблем інститутів народної освіти була їхня не престижність серед «пролетарського» елементу. Головною причиною цього була низька заробітна плата вчителів. Не можемо не погодитися із авторами колективної монографії «Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років», які вважали, що «утопією була вимога, щоб до інститутів народної освіти йшли на навчання кваліфіковані робітники з виробництва чи випускники професійних шкіл непедагогічного напрямку. Їхня заробітна плата, без вищої освіти, – а це, окрім усього, – кілька років студентського напівголодного існування, – або і взагалі без освіти, була значно більшою, ніж могли отримати вчителі після закінчення інституту» [15, с. 330-331].

Реальна зарплата вчителів у 1920 р., за розрахунками політика й вченого-спеціаліста Ю.Ларіна, складала третину її довоєнного рівня, тому вона перестала виконувати стимулюючу функцію. Так, Київський губвідділ народної освіти інформував у 1922 р. наркома освіти Г.І. Гринька про те, що становище з оплатою праці вчителів катастрофічне: вона становила 1/7 прожиткового мінімуму [16, с. 320]. В середньому вчитель одержував на місяць 6,4 крб. та й то не регулярно. Особливо низька зарплата була у вчителів довірливих шкіл, вона становила у містах 4 крб. на місяць, а в селах – 5-10 пудів зерна на рік. За таку плату неможливо було прогодувати сім'ю, не кажучи вже про придбання одягу. Крім того, жити і працювати часто доводилось зимою в неопалюваних школах, квартирах, при відсутності освітлення [17, с. 179].

Зважаючи на це, основна маса абітурієнтів прагнула вступати у більш престижні індустріально-технічні, соціально-економічні і сільськогосподарські інститути, які могли забезпечити кращі матеріальні умови і кар'єрний ріст. Сучасник тих подій М. Зотін у своїй праці «Педагогічна освіта на Україні» змушений був констатувати, що «до педагогічних ВУЗів молодь йшла здебільшого через те, що їй або ніде вчитися («командировки до іншого ВУЗу не одержав» – звичайна відповідь багатьох іновців), або користуються педвузами, щоби взагалі вчитися, одержувати знання, і тільки знання, не цікавлячись питанням, для чого потім ці знання будуть прикладені. Відсоток тих осіб, які вступали до вузу з метою працювати надалі у культосвітній галузі [був] дуже незначним» [18, с. 89]. Діяч В. Мускін, виступаючи на I Всеукраїнській вишівській нараді, зазначав: «Робітники подекуди вважають, що не робітнича справа бути педагогом. Ця демагогія, на жаль, подекуди підтримується навіть низовим керівництвом» [19, с. 12].

У 1925-1926 н.р. вперше було здійснено набір до педтехнікумів. План прийому становив 2830 осіб, натомість його перевиконали і набрали 3251 студента [9, с. 46].

Архівну документи, матеріали періодичних видань свідчать про прийоми до окремих вишів. Наприклад, до Київського ІНО у 1922 р. було подано 1134 заяви, зарахувати 750 студентів [8, арк. 21]. У 1924 р. на факультетах соціального виховання і професійної освіти виявили бажання навчатися 503 особи, з яких прийняли до вишу 374 (на ФПО – 319, ФСВ – 55) [20, арк. 97зв.]. В Кам'янець-Подільський ІНО у 1921 р. було зараховано 478 студентів [21], у 1922 р. – 171 особу, з яких 164 – відряджені [22, арк. 91; 23, арк. 18зв.; 24, арк. 281зв.; 25, арк. 195].

У Вінницькому ІНО в 1922 р. на I курс прийняли 45 осіб, хоча план прийому становив 75 осіб [26, арк. 27зв.; 27, арк. 82, 112]. Ректор Ф. Кондрацький у червні 1923 р. заявив, що «очевидно, Інститут Поділля не зрозуміло» [28, арк. 109]. До навчання приступили ще менше студентів – 37 осіб [27, арк. 112]. 7 вересня 1923 р. питання прийому до вишів розглядалося на засіданні активу Подільського губернського відділу народної освіти, учасники якого констатували, що у всі ВНЗ Поділля «не вдалося набрати повний комплект». Тому вирішили оголосити додатковий набір [29, арк. 66]. Однією із причин не виконання плану прийому першокурсників була матеріальна скрута. Про це, засвідчує, зокрема, заява О. Харченка, випускника Вінницьких трьохрічних педагогічних курсів імені Івана Франка 1922 року, який у заяві до педагогічної ради ІНО повідомив, що через важкий матеріальний стан не мав змоги з'явитися на останнє вступне

випробування (до Вінниці слід було добиратися пішки 70 верст), тому просив перенести пропущений екзамен [27, арк. 102]. Зарахована молодь була різною у світоглядному плані. Зокрема, на відсутність тяги до навчання майбутніх освітян звертав увагу Е. Невсипущий. Він дорікав, що в ІНО «вливається трохи незаможників, і решта молодшого учительства. Але під впливом оточуючого осередку, нові, свіжі сили вте-суються в будні, «обломовщину» і засипають. Так далі бути не може. В Радянській республіці знаходиться якась «самостійна» республіка, яка робить величезну по відповідальності працю: готує вихователів, які мають створити будівників нового, Комуністичного Суспільства» [30, с. 99].

У Волинському ІНО в 1921 р. планували прийняти 300 осіб [31, арк. 38]. На жаль, точні дані щодо фактичного прийому відсутні. У 1922 р. на I курс прийняли 118 осіб [32, арк. 50], у 1924 р. – 70 [33, арк. 50]. У 1925 р. на 2 вересня незаповненими були 38 місць, 40 вступників зарахували без екзаменів. Загалом, у тому році виявили бажання навчатися в інституті лише 62 особи [34, арк. 659]. В 1925 р. у Житомирський єврейський педтехнікум вступили 64 першокурсники [35, арк. 163в.], Житомирський український – 46 [36, арк. 45; 37, арк. 23в.], Новоград-Волинський – 41 [38, арк. 93в.].

Таким чином, у першій половині 1920-х рр. влада значну увагу приділяла підготовці висококваліфікованих і відданих їй кадрів вчителів. Перевага при вступі надавалася відрядженням різними організаціями робітникам і селянам, що закріплювалося у тогочасних нормативних актах. Аналіз різноманітних джерел показує, що педагогічні виші у порівнянні з іншими типами навчальних закладів були менш популярними. Звісно, це не могло не позначитися на наборах студентів: у досліджуваній період з року в рік педвиші не виконували плани прийому.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької області), ф. п-29, оп. 1, спр. 172.
2. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької області), ф. р-5, оп. 1, спр. 561.
3. Мошик І.В. Особливості та проблеми формування студентського контингенту вузів Чернігівщини у 30-ті рр. ХХ ст. / І.В. Мошик // Сіверщина в історії України: зб. наук. пр. – К.; Глухів: ТОВ НВП «Ферокол», 2010. – Вип. 3. – С. 302-306.
4. Держархів Вінницької області, ф. п-1, оп. 1, спр. 1542.
5. Держархів Хмельницької області, ф. р-5, оп. 1, спр. 605.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 1467.
7. Там само, спр. 1020.
8. Там само, спр. 1514.
9. Звігальський Я. Професійна освіта на Україні / Яків Звігальський, Микола Іванов; Народний комісаріат освіти УСРР. – Б.м., б.в., 1927. – 410 с.
10. Прием в Институты и Рабфаки в 1923-24 уч. году // Студент революції. – 1924. – №1-2. – С. 28.
11. По С.Р.С.Р. прием до Вузів // Червоний кордон. – 1924. – 4 верес. (Ч. 37). – С. 4.
12. Вопросы строительства высшей школы // Студент революції. – 1924. – №3-5. – С. 10.
13. Ряппо Я. Прием в ВУЗы и социально-академическая проверка учащихся / Я. Ряппо // Студент революции. – 1924. – №6. – С. 11.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2009.
15. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна за 200 років / [авт. кол.: В.С. Бакіров, В.М. Духопляников, Б.П. Зайцев та ін.]. – Харків: Фоліо, 2004. – 750 с.
16. Коляструк О. Реалії повсякденного життя учительської інтелігенції українського села у 1920-х рр. ХХ ст / Ольга Коляструк // Гуржіївські історичні читання: зб. наук. пр. – Черкаси: Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2007. – С.318-322.
17. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 роках / Г.М. Шевчук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 436 с.
18. Зотін М. Педагогічна освіта на Україні / М. Зотін. – Харків: Держ. вид-во Укр., 1926. – 216 с.
19. Мускін В. Вивершимо реконструкцію вищої і середньої школи: Перша Всеукраїнська вишівська нарада / Василь Мускін. – Харків: ДВОУ «Молодий більшовик», [1930]. – 36 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 166, оп. 4, спр. 634.
21. Ростікус Р.П. З історії Кам'янець-Подільського педінституту до Великої Вітчизняної війни / Р.П.Ростікус // Доповіді та повідомлення на звітній науковій сесії кафедр [Кам'янець-Подільського державного педагогічного] інституту за 1962 р.: тези. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. друкарня ім. Леніна, 1963. – С. 25-28.
22. Держархів Хмельницької області, ф. р-302, оп. 1, спр. 5.
23. Там само, спр. 218.

-
24. Там само, спр. 252.
 25. Там само, спр. 395.
 26. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1050.
 27. Держархів Вінницької області, ф. р-1941, оп. 1, спр. 1.
 28. Там само, спр. 5.
 29. Там само, ф. п-1, оп. 1, спр. 466.
 30. Невсипущий Е. Вінницький Інститут Народної Освіти / Е. Невсипущий // Студент революції. – Харків. – 1923. – №4-5. – С. 98-99.
 31. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської області), ф. р-31, оп. 1, спр. 38.
 32. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1057.
 33. Там само, оп. 4, спр. 629.
 34. Там само, оп. 5, спр. 567.
 35. Держархів Житомирської області, ф. р-266, оп. 1, спр. 142.
 36. Там само, спр. 140.
 37. Там само, ф. р-344, оп. 1, спр. 132.
 38. Там само, ф. р-266, оп. 1, спр. 141.

*Н. В. Зелінська,
В. С. Кімаківська*

КАЗАНСЬКИЙ СОБОР У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ: ДО ПИТАННЯ ВІДРОДЖЕННЯ САКРАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТКИ

У статті на основі джерел та літератури висвітлюється історія будівництва та функціонування Казанського собору в м. Кам'янець-Подільському. Подано опис екстер'єру та інтер'єру втраченої сакральної споруди.

***Ключові слова:** релігія, Кам'янець-Подільський, архітектура, пам'ятка, відбудова, Казанський собор.*

Останнім часом науковці звертаються до вивчення історії зруйнованих храмів Кам'янця-Подільського і втраченої історичної забудови. Однією із важливих та архітектурно величних культових споруд у Кам'янці-Подільському був Казанський собор. Історія храму вивчалась широким колом дослідників: істориками, архітекторами, краєзнавцями. Сьогодні науковцями готується документація до проекту відновленню споруди.

Слід зазначити, що дослідженням історії храму займалися та займаються як українські так і польські дослідники. Інформацію з історії храму можна черпати із праць таких науковців як: Задорожнюк А., Петров М., Нестеренко В., Пламеницька О., Сіцінський Ю., Прусевич О. та ін. [1-10].

В 2007 р була опублікована робота Задорожнюка А.Б., Копилова С.А. та Петрова М.Б. «Казанський собор у Кам'янці-Подільському» (Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 52 с.) [1]. На сьогоднішній день це найбільш узагальнене дослідження з історії Казанського собору. Вище згадані науковці простежили історико-архітектурну еволюцію споруди (XVIII–XIX ст.), дослідили утримання та господарське життя храму і монастиря, подали опис історії святини у 60-х рр. XIX по 30-х рр. XX ст.

Писемні джерела засвідчують, що до перебудови досліджуваного храму у православний, він належав католицькому ордену кармелітів босих [1, с. 7]. Кармелітів привела до Кам'янця зі Львова Катерина Цеклінська («Katarzyna Sieklińska») у 1623 р. Відразу вони почали збирати кошти на будівництво костелу. Костел був збудований та проіснував до приходу турків (1672 р.). Після його руйнації турки використали камінь на реконструкцію Замкового мосту та підземних склепінь перед колишнім храмом із заходу, які збереглися до наших днів («roku 1672 klasztor ów rozebrano i kamieni użyto na reparacje mostu łączącego fortecę z miastem») [10, с. 51].

У 1672 р., коли Кам'янець перейшов під владу Османської імперії, кармеліти місто змушені залишити. Вдруге вони з'явилися в місті на початку XVIII ст. Точно невідомо коли постала кам'яна святиня, знаємо, що перші кошти на її будівництво почали надходити у 1717 р. Загальне розташування святини в планувальній структурі Старого міста вперше відтворює невідомий автор на плані Кам'янця-Подільського 1753 р., а більш детальніше – Ян Шіллер, виконавець плану міста 1773 р. Так, архітектор Ольга Пламеницька вважає, що костел збудовано десь у 40-50-х роках XVIII ст. [10, с. 213]. Розтягнута у часі подія збудування храму пояснюється відсутністю в оперуванні авторки необхідної джерельної бази для точнішого

визначення події. Ми можемо скоротити час зведення споруди до кінця 40-х рр. XVIII ст., так як автори ґрунтовної праці «Казанський собор у Кам'янці-Подільському» освячення нового храму датують 1750 р. Тоді освячення костюлу на честь Божої матері і св. Йозефа здійснив кам'янецький католицький єпископ Микола Дембовський [1, с. 11].

Не менш проблемною в історіографії залишається проблема визначення авторства архітектора, що проектував храм. Чи проектував монастирські приміщення та костел Ян де Вітте? На рахунок даного питання висувають свої припущення Є. Ковальчик, З Горнунг, Є. Пламеницька, вказуючи на схожі елементи в традиції планування архітектора [5, с. 255-259]. Як зазначає О. Пламеницька: «костюл кармелітів був мало не єдиною сакральною спорудою в Кам'янці, яку Ян де Вітте збудував, а не перебудував..., тут більшою мірою могла проявитись композиційна свобода й витонченість архітектурного смаку зодчого» [6, с. 212]. Проте вагомих наукових доказів на підтвердження даного факту О. Пламеницька не надає, лиш посилається на перебування архітектора в місті у часи зведення храму. Тому вважати це твердження вірним безпідставно, адже варіанти випадковості і здогадок не служать засобом наукового обґрунтування.

Беніґнус Йозеф Ванат в статі опублікованій у збірнику «Paster i twerzda» наводить цінні дані, котрі будуть враховуватись при відновленні храму. На сьогоднішній день це найповніший опис вигляду храму (як зовнішнього так і внутрішнього) опублікований автором у розділі «Opis kościoła i klasztoru» (Опис костюлу і монастиря) [9, с. 332-335]. Даний опис був взятий за основу науковцями К-ПНУ ім. І. Огієнка при підготовці дослідження по Казанському собору та основні його частини публікується нижче.

Як відомо храм був дійсно надзвичайно величним. Він виконаний у стилі бароко та повернутий презбітеріумом до вулиці Кармелітської. Особливий архітектурний вигляд мав його фасад зі східного боку, вміло гармонізований двома монументальними вежами по кутах. Фасад був поділений пілястрами і віконними переплетіннями на три поля у вертикальному напрямку та рельєфним профільно-прямокутним карнизом, який оперізував весь храм ззовні під дахом. На головному фасаді костелу розміщувалася статуя Матері Божої – Переможниці в короні та з жезлом у руці. Обидва боки фасаду фланкувалися чотирикутними триярусними вежами. Нижній ярус був оздоблений профільованими пілястрами. Вони увінчувалися іонійськими капітелями із звисаючими гірляндами. Центральні яруси містять зі всіх боків композиції колон з композитними капітелями. Вежі увінчувалися конічними куполами та хрестами [1, с. 12].

Оригінальною композицією відзначався фасад храму. На відміну від інших кармелітських храмів України, центральний фасад кармелітського костелу в Кам'янці був випуклим назовні і увінчувався напівсферичним тимпаном фронтона зі статуєю Матері Божої на вершині. На фасаді було розміщено 5 кам'яних скульптур святих на постаментах. А на вежах звисали 3 бронзові дзвони («zwisaly 3 dzwony») [9, с. 333], один із яких був помітно більшим від двох інших. Перед фасадом на кам'яних п'єдесталах і колонах височіли статуї пророків Іллі та Єлісея, духовних покровителів створення ордену [1, с. 12-13].

Особливо вражає опис внутрішнього оздоблення храму, яке було досить багатим. Довжина нави сягала 50, а ширина – 14 ліктів. Під вежами розміщувався «бабинець» розмірами 14 x 4 ліктя («Pod wieżami był «babiniec» o wymiarach 2x4 łokcie») [9, с. 333]. Над вхідним кам'яним порталом, на кам'яних стовпах, здіймався хор, де розташовувався орган з двома міхами у бароковій інтерпретації, вирізьблений з дерева. Балюстрада фарбована, з позолоченими вазонами. Головна нава і презбітеріум знаходилися під циліндричним склепінням з люнетами. Інтер'єр освітлювався 10-ма вікнами, обрамленими ззовні тесаним камінням. Підлога була кам'яною. У презбітеріумі головний вівтар розміщувався на 3-х мармурових сходинах з бароковою надбудовою різаної роботи, з архітектонічним ківорієм (вівтарні сіни). Він складався з 4-х позолочених колон і пілястрів з композитними капітелями, що підтримували регулярно розташовані балки з напівкруглими частинами розірваного фронтона, на яких містилися динамічні постаті ангелів. В центрі розірваного фронтона височіло об'ємно-просторове зображення з символом Духа Святого в постаті голубки на тлі золотих променів сонця [1, с. 13].

Посередині завітарного тла звеличувався художній образ Матері Божої Переможниці, виконаний на полотні, з позолоченою короною та з карбованим окладом з срібла і жезлом у правій руці. На карнизах між колонами розміщувалося 8 фігур різаної роботи невідомих святих кармелітського ордену бежевого кольору з пастирськими атрибутами та з книгами в руках [1, с. 14].

Не менш прекрасним були вівтарі, які мали оздоблення та картини святих. В наві храму було 16 різьблених лавок натурального кольору, а також 8 менших в різних частинах храму. Там же знаходилося 4 сповідальниці, також виконані у стилі бароко. У підземеллях храму розташовувалися 2 поховальні крипти, призначені для монахів і служителів (добродіїв) монастиря [1, с. 15].

Була влаштована також бібліотека з двома вікнами на вулицю. Є дані, що на 1816 р. бібліотека мала 244 книги, серед яких: 90 томів з проповідями, 40 духовних, 26 з спекулятивної теології, 24 з моральної

теології, 14 історичних, 30 зі сфери святого Письма і 20 служebníків. При монастирі були кімнати, де проживали служителі костелу (монахи). На першому поверсі споруди знаходилися: монастирська брама (хвіртка), дві кімнати для гостей, велика їдальня з трьома вікнами і піччю, кухня та пекарня з чотирма вікнами, комірка, келія з одним вікном і піччю, котра обігрівала два приміщення. Далі розташовувалася велика ризниця з шафами і комодами, в яких зберігався одяг для літургій [1, с. 16].

Після ліквідації кам'янецької католицької дієцезії царським указом від 17 вересня 1866 р., монастир та костел кармелітів босих було ліквідовано. З наступного року приміщення монастиря розібрали, а храм почали перебудовувати у православний [1, с. 22]. Що і описує О. Прусевич: «Wr. 1878 pzerobiono kościół na skiew katedralna», (В 1878 р. костюл перероблено на собор Кафедральний) [10, с. 51].

Задорожнюк А.Б. описуючи діяльність подільських архітекторів ХІХ ст. відзначає, що перебудову кармелітського костелу у Казанський собор здійснив Дмитро Освальд. Робота тривала з 1867-1878 рр. Найперше, що зробили будівельники, вони прибрали з фасаду храму кармелітських святих, а також їхніх пророків з постаментів перед вхідним порталом і організували до нього вхід з боку вулиці. Проте вежі продовжували прикрашати його фасад [2, с. 267; 1, с. 23].

У серпні 1878 р. відбулось освячення вже нового храму у православний. Подія була настільки велична і значима для Поділля, що знаходимо її опис у Подільських єпархіальних відомостях: «можна сказати без перебільшення, що нічого урочистішого (ніж – В.П.) цієї церемонії не запам'ятали жителі Кам'янця, та навряд чи кому і доведеться бути свідком подібного торжества» (переклад) [8, с. 627]. Опис даної події – цінне джерело для вивчення історії повсякденності з релігійного життя міста та регіону. Для великих церковних свят (насамперед освяченні храмів) виділяємо наступні особливості: по-перше, наявність великої кількості прихожан (понад 2 тис.), як видно із джерела: «Всі вулиці і провулки, ведучі від старого до нового собору, заповнені були тисячами народу»; по-друге, проведення церковної ходи при «співі та дзвоні всіх церков»; по-третє, наявність у колі прихожан широкої соціальної сфери: гімназистів, військових, різночинців та ін. [4]. Такого роду події є цінним джерелом по вивченні духовної сфери населення регіону, тому до них потрібно ставитись з особливо глибокою шаную, як і до всієї церковної історії.

Відомий той факт, що на початку 90-х рр. ХІХ ст. у храмі на посаді соборного священика був Ю. Сіцінський, який в свою чергу відзначив, що «в левой галере собора помещается церковно-историческое древлехранилище, учереждиноє Подольским Епархиальным Историко-статистическим комитетом в 1890 году» [7, с. 142]. Історик наголосив на тому, що з середини ХІХ ст. собор та його приміщення неодноразово реконструювалися [7, с. 157]. Врахування даного факту особливо важливе при складанні проектної документації по відновленню Казанського собору.

До 1920 р. храм діяв як Кафедральний православний собор міста [3, с. 62]. За більшовицької влади його називали не Казанським, а Українським собором. Саме 28 серпня 1920 р., в присутності великої кількості прихожан, у храмі вперше проводилася служба Божа українською мовою. В середині 30-х рр. ХХ ст. храм перестав функціонувати і протягом 1932-1933 рр. був розібраний. До речі, саме від цього часу збереглися креслення плану храму, які стали у пригоді дослідникам при відкритті залишків його фундаментів. [1, с. 25].

Останніми роками проведено і археологічне дослідження храму Казанської Богоматері. З літа 2004 р. розпочалась робота з розкриття фундаментів зруйнованої споруди. Зокрема, протягом червня-липня 2006 р. була відкрита північна стіна храму, встановлено точні розміри будівлі та архітектурні особливості. На початок 2008 р. вдалось повністю розчистити фундаменти храму і зробити наукову фотофіксацію архітектурних деталей. Сьогодні триває робота із виготовлення проектної документації та програми здійснення консерваційних робіт.

25 листопада 2010 року поряд з історичним факультетом відбулася знаменна подія – освячення наріжного каменя храму Різдва Христового Патріархом Київським і всієї Руси-України Філаретом.

Останніми роками завершено проведення основних археологічних досліджень храму. Біля нього було зведено капличку. Підготовлено частину проектної документації для відбудови споруди. Обміри фундаментів було виконано під керівництвом архітектора О.Ю.Свінцицького.

Отже, в місті Кам'янці-Подільському проведена значна робота по відновленню сакральних споруд. Ми можемо спостерігати велич собору Олександра Невського і Троїцької церкви, котрі милують око як туриста так і кам'янчанина. На черзі храм Різдва Христового, по відновленню якого вже зроблено історичне, архітектурне та археологічне дослідження. На сьогоднішній день проводиться збір коштів на його відбудову. Будемо сподіватись, що скоро постане з історії міста ще одна сакральна споруда Кам'янця-Подільського, котра додасть слави історичному місту.

Список використаних джерел та літератури:

1. Задорожнюк А. Казанський собор у Кам'янці-Подільському / А. Задорожнюк, С. Копилов, М. Петров. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М.І., 2007. – 52 с.
2. Задорожнюк А.Б. Подільські архітектори ХІХ ст. / А.Б. Задорожнюк // Освіта, наука і культура на Поділлі: збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський. 2004. – Т. 4. – С. 264-270.
3. Нестеренко В. Трагічні сторінки з історії релігійного життя Кам'янця-Подільського: маловідомі факти (до 70-ї річниці) / В. Нестеренко // Хмельниччина: Дивокрай. – 2005. – № 1-2. – С. 62-65.
4. Пагор В. Из освячення Казанського собору в Кам'янці-Подільському (30 серпня 1878 р.) / В. Пагор // Кам'янець-Подільський історичний [Інтернет-ресурс]. – 27.04.2010 – Режим доступу: <http://kampod.name/iz-osvyachennya-kazanskoho-soboru-v-kamyantsi-podilskomu-30-serpnya-1878-g>
5. Пламеницька О. Сакральна архітектура Кам'янця на Поділлі / О. Пламеницька – Кам'янець-Подільський: АБЕТКА, 2005. – 338 с.
6. Пламеницька О.А. Християнські святині Кам'янця на Поділлі / О.А. Пламеницька. – К.: Техніка, 2001. – 304 с.
7. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – К., 1895.
8. Торжество при освящении Казанского собора в Каменец-Подольске 30 августа 1878 г. // ПЕВ. – 1878. – № 18. – 18 сентября. – Отдел второй, неофициальный. – С. 627.
9. Benignus Józef Wanat OCO. Życie i działalność karmelitów bosych w diecezji kamieniecko-podolskiej w latach 1622–1866 // Paster i twierdza / Pod redakcją ks. Józefa Wołczańskiego. – Kraków – Kamieniec Podolski, 2001. – S. 323-356.
10. Prusiewicz A. Kamieniec Podolski. Szkic historyczny / Aleksander Prusiewicz – K., 1915. – 130 s.

К. В. Мельничук

ВІДРЕЧЕННЯ ВІД САНУ В КОНТЕКСТІ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ 1920-х рр.

У статті досліджується процес відречення священнослужителями різних конфесій від релігійного сану у 20-х рр. ХХ ст. на Поділлі. Розглядаються причини та особливості зречення сану в контексті антирелігійної боротьби.

Ключові слова: зречення, антирелігійна боротьба, пропаганда, релігійність, безбожник, контрреволюція, терор, репресії.

Одним з ключових моментів останніх років життя Євфимія (Юхима) Січінського є його відречення від духовного сану, в якому він перебував упродовж тривалого періоду свого життя. На жаль, ця сторінка життя вченого не стала об'єктом ретельного вивчення, попри те, що вона дозволяє скласти уявлення як про перипетії життя самого Євфимія Йосиповича, так і про суспільне життя УСРР кінця 1920-х – початку 1930-х років.

Як відомо, упродовж всього періоду існування радянської влади антирелігійна боротьба була важливим елементом офіційної гуманітарної політики. У науковій літературі можна знайти різні пояснення щодо причин такого жорсткого курсу щодо усіх релігійних спільнот. Так, на думку А.М. Киридон, «феномен релігійності українців полягав у тому, що через брак власної держави церква фактично виконувала функції етноконсолідатора, в силу чого релігійна духовність перебирала на себе не властиві релігії функції – й етноінтеграційну, і етноконсолідарну, і звичезберігальну, ставши і світоглядом народу, і його етикою, і його правовим регулятором, і господарським регламентатором і політичним компендіумом. Таким чином, релігійна духовність утримувала народ не тільки морально, а й буттєво та етично. Саме тому в Україні, де переважало селянське населення, особливо сильною була релігійність, що й викликало труднощі в утвердженні більшовицько-комуністичної ідеології. Для того, щоб марксизм став домінантою колективної і персональної свідомості, необхідно було викоринити традиційну релігійність» [10, с. 22]. Попри дискусійний характер наведеної оцінки (наприклад, викликає сумніви теза про те, що православна церква була механізмом зберігання звичаїв і консолідації нації у Російській імперії, де церква, навпаки, була одним з інструментів русифікації й імперської пропаганди), не можна не погодитись із думкою, що саме релігія була однією із головних перепон на шляху поширення комуністичної ідеології.

Тому не дивно, що практично з моменту встановлення радянської влади розпочався послідовний наступ більшовицької влади на релігію і церкву. Напрямки такої діяльності були найрізноманітніші – від пропагандистських акцій, інспірованих спецслужбами конфліктів всередині релігійних громад, закриття чи навіть повного знищення храмів й до репресій щодо духовенства та віруючих. Для цього залучались великий актив антирелігійників-пропагандистів, спілка войовничих безбожників, шеф працівників, куль-

турно-побутові комісії, культурно-освітні та шкільні працівники, клубні працівники хат-читалень, сільські агрономи і лікарі, інструктори в споживчих спілках [17, с. 140].

Важливим інструментом в організації антирелігійної пропаганди стала преса. Так, друкований орган Кам'янець-Подільських окружних парткому КП(б)У та виконкому, газета «Червоний кордон», з перших днів свого існування фактично перетворився на методичний центр з антирелігійної боротьби. Зокрема, юнкор газети, майбутній відомий письменник, Володимир Беляєв, вказував, що «на Кам'яниччині антирелігійна пропаганда велась безсистемно і тому наслідків вона дала дуже мало. В нас ще є досить попів, рабінів і ксьондзів, ще досить костьолів, синагог та церков» [2, с. 3]. Далі пропонувались наступні методи боротьби із релігією: «Треба вести жорстоку боротьбу науковим шляхом. Необхідно розповсюджувати по наших селах газету «Безбожник» і в «Червоному кордоні» зробити антирелігійний куток. У Росії і в деяких місцях України першими провідниками атеїзму на селі є сільські вчителі. В нашій окрузі вчительство теж має бути провідником атеїзму. Велику роль має відігравати також Комсомол. Комсомолу і вчительству треба понести Ленінський прапор атеїзму по наших темних селах» [2, с. 3].

У часописі було створено ряд антирелігійних рубрик: «Новий побут», «Куток безвірника» тощо. Так, метою рубрики «Новий побут» було показати впровадження атеїстичних нововведень у подільському селі. Практично жоден номер не обходився без опису весілля, хрестин чи похорону «без попа». Весілля без священика зазвичай відбувались у сільраді, клубі чи в хаті-читальні, в присутності членів партії, голів сільради та інших представників влади, за подібним сценарієм відбувались похорони та хрестини. Наприклад, в одному з номерів повідомлялось, що в день сьомих роковин Жовтневої революції в сільбуді с. Цвіклівці Жванецького району відбулись «хрестини без попа», учасниками яких, окрім родичів новонародженої, були політпрацівники, учителі, демобілізовані червоноармійці. Вони виголосили промови про новий побут і шкідництво релігії. В свою чергу батьки пообіцяли виховувати свою доньку Розу (названу на честь німецької комуністки Розі Люксембург) в комуністичному дусі [8, с. 3]. Як свідчать матеріали преси, станом на середину 1920-х років такі випадки показового відречення від релігії були швидше винятком, аніж правилом. У більшості випадків вони призводили до засудження атеїстів односельчанами. Так, у селі Слобідці Рихтецькій Довжоцького району селянин Рудий 18 липня 1924 р. похоронив свою померлу невдовзі після народження дитину без священика, обмежившись оформленням цивільного акту про смерть. Це стало першим подібним випадком у селі й, звісно, викликало неабиякий резонанс. «Червоний кордон», попри патетичні заклики на кшталт «Незаможники! Оце вам приклад!», змушений був визнати, що «селянство, зв'язане ще з релігійними забобонами, називає тов. Рудого «божевільним безбожником» [6, с. 3].

Іншим різновидом антирелігійної пропаганди була публікація художніх та публіцистичних матеріалів антирелігійного спрямування, до якої залучали не лише штатних журналістів, але й громадські організації та мистецькі об'єднання. Так, Кам'янець-Подільська філія Спілки селянських письменників «Плуг» (у складі якої перебували, серед інших, майбутні відомі письменники С. Божко, Т. Масенко та уже згаданий В. Беляєв) у передріздвяних номерах «Червоного кордону» вмістила відповідні матеріали – «червоні колядки», «щедрівки» та «вертепи». Зазвичай, це були перероблені на радянський лад старі колядки; примітивні за формою та примітивно-агресивні за змістом, вони нерідко викликали зовсім іншу реакцію, ніж розраховували їх автори. Так, коли газету з подібними «колядкою» і «щедрівкою» вперше вивісили біля редакції, перехожі висловились вкрай негативно, зазначивши, що подібні речі «є кошунством» [3, с. 3].

Як бачимо, друковане слово в більшості випадків виявлялось малоефективним у боротьбі з релігійними переконаннями. Однак спроби вести агітацію за допомогою лекторів-пропагандистів виявились ще менш вдалим. До цієї діяльності переважно залучали студентську і комсомольську молодь, яка не могла переконати у суперечці навіть селян (переважно старших і досвідченіших за пропагандистів), а конкурувати з більш освіченими священиками просто не могла [15, с. 1].

Як бачимо, саме духовенство було тим фактором, який практично нейтралізував зусилля пропагандистів-безбожників. Тож саме підірив авторитету духовенства і максимальне скорочення чисельності священнослужителів стали одним з пріоритетних аспектів антирелігійної боротьби. Тож не дивно, що священнослужителі різних конфесій зазнавали постійних переслідувань.

Достатньо показова в цьому відношенні ситуація із Українською Автокефальною Православною Церквою. Промовистим є той факт, що до 1926 року радянська влада не реєструвала статуту УАПЦ, фактично гальмуючи її організаційне становлення. Водночас на місцевому рівні ситуація для віруючих була ще складнішою, що можна простежити на прикладі сфабрикованого судового процесу щодо «Антонівського дива». Обвинуваченим – священику УАПЦ й мирянам, що створили парафію в селі Антонівка біля криниці, де начебто явилась Матір Божа, інкримінували «розповсюдження фальшивих чуток, про те, що

вони ніби то бачили чудесні явища у воді, про збирання незаконних зборів на будівництво церкви грошима і в натурі, про поширення контрреволюційних слухів, начебто диво «пророкує» скорий кінець радвлади; більше того, прокуратура вдалась навіть до закидів у поширенні хвороб, оскільки в криниці, начебто, знайшли бактерії сифілісу [19, с. 1]. У результаті в с. Антонівка побудувати церкву не дозволили, а священика та інших ініціаторів побудови храму позбавили громадянських прав та засудили до різних термінів позбавлення волі.

Усі священики на законодавчому рівні були позбавлені виборчих прав, їх обкладали усіма можливими податками і в таких розмірах, щоб вони не змогли їх виконати. І тоді в них конфісковували майно, а сім'ю виселяли чи навіть «розкуркулювали». Для підриву авторитету священика в народі, газети публікували безліч ганебних прикладів поведінки священнослужителів. Це мало б не лише викликати відразу до самої релігії, а й залишити без народної підтримки репресованих священиків.

Поширеними звинуваченнями, які посипались, в першу чергу, на католицьких ксьондзів, – були закиди в шпигунстві та співпраці з іноземними резидентами. Так, у відкритому листі до Папи Римського ксьондз Андрій Федукевич із Житомира заявив про тиск на римо-католицьких священиків, які живуть СРСР, з боку польського Генерального штабу, представники якого з'являються до католицьких священиків і змушують їх виконувати різні шпигунські доручення. Священик стверджував, що й до нього неодноразова звертались агенти польської контррозвідки і навіть польський консул у Києві з пропозиціями контрреволюційної співпраці [12, с. 2]. Особливо шокуючим було повідомлення через 3 місяці про смерть ксьондза Андрія Федукевича, який згорів у монастирі, облитий бензином. Слідство встановило: ксьондз Федукевич покінчив самогубством внаслідок переслідувань з боку католицького духовенства у зв'язку з відомим відкритим листом до Папи Римського [18, с. 2].

Досить складною була ситуація і в Кам'янці-Подільському, який радянська пропаганда зображувала одним із центрів шпигунської діяльності і контрабанди (!) католицьких священиків, пояснюючи це проживанням католицького єпископа на території Польщі. Кам'янець-Подільський ксьондз Нановський звернувся до папського нунція в Варшаві, з проханням надати іншого, «не шпигунськи налаштованого єпископа», який би міг налагодити стосунки католицької церкви з радянською владою і не дискредитувати її [13, с. 2].

Тому не дивно, що священики масово зрікалися сану. Тільки за вісім місяців 1925 р. у 29 округах України таких було 315 осіб, а вже в 1929-1930 рр. – близько 2 тисяч. Але зречення від сану не рятувало людей від пильного ока НКВС. Тисячі слідчих справ в архівах підтверджують факти терору проти священнослужителів тільки за те, що вони займаються або займалися «душепастирством» [9, с. 145].

Процес зречення священиками сану якомога ширше намагалася висвітлити преса. Таким чином створювалась ілюзія масового відречення від релігії. У свою чергу, священик, що відрікався від сану, мав змогу публічно заявити про своє рішення, чим намагався як можна швидше виправдати себе. Найчастіше в газети надходили повідомлення у вигляді оголошення – небагатослівні, з кількох речень. Наприклад: «Я, священик села Боришківце Кам'янецької округи, Володимир Максимович Команський, відмовляюся від служби в будь-якому релігійному культі, бажаючи вернутися до загальної корисної праці» [14, с. 8]. Існував й інший тип оголошень: не безпосереднього від особи, а у вигляді повідомлення сількорів. Сількор «Червоного кордону» з с. Тарасівки, під псевдонімом «Тихий», у жовтні 1924 р. повідомляв, що священик їхнього села, Комарницький, у неділю на церковній службі заявив селянам, що зрікається свого сану і вибачився, що впродовж 17 років «дурив їх попівськими хитрощами». З цього повідомлення видно, що зречення священиком свого сану явно не було несподіванкою для прихожан, адже після заяви Комарницького на амвону один за одним виходили селяни і виступали з антирелігійними промовами» [5, с. 2].

До редакції газети «Червоний кордон» надходила велика кількість листів з проханням опублікувати заяви священиків про відмову від свого сану. З цією метою редакція створила окрему рубрику, присвячену цій темі з символічною назвою «Стадо розбігається». Тут публікувались листи священників, в яких вони не лише повідомляли про свій вибір, а пояснювали його причину. Священик села Кружатко заявляв, що назавжди «зрікається як церковної ради, так і взагалі релігійних забобонів», так як він пересвідчився, що релігія – це лише обдурювання «темного народу», і просив рахувати його повноправним громадянином республіки [7, с. 3]. Подібно пояснює своє рішення дяк села Димківце Андрій Андріяшко, який вказував, що перестав бути служником культу ще 1922 році, оскільки переконався, «що правди в попів нема і вони лише обдурюють темних селян» [1, с. 4]. У кінці кожної заяви колишні священики просять поновити їх громадянські права.

Велике враження справляють листи священиків, які половину життя віддали служінню церкві і на схилі літ раптово усвідомили всю помилковість релігійних догм. У цьому випадку яскравим прикладом буде виступ ксьондза собору Святої Варвари у Вітебську Хшоковича. Промова була надрукована в поль-

ській газеті «Молот», яка виходила в Мінську. З цією промовою Хшокович виступив на польській окружній безпартійній конференції в Мінську 4 січня 1925 року: «Прийнявши сан, я довго міркував, що ж власне я прийняв. І оце, після довгого і важкого шукання протягом 17-ти років, я прийшов до висновку, що принципи костюлу не згодні з життям. І тому я зрікся сану, й тому стою тут, перед тобою, польський народе... Цілі століття ми молилися перед вітварями. Й що ж нам дали молитви? Нічого – бо вони мертві, холодні й чути від них гнилим трупом. Крім цієї гнилої немає нічого в костюлі: ані справедливості, яку проповідують ксьондзи, ані христової любові. Й тому я, бувший ксьондз, кажу тобі, польський народе: досить молитов! Релігія, це ніщо інше, як тільки людський твір, вигаданий лише для того, щоб примусити тебе двигати своє ярмо недолі» [4, с. 2].

Якщо в попередньому випадку ксьондз Хшокович говорить, що для усвідомлення «що ж власне він прийняв» йому знадобилось 17 років, то дяку села Жердя Орининського району Олександрю Кисельову нічого усвідомлювати не потрібно було, адже, судячи з його листа на ім'я редактора «Червоного кордону», він, будучи у важкому фінансовому становищі, змушений був поступити на посаду дяка с. Жердя. Самі релігійні догми його не цікавили, оскільки «було мені тоді 19 літ і я ще не дуже задумувався над тим, в яких взаємовідносинах знаходиться церква і оточуюче нас життя». Колишній дяк у своєму листі переконує, що суспільство тепер потребує очищення від «релігійного хламу», який здавна назбирувався під самодержавною рукою царя-батюшки. Також Кисельов зазначає цікаві реалії тодішнього релігійного життя, описуючи зневажливе ставлення самих прихожан до релігії: «Старі люди в святій церкві лише судять і пересуджують одне одного, під акомпанімент церковного співу. Що ж торкається молоді, то можна сказати, що церква для них з одного боку служить «домом свіданів», а з іншого – місцем, де можна «людей поспостеріти і себе показати», місцем де можна похвалитись новою хусткою, новими галошами» [11, с. 2]. У заключній частині листа колишній дяк просить довести до відома громадськості, що він відрікається сану і бажає себе за краще рахувати вільним громадянином республіки і таким самим незаможним селянином, яким є його батько.

Існували й інші заяви, в яких колишні священники не виправдовували себе, а каялись і просили пробачення у всього робітничо-селянського люду за те, що довгий час займались негідною діяльністю служителя культу. Так, дяк села Москалівки Фельшинського району Проскурівського округу Іван Дем'янович Шевченко на шпальтах «Червоного кордону» проголосив, що зрікається цієї ганебної посади, оскільки він глибоко переконався, що в церкві йде торгівля всім, що можна тільки продати і обміняти, а найбільше совістю. Тому, Іван Шевченко «просить владу робітників і селян вибачити мені і прийняти, як рівноправного громадянина Радянської Республіки», давши обіцянку перед робітниками і селянами загладити свою вину і в майбутньому усі свої сили і знання віддати їм [21, с. 4].

Із вищенаведених текстів зречення священників свого сану, можна знайти одну спільну річ: усіх їх авторів турбувало одне і теж питання – повернення громадських прав. Для цього кожен із них намагався чи то виправдатись, чи як можна більше зневажити релігійну конфесію, до якої він належав, викриваючи усі ганебні, колись відомі йому речі. І дуже мало таких священників, які б у своїх заявах уникали таких негідних речей, що б і не полити брудом віру, церкву, на службі в якій він перебував, і не принизитись самому, жалюгідно виправдовуючись, та все ж таки такі були. 11 вересня 1928 року до редакції газети «Червоний кордон» надійшов лист такого змісту: «Я, бувший служник релігійного культу, ще в 1922 році, коли я був викладачем Кам'янецького ІНО, залишив службу при церкві і з того часу й досі ніякої участі в церковних справах не брав, займався тільки науковою працею, був й досі состою службовцем і таким чином я фактично зрікся духовного сану. Таким чином я заявляю суспільству те, що я не служник культу і надалі маю намір займатись тільки науковою працею як службовець УСРР. Єфим Сіцинський» [16, с. 4].

Гадаємо, у цьому листі слід виділити кілька ключових моментів. Як бачимо, на відміну від багатьох колишніх священнослужителів, Сіцинський не намагався здобути собі певні бонуси від нової влади, критикуючи церкву чи відмовляючись від своїх релігійних переконань. У зреченні він апелював, насамперед, до факту, що упродовж життя займався переважно не душпастирським служінням, а науковою, публіцистичною та викладацькою діяльністю. Безумовно, знаючи факти життя Євфимія Йосиповича, важко заперечити цей аргумент.

Можемо припустити, що на рішення відректись вплинув моральний тиск з боку властей і навіть прямі репресивні дії. Так, А. Трембіцький вказує, що окрім арешту в 1929-1930 рр. у рамках фальсифікованої справи «Спілки визволення України», у 20-х роках мав місце нетривалий арешт, зумовлений членством Сіцинського в роки визвольних змагань у Кирило-Мефодіївському церковному братстві [20, с. 73].

Отже, цілком зрозуміло, що в умовах посилення репресій, затероризовані священники поступово, намагаючись пристосуватись до нових умов життя, змушені були йти на такі крайнощі і публічно заявляти

про відречення від культу. Проте, ці люди – жертви терору, дуже різняться між собою, адже деякі з них з величезним ентузіазмом, виходячи за всі морально-етичні межі, паплюжили віру, догми якої ще донедавна сповідували. На цьому фоні випадок Є. Сіцинського виглядає стриманим і демонструє шляхи збереження людської гідності у складних умовах тоталітарного режиму.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андріяшко А. Переконався, що попи брешуть / А. Андрушко // Червоний кордон. – 1925. – 16 лип. (Ч. 126). – С. 4.
2. Біляєв В. Про антирелігійну пропаганду на селі / В. Біляєв // Червоний кордон. – Червоний кордон. – 1924. – 28 груд. (Ч. 69). – С. 3.
3. Божко С. Не жарт / С. Божко // Червоний кордон. – 1924. – 27 листоп. (Ч. 60). – С. 3.
4. Бувший ксьондз про релігію // Червоний кордон. – 1925. – 1 лют. (Ч. 79). – С. 2.
5. В церкві з амвони зрікся попівства // Червоний кордон. – 1924. – 16 жовт. (Ч. 49). – С. 2.
6. Вуєк М. Похорон без попа / М. Вуєк // Червоний кордон. – 1924. – 11 верес. (Ч. 39). – С. 3.
7. Гречан І. Заява / І. Гречан // Червоний кордон. – 1925. – 22 берез. (Ч. 93). – С. 3.
8. Картанів Н. Червоні вводи / Н. Картанів // Червоний кордон. – 1924. – 11 груд. (Ч. 64). – С. 3.
9. Киридон А.М. Українська православна церква (1930-1936 рр.) / А.М. Киридон // Український історичний журнал. – 2005. – №3. – С. 143-159.
10. Киридон А.М. Державно-церковні відносини Радянській Україні 1920-1930-х років: соціальний вимір / А.М. Киридон // Історія України. – 2005. – №21-22. – С. 18-25.
11. Кісельов О. Чому відрікся від церкви / О. Кісельов // Червоний кордон. – 1925. – 26 лют. (Ч. 86). – С. 2.
12. Лист ксьондза Федукевича до папи римського // Червоний кордон. – 1924. – 23 листоп. (Ч. 59). – С. 2.
13. Нановський. До його Емінінції Апостольського нунція в Варшаві / Нановський // Червоний кордон. – 1925. – 22 берез. (Ч. 93). – С. 2.
14. Оголошення / Червоний кордон. – 1927. – 24 серп. (Ч. 65). – С. 8.
15. Разін І. Комсомол і антирелігійна пропаганда / І. Разін // Червоний кордон. – 1924. – 11 груд. (Ч. 64). – С. 1.
16. Сіцинський Є. Заява / Є. Сіцинський // Червоний кордон. – 1928. – 11 верес. (Ч. 104). – С. 4.
17. Слободянюк П. Українська церква: Історія руїни і відродження. Наукове видання, присвячене 2000-літтю Різдва Христового / П. Слободянюк. – Хмельницький: Поділля, 2000. – 266 с.
18. Смерть ксьондза Федукевича // Червоний кордон – 1925. – 12 берез. (Ч. 90). – С. 2.
19. Суд над Антонівським чудом // Червоний кордон. – 1924. – 2 жовт. (Ч. 45). – С. 1.
20. Трембіцький А.М. Євфимій Сіцинський (1859-1937): наукова та громадська діяльність / А.М. Трембіцький. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2009. – 300 с.
21. Шевченко І.Д. Лист до редакції / І.Д. Шевченко // Червоний кордон. – 1925. – 6 груд. (Ч. 167). – С. 4.

О. М. Широка

ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІТЕТІВ ЛКСМУ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА ПОДІЛЛІ У 20-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджується діяльність комітетів ЛКСМУ щодо впровадження антирелігійної політики на Поділлі в 20-х роках ХХ століття.

Ключові слова: *Поділля, релігійна громада, церква, влада, конфесія, антирелігійна політика, антирелігійна пропаганда.*

ХХ століття стало справжнім випробуванням для багатьох народів Європи. Українському народу також довелося пережити чимало політичних, етнічних та духовних потрясінь. У період національно-культурного відродження необхідно особливо ретельно проаналізувати ті трагічні сторінки історії, які старанно приховувались, а то й просто замовчувались, чи видавались як досягнення. Мова йде про реалізацію державою антирелігійної політики, що мала місце як на всій території України, так і на Поділлі у 20-х рр. ХХ ст. Стосовно Поділля це питання досліджувалося у монографіях та статтях О. Галамай [1], Л. Місінкевича [2], А. Зінченка [3] та інших. Утім, у зазначених працях упущено зусилля комсомольців в реалізації політичного курсу влади на викорінення із духовного та суспільно-політичного життя мешканців регіону інституту церкви.

Метою цієї статті є дослідження діяльності комітетів ЛКСМУ в Подільському регіоні із розгортання антирелігійної політики комуністичної партії та радянської держави у 1920-х рр.

Початком широкомасштабної антирелігійної кампанії стала постанова Ради Народних Комісарів України від 3 серпня 1920 року №435, та відповідна Інструкція Народного Комісаріату юстиції України від 10 листопада 1920 року. Згідно цих документів релігійні товариства різних культів підпорядковувались загальним положенням про приватні товариства і спілки, але на відміну від них, не користувались правами юридичної особи і не мали права власності. Ці положення були згодом підтверджені ст.10 Інструкції НКВС України від 10 липня 1923 р. [4, с. 23].

Продовженням антирелігійної політики стало звернення центральних партійних органів, що надіслане у листі під грифом «цілком таємно» від губернського комітету КСМУ до всіх окружних комітетів комсомолу Поділля. В цьому листі ставилось завдання щодо антирелігійної пропаганди, а саме, попереднє планування всієї роботи зі спілковою та позаспілковою молоддю, а також рекомендації щодо залучення молоді до участі у роботі театральних гуртків та колективів художньої самодіяльності [5, с. 108-110].

У циркулярах вищих комсомольських органів знаходимо вказівки та інструкції щодо ведення антирелігійної пропаганди серед дітей. Перш за все – це чітко сплановане виховання матеріалістичного світогляду, формування у підростаючого покоління наукових поглядів на оточуючий світ. Поряд з цим ставилась вимога викриття реакційної ролі релігії та духовенства у суспільстві. Наголошувалось, що впливу на дитячу психіку церковних обрядів та релігійних свят необхідно протиставити пролетарські свята, які повинні повністю витіснити церковні, або зменшити їх значимість [6, с. 120].

Активна антирелігійна пропаганда проводилася і серед представників національних меншин. Це відображено у циркулярах губкому КСМУ до всіх окружкомів комсомолу Поділля. Акцентувалась увага на тому, що ця робота повинна проводитись в клубах у вигляді лекцій, бесід, вечорів. У першу чергу, такою пропагандою мали бути охоплені підприємства та населені пункти, де проживає найбільше поляків. Для цього друкувалися пропагандистські антирелігійні матеріали, зокрема польською мовою [7, с. 140].

Крім того, боротьба з релігією вважалась ознакою активної життєвої позиції та втілення в життя лінії партії щодо атеїстичного виховання підростаючого покоління. Свідченням цього є автобіографія одного із комсомольських активістів, де він вказував, що разом зі вступом у комсомол, почав вчитись та боротися з релігією [8, с. 1].

У циркулярних листах ЦК КП(б)У знаходимо вказівку комсомольським органам про участь у комісіях з допомоги голодуючим Поволжя [9, с. 5], за якою до складу комісій із вилучення церковних цінностей включались комсомольці-активісти. Так, у селі Копистин колишньої Бахматовецької волості Проскурівського повіту, крім голови сільської ради, голови комнезаму, настоятеля церкви та представника релігійної общини, до такої комісії входив і член комсомольського осередку [10, с. 70]. За схожим принципом формувались подібні комісії і в інших населених пунктах краю, про що свідчить низка архівних документів [11, с. 68]. Це могли бути як представники спілки молоді з місцевого осередку, так і повітової організації КСМ [12, с. 3; 13, с. 4; 14, с. 7; 15, с. 10; 16, с. 24; 17, с. 32; 18, с. 42]. Подібні факти переконливо свідчать про діяльність первинних комсомольських осередків щодо антицерковної та антирелігійної спрямованості їх роботи.

У постановах секретаря ЦК КП(б)У всім губкомам партії наголошувалось, що боротьба з голодом є важливим завданням для партійних та комсомольських осередків на місцях. Згодом ці положення були продубльовані губернським комітетом для повітових партійних осередків [19, с. 4]. З метою перевірки роботи партійних, радянських, профспілкових та громадських організацій щодо боротьби з голодом, а також участі у цьому самого населення, особливо нетрудового, ЦК КП(б)У оголосив двотижневик перевірки цієї роботи. Для проведення відповідних заходів створювались місцеві комісії, до яких призначались члени колегій або президій губернської ради професійних спілок, комуністичної спілки молоді України, військового політorganу. Головою комісії, як правило, був секретар або член бюро губернського комітету КП(б)У. Такими комісіями розроблялися заходи по боротьбі з голодом. Одним із заходів була перевірка вилучення церковних цінностей, при здійсненні якої ЦК КП(б)У пропонував керуватися декретом про покарання за злочини, скоєні проти допомоги голодуючим [20, с. 5]. Вказівками губернських партійних органів передбачалося, що процес вилучення церковних цінностей мав широко обговорюватись на загальних партійних, профспілкових та комсомольських зборах. Весь партійний, радянський та профспілковий апарат був мобілізований для виконання рішень партійного керівництва. Як правило, такі документи підписувались секретарем губкому КП(б)У [19, с. 4].

Особливо активною атеїстична пропаганда ставала напередодні великих релігійних свят. Як надійний помічник партії, центральний комітет ЛКСМУ направляв листи до всіх окружкомів комсомолу з вказівкою про організацію роботи спільно з органами політосвіти та спілкою безвірників по проведенню антипасхальної кампанії. Головна увага зверталася на організацію масової науково-освітньої роботи, що

може відволікти молодь від участі в релігійних святах. Для цього пропонувалась організація розваг, вечорів, прогулянок, екскурсій, спортивних змагань із залученням до них якомога більшої кількості молоді. Комсомольські осередки зобов'язувались брати найактивнішу участь в підготовці масових антирелігійних вечорів в робітничих клубах та сільських будинках культури. Ставилась вимога щодо організації гуртків при політосвітніх установах та осередках безвірників для вивчення походження пасхи із забезпеченням участі у цих гуртках якомога більшої кількості молоді. Великого значення у справі атеїстичного виховання підростаючого покоління надавалось антирелігійній літературі, особливо журналу «Безвірник». Комсомольські осередки зобов'язувались організувати колективну передплату цього видання. Зверталась увага на охоплення антипасхальною пропагандою також і представників національних меншин, пристосовуючи її до національних та побутових особливостей, відвернення уваги молоді від участі в релігійних обрядах. Пасхальні святкування пропонувалось використовувати для вивчення стану релігійності серед молоді, впливу на неї церкви, політичних настроїв серед молоді, що знаходиться під впливом духовенства та діяльності релігійних антирадянських організацій. ЦК рекомендував використовувати спеціальні антипасхальні матеріали, що друкувалися в комсомольських часописах та в антипасхальному номері журналу «Антирелигиозник» [21, с. 15].

Виконання розпоряджень з центру систематично контролювалось. Про це свідчать повторні листи до райкомів та місцевих осередків ЛКСМУ, в яких знову наголошується на важливості проведення масової антирелігійної кампанії. Для активізації роботи пропонувалось посилити керівництво осередками безвірників, забезпечити підприємства та установи своєчасною передплатою на газети та журнали «Безбожник» та «Антирелигиозник», в яких друкувалися матеріали про антирелігійну роботу. Складено договір з видавництвом «Безбожник», за яким монопольне право на передплату цих видань надавалось лише пошті, очевидно, для більш ефективного контролю за передплатою на антирелігійні видання з боку держави [22, с. 73].

Наскільки важливими для держави були здійснення антирелігійної пропаганди та участь у ній комсомолу показує розгляд цього питання на засіданнях бюро ЦК ЛКСМУ. В резолюції цього органу на доповідь агітпропу ЦК ЛКСМУ, датованої 10 серпня 1927 року, констатувалось, що директива комсомолу України від 7 червня 1927 р. про посилення антирелігійної роботи не виконана. Особливо це стосувалось практичних пропозицій (створення осередків безвірників, антирелігійних гуртків у системі навчання, організація первинних осередків товариства «Безвірник», ознайомлення комсомольців з діяльністю релігійних організацій, розповсюдження антирелігійної літератури). Важливість цієї роботи керівництво партії та комсомолу обґрунтовувало тим, що релігійні організації працюють щодо розповсюдження своїх ідей серед молоді, залучаючи їх у свої ряди. Така ситуація, на думку бюро ЦК ЛКСМУ, була небезпечною, оскільки могла перешкоджати втіленню антирелігійної політики партії. Зважаючи на це, бюро ЦК пропонувало негайно приступити до практичного здійснення резолюції щодо реального посилення антирелігійної роботи. Всім окружкам рекомендувалось обговорити на бюро згадану резолюцію, перевірити ступінь її виконання, визначити терміни та порядок втілення в життя невиконаних пропозицій. Пропонувалось всім комсомольським газетам та журналам активно розгорнути систематичну антирелігійну пропаганду та агітацію [23, с. 221].

У роботу з антирелігійної пропаганди та агітації включались також органи місцевої влади. До сільських рад та профспілкових комітетів направлялись плани відзначення першотравневих свят, де вказувалась порядок проведення мітингів, присутність на них представників від партії та комсомолу [24, с. 32]. У контексті антирелігійної пропаганди планувалась також організація урочистих зборів громади, походи на природу, проведення ввечері вистав, танців, бесід на антирелігійні теми [25, с. 33]. На комсомольських зборах визначалися відповідальні за різні напрямки роботи, у тому числі й за антирелігійний [26, с. 41]. Пунктом першим порядку денного комсомольських зборів осередку ставилась антирелігійна кампанія. Як правило, розглядалася інформація з цього питання і ухвалювалось відповідне рішення. За дорученням комсомольського осередку учитель сільської школи робив доповідь для молоді та жителів села про появу різдвяних свят, а ввечері усіх запрошували на безкоштовну виставу [27, с. 53].

Про участь комсомолу в антирелігійній роботі та керівництво цією роботою партійних органів свідчить присутність на комсомольських зборах представника комуністичної партії та обов'язкове заслуховування інформації про проведення антипасхальної чи антиріздвяної кампанії. На основі цієї інформації збори осередку зобов'язували всіх комсомольців брати активну участь у випуску стінгазети та розповідати про суть релігії та виникнення релігійних свят, влаштувати вечір, виставу, найняти духову музику. Кожен комсомолец мав забезпечити вступ до спілки безвірників, хоча б одного учасника. Планувалась також організація спортивного гуртка для проведення футбольних змагань [28, с. 63, 63 зворот, 64]. На

комсомольських зборах про свою роботу звітував секретар осередку «Безвірник» [29, с. 82] після чого, як правило, збори приймали рішення про його значну роль у житті села [30, с. 82 зв.].

Великого значення комсомольські органи надавали обізнаності своїх активістів у питаннях релігії. У директивних зверненнях до всіх осередків ЛКСМ наголошувалось, що пропагандисти повинні налагодити роботу антирелігійного гуртка «Безбожник». Якщо його немає, то такий гурток необхідно створити. Для проведення роботи передбачалось залучати і позаспілкуву молодь. Зверталась увага на важливість обліку роботи такого гуртка та необхідність її планування. Комсомольським активістам рекомендували для роботи в такому гуртку запрошувати членів партії, які будуть допомагати в організації антирелігійної пропаганди. Члени активу не залишали поза увагою всі релігійні свята, під час яких необхідно проводити збори з участю позаспілкової молоді. Про всі невирішені питання осередки ЛКСМ повідомляли районний комітет комсомолу, який мав допомогти в проведенні антирелігійної роботи [31].

Додатковим свідченням контролю за атеїстичним вихованням є те, що в планах роботи окружних комітетів обов'язковим розділом була антирелігійна пропаганда, де давались вказівки про участь молоді у гуртках «Безвірник», визначались спільні з окрполітсвітою директиви про роботу природничих гуртків, наголошувалось на проведенні антирелігійної пропаганди у зв'язку з релігійними святами [37, с. 14].

Про контроль за проведенням антирелігійної пропаганди свідчить, зокрема резолюція по звіту Прокурівського окружного комітету ЛКСМУ у квітні 1927 р. Серед інших питань одним із пунктів констатується факт недостатнього проведення антирелігійної роботи серед молоді. Доручається окружкому створити добровільні громадські організації «Безвірник», які допоможуть організувати таку роботу в окрузі [32, с. 1, 1зв.]. В одному з пунктів резолюції наголошувалось на посиленні керівництва роботою комсомольських осередків у боротьбі з різними релігійними сектами та антикомуністичними угрупованнями та на розгортанні з цією метою різних форм культурно-масової роботи [33, с. 2].

Одним із завдань антирелігійної пропаганди була боротьба з впливом на молодь католицьких гуртків «Ружа». Окружком загострював увагу всіх комсомольських організацій на повсякденній організаторській і культурно-масовій роботі серед польської молоді в прикордонних районах, яким було і Поділля. У великих селах проводились збори, конференції, молодь залучалась до роботи хат-читалень (в польських селах округу їх налічувалось 14). В місті була організована молодіжна секція при польському клубі [34, с. 8].

Архівні джерела свідчать, що участь молоді в релігійних обрядах не схвалювалась комсомольськими функціонерами. Так, у звіті Фельштинського райкому ЛКСМУ вміщена інформація про виключення з комсомолу С. Ф. Мельника за релігійний шлюб [35, с. 15]. Таким же свідченням є доповідь про проведення антирелігійної кампанії в селі Бапшин 8 січня 1923 р., де обговорюється поступок комсомольця, який з цікавості пішов на церковну службу. Пропонувалося оголосити йому сувору догану і використати цей випадок для того, щоб показати іншим спілчанам ганебну роль церкви та святих отців. Було заплановано засудити цей вчинок, щоб інші його не наслідували. Показовий суд відбувся і був використаний для антирелігійної пропаганди. Зокрема, були підняті питання про походження життя на Землі, появу людини, існування православної церкви та інших конфесій [36, с. 4].

Отже, в 20-ті роки на Поділлі комсомольське керівництво на всіх рівнях докладало максимум зусиль в реалізації політики партії не просто для атеїстичного виховання молоді інших національностей, а й для повного викорінення релігії з свідомості підростаючого покоління. Включення комсомольських активістів до складу комісій із вилучення церковних цінностей свідчить про підтримку ЛКСМУ лінії партії, а також підконтрольність комсомольських осередків з боку комуністичної партії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Галамай О.М. Реалізація політики відокремлення церкви від держави у 20-х рр. ХХ ст. на Поділлі // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського: Збірник наукових праць – Вінниця, 2001. – С. 81-83.
2. Місінкевич Л.Л. Реалізація державної політики щодо релігії та віруючих на Поділлі в 20 – 30-х рр. ХХ ст. // Краєзнавство. – 2003. – №1-4. – С. 94-97.
3. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу / Українська Церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. // А. Л. Зінченко. – К.: Освіта, 1993. – 256 с.
4. Отделение церкви от государства и школы от церкви. Сборник декретов, инструкций и циркуляров УССР и СССР с разъяснениями подотдела культов при НКВД УССР / [Под общей редакцией заместителя народного комиссара внутренних дел Н.А. Черлунчакевича, Ю.А. Любинский и К.Н. Гольберт]. – Харьков: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1926. – С. 23.
5. Державний архів Вінницької області, фонд П-1, спр. 400, арк. 108-110.
6. Там само, арк. 120.

7. Там само, арк. 140.
8. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), Ф. П. 1603, оп. 1, спр. 63, арк. 1.
9. ДАХМО, Ф. П. 1067, оп. 1, спр. 65, арк. 5.
10. ДАХМО, Ф. П. 1067, оп. 1, спр. 66, арк. 70.
11. ДАХМО, Ф. П. 1067, оп. 1, спр. 68, арк. 68.
12. Там само, арк. 3.
13. Там само, арк. 4.
14. Там само, арк. 7.
15. Там само, арк. 10.
16. Там само, арк. 24.
17. Там само, арк. 32.
18. Там само, арк. 42.
19. ДАХМО, Ф. П. 1067, оп. 1, спр. 65, арк. 4.
20. Там само, арк. 5.
21. ДАХМО, Ф. П. 1602, оп. 1, спр. 381, арк. 15.
22. Там само, арк. 73.
23. Там само, арк. 221.
24. ДАХМО, Ф. Р. 281, оп. 1, спр. 4, арк. 32.
25. Там само, арк. 33.
26. ДАХМО, Ф. П. 1611, оп. 1, спр. 41, арк. 41 зворот.
27. Там само, арк. 53.
28. Там само, арк. 63.
29. Там само, арк. 82.
30. Там само, арк. 82 зв.
31. ДАХМО, Ф. П. 1611, оп.1, спр. 35.
32. ДАХМО, Ф. П. 1611, оп. 1, спр. 26, арк. 1 і 1 зв.
33. Там само, арк. 2.
34. Там само, арк. 8.
35. Там само, арк. 15.
36. ДАХМО, Ф. П. 1, оп. 1, спр. 207, арк. 4.

О. Б. Комарницький

СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВИШІВ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ У 1920-1930-х рр. (НА МАТЕРІАЛАХ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ)

У статті показано соціальний склад студентів педагогічних навчальних закладів радянської України 20-30-х рр. ХХ ст. у співвідношенні із іншими вишами. Автор ґрунтовно охарактеризував соціальну структуру студентства педвишів Правобережжя.

Ключові слова: студенти, інститут, педтехнікум, робітники, селяни.

На вищу школу радянська влада покладала відповідальне завдання сформувати нову радянську інтелігенцію. Для реалізації цього завдання виші необхідно було «демократизувати» і «пролетаризувати», зважаючи незадовільний для влади соціальний склад студентів. Переважна більшість з них були вихідцями із різних соціальних груп та прошарків. Окремі аспекти цієї проблеми вивчали радянські історики Ю.С. Борисов [1], Ю.О. Курносів [2], Г.М. Шевчук [3], Г.І. Ясницький [4], сучасні українські – Г.В. Касьянов [5], В.С. Курило [6], В.К. Майборода [7], В.І. Прилуцький [8], О.Л. Рябченко [9], Ю.С. Степанчук [10].

У 1920 р. в інститутах республіки робітники становили лише 3% від загальної кількості студентів, селяни – 6%. Решта – вихідці з «експлуататорських класів», які переважно не сприймали перетворення, які запровадила радянська влада [2, с. 44], [3, с. 255]. Звісно, це не відповідало потребам держави «диктатури пролетаріату», якій потрібна була своя, класово близька інтелігенція. Саме тому на початку 20-х рр. було запроваджено курс на «демократизацію» вишів. Вже до кінця 1920-1921 н.р. відсоток робітників і селян зріс відповідно до 5% і 8,2% [25, с. 88]. Напередодні 1921-1922 н.р. було вперше проведено переоблік студентської молоді з метою визначення її соціального походження, результатом якого стало скорочення кількості студентів і збільшення кількості робітників і селян. У 1921-1922 н.р. у вишах навчалося 6,8% представників робітничого класу і 10,5% – селян [2, с. 45], [10, с. 97], [11, с.125]. Друга «генеральна переєстрація» 1922-1923 н.р. збільшила відсоток робітників до 12,3%, а селян – 21,4% [3, с. 263], [5, с. 63].

Перші успіхи «пролетаризації» вищої школи було відзначено на XIII з'їзді РКП(б) (1923 р.). Разом з тим, делегати визнали за необхідне продовжити лінію оробітничення вишів. Про це ж йшлося на колегії Укрголопрофосвіти, на якій голова Одеської губпрофосвіти заявив, що «робітники і селяни, поповнюючи вузи, приносили з собою трудові традиції, навиків, тверду віру в остаточну перемогу робітничого класу і тим самим примушували викладачів і непролетарські елементи студентства серйозніше ставитися до своїх обов'язків» [3, с.263].

Зважаючи на це, роботу з «пролетаризації» вишів було продовжено і в наступні роки. Так, у 1923-1924 н.р. вихідцями із робітників були 15,6% студентів, селян – 24,9%, у 1924-1925 н.р. – відповідно 14,8% і 17,3% [5, с.63], [12, с.46]. Якщо зіставити ці дані із загальносоюзними, то відсоток «пролетарської» молоді в українських вишах був нижчим. У 1924-1925 н.р. у вишах СРСР робітники становили 17,8% від загальної кількості студентів, селяни – 23,1%, службовці – 39,8%, інші – 19,3% [1, с.138].

Менш інтенсивними були темпи «пролетаризації» у педагогічних вишах. У 1922-1923 н.р. вихідці із робітничого середовища становили 10,6%, селян – 19% [4, с.203], [13, арк.59]. Досить неоднозначними є показники за 1924-1925 н.р. У праці Я.Звігальського та М.Іванова наводяться дані про 6% робітників і 12,1% селян [12, с.46]. М.А.Лескевич та В.С.Курило зазначають, що у 1924 р. серед студентів у педвишах налічувалося 40,5% селян і робітників [6, с. 354], [14, с. 73]. В.К.Майборода вважає, що у 1924-1925 н.р. робітничо-селянський прошарок становив 63% [7, с. 100]. Останні дані, на нашу думку, є перебільшеними. Вважаємо, що найбільш вірогідними є дані Центрального статистичного управління УСРР. На 1 січня 1925 р. 9,6% студентів були робітниками, 24,2% – селянами, 50,8% – службовцями. Інші категорії склали 15,4% [15, с. 31].

Розподіл студентів за соціальною ознакою у педвишах відносно інших типів навчальних закладів проілюструє наступна таблиця.

Таблиця 2

Динаміка соціального складу студентів інститутів УСРР (1922-1925 рр.) [12, с. 46], [15, с. 31]

Типи інститутів	Навчальні роки / соціальні групи (%)											
	1922-1923 н.р.				1923-1924 н.р.				1924-1925 н.р.			
	робітники	селяни	службовці	інші	робітники	селяни	службовці	інші	робітники	селяни	службовці	інші
Індустріально-технічні	18,9	15,7	56,5	8,9	21,2	15,7	37,1	26,0	34,4	9,4	38,2	18,0
Сільськогосподарські	10,9	48,8	28,2	12,1	11,2	49,2	28,0	11,6	12,9	34,8	44,5	7,8
Соціально-економічні	7,8	10,4	72,2	9,6	9,8	10,4	75,5	4,3	15,6	10,8	67,4	6,2
Медичні	9,4	6,9	72,5	11,2	12,0	14,2	62,6	11,2	8,8	24,7	57,1	9,4
Педагогічні	10,6	19,0	37,3	33,1	10,6	26,0	42,2	21,2	9,6	24,2	50,8	15,4
Мистецькі	11,5	33,3	50,0	5,2	8,8	19,1	42,0	30,1	13,1	12,7	51,9	22,3
Разом	12,3	21,4	46,9	19,4	15,6	24,9	46,7	12,8	14,8	17,3	55,7	12,2

У педагогічних вищих навчальних закладах Правобережної України відсоток робітників і селян був значно вищим від загальнодержавного. Так, у Київському ІНО на початку січня 1923 р. 20,2% студентів були робітниками, 28,9% – селянами, 34,8% – службовцями [16, арк. 95]. У звіті ІНО за 1923-1924 н.р. значиться, що вихідцями із робітничого середовища були 62,2% студентів, селянського – 22,9%, службовців – 11,6% [17, арк. 70]. Звісно, такі дані є малоімовірними. У Вінницькому ІНО за соціальним станом переважали селяни (у травні 1922 р. вони становили 46%). Із службовців походили 25%, робітників – 13%, міщан – 12%, інших категорій – 4% осіб [18, арк. 101зв.]. У Кам'янець-Подільському ІНО в 1921-1922 н.р. робітники становили 16% від загальної кількості студентів, селяни – 20%, службовці – 37,7% [19, арк. 217], наприкінці літа 1921 р. – відповідно 13,7%, 33,5%, 31,07% [20, арк. 116зв.], у 1922-1923 н.р. – 9,8%, 50%, 12,9% [21, арк. 95], [22, с.19], восени 1923 р. – 8,9%, 51,4%, 33,6% [23, арк. 4зв.-5], наприкінці 1923-1924 н.р. – 11,7%, 47,3%, 3%, 32,8%, у 1924-1925 н.р. – 3,3%, 49,5%, 24,7%. [22, с. 19].

Таким чином, у педвишах Правобережжя найбільш чисельною групою у першій половині 1920-х рр. були селяни, що насамперед, пояснюється аграрним характером регіону.

Курс на оробітничення вищої школи, реалізацію якого розпочали на початку 1920-х рр., призвів до збільшення серед студентів частки робітників і селян. Друга половина цього десятиліття характеризується стрімкою динамікою кількості робітників і селян у вишах УСРР, що свідчило про цілеспрямовану політику партійно-радянського апарату щодо перетворення вищої школи у джерело формування кадрів робітничо-селянської інтелігенції. У 1925-1926 н.р. в інститутах вихідці із робітників становили 17,4%,

селян – 19,4%, службовців – 48,2% [5, с. 63], [12, с. 46], [24, арк. 7] у технікумах – відповідно 31,6%, 35,5%, 22,7% [11, с.125], [24, арк. 15], [25, с. 88]. У 1926-1927 н.р. у вишах республіки навчалось 24,4% робітників, 22,7% селян, 50,7% службовців, у технікумах – відповідно 29,7%, 35,1%, 30,4% [25, с. 88], [26, с. 79].

1927-1928 н.р. став певною мірою переломним для вищої освіти радянської України. Вперше робітничо-селянський прошарок перевищив 50%. У тому році у вишах УСРР робітники становили 28,2%, селяни – 22,1%, службовці – 45,1% [27, с. 34]. У технікумах робітників було 27,7%, селян – 44% [28]. У зв'язку з цим 16 жовтня 1927 р. на ювілейній сесії ЦВК СРСР урочисто оголосили, що «виші в сучасний мент переважні своїм складом робітників та селян» [29]. У 1928-1929 н.р. в інститутах вихідці із робітничого середовища становили 28,3%, селянського – 25,7% [9, с.54], у технікумах – відповідно 34,5% і 37,7% [30, с.79]. У 1929-1930 н.р. в інститутах робітників було 35,7%, селян – 25,6%, службовців – 32,6% [31]. У технікумах робітничо-селянський прошарок становив 65% [32]. Постійне зростання соціальних груп робітників і селян відбувалася за рахунок «непролетарських верств» населення. Стабільний рівень службовців пояснюється дозволом влади на включення до цієї категорії дітей спеціалістів, вчителів і викладачів вишів. Про це йшлося у першому параграфі цього розділу.

Дещо повільнішими темпами зростав робітничо-селянський прошарок у педагогічних вишах. У 1925-1926 н.р. в ІНО робітники становили 10,3%, селяни – 19,3%, службовці – 56,2% [12, с.46], [24, арк. 7], у педтехнікумах – відповідно 17,3%, 57,7%, 10,4% [24, арк. 15]. У 1926-1927 н.р. відсоток робітників склав 11,6%, селян – 19,1%, службовців – 67,9%, у педтехнікумах – відповідно 12,6%, 56,6% і 24,5% [33, арк. 3зв.]. У 1927-1928 н.р. у педтехнікумах було 13,2% робітників, 57,8% селян, 13,6% службовців [34, арк. 182]. У 1928-1929 н.р. в ІНО вихідців із робітників було 17%, селян – 26,5%, у педтехнікумах – відповідно 17,1% і 56,9% [4, с.203]. У 1929-1930 н.р. 30% студентів ІНО становили селяни, 23% – робітники, 38% – службовці, інші – 9%, у педтехнікумах – відповідно 58,6%, 22,3%, 15,5% і 3,8% [35, с.753].

У педагогічних вишах Правобережної України у порівнянні із першою половиною 1920-х рр. кількість робітників і селян зменшилася. Зокрема, у Київському ІНО в 1925-1926 н.р. перші з них становили 11,5%, селяни – 20,7%, службовці – 30,8%, вчителі – 29,7% [36, арк. 592]. У Волинському ІНО в цьому навчальному році теж домінувала інтелігенція. 43,1% були вчителями, 29,5% – службовцями, 23,9% – селянами, 3,3% – робітниками [37, арк. 48зв.]. У Кам'янець-Подільському ІНО в 1925-1926 н.р. вихідці з робітників становили 1,7%, селян – 56,6%, службовців – 12,2%, вчителів – 12,3% [36, арк. 474зв.], [38, арк. 3зв.], у 1926-1927 н.р. серед студентів робітників було 7%, селян – 33,5%, службовців – 52%. У 1927-1928 н.р. найбільше було вчителів (48,6%). Вихідці із робітників становили 7,2%, селян – 28,8%, службовців – 12,1%, кустарів – 2,8% [22, с. 19].

Значно вищим відсоток робітників та селян був у педтехнікумах. Так, в Уманському педтехнікумі у 1925-1926 н.р. робітників було 8,6%, селян – 70,5%, службовців – 14,3% [39, арк. 175зв.], у Черкаському – відповідно 9,7%, 48,5%, 26,2% [39, арк. 232зв.], у Корсунському – 6%, 77% і 19% [40, арк. 23]. У Білоцерківському педтехнікумі вихідцями із робітничого середовища були 22,7%, селянського – 60,9%, службовців – 11,6% [41, арк. 11]. У Київському польському педтехнікумі впродовж другої половини 1920-х рр. робітничо-селянський прошарок знизився з 74 до 69% [42, арк.31]. Значний контингент робітників і селян був у педтехнікумах Житомирщини. Зокрема, у 1925-1926 н.р. в Житомирському українському педтехнікумі робітники становили 4,1%, селяни – 56,1%, службовці – 11,2%, вчителі – 14,2%; Коростишівському – відповідно 3,3%, 65,2%, 12,3%, 13,2%; Новоград-Волинському – 7,7%, 67,7%, 20%, 3,1%; Житомирському єврейському – 31,8%, 13,1%, 14,4%, 15,9% [43, арк. 28зв.-29; 44, арк. 5зв.; 45, арк. 47зв.-48; 46, арк. 11зв.-12; 47, арк. 11зв.-12]; у 1926-1927 н.р. – у Житомирському українському педтехнікумі – 8,7%, 61,9%, 10,4%, 10,3%; Новоград-Волинському – 9,1%, 76,6%, 14,3%, 0% [48, арк. 149-149зв.; 49, арк. 60-60зв.; 50, арк. 87]; у 1927-1928 н.р. – у Коростишівському педтехнікумі – 3,3%, 65,2%, 9,1%, 8,3%; Новоград-Волинському – 15,5%, 61,7%, 14,3%, 7,1% [51, арк. 220; 52, арк. 1]; у Житомирському єврейському – 32%, 13,1%, 13,1%, 7,4% [53, арк. 28]; у 1928-1929 н.р. – у Шепетівському педтехнікумі – 5,9%, 62,2%, 24,3%, 3,2% [53, арк. 33]. Чималим було робітничо-селянське представництво у педтехнікумах Поділля. Так, у Тульчинському педтехнікумі в 1925-1926 н.р. робітників було 6%, селян – 72,1%, службовців – 10,4%, вчителів – 7,7% [54, арк. 79зв.]; у Могилів-Подільському – в тому ж навчальному році – відповідно 1,6%, 57%, 21,8%, 12,5% [54, арк. 5зв.], у 1929-1930 н.р. – 21,9%, 41,8%, 7,8%, 2,6% [55, арк. 17]; у Вінницькому єврейському педтехнікумі в 1927-1928 н.р. – 31,5%, 8,5%, 18,7%, 6,4%, у 1928-1929 н.р. – 34%, 10,5%, 15,5%, 10,5%. У 1929-1930 н.р. в останньому виші вихідці із робітництва становили 41,9%, селянства – 6%, службовців і трудової інтелігенції – 22,7% [56, арк. 163]. Таким чином, у соціальній структурі педтехнікумів Правобережної України переважали селяни, окрім єврейських закладів, де найбільш значною соціальною групою були робітники.

Масова «пролетаризація» системи вищої освіти, проведена у 1920-ті рр., дала бажані для радянської влади результати. У 1930-1931 н.р. в інститутах усіх типів налічувалося 51,7% робітників, 21,2% селян, 24% службовців, у 1931-1932 н.р. – відповідно 55%, 21,2%, 19,5% [10, с. 97], [31, с. 3]. Наприкінці першої половини 30-х рр. пролетаризація вищої школи була завершена. У 1936 р. серед студентів були 44% робітників, 24% службовців, 19,6% колгоспників і т.д. [8, с.29], у 1937 р. – відповідно 37,2%, 32,2%, 20,1% [57, с. 27].

Разом з тим, якісні показники студентства були низькими. Проголошення класового принципу формування нової інтелігенції призвело до того, що поза межами вишів залишилася здібна молодь непролетарського походження. Відповідно знизився освітній і загальноосвітній рівень новоспечених фахівців. Випускники вишів ставали ідеологічними носіями класових принципів та комуністичних морально-етичних норм. Повною мірою це стосується педвишів. У 1931-1932 н.р. в інститутах педагогічного профілю робітники становили 40,5%, селяни – 27,8%, у педтехнікумах – відповідно 26,1% і 59,7% [4, с.203]. В січні 1935 р. у педтехнікумах було 24,3% робітників, 40,9% селян, 3,7% селян-одноосібників, 17,9% службовців і т. д. [58, арк. 85].

Прослідкуємо соціальну приналежність студентства окремих педвишів Правобережжя. Так, у Вінницькому ІСВ в 1931-1932 н.р. до категорії робітників відносилися 18,4% студентів, селян – 48,6%, службовців – 32,5% [59, арк. 363], [60, арк. 16, 18, 75]. У 1934-1935 н.р. у Вінницькому педінституті було 10,9% робітників, 43,9% колгоспників, 31,8% вчителів, 8,5% службовців [61, арк. 15; 62, арк. 1; 63, арк. 5]. Студентство Житомирського ІСВ у 1930-1931 н.р. було представлено робітниками (38,4%), колгоспниками (23,7%), «трудою інтелігенцією» (18,9%) та ін. [64, арк. 41]. В 1931-1932 н.р. у закладі робітники вже становили 44,2%, колгоспники – 9,3%, селяни-одноосібники – 23%, службовці – 27,4%, у 1932-1933 н.р. – відповідно 28%, 26,6%, 7,4%, 37% [65, арк. 89]. У 1933-1934 н.р. робітничий прошарок у виші зменшився до 13% [66, арк. 21]. У Кам'янець-Подільському ІСВ в 1930-1931 н.р. робітників було 36,8%, селян – 34,2%, службовців – 17,7% [67, арк. 8зв.]. У 1931-1932 н.р. соціальна структура студентів вишу мала такий вигляд: на 1 жовтня 1931 р. робітники становили 36,9%, селяни-колгоспники – 30%, сільські вчителі – 16,8%, службовці – 5,7%, селяни-одноосібники – 8,2%; на 1 січня 1932 р. – відповідно 39,1%, 29,6%, 17%, 5,2% і 7,4%; на 1 квітня – 39,7%, 28,9%, 17,2%, 5,3% і 7,2%; на 1 липня – 39,6%, 29,1%, 17,4%, 5,3% і 6,9% [68, арк. 74зв.-75; 69, арк.55]. У 1932-1933 н.р. прослідковуємо збільшення відсотку селян. На 1 жовтня 1932 р. робітників було 33,8%, вчителів – 9,4%, колгоспників – 44,4%, службовців – 10,5%; на 1 січня 1933 р. – відповідно 33,5%, 9,9%, 43%, 11,2%; на 1 лютого – 32,6%, 10%, 43,3%, 11,5% [70, арк. 91; 71, арк. 5-6, 38, 199]. Можливо через це студент технічно-математичного відділу В.Засіда (колишній харківський робітник), у заяві на ім'я директора ІСВ зазначав, що у «Вашім інституті панує селянство. Це видно як при розподіленні стипендії, також і в других справах». Тому просив перевести його до одного з вишів Харкова [72, арк. 56]. У педінституті на 1 травня 1934 р. робітники становили 18,2%, колгоспники – 38,2%, селяни-одноосібники – 5,7%, вчителі – 15,8%, службовці – 15,7% [73, арк. 116]. На 1 січня 1935 р. – 11,3%, 46,7%, 1,5%, 18,6%, 14,6% [74, арк. 5], на 1 квітня того року – 11,1%, 46,6%, 1,3%, 18,5%, 15,6% [74, арк. 63]. У Бердичівському ІСВ в квітні 1932 р. було 34,4% робітників, 26,4% селян, 39,1% службовців, в Уманському – відповідно 22%, 34,6%, 14% [60, арк. 18]. У січні 1933 р. у першому з цих закладів робітники становили 24,3%, колгоспники – 38,3%, селяни-одноосібники 3,2%, вчителі – 12,9%, службовці – 18,2% [75, арк. 23].

Окремі архівні документи повідомляють про соціальний склад студентів педтехнікумів. Так, у Вінницькому українському педтехнікумі у вересні 1933 р. вихідців із робітничого середовища було 9,8%, селянського – 80,1%, службовців – 8,1%, у липні 1934 р. – відповідно 9,9%, 80,4%, 8,7%, у березні 1935 р. – 12,5%, 75,4%, 11,4% [76, арк. 33, 47; 77, арк. 14; 78, арк. 69, 79, 111, 116]. Майже повністю селянським був і Бердичівський педтехнікум. Тут у 1932 р. селяни становили 77,9%, робітники – 15,6%, службовці – 4,7% [79, арк. 7], у 1934 р. – відповідно 90,7%, 6,5%, 2,2% [80, арк.50]. Значним був відсоток селян у Кам'янець-Подільському педтехнікумі: 1930 р. селян було 65,8%, робітників – 19,2%, службовців – 10,9%, у середині вересня 1931 р. – відповідно 64,3%, 15,7%, 16%, на початку січня 1932 р. – 76,1%, 16%, 4,9%, у грудні 1934 р. – 85,7%, 7,1%, 3,3% [81, арк.54, 168, 218; 82, арк. 30, 42; 83, арк. 3]. У Могилів-Подільському педтехнікумі у жовтні 1930 р. до робітників і наймитів належали 30%, селян-незаможників і середняків – 53%, службовців, кустарів та інших – 17% [84, арк. 31]. У Тульчинському педтехнікумі у вересні 1934 р. вихідцями із селянського середовища були 79% студентів, робітничого – 3,4%, у липні 1935 р. – відповідно 86% і 5,9% [85, арк. 66]. Різко збільшилася кількість селян у педтехнікумах національних меншин. Так, у Київському російському педтехнікумі в 1931-1932 н.р. робітники і наймити становили 35%, колгоспники – 45%, селяни-бідняки і середняки – 7% [86, арк. 9], у липні 1934 р. – відповідно 11,1%, 72,1%, 1,7% [86, арк.59], у 1934-1935 н.р. – 13,6%, 69%, 10,9% [87, арк. 9]. У Київському польському педтехнікумі

на початку лютого 1932 р. вихідців із робітників було 30%, колгоспників – 49,2%, селян-одноосібників – 11,8%, службовців – 6,1% [88, арк. 34]. У Житомирському єврейському педтехнікумі в травні 1933 р. за соціальною ознакою переважали селяни (42,3%). Робітників було 26,5%, кустарів – 16,2%, службовців – 13,4%, вчителів – 1,5% [89, арк. 50]. Проскурівський польський педагогічний технікум мав абсолютно селянський контингент. У середині лютого селяни становили 82,6%, робітники – 11,6%, службовці – 2,9% у вересні того року – відповідно 85,4%, 8% і 2,8%, на 1 січня 1935 р. – 88,6%, 7,9% і 3,5% [90, арк. 21; 91, арк. 2; 92, арк. 104; 93, арк. 25].

Таким чином, курс радянської влади на пролетаризацію вищих навчальних закладів, започаткований на початку 1920-х рр., призвів до поступового збільшення серед студентів частки робітників і селян. Кінець 20-х рр. – початок 30-х рр. ХХ ст. характеризується стрімким зростанням кількості робітників і селян у вишах УСРР, що свідчило про цілеспрямовану політику партійно-радянського апарату щодо перетворення вищої школи у джерело формування кадрів робітничо-селянської інтелігенції. Дещо повільнішими темпами зростав робітничо-селянський прошарок у педагогічних вишах. У соціальній структурі вишів Правобережної України, особливо педтехнікумів, переважали селяни, окрім єврейських закладів, де найбільш значною соціальною групою були робітники.

Список використаних джерел та літератури:

1. Борисов Ю.С. Изменения социального состава учащихся в высших и средних специальных учебных заведениях (1917-1940 гг.) / Ю.С.Борисов // Культурная революция в СССР 1917-1965 гг.: сб. статей / [редкол.: М.П. Ким (отв. ред.), Ю.С.Борисов, М.А.Вылцан и др.]. – М.: Наука, 1967. – С. 129-143.
2. Курносів Ю.О. У навчанні та праці: підготовка кадрів інтелігенції в Українській РСР / Ю.О. Курносів, А.Г. Бондар. – К.: Наук. думка, 1964. – 344 с.
3. Шевчук Г.М. Культурне будівництво на Україні у 1921-1925 роках / Г.М. Шевчук. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 436 с.
4. Яницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921-1932 рр.) / Г.І. Яницький. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1965. – 256 с.
5. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х–30-х років: соціальний портрет та історична доля / Г.В. Касьянов. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канад. ін-т Укр. студій Едмонтон. ун-ту, 1992. – 176 с.
6. Курило В.С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у ХХ столітті / В.С. Курило. – Луганськ: Луганс. держ. пед. ун-т, 2000. – 460 с.
7. Майборода В.К. Про становлення та розвиток вищої педагогічної освіти (1917-1928 рр.) / В.К. Майборода // Укр. іст. журн. – К., 1987. – №5. – С. 96-102.
8. Прилуцький В.І. Молодь України в умовах формування тоталітарного ладу (1920-1939 рр.) / В.І. Прилуцький. – К.: Ін-т іст. України НАН України, 2001. – 249 с.
9. Рябченко О. Студенти радянської України 1920-1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації: монографія / Ольга Рябченко. – Харків: Харків. нац. академ. міськ. госп-ва, 2012. – 456 с.
10. Степанчук Ю.С. Пролетаризація вищої школи та формування нової інтелігенції в Україні у 20-ті рр. ХХ ст. / Ю.С.Степанчук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: історія: зб. наук. пр. / [редкол.: П.С. Григорчук (відп. ред.), Л.В. Баженов, В.П. Газін та ін.]. – Вінниця: Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського, 2003. – Вип. 5. – С. 96-97.
11. Чернолуцький В.Б. Технікуми в системі освіти УСРР (1922-1929 рр.) / В.Б.Чернолуцький // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету / [редкол.: Ф.Г. Турченко (відп. ред.), П.С. Сохань, С.Р. Лях та ін.]. – Запоріжжя: Просвіта, 2001. – Вип. X. – С. 121-129.
12. Звігальський Я. Професійна освіта на Україні / Яків Звігальський, Микола Іванов; Народний комісаріат освіти УСРР. – Б.м., б.в., 1927. – 410 с.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.1776.
14. Лескевич М.А. Становлення радянської вищої педагогічної школи на Україні / М.А.Лескевич //Радянська школа. – К., 1958. – №2. – С. 70-75.
15. Народня освіта України на 1 січня 1925 р. Установи професійної та політичної освіти // Статистика України. – №76. – Серія VII. Статистика народньої освіти. – Вип. II. – Т. V. – Харків: Центр. стат. управ. УСРР, 1926. – 94 с.
16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.166. – Оп.2. – Спр.1077.
17. Там само. – Оп.4. – Спр.634.
18. Там само. – Оп.2. – Спр.1050.
19. Державний архів Хмельницької області (далі – Держархів Хмельницької обл.). – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.51.
20. Там само. – Спр.395.

21. Там само. – Спр. 5.
22. Геринович В. До історії Кам'янець-Подільського Інституту Народної Освіти / Володимир Геринович // Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти [редкол.: В.Геринович (ред.), Ф.Кондрацький, М.Курневич, І.Любарський та ін.]. – Кам'янець на Поділлі: друкар. ім. Леніна, 1927. – Т.2. – С.1-24.
23. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.5. – Оп.1. – Спр.565.
24. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.258.
25. Вища школа Української РСР за 50 років / [кер. авт. кол., відп. ред. В.І. Пічов]. – К.: Київ. держ. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 1967. – 395 с.
26. Даниленко В.М. Рабочий класс и культурная революция на Украине /В.М.Даниленко. – К.: Наук. думка, 1986. – 215 с.
27. Шмидт О. Высшие учебные заведения в СССР /О.Шмидт // Большая советская энциклопедия / [под. общ. ред. Н.И. Бухарина, В.В. Куйбышева, М.Н. Покровского и др.; гл. ред. О.Ю. Шмидт]. – М.: Акц. общ-во «Советс. энциклопедия», 1929. – Т.14. Высшее-Гейлинкс. – С. 32-36.
28. Михайлик. Про соціальний склад вузів / Михайлик // Студент революції. – 1929. – №3. – С. 19.
29. Ювілейна сесія ЦВК СРСР. Засідання 16 жовтня // Червоний кордон. – 1927. – 22 жовтня. – Ч. 82(351). – С. 1.
30. Культурне будівництво в Українській РСР (1928 – червень 1941): зб. док. і матеріалів / [упоряд.: В.М. Даниленко, О.Г. Луговський, І.О. Молодчикова та ін.; редкол.: Ю.Ю. Кондуфор (відп. ред.), С.В. Кульчицький, І.Ф. Курас та ін.]. – К.: Наук. думка, 1986. – 416 с.
31. Підготовка фахівців у другій п'ятирічці //Студент революції. – 1932. – №6. – С. 3.
32. Організаційний звіт ЦК КП(б)У. Доповідь т. Л.Картвелішвілі (ХІ з'їзд КП(б)У) //Червоний кордон. – 1930. – 29 червня. – №68 (738). – С. 5.
33. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2703.
34. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.8. – Спр.399.
35. Сірополко С. Народна освіта в Україні під час советської займанщини [Народня освіта на советській Україні. – Варшава, 1934] / С.Сірополко // Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К.: Наук. думка, 2001. – С. 647-883.
36. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.5. – Спр.289.
37. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). – Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.135.
38. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.5. – Оп.1. – Спр.611.
39. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.6. – Спр.207.
40. Там само. – Оп.5. – Спр.573.
41. Там само. – Оп.9. – Спр.306.
42. ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.2930.
43. Держархів Житомирської обл. – Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.125.
44. Там само. – Спр.132.
45. Там само. – Спр.140.
46. Там само. – Спр.141.
47. Там само. – Спр.142.
48. Там само. – Ф.Р.344. – Оп.1. – Спр.125.
49. Там само. – Ф.Р.412. – Оп.1. – Спр.5.
50. Там само. – Оп.2. – Спр.9.
51. Там само. – Ф.Р.266. – Оп.1. – Спр.38.
52. Там само. – Ф.Р.412. – Оп.2. – Спр.7.
53. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.8. – Спр.398.
54. Там само. – Оп.6. – Спр.205.
55. Державний архів Вінницької області (далі – Держархів Вінницької обл.). – Ф.Р.2223. – Оп.2. – Спр.2.
56. Там само. – Ф.П.29. – Оп.1. – Спр.620. – Арк.163.
57. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.) / [відп. ред. Ю.О. Курносів; авт. кол.: С.І. Білоконь, О.Д.Бойко, Г.С. Брега та ін.]. – У 3-х кн. – К.: Б.в., 1994. – Кн. II. – 172 с.
58. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.1. – Спр.1079.
59. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1546.
60. Держархів Вінницької обл. – Ф.П.136. – Оп.6. – Спр.20.
61. Там само. – Спр.492.
62. Там само. – Спр.493.
63. Там само. – Спр.603.
64. Держархів Житомирської обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.35.
65. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.148.
66. Держархів Житомирської обл. – Ф.П.211. – Оп.1. – Спр.46.

67. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.1388.
68. Там само. – Спр.1603.
69. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1488.
70. Там само. – Ф.166. – Оп.11. – Спр.150.
71. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.1841.
72. Там само. – Ф.Р.302. – Оп.1. – Спр.1389.
73. Там само. – Спр.2066.
74. Там само. – Спр.2208.
75. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1498.
76. Держархів Вінницької обл. – Ф.П.249. – Оп.1. – Спр.4.
77. Там само. – Спр.13.
78. Ф.Р.1179. – Оп.1. – Спр.13.
79. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1521.
80. Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.245.
81. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.300. – Оп.1. – Спр.12.
82. Там само. – Спр.24.
83. Там само. – Спр.117.
84. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.9. – Спр.1783.
85. Держархів Вінницької обл. – Ф.П.457. – Оп.1. – Спр.4.
86. Державний архів міста Києва. – Ф.Р.359. – Оп.1. – Спр.67.
87. Там само. – Спр.137.
88. ЦДАВО України. – Ф.166. – Оп.10. – Спр.1490.
89. Там само. – Оп.11. – Спр.326.
90. Держархів Хмельницької обл. – Ф.Р.2597. – Оп.1. – Спр.1.
91. Там само. – Спр.6.
92. Там само. – Спр.7.
93. Там само. – Спр.10.

К. В. Мельничук

РОЛЬ ЖІНКИ-ТРУДІВНИЦІ У ГЕНДЕРНІЙ ПОЛІТИЦІ УРСР У 1920-1930-х рр.

У даній статті досліджуються способи та методи використання жінок-трудівниць для пропагування радянської ідеології на західних окраїнах УРСР на початку становлення більшовицької влади (1920-1930 рр.). Робота відображає, на конкретних прикладах, процес використання жінок-робітниць, задля нав'язування нової антигуманної гендерної політики комуністичної влади. Зокрема розкриваються особливості залучення до важкої фізичної праці жінок, переважно сільського населення, у західному прикордонні УРСР, оскільки тут процес зрівняння жінок і чоловіків проходив повільно і потребував багатьох пропагандистських зусиль.

Ключові слова: пропаганда, фемінізм, ідеологія, маскулінізм, стахановці, гендерна політика, більшовизм, СРСР, соціалізм, комунізм.

Радянський період в історії України відіграв важливу роль, впливаючи на усі сфери життя українського народу. Окрім політичного та економічного визиску, більшовики претендували на душу та розум людини, пропагуючи та нав'язуючи власний комуністичний світогляд. Для вирішення багатьох ідеологічних питань, які постають в наслідок неможливості поєднання радянських стереотипів в сучасному світі, потрібно дослідити усі елементи методики пропагування більшовицької влади.

Одним із нав'язаних більшовиками ідеалом є – жінка-трудівниця. Трудовий героїзм української жінки, як і в сучасній, так і в радянській історіографії достатньо описаний та піднесений, доля української селянки була вкрай важка, й здавалось, що зробити ще важчою її уже не можливо. Та нова радянська гендерна політика переконала в протилежному.

Історіографію даної проблеми умовно можна поділити на радянську, українську та закордонну. Праці радянських істориків відображали гендерну політику влади через ідеологічну призму, описуючи радянську жінку без будь-яких національних ознак. Усі роботи демонструють активність жінок у народному господарстві, суспільно-політичному житті, спорті, науці та культурі. Серед таких науковців варто відзначити Є. Саттула «Жінка країни соціалізму», М. Луговиківна «Жінки – велика сила соціалістичного суспільства», В. Більшай «Решение женского вопроса в СССР» [14, с. 2]. Про справжнє становище жінок в тоталітарній системі СРСР вільно писали лише науковці діаспори, зокрема української. Серед таких потрібно виокре-

мити М. Богачевську-Хом'як та її працю «Тоталітаризм проти жіноцтва», написану в Едмонді в 1988 році, в якій окремий розділ присвячений «Жінці радянської України» [14, с. 3]. З розпадом СРСР вітчизняні науковці активізувались в даному напрямку дослідження, і уже в 1990-х роках почали виходити перші праці, одні із таких Я. Гулько «Жіночі долі – пісня українська» [5], К. Чадаєва «Роль і місце жінки в українському суспільстві 20–30-х років ХХ ст.» [21], Л. Моравська «Жінки-політв'язні» [12], Р. Ковалюк «Участь жінок у національно-визвольному русі 40-х років в Україні» [9], Л. Стефаненко «Жіноцтво України у довоєнний період» [19]. Тут дослідники, будучи звільнені від ідеологічних пут, намагаються максимально об'єктивно висвітлити справжнє становище жінки в радянському суспільстві. Серед найновіших публікацій присвячених темі жіноцтва варто виокремити такі – М. Смольницька «Гендерна політика в УПСР: правове закріплення та напрямки реалізації» [18], І. Ігнатенко «Ідеальна жінка» [7], Н. Гохія «Жінка в радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект української урбанізації» [4], К. Кобченко «Емансипація по-радянськи: жінки в фізичній культурі та спорті в СРСР у 1920-1930-х рр.» [8], О. Коханова «Питання суспільно-політичного становища жінки в радянській Україні в 1920-1930 рр. ХХ ст.» [10].

В усіх цих працях різносторонньо розглядається методи використання українських жінок, як трудовий ресурс, проте ніхто з дослідників не ставив перед собою завдання відобразити експлуатацію жінок в пропагандистських цілях. Отже, проаналізувавши ряд праць присвячених тематиці гендерної політики СРСР, можна зробити висновок, що питання використання жінки-трудівниці як пропагандистської зброї комплексно не досліджувалось.

Тому мета роботи – відобразити способи та методи використання жінок-працівниць для пропагування радянської ідеології на західних окраїнах УРСР на початку становлення більшовицької влади (1920-1930-х рр.).

У період становлення СРСР, більшовики отримали у спадок країну в умовах післявоєнної розрухи та занепаду. За таких обставин, коли країну потрібно було відбудувати, а війна забрала більшу половину чоловіків, влада потребувала дешевої робочої сили і масової підтримки. І вона знайшла її у жіноцтві. Для того, щоб залучити жінку до процесу відбудови країни, потрібно було витягнути її з сім'ї, а точніше – зруйнувати сім'ю, як пережиток патріархального ладу та серйозного ідеологічного опонента, що заважатиме виховувати нове, соціалістичне покоління. Замість сім'ї, жінці пропонували «приєднатись до рядів працівників найманої праці, взяти активну участь в класовій боротьбі, яка веде до соціалістичного перевороту. А вже у суспільстві звільненому від дискримінації, експлуатації та пригноблення ... будуть створені умови для справжньої рівності між чоловіками та жінками» [18, с. 1]. Зрівняння жінок з чоловіками відбувалось швидко і лише на трудовому рівні, на відміну від західного світу, де зміни в гендерній політиці та статевої рівності відбувались поступово, в СРСР різке, механічне зрівняння між статями було суспільним потрясінням, а отже не користувалось популярністю, особливо серед селян, де було важко зруйнувати патріархальний устрій сім'ї. Такий стан речей потребував значної пропагандистської праці.

Як зазначає Н.Гохія [4], наслідком загальних суспільно-політичних перетворень стала зміна цінностей. Сім'я вже не вважалася першочерговою для жіночого успіху. У радянському кіно тема сім'ї поступово витісняється. Героїні знаходять собі родину в колективі на заводі, фабриці [4, с. 384]. Кіно та радіо продукція були впливом засобом пропаганди, проте в 1920-1930 рр. не надто поширеним, особливо у віддалених від центру країни місечках та селах. Тому, єдиною дієвою зброєю для пропаганди стають друковані періодичні видання. Так, друкований орган Кам'янець-Подільських окружних парткому КП(б)У та виконкому, газета «Червоний кордон», з перших днів свого існування фактично перетворився на методичний центр з пропагування радянських феміністичних ідей. Тут одразу треба зазначити що «фемінізм» у розумінні західного світу, радянською ідеологією суворо засуджувався, як буржуазний, на заміну йому влада пропонувала власний феміністичний рух – образ жінки-трудівниці, військової, льотчиці, робітниці та ін. На сторінках часопису постійно виходять рубрики з закликem залучення жінок до суспільно-політичної, громадської роботи, найбільше пропаганда посилюється при святкуванні «Міжнародного жіночого дня». Та найпереконливішим і показовим для вищезазначеної мети, був приклад конкретних жінок-трудівниць, стахановок, героїнь. Бригадирки, ланкові, стали головною зброєю радянської пропаганди на початку її становлення. Яскравим прикладом використання імені працівниці в пропагандистських цілях влади, може бути ціла інформаційна компанія, яку розгорнула редакція в 1935 році навколо ланкової артіль «Більшовик» Почапинецького колгоспу, Чемеровецького району Ганни Швидкої. Протягом року, майже регулярно, редакція газети радісно сповіщала про рекордно зібраний врожай цукрових буряків – 576 цнт з га. Зважаючи на привабливу зовнішність 16 річної дівчини, та й справжній трудовий рекорд, редакція газети вирішила провести піар-кампанію для розвитку місцевого стаханівського руху, логотипом якої стає обличчя Ганни Швидкої. Видання чи не в кожному номері публікує її фото, та під різними заголовками описує

то життєвий шлях дівчини, то її героїчний подвиг, який би вона ніколи не змогла здійснити, якщо б її не надала цей шанс радянська влада. Поряд з нею порівнюють інших героїв району, які збирали 514 цнт з га, усі вони переважно чоловіки. Таким чином, звертається увага на мужність Ганни Швидкої, і притаманні їй мускуллітичні риси. Закцентувались кореспонденти іна винагороді дівчини, якій цукровий завод оплати поїздки до Києва на комсомольську нараду дівчат комсомолок. Офіційне направлення було опубліковане в газеті [1, с. 2]. В жовтні Ганну нагородили премією в розмірі 200 карбованців та літературою на суму 50 карбованців, а також усю ланку яку вона очолює [15, с. 4]. 18 жовтня дівчина виїхала до Києва, про усі подробиці подорожі стахановки видання повідомляло постійно «21 жовтня на ранковому засіданні наради виступила Ганна Швидка і розповіла як вона боролась з своєю ланкою за врожай буряків, як живуть дівчата в колгоспі» [13, с. 3]. Також були вміщені фото з іншими учасниками конференції, Ганни та Наркома освіти УРСР тов. Затонського. По приїзді додому Ганну зустрічали як справжню зірку, постійні публікації в часопису привернули увагу багатьох, навіть хто й не цікавився сільським господарством. Після приїзду ударниці публікації не припинялись: «Ганна Швидка відчитується» [11, с. 2], «Тріумфальна подорож», «Серед рідних і друзів» [16, с. 3], «Героїні колгоспної праці» [3, с. 1], «Таких жінок не бувало і не могло бути за старого часу» [20, с.4], «Славним орденоносцям і знатним ланковим Почапинецького колгоспу товаришам Швидкій Ганні, Штолимові Данилу та Бойко Ганні» [17, с. 6]. Публікації про героїню – Ганну Швидку можна знайти також і в інших регіональних періодичних виданнях – «Соціалістичне село» [6, с. 3] та друкований орган Вінницького обкому, Облвиконкому та Облпофради «Більшовицька правда» [2, с. 3].

Приклад жінок-героїнь, трудівниць мав вагомий вплив на місцеву громаду. Так, образ в пресі ударниці-стахановки з Київщини, Марії Демченко (сучасниці Ганни Швидкої), був для місцевої громадськості далеким і чи, навіть, вигаданим. А ось, коли існувала власна стахановка з сусіднього села чи району, то це й насправді надихало, як і дівчат – по швидше братись до роботи, так і чоловіків, яким не хотілось виглядати слабшими на фоні жінок-робітниць. Проте навряд чи була помічена і оцінена робота усіх важко працюючих жінок в колгоспах, заводах. Випадок з Ганною Швидкою був швидше щасливим, вона та результати її праці були використані задля широкомасштабної ідеологічної акції, яка мала наметі залучити як можна більше населення до стаханівського руху.

Отже, дана тема є невичерпною та практично не дослідженою, і потребує комплексного та поетапного розгляду, а особливо на регіональному, місцевому рівні. Дослідивши різновиди, які використовували ідейні провідники більшовизму, ми зможемо знайти рецепти для ліквідації завданих радянською владою світоглядних деструктивних процесів в свідомості українців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бухтяк С. Щасливої дороги, Ганю! / С.Бухтяк // Червоний кордон. – 1935. – 20 жовтня (№ 114). – С. 2.
2. Відповіді колгоспницям районів бурякосіяння / Більшовицька правда. – 1935. – 26 жовтня (№247). – С. 3.
3. Героїні колгоспної праці / Червоний кордон. – 1935. – 14 листопада (№ 128). – С. 1.
4. Гохія Н. Жінка в радянському соціокультурному просторі 1930-х рр.: гендерний аспект української урбанізації / Н.Гохія // Донецький вісник українського наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 5. – Донецьк: Східний видавничий дім. – 2004. – С. 442.
5. Гулько Я. Жіночі долі – пісня українська (про долю української жінки, що перебувала в сталінських таборах / Я.Гулько // Людина і світ. – 1991. – 3 жовтня (№8). – С. 12-16.
6. З осені боротись за високий врожай буряків / Соціалістичне село. – 1935. – 31 жовтня (№ 137). – С. 3.
7. Ігнатенко І. «Ідеальна жінка»: уявлення про жіночу красу в СРСР у 1920-1930 роки / І.Ігнатенко, О.Оприско // Етнічна історія народів Європи. – 2014. – Вип. 42. – С.178-183.
8. Кобченко К. Емансипація по-радянськи: жінки в фізичній культурі та спорті в СРСР у 1920-1930-х рр. / К.Кобченко // Український альманах. – 2013. – Вип. 4 – С. 24-29.
9. Ковалюк Р. Т. Участь жінок у національно-визвольному русі 40-х років в Україні / Р. Т. Ковалюк // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність: Міжнар. наук.-метод. конф., Одеса, 27-29 жовтня 1994: Тези доповідей. – К., 1994. – С. 99-154.
10. Коханова О.О. Питання суспільно-політичного становища жінки в радянській Україні в 1920-1930 рр. ХХ ст. в радянській історіографії (1918-1991 рр.) / О.О. Коханова // Інтелігенція і влада. – Вип. 30. – 2014. – С. 36-40.
11. Лихолат М. Ганна Швидка відчитується / М.Лихолат // Червоний кордон. – 1935. – 28 жовтня (№121). – С. 2.
12. Моравська Л. В. Жінки-політв'язні // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність: Міжнар. наук.-метод. конф., Одеса, 27-29 жовтня 1994: Тези доповідей. – К., 1994. – С. 96-97.
13. Напередодні конференції молодих вчених / Червоний кордон. – 1935. – 26 жовтня (№ 119). – С. 3.
14. Орлова Т.В. Радянський тоталітаризм і жіноцтво в контексті історіографії / Т.В. Орлова // Український історичний журнал. – 2009. – 18 вересня (№ 3). – С. 184-198.

15. Сепітий О. Про знатну ланкову артіль «Більшовик» Чемировецького району Швидку Ганну / О.Сепітий // Червоний кордон. – 1935. – 20 жовтня (№ 114). – С. 4.
16. Серед рідних і друзів // Червоний кордон. – 1935. – 23 листопада (№ 122). – С. 3.
17. Славним орденоносцям і знатним ланковим Почапинецького колгоспу товаришам Швидкій Ганні, Штолимові Данилу та Бойко Ганні // Червоний кордон. – 1935. – 14 листопада (№ 128). – С. 6.
18. Смольницька М. Гендерна політика в УПСР: правове закріплення та напрямки реалізації (середина 1940 – перша половина 1960-х років) / М.Смольницька // Історія України. – 2013. – жовтень(№20). – С. 4-7.
19. Стефаненко Л. Жіноцтво України у довоєнний період / Л. Стефаненко // Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні. – Одеса. – 1999. – Січень (№1-2). – С. 130-137.
20. Таких жінок не було і не могло бути за старого часу // Червоний кордон. – 1935. – 14 листоп. (№128). – С. 4.
21. Чадаєва К. Ю. Роль і місце жінки в українському суспільстві 20–30-х років ХХ ст. / К. Ю. Чадаєва // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність: Міжнар. наук.-метод. конф., Одеса. – 27-29 жовтня. – 1994: Тези доповідей. – К., 1994. – С. 88-90.

І. В. Лехіцька

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

У статті розповідається про відродження Української греко-католицької церкви на Кам'янеччині в добу незалежності України, в кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст. та участь парафіян в цьому процесі.

Ключові слова: Українська греко-католицька церква, Оринин, Грушка, Жванець, деканат (протопресвітеріат), релігійна громада, парафія, Львівська метрополія, Тернопільсько-Зборівська архієпархія, жертводавці.

Цього року Кам'янець-Подільському державному музею-заповіднику виповнилося 125 років. Одним із його завдань є збір матеріалів про духовне життя на Поділлі. Від початку своєї діяльності музею і до сьогодні священники та музейні працівники досліджувати історію церков Поділля. Тому темою мого дослідження є відродження Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ) на Кам'янеччині в добу незалежності в кінці ХХ ст. на початку ХХІ ст.

Складність історичної долі українців пояснюється тим, що їхній землі віками доводилося служити межею, за котру безперервно змагалися потужні сили, передусім Заходу та Сходу. З огляду на це, ідея утворення греко-католицької Церкви, котра могла бути водночас західною (за вірою) та східною (за звичаями), для народу України стала природним виявом самозбереження і знаковим моментом у його історії.

Історичні реалії заснування та існування повністю УГКЦ сповнені випробовуваннями і драматизмом.

Берестейський синод 1596 р., що приніс єднання з Римом Київської метрополії, не був визнаний її Львівською метрополією (Гедеон Балабан) та Перемиською єпархією.

Недоля Української православної метрополії протягом усього ХVІІ ст. й зокрема переміщення її духовного центру з Константинополя в Москву, а також боротьба за право сидіти на львівській єпископській кафедрі безперестанку точилася з 1667 до 1676 рр., можуть вважатися однією із головних причин, котрі вивели Львівську єпархію (до якої тоді належав Кам'янець) на дорогу унії з Римом [1, с. 104]. Сталося це в 1677 р. за єпископа Йосифа Івана Шумлянського, так звана таємна унія, яку проголосили 1700 р. у Львівській кафедральній церкві св. Юра. Унійний перехід тривав до 1708 р.

Територія сучасного Кам'янець-Подільського району належала в ХVІІІ ст. до Кам'янець-Подільського та Кам'янецького (від назви населеного пункту Кам'янка) деканатів [3, с. 68]. Вже на 1701-1708 рр. на числяв Кам'янець-Подільський деканат 58 парафій, а на 1730 р. – 41 парафії (на південь від Кам'янця-Подільського, переважно побережжя Дністра і лівий та правий боки устя Збруча, а Кам'янецький деканат – 44 парафії (на північ від Кам'янця-Подільського, в них входили й і села сьогодні Дунаєвського району). За даними 1752-1753 рр. в Кам'янецькому деканаті було вже 83 парафії.

В 1752 р. частина парафій була від'єднана від Кам'янецького деканату і прилучена до Смотрицького [2, с. 568]. Та з приєднанням Поділля до Російської імперії ситуація змінилася. В кінці ХVІІІ ст. в 1795 р. греко-католицькі церкви були передані російським православним релігійним общинам [4, с. 136].

І лише 20 листопада 1989 р. Рада у справах релігій при РМ УРСР опублікував заяву, якою легалізувала діяльність Української Греко-Католицької Церкви. Після 200-річної перерви з 1990 р. було засновано ряд греко-католицьких громад у Кам'янці-Подільському, побудовано УГК церкви. В 1994 році за клопотанням жителів сіл розпочався процес створення УГКЦ громад в селах Кам'янець-Подільського району.

с. Оринин, церква Різдва Івана Хрестителя

Церква в Оринині була вже в XVI ст. В XVIII ст. Було три уніатських церкви: Різдва-Богородична, Михайлівська і Миколаївська. Різдва-Богородична церква існувала до кінця XVIII ст. спочатку вона була дерев'яною, трикутною з окремою дзвіницею; в 1875 р. була побудована нова церква, теж дерев'яна, з дубового дерева, з одним куполом; коли ця церква припинила існування, точно не відомо, але в 1801 р. її вже не було. Миколаївська церква було в тій частині Оринина, яка називається «Селище» і котра в XVIII ст. складало окреме поселення. Ця церква була дерев'яна, з 3 куполами, з окремою дзвіницею. Церква ця була закрита на початку XIX ст. (в 1831 р.) вже не було) і парафія її приєднана до Михайлівської, сьогодні Олександро-Невської церкви. Церковище її знаходиться на селянській садибі, і місце престолу позначено хрестом. Про Михайлівську церкву відомо, що будівля, яка існувала в XVIII ст. була побудована на засоби вірян і було трикупольна. Будівля ця згоріла біля 1790 р і для богослужіння було пристосовано тимчасову каплицю в дзвіниці, а в 1790 р. була закладена нова церква, дерев'яна, в другому місті. Ця церква, після збудування нової в 1870 р., була розібрана (біля 1880 р.), і матеріал застосували для побудови огорожі. Теперішня церква в Оринині – Олександро-Невська, будівлею цегляна, з одним куполом, за планом хрестоподібна, з трьома вхідними дверима, була побудована в 1850-1870 рр. поміщиком О. Садовським по зобов'язанню, даному їм уряду, яке хотіло зробити з церкви костел Оринина. І, на прохання поміщика, погодилося на заміну його новою церквою. В церкві є старовинна ікона, яка була храмовою в Михайлівській церкві, із зображенням Собору Безплотних Сил і осіняючою їх зверху Св. Троїцею [5, с. 389], – зазначав Євтимій Сіцінський.

Відновлення УГКЦ в селищі Оринин розпочалося з червня 2009 року. З благословення владика Тернопільсько-Зборівської єпархії Василя Семенюка 17 червня 2009 року парафію організував о. Антон Федик, який розпочав цю Богоугодну працю після звернення до нього ініціативної групи жителів с. Оринин, в яку входили Наталія Жилюк, Валентина Галуцинська та інші жителі селища.

8 липня 2009 р. на зборах жителів селища прийняли рішення про створення і затвердження статусу релігійної громади Різдва Івана Хрестителя УГКЦ.

12 жовтня 2009 р. рішенням сесії селищної ради с. Оринин було виділено земельну ділянку під будівництво церкви у розмірі 0,08 га. Особливу подяку віруючі висловлювали голові селищної ради, який з розумінням поставився до потреб громади» [6, с. 259].

Храм будували у 2009-2010 р. Архітектор – Михайло Нетриб'як. Жертводавці: греко-католицькі громади Тернопільщини, Емілія Реджіо (з Італії) та жителі села. Церкву прикрашає незвичний іконостас, адже ікони в ньому вишиті. Це зробили українські жінки-заробітчани, які емігрували до Італії. Жертводавці іконостасу: Наталія Жилюк, Валентина Галуцинська та о. Тарас Галавай. Дерев'яні оздоблення іконостасу виконав Євген Феляк з Гуштина Борщівського району у липні 2013 р.

Храм було освячено у 7 липня 2010 р. владикою Василем Семенюком.

3 червня 2009 року до серпня 2010 р. на парафії служив о. Антон Федик, який організував парафію та керував побудовою церкви. В 2009 р. було відкрито каплицю Матері Божої. Фундатором її стала жертводавиця Наталія Жирюк (орининська заробітчанинка з Італії).

Візитація владика Василя Семенюка відбулася на освяченні парафіяльного храму. При парафії діє Вівтарна дружина. Священик проводить катехізацію у церкві та на проворстві.

Парафія співпрацює з місцевою владою і школою. Щотижня священик зустрічається з працівниками сільради і проводить для них катехізацію.

У селі є фігура Матері Божої, освячена 16 червня 2009 року.

3 серпня до листопада 2010 р. духовно опікувався парафією о. Ігор Лапчак. На початку листопада 2010 р. адміністратором парафії Різдва Івана Хрестителя призначено о. Тараса Хом'юка.

«За цей час працював над духовним зростанням парафіян. Окрім Богослужінь відвідував в лікарні с. Оринин хворих 3-4 рази в місяць, сповідав, причащав, працював з медперсоналом. Намагався створити каплицю при лікарні, хоча приміщення було, але не було взаєморозуміння на той час з райрадою – не виділили. На Різдво семінаристи з Тернопільської духовної семінарії приїжджали з «Меланкою». Організовано було прощі до Зарваницької Божої Матері. Прочани села приєднувалися до церковних громад Кам'янця-Подільського в цій процесії. Для дітей уперше в липні 2011 р. було організовано «Канікули з Богом» до яких долучилися 50 юних орининців.

В 2012 р. в церкві перебували мощі Івана Хрестителя і 200 жителів с. Оринин приклонилися їм.

За час мого правління церквою упорядковано підвальне приміщення церкви, було влаштовано водовідведення, бо збиралося дуже багато води.

Було розпочато будівництво дзвіниці і огорожі церкви, які були завершені за о. Василя Левицького [7, арк. 2], – згадував о. Т.Хом'юк.

Нині адміністратором парафії є о. Василь Левицький, який отримав призначення 27 листопада 2012 р. Також він є головою парафіяльної ради.

с. Жванець, церква Перенесення мощів Св. Миколая Мирлікійського

Про церкви Жванця збереглися відомості тільки з XVIII ст. До 1768 р. тут були дві уніатські церкви: Воскресенська і Св.-Троїцька з окремими парафіями. Воскресенська церква існувала вже в Жванці в 1720 р.; біля 1739 р. побудована дерев'яна церква, трикупольна, величної архітектури. Троїцька церква існувала вже в 1708 р.; в 1752 році було збудовано нову будівлю. Обидві ці церкви були спалені турками в 1768 р. і через 3 роки замість них вірянами побудована тимчасова дерев'яна каплиця. В 1782 р. парафіяни обох церков побудували замість двох попередніх церков одну на місці Троїцької, присвячену Св. Трійці. Нині на погості бувшої Воскресенської школи побудована церковно-приходська школа. Нова Троїцька церква, побудована на гроші прихожан і поміщика Ляницкоронського, яка існує по сьогодні кам'яна, п'ятикупольна, з кам'яною окремою від церкви дзвіницею» [5, с. 376], – вказує Є. Сіцінський.

Розбудова УГКЦ громади у с. Жванець вдруге розпочалася в жовтні 2007 р. З благословення владики Василя Семенюка і стараннями декана Кам'янець-Подільського протопресвітеріату о. Антона Федика було зареєстровано греко-католицьку громаду 12 жовтня 2007 р. Ще до її реєстрації організувалося ядро УГКЦ в с. Жванець до якого входили Галина і Микола Кирилюк, які зафігували в травні 2011 р. 2,6 сотих землі на будівництво церкви. А вже в липні 2011 р. сільська рада своїм рішенням задовольнила прохання парафіян, і громада отримала дозвіл на її будівництво. У липні розпочали зводити храм. Завдяки значній матеріальній допомозі архієпископа і митрополита Василя Семенюка, пожертв мирян будівництво не було довготривалим [6, с. 253]. Велику частину коштів зібрали по містах і селах Тернопільщини. Фундамент викопали та залили робітники з с. Окопи Борщівського району. У побудові церкви є заслуга бригади будівельників із с. Трибухівці Буцацького району та семінаристів ТВДС ім. патріарха Йосипа Сліпого, які виконували внутрішні роботи і вже 27 листопада 2011 р. відбулося урочисте відкриття та освячення храму. Блоки вилив і пожертвував Судець Анатолій Васильович, а також дошки на риштування. Покрівлею, шпаклюванням, укладанням плитки – брати-семінаристи з Тернопільської семінарії ім. патріарха Й. Сліпого. Крамничку для літератури та інші надбання було створено силою інших парафіян. Мій брат Михайло Хом'юк пожертвував чашу і дискос для церкви. Запрестольний образ св. Миколая офігували жертводавці з Кам'янця-Подільського. Сім'я Дзідзінських пожертвувала на церкву апаратуру [7, арк. 2], – пригадує о. Т. Хом'юк. І вже 27 листопада 2011 р. відбулося урочисте відкриття та освячення храму. Ця Служба Божа відправлялася з гарним співом семінаристів Львівської семінарії.

Церква с. Жванець

Цього ж року відбулося перенесення мощів св. Миколая, яке здійснив владику В. Семенюк.

У березні 2012 р. парафію відвідала Зарваницька Божа Мати у чудотворній іконі, яка перебувала на парафії чотири дні. У серпні 2012 р. привезли мощі св. Шарбеля. Парафіяни їздили та ходили на прощі до Зарваниці. Ці події згуртували громаду. Сьогоднішня парафія – це близько 50 осіб, чисельність їх постійно зростає. На парафії діє спільнота «Матері в молитві».

У селі є лікарня та будинок для людей похилого віку, над якими парафія має духовну та пастирську опіку, щоб приносити благословення людям, які потребують цього найбільше.

Нині адміністратор парафії – о. Тарас Хом'юк.

Служби Божі правилися по неділях та святах або 3 рази на тиждень. Була організована Марійська та Вівтарна дружини. Постійно проводилася катехізація дітей. Було організовано «Канікули з Богом» на яких відпочивало 30 дітей с. Оринин.

Засноване братство «Матері в молитві». Відбулася Хресна дорога у 2013 р. за участю молоді та монахинь з УГКЦ св. Йосафата м. Кам'янця-Подільського.

Ці події згуртували парафію. Зараз вона налічує 50 осіб і чисельність їх постійно зростає.

У 2014 р. збудували дзвіницю і повісили дзвони. Жертводавець Віталій Станіславович Завацький дав кошти на дзвіницю і огорожу до нього приєднались жителі с. Жванець. Кошти на дзвін дали Ніна та Володимир Сваричевські парафіяни з Ісаковець.

с. Грушка, церква Успіння Пресвятої Богородиці

Церква – дерев'яна, в честь Успіння Божої Матері, споруджена в 1778 р. старанням поміщиці Марціани Старжицької, за участі прихожан, по благословенню уніатського архієп. Лева Шептицького; існує і по цей день. Іконостас – трьохярусний, облаштований в 1873 році. В церкві є місцево почитаємий образ Пресв. Богородиці з Предвічним Дитятком, який тримає згорток в руках; про цю ікону згадується в візиті 1750 р. [5, с. 770], – згадується у Є. Сіцінського.

Кінець 2013 року став доленосним для відбудовчого процесу УГКЦ громади с. Грушка. «Голова Райради Володимир Барановський познайомив мене з сім'єю Українців Миколою і Анною Вони і були ініціаторами будівництва храму Успіння Пресвятої Богородиці.

2014 р. на Різдвяні свята перший раз я з молоддю церкви св. Йосафата поїхали колядувати в с. Грушку. Серед візитерів були Настя Соболев, Христина Русу, сестра-монахиня Тадея. Жителі села намагалися один перед одним запросити колядників до своїх осель, щоб принести в них Божу благодать Різдвяного свята. Це стало добрим стартом для заснування церковної громади села, – згадував о. Т.Хом'юк. На проханням багатьох жителів с. Грушка створили десятку храму та зареєстрували територіальну громаду в райраді. Пані Зінаїда Сигидин при розпаюванні отримала приміщення в колишньому сільському клубі (в селі ще називають будинком комунарів). Вона пішла на зустріч парафіянам греко-католицької громади і надала приміщення в ньому – спортзал для Богослужінь. І вже 10 січня 2014 р. відправили першу святу Літургію. Першого разу були присутні 70 селян. А нам паску церковна громада вже налічувала 100 парафіян. В цьому приміщенні Богослужіння проводитимуться близько року.

Влітку 2014 р. звернулася до мене парафіянка пані (далі п.) Марина Іванишин, яка подарувала свою хату і подвір'я, які їй дісталися у спадок від бабусі, для потреб УГКЦ громади с. Грушка. В кінці літа було освячено наріжний камінь.

У вересні почали будувати невеличку церковцю на городі п. Марини. Вирішили спорудити дерев'яний храм [7, арк. 3], – зазначає о. Тарас Хом'юк. «Будували його семінаристи Тернопільської семінарії. Внутрішні роботи зробили жителі с. Грушка.

В кінці жовтня (через 40 днів) освятити храм Успіння Пресвятої Богородиці приїхав митрополит Василь Семенюк, який був основним фундатором» [6, с. 256].

З нагоди освячення церкви він нагородив почесними грамотами Марину Іванишин, Миколу та Анну Українець, Миколу та Ганну Вишневічких, Володимира Барановського, Олександра та Віктора Худняків, Івана та Олену Бичок, Олександра Мельника, Володимира Нестеренко, Олексія та Світлану Чорненьких, Ольгу Горулько, Миколу Мороза, Сергія та Юрія Кушніра, Вадима та Анну Носенко, Михайла Явдошко, Олексія Цісаря, Ігоря Чуфарова, Віктора Шарпацького.

Відправи в храмі проводяться 3-4 рази в місяць по неділях, а також по релігійних святах.

На Різдво селяни с. Грушка дивилися в клубі Різдвяну виставу за участі молоді церкви св. Йосафата з Кам'янця-Подільського, яку поставила сестра-монахиня Тереза. Було присутні близько 80 людей.

У липні 2014 р. парафіяни приєдналися до прощі до Зарваницької Божої Матері.

Розбудова УГКЦ в Кам'янець-Подільському районі триває. Ще в 1994 р. було зареєстровано райрадою громаду селища Жовтневе та надано в користування 4 сотих землі. Але голова селищної ради продав землю, яку виділили громаді і вона знову добивається виділення нової ділянки під забудову та для проведення Служб Божих. На жаль, створена громада не має місця для нормального її функціонування. На даний час в кінці 2014 р. райрадою зареєстровано церковні громади с. Смотрич та смт. Стара Ушиця та виділено в с. Смотрич 2 сотих, а в смт. Стара Ушиця 10 сотих землі під забудову церков та надано дозвіл розробити проектну документацію. Щонеділі біля хрестів, які встановлені на місці побудови майбутніх церков, о. Тарас Хом'юк проводить Богослужіння.

Територіально УГКЦ Кам'янець-Подільського району є у підпорядкуванні Кам'янець-Подільського протопресвітеріату (деканату), який очолює декан Антон Федик та відносяться до Тернопільсько-Зборівської архієпархії.

Список використаних джерел і літератури:

1. Андрусак М. Боротьба за єпископську катедру (Картина з історії православної Церкви на Україні в другій половині XVII ст.) // Записки ЧСВВ. – Львів, 1935. – Т. 6. – Вип. 1-2. – С. 25-200.
2. Говнега В. Організаційна структура Львівської єпархії XVIII ст. (1700-1772). – Львів: «Тріада плюс», 2014. – 1168 с.
3. Голубець М. Велика історія України від найдавніших часів / Передрук вид.: Львів, 1935. – К.: Вид-во «Глобус», 1993. – Т. 2. – 362 с.
4. Крип'якевич І. Історія України. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – Львів: Вид-во «Світ», 1992 р. – 281 с.
5. Приходи и церкви Подольской епархии под редакцией священника Евтимия Сецинского. – Біла Церква: Видавець О. Пшонківський, 2008 – XII. – 996 с.
6. Тернопільсько-Зборівська архієпархія УГКЦ. Парафії, монастирі, храми. Шематизм. – Тернопіль: ТОВ «Новий колір», 2014. – 520 с.
7. Хом'юк Т. Спогади. – 4 арк.

НАШІ АВТОРИ

1. **Алещенко Михайло Іванович** (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент, завідувач музею Подільського державного аграрно-технічного університету.
2. **Баженов Лев Васильович** (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України.
3. **Барчишина Майя Михайлівна** (м. Кам'янець-Подільський), студентка IV курсу Кам'янець-Подільського відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету Державної податкової служби України.
4. **Валяровська Лілія Петрівна** (м. Кам'янець-Подільський), науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.
5. **Венгрова Ольга Іванівна** (м. Кам'янець-Подільський), завідувач історичного відділу Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.
6. **Візнюк Вероніка Григорівна** (сmt Меджибіж), провідний науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Межибіж».
7. **Вінюкова (Волкова) Валентина Миколаївна** (м. Кам'янець-Подільський), науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.
8. **Вітюк О. О.** (м. Вінниця), краєзнавець.
9. **Власюк Катерина Василівна** (м. Кам'янець-Подільський), студентка IV курсу Кам'янець-Подільського відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету Державної податкової служби України.
10. **Гайдук Юлія Русланівна** (м. Кам'янець-Подільський), студентка IV курсу Кам'янець-Подільського відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету Державної податкової служби України.
11. **Галатир Віталій Вікторович** (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області.
12. **Глушковецький Анатолій Леонідович** (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
13. **Григоренко Олександр Петрович** (м. Хмельницький), доктор історичних наук, професор Хмельницького національного університету.
14. **Гудима Вадим Валерійович** (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.
15. **Гуцал Анатолій Федорович** (м. Кам'янець-Подільський), доцент кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
16. **Гуцал Віталій Анатолійович** (м. Кам'янець-Подільський), асистент кафедри історії народів Росії та спеціальних історичних дисциплін Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
17. **Данилова Катерина Володимирівна** (м. Хмельницький), старший науковий співробітник відділу історії КЗК «Хмельницький обласний краєзнавчий музей».
18. **Дашко Ольга Віталіївна** (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.
19. **Долінська Ірина Олександрівна** (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.
20. **Єсюнін Сергій Миколайович** (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії НАН України, член НСКУ.
21. **Завадська Ірина Михайлівна** (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету.
22. **Завальнюк Костянтин Вікторович** (м. Вінниця), кандидат історичних наук, головний спеціаліст Державного архіву Вінницької області, член НСЖУ.
23. **Завальнюк Олександр Михайлович** (м. Кам'янець-Подільський), академік АНВО України, доктор історичних наук, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
24. **Задорожнюк Андрій Борисович** (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

25. *Западенко Ігор Валентинович* (сmt. Меджибіж), науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Межибіж».

26. *Захар'єв Володимир Анатолійович* (м. Хмельницький), науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею.

27. *Зелінська Наталія Валеріївна* (м. Кам'янець-Подільський), студентка IV курсу Кам'янець-Подільського відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету Державної податкової служби України.

28. *Іваневич Лілія Анатоліївна* (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, член НТШ і НСКУ.

29. *Івасюк Олександра Романівна* (м. Кам'янець-Подільський), студентка IV курсу Кам'янець-Подільського відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету Державної податкової служби України.

30. *Йолтуховський Руслан Володимирович* (м. Кам'янець-Подільський), вчений секретар Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член НСКУ.

31. *Карбовська Жанна Анатоліївна* (м. Кам'янець-Подільський), завідувач науково-експозиційного комплексу «Ратуша» Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

32. *Касап Жанна Борисівна*, кандидат історичних наук, викладач Кам'янець-Подільської філії Національного університету Державної податкової служби України.

33. *Кириліна Олена Володимирівна* (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

34. *Кімаківська Валентина Сергіївна* (м. Кам'янець-Подільський), студентка IV курсу Кам'янець-Подільського відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету Державної податкової служби України.

35. *Климчук Андрій Миколайович* (м. Рівне), журналіст ТО «Мистецькі грані».

36. *Ковальчук Алла Миколаївна* (м. Кам'янець-Подільський), завідувач художнього відділу Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

37. *Комарніцький Олександр Борисович* (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, голова міської організації Національної спілки краєзнавців України.

38. *Кондратюк Дмитро Іванович* (м. Кам'янець-Подільський), науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

39. *Кривоший Олександр Петрович* (м. Запоріжжя), кандидат історичних наук, директор інформаційно-аналітичної агенції «Кріалле».

40. *Кулішова Анна Анатоліївна* (м. Кам'янець-Подільський), завідувач відділу реставрації та реабілітації пам'яток архітектури НІАЗ «Кам'янець».

41. *Кучеров Геннадій Генадійович* (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та філософії Подільського державного аграрно-технічного університету.

42. *Лакуста Юлія Вячеславівна* (м. Кам'янець-Подільський), студентка IV курсу Кам'янець-Подільського відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету Державної податкової служби України.

43. *Леськів Ірина Ярославівна* (сmt. Меджибіж), старший науковий співробітник Державного історико-культурного заповідника «Межибіж».

44. *Лехіцька Ірина Василівна* (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

45. *Лірук Лілія Вікторівна* (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

46. *Мартинова Аліна Сергіївна* (м. Кам'янець-Подільський), студентка IV курсу Кам'янець-Подільського відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету Державної податкової служби України.

47. *Мельничук Катерина Вікторівна* (м. Кам'янець-Подільський), студентка IV курсу історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член НСКУ.

48. *Михайлик Артур Олександрович* (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету, науковий співробітник Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України.

49. *Мороз Віктор Степанович* (м. Хмельницький), кандидат економічних наук, доцент Хмельницького національного університету.

50. Мороз Володимир Степанович (м. Дніпропетровськ), старший викладач Дніпропетровського національного університету, заслужений працівник культури України.

51. Мошак Мирослав Іванович (м. Кам'янець-Подільський), голова історико-культурологічного «Подільського братства».

52. Нестеренко Валерій Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і філософії Подільського державного аграрно-технічного університету, провідний науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, член НСКУ.

53. о. Пантелеймон (Сварчевський А.В.) (с. Лядава Могилів-Подільський р-н Вінницька обл.), церковнослужитель Лядавського скельного монастиря Вінницької Єпархії, голова Вінницького церковно-історичного комітету, заступник керівника історичного відділу Вінницької єпархії.

54. Олійник Юрій Васильович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, завідувач відділу Державного архіву Хмельницької області.

55. Опря Ігор Анатолійович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

56. Осецький Йосип Петрович (м. Київ), кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Національної академії СБУ.

57. Пагор Валентин Віталійович (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, член НСКУ.

58. Патрушева Ірина Анатоліївна (м. Запоріжжя), заступник директора з НВР, вчитель інформатики Запорізького колегіуму «Елінт».

59. Пацай Інеса Сергіївна, студентка IV курсу Кам'янець-Подільського відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету Державної податкової служби України.

60. Погорілець Олег Григорович (сmt Меджибіж), директор Державного історико-культурного заповідника «Межибіж», член Українського національного комітету ICOMOS, дійсний член Центру дослідження історії Поділля та Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, голова Хмельницької обласної ГО «Постійно діюча археологічна експедиція «Межибіж-2000».

61. Прокочук Віктор Степанович, доктор історичних наук, професор, доцент наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

62. Савіцька Наталія Миколаївна (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника

63. Сердунич Любов Андріївна (сmt. Стара Синява), член НСКУ, НСЖУ, АДГУ, ВТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка.

64. Сидорук Сергій Антонович (м. Кам'янець-Подільський), кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

65. Скибіцька Тетяна Русланівна (м. Кам'янець-Подільський), студентка IV курсу Кам'янець-Подільського відділення Київського фінансово-економічного коледжу Національного університету Державної податкової служби України.

66. Созанська Галина Іванівна (м. Кам'янець-Подільський), науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

67. Старенький Ігор Олександрович (м. Кам'янець-Подільський), молодший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, член НСКУ.

68. Травінський Віктор Степанович (м. Кам'янець-Подільський), директор Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника, член НСКУ.

69. Трембіцький Анатолій Михайлович (м. Хмельницький), кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент Хмельницького інституту МАУП, заступник директора з наукової роботи Державного історико-культурного заповідника «Межибіж».

70. Трембіцький Андрій Анатолійович (м. Хмельницький), краєзнавець.

71. Філіпюк Анатолій Григорович (м. Кам'янець-Подільський), доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

72. Філіпчук Тетяна Вікторівна (м. Кам'янець-Подільський), науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

73. Швець Інна Василівна (м. Кам'янець-Подільський), головний зберігач фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

74. Широка Ольга Миколаївна (м. Хмельницький), вчитель історії спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів №27 м. Хмельницького, аспірантка кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукове видання

МУЗЕЙНА СПРАВА НА ПОДІЛЛІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Дизайн обкладинки – Зарицька У. М.

Підписано до друку 14.05.2015. Формат 60x84/8.
Гарнітура Times. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 31,72.
Наклад 100 прим. Зам. № 124.

Надруковано у друкарні **ПП Мошак М. І.**
32300, Хмельницька обл., м. Кам'янець-Подільський,
вул. Іоанно-Предтечинська, 2. Тел./факс (03849) 2-72-01.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №867 від 22.03.2002 р.
www.drukarnya.com, e-mail: medobory@i.ua